

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

3(37)/2021

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

3(37)

Душанбе, 2021

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИЧОРАТИ ТОЧИКИСТОН**

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Курбонзода М.Р.

Главный редактор

Ректор ТГУК Курбонзода М.Р.

Муовини сармуҳаррир

Шаропов Фарход Разокович

Заместитель главного редактора

Шаропов Фарход Разокович

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСҚР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Хабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

© *Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИЧТИМОӢ		
1.	Ҳабибов С., Расулов Г. Саноатигардонии босуръат – стратегияи чоруми миллӣ	7
2.	Нидоев Н.Ф. Дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва такмили танзими давлатии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	16
3.	Дӯстбоев Ш. Баъзе паҳлуҳои назариявии рушди сайёҳӣ ва шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	24
4.	Ғақеров Ҳ.Н. Хусусиятҳои ҳудудии ҷойгиркунии оптималии мақомоти гумрук дар шароити муосир	28
5.	Баротов Ҳ. А. Омилҳои таъсиррасон ба рақобатпазирии сохтори соҳибкории нақлиёти мусофиркаш ва усулҳои таҳлили он	37
6.	Вализода Ш. Ш. Мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити ташаққули иқтисодӣ рақамӣ	41
7.	Саидова М.С. Захираҳои обию энергетикӣ - омили рушди иқтисодӣ	50
8.	Проштов А.Р. Рушди фаъолияти реклама дар шароити иқтисоди рақамӣ	55
9.	Юнусова М.М. Рушди иқтисод ва инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ	63
10.	Тагаев Б. Ш., Аҳмадова М.Ф. Истифодаи таҷрибаи хориҷии ташаққул ва инкишофи инфрасохтори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	69
11.	Ғафорова Ҷ.Ғ., Сайфхусейнов Ш.С. Бозори маҳсулоти лаблабуи қанд эҳё ва самаранокии иқтисодиву иҷтимоии он	76
12.	Ғафуров П.Ҷ., Ғафуров Ф.Ҷ. Модели андоз аз даромади шахсони воқеӣ	83
13.	Ғайзуллоев М.Қ., Ятимов А.Ҷ. Таҳлили иқтисодӣ-илмӣ техникаи инноватсионии вилояти Хатлон	87
14.	Ғуломов З.Т. Таҳлили вазъи муосири хизматрасониҳои аудиторӣ бо дарназардошти сифати онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	96
15.	Исупов А.Қ. Таҳқиқоти масоили назариявии инкишофи низоми бонкдорӣ исломӣ	104
16.	Каримӣ М.Б. Хусусиятҳои воситаҳои асосӣ ва тартиби баҳисобгирии онҳо тибқи стандартҳои байналмилалӣ	108
17.	Каримов Б.Ҳ. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамизатии иқтисодӣ	115
18.	Лоиков П.И., Таваров С.Н. Механизми дастгирии давлатии инкишофи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	120
19.	Маликов М.Н. Нақши соҳибкорӣ тичоратӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	126
20.	Одиназода К.С., Давлатова Қ.О. Баҳодиҳии вазъи муосири бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	133
21.	Орипов А.С. Фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди баҳши хусусӣ яке аз бахшҳои асосии хизматрасонии таҳсилоти томактаби дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	143
22.	Назирӣ Г.Н., Султонов М.С. Таснифоти хавфҳои бонкӣ ва алоқамандии он бо суғурта	151
23.	Пиризода Ҷ.С., Холов Т.А. Самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзии обёришавандаи вилояти Хатлон	158
24.	Раҳимов С.Х., Ғуломова З.З. Нақши туризм дар рушди ҳадамоти меҳмонхонаҳо	165
25.	Ҳафизов А.З. Таҳқиқи асосҳои методологӣ ва ташкилии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ	170
26.	Яқубзода М. С. Танзими андозбандии ғайрикорхонаҳо ҳамчун манбаи сармоягузорӣ	176
27.	Одиназода К.С. Самтҳои асосии таъмини мутаваззинии арза ва тақозо ба захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	191
28.	Дӯстзода М. Ҳ. Такмили сохтори иқтисодиёти кишоварзӣ дар доираи муносибатҳои кластерӣ	197
29.	Дӯстбоев Ш., Султонов З.С. Самтҳои асосии шуғли аҳоли ва рушди иқтисоди миллӣ	207

30.	Аминов И., Муминова Н.Р. Талабот ва пешниҳодот дар бозори меҳнати ҷумҳурии тоҷикистон ва зарурияти таъмини мувозинатнокии онҳо дар иқтисодиёт	209
31.	Шамсуллозода Ш. Раванди сармоязуории ташкилотҳои сугуртавӣ дар бозори сармоя	216
32.	Турсунов Х.М., Ҷабборов А.И. Мукамалгардонии механизми иқтисодии идоракунии низоми гумруки Тоҷикистон	226
33.	Аминов И., Аминов Ф. И. Омилҳои ташаккул ва рушди бозори истеъмолӣ минтақавӣ вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон	235
34.	Ҳамитов М.С., Мараимов Б.М. Рақамикунонии савдои чакана: омилҳо, мушкилот ва дурнамои рушд	244
35.	Файзулло М.К., Дўстматов Б.М. Оид ба масъалаи мазмун ва принципҳои рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	251
36.	Ғаюрова Р.С. Амсиласозии иқтисодӣ риёзии истифодаи низомҳои гумруки дар мақомоти гумрук	254
37.	Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И. Рушди равандҳои бизнес ва банақшагирии тичорат	261
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ		
1.	Қудратов Н.А., Ширинҷонов Ф.И. Савдои одамон ҳамчун ҷинойти муташаккили фаромилӣ	266
2.	Мирзоев С.А., Шарипов С.С. Нерӯи барқ ҳамчун ашё дар ҳуқуқи граждани	273
3.	Зиёвиддинзода З., Самадов. М.С. Технологияи мултимедӣ дар таҳсилоти фосилавӣ ва асосҳои педагогии истифодабарии он	278
4.	Қурбонова А.А. Таърихи ташаккул ва рушди ҷавобгарии ҷинойти барои таҳрибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистон	285
5.	Оралбаев Х.Х. Сабабҳо ва шароити рушд ёфтани ҷинойткорӣ муташаккил ва бандитизм	291
6.	Салиева Н.Ш. Низоми татбиқи сиёсати зиддикоррупсионӣ	296
7.	Муртазо Аҳмад. Ғояҳои сиёсати ноустуворӣ дар саҳнаи байналмилалӣ	301
8.	Абдувоҳидова М.А. Зарфи замон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	305
9.	Додобоева Ҷ.Н. Истифодаи зарбулмасалҳо дар дарсҳои забони хоричӣ	309
10.	Иноятзода Ф.Н. Хусусиятҳои инъикоси мафҳуми "танбалӣ" дар паремияҳои системаи забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ	314
11.	Мачидова Д.И. Воҳидҳои фразеологияи феъли дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	318
12.	Мирзочонова М.Қ. Таҳлили муқоисавии калимаҳои мустақили пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ, узбекӣ ва англисӣ	323
13.	Пулатова З.Ҷ. Нақши маъноӣ калимаҳо дар тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ	327
14.	Ҳақимова М.М. Масъалаҳои тарҷумаи эвфемизмҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ	331
15.	Ҳочаева М. Ҳ. Масъалаҳои психологию педагогии омодагии студентон ба фаъолияти таълимӣ	335
	Маълумот оид ба муаллифон	341
	Маълумот барои муаллифон	346

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Хабибов С., Расулов Г. Ускоренная индустриализация - четвертая национальная стратегия	7
2.	Нидоев Н.Ф. Перспективы социально-экономического развития и совершенствование государственного регулирования таможенных органов в Республике Таджикистан	16
3.	Дустбоев Ш. Некоторые теоретические аспекты развития туризма и занятости населения в Республике Таджикистан	24
4.	Факеров Х.Н. Территориальные особенности оптимального размещения таможенных органов в современных условиях	28
5.	Баротов Х. А. Факторы влияющие на конкурентоспособности пассажирских автотранспортных предпринимательских структур и методы ее анализа	37
6.	Вализода Ш. Ш. Совершенствование системы безналичных расчетов в развитии цифровой экономики	41
7.	Саидова М.С. Водно-энергетические ресурсы как фактор экономического роста	50
8.	Проштов А.Р. Развитие рекламной деятельности в условиях цифровой экономики	55
9.	Юнусова М.М. Экономический рост и социально-экономическое развитие	63
10.	Тагаев Б. Ш., Ахмадова М.Ф. Применение зарубежного опыта создания и развития инфраструктуры предпринимательства в Республике Таджикистан	69
11.	Гафорзода Дж. Г., Сайфхусейнов Ш.С. Формирование рынка сахарной свеклы, его экономическая и социальная эффективность	76
12.	Гафуров П.Дж., Гафуров Ф.Дж. Модель подоходного налога с физических лиц	83
13.	Файзуллоев М.К., Ягимов А.Дж. Анализ научно-технического потенциала инноваций Хатлонской области	87
14.	Гуломов З.Т. Анализ современного состояния аудиторских услуг с учетом их качества в Республике Таджикистан	96
15.	Исупов А.К. Исследование теоретических вопросов развития исламской банковской системы	104
16.	Каримиён М.Б. Особенности основных средств и порядок их учета в соответствии с международными стандартами	108
17.	Каримов Б.Х. Бухгалтерский учет в условиях глобализации и цифровизации экономики	115
18.	Лоиков П.И., Таваров С.Н. Механизм государственной поддержки развития промышленных предприятий Республики Таджикистан	120
19.	Маликов М.Н. Роль торгового предпринимательства в экономике Республики Таджикистан	126
20.	Одиназода К.С., Давлатова К.О. Оценка современного состояния рынка труда в Республике Таджикистан	133
21.	Орипов А.С. Предпринимательская деятельность и развитие частного сектора как один из основных сфер услуг дошкольного образования в Республике Таджикистан	143
22.	Нибири Г.Н., Султонов М.С. Классификация банковских рисков и ее связь со страхованием	151
23.	Пиризода Дж.С., Холов Т.А. Приоритетные направления инвестиций в орошаемое земледелие Хатлонской области	158
24.	Рахимов С.Х., Гуломова З.З. Роль туризма в развитии гостиничных услуг	165
25.	Хафизов А.З. Исследование методологических и организационных основ стратегического управленческого учета в сельскохозяйственных предприятиях	170

26.	Якубзода М.С. Налоговое регулирование прибыли предприятия как источника инвестиции	176
27.	Одиназода К.С. Основные направления обеспечения сбалансированности спроса и предложения на трудовые ресурсы в Республике Таджикистан	191
28.	Дустзода М.Х. Совершенствование структурных сдвигов экономики сельского хозяйства на основе кластерного подхода	197
29.	Дустбоев Ш., Султонов З.С. Основные направления занятости населения и развитие национальной экономики	207
30.	Аминов И., Муминова Н. Р. Спрос и предложение на рынке труда республики таджикистан и необходимость обеспечения их сбалансированности в экономике	209
31.	Шамсуллозода Ш. Процесс инвестиции страховых компаний на инвестиционном рынке	216
32.	Турсунов Х.М., Джабборов А.И. Совершенствование механизма управление таможенной системы Таджикистана	226
38.	Аминов И., Аминов Ф. И. Факторы формирования и развития регионального потребительского рынка Согдийской области Республики Таджикистан	235
39.	Хамитов М.С., Мараимов Б.М. Цифровизация розничной торговли: факторы, проблемы и перспективы развития	244
40.	Файзулло М.К., Дустматов Б.М. К вопросу о содержания и принципов развития инновационного предпринимательства в сфере услуг Республики Таджикистан	251
41.	Гаюрова Р.С. Экономическо-математическое моделирование спользования таможенных режимов в таможенных органах	254
42.	Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И. Разработка бизнес-процессов и бизнес-планирование	261
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Кудратов Н.А., Ширинджонов Ф.И. Торговля людьми как транснациональное организованное преступление	266
2.	Мирзоев С.А., Шарипов С.С. Электрическая энергия как вещь в гражданском праве	273
3.	Зиёвиддинзода З., Самадов М.С. Мультимедийные технологии в дистанционном образовании и педагогические основы его использования	278
4.	Курбонова А.А. Формирование и развитие уголовной ответственности за диверсию на территории Таджикистана	285
5.	Оралбаев Х.Х. Причины и условия развития организованной преступности и бандитизма	291
6.	Салиева Н.Ш. Система внедрения антикоррупционной политики	296
7.	Муртазо Ахмад. Идеи политической неустойчивости на международной арене	301
8.	Абдувохидова М.А. Временные наречия в английском и таджикском языках	305
9.	Додобаева Д.Н. Использование пословиц на занятиях иностранного языка	309
10.	Иноятзода Ф.Н. Особенности отражения понятия «лень» в паремиях системы таджикского, английского и русского языков	314
11.	Маджидова Д.И. Глагольные фразеологические единицы в таджикском и английском языках	318
12.	Мирзоджанова М.К. Сравнительно-сопоставительный анализ предлогов самостоятельных слов таджикского и узбекского и английского языков	323
13.	Пулатова З.Д. Роль значение слов при переводе с английского на таджикский язык	327
14.	Хакимова М.М. Проблема перевода эвфемизмов английского и таджикского языков	331
15.	Ходжаева М. Х. Психолого-педагогические вопросы подготовки студентов к диагностической деятельности	335
	Сведения об авторах	341
	Памятка для авторов	346

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 330.342

Ҳабибов С., Расулов Г.

САНОАТИГАРДОНИИ БОСУРЪАТ – СТРАТЕГИЯИ ЧОРУМИ МИЛЛӢ

Саноатигардони босуръати иқтисодиёти мамлакат аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи чоруми стратегӣ эълон гардидааст. Дар ин замина, Ҳукумати кишвар дар солҳои охир барои рушди ин соҳаи пешбар ва асосии мамлакат тадбириҳои муҳим ва самарабахш меандешад. Дар маҷмӯъ, ташаккул ва такмили қонунгузори мамлакат, таҳияи барномаҳои сармоягузорӣ, ҷудо намудани имтиёзу сабуқиҳо ба сармоягузори дохиливу хориҷӣ, ҷалби технологияи нав, таҳкими ҳамкориҳои самарабахш бо кишварҳои хориҷӣ, ба роҳ мондани истеҳсол ва содироти молҳои ба рақобат тобовар аз ҷумлаи чорабиниҳои мебошанд, ки батадрич дар амал татбиқ мегарданд.

Муаллифон тамоюли рушди соҳаҳои саноати миллӣ ва зиёд шудани ҳиссаи маҳсулоти саноатиро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, инчунин афзоиши молҳои воридотивазкунандаро нишон дода, рақамҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинишударо зикр карда, қайд намуданд, ки саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддат ба натиҷаҳои баланди истеҳсоли ноил мегардад.

Калидвожаҳо: саноат, иқтисодиёти Тоҷикистон, рушди устувор, саноатикунони босуръат, ММД, соҳаи кишоварзӣ, рақобаттавонӣ маҳсулоти саноатӣ.

Ҳабибов С., Расулов Г.

**УСКОРЕННАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ - ЧЕТВЕРТАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ
СТРАТЕГИЯ**

Четвертой стратегической келей Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил ускоренную индустриализацию экономики страны. В этой связи в последние годы Правительством страны приняты важные и эффективные меры по развитию данного ведущего и ключевого сектора страны. Среди принятых мер - формирование и совершенствование законодательства страны, разработка инвестиционных проектов и программ, предоставление соответствующих льгот отечественным и иностранным инвесторам, привлечение новых технологий, укрепление эффективного сотрудничества с зарубежными странами, производство и экспорт конкурентоспособных товаров.

Авторы показывают тенденцию развития национальных производств и увеличения доли промышленной продукции в ВВП, а также рост импортозамещающих товаров. Приводя цифры из Национальной стратегии развития, они отмечают, что промышленность Таджикистана в среднесрочном и долгосрочном периоде имеет хорошую перспективу.

Ключевые слова: промышленность, экономика Таджикистана, устойчивое развитие, ускоренная индустриализация, ВВП, сельскохозяйственная отрасль, конкурентоспособность промышленной продукции.

Khabibov S., Rasulov G.

ACCELERATED INDUSTRIALIZATION - THE FOURTH NATIONAL STRATEGIC

The fourth strategic goal, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, announced the accelerated industrialization of the country's economy. In recent years, the Government of the country has taken important and effective measures to develop this leading and key sector of the country. Among the measures taken are the formation and improvement of the country's legislation, the development of investment projects and programs, the provision of benefits to domestic and foreign investors, the attraction of new technologies, the strengthening of effective cooperation with foreign countries, the creation of production and the export of competitive goods.

The authors show the trend in the development of national industries and an increase in the share of industrial products in GDP, as well as the growth of import-substituting goods, noting the figures in the National Development Strategy, noting that Tajikistan's industry has good prospects in the medium and long periods.

Key words: industry, economy of Tajikistan, sustainable development, accelerated industrialization, GDP, agricultural sector, competitiveness of industrial production.

Саноат соҳаи пешбарандаи иқтисодиёти ҳар як мамлакат ба ҳисоб меравад ва он кишварҳое, ки ин соҳаро ҳамчун самти афзалиятдори рушд интихоб кардаанд, ба комёбиҳои назаррас ноил гардиданд, маҳсулоти рақобатпазири замонавӣ истеҳсол карда, аз фурӯши он даромади зиёд ба даст овардаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодиёт ба ин соҳа тавачҷуҳи зиёд зоҳир менамояд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомали Раҳмон рушди босуръати саноатро ҳадафи муҳими стратегӣ эълон намуданд ва дар тамоми ҷумҳурӣ ва маҳалҳои он корҳо дар ин самт тавсеа меёбанд.

«Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯибарқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин вусъатдиҳии шӯғли пурмаҳсулро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ амалӣ гардонидани истодаем, зикр гардидааст дар Паём. - Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт. Дар робита ба ин ва бо назардошти таъсиси ҷойҳои корӣ, пешниҳод менамоям, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон карда шаванд» [3].

Чаро Тоҷикистон кишвари аграрӣ-саноатист ва меёру маҳаки муайянкунандаи ин нишондиҳанда кадом аст? Ин ҷо, пеш аз ҳама, сухан дар бораи он меравад, ки дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат ҳиссаи кишоварзӣ нисбати маҳсулоти саноатӣ зиёд аст ва ин мисол дар амалия мавқеи пасттар пайдо кардани саноатро нишон медиҳад. Ин норасоӣ дар солҳои минбаъда ислоҳ гардида истодааст. Масалан, дар соли 2018 маҷмӯи маҳсулоти саноатии Тоҷикистон 23872,4 млн. сомони ро ташкил дод, ки он ба 17.3 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ баробар шуд.

Аз маълумоти дар ҷадвали боло овардашуда маълум мегардад, ки дар солҳои 2018-2020 ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ дар ММД зиёд шуд, ҳиссаи он низ афзудааст [2].

Чадвали 1.1. Ҳаҷми умумии маҳсулоти соҳаҳои саноату кишоварзӣ, суръати рушд, ва ҳиссаи онҳо дар сохтори ММД Тоҷикистон

Саноат	Соли 2018			Соли 2019			Соли 2020		
	Ҳаҷми умумии истеҳсол (млн. сомонӣ)	Ҷои рушд нисбати соли пешина	Ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД	Ҳаҷми умумии истеҳсол (млн. сомонӣ)	Ҷои рушд нисбати соли пешина	Ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД	Ҳаҷми умумии истеҳсол (млн. сомонӣ)	Ҷои рушд нисбати соли пешина	Ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД
	23872,4	111,8	17,3%	27586,6	113,6	16,7	30820,8	109,7%	17,4
Кишоварзӣ	26370,3	104,0	18,7%	27750,4	107,1	19,9	33607,1	108,8	22,6

Дар соҳаи саноат ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар соли 2017 - 23872,4 млн, дар соли 2018 - 27586,6 млн. ва дар соли 2020 - 30820,8 млн. сомониро ташкил медиҳад. Дар солҳои зикршуда рушди соҳаи саноат нисбати соли пешина мутаносибан - 11,8, 13,7 ва 9,7 фоизро ташкил дод ва суръати рушди миёнасолӣ ба 11,7 фоиз баробар шуд. Дар натиҷа ҳиссаи соҳаи низ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат зиёд гардид.

Албатта, дар соҳаи кишоварзии мамлакат низ натиҷаҳои мусбат ба даст оварда шудаанд. Дар соҳаи мазкур дар солҳои 2018-2020 ҳаҷми умумии маҳсулоти соҳаи мутаносибан - 26370,3 млн., 27750,4 млн. ва 33607,1 млн. сомонӣ ва суръати рушд - 104,0; 107,1 ва 108,8 фоизро ташкил дод. Суръати рушди миёнасолӣ ба 106,5 фоиз баробар шуд.

Рақамҳои овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар давраи баррасигардида ҳарду соҳаи пешбари иқтисодии мамлакат - саноат ва кишоварзӣ бо суръати баланд тараққӣ кардаанд. Вале суръати солонаи рушд дар соҳаи саноат назар ба соҳаи кишоварзӣ 5,2 фоиз зиёд аст, ки ин аз раванди татбиқи ҳадафи чоруми стратегии мамлакат гувоҳӣ медиҳад.

Ҳоло рушди саноатро аз нигоҳи зерсоҳаҳои он аз назар мегузаронем. Аз ҳама нишондиҳандаи беҳтарин дар зерсоҳаи саноати коркард ба даст оварда шудааст. Дар соли 2020 дар ин зерсоҳа зиёда аз 1,9 млрд. сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардидааст, ки ин назар ба нишондиҳандаи соли 2019 17,4 фоиз зиёд аст. Дар зерсоҳаи таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво низ 735,1 млн. сомонӣ корҳо анҷом дода шудаанд, ки назар ба соли пешина 0,8 фоиз зиёд мебошад. Дар давраи зикршуда дар соҳаи кишоварзӣ - дар бахши растанипарварӣ 108, чорводорӣ низ 110,7 фоиз афзоиш ёфтаанд.

Бояд зикр намуд, ки ин нишондиҳандаҳои баланди овардашуда натиҷаи татбиқи сиёсати дурусти хирадмандонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Маҳз тавассути қабули саривақтии санадҳои ҳуқуқии меъёрии дахлдор, гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ, қабули барномаҳои умумидавлатӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ, таҳияи барномаҳои сармоягузорӣ, пешниҳоди имтиёзҳои мухталиф ва сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ, субъектҳои иқтисодӣ, баррасӣ ва пешниҳоди онҳо бо созмонҳои байналмилалӣ, кишварҳои кумақрасон ва даххо чорбинҳои дигар вазъи иқтисодиро иҷтимоии мамлакат беҳтар гардид.

Бо назардошти шароити мавҷуда, бо мақсади дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ тавассути Ҳукумати мамлакат дар солҳои 2019–2020 тамоми санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли манъ карда шуда, ҷиҳати иҷрои муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли манъ карда шуда» ба ҳамаи мақомоти санҷишу назорат ва ҳифзи ҳуқуқ, инчунин ба Прокуратураи генералӣ, Палатаи ҳисоб, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Бонки милли ва мақомоти андозу гумрук супориш дода шуд, ки риояи муқаррароти мавҷударо таҳти назорати қатъӣ қарор диҳанд.

Дар бобати танзими қонунгузорӣ хаминро қайд кардан лозим аст, ки қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хусусигардонӣ, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, дар бораи корхонаҳо, ҷамъиятҳои саҳомӣ, бонкҳо, созишномаҳои сармоягузорӣ, дар бораи фаъолияти инноватсионӣ, кодексҳои замин, шаҳравандӣ, андоз, гумрук ва ғайра қабул гардиданд, ва бо мурури замон ба онҳо тағйири иловаҳо ворид карда шуданд.

Дар мамлакат мақомоти олии қонунгузор, иҷроия ва судӣ фаъолиятшонро такмил дода, вазорати идораҳои соҳавӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ корбариро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монданд. Дар соҳаи саноат Вазорати саноат ва технологияҳои нав, Вазорати энергетика ва захираҳои об ва дигар мақомот амал менамояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Уфукҳои истиқлол» дар бораи ислоҳоти иқтисодӣ чунин навиштаанд: «... соли 1994 мо фармони худро «Дар бораи гузаронидани чорабиниҳои аввалиндараҷа доир ба таъмини истиқлолияти иқтисодӣ ва тезонидани гузариш ба иқтисоди бозорӣ» имзо гузоштем, ки дар он ба иҷроӣ талаботи муҳими иқтисоди бозорӣ – озод намудани нархҳои дохилӣ, тичорати хориҷӣ ва танзими асъор пешбинӣ шуда буданд. Баъд аз он «Барномаи комплекси дигаргунсозии иқтисодӣ барои солҳои 1995-2000»-ро таҳия ва қабул намудем. Ин Барномаи давлатӣ ба озодкунии нархи ҳамаи молу маҳсулот ва хизматрасониҳо, тичорати хориҷӣ, вусъат додани ислоҳоти воқеии соҳаи кишоварзӣ, бахши молиявӣ бонкӣ, хусусигардонии моликияти давлатӣ ва ташаккули ин заминаҳои ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ мусоидат карда, барои пешрафти кишвар роҳи васеъ кушод» [5].

Барномаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоӣ, барномаҳои рушди саноат ва соҳаҳои мухталифи он қабул гардиданд. Ин ҷо Стратегия миллии рушд барои давраи то соли 2030-ро маҳсусан қайд кардан зарур аст. Ин ҳуҷҷати муҳим, ки се барномаи миёнамуҳлатро фаро гирифтааст, барои рушди соҳаи саноат уфукҳои васеъро пешбинӣ менамояд. Тибқи талаботи Стратегия ҳиссаи саноат дар соли 2030 бояд 20-21 фоиз, соҳаи кишоварзӣ бошад, 17-18 фоизи ММД-ро ташкил диҳад. Истеҳсоли нерӯи барқ ба 45 млрд. квт. соат расонида мешавад, ки ин назар ба нишондиҳандаи соли 2020 қариб 2,3 маротиба зиёд аст [6,82].

Инчунин Ҳукумати ҷумҳурӣ якҷоя бо Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид барномаҳои рушди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Хатлон ва Суғд, шаҳру ноҳияҳои онҳо, инчунин шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро тартиб дод ва то имрӯз ин иқдоми нек идома дорад. Дар ин барномаҳо соҳаи саноат яке аз қисматҳои муҳимтаринро ташкил медиҳад, ки барои тавсеаи он маблағҳои бештар пешниҳод гардидаанд.

Таҳияи барномаҳои сармоягузорӣ ва баррасии онҳо як роҳи муҳими ҷалби сармоягузoron барои иҷроӣ лоиҳаҳои мухталиф мебошад. Дар солҳои аввали истиқлолият, ҳангоме, ки дар бучети ҷумҳурӣ маблағи кофӣ набуд, дар лоиҳаҳо ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурӣ нишон дода намешуданд, баъзе ширкатҳои хориҷӣ бо вучуди мавҷуд будани хавфи муайяни дарёфт накардани фоида дар солҳои идомаи ҷанги шаҳравандӣ дар Тоҷикистон, бо эътимод ба сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти мамлакат розӣ мешуданд, ки ҳиссаи зарурии худро аз ҳисоби даромадҳои ояндаи корхонаҳои сохташаванда бигиранд.

Дар панҷ соли аввали истиқлолияти давлатӣ чандин корхонаҳо, аз ҷумла корхонаҳои муштараки истихроҷи тилло «Зарафшон» бо Британияи Кабир, маҳсулоти бофандагии «Чавонӣ» бо Италия, маҳсулоти бофандагии «Тоҷик-каабол-текстайлз» бо Кореяи Ҷанубӣ фаъолият намуданд. Маҳсулоти истеҳсолнамудаи онҳо ба бисёр кишварҳои хориҷӣ содир гардиданд ва аз ин ҳисоб Тоҷикистон ба микдори муайян асъори қобили табдил ба даст оварда, онро барои танзими истеҳсолот ва рушди минбаъдаи кишвар мавриди истифода дод.

Дар солҳои минбаъда дар кишвар барномаҳои зиёд қабул гардиданд. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №523, аз 04.12. с. 2003 Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. 31 октябри соли 2005 «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди истифода қарор гирифт. Соли 2009 бо қарори Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон (№574) Баномани татбиқи датсавардҳои илмию техникӣ дар истеҳсоли саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳо вобаста ба ҳаҷми сармоягузорӣ то панҷ сол за супоридани андоз аз арзиши изофа озод карда шудаанд. Молҳо (корҳо, хизматрасониҳо)-е, ки аз ҳисоби созишномаҳои қарзӣ (грантӣ), дар бораи маблағгузориҳои (татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дарёфт карда мешаванд), аз андоз аз арзиши иловакардашуда озод карда мешаванд [1].

Дар ҷумҳурӣ нисбати соли 2019 истеҳсоли маҳсулоти мазкур афзоиш ёфтанд: ангиштсанг ва ангишти бур, нафт ва гази табиӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ, маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ, чарм, маҳсулот аз чарм ва пойафзол, маҳсулоти кимиёвӣ, маҳсулоти фарматсевтикӣ, таъминоти нерӯи барқ, газ, бӯғ ва тозакунии ҳаво.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар саноати ҷумҳурӣ чунин соҳаҳои ҳиссаи бештар доранд: саноати маъданҳои куҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо, саноати хӯрокворӣ, саноати масолеҳи сохтмонӣ, саноати сабук. Вале саноати мошинсозӣ ва химия ҳиссаи камтарро доро мебошанд. Амрӯз, кишвар амнияти иқтисодии дар дигар давраҳо дида бештар тақозо менамояд, ки корҳои самарабахш соҳаҳои зикршуда дар сатҳи нисбатан баландтар ташкил карда шаванд.

Вале бояд қайд намуд, ки бар асари паҳн гардидани бемории сироятии कोरोनाвирус як қатор соҳаҳо дараҷаи фаъолнокии субъектҳо хеле паст рафт, вазъияти иқтисодӣ печида гардида, нишондиҳандаҳои нисбати соли 2019 коҳиш ёфтанд. Ба ин гурӯҳ чунин соҳаҳо дохил мешаванд: истихроҷ дар қонҳои маъдан ва истеҳсоли маҳсулот аз ҷӯб, истеҳсоли гази табиӣ, нахи пахта, чигити пахта, калобаи пахтагин, қолин ва маснуоти қолинӣ, оби маъданӣ, оби ҷав ва ғайра.

Дар соли 2020 ба иқтисодиёти миллии Тоҷикистон 5,4 млрд. сармояи хориҷӣ, аз ҷумла 1,3 миллиард сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб гардид. Мавриди зикр аст, ки ин нави сармоя вазъи иқтисодиро устувор гардонид, маблағҳои қарзи хориҷиро зиёд намекунад. Дар натиҷаи иҷрои лоиҳаҳо дар мамлакат 300 коргоҳу корхонаи нави саноатӣ бунёд гардиданд, ки дар онҳо 6500 нафар шаҳрвандон бо кори доимӣ ва мавсимӣ фаро гирифта шуданд. Солҳои охир Ҳукумати ҷумҳурӣ ба масъала тавсеаи ҷойҳои кории доимӣ бештар тавачҷух намуда истодааст, то ки самаранокии боз ҳам бештари истеҳсоли таъмин карда шаванд.

Айни замон барои рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти ҷумҳурӣ 70 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 40 млрд. сомонӣ дар амал татбиқ шуда истодааст. Танҳо дар соли 2020 29 созишномаи сармоягузоӣ ба маблағи 10 млрд. сомонӣ ба имзо расонида шуд.

Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 январи соли 2021 чунин ҳидоят намуданд: «... зарур аст, ки корҳо дар самти бунёди корхонаҳои металлургӣ, маъдантозакуни, истихроҷ ва то маҳсулоти ниҳой қорқард намудани металлҳои ранга ва қиматбаҳо, рушди саноати мошинсозӣ, нассочӣ, хӯрокворӣ ва дорусозӣ вусъат бахшида шаванд» [4]. Ин вазифа масъулияти бузургро тақозо менамояд, чунки дар шароити ҳозираи печида гардидани муносибатҳои геополитикӣ ва геоиқтисодӣ рушди соҳаҳои зикршуда аҳамияти калони иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ доранд.

Соли 2020 дар сармоягузориҳо ҳаҷми маблағҳои давлатӣ нисбатан кам шуда бошад ҳам (94,5%), маблағгузориҳои шахсӣ ва муштарак мутаносибан 100,6 ва 100,5 фоизро ташкил медиҳад. Ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба 99,9 % баробар шуд. Мустақам гардидани бахши хусусӣ яке нишонаҳои муҳими иқтисоди давраи гузариш ба ҳисоб меравад. Он имконият медиҳад, ки субъектҳои сершумору фаъол ҳарчӣ бештар ба иҷрои лоиҳаҳои афзалиятдошта ҷалб карда шаванд ва иншоотҳои муҳими саноатӣ бештар ба истифода дода шаванд.

Бояд қайд намуд, 26 ноябри соли 2016 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» қабул карда шуд, ки мутобиқи он сатҳи рақобатпазирии молҳои истеҳсоли дар бозори дохили ва хориҷи баланд гардид. Барномаи мазкур аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳои пешбинишуда, аз ҷумла намудҳои маҳсулоти содиршаванда, ҳаҷми маҳсулоти воридотӣ ва ғайра иҷро гардид. Танҳо дар панҷ соли охир дар дохили мамлакат ба маблағи беш аз 44 млрд. сомонӣ молҳои воридотивазкунанда истеҳсол гардид, ки барои кам шудани вобастагии иқтисодии Тоҷикистон аз кишварҳои хориҷи мусоидат намуд.

Раванди ислоҳоти иқтисодӣ на танҳо рушди устувори тамоми ҷумҳури, балки маҳалҳои онро низ тақозо менамояд. Мавриди зикр, ки рушди иқтисодии мамлакат ва маҳалҳои он, пеш аз ҳама, аз тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ вобаста аст. Дар тамоми вилоятҳои корхонаҳои саноатӣ бунёд мегарданд. Ҳиссаи корхонаҳои саноатии вилояти Суғд ба ҳисоби зиёд гардида, иқтидори саноатии Тоҷикистонро афзун менамояд. Корхонаҳои муштарак бо кишварҳои хориҷӣ, конҳои бузург, коргоҳҳои замонавӣ боиси бемайлони рушди ёфтани соҳаи саноат мегардад. Ҳиссаи вилояти Суғд дар соли 2018 дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҷумҳурӣ 49,1 фоиз, вилояти Хатлон 32,0 фоиз, ВМКБ 0,9 фоиз, шаҳри Душанбе 9,6 фоиз ва НТЧ 8,4 фоизро ташкил дод.

Саҳми саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохили то 17,3 фоиз зиёд шуда бошад ҳам, он барои иҷрои ҳадафи саноатикунони кишвар кифоя нест, зеро ҳоло ҳам захираву имкониятҳои пурра ва самаранок истифода нашудаанд. Соли 2020 соли паҳншавии касалии короновирус ва барои иқтисодии мамлакат хеле вазнин, ки таъсири манфии он хеле эҳсос гардид. Ҳарчанд нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Тоҷикистон пешравиҳо ба назар мерасанд, вале дар умум, суръати рушд хеле кам гардид. Масалан, дар соли 2019 суръати рушди иқтисодии мамлакат 107,5 фоизро ташкил дод. Дар соли 2020 ин нишондиҳанда 3 фоиз коҳиш ёфт. Дар соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ низ чунин пастравиҳо ба мушоҳида мерасад. Инро дар мисоли саноат ва дигар соҳаҳо баръало дидан мумкин аст. Дар соли 2019 суръати рушди саноат ба 113,1 фоиз баробар гардид ва дар соли 2020 ин нишондиҳанда 109,7 фоизро ташкил дод, ки аз нишондиҳандаи соли пешина 3,9 фоиз коҳиш ёфтааст.

Дар соли 2020 қисми даромади буҷети мамлакат 24325,1 млн. сомонӣ ва қисм хароҷот бошад, 24925,5 млн. сомони ташкил дод, ки касри буҷет ба 600,4 млн. сомонӣ баробар шуд. Барои беҳтар намудани шароити корӣ ва иқлими сармоягузорӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 июни соли 2020 ба маблағи 400 млн. сомонӣ имтиёзу ҷубронпулиҳо ҷудо гардид. Дар чараёни ҳамин сол аз ҷониби муассисаҳои бонкии мамлакат ба соҳибкорон ба маблағи бештра аз 4 млрд. сомонӣ қарз ҷудо карда шуд, ки ин нисбати нишондиҳандаи соли 2019 зиёд мебошад.

Тибқи маълумоти оморӣ аз ҷониби ҚДММ «Талко Кемикал» дар соли 2018-ум 2847 тонна алюминийи фтордор (15,8 фоизи иқтидорҳо), 482 тонна криолит (4,0 фоизи иқтидорҳо), 11626 тонна кислотаи сулфат (11,6 фоизи иқтидорҳо) истеҳсол карда шуда, ҳанӯз қисми асосии криолити барои истеҳсоли алюминийи аввалия истифодашаванда аз хориҷи кишвар ворид мегардад.

Соли 2018 аз ҷониби КВД «Ширкати Алюминийи Тоҷик» ба корхонаҳои дохили ҷумҳурӣ 4134 тонна ба маблағи зиёда аз 84,4 млн. сомонӣ маҳсулот аз алюминий дар шакли варақаи алюминий, сабикаҳои цилиндршакл ва партовҳои алюминий интиқол дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 674 тонна ва ба маблағи 22,7 млн. сомонӣ зиёд аст. Новобаста аз ин, нишондиҳандаи мазкур қонёкунанда нестанд, зеро ҳамагӣ 4,3 фоизи алюминий дар дохили кишвар коркард шудаасту халос.

Дар соли 2018 аз 219 намуди муҳимтарин маҳсулоти саноатии дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли 151 номгӯи он (69 фоиз) таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсоли 44 номгӯи маҳсулот (20 фоиз) нисбат ба соли гузашта коҳиш ёфтааст. Бояд

қайд кард, ки 24 номгӯи маҳсулоте, ки (11 фоиз) дар соли 2017 истеҳсол нагардида буданд, аз ҷумла маҳсулоти косметикӣ, ашёи хом барои ороиши косметикӣ, саққои пулодӣ, чӯбчаҳои пахтагини нафис, гирдаҳои пахтагин, пахтаи тиббӣ, фаршҳои бедарзи резинӣ, маводи нарми бомпӯш, сангҳои ороишӣ барои биноҳо, матои абрешими наддофӣ, сабад, маҳсулот барои истифодабарии гигиенаи шахсӣ, калсит, сипори трактор, тойбанд, хокаи санг, автобусҳо, риштаи полипропиленӣ, сангрзаи мрамарӣ, мола, эмулсия, ядак, ғойтунҷаи кӯдакона ва аробачаи кӯдакона истеҳсоли онҳо дар соли 2018 ба роҳ монда шуд [6,253-289].

Барои таъмини рушди соҳаи саноат дастрасӣ ба воситаҳои молиявӣ яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад, вале вазъи таъминоти молиявӣ дар ин самт беҳбудиро тақозо менамояд. Зеро фоизи қарзҳои бонкӣ барои соҳаи саноат нисбатан баланд буда, маблағҳои бучети давлатӣ тариқи «Фонди дастгирии соҳибкорӣ» нокифоя арзёбӣ мегардад. Бо назардошти қарорҳои қабулнамудаи Шӯрои нозирони Фонди мазкур дар солҳои 2017-2018 ба 14 субъекти соҳибкорӣ дар ҳаҷми 40,8 млн. сомонӣ қарзҳои имтиёзнок дода шудааст.

Дар ҷумҳурӣ ҳанӯз корхонаҳои зиёди соҳаи саноат бо ҳиссаи давлат дар онҳо фаъолият дошта, иқтидорҳо ва масоҳати истеҳсолиашон бо пуррагӣ истифода намешаванд. Дар ин бобат ба Вазорати саноат ва технологияҳои нав ва Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ супориш дода шуд, ки ҷиҳати таҳия ва тасдиқи Барномаҳои рушди ин корхонаҳо ва ташкили кластерҳои саноатии замонавӣ инноватсионӣ бо ҷалби сармояи хориҷию дохилӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тақлифҳои мушаххас пешниҳод намоянд.

Инчунин кишвар дорои захираҳои бойи истеҳсолӣ ва минералию ашёи хом мебошад. Дар Тоҷикистон 600 кон ва 800 мавзеи зуҳури канданиҳои ғойданок ошкор, иқтишоф ва қисман барои азхудкунии саноатӣ омода карда шудаанд.

Санаи 16 ноябри соли 2018 дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон ҳамчун рӯйдоди таърихӣ сабт гардид, зеро агрегати аввали Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифтитоҳ гардида, истеҳсоли нерӯи барқ дар ин нерӯгоҳ ба роҳ монда шуд. Аҳолии кишвар ва соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт дар давраи тирамоҳу зимистони аввалин бор дар даврони соҳибистиклолӣ бе маҳдудият бо нерӯи барқ таъмин гардида истодаанд. Вале барои пурра расидан ба истиқлолияти энергетикӣ андешидани чораҳо дар самти роҳандозии иқтидорҳои нави замонавӣ, таҷдид ва азнавсозии иншоотҳои энергетикӣ амалкунанда, диверсификатсияи манбаъҳои истеҳсолкунандаи нерӯи барқ ва дар мадди аввал сарфакорона истифода намудани нерӯи барқ муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар соли 2020 истеҳсоли нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ ба 19770,5 млн. кВт. соат баробар шуд, ки ин нишондиҳанда 95,6 фоизи нишондиҳандаи соли 2019-ро ташкил медиҳад. Новобаста аз пешравиҳо дар соҳаи ҷиҳати ба роҳ мондани фаъолияти самаранок дар самти истеҳсол ва истифодабарии нерӯи барқ вусъат бахшидани корҳо дар доираи лоиҳаҳои «Таҷдиди нерӯгоҳи барқи обии Норак», «Таҷдиди нерӯгоҳи барқи обии Қайроққум» ва ба анҷом расонидани сохтмони агрегати навбатии Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» зарур арзёбӣ мегардад. Ин ҷо махсусан лоиҳаи «CASA-1000»-ро қайд намудан ба мақсад мувофиқ аст. Дар доираи ин лоиҳаи муҳим ду кишвари Осиёи Марказӣ – Тоҷикистон ва Қирғизистон ба ду кишвари Осиёи Ҷанубӣ – Афғонистон ва Покистон нерӯи барқро содир менамоянд. Дар заминаи ин лоиҳа дар назар аст, ки дар оянда наздик лоиҳаи «CASAREM» таъсис дода шавад, ки он ҳамчун бозори минтақавӣ фурушинерӯифаъолият хоҳад намуд.

Дар баробари ба истифода додани иқтидорҳои нав ва зиёд намудани истеҳсоли нерӯи барқ дар кишвар масъулинро зарур аст, ки ҷиҳати кам намудани талафоти нерӯи барқ ва истифодаи сарфакоронаи он мунтазам чораандешӣ намоянд. Ҳар сол дар кишвар бештар аз 15 фоизи барқи истеҳсолшуда талаф меёбад. Ин аз як тараф агар кӯҳна ва фарсуда будани

таҷҳизотро нишон диҳад, аз тарафи дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки то ҳанӯз идоракунии равандҳои истеҳсол, интиқол, пешниҳод ва таъминоти нерӯи барқ дар сатҳи зурурӣ нест.

Табиист, ки бинобар зиёд будани ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёт самаранокӣ дар иқтисодиёти мамлакат паст гардид. Азбаски қисми зиёди маҷмӯи маҳсулоти дохилиро соҳаи кишоварзӣ истеҳсол менамояд ва вазифаи асосии он бо ашӯи хом таъмин кардани саноат ва таъмини бехатарии озуқаворӣ мебошад, пеш аз ҳама, саноатигардонии ба кишоварзӣ алоқамандро ба роҳ мондан ба манфиати мамлакат аст. Ҳамин саноатигардониро бештар аз ҳисоби захираҳои молиявии бучетии мамлакат ташкил намудан маънои зиёд кардани якҷандмаротибагии даромадхоро бучетро ифода хоҳад намуд.

Бояд қайл намуд, ки корхонаҳои саноатии ба кишоварзӣ ҳамаҷониба алоқамандбуда, дар сарҳади ду-се ноҳия ё шаҳр аз ҳисоби захираҳои молиявии худӣ (маҳаллӣ) бо инфрасохтори коммуналиаш бунёд намудан тавлидкунандаи даромадҳои иловагии бучетҳои маҳаллӣ мешавад. Дар иқтисодиёт сарчашмаи зикргардида ҳатман бояд таъиноти истифодабарии самаранок ва мақсаднокро дошта бошад, то ки пурра муайян будану шаффофияти ташкилу истифодабарии захираҳои зикршуда дорои аҳамияти хос мебошад. Мутаассифона, дар бисёр санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ мувофиқи таъиноти молиявӣ истифодабарии маблағи фонди истеҳлок пешниҳод нагардидааст. Ҳол он ки ин захира сарчашмаи асосии депозитҳои бонкӣ ва захираи молиявии худии соҳибкорҳои ҳамаи шаклҳои моликият мебошад.

Мутобиқи талаботи стандартҳои молиявии эътирофшудаи байналхалқӣ маблағи ин захира барои сари вақт анҷом додани корҳои вобаста ба таъмири асосӣ, навнамоӣ ва модернизатсияи фондҳои асосӣ истифода мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳаҷми сармоягузориҳои воқеии анҷомдодашуда захираи молиявии зоеърафта дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Саноатигардонии Тоҷикистон самаранок истифода бурдани маблағҳои сармоягузоришуда ва истеҳлоки нисбати онҳо ҳисобкардашударо дар навнамоиҳо ва ба инноватсия сарфшавиашро талаб менамояд.

Айни замон дар маҷмӯаҳои омории чумхурӣ мо маълумотхоро нисбати арзиши фондҳои асосии соҳаҳо, маблағи истеҳлоки онҳо бо самтҳои истифодабариишон ва тақсими маблағи фойдари нисбати навнамоии фондҳои асосӣ пайдо карда наметавонем. Набудани маълумоти закршуда дар бораи ҳолати истеҳлок хароҷоти ба истеҳсоли маҳсулот бурдашавандаро номуайян сохта, ҳаҷми фоидаи андозбандишавандаро низ номуайян гардонидани, дар бисёр ҳолатҳо боиси пайдо шудани хусусиятҳои коррупсионӣ ва насупоридани андоз ба бучет ва дигар камбудию норасоӣҳо мегардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар саноати чумхурӣ сармоягузориҳо бештар ба соҳаҳои гидроэнергетика, саноати масолеҳи сохтмон, корхонаҳои саноатҳои сабук ва хӯрокворӣ, саноати истихроҷи нафт сарф гардидаанд. Соли гузашта давраи аввали татбиқи Стратегияи миллии рушд ба поён расид, вале аз таркиби сармоягузориҳо ба соҳаҳои саноат маълум мегардад, ки ба соҳаи меҳварии саноатигардонӣ – мошинсозӣ умуман сармоягузорӣ сурат нагирифтааст. Ба соҳаи кимиё ва нефту кимиё бошад, дар солҳои 2014-2017 маблағгузорӣ анҷом дода нашудааст.

Агар воридоти молхоро дар солҳои охир дар назар гузаронем, дар он ҳиссаи маҳсулоти таъйиноти техникаию истеҳсолӣ кам нест. Масалан, дар соли 2018 воридот нисбати соли 2017 113,5 фоиз зиёд шудааст. Аз ҳаҷми умумии воридот маҳсулоти саноати кимиёвӣ 9,9 фоиз, маҳсулоти маъданӣ 18,5 фоиз, воситаҳои нақлиёт 9,7 фоиз, мошинолоту таҷҳизот 13,5 фоизро ташкил доданд. Дар ин давра ба чумхурӣ 931 трактор, 6595 адад автомобили боркаш ва 22865 адад ядакҳо ва нимядакҳо ворид гардиданд [7, 6-20]. Бинобар мавҷуд набудани истеҳсолоти худӣ, воридоти прокатҳои филизоти сиёҳ, чӯбу тахта ва сӯзишворӣ аҳамияти калон дорад. Шарикони асосӣ дар воридоти молҳо Русия, Чин, Қазоқистон, Ўзбекистон ва ғайра мебошад.

Дар шароити имрӯза инсоният ба сифати воситаҳои истеҳсолот дар истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо аз роботҳо, манипуляторҳо, ки дар асоси барномаҳои махсус кор мекунанд, ба таври васеъ истифода мебарад. Гарчанде истифодабарии ин воситаҳои муосири истеҳсолот вақти рушдро кам карда, замони рӯйдихии бухронҳоро зиёд намояд ҳам, инсоният ба он рӯй овардааст ва дар ин чода ба комёбиҳои нав ноил мегардад. Мо бояд барои истеҳсоли роботи манипуляторҳо мутахассисони ботаҷриба ва корозмуда тайёр намоем, то ки дар шароити ҳозипаи хоҷагидорӣ аз раванди инқилобии рушди инсоният ақиб намонем ва маҳсулотамон ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори хориҷӣ рақобатпазир бошад. Албатта, истеҳсоли роботҳо бунёди даҳҳо корхонаҳои нав ва вақти зиёдро тақозо менамоянд, ки мо бояд аз ҳозир барои онҳо заминагузори намуда, мутахассис тайёр намоем ва иқтисодиётро дар сатҳи замонавӣ ба роҳ монем.

Ояндаи саноати мамлакат дурахшон аст. Масалан, дар 7 соли оянда шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 3500 расонида мешавад. Ин рақамро мо аз Паёми имсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мисол овардем. Дар зимн дар ин ҳуҷҷати муҳим ба вазорату идораҳои дахлдор супорида шудааст, ки барои таъсиси маҷмааҳои саноатии илмӣ, аз ҷумла паркҳои инноватсиониву технологӣ чораҷӯӣ намоянд.

Раванди саноатигардонӣ дар муассисаҳои тадқиқотӣ низ мавриди баррасӣ ва пажӯҳиши амиқ қарор мегирад. Дар ин самт, махсусан, тадқиқоти олимони Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИ Тоҷикистон ҷолиби диққат аст. Муҳаққиқони ботаҷриба Ҳабибов С.Ҳ., Хоналиев Н.Ҳ., Садриддинов С. ва Маҳкамов Б. Б. таҳти роҳбарии академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қаюмов Нуриддин Қаюмович тадқиқоти пураарзишero анҷом доданд [5]. Дар дигар сохторҳои илмӣ низ доир ба рушди саноат пажӯҳишҳо давом доранд.

Имрӯзҳо дар саросари кишварамон тайёри ба чашни 30-солагии истиқлолияти давлатии кишвар идома дорад. Ҳазорҳо коллективҳои меҳнатӣ, шаҳрвандани ватандӯст ва меҳнатқарин ин чашни бузурги умумимиллиро ба дастовардҳои азими меҳнатӣ бо самимияти хоса ва рӯҳияи болида истиқбол мегиранд барои дар оянда боз ҳам зиёд шудани иқтисодии саноатии мамлакат, боз ҳам зебову дилпазир ва назаррабо гардидани ин сарзамини таърихӣ ва бихиштоса тамоми тадбирҳоро меандешанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузори”, ш. Душанбе, 15 март соли 2016. №129.
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. – С. - 280.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 12. 2018. www.President.tj
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 01, 2021. www.President.tj
5. Промышленность Таджикистана: вопросы модернизации// Монография. Под редакцией академика НАН Таджикистана Каюмова Н.К. Душанбе. - 2017. - с. 125.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. ҶДММ “Контраст” – 87 с.
7. Таъминоти моддӣ-техникии Тоҷикистон. 2019. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 45с.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Уфукҳои тараққиёт. Душанбе, “Ганҷ-Нашриёт”, 2018.

Нидоев Н.Ф.

ДУРНАМОИ РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ВА ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола таҳлили муфассали вазъият ва рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси танзими давлатии мақомоти гумрук ва такмили таҳлили иқтимоию иқтисодӣ оварда шудааст. Дар баробари ин, бо дарназардошти дурнамои рушди иқтимоию иқтисодӣ ва такмили танзими давлатии мақомоти гумрук, беҳтаркунии риояи меъёрҳои маъмури бо истифодабарии қонунгузории гумрукӣ пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: таҳлили иқтимоию иқтисодӣ, қонунгузории гумрукӣ, танзими давлатии мақомоти гумрук риояи меъёрҳои маъмури; қарорҳои идорақуни; такмили мақомоти гумрук.

Нидоев Н.Ф.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье представлен подробный анализ состояния и перспектив социально-экономического развития Республики Таджикистан с учетом совершенствования государственного регулирования таможенных органов, совершенствования социально-экономического анализа и предложений по совершенствованию государственного регулирования таможенных органов. Вместе с тем, предлагается улучшить соблюдение административных норм в рамках применения основ таможенного законодательства в зависимости от состояния и перспектив социально-экономического развития и государственного регулирования таможенных органов.

Ключевые слова: социально-экономический анализ, таможенное законодательство, государственное регулирование таможенных органов, соблюдение административных стандартов, управленческие решения, совершенствование таможенных органов.

Nidoev N.F.

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT PROSPECTS AND IMPROVEMENT OF STATE REGULATION OF CUSTOMS AUTHORITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article provides a detailed analysis of the situation and socio-economic development of the Republic of Tajikistan on the basis of state regulation of customs authorities and the improvement of socio-economic analysis.

At the same time, taking into account the prospects of socio-economic development and improvement of state regulation of customs authorities, it is proposed to improve compliance with administrative standards through the application of customs legislation.

Key words: socio-economic analysis, customs legislation, state regulation of customs authorities, observance of administrative norms; management decisions; improvement of customs authorities.

Танзими ҳама гуна системаҳо ҳамчун маҷмӯи амалҳо, усулҳо, қарорҳои идоракунӣ барои ислоҳи ҳолат ва ташаккули дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ истифода мешаванд. Дар адабиёти иқтисодии муосир бинишҳои гуногун мавҷуданд, ки мутобиқи онҳо намудҳои фарқкунандаи системаҳои иқтисодӣ ё ба танзими давлатӣ фаро гирифта шуданд ё ин ки нақши давлатро дар рушди иқтисод инкор намуданд. Таҳлили воқеияти реалӣ нишон медиҳад, ки дар бисёре аз соҳаҳо ва минтақаҳо чунин ҳолатҳо ба назар расанд ҳам, дар баробари ин, ҳолатҳои мавҷуданд, ки тичоратҳои хусусӣ ва шарикӣ онро пурра инкор мекунанд [2].

Вобаста ба ин, танзими давлатии иқтисодиёт дар адабиёти иқтисодии имрӯза ҳамчун маҷмӯи амалҳо, усулҳо ва қарорҳои идоракунӣ фаҳмонида мешаванд, ки он барои ба ҳолати дилхоҳ расонидани системаи иқтисодӣ истифода бурда шуда, тавассути таъсир расонидан ба соҳаҳои иҷтимоӣ, системаи нархгузорӣ ва нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд.

Мувофиқи энциклопедияи калони руссиягӣ (ЭҚР) - танзими давлатии иқтисодиёт маҷмӯи чораҳои, ки аз ҷониби давлат барои ислоҳ ва ба роҳ мондани равандҳои асосии иқтисодӣ истифода бурда мешаванд. Ба ибораи дигар, танзими давлатии иқтисодиёт як шакли иштироки давлат дар иқтисодиёт мебошад, ки ба амалисозии манфиатҳои миллӣ, муайян кардани роҳнамо ва механизмҳои ҳаракати иҷтимоию иқтисодии ҷомеа нигаронида шудааст [13].

Аз тарафи дигар, танзими давлатии иқтисодиёт ва омӯзиши пайвастагиҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар ҳамбастагии падидаҳои сиёсӣ таърихи начандон дур дошта, дар амалияи фаъолияти байнидавлатӣ барои дастёбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ниҳоят муҳим арзёбӣ мешаванд. Ин биниш, мутаассифона дар амалия пурра таҳқиқ нашуда, моҳияти он дар соҳаҳои иҷтимоӣ, нархгузорӣ, риояи меъёрҳои маъмурий ва сиёсати эмиссионӣ бучетӣ кам ба эътибор гирифта шудааст [2].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Ҳукумати мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии кишварро дар соли 2020 натиҷагирӣ ва вазифаҳои асосиро барои соли 2021 муайян карда, таъкид намуданд, ки дар соли ҳисоботӣ ҳаҷми умумии даромади бучети давлатӣ дар сатҳи 100,1 фоиз таъмин гардида, ба он 24,3 млрд. сомонӣ ворид гардид, ки нисбат ба нақша 20,3 млн. сомонӣ зиёд мебошад. Ба бучети давлатӣ тавассути Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 10,6 млрд. сомонӣ ва аз ҳисоби воридоти пардохтҳои гумрукӣ 5,5 млрд. сомонӣ ворид гардид, ки мутаносибан ба 93,7 ва 114,2 фоизи нақша баробар мебошад. Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки Кумитаи андоз на танҳо нақшаи андозхоро иҷро карда натавонистааст, балки бақияпулиҳои андозии он ба ҳолати 1 январи соли 2021-ум ба 884 млн. сомонӣ баробар гардида, нисбат ба аввали соли 2020-ум 304 млн. сомонӣ зиёд шудаанд.

Ҳамин тарик, дар маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шуд, ки барои маблағгузори соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо 24,9 млрд. сомонӣ равона гардида, қисми умумии хароҷоти бучети давлатӣ, ҳамагӣ дар сатҳи 91 фоиз иҷро гардидааст. Бо мақсади дастгирии бучети давлатӣ, кам намудани таъсири КОВИД-19 ба иқтисодиёти кишвар ва бартараф намудани мушкилиҳои ҷойдошта дар соли 2020 дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд ва созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ 3,8 млрд сомонӣ ҷалб карда шудааст [6].

Гузашта аз ин, ҳадафи танзими давлатии иқтисодӣ, ба назари мо - ин таъмини фаъолияти мӯътадили низоми иқтисодӣ дар давраҳои гуногун бо андешидани чораҳои муайян буда, вобаста ба ақидаҳои назариячиёни робитаҳои байналмилалӣ қудрати давлатро дар фаъолияти байнидавлатӣ ба амалӣ намудани чорабиниҳои қонунгузорӣ, назоратӣ ва

танзимкунанда чудо намуда, барои дастбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ равона карда мешавад. Дар бисёр мавридҳо, махсусан дар шароити тағйирёбии фаъолият онҳо, асосан барои кӯмак ба иқтисодиёт пешбинӣ карда шуда, бештар ба танзими заминаҳои захиравӣ, раванди истеҳсолот ва чараёнҳои молиявӣ равона карда шудаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар амалияи иқтисодӣ танзими давлатии чиддӣ бештар дар шакли маъмурӣ-фармонравой дар системаи иқтисодии нақшавӣ бештар роҳандозӣ карда шуда, бо нишондиҳандаҳои банақшагирӣ, марказонидан, монополия ба захираҳо, риояи меъёрҳои маъмурӣ ва нархгузорию директивӣ тавсиф карда мешуданд. Ҳол он ки, барои модели (Мутобиқи энциклопедияи калони руссиягӣ модели фаронсавии дар адабиёти мазкур истифодабурдашуда: аз забони латинии modulus - андоза, андоз, намуна, меъёр); дар мантиқ ва методологияи илм, ҳаммонандии (схема, сохтор, системаи аломатҳо) як порчаи муайяни табиӣ ё воқеияти иҷтимоӣ, офариниши фарҳанги инсонӣ, маърифати концептуалӣ-назариявӣ ва ғайраи асли фаҳмонда шудааст- <https://yandex.ru/search/?lr=10318&clid=9403&oprnd=2179772209&text=Model>) [13] иқтисоди бозорӣ қоҳиши амаликунонӣ ҳамчун танзимкунандаи давлат хос буда, он бештар ба воситаи чоноккунии моликияти хусусӣ, истифодабарии нархгузорию бозорӣ ва рақобат роҳандозӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, модели иқтисодии бозорӣ ба назари мо - ин тасвири содаи воқеияти иқтисодие мебошад, ки ба мо имкон медиҳад падидаҳои муҳимтаринро дар шакли мухтасар ва мушаххас чудо карда, омӯзем.

Новоста аз ин, ба бозор ворид намудани модели иқтисодӣ дар дилхоҳ намуд метавонад дар марҳилаҳои аввал ба тағйиротҳои ногаҳонӣ ва равандҳои манфӣ оварда расонида, монеаи рушди минбаъдаи иқтисодиёт шавад. Вале таҳлилҳои гузаронида шуда нишон медиҳанд, ки «бозори муосир бидуни даҳлати ҳукумат имконнопазир аст. Бозорро амалҳои ғайрииҷтимоӣ ва тамоюлҳои, ки боиси вайрон кардани равандҳои таносубҳои хурд ва таносубҳои калони пайдоиши падидаҳо ва амалҳои бухронӣ мегарданд, фаро гирифтаанд. Тачрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки онҳоро танҳо танзимкунандагони давлатӣ маҳдуд карда метавонанд.

Қисми чудонашавандаи идоракунии давлатӣ ин танзими давлатии иқтисодиёт аст, ки дар он иқтисоди миллӣ ва тамоми зерсистемаҳои он – минтақаҳо, соҳаҳо, равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва зухуроти онҳо ҳамчун объекти танзимкунанда амал мекунанд» [9, саҳ. 27-29].

Аз ин рӯ, пеш аз ҳама бояд, мавҷудияти соҳаҳои зиёновари хоҷагии халқи ҷумҳурӣ эътироф карда шуда, барои иқтисодиёт зарурати онҳо асоснок карда шавад. Ин чунин маъно дорад, ки ин соҳаҳо дар амалияи гузаштаву ҳозира буданду ҳастанд ва дар оянда низ мемонанд. Бинобар ин, ба назари мо, ниёз ва зарурати танзими давлатии иқтисодиёт ва соҳаҳои асосии он (аз ҷумла мақомоти гумрук) ҳатто дар такмилтарин моделҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои бозорӣ ҳаққи мавҷудият доранд.

Бинобар ин, беҳуда нест, ки бисёре аз иқтисоддонҳо ва муаллифи ин сатрҳо [7, саҳ. 149-167; 8, саҳ. 8-13] нақши давлатро дар иқтисодиёт бо дарназардошти таъсири дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар такмили мукамалгардонии мақомоти гумрук бо фаъолгардонии Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, бо истифодабарии чунин самтҳо зарур мешуморанд:

- ташкили санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки равандҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро ба танзим дароварда, гузаронидани сиёсати маҳдудкунӣ ё ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, назорат аз болои нишондиҳандаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодии истеҳсоли молҳои заруриро барои бозори дохилӣ ва хориҷӣ таъмин месозад;

- тақсими даромад тавассути танзими андозбандӣ, пардохтҳои гумрукию иҷтимоӣ ба воситаи баланд бардоштани сифати молҳо ва хизматрасониҳо вобаста ба рушди фаъолияти илмию хоҷагидорӣ дар танзими сохтори соҳавии иқтисодиёти мамлакат;

- таъмини рақобати солим байни истеҳсолкунандагону истеъмолкунандагон ва фароҳам овардани шароитҳои қорӣ намудани танзими босамари зиддинҳисорӣ;
- қорӣ намудани назорати доимӣ нисбати истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ ва самаранок истифодабарии захираҳои мавҷуда ва барқароршавандаи табиӣ;
- рушди фаъолияти илмӣ мусоидаткунандаи таъмини сиёсати иқтисодии хориҷӣ.

Ҳамасола бо мақсади амалӣ намудани самтҳои дар боло зикргардида бо ташаббуси Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон конференсия ё суҳбат - мизи мудаввар ва ё ҷамоиш оид ба масъалаҳои ҳамкорӣ нисбати роҳҳои ҳалли мушкилиҳои мавҷуда, ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва дар доираи минтақаҳо вобаста ба масъалаҳои рӯзмарра, ки ба рушди ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он равона гариданд, мавриди баррасии ҷамъониба қарор дода мешаванд [11].

Ҳамин тариқ, соли 2020 дар ҷамоиши мазкур аз ҷониби олимону мутахассисон масъалаҳои ҳамкорӣ, роҳҳои ҳалли мушкилиҳои мавҷуда дар сатҳи ҷумҳурӣ ва дигар масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба рушди минтақаҳо равона гардида буданд, мавриди баррасӣ қарор гирифта шуда бошанд ҳам, пурра муайн карда нашуд, ки аз 62 адад барномаҳои минтақавӣ рушди маҳал ва масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодӣ дар соли 2020-уми ба итмом расида истода, кадоме аз онҳо бештар самаранок буданд ва кадоме аз онҳо пурра татбиқ карда нашуданд.

Гузашта аз ин, зимни ҷамоиши илмӣ, инчунин оид ба татбиқи пурра, бартарӣ ва камбудии дахлдоштаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ», «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ» ва «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» бояд ибрази назар карда шуда, дар бораи моҳият, зарурӣ ва афзалиятҳои таҳияи “Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ барои солҳои 2021-2025” диққати бештар дода мешуд.

Ин чунин маъно дорад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилияти худфаъолияти ҷамъиятӣ эътироф карда шуда, аз тарафи аҳоли масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта дар ҳудуди муайян, пайваста ҳал карда мешаванд. Аз ин рӯ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ» аз 5 январи соли 2008, №347 муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, тартиби таъсис, барҳамдиҳӣ, азнавташкилдиҳӣ ва амали фаъолияти онҳоро ба танзим дароварда, худфаъолияти ҷамъиятӣ бештар аз тарафи аҳолии маҳал, ки ҳудуди муайяно дар бар мегирад, амалӣ карда мешаванд [3].

Вобаста ба ин, моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» аз 19 март соли 2013, № 943 муносибатҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорро вобаста ба ташкил ва амалӣ намудани савдо ва хизматрасонии маишӣ, рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин муносибатҳои субъектҳои хоҷагидорро ҳангоми савдо ва хизматрасонии маишӣ танзим менамояд [4]. Вале, муқаррароти Қонуни мазкур нисбат ба ташкил ва амалӣ намудани муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба савдои хориҷӣ, савдо дар биржаҳои молӣ, инчунин хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, объектҳои молу мулки ғайриманқул, маҳсулоти табиоти истеҳсолию техникӣ, аз ҷумла қувваи барқ ва энергияи гармӣ татбиқ намегарданд. Яъне, Қонуни зикргардида, асосан муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ташкил, танзим ва назорати савдо ва хизматрасонии маишӣ, инчунин фароҳам овардани шароити зарурӣ барои савдо ва хизматрасонии маишӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ба молҳои ватанию хориҷӣ, иҷрои қорҳо ва хизматрасониҳоро, аз ҷумла хизматрасониҳои маиширо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Дар моддаи 4 Қонуни мазкур принципҳои савдо ва хизматрасонии маишӣ, аз ҷумла вобаста ба таъсири дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар такмили мукамалгардонии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунин баён ёфтаанд:

- таъмини амнияти озуқаворӣ;
- асоснок ва объективӣ будани тадбирҳои танзими давлатии савдо ва хизматрасонии маишӣ;
- ҳамгироии механизмҳои танзимкунӣ бо принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқӣ ва созишномаҳои байналмилалӣ эфиронамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- беасос даҳолат накардани мақомоти давлатӣ ба танзими савдо, муассисаҳои хӯроки умумӣ ва хизматрасониҳои маишӣ;
- ҳифзи бозори мол ва хизматрасонии таъиноти истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз молҳои бесифат ва қалбакии дохилию хориҷӣ;
- ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои савдо ва шахрвандон;
- таъмини муомилоти озодаи мол ва хизматрасонии таъиноти истеъмолий дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дастгирии давлатии корхонаҳои хӯроки умумӣ ва хизматрасониҳои маишӣ [4].

Аз тарафи дигар, “Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, № 503 тасдиқ шудааст, дастгирии давлатии содирот ва воридотивазкуниро дар доираи тадбирҳои воридоти бе андозу бе боҷи технологияҳо ва таҷҳизоти нав, ҳавасмандгардонии содирот дар доираи созишномаҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, такмили батанзимдарории гумрукӣ ва асбобӣ, чораҳои зиддидемпингӣ ва муҳофизатӣ, омилҳои андозӣ ва механизмҳои молиявӣ қарзӣ, аз ҷумла беҳтар намудани дастрасӣ ба молияи содироткунандагон ва истеҳсолоти воридотивазкунанда, инчунин тадбирҳои махсуси соҳавиро пешбинӣ намудааст [1].

Азбаски дар назди мо масъалаи инкишофи савдои байналмилалӣ бо дарназардошти таъсири дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар такмил ва мукамалгардонии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истодааст, барои ташаккули он, нақши ташкилотҳои иқтисодии байналмилалӣ, хусусан Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук (СУГ) ва Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) хело калон мебошад, зеро ташкилотҳои номбурда, меҳвари асосии васеъгардонандаи ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ ва ҳамчун натиҷа ташаккулдиҳандаи доираи савдои байналмилалӣ баромад менамоянд.

Гузашта аз ин, баҳодиҳии тартиби шомилшавӣ ба иттиҳодиҳои иқтисодию гумрукӣ бо дарназардошти хусусиятҳои хоси савдои байналмилалӣ, дар асоси таҳлили робитаҳои иқтисодию гумрукӣ вобаста ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии аз ҷониби Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ карда шуда, амалӣ карда мешаванд.

Дар банди 1 ва 2 моддаи 1 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими гумрукӣ ва фаъолияти гумрукӣ чунин шарҳ дода шудааст:

“Танзими гумрукӣ аз муқаррар намудани тартиб ва қоидаҳои иборат мебошад, ки шахсон ҳангоми риоя намудани онҳо ҳуқуқи аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиётро амалӣ менамоянд.

Фаъолияти гумрукӣ маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои таъмини риояи тадбири танзими гумрукию тарифӣ, мамнӯият ва маҳдудиятҳоеро дар бар мегирад, ки мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вобаста бо интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ муқаррар шудааст” [12, саҳ. 5].

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 баҳри ноил шудан ба ҳадафҳои афзалиятнок тадбирҳои амалӣ андешида, қорҳои муайянеро анҷом додааст. Мувофиқи нишондодҳои маълумоти омори гумрукӣ [5] дар соли 2020 дар воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук гардиши мол тавассути сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 4 450,8 млн. доллар баробар шуда, нисбат ба ҳаҷми давраи соли гузашта 6,0 млн. доллар

зиёд мебошад. Дар сохтори умумии гардиши мол ҳиссаи воридот ба 69,3% ва содирот ба 29,5% баробар буда, воридоту содироти ёрии башардӯстона 1,2% - ро ташкил додааст.

Дар натиҷа, дар соли 2020 аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 108 мамлакати ҷаҳон амалиёти содиротию воридотӣ ба анҷом расонида шуда, ҳаҷм ва вазни қиёсии содироти молҳои ватанӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи далелҳои расмӣ Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1

**Ҳаҷми содироти молҳои асосии ватанӣ ва
вазни қиёсии онҳо дар соли 2020***

Номгӯи молҳо	Бо млн. доллар	Вазни қиёсӣ
Металли қиматбаҳо	594,0	45,3
Маъданҳо ва концентратҳо	158,3	12,1
Алюминий	136,3	10,4
Нахи пахта	136,0	10,4
Семент	59,7	4,6
Ресмони пахтагӣ	36,0	2,7
Сурма	32,4	2,5
Маҳсулоти меваю сабзавот	19,5	1,5
Шарбатҳо ва шираи растаниҳо	6,0	0,4
Маҳсулоти тамоку	4,6	0,3
Дигар молҳои ватанӣ	128,4	9,8
Ҳамагӣ	1 311,3	100,0

*Ҷадвал дар асоси далелҳои расмӣ Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2021/ info@customs.tj, [http, тартиб дода шудааст](http://тартиб.дода.шудааст).

Қайд кардан ба маврид аст, ки аз ҳаҷми умумии гардиши мол 3 083,1 млн. доллар ба воридоти мол бе назардошти ёрии башардӯстона ва 1 311,3 млн. доллар ба содироти мол бе назардошти ёрии башардӯстона рост омада, мутаносибан воридот ба маблағи 191,1 млн. доллари ИМА ё ба андозаи 5,8% коҳиш ёфта, содирот ба маблағи 196,0 млн. доллари ИМА ё 17,6% афзоиш ёфтааст.

Таъмини иҷроиши нақшаи пардохтҳои гумрукӣ аз фаъолияти мунтазами дидбонгоҳҳои гумруки наздисарҳадӣ, ки тавассути онҳо интиқоли молу воситаҳои нақлиёт сурат мегирад ҷоннок шуда, вазни қиёсии асосии содироти молҳои ватанӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол дар гардиши тижорати иқтисодии хориҷӣ тамоюли афзоиш дорад. Масалан, дар солҳои 2017-2020 мувофиқи Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз хориҷи кишвар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 97 номгӯи молу маҳсулот ворид карда шудааст.

Новобаста аз ин, дар натиҷаи аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардидани тадбирҳои ҷиҳати саноатикунони соҳаҳои истеҳсоли ва дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, истеҳсоли як қатор молҳо, аз ҷумла гӯшти мурғ, тухми паранда, маҳсулоти ширӣ, ҳасибҳо, маҳсулоти қаннодии какаодор ва ғайра дар дохили ҷумҳурӣ рушд карда, воридоти ин навъи молҳо аз хориҷи кишвар давра ба давра коҳиш ёфтад.

Инчунин дар соли 2020 дар кишвар 300 корхонаю коргоҳҳои нави саноатӣ бо 6500 ҷойи корӣ мавриди истифода қарор дода шуданд. Барои мисол, дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 30,8 млрд. сомонӣ баробар гардида, рушди он 9,7 фоизро ташкил намуда, дар асоси татбиқи амалии ҳадафҳои стратегии гузошташуда дар минтақаи саноатӣ

ва парки технологияҳои инноватсионии шаҳри Душанбе 6 корхонаи нави саноатӣ бо таъсиси 750 ҷойи корӣ бунёд гардидааст.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда аз 293 намуд муҳимтарин маҳсулоти саноатии дар кишвар истеҳсолшаванда, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли 151 номгӯи он таъмин гардида, истеҳсоли 31 номгӯи моле, ки дар соли 2019 истеҳсол нагардида буданд, ба роҳ монда шуданд.

Аз тарафи дигар, паҳншавии бемории сироятии нави коронавирус “COVID-19” дар ҷаҳон ба фаъолияти дидбонгоҳҳо, аз ҷумла гузаргоҳҳои дорои мақоми байналмилалӣ низ бетаъсир намондааст. Барои мисол, гузаргоҳи сарҳадии “Қулма-Қарасу”, ки асосан, тавассути он молу маҳсулоти ниёзи мардум аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мегардад, дар соли 2020 ҳамагӣ шаш моҳ фаъолият намудааст [5]. Интиқоли ҳамагуна молу воситаҳои нақлиёт тавассути ин гузаргоҳ аз 1 ноябри соли 2020 аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой ба пуррагӣ боздошта шуда буд.

Ба ҳамин монанд, мутобиқи шарҳи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми соли 2020 гумрукҳои “Майдони ҳавоӣ” ва майдонҳои гумрукии “Саразм”, “Уротеппа”, “Патар”, “Равот”, “Ҳаштяк”, “Навбунёд”, “Зафаробод”, “Овҷи Қалъача”, “Хаватог”, “Айвоҷ”, “Панҷи Поён”, “Пахтаобод”, “Ҳисор”, инчунин дидбонгоҳҳои наздисарҳадии ВМКБ қисман фаъолият кардаанд. Номуайян боқӣ мондани кушода шудан ва ба фаъолияти муқаррарӣ баргаштани онҳо дар давраҳои сироятии нави коронавирус “COVID-19” қормандони гумрук, соҳибкорони ватанӣ ва хориҷиро ба ташвиш овардааст.

Дар ҳақиқат, вобаста ба таъсири бӯҳрони иҷтимоию иқтисодии ҷаҳонӣ, ки дар натиҷаи зуҳур кардани бемории “COVID-19” ба миён омадааст, воридоти мол аз хориҷи кишвар коҳиш ёфтааст. Дар баробари ин, қисмати бештари молҳои воридшуда мустақиман ба татбиқи имтиёзҳои андозию гумрукӣ вобастагӣ дошта, имтиёзҳои пешниҳодшуда бо мақсади беҳтар кардани фазои сармоягузорию кишвар ва рушди иқтисодӣ бо роҳи сохтмони объектҳои муҳим, даст кашидан аз таҷҳизоти кӯҳна ва нав кардани парки автомобилӣ пайваста ҷалби сармояро талаб менамоянд.

Дар маҷмуъ, чи тавре, аз ҳулосаҳои маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба нишондиҳандаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар бармеояд, новобаста аз мавҷудияти камбудииҳо, соли 2020 барои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли бобарор ба ҳисоб рафта, бо ҷаҳду талошҳои сокинони мамлакат ба ҳадафҳои стратегияи кишвар заминаҳои устувор гузошта шуда, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 млрд. сомонӣ баробар гардида, суръати афзоиши он дар сатҳи 4,5 фоиз таъмин, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 9,7 фоиз, кишоварзӣ 8,8 фоиз ва гардиши савдои хориҷӣ 0,8 фоиз, аз ҷумла содирот 19,8 фоиз мусоидат намудааст.

Бо вучуди ин, дар давраи ҳисоботӣ дар натиҷаи таъсири манфии омилҳои берунӣ ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли нисбат ба соли 2019 - 9,9 фоиз, гардиши савдои дохилӣ 6,8 фоиз, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 4,6 фоиз ва мусофиркашонӣ 2,5 фоиз коҳиш ёфт. Дар ин давра, сатҳи таваррум 9,4 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2019 (8 фоиз) 1,4 банди фоизӣ зиёд буда, асосан аз ҳисоби баландшавии нархи маҳсулоти озуқаворӣ 13,0 фоиз, молҳои ғайриозуқа 5,8 фоиз ва тарифҳои хизматрасонии пулакӣ 4 фоиз ташаккул ёфтааст [6].

Маҳз вобаста ба ин, такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии рушди содирот ва воридотивазкунии Тоҷикистон бо гузаронидани таҳқиқоти заминаи меъёрии ҳуқуқии ҷойдошта, ҷиҳати фароҳам овардани иқлими муносиби андозбандӣ барои содирот ва воридотивазкунандагон ва дар асоси он ворид намудани тағйиру иловаҳои дахлдор ба кодексҳои андозу гумрук ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарурати воқеӣ дорад.

Ҳамин тариқ, дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар такмил ва мукамалгардонии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти танзими давлатии содироту

воридот, беҳтаркунии фаъолияти муассисаҳои савдо ва хизматрасонии маишӣ, бояд бо роҳҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- вобаста ба вазъи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва таъсири омилҳои беруни ба иқтисоди кишвар зарурати таҳти назорати қатъӣ қорор гирифтани таъмини нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва тақвияти фаъолияти муназзами ҳамаи соҳаҳо ба амал омадааст;

- иҷрои саривақтии нишондиҳандаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ва таъмини консепсияҳо, барномаҳои давлатӣ ва татбиқи самараноки лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ба миён омадааст;

- зарурати танзими зиддиинҳисории савдою хизматрасониҳои маишӣ ва таъмини назорати давлатии доимии онҳо ба вуҷуд омадааст;

- бамеъригии техникӣ, стандартизатсия, тасдиқи мутобиқат ба талаботи санадҳои меъёрии техникӣ, стандартизатсия ва бақайдгирии молҳо, сертификатсияи дастури таомҳо, маҳсулоти кулинарию қаннодӣ ва дигар маҳсулоти хӯроки умумӣ;

- дар асоси таъмини дастури супоришҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани таъминоти иттилоотӣ, пешгирии оқибатҳои манфии пандемияи коронавирус оид ба амалисозии нақшаву барномаҳои давлатии соҳаи кишоварзӣ ва таҳияи тадбирҳои зарурии истеҳсолу захираҳои кофии маводи хӯрокворӣ, амалӣ намудани чорабиниҳо ҷиҳати дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва саноатикунонии соҳаҳои истеҳсолӣ;

- муқаррар намудани талабот, қоидаҳои ташкилу мукамалгардонии мақомоти гумрук ва сари вақт амалигардонии онҳо.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 - 2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, № 503.
2. Государственное регулирование экономики /<https://bankiros.ru/wiki/term/gosudarstvennoe-regulirovanie-ekonomiki>. 29.07.202035.
3. Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, №347 (АМОҶТ соли 2008, №1, м. 12).
4. Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 март соли 2013, № 943 /Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013 №3/;
5. Далелҳои Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2021 /info@customs.tj, <http://gumruk.tj>, <http://tamognia.tj>, <http://customs.tj>.
6. Маҷлиси вақеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2021, шаҳри Душанбе/<http://president.tj/node/25010>.
7. Нидоев Н.Ф. Таъмини истиклолияти иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: “Ирфон”2007.- 262 с. (саҳ. 149-167).
8. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р., Назаров Д. Гузаштан аз сиёсати эътидоловарӣ ба сиёсати рушди босуботи иҷтимоӣ иқтисодӣ. Маҷмӯаи маводҳои конференсияи илмӣ - амалии байналмилалӣ «Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯза: Проблемаҳои актуалии рушди иқтисоди инноватсионӣ». - Душанбе: ДДМИТ, 2019.- 467 саҳ. (8-13);
9. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р.П., Файёзов Ҷ.Б. Танзими давлатии фаъолияти гумрукӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2018. - 315 - саҳ.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636. -Душанбе, 2016. -104 саҳ.

11. Ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон/https://Амит_«khover».tj/2020/12/dar-kumitai-rushdi-ma-al-olat-va-durnamoi-rushdi-i-timoiyu-i-tisodii-viloyat-o-va-sha-ru-no-iy-a-o-barras-shud/, 5.12.2020 /«Ховар»/.

12. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №62.-Душанбе: ХГназди ХҚТ, 2018.- Саҳ. 5.

13. Энциклопедияи калони руссиягӣ https://yandex.ru/search/?text=государственное+регулирование+экономик&lr=10318&clid=9403&src=suggest_V.

УДК 330.3

Дустбоев Ш.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются важнейшие теоретические аспекты, современного состояния и некоторые предложения о новых направлениях развития туризма в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: туризм, занятость населения, теоретический аспект, кадровый потенциал, экологический туризм, сельский туризм, водный туризм.

Дустбоев Ш.

БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола паҳлуҳои назариявӣ, вазъи кунунӣ ва пешниҳодҳо доир ба самтҳои нави рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: сайёҳи, шуғли аҳоли, паҳлуҳои назариявӣ, потенциали кадрӣ, сайёҳии экологӣ, сайёҳии деҳот, сайёҳи обӣ.

Dustboev Sh.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT AND EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the most important theoretical aspects, the current state and some proposals on new directions for the development of tourism in the Republic of Tajikistan.

Key words: tourism, employment of the population, theoretical aspect, human resources, ecological tourism, rural tourism, water tourism.

Бомаврид аст қайд намоем, ки доир ба шарҳи методологии моҳияти иқтисодию иҷтимоии сайёҳӣ мо бояд ба китоби “Пешвои муаззами миллат Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими истиклолияти давлатӣ”, ки дар соли 2019 дар ҳаҷми 384 саҳифа чоп гардидааст, назар андозем. Дар ин китоб моҳияти иқтисодию иҷтимоии сайёҳӣ, саҳеҳу оммафаҳм (аз лиҳози методологӣ дарбаргирандаи ҳамаи паҳлуҳои таърихию иқтисодию иҷтимоию

замонавӣ ва заминаҳои пешравии он) ба таври зайл шарҳ дода шудааст: “Туризм падидаи мураккаби иқтисодию иҷтимоии замони муосир буда, вобаста ба вазъи иҷтимоии аҳоли рушд меёбад”. Имрӯз рушди соҳаи туризм яке аз самтҳои афзалиятноки пешбурди иқтисоди миллӣ, омили пешравии ҷомеа ва муаррифгарӣ имконот ва захираҳои туристии мамлакат дар арсаи ҷаҳон маҳсуб меёбад. [1, с.325]

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳамасолаи худ ба рушди сайёҳӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноку ояндадори иқтисоди миллӣ диққати махсус дода барои боло бурдани самаранокии захираҳои туристӣ, рақобатпазир гардонидани соҳа дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ, дар асоси ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ гардонидани инфрасохтори туристӣ, аз мутахассисони забондону фарҳангшиносӯ таърихдон таъмин гаштани соҳа ҷораҳои муфид ва заруриро таъкид намудаанд ва самарои рушди сайёҳии байналмилалиро дар баробари пешравии истеҳсолот ва коркарди захираҳои табиӣ чунин муайян намудаанд: “Ибтидои асри XXI барои мамлакати мо баробари пешрафти истеҳсолот ва коркарди захираҳои зеризаминӣ асри инкишофи туризму сайёҳӣ хоҳад гардид” [1] – қайд намудаанд Президенти мамлакатамон.

Маълум аст, ки сайёҳӣ дар замони муосир дар сохтори хоҷагии ҷаҳон ба як соҳаи мустақили камхароҷоту сердаромад ба шумор рафта бо суръати баланд рушд менамояд. Тибқи рақамҳои ташкилоти байналмилалӣ туристӣ, агар дар соли 2000-ум шумораи сайёҳони байналмилалӣ 680 млн. нафар, дар соли 2010 – 952 млн., дар соли 2017 – 1326 млн. нафарро ташкил намуда бошад, аз рӯи пешбиниҳо ин нишондиҳанда дар соли 2030 бояд ба 1809 млн. нафар расад. Давлатҳои сайёҳонро қабулкунанда аз ин ҳисоб миллиардҳо доллар даромад ба даст меоранд.

Бояд зикр намуд, ки ҳам дар хоҷагии ҷаҳон ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба баамалой дар декабри соли 2019 ва паҳншавии вирусӣ байналмилалӣ (коронавирус Covid – 19), дар соли 2020 нафақат барои рушди туризм, балки ба пешравии иқтисоди ҷаҳон зарари иқтисодию иҷтимоӣ бениҳоят калон расонид, ки оқибатҳои манфии он ҳоло ҳам давом дорад. Доир ба пешравии сайёҳӣ то аввали соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамҳои зерин шаҳодат медиҳанд. Дар 3 соли охир (солҳои 2017 – 2019) мийдори сайёҳон, ки аз кишвари мо дидан ва сайёҳат намуданд чунин аст: Масалан, агар дар соли 2017 – 430292 нафар сайёҳон ба кишвари мо ширкат варзида бошанд (ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли гузашта 33% зиёд буд), дар соли 2018 миқдори сайёҳони хориҷӣ зиёда аз 1 млн. 155 ҳазор расид (ки нисбат ба соли гузашта 2,7 маротиба зиёд буд) ва дар соли 2019 аз 146 давлати ҷаҳон мамлакати моро зиёда аз 1 млн. 257 ҳазор шахрвандони хориҷӣ дидан ва тамошою истироҳат намуданд (ки нисбат ба соли гузашта 10,9% зиёд гардид). Ҳамин тавр таи чанд соли охир рушди сайёҳӣ (ба истиснои соли 2020) дар Тоҷикистон тамоюли устувор дошт.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти мамлакат эълон гардидани солҳои 2019 – 2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” такони самарбахш бахшид (аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ, ки аз рақамҳои боло бар меояд). Ин омил барои пешравии деҳоти мамлакат ва ба бозори дохилӣ ворид гардидан ва дастрасӣ сайёҳони хориҷӣ гаштани даҳҳо номгӯи ҳунарҳои мардумӣ мусоидат намуд, ки дар навбати худ барои барпо гардидани ҳазорҳо ҷойҳои нави корӣ ҳам дар деҳот, ҳам дар марказҳои ноҳияю шаҳрҳои ҷумҳурӣ замина гузошт. Таҳлили вазъи кунунии инфрасохтору захираҳои туристӣ ва аз мутахассисони замонавӣ таъмин будани соҳа нишон медиҳад, ки барои рақобатпазир гардидани соҳаи туризми мамлакат дар бозори ҷаҳонии туристӣ ва ҷалби самараноки сайёҳони хориҷӣ мо бояд корҳои зиёдеро анҷом диҳем. Аз ҷумла, захираҳои бою нодири дар мамлакат ҷойдоштаро ба хоҳири лаззати маишию маънавӣ бурдани сайёҳони ҳам хориҷию ҳам дохилӣ пешкашу ҳифз ва самаранок истифода карда тавонем. Дар навбати худ барои самаранок истифода намудани захираҳои бои туристии мамлакат ду омили муҳим бояд ба таври бояду шояд омода бошанд: Якум, кадрҳои (мутахассисони) замонавии баландихтисос

барои соҳаи сайёҳӣ ва хизмати меҳмонхонадорӣ; дуйум, мухайё намудани инфросохтори замонавии сайёҳиро (кемпингҳо, хессингҳо, меҳмонхонаҳои хурди ба талаботи имрӯзаи сайёҳӣ ҷавобгӯ буда, ошхонаҳо бо назардошти пешкаш намудани хӯрокҳои миллӣ ва аврупоӣ ва роҳҳои махсуси нақлиётӣ дар маршрутҳои калони туристӣ ва Ҳ.К.) барпо намоем.

Таҳлили вазъи кунунии потенциали кадрӣ барои соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад, ки аз рӯи баъзе ҳисобҳо бозори дохилии кадрӣ барои тақрибан 15 ҳазор нафар мутахассисони варзидаи соҳаи туристӣ ниёз дорад ва норасоии ин омил садди роҳи пешравии соҳа дар мамлакат ва рақобатпазир нагаштани он дар бозори ҷаҳонии туристӣ мегардад. Бамаврид аст, қайд намоем, ки бо пешниҳод ва дастури Пешвои миллат Президенти мамлакат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат ташкили Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат (ки аллақай дар сохтори он факултети махсуси сайёҳӣ) ташкил гардид, ин норасоии кадриро ба таври бояду шояд бартараф сохта, бозори кадрӣ соҳаи туризмро бо кадрҳои баландсифати замонавӣ ғани мегардонад. Ин омил дар навбати худ барои бо суръати баланд пешрав гардидани соҳаи сайёҳӣ ва ноил гаштан ба нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоии зерини пешбинишуда дар Стратегияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 мусоидат менамояд. Дар ҳуҷҷати номбурда пешбинӣ гардидааст, ки соҳаи сайёҳӣ бо суръати баланд рушд ёфта, моҳияти иқтисодию иҷтимоии он боло меравад ва ин соҳа ба яке объектҳои калони ҷойҳои нави корӣ ташкилдиханда, табдил ёфта дар соли 2030 тақрибан 10% шуғли аҳолии қобили меҳнатро бояд фаро гирад, ҳамчунин саҳми он дар зиёд гардидани маҳсулоти умумии дохилии (МУД)-и мамлакат аз 1,2% дар соли 2017 то ба 8% дар соли 2030 боло равад [2].

Маълум аст, ки дар ҳолати ҷаҳон аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сайёҳӣ бо ҳамма бартариҳои боз манбаи муҳими аз кор таъмин гардидани аҳоли аз ҷумла аҳолии деҳот мебошад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар мамлақати мо аз ҳисоби сайёҳӣ то давраи соли 2030 то 10% аҳоли бекорро дар ин соҳа аз кор таъмин намудан мумкин аст. Ва ин омил ба ташкили сохтани инфрасохтори туризм дар кишавар вобаста аст.

Барои таъмини рушди босуботи сайёҳӣ, ҷалби сайёҳони хориҷӣ дар мамлакат ва ноил гаштан ба нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоии дар боло зикргардида, аз назари камина ба паҳлӯҳои зерини фаъолияти туристӣ бояд диққати махсус дода шавад:

Якум. Операторону агентҳои туристӣ ва дигар кормандони масъули соҳа, ҳамчунин шаҳрвандони мамлакат дар ҳолати воҳурӣ бо сайёҳони хориҷӣ бояд бо дили кушоду забони нарму маданияти баланди тоҷикӣ муомилаю муошират намуда, кумаки беғаразонаи ҳудро (бо дарназардошти урфу одатҳои миллиамон – меҳмоннавозию, кадршиносии инсонӣ) дарёф надоранд. Ин омил муҳим сабаби ҷалб гардидани шумораи сайёҳони хориҷӣ мегардад, чунки муносибати хуб ҳамин хел хусусият дорад, ки хотирмон аст ва ба зудӣ паҳн мегардад;

Дуйум. Бояд инфросохтори туристӣ тақмил ва рушд ёбад ва васеъ гардад, ҳамчунин ба талаботи бозори туристии замонавӣ мувофиқ бошад. Сухан дар бораи чорабиниҳо оиди ташкили маршрутҳои (хатҳои) нави туристӣ ва таҳқизонидану азнавсозии меҳмонхонаҳои хурд, хостелу отелҳо барои 10 – 15 нафар бо дарназардошти таъмини шароитҳои хӯрокҳои болаззату серғизои миллӣ, гӯшаи санитарӣ, гӯшаи фарҳангӣ ва таъмини комплекси талаботи сайёҳон. Чунки аксаран сайёҳон мардуми соҳибмаълумот ва бофарҳангу тамаддунпазир мебошанд. Бинобар ин дар гӯшаи фарҳангии ҳар як маршрути туристӣ бояд китобҳои: Тоҷикони Б.Ғафуров ва китобҳои Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз ҷумла: Эмомалӣ Раҳмон – Роҳи абрешим: Тоҷикистон ва Чин (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Душанбе. – 2017. – 367 саҳ.; Эмомалӣ Раҳмон - Эҳёгари Роғун (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) Душанбе. – 2017. – 464 саҳ.; Президенти мо: Эмомалӣ Раҳмонов (китоб-албом) Душанбе. – 2006. – 328 саҳ.; Эмомалӣ Раҳмонов Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то сомониён (китоби якум, китоби дуюм ва китоби сеюм): Душанбе. – солҳои 2002 – 2006,

чой дошта бошанд. Ба воситаи ин китобҳо сайёҳон бо мардуми соҳибтамаддуни тоҷик шинос гардида, талаботи маънавиашонро қонеъ мегардонанд;

Сейум. Бояд операторону агентии туристии мамлакат аз талаботи бозори ҷаҳонии туристӣ бархӯрдор бошанд ва татқиқотҳои маркетингӣ баранд доир ба пешбурд, фурӯш ва самаранок истифода намудани захираҳои туристӣ. Ҳамчунин бояд дар ярмаркаю, конференсҳои байналмилалӣ туристӣ иштирок намоянд ва захираҳои туристии мамлакатро муаррифӣ ва пешниҳод намоянд;

Чорум. Мо бояд ба ғайр аз намудҳои расмии сайёҳӣ (туризми таърихию маданӣ, муолиҷавию шифобахшӣ, алпинистӣ ва шикорчигӣ, иштирок дар семинарҳо, конференсҳо, вохӯриҳо ва ғайра), навҳои нави туризмро ба монандӣ: экскурсияҳои гидрологӣ ва туризми обӣ, туризми деҳот ва аграрӣ, турҳои кулинарӣ (бо дегустатсияи (чашидани) виноҳою шаробу конякҳои болаззати мо, маҳсулотҳои ширӣ ва кулинарӣ), туризми экологӣ ва ҳ.к.-ро рушд диҳем. Масалан барои рушди туризми обӣ ба мо имконияти истифодаи кӯлҳои афсонавӣ дар кӯҳсорамон ба монанди Кӯли Сарез, Кӯлҳои Аловиддин, Ҳафт кӯл, Кӯли калон, ҳамчунин дарёҳои: Сир, Аму, Зарафшон, Каратоғ, Ромит, Варзоб ва ҳ.к. мавҷуд мебошад.

Панҷум. Рушди туризми экологӣ (ҳамчун самти наву ояндадори сайёҳӣ, ки талабот ба он хеле зиёд аст), баъзан “туризми табиӣ” ҳам меноманд. Ин намуди туризм ташкили сайёҳатро дар объектҳои аз лиҳози экологӣ тоза (пок) (боғҳои миллӣ, заповедникҳо ва дигар объектҳои табиӣ) дарбар мегирад. Хусусияти хоси ин намуди сайёҳӣ дар баробари покизагии табиӣ мавзёҳо ҳифзи онро дарбар мегирад.

Шашум. Чи тавре ки дар боло қайд гардид, соҳаи сайёҳӣ яке аз бахшҳои муҳими иқтисодӣ ва таъминкунандаи шугли аҳоли (дар ояндаи наздик) ба шумор меравад.

Имконоти рушди сайёҳии экологӣ дар ватани хушманзараю хушбоду-ҳавою, табиати афсонавӣ доштаи мо ва дорои садҳо намуди ҳайвоноти нодирӯ набототу растаниҳои хушбӯю табобатии лаззатбаранда ва ҳавои поку беғубори (родондори) барқароркунандаи саломатии инсон беҳад калон аст. Пеш аз ҳама чӣ тавре дар боло қайд гардид, сайёҳии экологӣ дар мавзёҳои махсуси ҳифзшаванда ба монанди мамнӯъгоҳҳои “Бешаи палангон”, “Дашти Ҷум”, “Зоркӯл”, Парки табиӣ – таърихии “Ширкент”, Парки табиӣ “Сари Хосор”, резерватии биосферии “Ромит”, Парваришгоҳи “Алмосӣ” ва ғайраҳо ташкил гардида, пешкаши сайёҳони хориҷию дохилӣ карда мешаванд. Хусусияти хоси дигари ин намуди сайёҳӣ аз он иборат аст, ки ба хотири қабули сайёҳон мавзёҳои номбурда ва умуман табиати дилрабои ватанамон (дар ҳамаи ноҳияҳои ҷумҳурӣ), ки барои ҷалби сайёҳон муфид аст бояд ҳифз ва ободу зеботар гардонида шаванд. Сухан дар бораи таҷдиди инфрасохтори замонавии сайёҳии экологӣ меравад.

Ҳамин тавр, татбиқи амалии андешаҳои боло барои ҳарчӣ бештар самаранок истифода гардидани захираҳои туристӣ ва ҷалби сайёҳони хориҷию дохилӣ мусоидат намуда, заминаи муҳими боло рафтани (алалхусус аз ҳисоби ташкили ҷойҳои нави корӣ ва даромад ба бучаи давлат) моҳияти иқтисодию иҷтимоии сайёҳӣ дар мамлакат мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Пешвои муаззами миллат. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе.- 2019. – 384 саҳ.
2. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 года №372)-8с.

Фақеров Х.Н.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲУДУДИИ ҶОЙГИРКУНИИ ОПТИМАЛИИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола асосҳои назариявии хусусиятҳои ҷойгиркунии оптималии мақомоти гумрук дар қаламрав баррасӣ карда мешаванд. Таваҷҷӯҳи махсус ба равишҳо барои фаҳмидани моҳияти ҷойгиркунӣ, механизмҳои иқтисодӣ, ки ҷойгиркунии субъектҳо ва фаъолияти иқтисодии онҳоро дар фазо ташаккул медиҳанд, аз ҷумла масъалаҳои тафрикаи фазоӣ, принципҳо ва муқаррароти калидии ҷойгиршавии мақомоти гумрук ва инчунин шартҳо, тартиби муайян ё тағйир додани маҳалли ҷойгиршавии мақоми гумрук дида баромада шудааст. Омилҳои, ки ба ҷойгиркунии мақомоти гумрук таъсир мерасонанд, муайян карда шуда, меъёрҳои самаранокии иқтисодии ҷойгиркунии мақомоти гумрук, ки хизматрасонии гумрукӣ ва ҳамлу нақли молро таъмин мекунанд, асоснок карда шудаанд. Самтҳои афзалиятноки қори мақомоти гумрук ва ҷойгиркунии оптималии онҳо дар қаламрави кишвар дар шароити нави рушди робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва ташаккули иқтисоди рақамӣ пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: хусусиятҳои ҳудудӣ, тафрикаи фазоӣ, ҷойгиркунии оптималӣ, мақомоти гумрук, омилҳо, принципҳо, самтҳои оптимизатсия, рушди робитаҳои иқтисодии хориҷӣ

Фақеров Х.Н.

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОПТИМАЛЬНОГО РАЗМЕЩЕНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены теоретические основы особенностей оптимального размещения таможенных органов в территории. Особое внимание уделено подходам к пониманию сущности размещения, экономическим механизмам, которые формируют размещение субъектов и их экономической деятельности в пространстве, включая вопросы пространственной дифференциации, выделены ключевые принципы и положения, касающиеся размещения таможенных органов, а также условия, порядка определения или изменения местонахождения таможенного органа. Выявлены факторы, влияющие на размещение таможенных органов и обоснованы критерии экономической эффективности размещения таможенных органов, обеспечивающих таможенное обслуживание и транспортировку товаров. Предложены направления оптимизации работы таможенных органов и их оптимального размещения в территории страны в новых условиях развития внешнеэкономических связей и формирования цифровой экономики.

Ключевые слова: территориальные особенности, пространственная дифференциация, оптимальное размещение, таможенные органы, факторы, принципы, направления оптимизации, развитие внешнеэкономические связи

Fakerov Kh.N.

TERRITORIAL FEATURES OF OPTIMAL LOCATION OF CUSTOMS BODIES IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the theoretical foundations of the features of the optimal placement of customs authorities in the territory. Particular attention is paid to approaches to understanding the

essence of placement, economic mechanisms that shape the placement of entities and their economic activities in space, including issues of spatial differentiation, highlights the key principles and provisions regarding the placement of customs authorities, as well as the conditions, procedure for determining or changing the location of the customs authority. The factors influencing the placement of customs authorities are identified and criteria for the economic efficiency of the placement of customs authorities that provide customs services and transportation of goods are substantiated. The directions of optimization of the work of customs authorities and their optimal placement in the territory of the country in the new conditions of the development of foreign economic relations and the formation of the digital economy are proposed.

Key words: territorial features, spatial differentiation, optimal placement, customs authorities, factors, principles, directions of optimization, development of foreign economic relations

Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти Тоҷикистон мавқеи хадамоти гумрук басо назаррас мебошад. Ислоҳоти фаъолияти Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама, беҳдошти нишондиҳандаи асосӣ, бознигарии сохтори мақомоти гумрукро бо назардошти васеъ кардани минтақаҳои декларатсиякунонӣ ва назорати гумрукиро бо истифода аз технологияҳои рақамӣ муқаррар кардааст.

Дар соли 2019 Барномаи миёнамӯҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 2020-2024 таҳия ва тасдиқ карда шуд [2], ки тағйироти минбаъдаи мақомоти гумрукро бо мақсади беҳдошти фаъолияти он дар назар дорад. Инчунин инкишофи зуд танзимшаванда, таъминоти иттилоотии марбут ба шарикони дохилӣ ва хориҷӣ, ташкили хадамоти интеллектуалӣ тавассути амиктар ва густариши рақамисозии равандҳои гумрукӣ, суръатбахшӣ ва соддагардонии онҳоро дар бар мегирад.

Умуман, афзалиятҳои зикргардида, бидуни тағйири мақомоти гумрук ғайриимконпазиранд ва аз ин рӯ, мушкilotи ҷойгиршавии онҳо бо назардошти ба назаргирии хусусиятҳои ҳудудии он дар оянда низ муҳим хоҳад буд. Мо инчунин қайд менамоем, ки муҳите, ки дар он мақомоти гумрук фаъолият мекунад, тағйирёбанда аст - таносуби гардиши савдои хориҷӣ тағйир меёбад, сиёсати тичорати хориҷӣ ва муносибатҳо байни кишварҳо аз нав дида мешавад, чараёни мол байни минтақаҳо аз нав тақсим карда мешавад, ки ин воқуниши саривақтии гумрукро вобаста ба ҷойгиршавии онҳо талаб мекунад. Сарфи назар аз аҳамияти масъалаи ҷойгиркунии мақомоти гумрук, ин мушкilot дар адабиёти махсуси илмӣ сатҳи ифшо карда шудааст.

Ҷанбаҳои назариявӣ асосан аз нуқтаи назари назариявии масъала баррасӣ карда мешаванд. Масъалаи асосҳои иқтисодии ҷойгиркунии ҳама гуна соҳаи фаъолият ба соҳаи субъектҳои иқтисоди минтақа тааллуқ дорад. Дар қорҳои илмӣ, ки ба назарияи умумии ҷойгиркунии бахшида шудаанд, чунин мафҳумҳои шабеҳ ба монанди ташкили ҳудудии соҳаҳо, ташкили фазои соҳаҳо, назарияи ҷойгиркунии соҳаҳо мавҷуданд. Ҳамин тариқ, дар қорҳои [1] қайд карда мешавад, ки мафҳумҳои “ташкilotи ҳудудӣ” ва “ҷойгиршавӣ” хеле наздиканд, аммо шабеҳ нестанд.

Пас аз омӯхтани равишҳои мавҷудбуда, барои фаҳмидани моҳияти ҷойгиркунии, метавон бо тарифе розӣ шуд, ки назарияи ҷойгиркунии механизмҳои иқтисодиро, ки ҷойгиркунии субъектҳо ва фаъолияти иқтисодии онҳоро дар фазо ташаккул медиҳанд, аз ҷумла масъалаҳои тафриқии фазоиро баррасӣ мекунад [4] хело зарур аст. Тавре ки дар қорҳои [1,3,4,5] қайд шудааст, мушкilotи ҷойгиршавӣ бо мураккабии баланд тавсиф мешавад, зеро он зарурати ба назар гирифтани равандҳои табиати гуногунро дар вақт ва фазо дар назар дорад.

Ҷойгиршавии мақомоти гумрук дар қаламрави як давлат унсури муҳими ташкили фаъолияти он мебошад. Иҷрои вазифаҳои фискалӣ, танзими гардиши савдои хориҷии молу

хидматҳо, фароҳам овардани шароите, ки амнияти миллиро таъмин мекунад ва риояи қонунгузорию гумрук барои ҳар як давлат аҳамияти стратегӣ доранд. Аз ин сабаб, ҷойгиркунии мақомоти гумрук бояд ба мушкилоти калидии ташкили фаъолияти он мансуб доништа шавад.

Дар асоси омӯзиши назарияи умумии ҷойгиркунии ва мутобиқсозии он бо дар назардошти хусусияти фаъолияти гумрукӣ, принципҳои асосии ҷойгиркунии мақомоти гумрукро муайян кардан мумкин аст [4, 5]:

- банақшагири - бояд бо афзалиятҳо ва нақшаҳои стратегӣ бо назардошти дурнамои рушди нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии милли ва минтақаи алоҳида асоснок карда шавад;

- самаранокӣ - бояд ҳарчотро ташкил ва нигоҳдорию онҳоро дар бар гирад, инчунин истифодаи самараноки сарчашмаҳои ашёи хом, энергия, захираҳои табииро таъмин намояд;

- самаранокӣ - бояд пурра ва дақиқ иҷро шудани вазифаҳои гузошташударо аз тарафи мақомоти гумрук ва Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намояд;

- чандирӣ - бояд мунтазам нав карда шавад ва ба шароити тағйирёбандаи муҳити зист, аз ҷумла рушди инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ мувофиқ бошад;

оқилона - ҷойгиршавии мақомоти гумрук ва тамаркузи онҳо бояд бо хусусиятҳо, миқёс ва омилҳои дигари минтақаи мушаххас, инчунин хусусиятҳои тақсими худудии меҳнат, амалиётҳои анҷомдодашуда, намудҳои нақлиёт, сохтори савдо ва ғайраро дар бар гирад;

- мураккабӣ - бояд ба таври ҳамаҷониба бо назардошти мақомот ва объектҳои мавҷудаи инфрасохтори гумрукӣ, рушди робитаҳои иқтисодии хориҷии қаламрави алоҳида ва таъсири омилҳои дигар амалӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, татбиқи принципҳои номбаршуда, ба системаи омилҳои, ки ба ҷойгиркунии мақомоти гумрук таъсир мерасонанд, асос ёфтааст. Омилҳо ва шартҳои ҷойгиркунии мақомоти гумрук бо қонунгузорию гумрук танзим карда мешаванд. Қонуни асосие, ки ҷойгиркунии мақомоти гумрукро танзим мекунад, қонун «Дар бораи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Он муқаррароти зеринро дар бораи ҷойгиркунии мақомоти гумрук дар бар мегирад:

- мақомоти гумрук асосан дар гузаргоҳҳо дар қитъаҳои сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир шудаанд;

- ҷойҳои дигари мақомоти гумрук вучуд дошта бошанд, ҳам аз ҷониби мақомоти иҷроияи вазифаҳои назорат ва назорат дар соҳаи гумрук муайян карда мешаванд;

- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад, ки тартиби ҷойгиркунии мақомоти инфиродии гумрукиро муайян намояд;

- асосҳои (омили) ҷойгиркунии мақомоти гумрук инҳоянд: ҳаҷми гардиши мусофирон ва мол, дараҷаи шиддатнокии рушди робитаҳои иқтисодии хориҷии қаламрави ҷойгиршавӣ, сатҳи рушди долонҳои нақлиётӣ ва инфрасохтори нақлиётӣ, талаботи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва ташкилотҳои нақлиётӣ;

- мақомоти гумрук метавонанд, дар биноҳои ба давлат тааллуқдошта, инчунин дар биноҳои, ки шакли дигари моликият доранд, ҷойгир шаванд (ба истиснои ҳолатҳои муқарраргардида, дар гузаргоҳ аз сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ройгон гузаронида шаванд).

Мавқеъ ва нақши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли масъалаи ҷойгиркунии мақомоти гумрук хело муҳим аст, зеро маҳз барои тартиби таъсис, азнавташкिल्диҳӣ ва барҳам додани раёсатҳои минтақавии гумрукӣ, гумрук ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ масъул аст.

Ҳангоми муайян кардан ё тағйир додани маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук шартҳо, тартиби муайян ё тағйир додани маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук ба инобат гирифта мешаванд. Дар ин раванд:

- асосноккунии мақсадноки муайян ё тағйир додани маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук;

- маълумот дар бораи сохтор ва штатҳои мақомоти гумрук;

- маълумот дар бораи минтақаи фаъолияти мақомоти гумрук;

- маълумот дар бораи мавҷудияти қитъаи замин барои ташкили минтақаи назорати доимии гумрукӣ (барои дидбонгоҳҳои гумрукӣ);

- маълумот дар бораи дур будани иншооте, ки дар он ҷойгиршавии мақомоти гумрук аз сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст (дар ҳолати ҷойгиршавии мақомоти гумрук дар ҷои наздики сарҳади давлатӣ) ва аз шохроҳҳои нақлиётӣ;

- маълумот дар бораи шахсе, ташкилоте, ки дар қаламрави он (бинои) мақомоти гумрук ҷойгиршавии он ба нақша гирифта шудааст, ба истиснои соҳибони анборҳои гумрукӣ, анборҳои ниғаҳдории муваққатӣ ва дӯконҳои бидуни боҷи гумрукӣ (суроға, почта ва ғайра) маълумот дар бораи ҷойгиршавии онҳо);

- маълумот дар бораи мавҷудияти каналҳои алоқа барои амалисозии фаъолияти мақомоти гумрук, зарур аст.

Омилҳо ва шартҳои ҷойгиркунии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон далели нобаробар ҷойгиршавии онҳо, дар саросари кишварро шарҳ медиҳанд. Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Ҳисоботи солона оид ба натиҷаҳо ва самтҳои асосии фаъолияти Хадамоти гумрук, ба ҳолати 1 январи соли 2021 системаи мақомоти гумрук аз инҳо иборат аст: 5-Раёсати минтақавии гумрукӣ; 19 гумрук; 53 дидбонгоҳи гумрукӣ [3].

Ҷойгиршавии ҳудудии мақомоти гумрук дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки онҳо дар саросари кишвар ҷойгиранд ва ин ба микёси фаъолиятҳои тичорати хоричӣ ва наздикии сарҳади давлатӣ вобастагӣ доранд. Мо инчунин қайд мекунем, ки мақомоти гумрук имкон дорад, ихтисори ҷойгиркунии амудӣ ва уфуқиро баррасӣ кунанд. Қисмати амудии ҷойгиркунии ҳамчун ҷойгиркунии мақомоти гумрук тибқи сатҳи зинанизоми онҳо фаҳмида мешавад.

Масоили муҳимтарини ҷойгиршавӣ маҳз ба дидбонгоҳҳои гумрукӣ вобаста ба шумораи зиёди онҳо, хусусияти фаврии фаъолияти онҳо ва вобастагии наздики онҳо аз омилҳо ва шиддати фаъолияти иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хоричӣ дахл дорад. Маҳз дар робита ба ҷойгиркунии дидбонгоҳҳои гумрукӣ қисмати уфуқии ҷойгиркунии мақомоти гумрук баррасӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари уфуқии ҷойгиркунии мақомоти гумрук, дидбонгоҳҳои гумрукӣ метавонанд, дар қаламрави кишвар, аз ҷумла дар нуқтаҳои аҳолинишин, гузаргоҳҳо; объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ, аз қабили фурудгоҳ, вокзал ва ғайра, корхонаҳои калон, масалан, дидбонгоҳи гумрукии Заводи арзии Тоҷикистон, ҷойгир карда шаванд:

Аммо, ба ғайр аз сарбории кор Ҳангоми ҷойгиркунии мақомоти гумрук, омилҳои тамомияти арзӣ, рушди инфрасохтор, умумияти вазифаҳои гузошташуда ва имкони истифодаи технологияҳои рақамиро бояд ба назар гирифт.

Мо инчунин қайд мекунем, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ва гузаштан ба гумруки «интеллектуалӣ» тибқи Барномаи миёнамӯҳлати рушди мақомоти гумрук боиси дигаргунсозии минбаъдаи онҳо дар мақомоти гумрук мегардад. Аз ин рӯ, масъалаи ҷойгиршавии мақомоти гумрук ва шаклҳои онҳоро пӯшида ҳисобидан мумкин нест. Омӯзиши ин мушкилот дар оянда бо дарназардошти омилҳо ва шароити тағйирёбанда муҳим хоҳад буд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ҷойгиркунии мақомоти гумрук бар принципҳои зерин асос ёфтааст [6]:

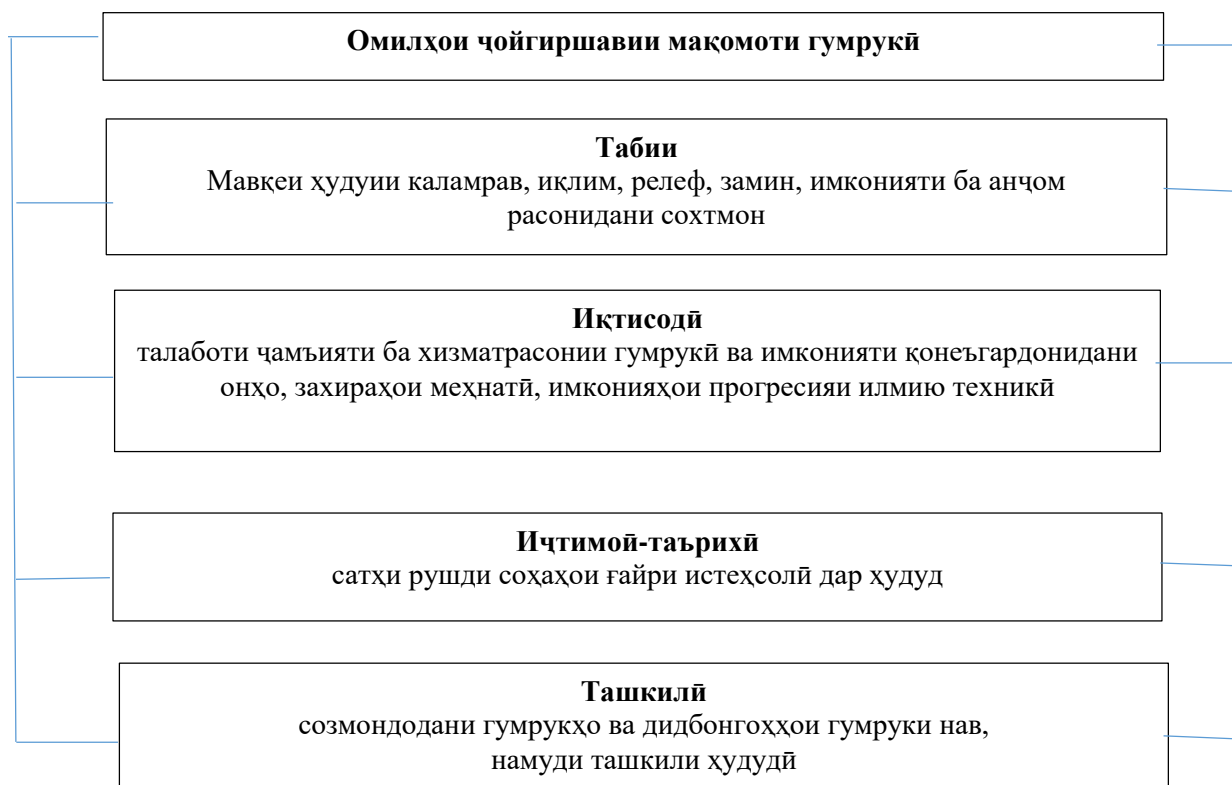
а) ҷойгиркунии банақшагирифташудаи мақомоти гумрук, ки дастовардҳои истеҳсолоти ҷамъиятиро дар маҷмӯъ таъмин мекунанд. Яъне самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ;

б) тақсимои оқилонаи ҳудудии меҳнат дар байни қаламравҳои Тоҷикистон. Махсусгардонии ҳудудҳои мушаххас дар рушди соҳаҳои ҳоҷагии халқ, ки саҳми бузургтарини онро дар ноил шудан ба самаранокии истеҳсолот таъмин мекунад;

в) рушди комплекси ҳудудҳо ва ташкили комплексҳои зарурии ҳудудӣ-истеҳсолӣ, иттиҳодияҳои саноатӣ, кишоварзӣ ва дигар иттиҳодияҳо.

Ҷойгиркунии оптималии мақомоти гумрук вазифаи душвор ва гуногунҷабҳа буда, ҳалли он бештар ба рушди минбаъдаи робитаҳои иқтисодӣ хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст [6].

Ҳангоми ҷойгиркунии мақомоти гумрук омилҳои табиӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ ва ташкилиро низ ба назар гирифтани лозим аст (расми 1.).

Расми 1- Омилҳои, ки ба ҷойгиршавии мақомоти гумрук таъсир мерасонанд.

Меъёри самаранокии иқтисодии ҷойгиркунии мақомоти гумрук афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ, яъне кам шудани хароҷоти умумии меҳнати моддӣ ва меҳнати зиндаи коргароне мебошад, ки хизматрасонии гумрукӣ ва ҳамлу нақли молро таъмин мекунад. Чунин хоҳиш метавонад, ҳангоми интихоби ягонаи варианти ҷойгиршавии иншооти инфрасохтори гумрукӣ ба амал ояд.

Масъалаи ҷойгиркунии оптималӣ дар дохили қаламрав метавонад, дар самтҳои зерин ҳал карда шавад:

1) муайян кардани ҷойгиршавии ҳудудии мақомоти нави гумрук аз бисёр имконоти имконпазири ҷойгиршавии ҷуғрофӣ қаламрав, нуқтаҳои аҳолинишин ва масирҳои асосии нақлиёт;

2) муайян кардани маҳалли ҷойгиршавии иншооти инфрасохтори гумрукӣ, вобаста ба ҷойгиршавии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва хатсайрҳои асосии нақлиёт бо мақсади суръат бахшидани барасмиятдарории молҳои транзитӣ;

3) муайян кардани маҳалли ҷойгиршавии роҳбари воҳиди гумрукӣ вобаста ба тамаркузи дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо бо мақсади суръат бахшидани ҷараёни ҳуччатӣ ва иттилоотӣ

Нишондиҳандаи муҳимтарини самаранокии ҷойгиркунии мақомоти гумрук бояд кам кардани арзиши хизматрасонии гумрукӣ барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва ҳамлу нақли молҳо бошанд.

Барои дар амал татбиқ намудани принципҳои ҷойгиркунии мақомоти гумрук тавсия дода мешавад, ки дар маҷмӯъ тамоми системаи табиӣ, иқтисодӣ, инфрасохторӣ (омили нақлиёт, омили замин, омили энергетикӣ; биноҳо ва иншоотҳои, ки барои фаъолияти гумрук заруранд) ба инобат гирифта шаванд.

Ба омилҳои иқтисодӣ дохил мешаванд:

- ташкили ҳудудии истеҳсолоти мавҷуда;
- нақши қаламравҳои алоҳида аз нуқтаи назари дурнамои иқтисодии Тоҷикистон ва манфиатҳои кишварҳои ҳамсоя;
- ҳолати коммуникатсияи нақлиётӣ;
- талаботи ҷамъият ба хизматҳои гумрук ва дараҷаи қаноатмандии он аз ҳисоби мақомоти мавҷудаи гумрук;
- имконияти истифодаи дастовардҳои пешрафти илму техника дар гумрук;
- захираҳои мавҷудаи молиявӣ ва хароҷоте, ки барои ташкил ва рушди инфрасохтори гумрукӣ заруранд;
- мавҷудият ва таҳассуси захираҳои меҳнатӣ.

Ба омилҳои табиӣ дохил мешаванд - мавқеи ҷуғрофии қаламрав, рельефи минтақа, арзиши замин.

Инфрасохтор одатан ҳамчун маҷмӯи иншоот, биноҳо, системаҳо, хизматҳои мавҷуда фаҳмида мешавад, ки барои фаъолияти мӯътадили истеҳсолот ва зиндагии аҳоли дар як минтақаи муайян заруранд ва дар маҷмӯъ дараҷаи рушди онро (муҷаҳҳаз) инъикос мекунанд. Зарурати ҷудо кардани инфрасохтор ҳамчун омили махсуси ҷойгиршавӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки дар баробари дигар чизҳо фарқияти рушди инфрасохтор афзалият ба ҷойгиршавии истеҳсолотро муайян мекунад.

Омили инфрасохтор аз чанд қисм иборат аст:

- омили нақлиётӣ;
- омили замин;
- омили энергетикӣ;
- биноҳо ва иншоотҳои, ки барои кори дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо заруранд;
- инфрасохтори гумрукӣ.

Омили асосие, ки ба ҷойгиршавии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо таъсир мерасонад, омили нақлиётӣ мебошад.

Дар фаъолияти гумрукӣ таснифи он аз рӯи намуди нақлиёт сурат мегирад, ки молро ба маҳалли бақайдгирии бағоч ва почтаи зерин дар шароити Тоҷикистон алоҳида интиқол медиҳад:

- 1) роҳи оҳан;
- 2) нақлиёти ҳавоӣ;
- 3) нақлиёти автомобилӣ;
- 4) почта ва бағоч ва ғайра.

Инчунин, дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукро аз рӯи ихтисос тасниф кардан мумкин аст: бор ва мусофирбар, роҳи оҳан, автомобил, мошини боркаш, почта ва бағоч, гумруки фурудгоҳ, энергетикӣ, нақлиёти кубурӣ, дидбонгоҳҳои гумрукии аксизӣ ва ғайра.

Омили дигаре, ки ҳангоми ҷойгиркунии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо бояд ба назар гирифта шавад, омили замин аст. Дар истифодаи замин алтернативаҳои гуногун

мавҷуданд. Ҳамин тариқ, замин метавонад, барои ҳама гуна корхонаҳо ё биноҳои истиқоматӣ, иншооти варзишӣ ва фароғатӣ, захираҳои олами набототу ҳайвонот ва ғайра истифода шавад.

Омили дигари муҳиме, ки ба ҷойгиршавии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо таъсир мерасонад, омили энергетикӣ мебошад. Чунки ҳадамоти гумрук истисно нест. Он инчунин дар фаъолияти худ ба захираҳои энергетикӣ ниёз дорад. Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ дар фаъолияти худ аз техникаи компютерӣ, истифодаи воситаҳои техникӣ нозирати гумрукӣ, техникаи офисӣ, мошинҳо, ҷарҳболҳо ва ғайра истифода мебаранд.

Истифодаи таҷҳизоти дар боло овардашуда, имкон медиҳад, ки маҳсулнокии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо баланд бардошта шуда, суръат ва сифати гузариши сарҳад сари вақт сурат гирад. Ин техника барои кор қувваи барқро талаб мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми ҷойгиркунии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо омили барқиро ба назар гирифтани лозим аст.

Гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ бояд тавре ҷойгир шаванд, ки интиқоли сӯзишворӣ то ҳадди имкон арзон, зуд ва қулай бошад. Ҳангоми ҷойгиркунии Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ мавҷудияти биноҳо ва иншоотҳои, ки барои фаъолияти онҳо заруранд, ба инобат гирифта шаванд.

Биноҳо ва иншоотҳои метавон. сохтан ё харидан ё иҷора гирифтани мумкин аст. Иҷора ақсар вақт аз сохтмони ғоидаовартар аст.

Ҳангоми ҷойгиркунии Раёсатҳои минтақавии гумрукӣ ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ мавҷудияти инфрасохтори гумрукӣ ва рушди он ба назар гирифта мешавад. Рушди низоми гумрук боиси пайдоиши инфрасохтор ва соҳаҳои фаъолияти марбут ба гумрук гардид. Дар ин раванд ташкили миёнаравӣ байни мақомоти гумрук ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ дар асоси шартнома бунёд мешавад.

Инфрасохтори наздик ба гумрукҳо, анборҳои ниғаҳдорӣ муваққатӣ, анборҳои гумрукӣ, намояндагони гумрук, дӯконҳои бидуни бочро дар бар мегирад. Одатан инфрасохтори наздик ба гумрук пас аз пайдоиши гумрук ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ пайдо мешавад. Ин сохтор Раёсати минтақавии гумрук ё дидбонгоҳҳои гумрукиро мукамал намуда, барои иҷрои вазифаҳои кӯмак мерасонад.

Бояд қайд намуд, ки намояндагони гумрук омодаسازی ибтидоии ҳуҷҷатҳои барои назирати гумрукӣ анҷом медиҳанд. Дар асл онҳо иттилооти асосии Ҳадамоти гумрукро ба шакли фармоишӣ таъмин менамоянд. Инчунин дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳоро намояндаҳо ҷиҳати ҷамъоварии иттилоот ва коркарди бор кӯмак мерасонанд. Кормандони инфрасохтори гумрукӣ кормандони гумрук, иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, интиқолдиҳандагонро бо маълумоти иттилоотӣ оид ба барасмиятдарории гумрукӣ таъмин менамояд. Ин имконият медиҳад, ки вақт сарфа карда шуда, маҳсулнокии дидбонгоҳҳои гумрукӣ ва гумрукҳо афзоиш ёбад.

Қайд кардан муҳим аст, ки мавҷуд набудани анборҳои ниғаҳдорӣ муваққатӣ дар минтақаи фаъолияти онҳо хело зарур аст. Ин имконият медиҳад, ки сифати амалиёти гумрукӣ беҳтар гашта, самаранокии назирати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт таъмин карда шавад.

Наздик шудани нуқтаҳои гузаргоҳ ба гузаргоҳҳои роҳи оҳан ва роҳи оҳан бо таъсиси инфрасохтори зарурии назди гумрукӣ боиси хеле кам шудани хароҷоти иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ барои интиқоли мол мегардад.

Муҳимтарин омилҳои иҷтимоӣ таърихӣ, ки ба ҷойгиршавии мақомоти гумрук таъсир мерасонад, сатҳи рушди соҳаи ғайриистеҳсоли дар қаламрави кишвар мебошад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти гуфтаҳои боло, мақомоти гумрукро метавон ҳамчун мақомоти иҷроияи давлатие номид, ки аз номи давлат амал мекунад ва дорой ваколатҳои

мебошанд, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки бо истифода аз шаклу усулҳои хоси худ дар соҳаи гумрук вазифаҳои ҳифзи ҳуқуқ ва фискалиро иҷро кунанд.

Дар Тоҷикистон системаи мақомоти гумрук ягона аст, сохтори қатъии иерархӣ, тобеъияти амудӣ дорад ва аз он чудо кардани ягон унсур ва додани мақоми махсус ғайриқонунӣ аст. Он инчунин бо мавҷудияти пайвандҳо тавсиф мешавад ва сохтори ҷаҳор пайвандак аст. Ҳар як зинаи системаи мақомоти гумрук дорои салоҳияти мустақил барои иҷрои вазифаҳо ва вазифаҳои ба ӯ воғузуршуда мебошад ва ваколатҳои ҳар як мақомот бояд дар системаи умумии ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ мақомоти гумрук баррасӣ карда шаванд.

Ҷойгиркунии воҳидҳои гумрукӣ дар саросари кишвар бояд дар асоси принципҳои инъикос шавад, ки ҳам талаботи қонунҳои объективии иқтисодӣ ва ҳам сиёсати давлат - берунӣ, ҳарбӣ, экологӣ, санитарӣ ва ғайраҳоро инъикос мекунанд.

Дар ин раванд бояд тақсимои қувваҳои истеҳсолкунанда тамоюлҳои ҷойгиршавии истеҳсолот бо назардошти муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, марҳилаи рушди иқтисодӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ ва талаботи оқилонаи иқтисодӣ вобастаанд, ба назар гирифта шаванд.

Дар айни замон, мушкилоти шадиди низоми гумруки муосир набудани тартиби шаффоф ва муассири таъсис, барҳамдиҳӣ ва муайян кардани маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук ва механизми муассири иштирок ё ҳадди ақал баҳисобгирии омории ақидаи иқтисоди хоричӣ, баҳодиҳии фаъолияти корхонаҳо оид ба ин масъалаҳо бо дарназардошти принципҳои логистикӣ мебошад. Қарорҳои мақомоти гумрук оид ба ин масъала хусусияти системавӣ надоранд, ба дастурҳои мансабдорони олии давлат мувофиқат намекунанд ва баъзан ҳам аз қонунгузорӣ ва ҳам аз меъёрҳои байналмилалӣ фарқ мекунанд. Тартиби мавҷуда ва дар ин ҳолат набудани меъёрҳои возеҳи танзим танҳо як чизро шаҳодат медиҳад - ин ҳуқуқи мутлақ ва баҳснопазири ҳадамоти гумрук аст, ки набояд ба ҳеч кас ва ба ҳеч вазҳ сабабҳои ин ё он асосро сафед кунанд, қарор дар бораи ҷойгиршавии дидбонгоҳҳои гумрукӣ.

Дар сурати мавҷуд набудани сиёсати мақсадноки давлатӣ оид ба рушди логистика, фаъолияти «мустақил» -и мақомоти гумрук дар ҳамоҳангсозии рушди тичорати хоричӣ ва гардиши борҳои транзитӣ, рушди соҳаҳои гумрук ва логистика, нақлиёт ва экспедитсияи иқтисодиёт, ташкили рақобати воқеӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ғайра ғайри имкон аст. Ин фаъолияти концептуалӣ вобаста ба интиқол ва бастанӣ дидбонгоҳҳои гумрукӣ дар асл ба чӣ оварда расонд. Ин соҳибқориҳои хурду миёна дар соҳаи фаъолияти иқтисоди хоричиро дар ҳолати ниҳоят душвор қарор дод. Аз ин рӯ, ҳамқориҳои фаъол бо қоршиносон, намояндагони ҷомеаи илмӣ, иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хоричӣ, корхонаҳои бузурги саноатӣ имкон дод, ки барои беҳтар кардани қори мақомоти гумрук таҷрибаи чиддии амалӣ ва назариявӣ ба даст оварда шаванд.

Қайд кардан муҳим аст, ки механизми ҳуқуқи кунунии таъсис, барҳамдиҳӣ ва муайян кардани маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук қайҳо боз ташаккул ёфтааст. Ҳуҷҷатҳои ҷорӣ пешбинӣ мекунанд, ки салоҳият дар муайян кардани маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук ба мақоми иҷроияи ваколатдор дар соҳаи фаъолияти гумрук, яъне Ҳадамоти гумруки назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад. Пас аз пайвастанӣ ҷумҳурӣ ба Конвенсияи Киото «Дар бораи такмил ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ», дар банди 3.1 - и он омадааст, ки ҳангоми муайян кардани салоҳият ва маҳалли ҷойгиршавии мақомоти гумрук ва соатҳои қори онҳо, алалхусус эҳтиёҷоти тичорат ба назар гирифта мешаванд. Аммо мақоми дигари мақомоти гумрук аз қониби ҳадамоти гумрук вобаста, ба ҳаҷми гардиши мусофирон ва мол, дараҷаи шиддатнокии рушди робитаҳои хоричии иқтисодии ҷумҳурӣ, сатҳи рушди долонҳои нақлиётӣ ва инфрасохтори нақлиётӣ муайян карда мешавад, эҳтиёҷоти иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хоричӣ ва корхонаҳои нақлиётӣ ва аз рӯ ин қоидаҳо пурра амал намекунад.

Қайд кардан муҳим аст, ки имконпазирии муайян ӯ тағйир додани маҳалли чойгиршавии мақомоти гумрук бояд аз ҷониби Раёсати минтақавии гумрукӣ асоснок карда шавад. Аммо, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ягон меъёри мақсаднокӣ оварда нашудааст.

Аз тарафи дигар, тартиби таъсис ва барҳам додани мақомоти гумрук умуман муайян нашудааст. Аз мундариҷаи санадҳои меъёрий бармеояд, ки ин масъала танҳо дар салоҳияти ҳадамоти гумрук аст, ки мустақилона шумораи дидбонгоҳҳои гумрукиро ҳал мекунад, ки аз рӯи амалия равиши субъективӣ ва шаффофе ба назар гирифта намешавад, ақида ва хоҳиши иштирокчи бевоситаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Ҳамзамон, он фишанги тавоно барои маҳдуд кардани рақобат аст. Маҳз ҷуғрофияи чойгиршавии мақомоти гумрук ба самти чараёни бор тавассути қаламрави гумрукии Тоҷикистон дар намуди транзити дохилии гумрукӣ, инчунин ба сатҳи хароҷоти иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бевосита таъсир мерасонад.

Қарорҳои ноком оид ба чойгиркунии мақомоти гумрук боиси афзоиши арзиши маҳсулот, паст шудани рақобатпазирии корхонаҳо нисбат ба корхонаҳои хориҷӣ мегардад. Аз ин рӯ, мо беҳтар кардани кори анборҳои ниғаҳдории муваққатӣ, инчунин мучаҳҳаз сохтани онҳоро бо таҷҳизоти махсуси санҷишӣ, системаҳои назорати рентгенӣ ва радиационӣ ва таҷҳизоти зарурии назорат муҳим мешуморем; таъмини системаи назорати видеоӣ ва системаҳои алоқаи электронӣ (аз ҷумла барои декларатсияи электронӣ) зарур аст.

Ҷиҳати беҳсозии кори мақомоти гумрук ва чойгиркунии онҳо самтҳои зеринро муҳим мешуморем:

1. Ташаккули механизми шаффофи муайян кардани чойҳои декларатсиякунонии гумрукӣ, чойгиршавии терминалҳои гумрукӣ ва ғайра. Дар ин раванд баназар гирифтани рақобат, ки меъёрҳои асосии он чойгиркунии мақомоти гумрук дар анбори ниғаҳдории муваққатӣ мебошад, ки ба ҳама талаботи муосир ҷавобгӯ аст. Инчунин мултимодалият, қобилияти қабул ва коркарди бор дар контейнерҳо, борҳои калон ва ғайра зарур аст

2. Ҷалби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ассотсиатсияҳои махсуси нақлиётӣ логистикӣ ва дигар ҷомаҳои соҳибкорӣ ҳангоми таъсиси чойҳои декларатсиякунонии гумрукӣ, чойгиршавии терминалҳои гумрукӣ ва ғайра, ки бевосита дар Кодекси гумрукӣ ва Конвенсияи Киото пешбинӣ шудаанд.

3. Ташаккули механизми самарабахши танзимшавандаи назорат аз болои муайян кардани минтақаҳои декларатсиякунонии гумрукӣ, чойгиршавии терминалҳои гумрукӣ ва ғайра бо назардошти ваколатҳои ҳадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Илова бар ин, мо истифодаи амсилаҳои оптимизатсияро барои ҳалли мушкилоти рушд ва чойгиркунии мақомоти гумрук зарур мешуморем. Аммо, ин ба мушкилоте бо назардошти истифодаи захираҳои маҳдуд ва хусусияти нобаробарии чараёни трафик ва дигар омилҳои субъективӣ дар ташкили идоракунии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вобаста аст.

Дар маҷмӯ бо дарназардошти мушкилоти муайяншуда ва роҳҳои ҳалли онҳо дар раванди рушди муносибатҳои содироту воридоти молҳо, истифодаи иқтисодии содиротии кишвар, чойгиркунии оқилона ва баланд бардоштани самаранокии кори мақомоти гумрук дар қаламрави Тоҷикистон хело муҳим мебошад. Ин имконият медиҳад, ки хизматрасонии гумрукӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда иштироқи кишвар дар раванди беҳдошти ҳамгироии иқтисодию сӣёсӣ беҳтар гардад.

АДАБИЁТ

1. Анимица Е. Г., Анимица П. Е., Денисова О. Ю. Эволюция научных взглядов на теорию размещения производительных сил / Е. Г. Анимица., П. Е. Анимица, О. Ю. Денисова // Экономика региона. 2014. № 2. -С. 21–32.

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024. - Душанбе, 2019. -22с.
3. Годовой доклад о результатах и основных направлениях деятельности Таможенной службы Республики Таджикистан в 2020 году. URL: <http://customs.tj> (дата обращения: 15.03.2020).
4. Кирбитова С. В. Проблема размещения таможенных органов в теории и практике /С.В. Кирбитова // Таможенная политика России на Дальнем Востоке. 2020. № 3(92). С. 5–24.
5. Раҷабов Р.К., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Иқтисодиёти ҷаҳолияти гумрук/Р.К.Раҷабов, С.И.Хикматов, Н.Р.Раҷабова. -Душанбе: Ирфон, 2021.-197с.
6. Комментарий к таможенному кодексу Республики Таджикистан.-Душанбе, ТСРТ, 2021.-850с.

УДК 33.656

Баротов Ҳ. А.

ОМИЛҶОИ ТАЪСИРРАСОН БА РАҚОБАТПАЗИРИИ СОҲТОРИ СОҲИБКОРИИ НАҚЛИЁТИ МУСОФИРКАШ ВА УСУЛҶОИ ТАҲЛИЛИ ОН

Дар мақола масъалаҳои рақобатпазирӣ соҳаҳои соҳибкорӣ нақлиёти мусофирбардида барои мақола шуда ва усулҳои таҳлили он мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Инчунин омилҳои таъсиркунанда ба сатҳи рақобатпазирӣ ба аз нигоҳи дохила, беруна ва миқдорию сифатӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Мавриди зикр аст, ки методикаи таҳлили сатҳи рақобатпазирӣ нақлиёти мусофиркаш мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидкалимаҳо: рушд, омилҳо, рақобатпазирӣ, соҳтори соҳибкорӣ, нақлиёти, бозоргирӣ, автомобилӣ, инноватсия, таҳлили иерархӣ.

Баротов Ҳ. А.

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПАССАЖИРСКИХ АВТОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР И МЕТОДЫ ЕЕ АНАЛИЗА

В статье рассмотрены проблемы конкурентоспособности пассажирских автотранспортных предпринимательских структур. А также изучены основные факторы влияющие на конкурентоспособности данных структур. Надо отметить что определены и рекомендованы методика анализа уровень конкурентоспособности с точки зрения менеджмента и финансового состояния пассажирских автотранспортных структур.

Ключевые слова: развитие, факторы, конкурентоспособность, предпринимательские структуры, пассажирский автотранспорт, ликвидность, иерархия, конкурденция.

Barotov Kh.A.

**FACTORS INFLUENCING THE COMPETITIVENESS OF PASSENGER
TRANSPORTATION BUSINESS STRUCTURES
AND METHODS OF ITS ANALYSIS**

The article deals with the problems of competitiveness of passenger motor transport business structures. And also studied the main factors affecting the competitiveness of these structures. It should be noted that the methodology for analyzing the level of competitiveness from the point of view of management and financial condition of passenger road transport structures has been identified and recommended.

Key words: development, factors, competitiveness, entrepreneurial structures, passenger vehicles, liquidity, hierarchy, concordance.

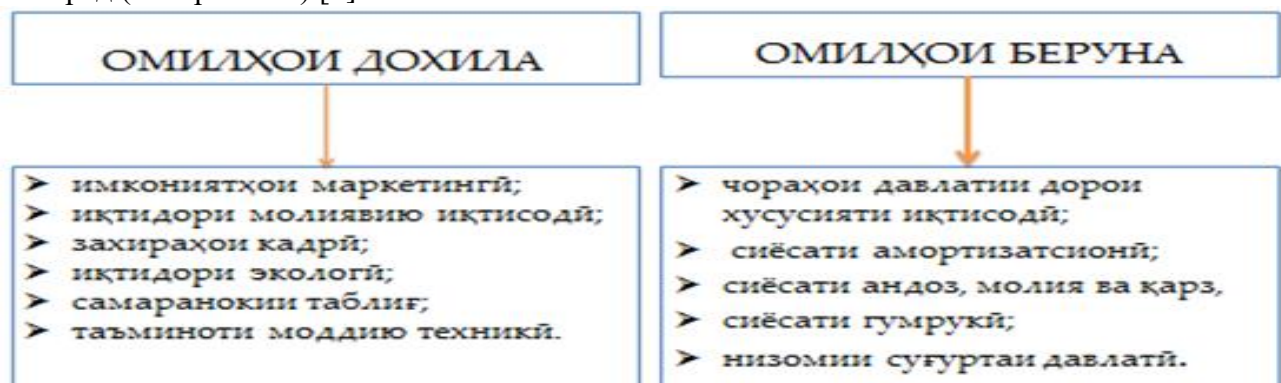
Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ рақобатпазирӣ ва самаранокӣ дараҷаи тараққиёти ҷамъиятиро тавсиф менамоянд. Аз ин нуқтаи назар чӣ қадаре, ки рақобатпазирӣ мамлакат баланд бошад, ҳамон қадар рушди устувори иқтисодӣ, сатҳи зиндагии аҳоли баланд гардида, мувозинати иқтисодӣ таъмин мегардад.

Яке аз ҳадафҳои асосии ҳар як давлат рушди воқеӣ ва устувори сатҳи зиндагии шаҳрвандон мебошад. Барои ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд, ба монанди дигар мамлакатҳои боқимонда самаранокӣ иқтисодиро дар шароити шиддатгирии рақобати байналмилалӣ таъмин ва афзоиш диҳад.

Асоси иқтисоди бозорӣ мафҳуми рақобатро ҳамчун қувваи асосии пешбарандаи таҳаввулоти муносибати субъектҳо, ки дар муҳити мазкур амал менамояд, тавсиф медиҳад. Дар ин самт иштирокчи аз ҳама муваффақтарини чунин озмун ҳамон сохторе ба шумор меравад, ки дар бозори дохилӣ ва берунӣ ба рақобат тоб оварда тавониста, рушди худро таъмин намояд.

Рақобатпазирӣ сохторҳои соҳибкорӣ нақлиёти автомобилӣ мусофиркашро чандирӣ онҳо, мутобиқшавашон ба тағйиротҳои муҳити беруна, нигоҳ доштани мавқеъ дар бозори хизматрасонӣ ва стратегияҳои рушди фаъолияти онҳо инъикос мекунад.

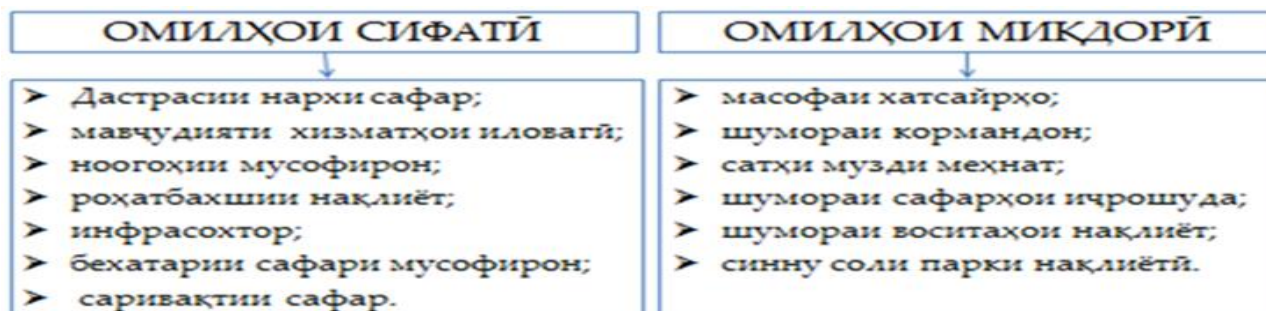
Маҳз барои нигоҳ доштани мавқеи худ дар самти хизматрасониҳои мусофиркашонӣ ва расонидани дигар хизматҳои ҳамроҳ ба рақобатпазирӣ ин фаъолият омилҳои муайян ҳамчун омилҳои муҳити дохила ва беруна таъсир мерасонанд, ки тасвири онҳо чунин сурат мегирад (ниг. расми 1) [1].

Расми 1 Омилҳои дохила ва беруна ба рақобатпазирӣ сохтори соҳибкорӣ нақлиёти мусофирбар таъсиркунада

Аз расми 1 бармеояд, ки омилҳои дохиларо худ корхона метавонад ба таври доимӣ мавриди назорат қарор диҳад вале омилҳои берунӣ аз тарафи низомии идоракунии корхона

назоратношаванда боқӣ мемонанд. Аз ин лиҳоз корхонаи нақлиёти мусофиркашро зарурият ба амал меояд, ки ба омилҳои миқдорию сифатии таъсиркунанда ба рақобатпазирии фаъолият таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд ва ҳар чи қадар гурӯҳи омилҳои зикршуда зери таваҷҷуҳ қарор дода шуда фаъолияти корхона мувофиқи онҳо тақомул дода шавад, ҳамон қадар баландгардии сатҳи рақобатпазирӣ таъмин карда мешавад. Омилҳои миқдорию сифатӣ дар расми зерин оварда шудаанд (ниг. расми 2) [4].

Расми 2 Омилҳои миқдорӣ ва сифатии ба рақобатпазирии сохтори соҳибкории нақлиёти мусофирбар таъсиркунанда

Бояд қайд намуд, ки мушкilotи марбут ба баҳодихии амалии рақобатпазирии корхонаҳо кайҳост, ки дар адабиёти иқтисодӣ мавриди баҳс қарор гирифтаанд [3].

Новобаста аз маводи зиёди нашршуда, ки ба ин мавзӯи муҳим баҳшида шудаанд, ҳанӯз ҳам услуби аз ҷониби умум қабулшудаи баҳодихии ҳамачонибаи рақобатпазирии субъекти иқтисодӣ вучуд надорад аммо вобаста ба ҳолати молиявӣ ва низоми менеҷмент усулҳои баҳодихӣ мавҷуд мебошанд, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд (ниг ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Усулҳои муайянкунии рақобатпазирӣ крохонаҳои нақлиёти мусофирбар*

Ҳолати молиявӣ		
Нишондиҳандаҳо	Зарибҳои баҳодихӣ	Формулаҳо
Нишондиҳандаҳои бозоргирӣ ва пардохтпазирӣ	Зариби бозоргирии мутлақ	$З_{бм} = \frac{ВП + СМК}{\bar{УК}}$
	Дар ин ҷо, ЗБМ – зариби бозоргирии мутлақ, ВП – воситаҳои пулӣ, СМК – сармоягузори молиявии кӯтоҳмуддат, $\bar{УК}$ – ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	
	Зариби бозоргирии фаврӣ	$З_{бф} = \frac{ВП + СМК + ҚД}{\bar{УК}}$
	Дар ин ҷо, ЗБФ – зариби бозоргирии фаврӣ, ВП – воситаҳои пулӣ, СМК – сармоягузори молиявии кӯтоҳмуддат, ҚД – қарзҳои дебиторӣ, $\bar{УК}$ – ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	
	Зариби бозоргирии ҷорӣ	$З_{бҷ} = \frac{ДГ}{\bar{УК}}$
	Дар ин ҷо, ЗБҶ – зариби бозоргирии ҷорӣ, ДГ – дороиҳои гардон, $\bar{УК}$ – ўҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	
	Зариби мухторият	

Нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ	Дар ин ҷо, ЗМ – зариви мухторият, СХуди – сармояи худӣ, Д – дороиҳо	$Z_m = \frac{C_{\text{худӣ}}}{D}$
	Зариви сабқат	
	Дар ин ҷо, ЗС – зариви сабқат, ВГ – воситаҳои гардон, СХ – сармояи худӣ, СҚ – сармояи қарзӣ,	$Z_c = \frac{BГ}{CХ + CҚ}$
	Зариви амволи таъиноти истеҳсолӣ	
	Дар ин ҷо, ЗАИ – зариви амволи таъиноти истеҳсолӣ, ДҒ – дороиҳои ғайригардон, Д – дороиҳо	$Z_{ai} = \frac{DГ}{D}$
Низоми менеҷмент		
Даромаднокии фурӯш	Даромаднокии фурӯш	
	Дар ин ҷо. Rф – даромаднокии фурӯш, Хф – хароҷоти фурӯш, Ду – даромади умумӣ	$R_f = \frac{X_f}{D_y}$
Даромаднокии истеҳсолот	Даромаднокии истеҳсолот	
	Дар ин ҷо. Rи - даромаднокии истеҳсолот, Ва – воситаҳои асосӣ, Вг – воситаҳои гардон	$R_i = \frac{\Phi}{B_a + B_g}$
Ҳосилнокии меҳнат	Ҳосилнокии меҳнат	
	Дар ин ҷо: ХМ – ҳосилнокии меҳнат Q – ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда; ШКСИ – шумораи коргарони саноатию истеҳсолӣ	$X_m = \frac{Q}{ШКСИ}$

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси [1; 2; 5]

Чуноне, ки дар боло зикр шуд то ҳол услуби ягонаи таҳлил ва баҳодихии сатҳи рақобатпазирии сохтори соҳибқорӣ нақлиёти мусофирбар мавҷуд нест вале ба тарзи тавсиявӣ истифодаи усули таҳлили иерархӣ, ки тавассути баҳои экспертҳо амалӣ карда мешавад мақсаднок хоҳад буд.

Аз тарафи дигар омӯзиши омилҳоро бояд дар асоси назарсанҷӣ ба роҳ монда мувофиқати ақидаҳоро бо ҳам дар асоси зариви конкардатсия баҳо диҳем.

Танҳо дар ин асос таъсири омилҳо ба рақобатпазирӣ баҳо дода шуда бо истифода аз усулҳои риёзӣ иқтисодӣ амсилаи бехтари рақобатпазирии корхонаҳои автомобилӣ мусофирбар пешниҳод карда мешавад.

Инчунин асоснокунӣ ва пешниҳоди маҷмӯи чорабиниҳо барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳои автомобилӣ мусофирбар амалӣ карда мегардад.

Дар маҷмӯъ барои таъмини рақобатпазирӣ на танҳо таъсири омилҳо, инчунин истифодаи механизмҳои ташкилию иқтисодӣ зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Исоков А.А., Ниёзов Дж.С. Совершенствование систем управления конкурентоспособностью предприятий розничной торговли. Монография / Раджабов Р.К. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 212 с.
2. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики. Монография / Р.К. Раджабов Душанбе: «Ирфон», 2013. – 196 с.

3. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий: пер. с англ. – М.: «Радио и связь», 1993. – 278 с.
4. Фатхудинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации / Р.А. Фатхудинов. – М.: Маркет Д.С., 2008. – 432 с.
5. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в Республике Таджикистан: теория, методология, практика: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Ходжаев П.Д., - Душанбе: 2016. – 354 с.

УДК: 336.717.1:33

Вализода Ш. Ш.

МУКАММАЛГАРДОНИИ НИЗОМИ ПАРДОХТИИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ институционалии низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ, муҳимият ва самарайи иқтисодию иҷтимоӣ он, заминаи меърию ҳуқуқӣ ва ташкилию институционалии низоми пардохтии ғайринақдӣ баррасӣ гардида, доир ба мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ таклифҳо дарҷ гардидаанд.

Калимаҳои калидӣ: пардохти ғайринақдӣ, иқтисодиёти рақамӣ, заминаи назариявӣ, низоми пардохтии ғайринақдӣ, табодулотӣ рақамӣ, афзалиятҳои стратегӣ, рақамикунонии иқтисодиёт.

Вализода Ш. Ш.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрены теоретико-институциональные аспекты система безналичных расчетов в условиях становления цифровой экономики, а также важность и его социально-экономического эффекта, законодательный, организационный и институциональный основы. Сформулированы предложения по совершенствованию системы безналичных расчетов в условиях становления цифровой экономики.

Ключевые слова: Безналичный платеж, цифровая экономика, теоретические основы, системы безналичных расчетов, цифровая эволюция, стратегические приоритеты, цифровизация экономики.

Valizoda Sh. Sh.

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF CASHLESS PAYMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

The article discusses the theoretical and institutional aspects of the system of cashless payments in the conditions of the formation of the digital economy, as well as the importance and its socio-economic effect, legislative, organizational and institutional framework.

Proposals are formulated to improve the system of cashless payments in the context of the formation of the digital economy.

Keywords: Cashless payment, digital economy, theoretical foundations, cashless payment systems, digital evolution, strategic priorities, digitalization of the economy.

Дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозорӣ ва густариши муносибатҳои молиявии байналмилалӣ, ҷаҳонишавӣ ва интегратсияи муносибатҳои молиявӣ, ҷорӣ гардидани механизмҳои нави амалигардонии амалиётҳо, авҷ гирифтани рақобат дар низоми ҷаҳонии молиявӣ, марҳила ба марҳила татбиқ гардидани механизми иқтисодиёти рақамӣ дар ҷаҳон ва инкишофи савдои электронӣ масъалаи мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ хеле муҳим мешавад.

Низоми миллии пардохтӣ қисми асосии низоми иқтисоди милли ба ҳисоб меравад, зеро он шароити инфрасохторӣ ва институтсиониро барои амалигардонии тамоми амалиётҳои пардохтӣ дар дохили кишвар фароҳам оварда, аз ғайриҷаҳони самаранок ва муътадили он беҳатарӣ, устуворӣ ва дастрасии ҳамагуна амалиётҳои пардохтӣ дар иқтисодиёт вобаста мебошад.

Мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ дар низоми миллии пардохтӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ масъалаи дорои сатҳи баланди самарани иқтисодию иҷтимоӣ буда, барои давраи навини рушди иқтисодӣ ва қонеъ намудани талаботи муносири ҷаҳият мусоидат менамояд.

Ҳукумати кишвар ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои васеъ намудани доираи хизматрасониҳои бонкӣ, аз ҷумла рушди пардохтҳои ғайринақдӣ, пайвасти низоми бонкӣ бо низомҳои байналмилалӣ хизматрасониҳои рақамии молиявӣ, тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ ва инфрасохторӣ низоми пардохтии ғайринақдӣ ва дар ин замина мусоидат ба ташаккули иқтисодиёти рақамӣ тавассути амалигардонии консепсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ ҷораҳои заруриро роҳандозӣ намуда истода, самти мазкурро яке аз самтҳои стратегӣ дар сиёсати иқтисодӣ муайян намудааст.

Бахусус, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 вобаста ба масъалаи рушди низоми пардохтӣ ва истифодаи ҷарҷӣ бештари амалиётҳои ғайринақдӣ мушқилот, ҳадаф ва афзалиятҳои стратегӣ муайян гардидааст.

Тибқи ин ҳуҷҷати стратегӣ дар баҳши молиявии кишвар яке аз мушқилоти асосӣ ин дараҷаи баланди истифодаи маблағҳои пули нақд ҳангоми ҳисоббаробаркунӣ дар байни субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодиёт мебошад.

Ба ҳолати соли 2020-ум таносуби амалиётҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ 91,6 Ҷоиз ба 8,4 Ҷоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2019 амалиётҳои ғайринақдӣ 1,5 банди Ҷоизӣ зиёд гардидаанд.

Зеро, дар сохтори гардиши пулии кишвар то ҳол саҳми пули нақд хеле зиёд мебошад, ин дар ҳолат, ки дар сохтори гардиши пулии кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкарда ҳиссаи пули нақд дар муомилоти пулии онҳо аз 3 то 8 Ҷоизро ташкил медиҳад.

Ҳамзамон, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (дар самти баланд бардоштани иқтидор ва рақобатпазирии ташкилотҳои молиявӣ ва рушди инфрасохтори баҳши молиявӣ) масъалаи фароҳам овардани заминаи мусоид барои паст намудани хизматрасониҳои молиявӣ ва қоҳиш додани хароҷотҳои амалиётӣ аз ҳисоби ҷорӣ намудани равандҳои инноватсионии ғайриҷаҳонӣ, модернизатсияи заминаи техникаи муассисаҳои молиявӣ, истифодаи васеи усулҳои муносири идоракунии суратҳисобҳои бонкӣ (аз ҷумла бонкдорӣ тавассути интернету воситаҳои мобилӣ), рушди низоми пардохт ва таҳкими заминаи техникаю

инфрасохтори низоми пардохт ҳамчун самти асосӣ ва афзалиятнок муайян гардидааст [13. С. 70-73].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» санаи 26 январи соли 2021 вобаста ба масъалаи мазкур чунин қайд намуданд.

«Дар шароити кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокии иқтисодӣ ба шумор меравад.

Татбиқи барномаҳои қабулнамудаи мо барои гузаштан ба ин раванд қонеъкунанда нестанд ва зарур аст, ки чораҳои ба ташаккули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд.

Бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани «ҳукумати электронӣ» ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд.

Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзӣ барои ба низоми бонкӣ ҳарчи бештар ҷалб кардани сармояи дохиливу хориҷӣ бо роҳандозии технологияҳои молиявӣ инноватсионӣ васеъ намудани хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина якҷо бо вазорату идораҳои дахлдор пурра қарбӣ кардани амалиёти ғайринақдӣ, аз ҷумла ҷиҳати аз байн бурдани омилҳои инсонӣ ҳангоми ҳисоббаробаркунонӣ пулӣ бо аҳоли ҳамаи чораҳои заруриро амалӣ намоянд» [9].

Ҷиҳати татбиқи пурраи иқтисодӣ рақамӣ ва Ҳукумати электронӣ дар кишвар бояд масъалаи рақамикунонии бахшҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар алоҳидагӣ пайгирӣ ва таҳлил карда шавад, ки яке аз бахшҳои муҳими мусоидаткунанда ба иқтисодӣ рақамӣ тақвӣ ва рушди низоми пардохтӣ ғайринақдӣ дар низоми бонкӣ мебошад.

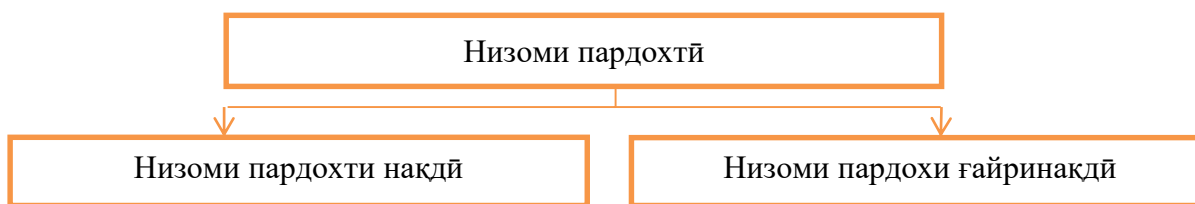
Бо мақсади ба танзим даровардани хизматрасониҳои пардохтӣ ғайринақдӣ ва рушди фаъолияти низоми пардохтӣ ғайринақдӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» таҳия гардидаст, ки аз 2 март соли 2017 мавриди амал қарор дорад.

Қонуни мазкур барои мутобиқ намудани заминаи меъёрии ҳуқуқии низоми пардохтӣ ғайринақдӣ ба таҷрибаи муосири байналмилалӣ, ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои пардохтӣ, тақвӣ бахшидани назорат, шаффоф гаштани амалиётҳо ва дар натиҷа афзоиши воридшавии андоз, вусъат бахшидани пардохтҳои ғайринақдӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ дар кишвар равона шудааст [6].

Инчунин, ҷиҳати рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ аз 31 декабри соли 2014, №815 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунонӣ ғайринақдӣ тавассути кортҳои пардохтӣ бонкӣ» амал менамояд.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ», ки аз 24 феввали соли 2017, №1397 қабул гардидааст, мафҳуми низоми пардохтӣ чунин оварда шудааст «Низоми пардохтӣ - маҷмӯи ташкилотҳои, ки аз оператори низоми пардохтӣ, оператори хизматрасониҳои инфрасохтори пардохтӣ, инчунин на кам аз 3 (се) иштирокчи - ташкилоти қарзии молиявӣ иборат буда, бо мақсади интиқоли маблағҳо мутобиқи қоидаҳои низоми пардохтӣ якҷоя амал менамоянд».

Дар адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ низоми пардохтӣ ба ду шакл, яъне нақдӣ ва ғайринақдӣ ҷудо мешавад.

Расмӣ 1. Шакли низоми пардохӣ

Бояд қайд намуд, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ», ки аз 24 феввали соли 2017, №1397 қабул гардидааст, мафҳуми низоми пардохтии ғайринақдӣ ба таври алоҳида ва мушаххас оварда нашудааст.

Ҳамзамон асосҳои назариявӣ – илмӣ ва методологӣ, зарурат, мазмун, шакл, тарз ва аҳамияти иқтисодии рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ва иқтисоди рақамӣ аз ҷониби олимони ватанӣ бениҳоят кам таҳқиқ шудааст. Олимони хориҷӣ бошанд дар иртибот бо ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқоти пешгирифташон масъалаи мазкурро то андозае таҳқиқ ва баррасӣ намудаанд, ки онҳо дар саҳифаҳои адабиёти илмӣ то андозае дастрас мебошанд.

Дар давоми даҳсолаи охир низоми бонкӣ, бахусус низоми пардохтӣ аз ҷиҳати ташкилӣ, техникӣ ва технологӣ ба кулли тағйир ёфта истодааст ва назари олимони соҳаи иқтисод доир ба мафҳум ва моҳияти низоми пардохтӣ вобаста ба пешрафти ин самт гуногун буда, то ба имрӯз тамоми паҳлуҳои мафҳуми низоми пардохтии ғайринақдӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёт ба пуррагӣ омӯхта нашудааст [2. С. 165].

Аз рӯи сарчашмаҳои дастрас, тақрибан 2000 сол пеш дар ҷазираи Яп воқеъ дар Укёнуси Ором ҳангоми доду гирифт, харидорон ба воситаи соҳибхукукии тангаи сангин бо фурушандагони молҳои гуногун ҳисоббаробаркунӣ мекарданд [4].

Таърихи инкишофи шаклҳои нави пардохтҳои ғайринақдӣ аз пайдоиш ва истифодаи чек ва вексел аз соли 1775 дар Британияи Кабир ва пасон дар асри XIX дар ИМА ва Аврупо сарчашма мегирад. Дар раванди истифода дар муомилот шаклҳои қалбакии воситаҳои мазкур пайдо шуда, дар онҳо элементҳои иловагии ҳифозатӣ ҷойгир карда шуданд, ки шакли онҳоро тағйир дод.

Аз рӯи мушоҳидаҳои раванди таърихи аввал тарзи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба воситаи ивази молу маҳсулот пайдо шуд ва баъдан бо назардошти талабот бонкҳо таъсис ёфта, шаклҳои нави пардохти пулӣ ба миён омад. Бо гузашти вақт ва зарурати иқтисодию иҷтимоӣ, аз ҷумла зарурати тезонидани амалиётҳои пулию молӣ, бехатарӣ, кам намудани хароҷоти нигоҳдорӣ ва ба гардиши истехсолот ворид намудани воситаҳои пулӣ (ҳам нақдӣ ва ҳам ғайринақдӣ) шаклҳои нави ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ пайдо шуда истодааст.

Низоми пардохтии ғайринақдии имрӯза (банк-нуқтаи пардохт - соҳиби корт) дар асри 20-ум пайдо шуда, марҳила ба марҳила то ба имрӯз тақмил ёфта истодааст [1. С. 7-10].

Пайдоиши низоми пардохтии ғайринақдии аз рушди низоми иттилоотию коммуникатсионӣ, илм, технология ва дигар воситаҳои муосири интиқолдиҳандаи маълумот сарчашма мегирад [10].

Мафҳуми пардохти ғайринақдиро ҳанӯз соли 1994 Г.И. Кравцовой чунин таълиф намудааст «Пардохти ғайринақдӣ - ин ҳисоби пулие, ки бо роҳи гузаронидан маблағ аз ҳисоби пардохткунанда ба ҳисоби қабулкунанда ва ё бо роҳи ҳисоббаробаркунии байниҳамдигарӣ аз рӯи уҳдадорихо, яъне бидуни истифодаи пули нақд анҷом дода мешавад» [3. С. 31].

Ануреев С. В. фикру ақидаи олимони соҳаи иқтисодро доир ба мафҳум, шакл ва дигар хусусиятҳои ҳақиқии низоми пардохтӣ таҳлил намуда, мафҳуми низоми пардохтиро бо чунин тарз маънидод намудааст.

- Маҷмӯи қоидаҳо, ташкилотҳо ва механизмҳои техникаӣ барои интиқоли пулӣ;
- Доираи механизмҳо барои иҷрои уҳдадорихоии гирифтаи субъектҳои хоҷагидорӣ ҳангоми иҷрои қарз, мол ва хизматрасонӣ;
- Доираи механизмҳо барои гардиши фондҳои пулӣ;
- Инструменти муосир, ки ба воситаи он бо ҳисоби пулӣ арзиши молу хизматҳо аз рӯи уҳдадорихоии гирифташуда гузаронида мешавад.
- Маҷмӯи таъминоти барномавӣ, иттилоотӣ, ташкили қарз ва таъминоти ҳуқуқию иқтисодӣ барои интиқоли пулӣ [1. С. 7-10].

Ба ақидаи А. М. Косой пардохти ғайринақдӣ-ин маҷмӯи амалиётҳои ғайринақдӣ дар раванди фӯруши молу маҳсулот ва тақсимкунию азнавтақсимкунии даромадҳои миллӣ пайдошуда мебошад [5. С. 23].

Бояд қайд намуд, ки назарияи муомилоти пул аз нигоҳи илмӣ аз ҷониби А. Смит, Д. Рикардо ва сониян К. Маркс мавриди таҳлил қарор гирифтааст [12. С. 3-10].

Тибқи ақидаи К. Маркс миқдори пули барои муомилот зарур ҳамчун қонуни иқтисодӣ барои ҳамаи давраҳои истехсолоти молӣ (бозорӣ) муҳим буда, чун таносуби ҳаҷми молҳо ба суръати миёнаи гардиши пул сурат мегирад. Назарияи кунунии миқдори пули барои муомилот зарур буда аз ҷониби назариячиёни бо ном «миқдории пул» Ш. Монтеске, Ч. Локк, Д. Юм ва назариячиёни неоклассикии «миқдории пул» А. Маршалл, И. Фишер ва дигарон таҳлил ва таҳқиқ қарда шудааст [11. С. 157].

Тибқи ақидаи И. Фишер «қобилияти харидории пул» вобаста ба омилҳои зер муайян қарда мешавад:

- ✓ Суръати гардиши пул;
- ✓ Миқдори пули нақд дар муомилот;
- ✓ Нархи миёнаи молҳои истехсолшуда;
- ✓ Миқдори молҳои истехсолшуда;
- ✓ Маҷмӯи депозитҳои бонкӣ;
- ✓ Суръати гардиши депозиту чекҳо.

Аз инҷо бармеояд, ки бо назардошти он ки рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ ба суръати гардиши пул, танзими самараноки ҳаҷми пул, суръати гардиши чекҳо ва дар ин замина раванди истехсолот таъсири мусбӣ мерасонад, дар баробари ин барои нигоҳдорӣ қобилияти харидории пул низ мусоидат менамояд.

Ҳар як кишвар вобаста ба сатҳи пешравии иқтисодӣ таъини низоми пардохтии муайяни худро дорад.

Ба ақидаи д.и.и. профессор, муаллифи китоби «Муомилоти пулӣ ва қарз» Шариф Раҳимзода **Низоми пардохтӣ** (платёжная система) ин ташкили маркази ҳисоббаробаркунӣ, муайян намудани тартибу қоидаҳои ҳисоббаробаркунии байни бонкҳо, байни ширкатҳо, байни онҳою одамони алоҳида ва давлатро дар бар мегирад [16. С. 99].

Ба андешаи муаллифи мақола пардохти ғайринақдӣ ин иҷрои маҷмӯи амалиётҳои молиявӣ аз рӯи уҳдадорихоии молиявӣ ба воситаи техника ва технологияи муосир бе иштироки пул ва ҷонибҳо мебошад.

Амалигардонии маҷмӯи гардиши пардохтиро Низоми пардохтии миллӣ ҳар як давлат таъмин намуда, он тамоми субъектҳо, бахусус ташкилотҳои қарзии молиявӣ, операторон, агентҳо, зерагентҳо, хадатмотҳои алоқа, ширкатҳои мобилӣ ва дигар тарафи манфиатдорро ҷалб ва ҳамроҳ месозад [7. С. 14-18].

Иштирокчии низоми миллии пардохтӣ бо назардошти мутобиқат ба шарт ва талаботи низоми миллии пардохтӣ, ки дар ҳар як давлат хусусияти хоси худро дорад инҳо шуда метавонанд.

-ташкilot ва таҳвилгари хизматрасониҳои молиявӣ, интиқоли маблағҳо, аз он ҷумла пулҳои электронӣ [8. С. 146];

-иштирокчиёни касбии бозори қоғазҳои қиматнок;

-ташкilotҳои қарзии молиявӣ;

-мақоми хазинадорӣ;

-хадамотҳои алоқа ва мобилӣ;

Низоми миллии пардохтӣ бо элементҳои асосии он дар намудани расм нишон дода шудааст.

Расмӣ 3. Низоми миллии пардохтӣ бо элементҳои асосии он.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ташкили дурусти муносибатҳои иқтисодӣ миёни субъектҳои хоҷагидорӣ, соҳибкорон, байни онҳо ва сохторҳои давлатӣ яке аз омилҳои пешбарандаи иқтисодиёт мебошад. Фаъолияти номукамалӣ низоми пардохтӣ ва дар сатҳи зарурӣ истифода нагардидани он метавонад боиси пастравии иқтисодиёт гардад, ки дар навбати худ ба ташкили дурусти банақшагирии буҷету маблағгузории соҳаҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Низоми пардохти ғайринақдӣ бояд ба мунтазам фурӯхта шудани молҳо ва саривақт гирифтани пули маҳсулоти фурӯхта ва хизмати расонидашуда аз ҷониби маҳсулотсупору хизматрасон мусоидат намояд.

Тибқи омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ маҳз рушди фаъолияти инноватсионӣ ва татбиқи пурраи пардохтҳои ғайринақдӣ омили асосии рушди иқтисодӣ рақамӣ гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки рушди низоми пардохтӣ яке аз омилҳои инкишофи низоми иқтисодию молиявӣ ба ҳисоб рафта, зиёд гардидани ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ барои таъмини шаффофият, муайян намудани манбаъҳои воқеии молиявӣ, кам намудани иқтисодиёти ғайрирасмӣ, рушди иқтисодиёти рақамӣ, бештар шудани захираҳои молиявӣ ва устувории молиявӣ иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Агар дар солҳои пешин, яъне баъд аз пайдоиши пулҳои қоғазӣ то асри 20-ум танҳо шакли нақдӣ пул истифода мешуд, имрӯзҳо бошад дар баробари истифодаи пардохтҳои нақдӣ шакли ғайринақдӣ он низ дар ҷаҳон васеъ истифода мегардад [16. С. 95]. Тибқи таҳқиқотҳои гузаронидаи коршиносон бо назардошти самарайи иқтисодию иҷтимоии

низомии пардохтии ғайринақдӣ дар ояндаи наздик бисёре аз кишварҳои аврупоӣ ба низомии 100 фоизаи пардохтҳои ғайринақдӣ мегузаранд.

Мавриди зикр аст, ки дар муомилоти пулӣ ҳарчанд саҳми пардохтҳои ғайринақдӣ зиёд бошад, ҳамон қадар хавфҳои таварруми кам мегарданд ва саранокии гардиши пули дар иқтисодиёт таъмин мегардад [10].

Вобаста ба ин, дар мамлакатҳои мутараққӣ ба рушди низомии пардохтии ғайринақдӣ диққати махсус дода мешавад ва низомии мазкур дар иҷрои саривақтӣ ва босифати муносибатҳои иқтисодию молиявӣ субъектҳои иқтисодӣ ва ҳатто аҳолии ин кишварҳо нақши асосиро мебозанд, зеро истифодаи онҳо камхарчу бехатар буда, аз тарафи дигар ба ҳукуматҳо имкон медиҳад, ки андозбандии пурраи амалиётҳоро таҳти назорат гирифта, устувории молиявӣ иқтисодии кишвари худро таъмин намоянд.

Бояд қайд намуд, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии ҳисоббаробаркуниҳо 90 фоизро ташкил медиҳад. Маҳз ҳамин омил аст, ки дар ин давлатҳо рушди устувори иқтисодӣ, истифодаи васеи технологияҳои муосир, низомии мукаммали бонкӣ, рушди хизматрасониҳои рақамӣ ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ, инчунин сатҳи пасти иқтисодиёти ғайрирасмӣ ба назар мерасад [16. С. 99].

Дар робита ба ҳамин омилҳои манфиатовар кишварҳо барои ҷорисозӣ ва рушди ҳамаҷонибаи иқтисодиёти рақамӣ ва унсурҳои асосии он, аз он ҷумла рушди низомии пардохтии ғайринақдӣ, рақамикунонии раванди истехсолот, рушди тичорати электронӣ ва ҳукумати электронӣ дар маҷмӯъ талош варзида истодаанд.

Дар кишвари мо низ айни замон, як қатор ташкилотҳои қарзии молиявӣ ватанӣ технологияҳои муосири пардохтиро татбиқ намуда, ба муштариёни худ имконияти осону қулай ва ба таври ғайринақдӣ пардохт намудани молу хизматрасониҳоро пешниҳод намуда истодаанд. Дар ин самт, ташкилотҳои қарзӣ технологияҳои муосири хизматрасониҳои фосилавӣ бонкӣ, аз қабилӣ бонкдорӣи мобилӣ, Интернет-бонкинг, пардохтҳо тавассути QR-рамз ва маблағҳои электрониро бомуваффақият татбиқ намуда истодаанд. Аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пайваста ҷораҳои ҳавасмандгардонии муштариён барои истифодабарии воситаҳои электронии пардохтӣ ва анҷом додани пардохтҳои ғайринақдӣ гузаронида шуда истодаанд, аз ҷумла пешниҳоди “Cash back”, яъне баргардонидаи маблағи муайян ба муштарӣ дар мавриди пардохти ғайринақдӣ, аксияҳои бурднок, бонусҳо, пешниҳоди фоиз ба бақияи суратҳисобҳои қортҳои пардохтӣ ва дигар ҷораҳои ҳавасмандгардонӣ татбиқ гардида истодаанд [15].

Қайд кардан бомаврид аст, ки татбиқи технологияи интиқоли маблағҳои электронӣ - яке аз тамоюлҳои нав дар низомии бонкии ватанӣ мебошад. Ташкилотҳои қарзии молиявӣ чунин усули пардохтҳои ғайринақдиро аз соли 2018 ба муштариёни худ фаъолон пешниҳод намуда истодаанд. Инчунин, сар карда аз соли 2019 операторҳои алоқаи мобилӣ низ дар доираи қонунгузорӣ амалкунанда якҷо бо ташкилотҳои қарзӣ имконияти пардохти молу хизматрасониҳоро ба таври ғайринақдӣ тавассути ҳамёнҳои электронӣ роҳандозӣ намуда истодаанд. Ҳамакунун, муштариён имконият пайдо карданд, ки як қатор хизматрасониҳоро бо истифодаи маблағҳои электронӣ ба таври ғайринақдӣ пардохт намоянд.

Инчунин, ташкилотҳои қарзӣ бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавӣ бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ фаъолон QR-рамз насб карда истодаанд, ки аз ҷиҳати хароҷот ва дастгирии техникӣ назар ба терминалҳои электронӣ нисбатан камхарч буда, барои истифодабарандагони он имконияти васеътарро барои пардохтҳои ғайринақдӣ фароҳам меоранд.

Ҳамаи ин тамоюлҳои нави пайдошуда дар низоми бонкӣ ва низоми пардохтии ғайринақдӣ барои рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллий, бахусус савдо ва хизматрасонӣ, инчунин ташаккули иқтисодиёти рақамӣ мусоидат менамоянд.

Имрӯзҳо баъзе коршиносон ва таҳқиқгарони масъалаҳои иқтисодӣ баҳодихии сатҳи истифодаи пардохтҳои ғайринақдиро танҳо аз рӯи шумора ва истифодаи қортоҳои бонкӣ баҳо медиҳанд, ки ба ақидаи мо нодуруст мебошад, зеро аз ҳаҷми умумии қортоҳои бонкӣ дар муомилотбуда ва суратҳисобҳои кушодашудаи бонкӣ қисми онҳо ғаёл намебошанд. Яъне то ба имрӯз механизми мушаххаси муайянкунандаи сатҳи воқеии истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ бо назардошти рушди технолоғӣ, татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва мавҷудияти иқтисодиёти ғайрирасмӣ коркард нашудааст.

Ҳарчанд, нисбат ба солҳои қалби заминаи техникую технологияи низоми пардохтии ғайринақдӣ то андозае беҳтар гардида бошад ҳам, вале нисбат ба давлатҳои минтақа нишондиҳандаи кишвари мо хеле паст мебошад, ки ин раванд ба якҷанд омилҳо вобастагӣ дорад.

Якум, дар сатҳи нисбатан паст қарор доштани маърифати ҳуқуқӣ ва молиявӣ иқтисодии доираи соҳибкорони кишвар, зеро бо вучуди он ки дар бештари нуқтаҳои савдо ва хизматрасониҳо таҷҳизотҳои ба тариқи ғайринақдӣ қабулкунандаи пардохтҳо насб гардида бошад ҳам, вале бо сабабҳои сохтакорона дар бисёр маврид онҳоро истифода намебаранд ва қабули пардохтҳоро ба тариқи нақдӣ афзалияттар мешуморанд.

Дуюм, дар сатҳи нисбатан паст қарор доштани маърифат ва саводи техникую технологияи аҳоли ва сатҳи пасти дастрасии соҳибкору аҳолии минтақаҳои дурдасти кишвар ба воситаҳои технологияи низоми пардохтии ғайринақдӣ.

Сеюм, сатҳи нисбатан пасти назорат ва ҳавасмандгардонии доираи соҳибкорон вобаста ба истифодаи ҳатмии низоми пардохтии ғайринақдӣ, инчунин ба таври зарурӣ набурдани қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар миёни аҳоли.

Чӣхати мукамалгардонӣ ва рушди минбаъдаи низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ дар навбати аввал амалигардонии тадбирҳои зерин мувофиқи мақсад мебошанд.

Якум, таҳия ва қабули механизми мушаххасӣ ҳавасмандгардонии андозию технологияи доираи соҳибкорон, бахусус тавассути аз андоз озод намудан ё дар сатҳи нисбатан пасттар андозбандӣ гардидани соҳибкорон ё ташкилотҳои, ки пардохтҳоро бештар тавассути низоми пардохтии ғайринақдӣ қабул менамоянд.

Чӣхати зиёд намудани шумораи терминалҳо ва бонкаматҳо ваоридоти ҳамагуна таҷҳизоти техникую технологияи барои низоми пардохтии ғайринақдӣ зарур аз пардохтҳои гумрукӣ қисман озод карда шаванд.

Дуюм, мунтазам гузаронидани қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни толибилмони сатҳҳои гуногун вобаста ба зарурияти иқтисодӣ ва тарзи истифодаи техника ва технологияи самти низоми пардохтии ғайринақдӣ ва технологияҳои муосири асри нав. Гузаронидани семинар машваратҳои сайёр барои соҳибкорони минтақаҳои дурдаст барои истифодаи мунтазами воситаҳои пардохтии ғайринақдӣ.

Сеюм, пурзӯр намудани назорат аз ҷониби нозиротҳои андоз ва дар қонунгузорӣ қорӣ намудани муҷозоти иқтисодӣ барои бе сабабҳои узрнок истифода нагардидани воситаҳои технологияи қабули пардохтҳои ғайринақдӣ дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонии нахуст шаҳри Душанбе.

Чорум, аз рӯи таҷрибаи ҷаҳони марҳила ба марҳила қорӣ намудани маҳдудиятҳо вобаста ба истифодаи пули нақд ҳангоми анҷому қабули пардохтҳо.

Панҷум, таҳия ва қабули стратегия ва барномаи мушаххаси рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ва муайян намудани нишондиҳандаҳои ҳатмии мақсаднок.

Амалигардонии тадбирҳои мазкур дар навбати аввали имконият медиҳад, ки заминаи техникую технологии низоми пардохтии ғайринақдӣ пурзӯр гардад ва ҳавасмандии соҳибкорону аҳолии кишвар барои истифодаи ҳарчи бештари пардохтҳои ғайринақдӣ зиёд гардад.

Марҳила ба марҳила элементҳои асосии низоми пардохтии ғайринақдӣ, яъне элементҳои институтсионалию инфрасохтори он такмил ва рушд ёфта истодааст, масъалан агар қаблан ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ танҳо ба воситаи ҳозир шудан ба бонк амалӣ мегардид, имрӯзҳо ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ электронӣ, сохторҳои молиявии махсусгардонидашуда ба интиқол ва таҳвили хизматрасониҳои молиявӣ ва терминалҳои худкори худхизматрасон пайдо гардидаанд, ки мардум ва ташкилоту корхонаҳо аз оноҳо васеъ истифода мекунанд ва равандҳои иҷроӣ уҳдадорҳои молиявӣ шаффофу осон гардиданд.

Соддаю манфиатовар будани истифодаи низоми пардохтии ғайринақдӣ боиси бо суръати баланд ворид шудани онҳо ба низоми бонкӣ ва истифодаи васеъ аз ҷониби истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ гардида истодааст.

Дар маҷмӯъ мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ таъсири мусбати макроектисодӣ дошта, ба афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, шаффоф гардидани равандҳои молиявӣ, кам гардидани иқтисодиёти ғайрирасмӣ ва дар ниҳоят ба ташаккули иқтисодиёти рақамӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ануреев С. В. Платежные системы и их развитие в России/Москва: Финансы и статистика, 2004-288стр, стр 7-10
2. Арыстанов А.А. ГОУ ВПО «Оренбургский государственный университет», Теоретический анализ понятий «Системы безналичных расчетов и «Платежная система», УКД336.71, декабрь 2010, стр 106.
3. Деньги, кредит, банки: справ.пособ/Под ред. Г. И. Кравцовой.-Минск:Меркаваж, 1994.-с31.
4. Ирина Лаврова, Юлия Глуховская- Эволюция платежей: что заставляет людей отказываться от наличных- <https://plus.rbc.ru/>.
5. Косой А.М. Платёжный оборот: исследование и рекомендации. М.: Финансы и статистика, 2005.-264с.-с-23.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» аз 2 март соли 2017.
7. Ковалев Т. М. «Финансы, денежное обращение и кредит», учебник/ коллектив авторов/Москва:КРОНУС, 2020.-168с, с 14-18.
8. Н. В. Калинин., Л.В. Матраева., В. Н. Денисов. Деньги. Кредит. Банки./ учебник для бакалавриатов-2-изд/ Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2020-300 с, 146с.
9. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» санаи 26 январи соли 2021.
10. Путылин В. И. Эволюция платежной системы: от ракушек и жемчужин к электронным деньгам // Кон-цепт. – 2014. – Спецвыпуск № 05. – АРТ 14554.
11. Сивульский Н.И. Деньги и законы их развития при социализме. Львов: Вища шк., 1987. 157 с.
12. Скобликов Е.А. Система законов и принципов денежного обращения как новая теория денег //

13. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 1 декабри соли 2016, №636, саҳ 70-73;
14. Финансы и кредит. – 2017. – Т. 23, № 33. – С. 1980 – 1996. С. 3-10.
15. Ҳисоботи Бонки миллии Тоҷикистон оид ба натиҷаҳои фаъолияти низоми бонкӣ дар солҳои 2019-2020, www.nbt.tj
16. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз.- ш. Душанбе: «ЭР-граф», 2009, 450с- саҳ-99

УДК 331.338

Саидова М.С.

ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКӢ - ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ

Мақола ба масъалаи захираҳои обию энергетикӣ - омили рушди иқтисодӣ бахшида шудааст. Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бузургтарин захираҳои обӣ-энергетикӣ ҷойгир аст. Яке аз ҳадафи муҳими стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши қувваи барқ мебошад. Қувваи барқ ба рушди саноати вазнин инкишофи индустрия ва беҳтар гаштани неқӯаҳволии мардум мусоидат хоҳад кард. Дар мақола диққати махсус ба захираҳои обию Ҷумҳурии Тоҷикистон, энергетика ҳамчун ҳадафи стратегӣ, неругоҳҳои барқӣ, лоиҳаҳои энергетикӣ дода шудааст. Калидвожа: захираҳои обӣ, захираҳои энергетикӣ, энергетика, гидроэнергетика, «иқтисоди сабз», нерӯи барқ, истиқлолияти энергетикӣ.

Саидова М.С.

ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Данная статья посвящена рассмотрению проблемы водно-энергетических ресурсов как фактор экономического роста. Республика Таджикистан обладает большими запасами водно-энергетических ресурсов. Одним из стратегических целей Республики Таджикистан – это создание энергетической независимости и ее эффективное использование. Энергетика влияет на развитие тяжелой промышленности и способствует повышению жизненного уровня населения. В статье особое внимание уделено анализу вопросов водно-энергетических ресурсов как стратегическая цель страны. Ключевые слова: водные ресурсы, энергетические ресурсы, энергетика, гидроэнергетика, «зелёная экономика, энергия, энергетический независимость, фактор.

Saidova M.S.

WATER-ENERGY RESOURCES-FACTOR OF ECONOMIC GROWTH

This article is devoted to the consideration of the problem of water and energy resources as a factor of economic growth. The Republic of Tajikistan possesses large reserves of water and energy resources. One of the strategic goals of the Republic of Tajikistan is the creation of energy

independence and its efficient use. Energy influences the development of heavy industry and contributes to an increase in the living standards of the population. The article pays special attention to the analysis of issues of water and energy resources as a strategic goal of the country.

Key words: water resources, energetics, hydropower, «green economy», energy.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги об мебошад. Захираҳои об барои таъмини рушди устувори иқтисоди кишвар нақши муҳим дорад.

Айни замон, захираҳои об дар кишвар омили асосии истеҳсоли энергия ба шумор рафта, 95% - и барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути неругоҳҳои барқӣ обӣ истеҳсол карда мешаванд.

Захираҳои обӣ дар соҳаҳои обёришаванда ва истеҳсоли тақрибан 80%-и маҳсулоти кишоварзӣ, таъминоти оби нӯшокӣ ва санитария, саноат ва моҳипарварӣ, ки барои таъмини амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои босифат нақши муҳим дорад, истифода мешавад.

Захираҳои об дар кишвар, ҳамчунин, дар таъмини шуғлнокии аҳоли низ саҳмгузор аст. Рушди минбаъдаи соҳаи гидроэнергетика, соҳаҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва саноат ҷойҳои нави кориро ташкил медиҳанд.

Ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 90% аз минтақаҳои ташаккулёбандаи маҷрои дарёҳо иборат буда, асоси захираҳои оби кишварро пирияхҳо, дарёҳо, қулҳо, обанборҳо ва обҳои зеризаминӣ ташкил медиҳанд.

Сурати миёнасолони маҷрои дарёҳо дар кишвар ба 64 км³, аз ҷумла дар ҳавзаи дарёи Аму ба 62,9 км³ ва ҳавзаи Сирдарё ба 1,1 км³ дар як сол баробар мебошад. Оби дарёҳои Тоҷикистон 55,4 фоизи ҳаҷми миёнаи солони оби ҳавзаи баҳри Аралро ташкил менамоянд [2.с.2].

Тоҷикистон дар сарғаи ташаккулёбии обҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, дар ҳудуди он бештар обҳои минтақа сарчашма мегирад. Омили асосии пайдоиши оби қўллу дарёҳо дар кишвар ин мавқеи географии, шароитҳои иқлимӣ ва захираи пирияху барфҳои қўҳсор ба ҳисоб мераванд. Бо вучуди он ки Тоҷикистон ҳамагӣ 11 % масоҳати Осиёи Марказиро ташкил медиҳад, вале дар ҳудуди он 65% захираи оби ҳавзаи минтақа маскан гирфтааст. Ба ин пеш аз ҳама мавқеи географӣ, хусусиятҳои иқлимӣ, сатҳи ҷойгиршви ва дигар омилҳои табиӣ сабаб гардидаанд.

Дарёҳо — дорой ва ҳазинаи беҳтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд. Дар Тоҷикистон 947 дарёе, ки аз 10 км зиёдтар дарозӣ доранд ба ҳисоб гирифта шудааст. Ба ҳиссаи дарёҳое, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ ташаккул меёбанд 64 км³, ба ҳиссаи қўлҳо 44 км³ (аз ин миқдори 20 км³ онро оби тозаи нӯшокӣ ташкил медиҳад) ва бештар аз 6 км³ оби тоза ба ҳиссаи обҳои зеризаминӣ рост меояд. Қисми зиёди дарёҳои Тоҷикистон ба ҳавзаи Баҳри Арал таалуқ доранд. Дарёҳои асосии Тоҷикистон Ому, Панҷ, Вахш, Сир, Зарафшон ва ғайраҳо мебошанд.

Дар ҳудуди Тоҷикистон 1449 қўлҳои хурду калони табиӣ мавҷуд аст, ки масоҳати онҳо ба 705 км³ (0,5 фоизи қаламрави кишвар) мерасад, ки ҳар кадом хусусияти табиӣ ва пайдоиши хуро доранд.

Дар Тоҷикистон обҳои зеризаминӣ фаровон мебошад. Захираҳои умумии онҳо 18,7 км³ -ро ташкил менамояд.

Ҳудуди қўҳсори Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги яхбандиҳо буда, онҳо сарчашмаи асосии ғизогирии дарёҳо ва омили асосии зисти зиндагӣ ва фаъолияти сокинони Осиёи Марказӣ ба шумор мераванд. Масоҳати умумии пирияхҳо тақрибан 8,5 ҳаз. км³ буда, қариб 6 фоизи сарзамини ҷумҳуриро ташкил медиҳад [4.с.65].

Яке аз ҳадафи муҳими стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши қувваи барқ мебошад.

Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои мазкур ва беҳтар намудани ҳолати барқтаъминкунии кишвар дар давоми истиқлолияти давлатӣ, бо ҷалби сармояи беруна, қарзҳои имтиёзнок ва кӯмаки техникӣ соҳмонҳои байналмиллалӣ молиявӣ сохтмони як қатор иншоотҳои азими энергетикӣ сохта, мавриди истифода қарор дода шудаанд. Дар баробари ин як зумра қорҳо вобаста ба сохтмону таҷдиди зеристгоҳҳо, хатҳои барқӣ, васлу насби таҷҳизоти барқӣ дар шабакаҳои барқии шиддати 110 кВ аз он паст амалӣ карда шудааст, ки бевосита беҳтар намудани вазъи таъминоти гурӯҳи истеъмолкунандагонро бо энергияи барқ тадричан беҳтар намудааст.

Рушди мунтазами иқтисодӣ кишвар бе истиқлолияти энергетикӣ ва таъмии пурраи ҳамаи соҳаҳо бо нерӯи барқ ғайриимкон аст. Бинобар ин, барои истифодаи имкониятҳои берунӣ барои рушди энергетика, ки яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисодии кишвар доништа мешавад, бояд кушиш кард.

Нерӯи барқ асоси инкишофи иқтисодӣ, пешрафти ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ ва ҷорӣ намудани прогрессӣ илмӣ-техникӣ дар истеҳсолот мебошад.

Мавқеи географӣ ва шароитҳои табиӣ Тоҷикистон имконият додааст, ки дар қаламрави он бузургатир захираҳои обӣ-энергетикӣ минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгир шудаад.

Захираҳои гидроэнергетикӣ Тоҷикистон ба 527 млрд. кВт/соат дар як сол баҳо дода мешаванд, ки ин 5% захираҳои ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Вале имрӯз дар мамлакат танҳо 3,1% захираҳои гидроэнергетикӣ истифода мешаванду халос. Гидроэнергетика аз ҷиҳати экологӣ тоза, барқароршаванда ва манбаи муҳиму самараноки тавлиди қувваи барқ мебошад [4.с.88].

Нисбат ба ин масъала Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз ҷумла таъкид намуданд, ки «...истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, бахусус захираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди “Энергияи сабз” ва рушди “Иқтисоди сабз” ба ҳисоб меравад. Бо пурра ба қор даромадани Неругоҳи барқи оби “Роғун” Тоҷикистон дар миқёси олам ба қатори се кишвари аввали тавлидкунандаи “энергияи сабз” шомил мегардад» [6с.4]

Дар байни давлатҳои Осиёи Миёна Тоҷикистон аз ҷиҳати захираи гидроэнергетикӣ ҷои аввалро мегирад. Захираи об дар 1 м³ дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёнаи ИДМ 13 баробар бештар аст [2.с.3].

Аз соли 2000 инҷониб бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Асамблеяи генералии СММ қарордодҳо вобаста ба ҳалли масъалаҳои об қабул намуд. Аз ҷумла «Соли байналмилалӣ оби тоза, 2003», Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», 2005-2015», «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об, 2013», Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028». Ин ташаббусҳо дар фаҳмиши дурусти масъалаҳо ва мушкилоти марбут ба об дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳалли онҳо барои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, таъмини устувории ҳифзи муҳити зист, ба даст овардани сулҳу субот ва дар маҷмуъ рушди устувор сахми арзанда гузоштаанд.

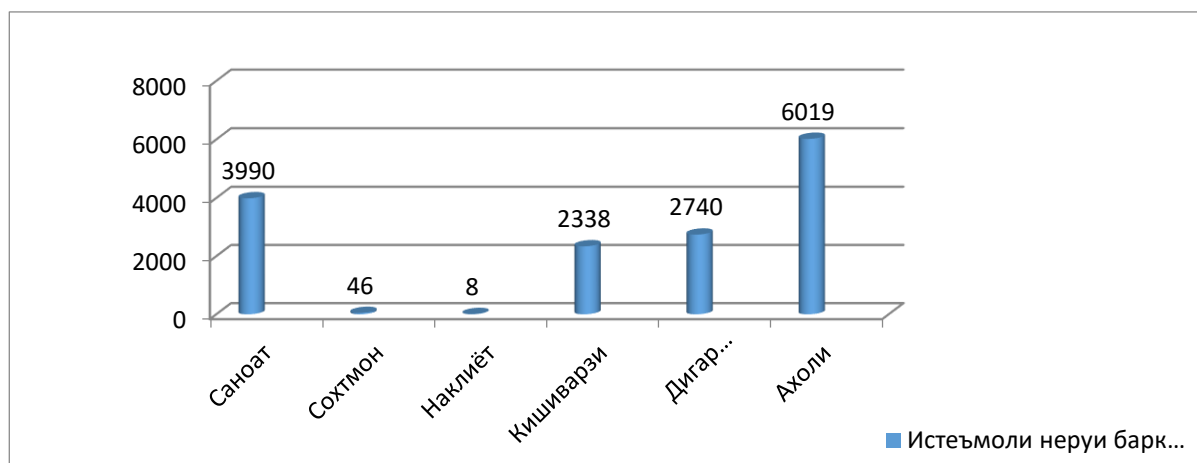
Бо дарназардошти мавҷуд будани 200 рӯзи офтобӣ дар як сол ва дарёҳои хурду бузург дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардида, азхудкунии захираҳои обиву офтобӣ тавассути неругоҳҳои хурду миёна амалӣ мешаванд. Ҳамзамон, масъалаи азхудкунии намудҳои дигари манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз ҷумла энергияи шамол, биомасса ва энергияи геотермалӣ мавриди баррасӣ қарор дорад [2.с.3].

**Захираи манбаҳои барқароршавандаи энергия
млн. тонна сӯзишвории шартӣ**

Захираҳо	Иқтисоди умумӣ	Иқтисоди техникӣ	Иқтисоди иқтисодӣ
Гидроэнергетика, умумӣ	179,2	107,4	107,4
Аз ҷумла, НБО-и хурд	62,7	20,3	20,3
Энергияи офтобӣ	4790,6	3,92	1,49
Энергияи биомасса	4,25	4,25	1,12
Энергияи шамол	16,3	10,12	5,06
Энергияи геотермалӣ	0,04	0,04	0,04
Ҳамагӣ (бидуни НБО-ҳои бузург)	5020,595	38,63	27,95

Сарчашма: Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар соли 2019 истеъмоли нерӯи барқ дар соҳаи саноат 3990 млн.кВт.с., соҳаи сохтмон 46 млн.кВт.с., соҳаи нақлиёт 8 млн.кВт.с., соҳаи кишоварзӣ 2338, млн.кВт.с. дигар соҳаҳо 2740 млн.кВт.с., аҳоли 6019 млн.кВт.с.- ро таъкил дод [4.с.288].

Расми 1. Сохтори истеъмоли нерӯи барқ дар соли 2019.

Сарчашма: Омори солона. АОНПҶТ, Душанбе, 2020, С.288.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи захираҳои умумии барқии энергетикӣ баъди Чин, Федератсияи Россия, ИМА, Бразилия, Зоир, Ҳиндустон ва Канада дар ҷои 8-ум меост ва 70% захираҳои гидроэнергетикаи Осиёи Марказӣ ба ҳудуди он рост меояд.

Захираҳои бузурги гидроэнергетикаи Тоҷикистон дар дарёҳои Панҷ, Вахш, Обихингоб, Сурхоб, Кофарниҳон ва Зарафшон ҷойгир аст.

Калонтарин нерӯгоҳҳои барқии обӣ Норақ (3 млн. кВт), Сарбанд (210 ҳаз. кВт), Бойғозӣ (600 ҳаз. кВт), Сантуда -1(670 ҳаз. кВт), Сантуда -2 (220 ҳаз. кВт), Ёвон (180 ҳаз. кВт) ба ҳисоб меравад [4.с.89].

Дастовардҳои аз ҳама муҳими даврони соҳибистиклолии ҷумҳурӣ– ин ба истифода додани агрегати яқум (ноябри соли 2018) ва агрегати дуҷоми (сентябри соли 2019) НБО Роғун ба шумор меравад. НБО Роғун пуриқтидортарин иншооти энергетикӣ дар мамлакат ба шумор рафта, илова бар ин бузургтарин иншоот барои истеҳсоли нерӯи барқӣ аз ҷиҳати

экологӣ тоза аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва омили таъмини рушди устувори Тоҷикистон мебошад. НБО Роғун аз ҷиҳати иқтидорӣ истеҳсоли дар минтақа бузургтарин (3600 мВт) ва сарбандаш дар ҷаҳон баландтарин (330 метр) аст.

Дар давраи соҳибистиклолии кишвар ҷиҳати ҳалли мушкилоти соҳаи энергетика ва рушди он 34 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 57,2 миллиард сомонӣ амалӣ карда шудааст. Ҳоло дар ин самт боз 17 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 16,4 миллиард сомонӣ татбиқ гардида истодааст [7, с.1].

Мувофиқи маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон агар иқтидори истеҳсоли барқӣ дар соли 2018 6197 ҳаз. квт бошад пас соли 2019 он 6475 ҳаз. квт-ро ташкил дод. Агар истеҳсоли нерӯи барқ, дар соли 2018 19742 млн. квт/соат бошад пас соли 2019 20676 млн. квт/соат-ро ташкил дод [5, с.272].

Ҷадвали 2 .

Иқтидори истеҳсоли барқӣ ва истеҳсоли нерӯи барқ.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Истеҳсоли барқӣ, ҳамагӣ: иқтидор, ҳаз. квт	6180	6280	6283	6577	5718	6197	6475
истеҳсоли нерӯи барқ, млн. квт/соат	17115	16472	17162	17232	18144	19742	20676
аз ҷумла истеҳсоли барқии обӣ:							
иқтидор, ҳаз. квт	5867	5859	5861	5858	5000	5479	5757
истеҳсоли нерӯи барқ, млн. квт/соат	17071	16312	16860	16632	17163	18394	19169

Сарчашма: Омори солона. АОНПҶТ, Душанбе 2020, С.272.

Агар дар соли 2019 аз хориҷи ҷумҳурӣ 281 миллион киловат соат нерӯи барқ гирифта шуда бошад, пас 3175 миллион киловат соат нерӯи барқ ба хориҷи ҷумҳурӣ содир карда шудааст [5, с.272].

Яке аз иқдомҳои, ки барои содироти нерӯи барқ шароит фароҳам меорад, ин татбиқи Лоиҳаи «CASA-1000» ба шумор меравад.

Лоиҳаи «CASA-1000» аз муҳимтарини лоиҳаҳои энергетикӣ минтақавии Осиёи Марказӣ маҳсуб ёфта, мақсад аз амалисозии он интиқоли нури барқӣ зиёдатӣ аз Қирғизистону Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон аст.

«CASA-1000» дар таърихи ҳамкорӣҳои чор кишвари Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ муҳимтарин лоиҳаи арзёбӣ шуда, амалӣ гардидани он ба рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа мусоидат мекунад ва ҳамзамон қадами қатъӣ дар ташаккули бозори минтақавии фурӯши барқ дар Осиёи Марказию Осиёи Ҷанубӣ аст.

Дарозии масофаи интиқол 750 километр буда, арзиши умумии лоиҳа қариб 1 миллиард доллари ИМА муайян шудааст [8, с.180].

Соҳаи энергетика яке аз соҳаҳои асосӣ барои пешравии самтҳои мухталифи иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ба ҳисоб рафта, фаъолияти устувори низоми энергетикӣ барои рушди кишвар муҳим мебошад. Дар низоми энергетикӣ кишвар 12 нуругоҳи барқии обӣ, 3 маркази барқу гармидиҳӣ, 434 зеристгоҳи баландшиддати барқии аз 35 кВ зиёд, 17076 истгоҳи трансформаторӣ, 63370 км хати интиқоли барқӣ аз 6 кВ то 500 кВ ва зиёда аз 31694 км хати барқии кабелию ҳавоии барои таъминоти барқи ҷумҳурӣ истифода мешаванд.

Қисми зиёди инфрасохторҳои соҳаи электроэнергетика аз асри гузашта дар ҳолати истифодабарӣ қарор дошта, зиёда аз ду муҳлати баҳрабардории худ фаъолият менамоянд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати ноил гардидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва таъмини беҳатарии он, индикаторҳои зерин ҳамчун ҳадафи рушд муайян карда шудааст:

- баланд намудани иқтидори истеҳсолии нуруи барқ то 10 ГВт;
- кам намудани талафоти техникӣ то 10 фоиз;
- зиёд намудани содироти солонаи нуруи барқ то 10 млрд кВт соат;
- диверсификатсияи сарчашмаҳои истеҳсоли нуруи барқ то 10 фоиз [8, с.47].

Ҳамин тариқ, қайд кардан зарур аст, ки энергетика бунёди иқтисодии ҳар як кишвар мебошад ва он метавонад ба сифати омили асосӣ, ки сатҳи раванқи ҷомеаро муайян мекунад, хизмат намояд, Баъзан ҳатто чунин нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ, ба монанди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ на мустақиман, балки аз рӯи болоравии истеҳсол ва истифодаи энергия ба ҳисоб гирифта мешавад.

Равнақи соҳаи энергетика дар шароити ҳозира яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, ояндаи тараққиёти кишварро муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Душанбе, 2020. С.4
2. Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://www.mews.tj/>.
3. Исайнов Х.Р. Иқтисоди миллии. Китоби дарсӣ. -Душанбе, «Ирфон».2018. -648 с.
4. Муҳаббатова Х.М., Диловаров Р.Д., Ақобиров Ш.З. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографияи он. -Душанбе. «Донишварон».2019. -336с.
5. Омори солони. АОНПҚТ, Душанбе,2020, С.272.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. Душанбе, 26 12. 2019.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. Душанбе, 26 01. 2021.
8. Раҳимзода Р.Ҳ. Ҳадафи стратегияи миллии-асоси амнияти иқтисодӣ. -Душанбе «ЭР-Граф».2020. -189 с.

УДК 659.113.2

Проштов А.Р.

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ РЕКЛАМА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақола рушди фаъолияти реклама мавриди омӯзиш қарор дода шуда, ҳиссаи маблағгузорӣ дар соҳаи реклама, тавсифи намудҳои он дар шабакаҳои телевизионӣ, инчунин

арзиши хизматрасониҳои реклама дар шабакаҳои ватанию хориҷӣ оид ба ҷойгиркунии он мавриди таҳқиқ сурат гирифтааст. Ҷойи асосиро дар таблиғи реклама шабакаҳои телевизионӣ ишғол менамояд. Омилҳои асосӣ барои рушди реклама дар шабакаҳои телевизионӣ баррасӣ карда шуда, пешниҳодҳо нисбати рушди ин фаъолият ирсол карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: рекламаи байналмилалӣ, бозори хизматрасонии реклама, пандемияи Covid -19, реклама дар телевизион, реклама дар Интернет, расонаҳо (медиа), гузориши телевизионӣ, ролики рекламавӣ.

Проштов А.Р.

РАЗВИТИЕ РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается развитие рекламы, доля финансирования в рекламе, описание ее видов на телевидении, а также стоимость рекламных услуг в отечественных и зарубежных сетях стоимости его размещение. Телеканалы играют ключевую роль в рекламе. Выявлены основные факторы развития рекламы на телеканалах и внесены предложения по развитию этой деятельности в современных условиях.

Ключевые слова: международная реклама, рынок рекламных услуг, пандемия Covid-19, телевизионная реклама, интернет-реклама, СМИ, сегмент, телерепортаж, рекламный ролик.

A.R. Proshtov

DEVELOPMENT OF ADVERTISING ACTIVITIES IN THE DIGITAL ECONOMY

The article discusses the development of advertising, share of financing in advertising, description of its types on television, as well the cost of advertising services in domestic and foreign networks for its placement. TV channels play a key role in advertising. In article reveal and proposals main factors development of advertising on TV channels of this activity.

Keywords: international advertising, market of advertising services , Covid-19 pandemic, television advertising, internet advertising, media, TV report, commercial.

Дар шароити рушди муосири муносибатҳои хоҷагидорӣ реклама яке аз ҷузъиёти муҳими ҳаёти иқтисодӣ-иқтисодии одамон гардидааст. Дар баробари ин маҷмӯи хизматрасонии марбут ба реклама метавонад дар муаррифии фарҳанги як миллат ва тағйир додани урфу одатҳои онҳо таъсири манфӣ ва ё мусбат дошта бошад. Ба ҳар сурате, ки набошад дар шароити иқтисодӣ бозорӣ реклама муҳимтарин олооти пешбарии фаъолияти тижоратӣ ба ҳисоб рафта, дар баробари ин дониш, таҷрибаи хуб ва ҳамчунин сармоягузориҳои хеле калон ва саривақтиро тақозо менамояд. Ҳамаи ин боис ба он гаштааст, ки сол аз сол ҳиссаи хизматрасонӣ дар ин самт дар он кишварҳое, ки онҳо низомии иқтисодӣ бозорӣ хеле устуворона амал мекунад, тамоюли афзоишро касб намудааст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мавҷудияти чунин механизм метавонад дар ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии реклама нақши калидӣ дошта бошад. Ҳамзамон, рушди бозори реклама тақозо менамояд, ки ба маблағгузориҳои соҳаи диққати махсус зоҳир карда шавад. Тибқи маълумотҳои бадастомада ҳиссаи бозори ҷаҳонии реклама дар соли 2020 ба 615,4 млрд. долл. ИМА баробар мебошад [5]. Лозим ба ёдоварист, ки айни замон дар самти маблағгузориҳои соҳаи мазкур ИМА, Қумхурии Мардумии Чин, Ҷопон, Олмон, Британияи Кабир, Бразилия,

Фаронса, Австралия, Кореяи Чанубӣ ва Канада дар радабандии умумичаҳонӣ пешсаф ҳисобида мешаванд.

Имрӯз телевизион як соҳаи босуръат тараққиқунанда ҷомеа мебошад, ки ба шарофати аҳолии миллионнафараи чаҳон аудиторияи бузурги худро доро мебошад. Ва дар чунин соҳаи пурқудрате ба монанди телевизион, бозори рекламаи худро доро мебошад, ки бо мурури замон доимо тағир меёбад ва дар шароити рақамикунонии ҷомеа шаклҳои мухталифи худро доро мебошад. Рекламаи телевизионӣ, дарвоқеъ, асосан мавҷудияти телевизорро таъмин мекунад, ки аз ҳисоби маблағҳои рекламадиҳандагон дарёфтшуда ҷаъолият мекунад [4].

Дар амалия намудҳои гуногуни воситаҳои паҳнқунандаи реклама вучуд дорад, ки яке аз онҳо рекламаи телевизионӣ мебошад. Рекламаи телевизионӣ доираи васеи тамошобинонро, ки харидорони имконпазир ба ҳисоб мераванд фаро мегирад. Инҳо қудакон, ҷавонон, шахсони синну солашон миёна ва нафақахӯрон ба ҳисоб мераванд. Телевизор нисбат ба дигар ВАО афзалияти зиёдро доро мебошад. Зеро наворҳои возеху равшан, тасвирҳои зудивазшаванда, мусиқии мавзун, садои хуши хунармандон ва матнҳои хотирмон ҳамаи инҳо ба тамошобинон таъсири қалон мерасонанд. Мутахассисони ин соҳа ҳамасола тарзу усулҳои наватаринро барои ба даст овардани харидорони имконпазир истифода мебаранд.

Таҳлили адабиётҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ба намудҳои асосии реклама дар телевизион дохил мешаванд:

➤ *эълони ба воситаи телевизор* – ба воситаи наattoқ ё дигар шахси махсусан интихобшуда ба монанди хунарпеша пешниҳод мешавад. Инчунин, ба монанди сатри раво ё матнӣ ҳаракатнақунанда дар экранҳои телевизион паҳн мешавад;

➤ *ролики реклама ба воситаи телевизор* – яке аз воситаи васеъ паҳншуда ба ҳисоб меравад, зеро дида ва шунида мешавад;

➤ *телезаставка* – тасвири ҳаракат нақунандаи мурочиати рекламавӣ, тамғаи молӣ ё логотипи ширкат дар экранҳои ТВ мебошад, масалан дар вақти оғози барномаи иттилоотии ахбор дар дохили соат нишон дода мешавад;

➤ *телеролик* – аз ҳама намуди паҳншуда ва гаронтарини реклама дар ТВ ба шумор меравад, ба монанди филмҳои хурд, бозиҳо, ки давомноқияшон аз 30 сония то якҷанд дақиқа давом мекунад;

➤ *телегузориш* – гузориши телевизор аз ҷои маърақаҳои рекламавӣ. Масалан гузориши телевизионӣ аз ярмарка ва намоишгоҳо;

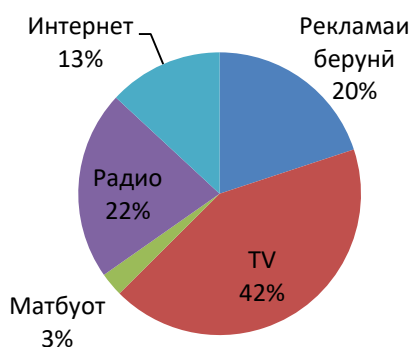
➤ *телебарнома* – барномаи махсуси телевизионӣ буда, дар он мутахассисони соҳаҳои гуногун, миёнаравон, тоҷирон, истеҳсолқунандагон ва дигарон ширкат мебаранд.

Реклама дар телевизион дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама», ки аз 01.08.2003 сол қабул шудааст ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад [2].

Реклама дар ТВ-и кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи тӯлони надорад, вале дар ин муддати қутӯқ ба як воситаи сертамошобин ва дорои аудитория бузург мубаддал гаштааст, ки имрӯзҳо яке аз воситаи пурсамари таъсирбахш барои истемолгарон мебошад. ТВ ба воситаи ахбороти электронӣ дохил мешавад ва яке аз воситаи машҳуртарини ахбори омма дар мамлақати мо ба шумор меравад. мушкили асоси ин аст, ки имрӯзҳо маводҳои рекламавие, ки дар телевизион сапт ва пешниҳод мегарданд, аз нуқтаи назари профессионалӣ он қадар ҷавобгӯ намебошанд, зеро роликҳои рекламавӣ дар телевизион бояд моҳирона ва ба таври профессионалӣ сапт гардида, аз ҷониби мутахассисони соҳавӣ таҳия ва пешниҳод гардад. Дар натиҷаи таҳияи рекламаи дуруст аз ҷониби мутахассисон метавонад, ки пешниҳоди рекламаи Шумо ҷолиб бошад ва таваҷҷӯҳи истифодабарандагонро шуруъ аз номи ширкат (бренд) ва маҳсулоти истеҳсолнамудаи он ба худ ҷалб намояд.

Реклама дар ТВ ба расона (медиа) дохил мешавад аз ин сабаб эфир барои расонидани иттилоот хизмат мекунад, то ки тамошобин зуд маълумоти пешниҳодшударо қабул менамояд. Ба медиаи эфир инчунин радио низ дохил мешавад, лекин агар барнома ба воситаи ТВ пахш гардад дар худ ҳаракатҳо, садо, ранг ва ғайраро доро мебошад. Камбудии радио дар он аст, ки танҳо шунида мешавад, ва аз ин ҷиҳат таъсири ТВ реклама нисбат ба радиореклама ба истемолкунандагон хело хуб мебошад. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин, аст ки ТВ реклама дар муқоиса бо радио реклама ва дигар воситаҳои ахбори омма бо хусусиятҳои асосии худ фарқ мекунад. Ҳамин тариқ, афзалияти ТВ–реклама дар он аст, ки аудиторияи имконпазири истемолгарон онро натанҳо мешунаванд, боз моли рекламашавндаро дида, дар хотирашон сабт менамоянд. Такрори ин образ дар маҷмӯъ бо шиор ва иштироки шахсони машҳур боз ҳам пурсамартар мегардад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ширкати рекламӣ «КТМ» ҳаҷми маблағгузори бозори рекламаи ватанӣ дар соли 2020 ба маблағи 90,45 млн. сомонӣ мерасад, ки ҳиссаи реклама дар телевизион ба 42% ё худ 38,54 млн. сомонӣ баробар мебошад. Ҳиссаи бозори реклама ба ҳар як банди алоҳидаи он ба таври зерин нишон дода шудааст: рекламаи беруна - 20%, радио - 22%, Интернет - 13%, матбуот - 3% [3].

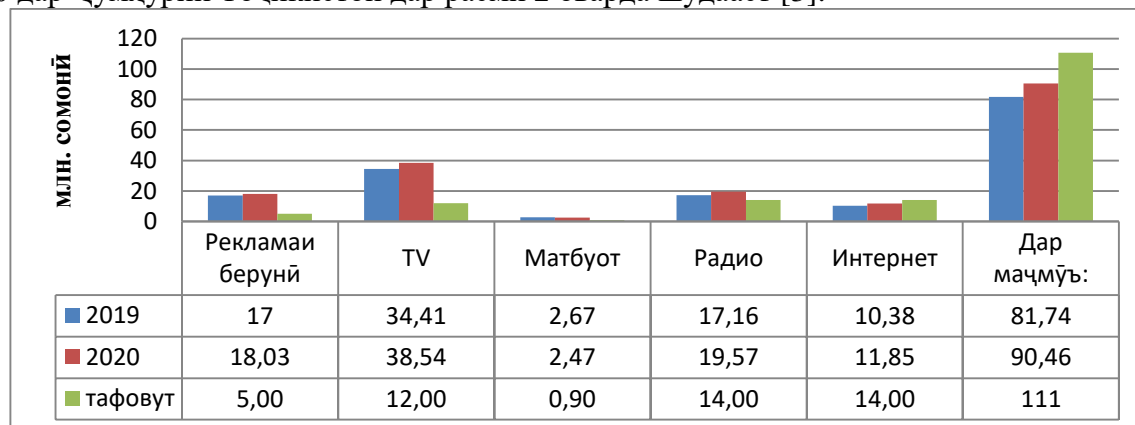

Расми 1. Ҳаҷми умумии бозори реклама дар ВАО

Аз расми 1 чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар соли 2020 ҳаҷми умумии бозори реклама 90,45 млн. сомонӣ мебошад, ки ҳиссаи ТВ – 42%, дар радио – 22%, рекламаи беруна 20%, Интернет – 13% ва матбуот – 3%, – ро ташкил менамояд.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки бозори хизматрасонии реклама дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли рушд қарор дорад. Афзалияти бештар дар ин соҳа ба реклама дар телевизион рост меояд, ки ҳиссаи он дар бозори реклама ба 42% ё худ 38,54 млн. сомонӣ баробар мебошад, ки нисбат ба соли 2019 бо назардошти пандемияи (Covid-2019) 1,1 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҳиссаи бозори хизматрасонии реклама вобаста ба воситаҳои пахши он дар соли 2019 ва 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 2 оварда шудааст [3].

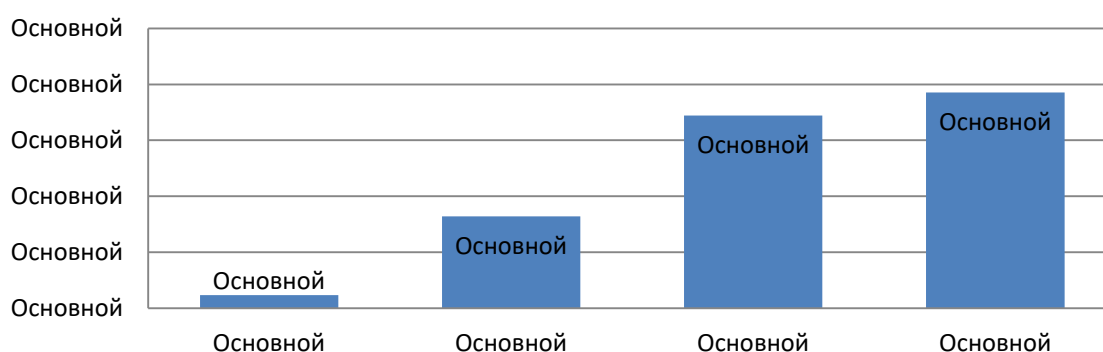

Расми 2. Ҳиссаи бозори хизматрасонии реклама дар солҳои 2019 ва 2020 (млн. сомонӣ)

Чуноне, ки аз расми 2 дида мешавад, ҳиссаи бозори реклама дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 чунин аст: Ҳиссаи рекламаи берунӣ 17 млн. сомонӣ, дар ТВ 34,41 млн. сомонӣ, дар матбуот 2,67 млн. сомонӣ, радио 17,16 млн. сомонӣ ва Интернет ба 10,38 млн. сомонӣ баробар гардидааст.

Ин нишондиҳанда дар соли 2020 бошад чунин аст: Ҳиссаи рекламаи берунӣ 18,03 млн. сомонӣ, дар ТВ 38,54 млн. сомонӣ, дар матбуот 2,47 млн. сомонӣ, дар радио 17,57 млн. сомонӣ ва Интернет ба 11,85 млн. сомонӣ баробар гардидааст. Дар маҷмӯъ ҳиссаи бозори реклама дар соли 2020 ба 90,46 млн. сомонӣ баробар мебошад, ки нисбат ба соли 2019 1,1 маротиба зиёд мебошад.

Аз таҳлилҳо бар мемояд, ки реклама ба воситаи телевизион дар Тоҷикистон ҳамчун як соҳаи рушдкунанда мебошад, зеро тибқи маълумотҳои бадастомада, ҳиссаи маблағгузорӣ ба ин соҳа сол аз сол зиёд шуда истодааст ва рекламадиҳандагони ватанию хориҷӣ низ ба ин намуди реклама тавачҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо дар расми 3 ҳиссаи маблағгузори соҳаи реклама дар телевизион барои солҳои 2010 ва 2020 оварда шудааст.

Расми 3. Ҳиссаи хароҷотҳои реклама дар телевизион (солҳои 2010-2020с)

Аз расми 3 бар меояд, ки ҳиссаи маблағгузорӣ дар бахши реклама дар телевизион аз 2,35 млн. сомонӣ дар соли 2010 ба 38,54 млн. сомонӣ ё ин, ки 16,4 маротиба зиёд гардидааст. Аз рӯи ин нишондод ҳаҷми хароҷотҳои дар соҳаи мазкур ҳар сол ба андозаи 1,64 маротиба афзоиш ёфтааст. Вале бояд як чизро қайд намоем, ки бо назардошти пандемияи Covid-19 ҳамаи брендҳои ҷаҳонӣ ва милли сохтори хароҷотҳои рекламавии худро тағйир доданд, яъне маблағгузориҳои молиявии худро аз дигар намудҳои реклама ба рекламаи онлайн (Интернет) ва телевизионӣ равона намуданд. Зеро дар ин майдонҳои рекламавии онлайн зиёдшавии трафикҳои интернетӣ бо назардошти он ки миллионҳо одамон дар ҷаҳон ба кори масофаӣ гузаштан, зиёд шуд. Ба хусус трафикҳои интернетӣ дар кишварҳои, ки барои пешгирии пандемияи (Covid-19) чораандишӣ намуданд ба таври назаррас афзоиш ёфт[5]. Яъне ин бӯҳрони шадид ба бозори рекламаи тоҷик низ зарари худро гузошт, зеро рушди ҳамасолаи бозори реклама дар соли 2019 ва 2020 ба таври муқаррарӣ дида нашуд.

Бо истифода аз реклама ширкатҳо обурӯю нуфузи худро дар барномаҳои театрикунонидашуда, истеҳсоли видеофилмҳо, намоишҳои варзишӣ ва дигар барномаҳои телевизионӣ баланд мебардоранд. Бе шубҳа гуфта метавонем, ки афзалияти реклама ба воситаи телевизион дар он аст, ки ба воситаи ТВ, садо, ҳаракат, фарогирии оммавӣ ва интиқоли фаврӣ хос мебошад. Рекламадиҳандагон ин масъаларо ба инбат гирифта нисбат ба дигар воситаи реклама телевизионро бештар истифода мебаранд. Зеро аудиторияи телевизион нисбат ба дигар воситаҳои реклама васеътар мебошад. Дар ин ҳолат он аудиторияро бояд ба инбат гирифт, ки реклама ба он нигаронида шудааст. Вагарна воситаи сарфшуда барои омода соختани ролики рекламавӣ ғайрисамаранок буда, он истеъмолкунандагони имконпазир ки ба муштариёни асосӣ дохил мешаванд дар дигар минтақа зиндагӣ мекунанд ва ба молу ҳадамоти мазкур манфиате надоранд.

Дар шабакаҳои телевизионӣ намудҳои гуногуни рекламоро истифода мебаранд, ки маъмултарини онҳо рекламаи мустақим, рекламаи сарпарастӣ, реклама ба воситаи сатри равон ва реклама ба тариқи «продакт-плейсмент» мебошанд, ки чанде аз онҳоро гуфта мегузарем.

Аз ин лиҳоз, қисмати асосии рекламоро дар ТВ рекламаи мустақим ишғол менамояд, ки давомнокияшон набояд аз 30 сония зиёд бошад. Рекламаи мустақим - дар байни барномаҳо ва филмҳо пахш мешавад. Ин намуди реклама нисбати рекламаи сарпарастӣ арзон буда, вале дар баъзе ҳолатҳо як норасоиро доро мебошад, яъне дар вақти реклама тамошобин дар ин ҳолат ба шабакаи дигар мегузарад ё аз назди ТВ ба дигар ҳуҷра мегузарад. Бинобар ин реклама дар ҳолатҳои самаранок буда метавонад, ки дар аввал ё охири маҷмуи барномаҳои рекламавӣ ҷой карда шавад. Яъне вақте ки тамошобин ба дигар шабака мегузарад ё бармегардад ба барномаи аввала дар ин ҳолат метавонад реклама назаррас бошад.

Рекламаи сарпарастӣ ин як намуди асосӣ дар ТВ ба шумор меравад. Ширкатҳои рекламадиханда барои пешбурди мол ва хизматрасонии худ дар барномаҳои ТВ, барои омодаسازیи барномаҳо, таҳияи кинофилмҳо маблағгузорӣ мекунанд, ки натиҷаи назаррас дорад. Афзалияти ин намуди реклама дар он аст, ки истеъмогарони имконпазир ин намуди *молу ҳадамотро зуд қабул намуда ширкатҳо нуфӯзи моли рекламашударо ба даст оранд.*

Яке аз намудҳои маъмули хизматрасонии реклама ин пахши он дар речаи «Сатри равон» мебошад. Пахши реклама дар речаи «Сатри равон» дар ҳаҷми то 50 рамз барои як намоиш дар шабакаҳои телевизионии ватанӣ аз 20 то 35 сомони ро ташкил медиҳад.

Продакт-плейсмент (аз заб. англ. product placement, «ҷойгиркунии маҳсулот») Продакт-плейсмент ин як намуди рекламаи пинҳонӣ мебошад, ки дар филмҳо ва сериалҳо, клипҳо, наворҳои видеоӣ, намоишҳои телевизионӣ, бозиҳои компютерӣ, дар маҷаллаҳо ва тасвирҳои китоб истифода мешавад.

Омӯзиши ТВ аудитория - дар вақти банақшагири реклама ТВ бояд маблағе, ки барои омодаسازیи он сарф мешавад ба инобат гирифта шавад. На танҳо маблағи омодаسازیи реклама, балки дар навбати аввал намоиши он дар ТВ меистад. Табиист, ки арзиши намоиш аз шӯҳрати ТВ ва ишғоли минтақавии шабака ва аз вақти пахши барнома вобаста мебошад. Дар вақти паҳн кардани реклама дар ТВ ва омода сохтани ролики реклама бояд ба инобат гирифт, ки давомнокии барномаи реклама назиде аз 30 сония мебошад дар ин вақт мушкил аст, ки таъсири мусбат расонад. Хусусан дар вақти тамошои филм ё дигар барномаҳо ҳашми тамошобинро меорад. Бинобар ин зарур аст, ки тақсими воситаҳои ҳамаҷунон ба роҳ монд, ки рекламоро ба сӯи аудиторияи мақсаднок равона кард, ки имконият диҳад мол ё хизматрасониро дар байни дигар рекламаҳо ҷудо намояд.

Дар айни замон дар ҷумҳурии 31 шабакаи телевизионӣ фаъолият менамоянд, ки аз онҳо 22 шабакаи мустақил ва 9 шабакаи давлатӣ буда онҳо аҳамияти маҳалию ҷумҳуриявӣ доранд. Мувофиқи маълумоти мутахассисони соҳа ҳиссаи умумии шабакаҳои телевизионӣ аз 24 то 43,9% – ро ташкил менамояд [6]. Шабакаи якуми Тоҷикистон, МД ТВ «Сафина», ТВ «Ҷаҳоннамо», ТВ «Варзиш», ТВ «Синамо», ТВ «Душанбе», ТВ «Футбол», ТВ «Шаҳнавоз», «Илм ва табиат» ва шабакаи қўдакони Баҳористон ва ғайраҳо аз қабилҳои онҳоянд.

Аз рӯи мавқеъ шабакаҳои телевизиониро ба ҷамъиятӣ, давлатӣ ва тижоратӣ тақсим менамоянд. Телевизионро инчунин ба ҷамъиятӣ, оммавӣ, шавқовар, мусиқӣ, варзишӣ ва иттилоотӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Шабакаҳои ТВ-ро аз рӯи маҳалли пахш ба умумимиллӣ ТВ1, ТВС, ТВБ ва Ҷаҳоннамо, байналхалқӣ, шабакавӣ, маҳалӣ ва тижоратӣ (ТВ Душанбе, ТВ-Хатлон, ТВ-Хучанд, ТВ Кулоб, СМТ, ТВ Мавҷи Озоди Восеъ ва ғайра) тақсим мекунанд. Ба воситаи шабакаҳои умумимиллӣ ва байналхалқӣ паҳн намудани реклама пурсамар мебошад.

Фазои фарогирии аҳолии ҷумҳурӣ бо пахши рақамии барномаҳои шабакаҳои давлатии телевизионӣ чунин аст: Телевизиони Тоҷикистон – 56,86%, Сафина – 56,86%, Баҳористон – 56,86, Ҷаҳоннамо – 56,86%, Варзиш – 56,86% Синамо – 51,33% [1].

Бояд қайд намуд, ки самарнокии ТВ – реклама аз вақти пахши он вобаста буда, дар кадом ҳолати рӯз пахш карда мешавад аҳамияти калон дорад.

Ҳамаи вақтҳои эфирро ба таври муваққатӣ бо фосилаи вақт тақсим кардан мумкин аст. Ин сегментҳои вақт, ки ҳар яки онҳо аудиторияи худро доранд, барои рекламадиҳандагон имконият медиҳад, ки мол ва хизматрасонии худро дар вақти мувофиқ ба шунавандагон пешниҳод намоянд. Ин яке аз омилҳои муҳимест, ки рекламадиҳандагон дар вақти пешниҳоди чорабиниҳои рекламавӣ бояд ба назар гиранд. Вақти пахши рекламоро дар телевизион метавонем ба чунин сегментҳочудо намоем:

- субҳгоҳон аз соати 6.00 то 12.00, шунавандагон: мактаббачагон, занони хонашин;
- рӯзона аз соати 12.00 то 17.00, шунавандагон: занони хонашин, донишҷӯён;
- шомгоҳон аз соати 17.00 то 19.30, шунавандагон: одамоне, ки пас аз кор бармегарданд;
- соати авҷ (пик) аз соати 19.30 то 22.00, шунавандагон: аксари тамошобинони телевизион;
- дери шаб аз соати 22.00, шунавандагон: шахсоне, ки чадвали маъмулии корӣ надоранд, бекорон.

Яъне бо пешниҳоди чунин банду басти вақти эфири телевизион рекламадиҳандагон метавонанд, ки дар вақти пешниҳоди чорабиниҳои реклама, аудиторияи мувофиқи худро пайдо намоянд.

Интихоби шабакаи телевизионӣ барои рекламаи мол ва хизматрасонӣ дар асоси рейтингҳои шабака, арзиши хизматрасонии он, вақти он, таҳлили аудиторияи ҳар як шабака вобаста ба вазъи иҷтимоию-қасбии онҳо (ҷинс, синну сол) ва бо реклама банд будани онҳо низ амалӣ карда мешавад.

Яке аз омилҳои муҳими фаъолияти рекламнигорӣ нархномаҳо доир ба ин намуди хизматрасонӣ ба шумор меравад. Арзиши хизматрасонии реклама дар шабакаҳои телевизионии ҷумҳурӣ ва хоричӣ дар чадвалҳои 1 оварда шуда аст.

Чадвали 1.

Арзиши ҷойгирнамоии реклама дар шабакаҳои телевизионии ватанӣ ва хоричӣ

№	Номи шабака	Арзиш (сомонӣ)	Воҳиди ченак
1.	Шабакаи якум ФР	7192,6	барои 1-намоиш
2.	Шабакаи Россия-1	5233,5	барои 1-намоиш
3.	Шабакаи НТВ	5137,9	барои 1-намоиш
4.	Шабакаи ТНТ	8285,7	барои 1-намоиш
5.	Шабакаи СТС	6102,6	барои 1-намоиш
6.	Шабакаи РЕН-ТВ	2987,1	барои 1-намоиш
7.	Шабакаи ТВ-3	2897,1	барои 1-намоиш
8.	Шабакаи ТВ-Центр	1276,5	барои 1-намоиш
9.	Шабакаи Домашний	1606,9	барои 1-намоиш
10.	Шабакаи якум	1200	барои 1-дақиқа
11.	Шабакаи Ҷаҳоннамо	800	барои 1-дақиқа
12.	ТВ Сафина	1000	барои 1-дақиқа

Таҳлили чадвали 1 арзиши хизматрасониҳои рекламоро дар шабакаҳои телевизионии ватанӣ ва Федератсияи Россия аз он гувоҳи медиҳад, ки агар арзиши пахши намоиши реклама дар 1-дақиқа дар шабакаи «Ҷаҳоннамо» аз 400 то 800 сомони ро ташкил диҳад, дар шабакаи ТВ «Сафина» ин нишондиҳанда аз 600 то 1000 сомони ро ташкил медиҳад, ки он нисбати

шабакаи Чаҳоннамо 20-25% арзонтар аст. Ин нишондиҳандаҳо дар шабакаи телевизионии Федератсияи Россия нисбат ба нархи шабакаи мо гарант буда, аз 2000 сомонӣ то 7 ҳазор сомонӣ мебошад, ки ин албатта аз рейтинги шабакаҳо вобаста мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар бештари ҳолатҳо арзиши хизматрасонии реклама дар шабакаи телевизионӣ аз вақти баромадани барномаҳои телевизионӣ вобастагӣ дорад, ки он аз 1200 то 2000 сомони ро ташкил медиҳад.

Шакли дигари хизматрасонии реклама ин оmodасозии видеороликҳои ба реклама марбут буда, мебошад, ки дар ҳаққи 2 нархномаи тахминӣ дар яке аз шабакаи телевизионӣ оварда шудааст, ки аз 113,2 сомонӣ ва 4528 сомони ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2

Арзиши оmodасозии видеоролики реклама

№	Намуди хизматрасонӣ	Мин (сомонӣ)	Макс (сомонӣ)
1	Видеоролики оддӣ 10-30 сония (навори видеои Betacam SP, DV, коркарди слайд, эффекти махсус) Муҳлати оmodасозӣ то 5-рӯз	2264	4528
2	Басаҳнагузори видеоролики муррақаб 10-30 сония (навори видеои Betacam SP, DV, DVСAM) навиштани сценария, иштироки ҳунармандони машҳур, режиссер, ташкили раванди наворбардорӣ, ташкили таҷҳизотҳои нави наворбардорӣ, 3D график ва ғ.	5660	11320
3	Мультипликация, аниматсияи одди-1 сония	226,4	339,6
4	Мультипликация, аниматсияи мушқил-1 сония	339,6	566
5	Графикаи компютери 2D (1-сония)	113,2	169,8
6	Графикаи компютери 3D (1-сония)	226,4	452,8
7	Графикаи компютери 5D (1-сония)	452,8	735,8

Хулоса барои рушди фаъолияти реклама дар шабакаи телевизионӣ рекламадиҳандагонро зарур аст, ки дар вақти таҳия ва интиҳоби воситаи паҳши он, чунин корҳоро анҷом диҳанд:

- истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
- омӯзиши таҷрибаи хуби мамлакатҳои хориҷӣ оид ба фаъолияти реклама ва тадқиқи он дар бозори рекламаи дохилӣ;
- тадқиқи бозори хизматрасонии реклама;
- коркарди видеороликҳои нави ба талаботи бозорӣ ҷавобгӯӣ;
- зиёд намудани шабакаи телевизионии тичоратӣ;
- баланд бардоштани мазмун ва сифати рекламаҳо;
- даст кашидан аз нусхабардори рекламаи дигар мамлакатҳо;
- дар вақти таҳияи рекламаҳо ба инобат гирифтани хусусиятҳои миллӣ, динӣ, минтақавӣ;
- ҳангоми коркарди реклама ба ҳисоб гирифтани анъана ва урфу одатҳои миллӣ.

Ҳамин тариқ, бо боварии том метавон изҳор кард, ки бозори хизматрасонии реклама имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд ёфта истодааст.

АДАБИЁТ

1. Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, <http://www.ktr.tj/node/117>. [захираи электронӣ] санаи мурочиат: 20.12.2016.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» аз 1.08.2003 № 34, Моддаи 17. (ҚЧТ аз 18.03.15с., №1202).
3. Маълумотҳои оморӣ ҚДММ «Кашфӣет Таҳлил Машварат», ва ширкати рекламавии Sky Central Asia дар Тоҷикистон. речаи дастрасӣ: www.ktm.tj.
4. Михайлов В. А., Тюрин А. М., Особенности развития телевизионной рекламы в России // Петербургский экономический журнал. 2019. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-televizionnoy-reklamy-v-rossii> (дата обращения: 14.05.2021).
5. Насонова И.А. Мировой рынок рекламы 2020: влияние Covid-19 // Экономика и бизнес: теория и практика. 2020. №5-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-rynok-reklamy-2020-vliyanie-covid-19> (дата обращения: 14.05.2021).
6. Пиров М. Ш. Организационно-экономические аспекты развития услуг телерадиовещания в Республике Таджикистан: дис... канд. экон. наук: 08.00.05 / Пиров Махмадсаид Шохидинович. – Душанбе – 2016. – 156 с.
7. Объем рекламы в средствах ее распространения в 2020 году. По данным Ассоциация Коммуникационных Агентств России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.akarussia.ru/knowledge/market_size/id9555.

УДК 330.3.8

Юнусова М.М.

РУШДИ ИҚТИСОД ВА ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЮ ИҚТИМОЙ

Дар ин мақола кушиши фаҳмонидани хусусиятҳои рушди иқтисод бо ҳамбастагӣ ва вобастагии он бо мафҳум ва раванди инкишофи иқтисодӣ ва иқтимой аз мавқеи таҳаввули даврагии иқтисод қарда шудааст. Аз ин ҷо муаллиф пешниҳод менамояд, ки муаммои муҳими назарияи умумии рушди иқтисод асоснок намудани механизме мебошад, ки имконият медиҳад ҳамаи манобие, ки иқтисоди миллӣ дорад, бештар самаранок истифода қарда шаванд.

Вожаҳои калидӣ: рушди иқтисод, инкишоф, иқтимойӣ, назария, тадқиқот, таҳаввул, омил, иқтисодиёти миллӣ

Юнусова М.М.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

В этой статье особенности экономического роста рассматривается с взаимосвязанностью и взаимозависимости с понятие и процесса экономического и социального развития. С этой позиции автор предлагает, что основная проблема экономического роста заключается в эффективной использование существующих факторов роста, которая имеет национальная экономика.

Ключевые слова: экономический рост, развития, социальное, теория, исследование, эволюция, факторы, национальная экономика.

Yunusova M.M.

ECONOMIC GROWTH AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

In this article the features of economic growth are considered with the interrelation and interdependence with the concept and process of economic and social development. From this point of view, the author suggests that the main problem of economic growth is the effectiveness of the use of existing growth factors, which has the national economy.

Key words: economic growth, development, sociality, theory, research, evolution, determines, national economy.

Дар замони муосир, чуноне ки Баррер мешуморад, сиёсати гуногунҷабҳаи иқтисодие зарур аст, ки чораҳои таъсиррасонӣ ҳам ба рушди иқтисод, таваррум ва бекорӣ нигаронида шуда, ҳамчоя бошанд. [1. 8, 308 p.].

Зарур аст, ки сиёсати иқтисодӣ имкониятҳои содиротӣ ва иқтисодиро васеъ намуда, ба болоравии ҳосилнокии меҳнат мусоидат намояд. Ҳадафи асосии сиёсати шуғл бояд афзунгаштани қобилияти низоми иқтисодӣ, васеъшавии истеҳсолот ва ба вучуд овардани ҷойҳои корӣ гардад. Кушиши Баррер ба ақидаи мо бисёрҳам самаранок мебошад. Аз нуқтаи назариявӣ вай асосҳои мантикии инкишофи даврагии рушди иқтисодиро нишон дода, аз нуқтаи назари амалӣ ниҳоят имконият фароҳам овард, ки равандҳои воқеии иқтисодро аниқ нишон дода, фаҳмонад.

Муаммои муҳими назарияи умумии рушди иқтисод асоснок намудани механизме мебошад, ки имконият медиҳад ҳамаи манобие, ки иқтисоди миллӣ дорад, бештар самаранок истифода карда шаванд. Намояндагони мактаби классики ҳаракат, самтеро тадқиқ намуданд, ки "ҳолати собит" дошта, сармоя, технология, аҳоли тағйиротҳои сифатиро аз сар намегузаронанд. Давид Рикардо ба доктринаи малтусии афзоиши аҳоли ва назарияи иқтисодӣ таъя намуда, мактаби илми классикии рушди иқтисодро бо механизми андухти сармоя алоқаманд донист. Звенои асосии ин механизм, аввалан ғоида, ки дараҷаи баланди он фаъолияти соҳибкоронро ҳавасманд менамояд, дуоҷиб, музди меҳнат, ки болоравии он ба зиёдшавии андухт оварда, тақозоро аз тарафи оилаҳо (хочагиҳои хонагӣ) васеъ менамояд. Дар садаҳои 18-19 инқилоби саноатӣ заминаҳои мусоидеро барои рушди иқтисоди навъи экстенсивӣ фароҳам овард. Қонуни тақозою арза эътимоднок амал мекарданд, вале ҳаҷми истеҳсолот аз бисёр сабаб аз рӯи омилҳои қувваи корӣ вобастагӣ дошт. Танҳо аз ҳамин боис намояндагони мактаби классикӣ барои иникос намудани инкишофи иқтисод чунин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ чун - тағйироти ҳаҷми истеҳсолот ва музди меҳнатро истифода менамуданд. Дар давраи муайян ҳаҷми истеҳсолот вобаста ба ду баробар зиёдшавии аҳоли мутаносибан меафзояд. Музди меҳнати асли ба ҳисоби як корманд доимӣ истода, инкишофи баробари тавлиди маҳсулотро ифода намуда, ҳаҷми меҳнат ва микдори заминро зиёд менамуд. Тағйироти таносуб байни омилҳои истеҳсолот (замини-меҳнат) дар натиҷаи кам шудани боздеҳӣ ба поён шудани меъёри аслии музди меҳнат (коҳиш ёфтани маҳсули ҳаддӣ) оварда расонид.

Ҳамзамон, дар доираи анъанаҳои иқтисоди классик ду қутби бо ҳам зидди баҳодихӣ – оптимистӣ (А.Смит) ва пессимистӣ (Т.Мальтус) гуфта шуданд. Смит чунин мешуморад, ки асоси рушди иқтисодро дар оянда маҳсусгардонии меҳнат, технологияи истеҳсолот, васеъшавии савдои байналмилалӣ метавонад муайян намояд.

Малтус ақидаҳои худро ба он асоснок менамуд, ки суръати афзоиши воситаҳои мавҷудбуда, аз суръати афзоиши аҳоли қафо монда, тезиси "барҷомонии (стагнатсия) асп"-ро ба вучуд овард. [3.p.9]. Дар назарияи умумии рушди иқтисод муаммои сарчашмаҳо ва

"қувваҳои пешбарандаи" рушд асосӣ мебошад. Шумпетер бошад, кушиш намуд имкониятҳои маҳдуди равияи мувозинатро гузашта, механизмҳои инноватсии рушди иқтисодро, ки аз манбаҳои дохилӣ вобастаанд, нишон дод. Мулоҳизаи он ки моҳияти инкишофи иқтисодиро на тағйироти параметрҳои микдорӣ, балки ивазшавии навъи таъсир ба муҳити беруна, ки самти таҳлилро ба тарафи инноватсия мекуҷонад, баён намуд. Рафтори инноватсӣ имкониятҳои нави инкишофи истеҳсолот, технология, ташкилӣ, менечмент ва ғайраро ба вучуд меорад. Тадқиқоти механизми инноватсӣ ба Шумпетер имконият медиҳад ҷавоби саволи гузаштаи худӣ ӯ оид ба чӣ гуна низоми иқтисодӣ ҳамон қувваеро мебарорад, ки вайро тағйир дода, гузариш "аз давраи каретай (аробаҳои) почтаҳо то давраи роҳҳои оҳан"[4, с.152] таъмин менамояд. Аз ин ҷо, "инкишофи ҳаёти иқтисодиро мунтазам бо ёрии воситаҳои назарияи иқтисод" тадқиқ намуда, вай манбаҳои дохилии тағйирёбии низоми иқтисодиро меҷӯяд. Ба методологияи Шумпетер така намуда, инкишофи иқтисодиро мо ба воситаи тағйироти низоми сифатӣ, ки заминаи гузариш ба ҷараёнҳои нав мегардад, дида мебароем.

Рушди иқтисод аз ин мавқеъ тағйироти микдорию сифатии моддии иқтисодиро дар доираи ин ҷорабиниҳо, пеш аз ҳама тағйироти таркибии амиқи дохилии низоми иқтисодӣ, аз навсозии механизмҳои дохилӣ ва байнинизомии бо ҳам амалкунанда, ивазшавии акси рафтор ва стратегияҳои мавҷудбудай рафтори иқтисодӣ мебошад.

Дар таҳлили таҷрибавӣ суръати баланд, миёна, паст, сифрӣ ва манфии афзоиши Маҷмӯи Маҳсулоти Миллӣ (МММ) ва Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилии (ММД)-ро фарқ мекунанд. Ба замми ин суръати афзоиши иқтисодӣ ва воқеъии рушди иқтисод бо ҳам дуруст намеоянд. Коҳиш ёфтани суръати рушди аслии метавонад бо сабаби ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои мавҷудбуда, имконияти иштибоҳан қабул намудани қарорҳои идоракунӣ ва дигар омилҳо шуда метавонад.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ (собиқ Шуравӣ) рушди иқтисоди навъи экстенсивӣ ва интенсификацияро ҷудо менамоянд, ки аз китобҳои таълимӣ ва илмӣ мо бо онҳо шиносем. Рушди иқтисоди интенсификация бо бештар истифодабарии самараноки захираҳо ва сафарбаркунии омилҳои интенсификация афзоиши Маҷмӯи Маҳсулоти Миллӣ (МММ), Маҷмӯи Даромади Миллӣ (МДМ), яъне ҷалби дастовардҳои пешрафти илмӣ-техникӣ така мекунанд. Рушди иқтисоди экстенсивӣ аз ҳисоби васеъшавии ҳаҷми минобеи истифодашаванда ба даст оварда мешавад. Яке аз асосгузарони назарияи интенсификацияи рушди иқтисод тадқиқотчи Шуравӣ А.Анчишкин мебошад, ки на фақат оқибати коҳиш ёфтани суръати афзоиши Даромади Миллӣ (ДМ)-ро аз ҳисоби омилҳои экстенсивӣ пешгӯӣ намуд, балки самтҳои асосии интенсификацияро нишон дод.

Ин қонуният ва ногузирии давраи инкишофи иқтисодӣ буд. Ақсуламали кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ барои ба вучуд овардани ивазшавии механизми омилҳои анъанавӣ дар асоси тезонидани суръати прогресси технологӣ нигаронида шуд. Вазифаи комёбиҳои прогресси техникаро дар истеҳсолот ҷорӣ намудан дар барномаҳои инкишофи иқтисодии Тоҷикистон ҳам гузашта шуда буд, вале низоми механизми хоҷагидорӣ барои навоарӣ ғайриқобил буд. Дар натиҷаи кам шудани захираҳои экстенсивии рушд гузариш ба истифодаи манобеи омилҳои интенсификация ба вучуд наомад, аз ин рӯ ин ба пастшудани суръати рушд ва баъдан ба мутлақо кам шудани Даромади Миллӣ ба ҳар нафар аҳоли овард.

Ҳамин тавр, аллакай ҳад ва ҳудуди рушди иқтисод, ки асосан манобеи анъанавӣ ва тамсилаҳои сафарбаршуда ташкил медед, нишон дода шуданд. Муаммои гузариш ба сатҳи нави рушд, ба сифати нави рушд дар асоси тамсилаҳои инноватсӣ ба вучуд омад. Дар адабиёти иқтисодӣ асосҳои назариявии равияҳои гуногуни истифодабарии омилҳои интенсификацияи пешрафти илмӣ-техникӣ (ПИТ) пешниҳод карда шуданд. Вале асосҳои илмӣ ақидаҳои интенсификацияи истеҳсолот дар низоми мушаххаси сиёсати иқтисодӣ амалӣ карда нашудаанд. Дар натиҷа муаммои интенсификацияи рушди иқтисодӣ дар он давра ҳал

карда нашуд. Барои боз ҳам амиқ кардани тадқиқоти мафҳуми рушди иқтисод, мо таҳлили қиёсии онро бо тақрористеҳсоли васеъ, инкишофи иқтисодӣ, раванди иқтисодиёт ва иҷтимоиёт гузаронидем. Ба ҳамаи ин мафҳумҳо ҳаракати низоми иқтисодӣ дар фазо ва вақт хос буда, ин ҳолат онҳоро муттаҳид менамояд.

Чараёни тақрористеҳсоли васеъ на фақат афзоиши ММД ва МДМ-ро, балки дигаргуншавиҳоро дар қувваи корӣ, инчунин муносибатҳои истеҳсоли ифода менамояд. Таҳлили макроиқтисодии рушди иқтисод омил ва заминаҳои вай тадқиқоти муносибатҳои истеҳсолиро дида намебарояд. Аз ин рӯ дар адабиёти иқтисодӣ тақрористеҳсоли васеъ умуман бо инкишофи иқтисодӣ шабеҳият дода мешавад, аммо рушди иқтисод – танҳо як ҷузъи алоҳидаи ин инкишоф доништа мешавад. Рушди иқтисодро баъзан бо мафҳуми инкишофи иқтисодӣ бо ҳам муқобил мегузоранд, ки ин пеш аз ҳама рушд ҳамчун ивазшавандаи миқдорӣ вале инкишоф – ин тағйирёбандаи сифатӣ дар иқтисод асоснок карда мешавад.

Бо ин ҳеч имконияти мувофиқат шудан мавҷуд нест, зеро рушди иқтисод маҳаки ба худ хоси инкишофи иқтисодӣ буда, худӣ меъёр ин мафҳуми сифатӣ аст. Аз рӯи фаҳмиши мо рушди иқтисод аломати сифатии иқтисоди васеъшуда баромад мекунад. Аз нигоҳи фаҳмиши миқдории рушди иқтисод бо он алоқаманд аст, ки имконияти андоза намудани натиҷаҳои ниҳой, муваффақиятҳои ба даст омада ва матлубро дар иқтисод ба эътибор мегирад.

Муаммо дар он аст, ки тағироти ҳам миқдорӣ ва ҳам сифатӣ дар иқтисод бо ҳам ҷунон зич алоқаманданд, ки онҳоро аз ҳамдигар танҳо дар сатҳи мутлақ ҷудо намудан имконпазир аст. Аз ин рӯ нафақат инкишоф, яъне пайдошавии зуҳуроти сифатан нави хоҷагидорӣ бе рушди он имконият надорад, вале рушди иқтисод ҳам наметавонад бе тағйироти сифатӣ дар сохтори иқтисодӣ, ки гузариш ба манбаи навро бавучуд меоварад, ғайри имкон аст. Дар солҳои 50-60-умфаёлона ба коркарди ҷунин самт development studies (омӯзиши инкишоф) идома дода шуд. Илова ба ин дар баъзе қорҳои илмӣ “инкишоф” маънои тараққиёт “прогресс”-ро ифода менамояд, дар дигар тадқиқот умуман ҳама гуна тағйиротро мефаҳмонад. Баҳсҳо оид ба “хаттӣ” ва “ғайрихаттӣ” будани тамсилаи инкишоф давом доранд. Дар ҳолати аввала таҳаввули иқтисодӣ ба намуди (ҷадвали) тарҳи хатти-даврагӣ байён шуда, вале натиҷаи чараёни инкишоф хусусиятҳои муҳими давлатҳои пешқадами инкишофёфтаи индустриро тақрор менамояд. Ақидаҳои асосии равияҳои “хаттӣ” дар тамсилаҳои азнавсозӣ (Б.Хозелитс, Э.Шиле, Д.Ларнер) ва тамсилаҳои инкишоф (Г.Олмонд, Қ.Пауэлл, Н.Хоровитс), ки асосии назариявии онро муайян намудаанд, таҷассум ёфтанд.

Ин равияҳо минбаъд ҷиддӣ ва саҳеҳияти худро дар назарияҳои индустриализатсия, урбанизатсия, азнавсозии индустриалӣ, расидан ба инкишоф мефаҳмонданд, иникос гаштанд. Дар доираи ин равияҳо нақшаҳои дурнамои инкишофи минтақаҳои гуногуни ҷаҳон қорбурд шуданд. Дар бисёр ҳолат барномаҳои, ки дар доираи ин стратегия тайёр карда мешуданд, бо душворӣ бо ҳаёти воқеии иқтисодии кишварҳо мутобиқат менамуд. Зиддияти байни барномаҳо ва равандҳои воқеии ивазшавӣ тезу тунд мешуданд, зеро ҳадаф ва вазифаҳои аз навсозии иқтисодӣ дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешқадам ба вучуд омада, хусусияти тарақиёти иқтисодии кишварҳои инкишофёфтаистодаро дар доираи тарҳи умумӣ ва ҳаматарафаи “хаттӣ” шарт медонистанд. Дар ҳудуди ин равия инкишофи иқтисодӣ ҷун раванди глобалӣ-умумибашарӣ бо давраҳои ҳаматарафа ва қонуниятҳои умумӣ маънидод карда мешаванд.

Равияи марксистӣ ҳам бо ақидаҳои “форматсияи ҷомеавӣ-иқтисодӣ” ва “тарзи истеҳсолот” ин ҷадвали хаттӣ-давлагиро рафъ карда натавонист. Ҳарчанд намояндагони мактаби назариявии марксистӣ ҳамчун мунаққид баромад намуда, консепсияи илмии худро алтернативаи равияи азнавсозии индустри мегузоштанд. Барҳам хурдани тартиботи дуқутбӣ (сармоядорӣ-сотсиализм) ва мураккаб гаштани шакли инкишофи иқтисодӣ ба бухрони ақидаҳои “development studies” овард.

Чустуҷӯи роҳҳои бартараф намудани ҳолати бухронӣ барои ба вучуд омадани маънидоди васеи мафҳуми “инкишоф” замина гузошт, ки дар он рушди иқтисодӣ ҳам дар қатори дигар фаҳмиш, яке аз ҷузъҳои он (экологӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, этно-фарҳангӣ) баромад мекунад. Дар ин роҳ мавқеи болоравандаи захираҳои инсонӣ ва сармояи инсонӣ эътироф карда мешавад. Оқибат фаҳмиши “инкишоф” ба рушди иқтисод ҳаммаъно нашуда, ба инкишофи инсон (human development) ва муҳокимаи дигар муаммоҳои таҳаввул - экологӣ, этно-фарҳангӣ, демографӣ нигаронида мешавад. Дар ин замина равияҳои таърихи-иҷтимоӣ, экологӣ-антропологӣ, фарҳангӣ-тамаддунӣ ба вучуд меоянд. Аввалан, корҳои чунин тадқиқотчиён чун И Валлерстейн, Ш. Тилли, Б.Мур, Ж.Абу-Лағхоу, дуюм, маърузаи клуби Рим, ақидаҳои эволютсии ҳаматарафи Э.Янг назарияи коэвалютсии Н.Н.Моисеев, сеюм, концепсияи “гуфтугӯи фарҳангҳо”, “эвалютсияи тамаддунҳо” ва ғайраҳо пешниҳод карда мешаванд.

Фарқияти мафҳуми “рушди иқтисодӣ” ва “инкишофи иқтисодӣ” ба ақидаи мо метавонад якҷанд самт дошта бошад. Мо бо он тадқиқотчиёне, ки “инкишофро - ҳамчун мафҳуми васеъ нисбати” рушд” маънидод менамоянд, ҳамфикршуда метавонем, зеро тамсилаҳои рушди иқтисод аз тағйирёбиҳои институтсионӣ ба дигар тараф ҷалб карда мешавад. Дар таҳлили иқтисодӣ ҳангоми тадқиқоти мазмуни инкишофи-иқтисодӣ чунин мафҳумҳо - чун ҳадаф, вазифа, далел, арзиш ва институтҳои, ки самти инкишофро муайян менамояд, оварда мешаванд. Аз ин ҷо марҳилаи ҳатмии он бавучуд омадани ҳадаф ва баҳодиҳии ояндабинии он вазъияти низоми иқтисодист, ки дар натиҷа бадаст меояд. Инкишофи иқтисодӣ ҳамчун ҳаракати пешравандае мебошад, ки “он тағйироте, ки нафақат бо истилоҳи вақт, воқеаҳо бо фазо(ҷой) ҳам вобаста аст” [2, с.56]. Ба рушди иқтисод ҳамчун ҷараён, низоми мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ ва таносуби дорои миқдоси муайян, суръат ва афзоиши ҳаҷми тавлидотро ба алоқамандии сабабу натиҷаи омилҳои, ки зуҳури онро таъмин менамояд, хос аст. Аз ин рӯ рушди иқтисод диққати ҷиддиро ба шароит ва омилҳои, ки вайро муайян намуда, ҳавасманд ва ё маҳдуд менамоянд, нигаронида мешавад. Дар ин сатҳи таҳлил на танҳо ҳадаф ва самти инкишоф муҳим аст, балки аҳамияти аввалин дараҷаи имконияти самаранок истифодабарии захираҳо мебошад. Бо ин сабаб рушди иқтисодро метавонад чун қобилияти низоми иқтисодӣ, ки табиати амал намудану худташкилиро, ки дар таркиби бозории он нуҳуфта аст, ифода намуда, нисбати зерҳадафҳои алоҳидаи зернизомҳо, масалан, ҳадди афзоиши фоида барои фирма, гирифтани ҳадди манфиатнокӣ барои оилаҳо (хоҷагиҳои хонагӣ) ва ғайра нишон дод.

Назариявӣ муҳим аст, ки инкишофи иқтисодӣ бо фарқият аз рушди иқтисодӣ, аввалан, мурочиат ба зернизомро талаб менамояд, зеро дар сатҳи вай ҳадаф, вазифа, ҳавасмандӣ ва ғайра ба вучуд меояд.

Фарқияти дуҷуми ақидавии инкишофи иқтисодӣ аз рушд дар муайян намудани ҷой ба мақоми инсон ва захираҳои инсонист.

Механизми рушди иқтисод меҳнати инсонро ба ҳайси яке аз омилҳои рушд дар баробари сармоя ва захираҳои табию технология медонад, ки меъёри он зиёдшавии ҳаҷми ММД(МММ) ба ҳар нафар аҳоли мебошад. Аз ҷиҳати дар инкишофи иқтисодӣ мавқеи духелаи инсон аз як тараф, сифати омилҳои истеҳсолӣ, аз дигар ҷониб ба ҳайси маҳаки асосии таҳаввул муайян карда шуд. Аз ин рӯ имконияти рушд “бе инкишоф” вучуд дошта метавонад, вале инкишофи иқтисодӣ дар он ҷоест, ки таҳаввулли инсон, андушти сармояи инсонӣ ба вуқуд меояд. Сеюм фарқияти “инкишофи иқтисодӣ” ва “рушди иқтисодӣ” дар он аст, ки бо ҳам таъсирирасонии хусусияти механизмҳои рушди иқтисодӣ ва инкишофи иқтисодӣ аз муҳити институтсионӣ ва табиӣ муайян карда мешавад.

Афзудани маҷмӯи ҳаҷми истеҳсолотро ифода намуда, рушди иқтисод яке аз муҳимтарин ҷабҳаи инкишофи инсониятро дар бар мегирад. Вай имкониятҳои пешравии ҷомеаро таъмин намуда ва ба қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа шароит муҳайё менамояд.

Ин маънои онро дорад, ки рушди иқтисод ҳаммаънои инкишофи иқтисодӣ набуда, ба мазмуни вай ба ҳайси яке аз муҳимтарин ва асоситарини “таркиб”-и вай баромад мекунад. “Инкишоф” бештар васеъ, “рушд” – нисбатан мафҳуми маҳдудтар аст. Аз ин ҷо таҳавулли чараёни инкишоф дар худ раванди рушдро ҳамчун хусусӣ ба худ мегирад.

Манбаи инкишоф дар табиат қонуни “ягонагӣ ва муборизаи зиддиятҳо”, зиддият ва ҳалли онҳо мебошад. Барои рушди иқтисод қувваи ҳаракатдиханда зиддияти байни талаботи бемаҳдуди афзунбандаи иҷтимоӣ иқтисодӣ (манфиат ва сабаб) ва маҳдудияти захираҳо, инчунин вақти иловагӣ мебошад, ки онро барои қонун намудани талабот равон намудан имконпазир аст. Ин маҳдудиятҳо вазифаи дугонро оқилона ҳал менамояд – то ҳадди аққал талаботи иҷтимоиро қонун намуда, ҳамзамон даромади баланд ба фонди меҳнат (вақт) ва манобеи инкишофи оянда ба даст меоварад.

Хулоса, ҳангоми таҳқиқоти таркиби генетикии мафҳуми инкишоф ва рушд мо аз он нуқтаи назар нигоҳ намудем, ки ҳамаи онҳо бевосита бояд аз ҳаёти инсонӣ бармеоянд. Ин мафҳумҳои талабот, фаъолият, арзиш, ки инсоният ба вучуд меоварад ва онҳо мазмуни васеъи умумичомавӣ дошта, барои нишон додани чараёни таърихӣ инкишофи иқтисодӣ иҷтимоӣ чомеъа қорбурд карда мешавад.

Талабот - ин муносибати инсон ба шароити рӯзгузаронӣ, яъне табиат (аз ҷумла табиати худ инсон), мавҷудияти воситаҳои ҳаётӣ, чомеъа, инчунин шароити меҳнат ва дигар самти фаъолият мебошад. Фақат ба воситаи талабот шаклҳои ҳаёти маънавӣ муккамал гашта, тақсмоти меҳнати чомеавӣ аниқ шуда, унсурҳои хоҷагидорӣ, институтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, танзими воқеи амалкунанда ва сохторҳо ба вучуд омада, инкишофу рушди иқтисодӣ боиси муайян шудани самти иҷтимоӣ гашта, ба некуаҳволии одамон нигаронида мешаванд.

То кадом андозае таҳавули давраҳои таърихӣ инсоният аз ҳамдигар тавофут надошта бошанд, ҳамеша ба чараёни умумӣ - аз пайи ивазшавии талабот мераванд. Ҳамеша сарчашмаи инкишофи низомии чомеъа аз ҳолати ҳуди инсон, эҳтиёҷоти фаъолияти вай ибтидо мегирад.

Фаъолияти самараовари тавлидот, илмӣ – техникаӣ, иҷтимоӣ дар он ҳолате ба амал меояд, ки вай ба мунтазирият, мақсад, ҳадафи инсонӣ, ба низомии қобили қорӣ ва муносибат байни одамон така менамояд. Бе ягон манфиат, яъне безътимод ба гирифтани натиҷаи зарурӣ, на муносибатҳои самараноки истехсолӣ, на боздеҳи тавлидот ягон маъно надорад.

Инкишофи таърихӣ дар натиҷаи ба вучуд омадани талаботи нав ва намудҳои нави фаъолият ба амал меоянд. Ҳамзамон шавқу рағбати одамони гуногун буда, алоқамандии самарадеҳи навро пайдо мекунад. Вале лаҳзаи калидии инкишоф тақсмоти талаботи инсон (таъбу завқ), чудо намудани муносибатҳо ба ду гурӯҳи қалони иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гашт. Ба замми истифодаи ин дугонаи истилоҳот дар ҷои аввал, ҳам дар назария ва ҳам дар амалия ноаён дар ҷои аввал на иҷтимоӣ, балки иқтисодӣ ибтидо мегирад. Иҷтимоӣ бошад оддӣ чун оқибати табиӣ раванди иқтисодӣ маънидод карда шуда, амалан мустақилиятро аз даст медиҳад. Вале мо ибтидо иҷтимоӣ ва иқтисодӣро ҳамчун ду соҳаи баробархуқуқи маишӣ дида баромада, таҳмин менамоем, ки муаммои чудо намудани онҳо тамоман хушқу ҳолӣ ва беҳуда аст. Иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамон “ҷуфти диалектикаианд”, ки моҳияти худтаҳавулно ба вучуд меорад.

Инкишоф, тобеияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ хусусан пай дар ҳам даврагӣ ивазшавии онҳо зуҳур меёбад: талаботи иҷтимоӣ нава ки дар чомеъа пайдо мешавад, метавонанд танҳо дар ҳадди меҳнати сарфшуда қонун гардонида шаванд. Аз ин рӯ сарфи меҳнат худ талаботи муҳим буда, бо дигар эҳтиёҷоти иҷтимоӣ чун воситаи ҳадафрас дохил мешаванд. Талаботи иқтисодӣ бошад бо ҳамагуна мавҷудияту муҳимияташон мақсади ягонаанд. Онҳо тобеи иҷтимоӣ буда ва берун аз ин ҳадаф вучуд надошта, ҳам замон маъно надоранд. Дар асоси маишати инсон ибтидои мувозинати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ меистанд. Мавқеи мақсаднок

будани иҷтимоӣро қайд намуда, мо ҳеч гоҳ иқтисодиётро дуҷумдараҷа ҳисоб наменамоем. Ҳақиқати инкишофи ҷомеавию таърихӣ дар ин давра ба таркиби тарафҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мувофиқат менамояд.

Умуман, раванди афзоиши ҳаракати умумӣ ва афзоиши ҳаракати хусусӣ таҷҷасуми худро дар ҳаёти воқеии ҷомеаи инсонӣ меёбанд. Ошкор намудани самт ва гузаришҳо имконият медиҳанд амиқтар инкишофи зухуроти иқтисодиро фаҳмида, оид ба раванди амалишавии рушди иқтисод мулоҳиза намуда, ба хусусияти тағйироти он, дигаргуншавӣ, гузариши ногузир аз ҳолати устуворӣ ба ноустуворӣ ва ноустуворӣ ба устуворӣ ба воситаи пайвастагии он ба инкишофи иқтисодию иҷтимоиро фаҳмем.

АДАБИЁТ

1. Barrere A. La crise n est pas ce que l on croit. – P. Economica, 1981. 8, 308 p.
2. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. М. Экономика, 1989, -526с, стр. 56.
3. Thomas Maltus. First Essay on Population 1798 (London: Macmillan. 1966), p. 139// Angus Maddison, Phos of Capitalist Devolepment (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982, p. 9).
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., 1982. С. 152.
5. Юнусова М.М. Социальные проблемы роста национальной экономики. –Д.; “Ирфон”, 2007, 138.

УДК 388.242.42 (575.3)

Тағоев Б. Ш., Аҳмадова М.Ф.

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур зарурати истифодаи таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди инфрасохтори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст.

Таҷрибаи танзим ва рушди инфрасохтори соҳибкорӣ дар як қатор мамлакатҳои хориҷӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллифон, барои инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи фишангҳои дастгирии давлатӣ ва хусусӣ, усулҳо ва истифодаи барномаҳо дар як қатор мамлакатҳои Осиё ва Аврупои Ғарбӣ қобили таваҷҷуҳи хос мебошад.

Ба ғайр аз ин, аз ҷониби муаллифони мақола самтҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкорӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, инфрасохтори соҳибкорӣ, соҳаи хизматрасонӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, кластер, бизнес-инкубатор, инноватсия.

Тагаев Б. Ш., Ахмадова М.Ф.

**ПРИМЕНЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ
ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье обосновывается необходимость применения зарубежного опыта создания и развития инфраструктуры предпринимательства в Республике Таджикистан.

Анализируется опыт регулирования и развития инфраструктуры предпринимательства в ряде зарубежных стран.

По мнению авторов статьи, особый интерес для развития экономики Республики Таджикистан представляет использование инструментов государственной и частной поддержки, методы и программы, применяемые в ряде стран Азии и Западной Европы.

Кроме того, авторами статьи предложены основные направления государственной поддержки предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, инфраструктура предпринимательства, сфера услуг, государственная поддержка предпринимательства, производственное предпринимательство, кластер, бизнес-инкубатор, инновация.

Tagaev B. Sh., Ahmadova M.F.

**APPLICATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN CREATION AND
DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN**

There is in the article substantiated the need to apply foreign experience in the creation and development of entrepreneurship infrastructure in the Republic of Tajikistan.

There is analyzed the experience of regulation and development of entrepreneurship infrastructure in a number of foreign countries.

According to the authors of the article, the particular interest for the development of the economy of the Republic of Tajikistan is the instruments of state and private support, methods and programs used in a number of countries in Asia and Western Europe.

In addition, the authors of the article proposed the main directions of state support for entrepreneurship development.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurship infrastructure, service sector, state support for entrepreneurship, industrial entrepreneurship, cluster, business incubator, innovation.

Государству принадлежит особая роль в развитии и ускорении реформ в сфере инфраструктуры производственного предпринимательства. Еще в 30-е гг. 20 века выдающийся английский ученый Д.М. Кейнс впервые обосновал необходимость государственного регулирования рыночной экономики. Так, в работе «общая теория занятости, процента и денег», написания в 1936 году. Д Кейнсом отмечалось, что рыночная экономика может развиваться с полной занятостью и с умеренным ростом цен если государство будет поддерживать и регулировать экономику.

Следует отметить, что в современных условиях в формировании инфраструктуры производственного предпринимательства [7], еще более возрастает значение и роль государства. В настоящее время инфраструктура рассматривается как особый элемент рыночной экономики, создающий конкретную среду для развития предпринимательских структур. Особо следует отметить роль производственного предпринимательства

оказывающий огромное влияние на социально-экономическое развитие страны и на ускорение темпов валового внутреннего продукта (ВВП).

Если обратиться к зарубежному опыту, то оказывается, что участие государства в регулировании производственного предпринимательства и в формировании инфраструктуры значительно расширяет и ускоряет, темпы ее развития.

Производственному предпринимательству в современных условиях в деле сокращения безработицы, спада производства уделяется особое внимание.

Перед любой страной стоит сложная задача поиска эффективных подходов к вопросам развития национальной экономики, т.к. в мире наблюдается усиление международной конкуренции в создании экономической независимости в привлечении капитала и укреплении авторитета страны в мировой экономике.

Прежде всего, становление производственной инфраструктуры в национальной экономике требует определения целей, программ по созданию условий для стабильного роста многих отраслей экономики. Поэтому, реализация такой политики требует в интересах достижения целей социально-экономического развития страны, целенаправленного воздействия структур местного и республиканского управления на всех субъектах рыночных отношений. Для выполнения этих целей органы власти могут использовать разнообразные средства и их выбор зависит от ряда факторов: как тип государственного политического устройства: социально-экономическое положение страны и проблемы внутри страны.

Поэтому, особый интерес для развития национальной экономики представляет использование опыта регулирования и развития инфраструктуры сферы услуг зарубежных и использование государством ряда инструментов. Во многих странах Запада широкое развитие поучили такие сферы инфраструктуры как: консалтинговые; лизинговые, юридические, инжиниринговые, проектные, налоговые, маркетинговые, посреднические, проектные, аудиторские и.т.д. Все эти виды инфраструктуры в зарубежных странах достаточно развиты, потому что развитие инфраструктуры сферы услуг связано там с широким развитием технологии. В зарубежных странах выше названные виды инфраструктуры развиты как на микро, так и на макроуровне в интересах общего регулирования рынка.

Одним из направлений экономической политики зарубежных стран является их помощь в развитии определенных территорий, что способствует созданию новых рабочих мест и росту экономики. Ключевым звеном в стимулировании инфраструктуры сферы услуг является фискальные и денежно-кредитные инструменты. По мнению зарубежных экономистов, они создают глобальные инфраструктурные системы, имеющие большое значение для развития технологического процесса.

Ради развития сферы услуг страны Европы устраивают «налоговые каникулы», т.е. предприятия с участием иностранного капитала освобождаются от многих видов налогов.

Обычно льготы предоставляются в течение 3-5 лет центральными и региональными правительствами с учетом региональной специфики, при согласовании на всех правительственных уровнях [1].

Во многих странах как Гонконг, Аргентина, Южная Корея, Индия, Китай и др. в инфраструктурной системе создаются благоприятные условия в расширении политики реинвестирования. Так, например, в Южной Корее реинвестирование с прибыли на инфраструктуру составляет- от 20% до 30 % в Аргентине от 10% до 20%, Индии 25%, Гонконге-16,5, в Китае для предприятий, поставляющих на экспорт продукции более 70%, прибыль составляет 40% [2].

В выше перечисленных странах также принят кластерный подход. Кластерный подход, исходя из зарубежного опыта, признается как политика повышения конкурентоспособности экономики. Суть кластерного подхода заключается в том, что многие как отстающие

предприятия, так и развитые объединяются в группы (кластеры) и между ними устанавливаются неформальные взаимовыгодные отношения и сетевое сотрудничество. Отраслевые промышленные, инфраструктурные кластеры в таких странах как Канада, Финляндия, Италия, США, и др. стали обычной формой организации бизнес-сообществ. Кластеры стали эффективным инструментом в деле повышения конкурентоспособности в производстве продукции и в предоставлении услуг. Кластеры в каждой стране имеют свою специфику организации деятельности и государственной поддержки.

В условиях нашей страны опыт кластеризации экономических субъектов может быть использован в качестве инструмента развития таких промышленных предприятий как: текстильной, обрабатывающей, легкой, но для решения задач модернизации и развития инфраструктуры сферы услуг.

С целью повышения эффективности реализации правительственных программ по поддержке развития предпринимательства в развитых странах правительственные органы тесно сотрудничают с общественными организациями. В ниже приведенном рисунке показано с взаимодействии инфраструктуры поддержки предпринимательства с общественными организациями.

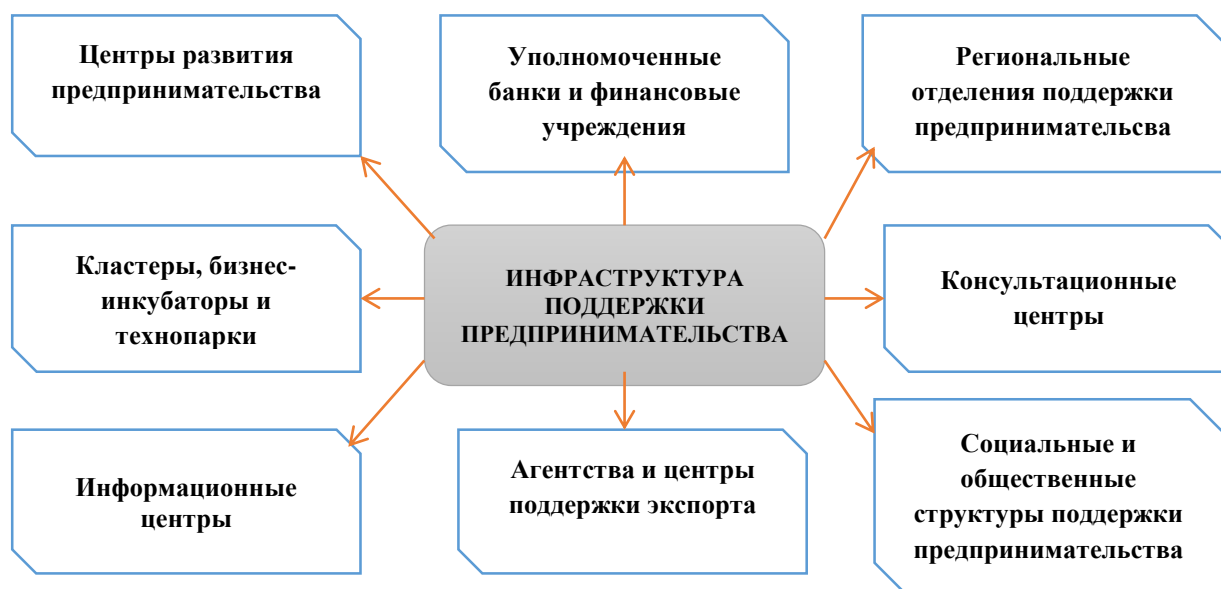

Рис. 1. Инфраструктура поддержки предпринимательства в развитых странах [3].

Эти организации уделяют особое внимание решению проблем как развивать предпринимательство, защищают интересы малого бизнеса, но и оказывают предприятиям консультационную и информационную поддержку.

Как показывает опыт многих зарубежных стран (США, Германия и др). эффективную государственную поддержку предпринимательству оказывают специализированные правительственные органы, наделенные широкими полномочиями, и имеют большие ресурсные возможности. Эффективное решение было найдено США в форме Администрации малого бизнеса при Президенте США. Опыт США используется широко в странах Европы, Японии и в других государствах при совершенствовании систем поддержки малого бизнеса. Специализированные государственные органы поддержки предпринимательства представлены на рисунке 2.

Рис.2. Специализированные правительственные органы поддержки предпринимательства в развитых странах [4].

Так, в США существует администрация малого бизнеса-как специализированный государственный орган оказывающий поддержку предпринимательству, в Германии- Федеральное министерство экономики и технологии, во Франции- Министерство экономики, промышленности и занятости.

В области построения инфраструктуры поддержки предпринимательства интересным является изучение опыта Японии. В Японии государственную инфраструктуру поддержки предпринимательства составляет организация поддержки предпринимательства и инновационного развития всех регионов Японии, что видно из рисунка 3.

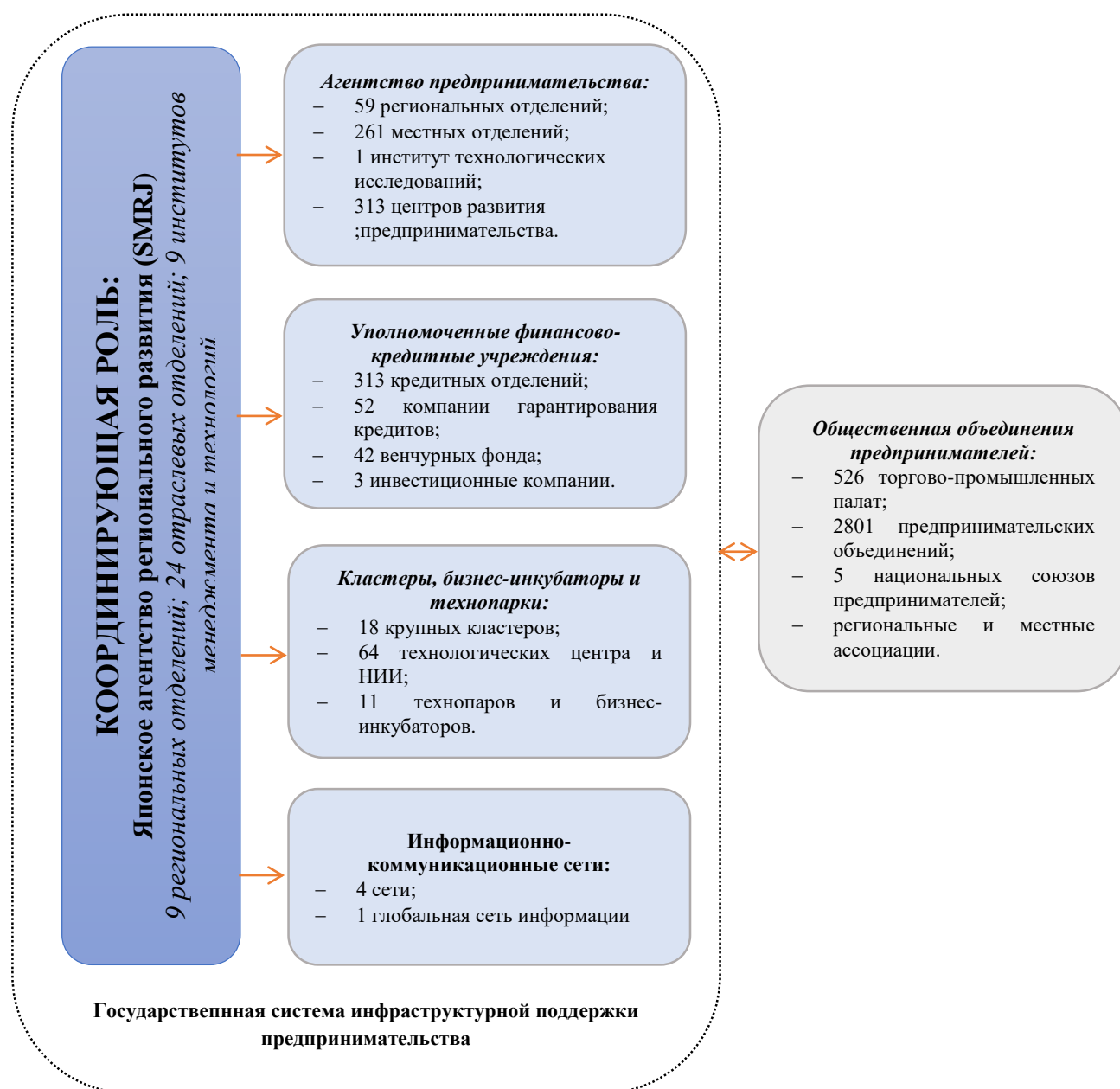

Рис. 3. Общениациональная система поддержки предпринимательства в Японии [5].

Национальную систему поддержки предпринимательства в Японии представляет государственная система наряду с частными финансовыми институтами общественными предпринимательскими организациями. При возрастании рисков внешней среды, особое внимание уделяется взаимодействующим всем элементам широко функциональной инфраструктуры поддержки предпринимательства, целью которого является создание условий для его развития.

На практике широко используются возможности информационной системы. С помощью информационной системы осуществляется изучение состояния работы предпринимательства, анализируются и оцениваются эффективность мер государственного регулирования инфраструктуры и проводятся комплексные последствия и т.п.

В целом, следует отметить, что изучение зарубежного опыта инфраструктурной поддержки предпринимательства свидетельствует, что во многих развитых странах функционирует комплексная государственная политика в области поддержки предпринимательства.

В заключении следует подчеркнуть, что широкое применение мер со стороны государства в области поддержки предпринимательства в развитых странах, в Республике Таджикистан не получила развития и до настоящего времени период ее формирования незначительна. Хотя, как отмечают эксперты в 2019 году, предпринимательство в Таджикистане развивалось достаточно динамично [6]. Множество субъектов малого и среднего бизнеса получили различные формы государственной поддержки.

В 2019 году в результате реализованных мер и продолжения реформ возросло количество субъектов хозяйствования на 32 32 79 единиц, что на 10657 субъектов больше чем в 2018 году. Кроме того, в 2019 году при поддержке местных предпринимателей в различных секторах национальной экономики было введено в эксплуатацию более 40 производственных предприятий, торговых и сервисных центров, учебных заведений и создано более 2000 новых рабочих мест [6].

Данная мера положила устойчивую основу для реализации четвертой стратегической цели – ускоренная индустриализации страны, тем самым сократив экспорт и увеличив объем производства продукции внутри страны.

В целом 2019 год можно считать положительным и успешным для всех секторов национальной экономики, включая предпринимательство, поскольку этот важный экономический сектор добился значительных успехов.

В частности, согласно результатам доклада Всемирного банка «Ведение бизнеса», в котором оценивается государственное регулирование деловой активности в мире. Таджикистан в четвертной раз вошел в десятку стран- реформаторов [6].

По инициативе Главы государства в стране было объявлено «300 дней реформ по поддержке предпринимательства и улучшению инвестиционного климата» В связи с этим Правительством был утвержден план мероприятий, в рамках которого было проведено более 30 различных форумов конференций, выставок для привлечения инвестиций, выявления и устранения препятствий на пути бизнеса [6].

По нашему мнению, для того, чтобы в Республике Таджикистан сформировалась и начала активно действовать государственная поддержка предпринимательства, необходимо:

- создать законодательную базу и экономические условия для развития национальной инфраструктуры предпринимательства;
- В целях повышения эффективности в реализации государственных программ следует создать специализированный государственный орган;
- В состав функции специализированного государственного органа включить такой вид деятельности как «создание и развитие инфраструктуры»;
- Среди населения вести пропаганду о значении и необходимости развития инфраструктуры производственного предпринимательства;
- Поднять ответственность руководителей и представителей власти в части эффективного решения проблем для создания и дальнейшего развития производственного предпринимательства;
- С целью изучения и анализа эффективности мер со стороны государства по поддержке предпринимательства создать систему информационного обслуживания;
- Усилить взаимодействие всех элементов инфраструктуры производственного предпринимательства.

Таким образом, следует отметить, что невозможно решить все социально-экономические проблемы любой страны и в том числе в Республике Таджикистан, если не

создать нужного механизма по развитию инфраструктуры производственного предпринимательства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Райс М. Налоговые льготы развитых странах Запада. 2006г. № 11 с.32.
2. Никитин С. Границы безграничных предприятий. 2007 № 1 с.92.
3. Кунин В.А., Александрова Е.А. Анализ зарубежного опыта поддержки малого предпринимательства// Российское предпринимательство, 2011, № 1 (2). - С. 39.
4. Кунин В.А., Александрова Е.А. Анализ зарубежного опыта поддержки малого предпринимательства// Российское предпринимательство, 2011, № 1 (2). - С. 38.
5. Кунин В.А., Александрова Е.А. Анализ зарубежного опыта поддержки малого предпринимательства// Российское предпринимательство, 2011, № 1 (2). - С. 40.
6. Народная газета» №8 (20238) 19 февраля 2020 года.
7. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.

УДК 332

Гафорода Ҷ.Ғ., Сайфхусейнов Ш.С.

БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ЛАБЛАБУИ ҚАНД ЭҶЁ ВА САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИВУ ИҶТИМОИИ ОН

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли саноатии коркарди лаблабуи қанд дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дорад ва ин бахш ислоҳоти иқтисодиро тақозо мекунад, ки самаранокии онро афзоиш дода, кишварро ба кишвари дорой саноати устувор табдил диҳад.

Дарачаи рушди муносири комплекси лаблабуи қанд, тавсеаи робитаҳои истеҳсолӣ ва байнисоҳавии иқтисодии он дар дохили кишвар ва берун аз он дар сатҳи байнидавлатӣ системаи муттаҳидаи идоракуниро талаб мекунад, ки асоси илмӣ дошта, унсурҳои банақшагириро дар бар мегирад.

Аз ин рӯ, ба назари мо, барои ташаккул ва фаъолияти мӯътадили бозори лаблабуи қанд ва нигоҳ доштани нархҳои дастрас дар Тоҷикистон бо ёрии механизмҳои иқтисодӣ (фармоишҳои давлатӣ, тарифҳои гумрукӣ, қонунгузории андоз ва дигар чораҳои муассир) танзими илмӣ асоснокӣ давлатӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: шароити бозор, тарифҳои гумрукӣ, лаблабуи қанд, омилҳо, саноат, қонунгузории андоз, содирот, ислоҳоти иқтисодӣ, истеҳсолот, маркетинг, шакар, марҳилаҳои тараққиёт, танзими давлатӣ.

Гафорзода Дж. Г., Сайфхусейнов Ш.С.

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА САХАРНОЙ СВЕКЛЫ, ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

В Республике Таджикистан производство промышленной продукции от переработки сахарной свеклы находится в неудовлетворительном состоянии, и этот сектор требует экономических реформ, которые повысят эффективность его работы и превратят страну со стабильной промышленностью.

Уровень современного развития свекловичного комплекса, расширение его производства и межотраслевых экономических связей внутри страны и за рубежом на межгосударственном уровне требует комплексной системы управления, которая имеет научную основу и включает элементы планирования. Поэтому, на наш взгляд, для формирования и устойчивого функционирования рынка сахарной свеклы и поддержания доступных цен в Таджикистане с помощью экономических механизмов (государственные заказы, таможенные тарифы, налоговое законодательство и другие эффективные меры) необходимы научно обоснованные государственное регулирование.

Ключевые слова: рыночные условия, таможенные тарифы, свекольный сахар, факторы, промышленность, налоговое законодательство, экономическая реформа, экспорт, производство, маркетинг, сахар, этапы развития, государственное регулирование.

Haforzoda J. G., Saifkhuseynov Sh.S.

FORMATION OF SUGAR BEET MARKET, ITS ECONOMIC AND SOCIAL EFFICIENCY

In the Republic of Tajikistan, industrial production from sugar beet processing is in an unsatisfactory state, and this sector requires economic reforms that will increase its efficiency and turn the country into a country with a stable industry. The level of modern development of the sugar beet complex, the expansion of its production and inter-sectoral economic ties within the country and abroad at the interstate level requires an integrated management system that has a scientific basis and includes planning elements. Therefore, in our opinion, for the formation and sustainable functioning of the sugar beet market and maintaining affordable prices in Tajikistan with the help of economic mechanisms (government orders, customs tariffs, tax legislation and other effective measures), scientifically based government regulation is needed.

Keywords: market conditions, customs tariffs, beet sugar, factors, industry, tax legislation, economic reform, export, production, marketing, sugar, stages of development, government regulation.

Бозори маҳсулоти лаблабуи қанд эҳё ва таърихи тулонӣ дошта, дар даврони муосир тағйиротҳои гуногуноро аз сар гузаронид. Шакар, ҳамчун яке аз хӯроквории асосӣ, манбаи муфиди энергия мебошад ва омили муҳимми сиёсати берунаи бисёр аз кишварҳо гардидааст. Шакар маҳсулотест, ки ба таври васеъ хариду фуруш мешавад, ба ҳисоби миёна савдои байналмилалӣ он тақрибан 45-50 млн. тонна ва ё бештар аз 30-33 фоизи истеҳсолоти ҷаҳониро ташкил медиҳад. Сиёсати иқтисодии шакар ба сатҳи истеҳсолот, савдо ва ба нархи маҳсулоти истеҳсолшуда таъсир мерасонад. Ин таъсиррасонӣ нисбат ба ғалладонагӣ ҳамаҷанбаӣ буда, таъсири он ба зироатҳои рағандиҳанда хеле наздик аст. Дар як қатор кишварҳои асосии истеҳсолкунандаи шакар сиёсат чунин тарҳрезӣ шудааст, ки пеш аз ҳама

бозори дохилӣ бо маҳсулоти шакар таъмин карда шавад ва танзими нарх ба назар гирифта шавад [1, С: 4-9].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли маҳсулоти саноатии коркарди лаблабуи қанд дар вазъи ғайриқаноатбахш қарор дорад ва соҳаи мазкур ислоҳоти иқтисодиро талаб менамояд, ки барои баланд бардоштани самаранокии кори он ва табил додани мамлакат ба давлати дорои саноати устувор мусоидат менамояд.

Дарачаи тараққиёти муосири зеркомплекси саноатии лаблабуи қанд ва тавсеаи робитаҳои истеҳсолӣ ва иқтисодии байнисоҳавии он дар дохили мамлакат ва берун аз он дар сатҳи байнидавлатӣ системаи идоракунии мукамалро талаб менамояд, ки илман асоснок гардида, фарогири унсурҳои банақшаگیرӣ мебошад.

Бинобар ин, аз нигоҳи мо барои ташаккул ва фаъолияти устувори бозори маҳсулоти саноатии лаблабуи қанд ва нигоҳ доштани нархи дастрас, пешбинишаванда дар Тоҷикистон тавассути механизмҳои иқтисодӣ (фармоиши давлатӣ, танзими тарофаҳои гумрукӣ, қонунгузорию андоз ва дигар чораҳои таъсиррасон) танзими давлатии илман асоснок шуда зарурият дорад.

Хусусияти асосии он ба талаботи кафолатноки шакар вобаста буда, бо назардошти аҳамиятнокии он дар таъмини энергияи инсон ва нархи дастраси он нисбат ба дигар маҳсулоти хӯрокаи дорои сафеда муайян карда мешавад. Чунин омилҳо метавонанд манфиати иқтисодии назаррас расонанд, зеро истеҳсолкунандагони маҳсулот набояд дар шароити номусоид ва номуайяни маркетингӣ фаъолият намоянд, чунин имкониятро самаранок истифода баранд.

Дар Осиёи Миёна ҳамагӣ дар чаҳор давлат шакар истеҳсол мешавад. Дар Тоҷикистон то ба имрӯз аз маҳсулоти ватанӣ шакар истеҳсол намеkunанд, зеро ҳолати коркарди хок, вазъи иқлим барои парвариши лаблабуи қанд то ҳанӯз ба пуррагӣ омӯхта нашудааст. Ашӯи хоми асосии истеҳсоли шакар – найшакар ва лаблабуи қанд мебошад, ки барои парвариши найшакар иқлими мамлакатҳои Осиёи Миёна мутобиқ нест. Танҳо дар чанд вилояти мамлакатҳои Осиёи Миёна аз лаблабуи қанд истеҳсоли шакар ба роҳ монда шудааст, ки талоботи бозори дохиларо қонеъ карда наметавонад ва кулли мамлакатҳои ин минтақа шакарро аз беруни ҷумҳуриҳо харидорӣ менамоянд ва қисми камтарини он аз воридоти ашӯи хом тайёр мегардад.

Рушди саноати шакар дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нобаробар аст. Ин пеш аз ҳама ба шароити табиӣ ва иқлимии парвариши лаблабуи қанд вобаста аст. Омилҳои дигар афзалияти тақсмоти майдони кишт дар байни зироатҳои кишоварзӣ мебошад, ки дар давраи ҳозира манфиати камтар дорад. Лаблабуи қанд ҳоло дар Қирғизистон, Қазоқистон, Туркманистон ва Ўзбекистон парвариш карда мешавад.

Дар давраи шӯравӣ Қазоқистон яке аз ҷумҳуриҳои асосии истеҳсолкунандаи лаблабуи қанд буд. Соли 1980 ҳосили умумӣ 2,2 миллион тоннаро ташкил дод. Аммо то соли 1990 он ба 1 миллион тонна коҳиш ёфт, дар соли 1992 - 1,2 миллион тонна буд. Солҳои минбаъда чамбоварии лаблабуи қанд кам шуда, ба арзишҳои давраи шӯравӣ нарасид. Ҳадди ақали ҳосили лаблабуи қанд дар давраи истиқлолият соли 2014 буд, ки дар он вақт танҳо 24 ҳазор тонна чамбоварӣ карда шуда буд [1, С: 28-34].

Дар Қазоқистон дар доираи барномаи қабулшудаи рушди комплекси агросаноатӣ барои солҳои 2017-2021, коҳиш додани вобастагӣ аз воридоти шакар тавассути афзоиши истеҳсоли шакар аз ашӯи хоми худ дар назар аст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, пешбинӣ шудааст, ки ҳосили лаблабуи қанд то соли 2021 ба 1,1 миллион тонна, ҳаҷми истеҳсоли шакар аз лаблабу ба 121 ҳазор тонна расонида шавад. Бояд гуфт, ки нақшаи соли 2018 аз рӯи ин нишондиҳандаҳо амалӣ гардида, анҷом ёфт. Барнома инчунин нақша дорад, ки воридотро то соли 2021 аз 104 дар соли 2015 то 42,2 ҳазор тонна тадриҷан коҳиш диҳад.

Барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои нақшавӣ дар Қазоқистон замини кишти лаблабуи қанд дар соли 2021 ба 32 ҳазор гектар расонида мешавад. Иқтидори истеҳсоли оид ба коркарди ашёи хоми ватанӣ ба 1216 ҳазор тонна расонида мешавад, ки барои он сохтмони заводҳои хурд ва азнавсозии корхонаҳои мавҷуда тавассути субсидия кардани хароҷоти сармоягузорӣ, технологияҳои сарфаи об ва татбиқи онҳо пешбинӣ шудааст.

Ғайр аз барномаи амалкунанда, дар Қазоқистон концепсияи рушди саноати шакар барои солҳои 2018-2027 таҳия, тасдиқ ва амал намуда истодааст. Тибқи яке аз вариантҳои концепсияи пешниҳодшуда, Қазоқистон то соли 2027 ният дорад аз ҳисоби зиёд кардани майдони кишти лаблабуи қанд ба 78 ҳазор гектар, ҳосилнокиро ба 470 сентнер / га расонда, ҳосили умумиашро то ба 20 ҳазор тонна расонад 3.3 миллион тонна ва шумораи корхонаҳои шакарро ба 8 адад расонанд. Аз ҳисоби ин тадбирҳо пешбинӣ шудааст, ки ҳиссаи истеҳсоли шакар аз ашёи хоми ватанӣ то 77% таъмин карда шуда, ҳаҷми воридоти шакар то 47 ҳазор тонна коҳиш дода шавад. Ҳамзамон, қарор аст, ба минтақаҳои кишти лаблабуи қанд дар ноҳияҳои шимолӣ кишвар ворид шуда, дар он ҷо корхонаҳои шакар сохта шаванд.

Ташаккули саноати истеҳсоли шакар дар Қирғизистон низ дар солҳои Шӯравӣ ба амал омадааст. Соли 1987 РСС Қирғизистон аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли шакар дар Иттифок пас аз РСС Украина ва РСФСР ҷойи сейумро мегирифт. Дар давраи солҳои 1980-1992, шакар дар ҷор корхона истеҳсол мешуд. Инчунин, РСС Қирғизистон содиркунандаи асосии шакар дар Осиёи Марказӣ буд. Аммо, дар охири солҳои 2000-ум, саноат амалан аз фаъолият монд. Дар Қирғизистон дар соли 2008 ҳосили лаблабуи қанд набуд ва дар соли 2009 он 54 ҳазор тоннаро ташкил дод, дар ҳоле ки дар соли 2006 ҳосили он 226 ҳазор тонна буд.

Дар соли 2009 вазъи воқеии саноати шакар дар Қирғизистон пурра аз истеҳсол монд. Ва шурӯъ аз соли 2011 боз саноати истеҳсоли шакар эҳё гардид.

Тибқи маълумоте, ки дар Барномаи рушди саноати ҳӯрокворӣ ва коркарди Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2017-2021 оварда шудааст, талаботи солони аҳолии ҷумҳурӣ ба шакар 145 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки корхонаи “Кайинди-Кант” ҳамагӣ 20% талаботро таъмин мекунад. Дар шароити афзоиши ҳосили лаблабуи қанд, корхонаи “Кошой” барои истеҳсоли шакар дар соли 2017 пас аз 12 соли бекорӣ дубора фаъол шуд. Бо ба қор даромадани ин корхона, Қирғизистон умедвор аст, ки на танҳо талаботи бозори дохилиро пурра пӯшонад, балки содироти шакарро дубора оғоз кунад.

Солҳои охир истеҳсоли шакар низ хеле афзудааст. Агар дар соли 2015 Қирғизистон 24,4 ҳазор тонна шакар тавлид карда бошад, пас дар соли 2018 ҳаҷми истеҳсол ба 122 ҳазор тонна афзоиш ёфт, ки ин ба таъмини эҳтиёҷоти бозори дохилии қанд наздик мешавад.

Савдои хориҷии шакар аз Қирғизистон дар солҳои охир низ қобили тавачҷӯх аст. Ҳамин тавр, агар дар солҳои 2009-2016 воридоти шакар солони ба ҳисоби миёна 78 ҳазор тоннаро ташкил карда бошад, пас дар соли 2017 он ба 39 ҳазор тонна коҳиш ёфта, дар соли 2018 ба 44,2 ҳазор тонна афзудааст, аммо соли гузашта Қирғизистон содироти шакарро дубора ба миқдори нисбатан назаррас таъмин намуд, ки 19,3 ҳазор тоннаро ташкил дод, дар ҳоле ки аз соли 2009 инҷониб тамоман набуд.

Ҳамин тарик, саноати шакари Қирғизистон ҳоло аз давраи таназзули шадид баромадааст ва барои ба яке аз соҳаҳои пешбарандаи иқтисод табдил ёфтан тамоми имкониятҳоро дорад.

Дар Туркманистон шароити табиӣ ва иқлимӣ барои парвариши зироатҳо, ки барои саноати шакар ашёи хом истеҳсол мекунанд, мусоид нест. Бо вучуди ин, парвариши лаблабу дар Туркманистон вучуд дорад. Майдони кишти лаблабуи қанд дар вилоятҳои Балкан ва Марям ҷойгир аст ва тадриҷан меафзояд. Дар соли 2018 дар майдони 17,9 ҳазор гектар зироати решаи ширин кошта шуд, ки ҳосили пешбинишуда 220 ҳазор тоннаро ташкил дод.

Лаблабуи киштшуда барои истеҳсоли шакар дар ягона корхонаи шакари ҶСК “Маришекер” истифода мешавад. Заводи шакари Мэри соли 1998 таъсис ёфтааст, дар соли

2007 навсозӣ гузаронида шуд, таҷҳизоти технологӣ ворид карда шуд. Дар айни замон, иқтидори истеҳсолии ин корхона 11 ҳазор тонна шакар дар як сол аст. Инчунин, дар соли 2001, корхонаи шакари Мэри истеҳсоли спирти баландсифати тозашударо бо иқтидори то 400 ҳазор литр оғоз намуд.

Дар Туркменистон парвариши лаблабу тибқи фармоиши давлатӣ сурат мегирад. Барои таъмини истеҳсоли шакар бо иҷоракорон шартномаи таъминоти ашёи хом баста мешавад. "Маришекер" тавлидкунандагони маҳсулоти кишоварзиро бо тухмӣ ва нақлиёт дар мавсими чамъоварии ҳосил таъмин менамояд.

Умуман, бо назардошти шароити табиӣ ва иқлимӣ, ҳосили пасти лаблабуи қанд, тасаввур кардан душвор аст, ки Туркменистон саноати шакарро бо тавачҷӯҳ дар заминаи ашёи хоми худ рушд хоҳад дод. Баръакс, ташкили истеҳсоли шакарро аз шакари хоми воридотӣ таҳия кардан мумкин аст.

Дар давраи шӯравӣ саноати шакар дар қаламрави Ўзбекистон дар солҳои ҷанг вучуд дошт ва то соли 1953 лаблабуи қанд дар вилоятҳои Тошканд, Фарғона ва Самарқанд парвариш карда мешуд. Дар соли 1945 аз 39,8 ҳазор гектар 447 ҳазор тонна лаблабу гирифта шуд. Худи ҳамон сол 14,9 ҳазор тонна шакар истеҳсол карда шуд.

Зимнан, авҷи тавлиди шакар ба соли 1949 рост омад, ки 56,4 ҳазор тонна истеҳсол мешуд ва минбаъд то истиқлолият шакар дар Ўзбекистон истеҳсол намешуд.

Оғози ташаккули саноати шакари Ўзбекистони мустақилро оғози таъсиси як корхонаи шакар дар вилояти Хоразм дар соли 1994 бо арзиши 83,25 миллион доллар ҳисобидан мумкин аст, ки соли 1998 мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Аввалин корхонаи шакари Ўзбекистони мустақил мебоист дар аввал лаблабуи қандро ҳамчун ашёи хом истифода мебуд, ки онҳо низ дар ҷумҳурӣ парвариш карда мешуданд. Иқтидори корхонаи нав коркарди 3000 тонна лаблабуи қанд дар як рӯз буд.

Соли 2014 дар "SIZ Ангрен" корхонаи дуввуми шакар бо иқтидори 1000 тонна шакар дар як шабонарӯз ба кор даромад. Арзиши лоиҳа 108,4 миллион долларро ташкил дод, аз ин рӯ, иқтидори умумии истеҳсоли шакар дар ҷумҳурӣ тақрибан 700 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад.

Ҳамзамон, тибқи маълумоти Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон, истеъмоли шакар ба ҳар сари аҳоли дар кишвар дар соли 2017 31 кг буд ва аз соли 2000 инҷониб ду баробар афзудааст. Заводҳои шакар ҳатто бо иқтидори пурраашон кор кунанд ҳам, чунин сатҳи истеъмодро таъмин карда наметавонанд. Аммо дар соли 2016 Ўзбекистон 535 ҳазор тонна, дар соли 2017 - 473,3 ҳазор тонна шакар истеҳсол кард.

Зимнан, дар соли 2018 барои фаъолияти судбахши ду корхонаи шакар корҳо барои коҳиш додани арзиши аслии идома дода шуданд ва давлатҳои Покистон, Таиланд, Куба ҳамчун таъминкунандаи асосии ашёи хом ҳисобида шуданд. Дар нимаи дуюми соли 2018 заводи шакари Хоразм ба кор даромад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар Ўзбекистон соли 2018 барои шакари воридотӣ ва ашёи хоми он имтиёз дар шакли озод намудан аз ААИ дода шудааст. Дар соли 2019 озодкунӣ танҳо барои ашёи хом нигоҳ дошта шуд, ки ин метавонад нишон диҳад, ки ҳукумат интизор аст, ки заводҳои шакар имсол ба таври муътадил кор кунанд.

Табиист, ки дар бораи мувофиқи мақсад будани ташаккули саноати шакар дар кишварҳои суоле ба миён меояд, ки набудани шароити табиӣ парвариши ашёи хом маҳсулоти истеҳсолшударо зиёновар ё рақобатпазир намекунад.

Чуноне, қайд намудем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба имрӯз аз маҳсулоти ватанӣ шакар истеҳсол намекунанд.

Тибқи маълумоти Хадамоти зиддиинҳисории Тоҷикистон, дар давраи аз моҳи январ то августи соли 2020 ба Тоҷикистон 117,2 ҳазор тонна шакар ба маблағи умумии 44 миллиону

521,6 ҳазор доллар ворид карда шудааст, ки ҳаҷми воридот нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 8,1 фоиз афзудааст [2].

Таъминкунандаи асосии шакар ба Тоҷикистон Руссия мебошад, ки 83,9% воридотро ташкил медиҳад, 15,6% ба Беларус рост меояд ва боқимонда аз дигар кишварҳо ворид карда мешавад.

Натиҷаи таҳқиқот аз он шаҳодат медиҳад, ки арзиши миёнаи ҳар як тонна шакари воридоти ба Тоҷикистон дар соли 2020 баробар ба 380 доллар буда, дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта арзиши яклухти шакар ҳатто 83 доллар коҳиш ёфтааст.

Аз рӯи маълумоти Хадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 арзиши ҳар як тонна шакар ба ҳисоби миёна 3,9 ҳазор сомони буда, пас аз расмиёти гумрукӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ нархи 1 тонна ба 6,8 ҳазор сомони баробар шуд. Яъне, нархи миёнаи яклухти 1 кг шакар дар дохили Тоҷикистон 6,8 сомониро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли гузашта тақрибан 16% зиёдтар аст [2].

Тайи солҳои охир аз нигоҳи мо, сабабҳои асосии болоравии арзиши шакар дар Тоҷикистон инҳо ҳисобида мешаванд.

1. Пайдоиш ва таъсири пандемия. Сабаби асосие, ки соли 2020 тамоми соҳаҳои ҳаётиро фаро гирифт, пандемияи COVID-19 мебошад. Вақте ки воҳима ва ҳаяҷони анбуҳи одамон оғоз ёфт, аҳолии ҳамаи кишварҳо ба захира кардани маҳсулоти муҳим, аз ҷумла шакар шурӯъ карданд. Сипас ҳукуматҳои кишварҳо кӯшиш мекарданд, ки нархҳоро паст нигоҳдоранд, ба таъминкунандагон ва фурӯшандагон баланд бардоштани нархҳоро манъ карданд. Имкон дорад, ки ин манъкунӣ акнун натиҷаи баръакс диҳад. Корхонаҳои қалоне, ки хӯрокворӣ истеҳсол, таъмин мекунад ва мефурӯшанд, мехоҳанд ин зиёро дар аввали пандемия ҷуброн кунанд.
2. Нафт. Шакар ва нафт бо ҳам мустақиман вобастагӣ доранд. Ва ин вобастагӣ аз этил (эталон), ки дар истеҳсоли он шакар истифода мешавад. Мушоҳидаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар моҳи майи соли 2020 шохиси (индекси) нархи шакар FAO дар давоми 13 соли охир ба ҳадди пасттарин коҳиш ёфт ва ба 14%-ро ташкил дод. Ин бо он далел шарҳ дода мешавад, ки сукути нархҳои байналмилалӣ нафт боиси коҳиш ёфтани талабот ба найшакар барои истеҳсоли этил гардид. Дар натиҷа захираҳои шакар зиёд шуданд, аммо талабот кам боқӣ монд - корхонаҳои қаннодӣ истеҳсолотро кам карданд, қаҳвахонаҳо ва тарабхонаҳо баста шуданд. Аз ин сабаб, заводҳои шакар тасмим гирифтанд, ки истеҳсолотро кам намоянд ё боздоранд. Маҳдудиятҳои ҳаракат дар якҷанд кишвар ба фишори иловагии паст ба талабот мусоидат карданд. Бо мурури вақт оҳиста-оҳиста талабот ба ҳолати муқаррарӣ бармегардад, аммо ба иллати коҳиш ёфтани истеҳсолот чанд моҳи пеш эҳтимолан захираи шакар кам шудааст, ки ин ба арзиши он таъсир кардааст. Илова бар ин, дар робита бо сабаби коҳиш ёфтани нархи нафт дар ҷаҳон дар баҳори соли 2020, бо сабаби бекор шудани ҳатсайрҳои сафари ҳавоӣ ва маҳдудияти ҳаракат дар нақлиёт ҳангоми карантин таъсир расонид.
3. Вазъи иқтисодии Федератсияи Руссия. Дар Федератсияи Руссия низ вазъи нархи шакар гарон гардид. Гарчанде, ки он истеҳсолкунанда ва содиркунандаи шакари лаблабу мебошад, дар бозори истеъмолӣ Руссия якбора болоравии нархҳо мушоҳида шуд. Дар се соли охир дар Руссия шаш корхонаи шакар баста шуд (дар Русия 69- корхонаи истеҳсоли шакар амал мекунад) ва кишти лаблабу 23% кам шудааст. Новобаста ба ин вазъият аз нигоҳи мо мушкилоти истеҳсол ва фурӯши шакар дар Руссия ба вучуд намеояд, зеро дар ин мамлакат захираҳои рекордӣ ҷамъшуда мавҷуданд ва имкони тавлиди шакар аз ашёи хоми воридоти низ мавҷуд аст. Аз сабаби он, ки Федератсияи Россия аз бузургтарин таъминкунандаи шакар

ба Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад, вазъи соҳа ба нарҳо дар Тоҷикистон мустақиман таъсир мерасонад.

4. Таъсири қурби асъор. Дар Тоҷикистони муосир нархҳо мустақиман ба қурби доллар вобастагии бештар доранд, зеро иқтисодиёти кишвар аз сатҳи воридот вобастагии зиёд дорад. Яқбора бештар аз 100 сомони боло рафтани қурби асъори милли нисбат ба доллари ИМА, масраф гардидани захираҳои зиёди асъориву тиллоӣ дар давраи пандемия, ворид нагардидани доллари ИМА аз давлатҳои хориҷӣ ва баръакс, ба давлатҳои хориҷӣ интиқ додани доллари ИМА аз тарафи соҳибкорони ватанӣ – сатҳи нархҳо бо маротиб афзоиш намуд.
5. Зиёд гардидани музди меҳнат ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ. Болоравии музди меҳнат, нафақа ва кумақпулиҳо [3], яке аз мушкилоти анъанавии афзоиши нархҳои маҳсулоти асосии хуруқворӣ ва тарифҳои хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин дар ҳолат, ки аз 01 сентябри соли 2020 маоши кормандони ташкилотҳои бучетӣ, нафақа ва стипендияҳо ба ҳисоби миёна 15% зиёд гардиданд.

Ҳамин тавр, дар асоси мушкилоти мавҷуда ва бо назардошти хусусияти стратегии шакар, барои таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ба назар мерасад, ки истеҳсоли ин маҳсулот бояд дар қаламрави мамлакат ташкил карда шавад.

Аммо, агар заминаи зарурии ашёи хоми кишвар мавҷуд набошад, бо сабабҳои табиӣ ва иқлимӣ ба вучуд омада наметавонад, Ӯ истеҳсоли ашёи хом зиёновар хоҳад буд, ин маънои онро дорад, ки ашёи хом барои истеҳсолот ворид карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, вобастагӣ аз бозорҳои хориҷӣ ва вазъи ҷаҳонӣ дар кишварҳое, ки истеҳсоли шакарро дар заминаи ашёи хоми худ ба роҳ монда наметавонанд Ӯ ташаккули он аз ҳад гаран бошад, дар оянда низ идома хоҳад Ӯфт. Мушкилот оид ба сатҳи ин вобастагӣ, диверсификатсияи воридот, чандирӣ ва қобилияти иваз кардани як бозор бо бозори дигар дар муддати кӯтоҳ ва нисбатан бидуни зарар боқӣ мемонад.

Аз тарафи дигар, бояд тавозуни қобили қабул байни чораҳои протекционистӣ ва нархҳо дар бозори дохилӣ пайдо карда шавад. Агар истеъмолкунандаи ватанӣ бинобар дастгирии давлатӣ маҷбур шавад, ки шакарро хеле гарантар аз он харад, ки агар чунин дастгирӣ набуд ва нархи шакари воридотӣ аз ҳисоби бочҳои баланд боло намебурд, пас дар протекционизми як соҳаи зиёновар аз ҳисоби истеъмолкунандаи дохилӣ номутавозинӣ ба вучуд омадааст.

Ҳамин тариқ, бояд тавозуни байни воридот, таъмини амнияти озуқаворӣ дар сатҳи муайян, ташкили истеҳсолоти даромадноки ватанӣ (ҳам дар асоси ашёи хоми худ ва ҳам воридотӣ) ва танзими давлатии бозори дохилӣ пайдо карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Обзор сахарной отрасли государств – членов Евразийского экономического союза за 2012 – 2016 гг. Москва – 2017 г.
2. Соมนาи расмии Хадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://ams.tj>.
3. Султонов З. С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.

Гафуров П.Ч., Гафуров Ф.Ч.

МОДЕЛИ АНДОЗ АЗ ДАРОМАДИ ШАХСОНИ ВОҶЕӢ

Дар мақола мазкур масъалаи моделсозии андоз аз даромади шахсони воқеӣ баррасӣ карда шудааст. Дар шароити кунунии системаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, андоз аз даромади шахсони воқеӣ яке аз намудҳои асосии андозҳои мустақим ба ҳисоб меравад. Барои таҳлили ин намуди андоз дастури таҳиянамудаи Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта шуда, ҳисоби дақиқи меъёри андоз (бо фоиз) пешниҳод карда шудааст. Илова бар ин, барои таҳлил ва дурнамои ин намуди андоз яке аз усулҳои эконометрикӣ истифода шудааст.

Калидвожаҳо: омилҳои таъсирасон, базаи андоз, дурнамо, моделҳои микросимулясионӣ, моделҳои эконометрикӣ, меъёри самараноки андозӣ, нишондиҳандаҳои асосии макроиктисодӣ.

Гафуров П.Дж., Гафуров Ф.Дж.

МОДЕЛЬ ПОДОХОДНОГО НАЛОГА С ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

В данной статье рассматривается моделирование подоходного налога с физических лиц. В современных условиях налоговой системы Республики Таджикистан подоходный налог с физических лиц является одним из основных видов прямых налогов. Для анализа данного вида налога были изучены инструкции, разработанные Налоговым комитетом Республики Таджикистан, и представлен точный расчет налоговой ставки (в процентах). Кроме того, один из эконометрических методов был использован для анализа и прогнозирования этого вида налогов.

Ключевые слова: влияющие факторы, налоговая база, прогнозирование, микросимуляционные модели, эконометрические модели, эффективная ставка налога, ключевые макроэкономические показатели.

Gafurov P.J., Gafurov F.J.

PERSONAL INCOME TAX MODEL

This article discusses the modeling of personal income tax. In the current conditions of the tax system of the Republic of Tajikistan, the personal income tax is one of the main types of direct taxes. To analyze this type of tax, the instructions developed by the Tax Committee of the Republic of Tajikistan were studied, and an accurate calculation of the tax rate (in percentage) was presented. In addition, one of the econometric methods was used to analyze and forecast this type of taxes.

Keywords: influencing factors, tax base, forecast, micro-simulation models, econometric models, effective tax rate, key macroeconomic indicators.

Даромади андозбандишаванда бевосита бо андози даромад алоқаманд аст. Аз ин рӯ, андоз аз даромад ба сохтори хароҷоти истеъмолий ва меъёри пасандози шахси воқеӣ, ки андозсупоранда мебошад, таъсир мерасонад. Масъалаҳои тақсимои даромадҳо ва андозбандиро аз ҷаҳлияти иқтисоддонҳои маъруф А. Смит, Д. Риккардо ва дигарон пайгирӣ кардан мумкин аст. Дар таҳияи моделҳои андозбандии даромади шахсӣ муҳаққиқон Аткинсон, Миррлиз, Пигу, Фелпс ва дигарон саҳми назаррас гузоштанд.

Бинобар ин, моделиронии андози даромад аз шахсони воқеӣ дар шароити имрӯза муҳим арзёбӣ мегардад. Вобаста ба мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ, андоз аз даромади шахсони воқеӣ бояд бо назардошти истифодабарии таҷрибаи кишварҳои пешрафта тасҳеҳ карда шавад. Ҳамзамон, барои таҳкими низоми андоз маъмурияти муассири андоз зарур аст. Бояд қайд кард, ки андози даромад аз шахсони воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз намудҳои асосии андозҳо ба шумор рафта, тақрибан 1/3 ҳиссаи андози мустақимро ташкил медиҳад. Тамоми даромади шахсони воқеӣ бояд ҳамчун манбаи андоз барои ин намуди андоз ҳисоб карда шавад. Ҳамин тариқ, яке аз нишондиҳандаи асосие, ки қисми зиёди андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз он ситонида мешавад музди меҳнат ба шумор меравад. Барои ҳисоб кардани андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба сифати базаи андоз музди меҳнат истифода бурда мешавад, ки яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба ин намуди андоз ба шумор меравад [1,2]. Музди меҳнат пурра ба сифати базаи андоз аз даромади шахсони воқеӣ баромад карда наметавонад, чунки бо ҳисоби миёна андоз аз даромади шахсони воқеӣ 18% - и музди меҳнатро ташкил медиҳад, ки дар асл он бояд аз 12% - то 13%-ро ташкил диҳад. Ин маънои онро дорад, ки ба ғайр аз музди меҳнат дигар сарчашмаҳои даромад (бо назардошти пешардохт) вучуд доранд. Бояд қайд кард, мувофиқи маълумоти оморӣ (Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон) музди меҳнат қисми зиёди базаи андозро ташкил дода бо андоз аз даромади шахсони воқеӣ алоқамандии зич дорад.

Аз ин рӯ, ҳангоми дурнамои андоз аз даромади шахсони воқеӣ, музди меҳнат ҳамчун омил асосии таъсиррасон истифода мешавад. Тибқи дастури таҳиякардашудаи Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дурнамои даромади давлат, аз ҷумла дурнамои андоз аз даромади шахсони воқеӣ, ки дар он музди меҳнат ҳамчун манбаи андоз истифода мешавад, тибқи чадвали зерин ҳисоб карда мешавад.

Чадвали 1.

Ҳисоб кардани дурнамои андоз аз даромади шахсони воқеӣ тибқи дастури таҳиякардашудаи Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Нишондиҳанда	Қимати нишондиҳанда
1	Шумораи миёнаи коргарон (ҳазор нафар)	
2	Музди миёнаи меҳнат дар як моҳ (сомонӣ)	
3	Музди миёнаи солона (сомонӣ)	
4	Фонди умумии музди меҳнат (ҳазор сомонӣ)	
5	Ҳадди ақали андозбандинашаванда (тарҳи шахсӣ) (ҳазор сомонӣ)	
6	Маблағи озодшуда (ҳазор сомонӣ)	
7	Меъёри андоз%	
8	Маблағи андоз (ҳазор сомонӣ)	

Бояд қайд кард, ки ҳангоми дурнамои андоз аз даромади шахсони воқеӣ мувофиқ тибқи ин дастур, меъёри андоз (бо фоиз) дар ҳудуди аз 10,5% то 13% истифода мешавад, ки фоизи воқеии меъёри андозро ифода карда наметавонад. Аз ин рӯ, барои ҳисоб кардани меъёри дақиқи андоз (бо фоиз) бояд формулаи зерин истифода шавад.

$$((MM-MM*1\%-(100+XAA))*13\%+((100+XAA)-XAA)*8\%)/MM*100$$

дар ин ҷо,

MM - Музди миёнаи кор дар як моҳ (бо сомонӣ);

XAA - Ҳадди ақали андозбандинашаванда (бо сомонӣ);

Нишондиҳандаҳои дар чадвал овардашуда маҷмӯӣ буда, танҳо як солро дар бар мегиранд, ки ба талаботи моделҳои микросимулятсионӣ ва эконометриқӣ ҷавобгӯ нестанд.

Таҳлили сиёсати давлатӣ яке аз вазифаҳои асосии иқтисодчиён мебошад. Ислоҳоти андоз воситаҳои пурқувватеро талаб мекунад, ки барои чен кардани таъсири маҷмӯӣ ба иқтисодиётро имкон диҳанд. Бунёди чунин воситаҳо ҳамеша тавсифкунандаи амиқи мураккабии системаи иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. Барои бунёди чунин воситаҳо истифодабарии моделҳои микросимулятсионӣ мувофиқи мақсад аст. Бояд қайд кард, ки моделҳои микросимулятсионӣ ба нишон додани рафтори инфиродӣ асос ёфтааст, вақте ки агентҳо бо ҷаҳорҷӯби гуногуни иқтисодӣ ва институтсионалӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Моделҳои микросимулятсионӣ ҳамчун воситаи таҳлилии барои баҳодихии даромади андоз ва таъсири пешниҳодҳои сиёсати давлатӣ ба соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои қабули қарор истифода мешаванд. Аз ин рӯ, моделҳои микросимулятсионӣ дар таҳияи сиёсат тавассути пешниҳоди маълумоти миқдорӣ дар бораи таъсири эҳтимолии пешниҳодҳои сиёсӣ мусоидат мекунад. Моделҳои микросимулятсионӣ ба рафтори бахшҳои алоҳида, ки бо истифода аз сиёсати давлатӣ таъсир мерасонанд, равона карда шудаанд. Масалан, моделҳои макроиқтисодӣ метавонанд рафтори истеъмоли умумиро дар иқтисодиёт мушоҳида кунанд, дар ҳоле ки модели микросимулятсионӣ қарорҳои истеъмолии шахсони алоҳида ё хонаводаҳоро дар сатҳи муайяни даромад таҳлил мекунад. Афзалияти асосии моделсозии микросимулятсионӣ аз он иборат аст, ки таъсири тақсимоти пешниҳоди сиёсиро оид ба соҳаҳои алоҳидаи аҳолии муайян мекунад. Аммо мушкилоти асоси истифода бурдани моделҳои микросимулятсионӣ ин мавҷуд набудани маълумоти муфассал дар оид ба объектҳои таҳлилмешуда мебошад. Маълумот баъзан тавассути пурсишҳо бо мақсадҳои муайян ҷамъоварӣ карда мешавад. Таҳлилгарон майл доранд, ки бештар маълумотҳои маъмурии андоз ё барӯйхатгирии аз ҷониби мақомоти давлатӣ гузаронидашударо истифода баранд. Моделҳои микросимулятсионӣ дар солҳои охир аз компютерҳое, ки қобилияти идоракунии маҷмӯи маълумотҳои калонро доранд, истифода бурда мешаванд. Аммо, метавон таъкид кард, ки сифати натиҷаҳои моделҳои микросимулятсионӣ аз сифати маълумоти истифодамешуда вобастагии зиёд дорад. Барои таҳлили моделҳои микроимулятсионӣ, ду шакл гуногуни маълумоти андоз истифода бурда мешавад. Яке маълумоти маъмурии андоз мебошад, ки аслан эъломияҳои солонаи андозҳо мебошанд ва дигар бошад, маълумоти пурсиш ба ҳисоб меравад. Тадқиқотҳо аксар вақт ҳамчун сарчашмаи муҳими маълумот истифода мешаванд, алахусус дар он ҳолатҳое, ки маълумот аз эъломияҳои андоз нопурра ё ноқофӣ бошанд. Ҳар як модели микроимулятсионӣ эҳтимолан дорои хатогиҳои баҳодихӣ мебошад, ки аз сифати маълумоти воридшуда ба амал меояд.

Моделҳои микросимулятсионӣ муфид ҳисобида мешавад, агар сиёсати андоз нисбат ба андозсупорандагон шаффоф бошад. Барои моделҳои микросимулятсионӣ, табақабандии пойгоҳи додаҳо ҳамчун маълумот истифода мешавад. Одатан, табақабандӣ аз рӯи меъёрҳои зерин амал мекунад: 1) манбаи даромад - музди меҳнат, сармоягузорӣ, кишоварзӣ, моҳидорӣ, тижорат; 2) ҷои зист - шаҳр, деҳот; 3) вазъи андоз - доираи даромад ва андозбандӣ. Раванди табақабандӣ инчунин метавонад андозсупорандагонро бо ҳолатҳои махсус фарқ кунанд, масалан онҳое, ки даромади нисбатан калон доранд, ё тарҳҳои калон ё онҳое, ки мақоми ғайррезидент доранд. Ҳамин тавр, бартариҳои асосии моделҳои микросимулятсионӣ 1) қабули қарорҳо дар сатҳи дахлдор, 2) инъикоси таъсири тағироти сиёсат ба ҳар як категория аз рӯи гурӯҳи даромад ё синну сол ё ҷинс, 3) дурнамои даромадҳои андозӣ, ба ҳисоб мераванд.

Ба ғайр аз усули амалкунандаи Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, усулҳои эконометрикиро истифода бурдан мумкин аст, ки дар асоси маълумоти омории (қаторҳои вақтӣ) истифода мешаванд. Бинобар ин, бо истифода аз усули квадратҳои хурдтарин муодилаи регрессионии андоз аз даромади шахсони воқеӣ вобаста аз музди маош пешниҳод карда мешавад.

Барои тартиб додани муодилаи регрессионӣ аз методологияи зерин истифода мекунем:

$(PIT_t - PIT_{t-1}) = E * (W_t - W_{t-1})$ (+ адади доимӣ) ё ин ки $PIT_t = PIT_{t-1} + E * (W_t - W_{t-1})$ (+ адади доимӣ)

дар ин ҷо,

PIT - воридоти андоз аз шахсони воқеӣ; **E** - меъёри самараноки андозӣ; **W** – музди меҳнат.

Бо истифода аз методологияи овардашуда, барои ҳар як қаторҳои вақтӣ фарқият ҳисоб карда мешавад, яъне тағйирёбии солони андози даромад аз шахсони воқеӣ ва музди меҳнат. Баъди ҳисоб кардани фарқият муодилаи регрессионӣ тартиб дода мешавад, яъне тағйирёбандаи вобаста - воридоти андозӣ ва тағйирёбандаи новобаста - музди меҳнат. Бояд қайд кард, ки **E** – аз рӯи усули квадратҳои хурдтарин баҳо дода шуда, дар **муодилаи регрессионӣ** нишон дода мешавад. Фарқият барои бартараф кардани проблемаи «автокоррелятсия» истифода бурда шудааст. Дар ҳолати ҷой доштани ин проблема, қиматҳои коэффитсиентҳои ҳисобкардашуда ҳангоми истифодабарӣ натиҷаи нодурустро медиҳад. Мавҷуд ё мавҷуд набудани «автокоррелятсия» бо ёрии критерияи Дарбин – Уотсон (dw) муайян карда мешавад. Қимати оморӣ Дарбин–Уотсон дар интервали аз 0 то 4 тақсим шудааст. Агар қимати оморӣ ба 2 баробар бошад, онгоҳ автокоррелятсия вуҷуд надорад ва агар қимати оморӣ аз 2 хурд бошад, автокоррелятсияи бақияҳо мусбӣ, вагарна автокоррелятсияи бақияҳо манфӣ аст.

Бо истифода аз методологияи пешниҳодгардида, муодилаи регрессионӣ барои андоз аз даромади шахсони воқеӣ бо назардошти коэффитсиентҳои зарурии оморӣ, ки алоқамандии байни тағйирёбандаҳои тавсиф мекунад, пешниҳод мегардад (Ҷадвали 1). Бояд қайд кард, ки барои тартиб додани муодилаи регрессионӣ, ки **PIT** вобаста аз **W** мебошад, маълумоти оморӣ 2000-2020 истифода шудааст.

Ҷадвали 1.

Натиҷаи муодилаи регрессионӣ

$PIT_t = PIT_{t-1} + 0.187*(W_t - W_{t-1})$	
Коэффитсиент	0.187
Хатои стандартии Коэффитсиентҳо	0.022442
Бузургии -Т	8.345
Р-Қимат	0.0000
dw – критерияи Дарбин – Уотсон	1.67
R2	0.9

Ҳама коэффитсиентҳои ҳисобкардашуда, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд, истифодаи муодилаи ҳисобкардашударо ҳангоми дурнамои ин намуди андоз тасдиқ мекунад. Ба ибораи дигар, коэффитсиентҳои оморӣ R² (алоқамандии байни тағйирёбандаҳои вобаста ва новобаста), хатои стандартии коэффитсиентҳо (қимати хатоиро инъикос карда тасдиқ мекунад, ки хато он қадар калон нест), Value-T (Хатои коэффитсиент/Хатои стандартии коэффитсиентҳо), P-Value (қимати ин нишондиҳанда аз 0.05 камтар аст ва аз он шаҳодат медиҳад, ки гипотезаи нулӣ барои коэффитсиенти **E** рад карда мешавад) ва dw - критерияи Дарбин-Ватсон аҳамияти коэффитсиенти ҳисобшударо тасдиқ мекунад.

Муодилаи ҳисобкардашударо истифода бурда, воридоти андоз дар як давраи муайян дурнамо дода мешавад. Бояд қайд кард, ки барои дурнамо додани ин намуди андоз бояд тағйирёбандаи новобаста, яъне музди меҳнат (омили асосии таъсиращон) дурнамо дода шавад. Барои дурнамои музди меҳнат дар бисёр ҳолатҳо сатҳи тавварумро истифода мебаранд, яъне музди меҳнат ҳарсола дар сатҳи тавварум афзоиш дода мешавад. Аз ин рӯ,

андоз аз даромад ҳангоми таҳияи бучети давлатӣ муҳим ҳисобида мешавад ва таҳлил ва дурнамои он яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Jenkins G. P., Kuo Chun-Yan., Shukla G. P. (2000). Tax Analysis and Revenue Forecasting: Issues and Techniques. Harvard Institute for International Development Harvard University. Retrieved from http://jdintl.econ.queensu.ca/publications/qed_dp_169.pdf
2. Williams B, Ingenito R, and Vasche JD. 1999. Forecasting Revenue Receipts in the States: Current Challenges in California. National Tax Journal LII: 361-371.
3. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омор, 2012-2019
4. Омори солонаи ҷумҳурии тоҷикистон Агентии омор, 2014-2019
5. www.stat.tj.
6. www.minfin.tj.
7. www.nbt.tj.

УДК 338.2

Файзуллоев М.К., Ятимов А.Ч.

ТАҲЛИЛИ ИҚТИДОРИ-ИЛМӢ ТЕХНИКИИ ИННОВАТСИОНИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Муаллифон дар мақолаи худ, таҳлили иқтисодии-илмӣ техникаи инноватсионии вилояти Хатлонро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Қайд намудаанд, ки Рушди пешрафти илмию техникаи ва равандҳои ҷаҳонишавӣ рақобатро тақвият дода, маблағгузорию, пеш аз ҳама, дар ҳамин соҳа, ки равандҳои инноватсионӣ ба он марбутанд, фаъолнок сохтанд. Равандҳои объективӣ, ки дар дар соҳаи илмӣ таҳқиқот сурат гирифтанд, боиси тағйироти сохторӣ дар низомии маорифи вилояти Хатлон ва зарурати самтдиҳии он ба роҳи инноватсионӣ рушд шуданд.

Калидвожаҳо: иқтисод, таҳлил, илм, техника, инноватсия, ҷаҳонишавӣ, таҳқиқот, маориф, иқтисодиёт, идоракунии.

Файзуллоев М.К., Ятимов А.Дж.

АНАЛИЗ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИННОВАЦИЙ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Авторы в своей статье обсуждают анализ научно-технического потенциала инноваций в Хатлонской области. Было отмечено, что развитие научно-технического прогресса и процессов глобализации усилили конкуренцию и активизировали финансирование, прежде всего, в той сфере, с которой связаны ее инновационные процессы. Объективные процессы, происходящие в сфере науки и исследований, привели к структурным изменениям в системе

образования Хатлонской области и необходимости вывести ее на путь инновационного развития.

Ключевые слова: потенциал, анализ, наука, технологии, инновации, глобализация, исследования, образование, экономика, менеджмент.

Faizulloev M.K., Yatimov A.J.

ANALYSIS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL POTENTIAL OF INNOVATION OF KHATLON REGION

In their article, the authors discuss the analysis of the scientific and technical potential of innovation in Khatlon region. It was noted that the development of scientific and technical progress and globalization processes have strengthened competition and intensified funding, first of all, in the field in which its innovation processes are related. The objective processes that have taken place in the field of science and research have led to structural changes in the education system of Khatlon region and the need to direct it to the path of innovative development.

Keywords: capacity, analysis, science, technology, innovation, globalization, research, education, economics, management.

Таҳлилҳои иқтисодии кадрӣ муассисаҳо, ки дар зербоби боло анҷом додем, зарурати натиҷагирӣ намудани қор ва механизмҳои рушди онро дар муассисаҳои минтақаи вилояти Хатлон ба миён меорад. Зеро инноватсияҳо дар танзими иқтисодӣ минтақаи ҷойгоҳи марказиро ишғол намуда, ба ҷузъи таркибии зарурии пешрафт мубаддал гардидааст. Дар даҳ соли охир дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон афзоиши хароҷоти соҳаи илм, ки бо татбиқи концепсияи давлати илмӣ-техникӣ ва босуботии нисбии иқтисодӣ алоқаманд аст, ба мушоҳида мерасад. Рушди пешрафти илмию техникӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ рақобатро тақвият дода, маблағгузорию, пеш аз ҳама, дар ҳамаи соҳа, ки равандҳои инноватсионӣ ба он марбутанд, фаъолнок сохтанд. Равандҳои объективӣ, ки дар соҳаи илмӣ таҳқиқот сурат гирифтанд, боиси тағйироти сохторӣ дар низомии маорифи вилояти Хатлон ва зарурати самтдиҳии он ба роҳи инноватсионӣ рушд шуданд.

Бояд қайд кард, дар мамлакатҳои аз ҷиҳати индустриалӣ рушдфтои ҷаҳон инноватсия ба соҳаи хоси ташкили фаъолияти касбию махсусгардонидашудаи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, нави муайяни инноватсияҳо ва механизми иҷтимоии рушди иқтисоди миллӣ ва ҷомеа дар маҷмӯъ таъдил ёфтааст. Рушди равандҳои инноватсионӣ хусусияти рушди илму-техникаро, моҳият ва ҳадафҳои раванди илму тағйир дод. Ҳамзамон, дар муассисаҳои илмӣ принципҳои ва методҳои идоракунии ихтисосмандонаи равандҳои инноватсионӣ таҷаккул ёфтанд. Дар рушди инноватсионӣ блокҳои зерин ба миён омаданд:

- а) инноватсияҳои технологӣ - ҷорикунии технологияҳои нави таҳсилотӣ;
- б) инноватсияҳои илмию педагогӣ - таҳия ва ҷорикунии маҳсулоти нави таълимию методӣ, хизматрасониҳои таҳсилотӣ, методҳои ташкили раванди таълим ва тадрис;
- в) инноватсияҳои молиявӣ иқтисодӣ - ҷустуҷӯ ва тақмили механизмҳои таъмини устувории молиявӣ муассисаҳои таҳсилот, ҷорикунии механизми нави молиявӣ иқтисодӣ танзим ва идоракунии, таҳияи низомҳои нави андозҳои иқтисодӣ ва ғ.
- г) инноватсияҳои ташкилӣ - таҳия ва ҷорикунии сохторҳои нави ташкилӣ, тақмили низомии идоракунии соҳаи илму-техника ва ғайра.

Барои муайян кардани муассисаҳои илмӣ ва равияҳои тағйирёбандаи онҳо зарур аст, ҳислатҳои меъёрии муассисаҳои илмӣ, ки дар системаи иқтисоди миллӣ фаъолият мекунанд, омӯхта мешаванд.

Дар шароити имрӯза иттилоот яке аз муҳимтарин проблемаҳои стратегӣ доништа мешавад.

Ин дар барномаҳои миллӣ, сиёсати давлатӣ, иттилоотсозӣ ва рушди илму маориф инъикос ёфтааст.

Дар чараёни таҳқиқоти мо маълум шуд, ки монеаҳо, ки олимон аз гирифтани маълумоти зарурӣ монё мешаванд, норасоии захираҳои молиявӣ, набудани технологияҳои муосири компютерӣ, таҷҳизот, дастрасӣ ба интернет, иттилооти зарурии илмӣ, компютер мебошанд. Зеро маҳз олимон ба воситаи ҳамин омилҳо дар самти корҳои илмӣ-таҳқиқотии навигарӣ намуда, онро дар маҷаллаҳои илмӣ нашр менамояд.

Маҷаллаи илмӣ, чун қоида, мақолаҳо оид ба тадқиқоти назариявӣ, инчунин маводи дорои хусусияти амалӣ барои олимон пешбинӣ шудаанд.

Дар бисёр кишварҳо маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби ташкилотҳои давлатӣ ё ҷамъиятӣ тасдиқ карда мешаванд, ки хусусияти илмӣи нашр ва риояи қоидаҳои баррасии муаллифиро тасдиқ мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин вазифаҳоро Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро менамояд. Айни ҳол дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он 42 маҷаллаи тақризшаванда мебошад, ки дутои он ба вилояти Хатлон рост меояд.

Соли 2020 дар вилояти Хатлон мақолаҳо ва фишурдаҳои олимон дар маҷаллаҳои Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав аз ҷоп бароварда шуд. Айни ҳол дар донишгоҳи мазкур дорои ду паёми илмӣ мебошад (ҷадвали 1).

Сарфи назар аз кам шудани маблағгузори илм, фаъолияти нашриёти донишгоҳ мавқеи худро нигоҳ медорад.

Барои баҳо додан ба муваффақият ва самаранокии тадқиқоти илмӣ аз ҷониби таҳқиқгарони тамоми муассисаҳои вилоят ин нашри мақола, гузориш, фишурдаҳои илмӣ, дастурҳои методӣ, барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва монографияҳо мебошад. Ба андешаи Бобомуродов П.У. низ аломатҳои муҳими иқтисодӣ ва инноватсионӣ ин шумораи нашрияҳо, патентҳо ва ҷимояи рисолаҳо дар муассисаҳои минтақа мебошад [1].

Ҷадвали 1.

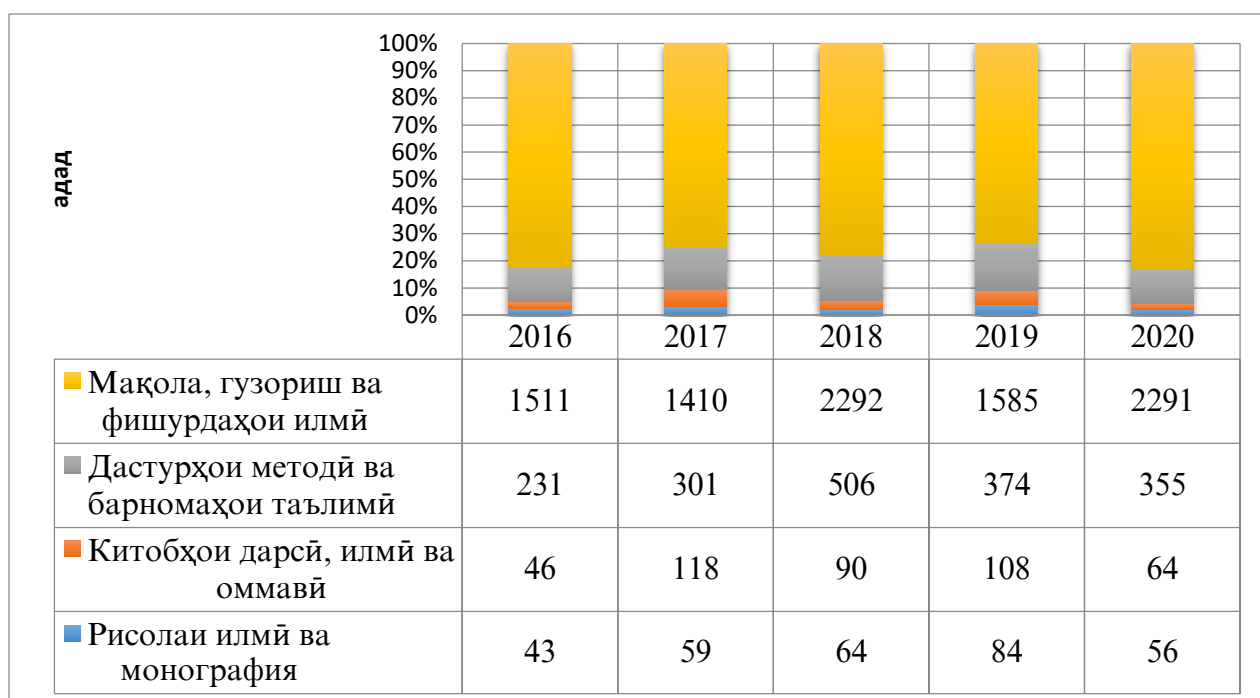
Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав [5]

№	Номи маҷалла	Муассиса	Соли нашр	ISSN	Санаи қайд	№
СИЛСИЛА ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ВА ИҚТИСОДӢ						
1.	Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав	Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав	2008	2663-5534	04.12.2020	1.
СИЛСИЛА ИЛМҲОИ ТАБИӢ						
2	Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав	Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав	2016	2663-6417	18.05.2021	3.

Манбаъ: <https://vak.tj/index.php/majallahoi-takrizshavanda/ma-alla-oi-ta-rizshavanda> (санаи дастрасии маълумот 14.08.2021)

Ҳатто ба воситаи ҳамин нишондодҳо рейтингии муассисаҳои илмӣ ва олий ба назар гирифта шуда, муваффақияти ҳар як муассисаи илмӣ мушаххас баҳо дода мешавад. Ҳамин омил арзёби мебошад, ки сол то сол теъдоди нашрияҳо дар вилоят рӯ ба афзоиш мебошад. Агар мақола, гузориш ва фишурдаҳои илмӣ дар соли 2016 1511 адад бошад ҳамин нишондод дар соли 2020 ба 2291 адад расида афзоиши он 151,6 фоиз баробар гаштааст. Афзоиши

дастурҳои методӣ ва барномаҳои таълимӣ дар вилоят нисбат ба соли 2016 124 адад зиёд мебошад. Китобҳои дарсӣ аз 46 ба 64 баробар гардида, рисолаҳои илмӣ ва монографияҳо низ ба 56 адад дар соли 2020 баробар гаштааст.

Диаграммаи 1. Динамикаи нашки корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар вилояти Хатлон Таҳияи муаллиф

Теъдоди нашрияҳои, ки дар вилояти Хатлон аз чоп бароварда шудааст ин аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбӣ ба роҳ монда шудааст. Рисолаҳои илмӣ ва монографияҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят 40 адад бошад дар соли 2020 ба 51 адад ё худ 127,5 фоиз афзудааст. Аз 56 адади рисолаҳои илмӣ ва монографияҳои соли 2020 24 адади он ба Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, 13 адад ба Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, 8 адад ба Донишгоҳи давлатии Данғара, 3 адад ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ ва 3 адади дигар ба Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон рост омадааст. Дар Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон чунин нишондод ба қайд гирифта нашудааст.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилояти Хатлон 5 адад монография аз ҷониби 4 коллеҷ яъне Коллеҷи омӯзгорӣ назди ДДБ ба номи Носири Хусрав 1 адад, Коллеҷи омӯзгорӣ назди ДДК ба номи А.Рӯдакӣ 2 адад, Коллеҷи милитсияи ВКДҚТ бо қароргоҳ дар шаҳри Кӯлоб 1 адад ва Коллеҷи махсусгардонидашудаи шаҳри Бохтар нашр гардидааст.

Ҷадвали 2

Теъдоди корҳои илмӣ –таҳқиқотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбии вилояти Хатлон баро солҳои 2016-2020

№		2016	2017	2018	2019	2020	2020/2016	
							%	Адад
1. Рисолаи илмӣ ва монография								
1	Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	40	39	57	77	51	127,5	11

2	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	3	20	7	33	5	166,6	2
2. Китобҳои дарсӣ, илмӣ ва оммавӣ								
1	Муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят	39	55	46	64	38	-97,4	-1
2	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилоят	7	63	44	44	26	371,4	19
3. Дастурҳои методӣ ва барномаҳои таълимӣ								
1	Муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят	189	239	438	306	299	158,2	110
2	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	42	62	68	68	56	133,3	14
4. Мақола, гузориш ва фишурдаҳои илмӣ								
1	Муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят	1457	1257	2047	1340	1925	132,1	468
2	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	54	153	245	245	366	677,7	312

Манбаъ: Маълумотҳои шуъбаи рушди рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон

Таҳияи муаллиф

Аз рӯи шумораи китобҳои дарсӣ, илмӣ ва оммавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2016 1 адад кам гардида ҳамин нишондода дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ 371,4 % афзоиш ёфтааст.

Бояд қайд кард, ки гарчанде ки нишондиҳандаҳои фаъолияти нашр муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ беҳтар шуда бошанд ҳам, аммо нисбат ба солҳои 2019 бадтар шуда, 18 адад наشري китобҳои дарсӣ, илмӣ ва оммавӣ гардидааст.

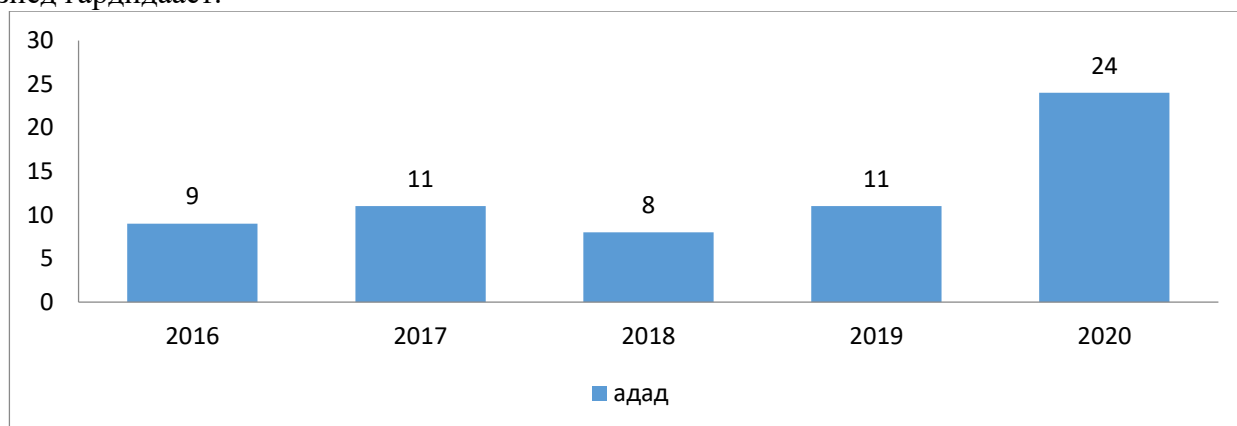
Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки аз рӯи наشري дастурҳои методӣ ва барномаҳои таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти олии хуб фаъолият намуда бошад, бо мақола, гузориш ва фишурдаҳои илмӣ дар конференсияҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилоят нишондиҳандаҳои фаъолияти худро ба таври назаррас (677,7 %) беҳтар намуд.

Ҳамин тариқ аз таҳлилҳои маълумотҳои чадвали 2 метавон хулоса намуд, ки дар байни муассисаҳои илмии вилояти Хатлон, ки дорои потенциали зарурии кадрӣ ва заминаи моддию техникаӣ барои татбиқи босамари тадқиқот дар соҳаи технологияҳо барои рушди инноватсионии минтақа мебошанд, метавон ба Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ва Донишқадаи Технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлобро нисбат дод. Миёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бошад мавқеи фаъолро дар қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соли 2020 Коллеҷи тиббии назди Донишгоҳи давлатии Данғара, Коллеҷи миллӣ-сиёсии назди ВКДҚТ дар шаҳри Кӯлоб, Коллеҷи махсусгардонидашудаи шаҳри Бохтар ишғол намудаанд.

Самти навбатии тадқиқоти мо таҳлили патенту шаҳодатномаҳои навоарӣ дар вилояти Хатлон барои омӯзиши чараёни муттасили илм ва технология мебошад. Дар шароити муосир, минтақаҳои ки қодир ба пешрафти илмӣ -техникаӣ инноватсионӣ мебошанд, бо роҳҳои гуногун ихтироъкориро ба роҳ монда инчунин ба таври оммавӣ натиҷаҳои фаъолияти зехиро дар истеҳсолот қорӣ менамояд. Патенткунӣ як усули ҳифзи ҳуқуқи як қатор объектҳои моликияти зехнӣ (объектҳои моликияти саноатӣ) тавассути бақайдгирии давлатии онҳо, ворид шудан ба реестр аз ҷониби Маркази миллии патенту иттилооти назди Вазорати Рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳуқуқ ба ихтироот, модели муфид, намунаи саноатӣ пас аз гузаштани расмиёти расмӣ дахлдор бо патент тасдиқ

карда мешавад ва аз чониби давлат ҳифз карда мешавад. Ва ин патентдихӣ, яъне таъмини муаллифӣ ва ҳуқуқи истисноии истифодаи усули нав ва ҳалли техникӣ (ихтироъ) барои муаллифи он аст, ки то ҳол роҳи муассири ҳифзи моликияти зеҳнӣ мебошад. Аз ин рӯ, таҳлили ҳаҷм ва динамикаи фаъолияти патентӣ барои арзёбии потенциали инноватсионии минтақаи вилояти Хатлон, сатҳ ва дурнамои рушди илму техника аҳамияти калон дорад.

Мувофиқи маълумотҳои диаграммаи 2 давоми 5 соли охир муассисаҳои таҳсилотӣ оӣ ва миёнаи касбии вилояти Хатлон 63 патенту шаҳодатномаҳои навоарӣ ба даст овардаанд. Дар соли 2020 аз ҳама нишондиҳандаи баландтарин буда нисб ба соли 2016 15 адад зиёд гардидааст.

Диаграммаи 2. Динамика патенту шаҳодатномаҳои навоарӣ дар вилояти Хатлон Таҳияи муаллиф

Мо таҳлили худро аз омӯзиши омили патенту шаҳодатномаҳои навоарӣ дар муассисаҳои вилояти Хатлон низ ба роҳ мондаем. Хусусияти тамоюлҳои имрӯзаи вилоят дар соҳаи патент инҳоро нишон медиҳад. Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали 3 дар соли 2020 шумораи патент дар ДДК бв номи А.Рӯдакӣ нисбат ба соли 2016 1 адад кам шудааст. Ба гуфтаи Кузубов С. А., Платонова Е. И., коҳиши шумораи дархостҳои патентӣ аз иқтисоди ҷаҳонӣ хеле пеш аз сентябри соли 2008 далолат мекард[2]. Дар дигар донишгоҳу донишқадаҳо дар тӯли панҷ соли охир афзоиш мушоҳида шудааст. Таҳлилҳои мо маълум намуд, ки Донишгоҳи давлатии Данғара бо 19 патент мавқеи аввалро дар вилоят соҳиб мебошад. ДДБ бв номи н.Хусрав бо 16 патент мавқеи 2-юм ва Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб бо 9 патент мавқеи 3-юро ишғо намудааст. Дар ин миён МФТ Коллеҷи технологӣ-фармасевтии Тоҷикистон бо 2 патент агар миёни коллеҷҳо мавқеи аввал дошта бошад, пас дар вилоят мавқеи 7-умро ихтиёр намудааст(Ҷадвали 3)

Ҷадвали 3.

Патенту шаҳодатномаҳои навоарӣ додасуда дар вилояти Хатлон

№	МТОК-и вилоят	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2016	
							Ҷамъ	Рейтинг
1	ДДБ бв номи н.Хусрав	1	-	2	5	8	16	2
2	ДДК бв номи А.Рӯдакӣ	2	1	1	-	1	5	5
3	Донишгоҳи давлатии Данғара	5	7	-	1	6	19	1
4	Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон	-	-	-	-	4	4	6
5	Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон	-	3	2	2	1	8	4

6	Донишкадаи технология ва менечменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб	1	-	3	3	2	9	3
7	МФТ Коллеҷи технологӣ-фармасевтии Тоҷикистон	-	-	-	-	2	2	7

Манбаъ: Маълумотҳои шуъбаи рушди рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон

Таҳияи муаллиф

Таҳлили нишон медиҳад, ки дар байни МТОК вилоят ДДК бв нои А.Рӯдакӣ ва Донишкадаи энергетикӣ Тоҷикистон нишондиҳандаҳои камтарин доранд (дар соли 2020 - 1 патент). Афзоиши ин нишондиҳанда дар ДДБ бв номи н.Хусрав дар соли 2020 нисбат ба соли 2016 7 адад зиёд гардидааст.

Дар хотима бояд қайд кард, ки дар айни замон ва ояндаи наздик низ метавон гуфт, ки рақобати иқтисодӣ бо рақобати илмӣ –техникии инноватсионӣ муайян карда мешавад ва ин нишондод нақши моликияти зеҳнро хеле баланд мебардорад. Сарфи назар аз он, ки дар вилояти Хатлон Ҷоизи нисбатан зиёди патентҳо дода шудааст, аммо шумораи умумии патентҳои, ки ҳамасола дар вилояти Хатлон дода мешаванд, ҳанӯз ҳам кам аст. Ин тақвият додани заминаи ҳуқуқӣ, бахусус дар соҳаи ҳифзи натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва татбиқи амалии онҳоро тақозо мекунад.

Қайд кардан муҳим аст, ки дар шароитҳои муосири рушди иқтисодӣ минтақаҳои ҷумҳурӣ вазъияти иқтисодии илмӣ-техникӣ аз бисёр ҷиҳат зиддиятнок боқӣ мемонад. На ҳамаи муассисаҳои, ки ба тадқиқотҳои илмӣ машғул мебошанд, ба шароити рақобат тоб оварда метавонанд. Дар маҷмӯъ ин раванд дар таҳлили иқтисодии кадрӣ, дар мамлакат ва минтақаҳои он зоҳир мегардад.

Маълумотҳои ҷадвали 3-ро истифода карда метавон дар бораи он хулоса кард, ки дар шароитҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, вақте иқтисод ба андозаи кофӣ кушода аст, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ бояд ҷойи аввалро ишғол наоянд. Дар робита ба ин мо чунин фикр мекунем, ки солҳои охир вазъияти макроиқтисодии вилояти Хатлон устувор мебошад, аммо сатҳи ба даст оварда шудаи рушди прогресси илмӣ-техникӣ ба ҳеҷ ваҷҳ ба талаботи ин давр ҷавобгӯ намебошад.

Нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодии илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ ин ҳимояи рисолаҳои илмӣ дар муассисаҳои, ки дар қаламрави минтақа фаъолият мекунанд, махсус меёбад. Ин маълумотҳо дар муассисаҳои вилоят дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Рисола аксар вақт барои муаллиф дар илми роҳ мекушояд, ба он ҷо расиданин низ кори осон нест[4,с.303]. Ин як лоиҳаи тадқиқотӣ мебошад, ки ҳифзи аҳолиро таъмин мекунад. Барои навиштан ва дифоии рисолаи илмӣ аз якҷанд марҳила гузаштан лозим аст, ба монанди интиҳоб ва тасдиқи мавзӯ, таҳлили адабиёт, навиштани бевоситаи рисола, корҳои таҷрибавӣ, омода кардани мақолаҳои илмӣ, реферат, нашри маводҳо, иштирок дар семинарҳо ва конференсиҳо, ҳимояи пешакӣ дар кафедра ва ҳимояи асосӣ дар шӯрои диссертатсионӣ.

Дар соли 2020 шумораи умумии рисолаҳои дифоъшуда дар вилоят 46 нафарро ташкил медиҳад, ки аз ин 2 нафар ҳимояи рисолаи докторӣ ва 44 нафари дигар ҳимояи рисолаҳои номзади намудаанд. Тавре маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳад ҳамасола ҳимояи рисолаҳои доктори 2 нафари мебошад, аммо рисолаҳои номзади бошад бо суръати баланд рушд намуда истода аз 86,7%-и соли 2016 ба 95,7%-и соли 2020 баробар гаштааст.

Ҳимояи рисолаҳои илмӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2018

Номгӯ	Солҳо									
	2016		2017		2018		2019		2020	
	нафар	%	нафар	%	нафар	%	нафар	%	нафар	%
Ҳимояи рисолаҳо дар вилояти Хатлон	15	100	12	100	34	100	61	100	46	100
Рисолаҳои докторӣ	2	13,3	2	16,6	2	5,8	2	3,2	2	4,3
Рисолаҳои номзадӣ	13	86,7	10	83,4	32	94,2	59	96,8	44	95,7

Манбаъ: Маълумотҳои шӯбаи рушди рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон

Таҳияи муаллиф

Ба андешаи Муҳаммадҷусупова Ш.А. бо қушодани Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи шахсоне, ки рисолаҳои номзадӣ ва докториро ҳимоя кардаанд, ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Афзоиши назарраси ин нишондиҳанда дар донишгоҳҳо ба мушоҳида мерасад, зеро барои гирифтани унвонҳои илмӣ аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи қатъӣ вучуд дорад [3, с.80]. Маълумотҳои таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки дар панҷ соли охир дар вилоят 10 нафар рисолаҳои докторӣ ҳимоя намудаанд, ки 60 % он ба Донишгоҳи давлати Бохтар ба номи Носири Хусрав рост меояд.

Ҷадвали 5.-Ҳимоя рисолаҳои илмӣ вобаста ба муассисаҳо дар вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020

Солҳо	Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав		Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ		Донишгоҳи давлатии Данғара		Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон		Донишкадаи энергетикаии Тоҷикистон		Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб		Коллеҷи омӯзгории ДДБ ба номи Н.Хусрав		Коллеҷи иқтисодӣ-техникӣ ш. Кӯлоб		Коллеҷи тиббии ноҳияи М.С.А.Ҳамадонӣ	
	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони	Докторони	Номзадони
2016	1	9	-	2	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
2017	1	4	1	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	1	16	-	5	-	3	1	1	-	3	-	1	-	1	-	2	-	-
2019	1	26	-	16	-	7	1	-	-	8	-	2	-	-	-	-	-	-
2020	2	18	-	12	-	5	-	1	-	3	-	4	-	1	-	-	-	-
Ҷамъ	6	73	1	40	1	16	2	2	-	15	-	7	-	2	-	2	-	1
Ҳиссаи донишгоҳҳо бо %	60	46,2	10	25,3	10	10,1	20	1,3	-	9,5	-	4,4	-	1,3	-	1,3	-	0,6

Манбаъ: Маълумотҳои шуъбаи рушди рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон

Таҳияи муаллиф

Мавқеи дуҷумро Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон бо 20% ишғол намудааст. Ба ду донишгоҳи дигар яъне Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, Донишгоҳи давлатии Данғара 10% рост омадааст. Ҳимоя рисолаҳои номзоди дар соли 2020 қариб ба ҳама муассисаҳои вилоят аз ҷумла Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав 18 нафар, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ 12 нафар, Донишгоҳи давлатии Данғара 5 нафар, Донишкадаи энергетикаии Тоҷикистон 3 нафар, Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон 1 нафар, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб 4 нафар, Коллеҷи омӯзгории ДДБ ба номи Н.Хусрав 1 нафар рост омадааст.

Хулоса дар баяни муассисаҳои илмӣ вилояти Хатлон, ки дорои потенциали зарурии кадрӣ ва заминаи моддию техникӣ барои татбиқи босамари тадқиқот дар соҳаи технологияҳо барои рушди инноватсионии минтақа мебошанд, метавон ба Донишгоҳи давлатии Бохтар Н.Хусрав ва Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ нисбат дод. Ин нишондиҳанда бо маълумоти дигар муассисаҳои илмӣ вилоят муқоиса карда шуда, афзоиши нерӯи кадрҳои илмиро дар вилояти Хатлон нишон медиҳад.

1. Бобомуродов П.У. / Формирование и развитие региональных инновационных подсистем (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан) диссертация Душанбе 2019.
2. Кузубов С. А., Платонова Е. И. Сравнительный анализ патентной активности в России и за рубежом в контексте перехода на инновационный путь развития // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2010..№.16(73).С..24-31.
3. Мухаммадсупова Ш.А Макроэкономические основы инновационного развития национального хозяйства Республики таджикистан / диссертация барои дарёфти дараҷаи илмӣ/ Хучанд-2020. С.80.
4. Файзуллоев М.К. Проблемы развития инновационных процессов в аграрной сфере // Формирование кластерной политики как основы инновационной ориентированности и конкурентоспособности региона: Сборник научных статей. -Душанбе: КГУ, 2018. -303с.
5. <https://vak.tj/index.php/majallahoi-takrizshavanda/ma-alla-oi-ta-rizshavanda> (санаи дастрасии маълумот 14.08.2021)

УДК 657.6

Гуломов З.Т.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТОРӢ БО ДАРНАЗАРДОШТИ СИФАТИ ОНҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ба миён омадани тамоюлот ва рӯйдодҳои нав дар рушди ҷаҳонии аудит ва иқтисодиёти миллии ҳангоми ҷамъбасти намудани натиҷаҳои рушди хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқотчиён ва мутахассисони соҳаи аудиторӣ водор месозад, ки ба ошкор намудани мушкилот ва таҳдидҳои нисбатан муҳим, инчунин дарёфти роҳҳои бартараф намудани онҳо бо баҳисобгирии талаботи ҷамъият ба сифати хизматрасониҳои аудиторӣ мутаваҷҷеҳ бошанд. Дар мақолаи мазкур ана ҳамин масъалаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои аудиторӣ, назорати ҷаъолияти аудиторӣ, ташкилоти аудиторӣ, аудиторҳои инфиродӣ, сифати хизматрасонии аудиторӣ, стандартҳои ҷаъолияти аудиторӣ, назорати дохилии сифати аудит, назорати берунии сифати аудит, арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ.

Гуломов З.Т.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ АУДИТОРСКИХ УСЛУГ С УЧЕТОМ ИХ КАЧЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Возникновение новых тенденций и явлений в мировом развитии аудита и национальной экономике при обобщении результатов развития аудиторских услуг в Республике Таджикистан заставляет исследователей и специалистов сферы аудита концентрировать внимание на выявление наиболее важных проблем и угроз качеству аудиторских услуг, а также нахождение путей их устранения. Именно эти вопросы и являются предметом рассмотрения в данной статье.

Ключевые слова: аудиторские услуги, контроль аудиторской деятельности, аудиторская организация, индивидуальный аудитор, качества аудиторских услуг,

стандарты аудиторской деятельности, внутренний контроль качества аудита, внешний контроль качества аудита, оценка качества аудиторских услуг.

Ghulomov Z.T.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF AUDITING SERVICES TAKING INTO ACCOUNT THEIR QUALITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The emergence of new trends and phenomena in the global development of audit and the national economy when summarizing the results of the development of audit services in the Republic of Tajikistan forces researchers and specialists in the audit sector to focus on identifying the most important problems and threats to the quality of audit services, as well as finding ways to eliminate them. It is these questions that are the subject of this article.

Keywords: audit services, control of audit activities, audit organization, individual auditor, quality of audit services, standards of audit activities, internal control of audit quality, external control of audit quality, assessment of the quality of audit services.

Таҳқиқи нишондиҳандаҳои асосии тавсифдиҳандаи вазъи бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ташаккули тамоюлҳои номатлуберо нишон дод, ки барои ҳастӣ ва рушди хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдидҳо эҷод менамоянд. Яке аз зуҳуроти номатлуб ин пастшавии тавачҷуҳи соҳибмулкони ва сармоягузори корхонаҳои маҳаллӣ ба аудит мебошад. Гарчанде қонунгузорӣ барои субъектҳои хоҷагидорӣ дорони манфиати умум ҳамасола гузаронидани аудити ҳатмиро пешбинӣ намояд [1] ҳам, шумораи санҷишҳои аудиторӣ дар солҳои охир тамоюл ба зиёдшавӣ надорад.

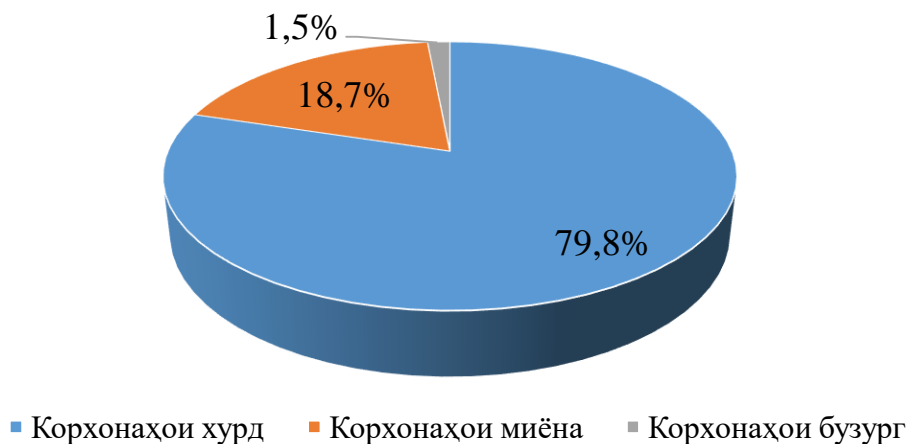
Маълумоти омӯри гувоҳӣ медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари субъектҳои хоҷагидорӣ соҳибкорони инфиродӣ мебошанд (расми 1). Аз 318304 адад субъектҳои хоҷагидорӣ дар санаи 1 январи соли 2019 ҷаъолияткунанда 284714 адад (89,4%) – соҳибкорони инфиродӣ, 33217 адад (10,4%) – корхонаҳо, 373 адад (0,2%) – филиалҳо ва намояндагҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мебошанд [3, с. 206]. Яъне шумораи имконии субъектҳои хоҷагидорӣ барои хизматрасониҳои аудиторӣ ба аудиторҳо ва ташкилотҳои аудиторӣ мурочиаткунанда аз миқдори корхонаҳои миллӣ (33217 адад), инчунин филиал ва намояндагҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ (373 адад) ташаккул ёфта, ҳамагӣ 33590 ададро ташкил медиҳад. Вале на ҳамаи онҳо барои гузаронидани санҷиши аудиторӣ рағбат доранд.

Расми 1. – Сохтори субъектҳои хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда дар санаи 1 январи соли 2019

Сарчашма: муаллиф дар асоси [3] таҳия намудааст

Мизоҷони воқеии имконии аудиторҳо ва ташкилотҳои аудиторӣ асосан корхонаҳои бузург мебошанд, ки вазни қиёсии онҳо дар таркиби корхонаҳои фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят кам аст (расми 2). Аз 26854 корхонаи дар соли 2018 дар мамлакат фаъолияткунанда ҳамагӣ 401 адад (1,5%) ба гурӯҳи корхонаҳои бузург (бо шумораи кормандони аз 201 нафар зиёд) мансуб буда, 5015 адад (18,7%) – корхонаҳои миёна (бо шумораи кормандони аз 31 то 200 нафар) ва 21438 адад (79,8%) – корхонаҳои хурд (бо шумораи кормандони то 30 нафар) мебошанд [3, с. 210].

Расми 2. – Сохтори корхонаҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда аз рӯи андоза дар соли 2018

Сарчашма: муаллиф дар асоси [3] таҳия намудааст

Таҳқиқоти муаллиф нишон доданд, ки сабабҳои асосии кам будани тавачҷуҳ ба хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд:

- дарк накардани соҳибмулкони ва сармоягузори корхонаҳо муҳимии аудитор чун тарзи ягонаи гирифтани ахбори воқеъбинона оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ ва дигар ахбори хусусияти ғайримолиявӣ доштаи субъектҳои хоҷагидорӣ, чун воситаи босамараи назорати ҳифзи дороиҳо ва инъикоси натиҷаҳои молиявӣ ва хавфҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ин субъектҳо;

- дигаршавиҳои номатлуби муҳити сармоягузорӣ дар мамлакат ва зухуроти бухронии ба пастшавии умумии фаъолияти иқтисодӣ дар аксар соҳаҳои иқтисодиёти милли оварда, ки ин нисбат ба субъектҳои хоҷагидорӣ дар пастшавии фаъолнокии сармоягузорӣ ва ҷаҳд кардан ба камкунии ҳамагуна хароҷоти ба андешаи онҳо номӯҳим, ки аудит низ ба онҳо мансуб доништа мешавад, ифода меёбад;

- мавҷуд набудани манфиати воқеӣ ба натиҷаҳои аудити ҳатмӣ аз ҷониби давлат – яке аз истифодабарандагони имконии муҳимтарини ин натиҷаҳо, ки аз ҷумла дар муносибати фориғболонаи он ба субъектҳои риоянакунандаи уҳдадорҳои худ ҷиҳати гузаронидани аудити ҳатмӣ ифода меёбад;

- муносибати “вафодорона”-и аудиторҳо нисбат ба мизочони худ ба хоҳири нигоҳ доштани пойгоҳи мизочон, ки дар таҳрифкории маълумот ва бо хоҳиши мизоч дигаргун кардани ҳулосаи аудиторӣ ифода меёбад (баъзан ба хоҳири ҷалби сармоягузорӣ ё ба даст овардани қарзи бонкӣ мизоч аз аудитор “дигаркунии” ҳулосаи аудиториро хоҳиш менамояд);

- набудани асосҳои методии муносиб дар фаъолияти аудиторӣ, омода набудани баъзе аудиторҳо ба кор дар шароити афзоиши талабот ба сифати хизматрасониҳои аудиторӣ, ки аз ҷорикунии стандартҳои байналмилалӣ аудит бармеоянд;

- касбият ва қордонии нобасандаи аудиторҳои алоҳида, хусусан дар соҳаҳои бонк, сармоягузорӣ ва суғурта.

Ба шумори натиҷаҳои номатлуби арзёбии вазъи қорҳо дар фаъолияти аудиторӣ афзалияти унсурҳои берунии танзимкунӣ ва назорати сифат низ мансуб доништа мешаванд. Дар мамлакат амалҳои танзим ва назорати фаъолияти аудиторӣ асосан ба уҳдаи мақомоти давлатӣ вогузор карда шудааст. Гарчанде тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] дар мамлакат фаъолият намудани ташкилотҳои касбии аудиторҳо дар назар дошта шудааст, то ҳол ҳастӣ ва фаъолияти муносиби онҳо ба назар намерасад.

Тибқи муқаррарот яке аз вазифаҳои асосии ташкилоти касбии аудиторҳо ин дар асоси созишнома бо ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ ба ҷо овардани назорати берунии сифати хизматрасониҳои онҳо мебошад. Барои ба ҷо овардани вазифаи мазкур мақбул аст, ки ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ аъзои ташкилоти касбии аудиторҳо бошанд. Ҳамин тавр, моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муқаррар менамояд, ки аудитор бояд ҳатман аъзои ягон ташкилоти касбии аудиторҳо бошад. Вале барои аъзои чунин ташкилоти касбии аудиторҳо будани ташкилотҳои аудиторӣ ягон нишондод ё муқаррароте дар қонунгузорӣ нест.

Паёмади мавҷудияти омилҳои номбаршуда – бешубҳа, сифати пасти аудит мебошад. Онҳо барои ҳастӣ ва рушди минбаъдаи аудит ва хизматрасониҳои аудиторӣ дар мамлакат таҳдидҳои бевосита эҷод менамоянд. Натиҷаҳои нисбатан хавфноктари ин гуна таҳдидҳо чунин рӯйдодҳо буда метавонанд:

- минбаъд кам шудани шумораи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ, паст шудани сифат ва самаранокии қори онҳо бо паёмадҳои иҷтимоӣ-иқтисодии дахлдор;

- коста шудани обрӯи иҷтимоии касби аудиторӣ, ки омили асосии фирори мутахассисони қордон аз соҳаи фаъолияти аудиторӣ ва майл накардани қордонони ҷавон ба фаъолияти аудиторӣ мебошад;

- паст шудани рақобатпазирии аксари ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ дар бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ва ба ин бозор ворид шудани ташкилотҳои аудитории хориҷӣ.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, чунин меҳисобем, ки рисолати фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – таъмини ҷамъият бо ахбори саҳеҳ оид ба вазъ, хавфҳо ва дигар ҷиҳатҳои муҳим, аз ҷумла ҷиҳатҳои ғайримолиявии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки чун яке аз шартҳои зарурии баландбардории фаъолнокии сармоягузорӣ ва

самаранокии иқтисодиёти миллӣ баромад менамояд. Ҳадафи асосии мукамалгардонии фаъолияти аудиторӣ ва баландбардории сифати хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – ин ташаккули бозори хизматрасониҳои аудиторие мебошад, ки иштирокчиёни он ба талаботи баланди касбӣ ҷавобгӯ буда, қодир бошанд, ки рисолати ба онҳо вогузоршударо бомуваффақона иҷро намоянд. Ба ин хотир, вазифаи асосии мукамалгардонии фаъолияти аудиторӣ – таъмини баландбардории сифати хизматрасониҳои аудиторӣ мебошад.

Дар натиҷаи таҳқиқи бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин хусусиятҳои хизматрасонии мазкур ошкор карда шуданд:

1) Сабаби асосии гузаронидани аудит – хавф доштан аз қорбурди таҳримҳои мақомоти назоратӣ. Мақомоти назоратӣ ба ҳама гуна вайронкуниҳои талаботи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, ҳифзи сӯхтор, муҳити зист ва дигар қоидавайронкуниҳое, ки дар натиҷаи санҷишҳо ошкор шудаанд, ба таври ҷиддӣ муносибат менамоянд. Яке аз намудҳои таҳримҳо, ки аз ҷиҳати молиявӣ маблағҳои қалонро ташкил дода метавонад, ин ҷаримаҳо мебошанд. Таҷрибаи қорхонаҳои ватанӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми набудани таҳримҳо, эҳтимол меравад, ки эҳтиёҷ ба аудит кам мешавад. Хусусияти мазкур бояд дар мавриди қорҳои пешакӣ бо мизоҷ ба инобат гирифта шавад, масалан, аз ҷониби ташкилоти аудиторӣ ба мизоҷ пешниҳод гардидани қафолатҳои ҳифзи манфиатҳо дар назди шахсони сеюм. Дар муносибат бо ин, мо зарур мешуморем, ки соҳаи қорбурди аудити ташаббусӣ аз ҳисоби ташаккули эҳтиёҷ ба хизматрасониҳои аудит васеъ карда шавад.

2) Хизматрасонии аудиторӣ ҳосияти муқарраркунандагӣ дорад. Хусусияти мазкур дар тасдиқ гардидани далелҳои фаъолияти хоҷагидории қорхона ва мувофиқати онҳо бо талаботи қонунгузорӣ ифода меёбад. Яъне ҳангоми гузаронидани аудит дараҷаи қонунӣ будани амалиёти хоҷагидории қорхонаи санҷидашаванда муқаррар карда мешавад.

3) Мавҷуд набудани таъсири бечунучаро ба фаъолияти қорхона. Роҳбарияти қорхона натиҷаҳои фаъолияти аудиториро аз нигоҳи худ метавонад истифода барад, ё истифода набарад.

4) Имкони мушаххасгардонии хизматрасонӣ вобаста аз эҳтиёҷоти мизоҷон, ки бояд дар маҷмӯи ҷорабиниҳои маркетингӣ инъикос карда шавад. Имконоти мушаххасгардонии хизматрасонии аудиторӣ аз ҷониби қонунгузорӣ маҳдуд карда шудааст, ки аз як ҷониб, имкон медиҳад, то хусусияти мазкур ба таври ба истеъмолкунанда дастрас дар ҷорабиниҳои маркетингӣ инъикос карда шавад, аз ҷониби дигар – имкони равиши эҷодиро ҳангоми ба бозор ҳавола додани ин намуди хизматрасонӣ маҳдуд менамояд.

Сифати хизматрасонии аудиторӣ аз чунин омилҳо муайян карда мешавад:

- талаботи қонунгузории қабул кардани хизматрасонӣ;
- дигаршавии қонунгузорӣ;
- суръатҳои афзоиши таваррум;
- афкори ҷамъиятӣ оид ба хизматрасониҳои аудиторӣ;
- бовар надоштан ба дурустии гузориш ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ;
- даромадҳои истеъмолкунанда ва арзиши хизматрасонӣ;
- талаботи шахсони сеюм.

Ташкилотҳои аудиторӣ ва роҳбарони онҳо, аудиторҳои инфиродӣ, шахсони санҷидашаванда ва шахсоне, ки ба аудити ҳатмӣ бояд гирифтӣ шаванд, масъулияти ҷиноӣ, маъмурӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандиро мутобиқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дӯшдоранд.

Ҳамкориҳои байни ташкилотҳои аудиторӣ ва шахсони аудитшаванда бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” ба танзим дароварда мешаванд. Шахси аудитшаванда бояд барои гузаронидани аудит шароит фароҳам оварад, ҳама ахбори

барои гузаронидани санчиши аудиторӣ зарурбударо ба аудитор пешниҳод намояд ва арзиши корҳои иҷрошударо пардохт намояд. Дар навбати худ, аудитор бояд дар муҳлатҳои бо шартнома оид ба гузаронидани аудит муайянгардида санчиши аудиториро гузаронад ва ба фармоишгари аудит ҳулосаи аудиториро пешниҳод намояд.

Мавқеи хосаро дар соҳаи танзимкунии бозори хизматрасониҳои аудиторӣ стандартҳои фаъолияти аудиторӣ ишғол менамоянд. Стандартҳо дар сатҳҳои гуногун таҳия карда мешаванд, ки мақсади асосии онҳо – мусоидат намудан ба сифати баланди хизматрасонии аудиторӣ ва таъмин намудани воқеъбинонагӣ ва набудани хусумат ё дигар манфиати номатлуб ҳангоми гузаронидани аудит мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати сифати хизматрасониҳои аудиторӣ ташкилотҳои аудиторӣ аз ҷониби давлат ва ташкилотҳои касбии аудиторҳо ба ҷо оварда мешавад [1]. Ташкилоти аудиторӣ уҳдадор аст, ки расмиёти сифати аудиторӣ мутобиқи стандартҳои миллии ё байналмилалӣ аудит ва кодекси одоби касбии аудиторҳо таҳия ва назорат намояд. Намудҳои назорати сифати аудит - назорати дохилӣ ва берунӣ сифати аудит ба ҳисоб мераванд.

Назорати дохилии сифати аудиторӣ ташкилоти аудиторӣ тибқи стандартҳои миллии ё байналмилалӣ аудит мустақилона анҷом медиҳад. Назорати берунӣ сифати аудити ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ ва ташкилотҳои касбии аудиторҳо анҷом дода мешавад. Мавзӯи назорати берунӣ сифати аудит, риоя намудани талаботи қонунгузорӣ дар бораи фаъолияти аудиторӣ, стандартҳои миллии ё байналмилалӣ аудит ва кодекси одоби касбии аудиторҳо аз тарафи ташкилоти аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ ба ҳисоб меравад. Қоидаҳои гузаронидани назорати берунӣ сифати аудит аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ (Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – дар мавриди аудити умумӣ, Бонки миллии Тоҷикистон – дар мавриди аудити ташкилотҳои қарзӣ) таҳия ва тасдиқ карда мешаванд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити муносири фаъолияти аудиторӣ ин муайян намудани сифати ҳамкориҳои байни ташкилотҳои аудиторӣ (аудиторҳо) ва ташкилотҳои касбии аудиторҳо мебошад. Чун сифати ҳамкориҳои ташкилоти аудиторӣ ва ташкилоти касбии аудиторҳо сатҳи аз ҳар ду ҷониб қонеъ гардидан аз фаъолияти ҳамдигарии онҳо фаҳмида мешавад. Қонеъгардии мазкур натиҷаи якчанд ҷанбаҳо мебошад, чун рафторӣ, иқтисодӣ, маркетингӣ, тичоратӣ [6, с. 92].

Ҷанбаи рафторӣ бо маҷмӯи муносибатҳои байнишахсӣ ва сатҳи ҳамдигарфаҳмии байни кормандони мушаххас дар раванди ҳалли якҷояи вазифаҳои гузошташуда ифода меёбад. Ҷанбаи иқтисодӣ дар назар дорад, ки иштирокчиёни раванди ҳамкорӣ аз ин гуна ҳамкорӣ нафъи иқтисодиро дар сатҳи барои худ мақбул ба даст меоранд. Ҷанбаи маркетингӣ дар гирифтани баргариҷаҳои бозорӣ иловагӣ дар муборизаи рақибона аз ҳисоби ҳамкорӣ ифода меёбад. Ҷанбаи тичоратӣ мусоидат менамояд, ки имконоти тичоратӣ иловагӣ дар натиҷаи ҷонибдорӣ намудани манфиатҳо, истифода дар барномаҳои баландбардории сифат ба даст оварда шаванд.

Тарзи татбиқи нисбатан босамараи ҷанбаҳои номбаршуда бе баҳисобгирии зиёд будани субъектҳо ва зиёдамалии муҳити ҳамкорӣ ғайриимкон мебошад. Зиёд будани субъектҳои муҳити ҳамкорӣ аз мавҷуд будани якчанд субъектҳои ба сифати ҳамкориҳо таъсиррасон муайян мегардад. Яке аз субъектҳои худ ташкилоти аудиторӣ буда, субъекти дигар – ташкилоти касбии аудиторҳо мебошад, ки аудитор ба ҳайати он дохил аст. Зиёдамалӣ дар он зоҳир мешавад, ки ҳар яке аз субъектҳо ба вазифаҳои гуногун дар низомии идоракунӣ таъсир мерасонад:

а) ташкилоти аудиторӣ сифати санчишҳои аудиториро тавассути таъсиррасонӣ ба муҳити дохилии худ ва ба бозори хизматрасониҳои аудиторӣ идора менамояд;

б) ташкилоти касбии аудиторҳо стандартҳои соҳавии сифати аудит, муносибатҳои байниҳамдигарии иштирокчиёни бозор, инчунин ҳамкориҳои байни субъектҳои соҳа ва муҳити беруниро идора менамояд.

Тавре таҳқиқоти вазъи сифати хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир нишон медиҳад, мушкилоти илмии омӯзиши омилҳои ташаккулдиҳандаи сифати хизматрасониҳои аудиторӣ маншаи методологӣ дорад. Инро дар сатҳи байналмилалӣ эътироф гардидани зарурати гузаронидани мониторинг дар соҳаи риоя гардидани талабот оид ба назорати сифат, ташаккули низоми таъмини сифати хизматрасониҳои аудиторӣ, таҳия намудани принципҳои асосгузори назора аз ҷониби давлат ва аҳли ҷамоатчиғӣ, батартибдарории хусусиятҳои гузаронидани чорабиниҳои назоратии сифати кори аудиторҳои ташкилотҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим собит менамояд. На танҳо дар сатҳи байналмилалӣ тамоюлоти босубот ба зарурати арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ ба назар мерасад. Дар сатҳи миллӣ низ ҳаминсон тадбирҳо андешида мешаванд. Вале то ҳол методологияи ягонаи арзёбӣ дар ин самт таҳия карда нашудааст, ки моро ба зарурати таҳқиқоти минбаъда дар доираи мавзӯи мазкур водор менамояд.

Ҳамин тавр, муаллифони Т.И. Леонова ва А.Г. Жукова чунин тарзҳои методологиро доир ба арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ чудо менамоянд [2, с. 58]:

- муқаррар кардани ҳайати ҷонибҳои манфиатдор дар бачоории фаъолияти аудиторӣ ва қабул кардани хизматрасониҳои аудиторӣ;
- ошкор намудани талабот ба сифати фаъолияти аудиторӣ;
- муайян намудани нишондиҳандаҳои асосии сифати фаъолияти аудиторӣ, ки талаботи пешниҳодшаванда ва маҳакҳои онҳоро ҷен менамоянд;
- муайян намудани дараҷаи мувофиқати ҳосияти хизматрасониҳо ба талаботи ошкоргардида ва паёмадҳои пешкаш намудани хизматрасониҳои аудиторӣ пастсифат;
- муқаррар намудани сатҳи қонеъгардии ҷонибҳои манфиатдор ба ҳосиятҳои хизматрасониҳои қабулгардида чун маҳаки асосии арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ.

Таҳқиқотчи О.С. Тимченко диққатро ба тарзҳои дигар ҳангоми арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ равона намуда, инҳоро чудо менамояд [5, с. 86]:

- салоҳияти касбии аудиторҳо;
- таҷрибаи андӯхташуда;
- мартабаи ташкилоти аудиторӣ;
- мувофиқати хизматрасониҳои пешкашшаванда ба талаботи стандартҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ оид ба фаъолияти аудиторӣ;
- натиҷаи иштироки истеъмолкунанда дар арзёбии сифати санҷиши аудиторӣ ва дигарҳо.

Ғайр аз ин, дигар маҳакҳои сифати фаъолияти аудиторӣ баррасӣ карда мешаванд, ки аз қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд [1]:

- талаботи қонунгузории амалкунанда;
- стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ бачоории фаъолияти аудиторӣ;
- талабот ва шароити иҷозатномадиҳӣ.

Е.А. Старостин чунин меҳисобад, ки рӯйхати мазкурро бо риоя намудани меъёрҳои одоби касбии аудиторҳо илова бояд намуд, ки аз чунин принципҳои асосгузор маншаъ мегиранд [4, с. 109]: бовиҷдонӣ, воқеъбинонагӣ, салоҳияти касбӣ ва муфассалии зарурӣ, маҳфигӣ, рафтори касбӣ.

Таҳлили назарҳои мавҷуда ҷиҳати омилҳои асосӣ ва маҳакҳои арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ ба мо имкон дод, ки диди муайянро дар ин самт таҳия намоем.

Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки арзёбии сифат метавонад ҳам бо ифодаи миқдорӣ ва ҳам бо ифодаи сифатӣ ба чо оврада шавад. Дар ин маврид, арзёбии миқдорӣ дар ҳолатҳое мақбул аст, ки агар ягон пояи муқоисакунӣ, объекти муайяни арзёбӣ мавҷуд бошад. Дар ин ҳолат ҳисобкунии коэффисиентҳои миқдории дахлдор имкон медиҳад, ки равандҳои чоришаванда хубтар дарк карда шаванд. Натиҷаҳои ин гуна арзёбӣ нисбатан воқеъбинона мебошанд, онҳо бо маводи ададӣ ва ҳисобшаванда тасдиқ мешаванд.

Ҳамзамон татбиқи амалии ин гуна равиш бо мушкilotи муайян ҳамрадиф мебошад, ки дар ин ифода меёбанд: на ҳама вақт дарёфт кардани маълумоти дуруст ва басанда барои ҳисобкунии ин гуна коэффисиентҳо дастрас аст. Вале дар раванди арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ инкор намудани сифати вазифавӣ, яъне сатҳи қонегардии истеъмолкунандаи ниҳии хизматрасонӣ мумкин нест. Дар ин маврид бояд дарк намуд, ки ҳар як ташкилоти аудиторӣ нишондиҳандаҳои мушаххасеро, ки ба арзёбӣ аз ҷониби истифодабарандагон гирифта мешаванд, мустақилона муқаррар менамояд.

Таҳқиқоти дар самти муайянкунии омилҳои ба баландбардории сифат ва самаранокии хизматрасониҳои аудиторӣ таъсиррасон гузаронидашуда ба мо имкон дод, то ҳулоса барорем, ки бо вучуди шумори зиёди корҳои ба баррасии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ бахшидашуда, то ҳол методикаи ягона ва мукаммали арзёбии сифат ва самаранокии хизматрасониҳои аудиторӣ таҳия нагардидааст. Ин дар навбати худ, раванди ба истеъмолкунандаи ниҳой пешниҳод намудани хизматрасониҳои аудиторӣ босифатро суи менамояд, бинобар ин, ба фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ корхона ба таври номатлуб таъсир мерасонад, инчунин, дар баъзе ҳолатҳои ҷиддӣ метавонад ба ҳастии корхона таҳдид эҷод намояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, № 993 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://mmk.tj/content/>
2. Леонова Т.И., Жукова А.Г. Методические подходы к оценке и контролю качества аудиторских услуг / Т.И. Леонова, А.Г. Жукова // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2013. - № 5 (83). - С. 57-64
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - Душанбе, 2019. - 478 с.
4. Старостин Е.А. Критерии оценки качества оказания аудиторских услуг / Е.А. Старостин // Актуальные проблемы учета, анализа, финансового контроля и статистики в социальной сфере: сборник материалов межвузовской конференции / Под редакцией В.А. Свободина, С.В. Шамшеева. - М., 2017. - С. 107-112
5. Тимченко О.С. Современные подходы к оценке качества аудиторских и бухгалтерских услуг / О.С. Тимченко // Аудиторские ведомости. - 2013. - № 12. - С. 84-92
6. Черкасова Н.В. Анализ основных требований к деятельности саморегулируемых организаций как субъектов повышения качества и непосредственных участников взаимодействия с аудиторскими компаниями / Н.В. Черкасова // Транспортное дело России. - 2009. - № 12. - С. 91-95

Исупов А.Қ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

В данной статье рассматриваются и исследуются теоритические аспекты возникновения исламского банкинга в отдельных государствах, в частности в исламских и немусульманских государствах. Также, рассматриваются институциональные вопросы внедрения исламского банковского дела в Республике Таджикистан и способствующие для его бесперебойной деятельности нормативно-правовые акты.

Ключевые слова: Исламский банк развития, исламский банк, исламская экономика, инвестиционный фонд, социальный фонд.

Исупов А.Қ.

ТАҲҚИҚОТИ МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ИНКИШОФИ НИЗОМИ БОНҚДОРИИ ИСЛОМӢ

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои назариявии пайдоиши бонқдории исломӣ дар кишварҳои алоҳида, аз ҷумла дар кишварҳои исломӣ ва ғайримусулмонӣ баррасӣ ва таҳқиқ карда мешавад. Инчунин, масъалаҳои институтсионалии татбиқи бонқдории исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки ба фаъолияти мунтазами он мусоидат менамоянд, баррасӣ карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: Бонки исломии рушд, бонки исломӣ, иқтисоди исломӣ, фонди сармоягузорӣ, фонди иҷтимоӣ.

Исупов А.Қ.

RESEARCH OF THEORETICAL ISSUES OF THE ISLAMIC BANKING SYSTEM DEVELOPMENT

This article discusses and explores the theoretical aspects of the emergence of Islamic banking in individual states, in particular in Islamic and non-Muslim states. Also, the institutional issues of the introduction of Islamic banking in the Republic of Tajikistan and the regulatory acts that contribute to its smooth operation are considered.

Keywords: Islamic development bank, islamic bank, islamic economics, investment fund, social fund.

Аз давраи пайдоиши ислом чунин намуди амалиётҳо, ба монанди мубодилаи асъор, интиқоли маблағ ва истифодаи чекҳо мавҷуд буданд. Аммо дар он давра низоми бонқӣ ҳамин тавр ҳам ташкил нашуда буд. Вазифаи институтҳои молиявиро шахсони воқеӣ иҷро менамуданд. Аз ибтидо дар фикҳи исломӣ муассисаи мутамарказонидашудаи молиявӣ барои идоранамои ва тақсмоти воситаҳои чамъшуда вучуд надошт.

Баъдан Байт ул-мол ташкил карда шуда буд, ки дар марҳилаи аввали таъсиси худ ҳамчун муассисаи молиявӣ мавриди истифода қарор дода нашуда буд. Дар марҳилаи баъдӣ хазинаи давлатиро бо истилоҳи хазинаи байт ул-мол ифода менамуданд. Вале дар осорҳои

олимони исломӣ истилоҳи ҳазинаи байт ул-мол ҳамчун муассисаи хайриявӣ муаррифӣ карда шудааст.

Зери мафҳуми байт ул-мол бошад асосан маконеро меноманд, ки дар он моликияти умумӣ ва баъдан воситаҳои молиявии аҳоли нигоҳ дошта мешуд.

Аммо низоми бонкии анъанавӣ бошад зиёда аз 430 сол пеш, бо таъсис ёфтани Banco della Piazza di Rialto дар Венетсия соли 1587 ба вучуд омадааст. Баъдан дар Британияи Кабир Бонки Англия соли 1694 таъсис ёфт, ки то ба имрӯз фаъолияти худро идома дода истодааст.

Дар натиҷаи тараққиёти савдо давлатҳои мусалмони низ низоми бонкии анъанавиро қабул карданд.

Ҳарчанд, ки ақидаҳо оид ба ташкили бонкҳои махсус дар охири солҳои 40-уми асри XX пайдо шуда бошанд ҳам, ақидаҳои нахустин дар аввалҳои солҳои 60-уми асри XX гузошта шудаанд. Алалхусус, қадами аввалин дар ташкили чунин институти молиявӣ, ки бе фоиз фаъолият кунад, лоиҳаи ҳазинаи Мит – Гамре (шаҳраки хурд дар Миср) ба ҳисоб меравад, гарчанде дар он давра мафҳуми «бонки исломӣ» вучуд надошт. Роҳбари ин лоиҳа доктор Аҳмад Ал Нағтар бо аҳолии ин шаҳр суҳбатҳои тӯлонӣ мегузaronид ва соли 1963 аввалин шӯъба кушода шуда буд, ки мақсади ин лоиҳа аз он иборат буд, ки аҳолии хоҷагии кишлоқро барои ташкил кардани сармоя чалб намоянд.

Чунин институти қарзӣ дорои 3 фонд буд:

1. **Фонди амонатию қарзӣ** - ба шахси амонатгузор имконият меод, ки ӯ дар ҳолати зарурӣ бе фоиз қарз гирад.

2. **Фонди сармоягузорӣ** – ба воситаи ин фонд лоиҳаҳои даромадноки шаҳр маблағгузорӣ карда шуда, шахси амонатгузор як қисми даромадро аз ин лоиҳа ба даст меовард.

3. **Фонди иҷтимоӣ** - ба воситаи он шахсони амонатгузор метавонистанд бо хоҳиши худ “зақот” (андози иҷтимоии исломӣ) супоранд ва баъдан воситаҳои пулии ин фонд барои ниёзмандон тақсим карда мешуд [1 с.30-31].

Таърих нишон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳтарин бонкҳои исломӣ дар баробари бонкҳои анъанавӣ чӣ дар кишварҳои мусалмонӣ ва чӣ ғайримусалмонӣ мавқеи муайянеро пайдо намуда истодаанд.

Мафҳуми “бонкдорӣ исломӣ” намуди фаъолияти бонкиеро нишон медиҳад, ки дар он ба муштариён дар асоси қонунҳои шариат яъне истифода набурдани рибо (фоиз аз маблағи қарзӣ) хизмат расонида мешавад.

Ҷонибдорони бонкдорӣ исломӣ ба ин ақидаанд, ки гирифтани ӯ пешниҳод намудани маблағ бо фоизи муқарраршуда ин “рибо”(судхурӣ) буда, аз тарафи қонунҳои исломӣ, яъне Қуръони Карим манъ карда шудааст.

Дар бархе аз давлатҳои бонкҳои исломӣ як қисми низоми қарзӣ ба шумор рафта, дар ҳаҷми қалон пасандоз қабул менамоянд, қарз медиҳанд ва бо идора ва нигоҳдории амвол машғуланд.

Асоси фаъолияти бонкҳои исломӣ – ин гузаронидани амалиётҳои бефоиз мебошад. Низоми бонкҳои исломӣ бо якҷанд хусусиятҳои аз бонкҳои анъанавӣ фарқ менамоянд:

- Мамнуъ будани рибо (судхурӣ);
- Рио қардани усул ва қонунҳои исломӣ ҳангоми маблағгузорӣ қардани лоиҳаҳо (маблағгузори нақардан ба лоиҳаҳо, ки барои истеҳсоли маршрутҳои спиртӣ, тамоку, парвариши ҳук, қимор ва тичорати қаллобӣ равона карда мешаванд);
- Боз доштани амалҳои, ки бар зидди ҷамъияти мусалмонон мебошад;
- Аз рӯи рио намудани қонунҳо ба қонунгузори мамлакат ва қонунҳои шариат амал мекунад;

- Аз рӯи тарзи гирифтани фоида ва ҳадди он, фаъолият ва мақсадашон барои ба даст овардани фоида бо дар назардошти маҳдудиятҳои шариатӣ, равона карда шудааст;
- Аз рӯи идора кардани хавфҳо бошад, хавфҳо бо амонатгузoron тақсим карда мешавад;
- Аз рӯи таъсир ба ММД, ин коҳиш додани сарбории кормандон, сарфакорӣ ва даромадноки онҳоро зиёд намудан, ки ин дар навбати худ ба зиёд гардидани ММД оварда мерасонад;
- Аз рӯи таъсир ба лоиҳаҳои муҳими миллӣ бошад дар Исломи ба чунин лоиҳаҳо афзалият дода мешавад, зеро он ба таъминоти иҷтимоӣ равона карда шудааст.
- Аз рӯи истифодаи чаримаҳо (пеня), ки дар ҳолати сари вақт пардохт накардани маблағҳои қарзӣ ба даст оварда мешавад, даромади бонк ҳисобида намешаванд. Бо ин роҳ гирифтани даромад дар бонкдорӣ исломӣ манъ аст. Маблағҳои чаримаӣ, ки аз ҳисоби сари вақт пардохт накарданд ситонида мешавад, на ба сармояи бонк, балки ба фонди хайриявии бонк равона карда мешавад [2 с. 10-29] .

Дар тамаддуни муосири ислом ҳамчуноне, ки қайд намуда будем бонкдорӣ исломӣ фаъолияти худро дар асри ХХ ба роҳ мондааст. Аввалин бонки (амонатии) исломӣ соли 1963 фаъолияти худро дар Миср оғоз намудааст.

Аввалин сохтори бонкие, ки дар асоси шариат фаъолияти худро ба роҳ мондааст, ин “Дубай Исламик Бэнк” ба шумор меравад, ки фаъолияти худро соли 1975 дар АМА оғоз намудааст. Инчунин дар солҳои 70-уми асри ХХ “Фейсал Исламик Бэнк оф Судон” (1977) ва “Фейсал Исламик Бэнк оф Египет” дар ҳамин сол таъсис дода шудаанд. “Беҳрайн Исламик Бэнк” бошад соли 1979 фаъолияти худро оғоз намудааст.

Аввалин бонки исломие, ки берун аз давлатҳои исломӣ таъсис дода шудааст “Islamic Banking System International Holdings” дар шоҳигарии Люксембург соли 1978 мебошад. Дар Женева бошад, соли 1981 ширкати гуруҳии “Дор ул-Мол ал-Исломӣ” созон дода шуд. Баъзе аз бонкҳои бузурги Ғарб, ба мисоли “Ситибонк” дар соли 1997 дар шоҳигарии Баҳрайн бонки фаръии “Сити Исламик Инвестмен Бэнк”-ро бо сармояи баробар ба 20 миллион доллар таъсис дод.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки теъдоди бонкҳои исломӣ дар ҷаҳон ба 500 адад расидааст, ки ҳаҷми умумии доройҳои онҳо дар соли 2020 ба 3 триллион доллари ИМА баробар мегардад ва доройҳои умумии онҳо 6,5 триллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [3, С 18].

Барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ имкон дод, ки аксари давлатҳо, ки узви ИҚШС буданд, дар минтақаҳои худ молияи исломиро рушд диҳанд.

Аз соли 1997 инҷониб Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Бонки исломии Рушд (БИР) мебошад ва то кунун ҳамкориҳои худро идома дода истодааст.

Бонки исломии рушд (БИР) ташкилоти байналхалқии молиявӣ маҳсуб меёбад. БИР дар конфронси аввалини Вазорати молияи давлатҳои аъзои Конфронси исломӣ, ки дар санаи 18 декабри соли 1973 баргузор гардида буд қабул гардид, ва дар рафти ин конфронс Изҳорот (Декларатсия) оид ба таъсиси БИР ба имзо расонида шуд. Баъдан дар Конфронси Вазирони молияи давлатҳои аъзои Конфронси исломӣ, ки дар шаҳри Ҷидда (Арабистони Саудӣ) 10 августи соли 1974 баргузор гардида буд, оиннома ва моддаҳои созишнома ба тавсиб расонида шуданд. Созишнома ба таври расмӣ санаи 23 октябри соли 1975 қувваи ҳуқуқӣ пайдо намуд. Мулоқоти Шӯрои нозирони БИР бошад, санаи 26 июли 1975 дар шаҳри Эр-Риёд баргузор гардид. БИР фаъолиятро расман дар таърихи 20 октябри соли 1975 оғоз намуд.

Мақсади асосии таъсисёбии Бонки исломии рушд, ин дар асоси принципҳои шариати ислом фаъолият намудан аст, қабл аз ҳама, расонидани кумақҳои молиявӣ ҷиҳати рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои аъзои ин муассисаи молиивӣ байналхалқӣ ва

инчунин чамбиятҳои мусалмонӣ, ки дар мамолики гуногуни ҷаҳон сукунат доранд, ба ҳисоб меравад.

Сармояи саҳомии БИР ба 100 млрд. динори исломӣ баробар мебошад (1 динори исломӣ баробар ба 1,4 долари ИМА), ки он ба 10 000000 млн саҳмия тақсим шудааст, ки ҳар 1 саҳмия ба 10 ҳазор рост меояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 12 сол пеш бонкдории исломӣ ба таври пилотӣ ба роҳ монда шуда буд. Аз ҷумла соли 2008 дар 2 бонки тиҷоратии кишвар “Агроинвестбанк” ва “Тоҷиксодиротбанк” низоми нави қарздиҳии таҷрибавӣ бо усули исломӣ ба роҳ монда шуда буд. Барои ин кор БИР зиёда аз 10 млн.доллари ИМА ҷудо намуда буд, ки ин маблағ бояд ба принсипи бонкдории исломӣ ба муштариён пешниҳод карда мешуд.

Метавон қайд намуд, ки бонкдории исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабул намудани Қонуни ҚТ “Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ” 26 июли соли 2014, таҳти №1108 асос ёфт. Моҳи октябри соли 2015 барои ворид шудани низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми молиявии исломӣ бо Фармони раиси Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) бо аъзогии: БМТ, Вазорати адлияи ҚТ, Кумитаи андозии назди ҲҚТ, бонкҳо, ТХМ, АБТ, АТМХ гуруҳи корӣ таъсис дода шуда буд [4 с. 196-197]

Моҳи феврالی соли 2017 БМТ нақша-чорабиниҳо ҷиҳати татбиқи бонкдории исломӣ дар ҷумҳурӣ ба тавсиб расонид. Моҳи июли соли 2017 шӯъбаи назорати бонкдории исломӣ дар БМТ таъсис дода шуд.

Бонки исломӣ- ташкилоти қарзии исломист, ки дар асоси иҷозатномаи БМТ ба фаъолияти бонкии исломӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон машғул мебошад.

Фаъолияти бонкии исломӣ ин аз ҷониби ташкилотҳои қарзии исломӣ анҷом додани амалиёти бонкии исломӣ ва аҳдҳост, ки дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ” дарҷ карда шудааст мебошад.

Фаъолияти бонкдории исломӣ дар қаламрави кишвар дар асоси як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ танзим ва амалӣ карда мешавад, аз ҷумла:

1. Қонуни ҚТ “Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ” бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 26- уми июли соли 2014 таҳти №1108 қабул карда шудааст;

2. Дастурамалҳои рақами – 227, 224, 171, 175, 236, 238- Бонки миллии Тоҷикистон;
- Тартиби таъини ташкилоти қарзии аъзоӣ ба ташкилоти қарзии исломӣ;
 - Тартиби таъсиси Кумитаи хизматрасонии маблағгузории исломӣ, ваколатҳо ва талабот ба аъзои он;
 - Тартиби гузаронидани санҷиши таҳассусии номзадҳо ба вазифаи кормандони роҳбарикунандаи ташкилоти қарзӣ ва ташкилоти қарзии исломӣ;
 - Тартиби таъсиси воҳидҳои сохтори аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва филиалҳои он;
 - Тартиби пешбурди суратҳисобҳои сармоягузории шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
 - Тавсия дар бораи талабот ба шартномаҳои намунавӣ, ки мутобиқи принципҳои маблағгузории исломӣ баста мешаванд;
 - Феҳристи ҳисобҳои тавозунӣ барои ташкилотҳои қарзии исломӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки фаъолияти бонкиро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд.

Ҳамин тавр, ба ақидаи мо асоси назариявии иқтисодии исломӣ - ҳамаи соҳаҳои фаъолияти хоҷагидориро аз манфиатҳои хусусии ҳар як фард оғоз намуда, то масоилҳои давлатӣ фаро мегирад. Низоми бонкдории исломӣ дар муқоиса бо низоми бонкии аъзоӣ хеле кам ба хавфҳои молиявии вобаста ба бозорگیرӣ ва пардохтпазирӣ дучор мешаванд.

Бинобар ин, бонқдории исломиро дар чамбияте, ки дар он заминаи конунгузорӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ мавҷуд аст ва меъёрҳои шариатро дар ҳаёт татбиқ менамоянд, ба амал баровардан мумкин аст. [5 с. 11-19].

АДАБИЁТ

1. Islamic Financial Services Board (IFSB), Совет по исламским финансовым услугам, декабрь 2017.
2. Дастурамали №224 Дар бораи амалиётҳои, ки мутобиқи принципҳои маблағгузории исломӣ дар ташкилотҳои қарзии исломӣ анҷом дода мешаванд, Душанбе 2017.
3. Дастурамали №238 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзии исломӣ, Душанбе- 2019.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» 26 июли соли 2014, таҳти №1108.
5. Раҳимов М, Қурбонов А, «100 Хусусияти фарқкунандаи бонқҳои анъанавӣ аз бонқҳои исломӣ» Душанбе – 2019.
6. Сафаров Қ.С, «Пул, қарз ва бонқдории исломӣ» Душанбе-2019 «Тайрон-2014».
7. Тартиби таъсиси Кумитаи хизматрасонии маблағгузории исломӣ, ваколатҳо ва талабот ба аъзои он, Душанбе-2019.
8. Хайров Ш.Қ, «Низоми молиявӣ ва бонқдории исломӣ» Душанбе – 2017-Ирфон.

УДК 657.1

Каримӣён М.Б.

ХУСУСИЯТҲОИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ ВА ТАРТИБИ БАҲИСОБГИРИИ ОНҲО ТИБҚИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки вобаста ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ роҳандозӣ шудааст, ба ҳалли масъалаҳои баҳисобгирии амалиёт бо воситаҳои асосӣ таъсири муҳим мерасонад. Бинобар ин, вобаста ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва хусусиятҳои ҳуди воситаҳои асосӣ дар тартиби баҳисобгирии муҳосибии онҳо дигаргунӣ ворид карда мешаванд. Дар мақола тартиби баҳисобгирии амалиёт бо воситаҳои асосӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ таҳқиқ шудааст. Хусусиятҳои воситаҳои асосӣ, ки ба баҳисобгирии муҳосибии онҳо таъсир мерасонанд, ошкор ва арзёбӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: воситаҳои асосӣ, дороиҳои дарозмуҳлат, ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ, маҳакҳои эътирофқунии воситаҳои асосӣ, арзиши аввалии воситаҳои асосӣ, арзиши азнавбаҳододашудаи воситаҳои асосӣ, истехлок.

Каримиён М.Б.

ОСОБЕННОСТИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПОРЯДОК ИХ УЧЕТА В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ

Реформа системы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан, проводимой в связи с внедрением международных стандартов финансовой отчетности, оказывает особое влияние на решение задач учета операций с основными средствами. В связи с этим, и в соответствии с требованиями международных стандартов, а также особенностей самих основных средств вводятся изменения в порядок их учета. В статье исследован порядок учета операций с основными средствами в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности. Выявлены и оценены особенности основных средств, оказывающих влияние на их бухгалтерский учет.

Ключевые слова: основные средства, долгосрочные активы, реформа системы бухгалтерского учета, срок полезного использования основных средств, критерии признания основных средств, первоначальная стоимость основных средств, переоцененная стоимость основных средств, амортизация.

Karimiyon M.B.

FEATURES OF FIXED ASSETS AND THE ORDER OF THEIR ACCOUNTING IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS

The reform of the accounting system in the Republic of Tajikistan, carried out in connection with the introduction of international financial reporting standards, has a particular impact on solving the problems of accounting for transactions with fixed assets. In this regard, and in accordance with the requirements of international standards, as well as the characteristics of the fixed assets themselves, changes are introduced in the procedure for their accounting. The article examines the accounting procedure for transactions with fixed assets in accordance with international financial reporting standards. The features of fixed assets influencing their accounting are revealed and evaluated.

Key words: fixed assets, long-term assets, reform of the accounting system, useful life of fixed assets, criteria for recognizing fixed assets, initial cost of fixed assets, revalued cost of fixed assets, depreciation.

Барои фаъолияти босамар ва сермаҳсули корхона дар ихтиёр доштани сарватҳои гуногун зарур аст. Яке аз намудҳои муҳими сарватҳо, ки натиҷаҳои фаъолияти корхонаи тичоратӣ аз он вобаста аст, воситаҳои асосӣ мебошанд. Мавҷудият ва истифодаи муносиби воситаҳои асосӣ ба сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти корхона таъсири муҳим мерасонад.

Масъалаҳои бо баҳисобгирии воситаҳои асосӣ алоқаманд дар қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тартиб дароварда шудаанд. Ин бахши баҳисобгирӣ барои муҳосибон нисбатан мураккаб аст, чунки санадҳои меъерии танзимкунанда ба амалиёт бо воситаҳои асосӣ (қабулкунӣ, соқиткунӣ, азнавбаҳодихӣ, истехлок, иҷора) талаботи қатъӣ пеш мегузоранд. Раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, ки вобаста ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар мамлакат роҳандозӣ шудааст, ба ҳалли масъалаҳои баҳисобгирии амалиёт бо воситаҳои асосӣ таъсир мерасонад.

Тартиби дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ инъикос кардани воситаҳои асосӣ бо Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [3], СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои

асосӣ» [5], СБХМ (IFRS) 16 «Ичора» [7], Низомномаи баҳисобгирии муҳосибии НБМ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» [8] танзим карда мешавад.

Воситаҳои асосӣ чун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ ба гурӯҳи дороиҳои дарозмуҳлат мансуб мебошанд, ки дар тафовут аз объектҳои дигари баҳисобгирӣ хусусиятҳои худро доранд. Ин хусусиятҳо аз ниҳоди дороиҳои дарозмуҳлат бармеоянд. Пеш аз ҳама, барои баҳисобгирӣ муҳим аст, ки дороиҳои дарозмуҳлат дорои муҳлати истифодабарии тӯлонӣ мебошанд. Онҳо барои истифода дар фаъолияти корхона ба даст оварда мешаванд ва барои бозфурӯхтан таъин нашудаанд. Гарчанде муҳлати истифодаи нафъовари қатъии камтарин барои чун дороиҳои дарозмуҳлат тасниф кардани дорои муқаррар нашудааст, маҳаки бештар истифодашаванда дар ин маврид – имкони истифодаи дорои камаш дар давоми як сол (12 моҳ) мебошад.

Дар китобҳои дарсӣ ва интишороти илмӣ ҷиҳати дороиҳои дарозмуҳлат ба кор бурдани мафҳуми «дориҳои ғайригардон» маъмул гардидааст. Вале мафҳуми мазкур ба дороиҳои дарозмуҳлат мувофиқати дуруст надорад, чунки мутобиқи он объектҳои дороиҳои мазкур бояд дар гардиши хоҷагии корхона иштирок накунад. Воқеан, дороиҳои дарозмуҳлат дар гардиши хоҷагӣ иштирок мекунад, вале муҳлати чунин иштирок тӯлонӣ аст. Корбурди мафҳуми дороиҳои доимӣ низ дуруст нест, чунки вай абадӣ мондани ин дороиҳоро мефаҳмонад [2, с. 274].

Агар ягон хел сарват барои бозфурӯхтан таъин шуда бошад, пас новобаста аз муҳлати истифодаи нафъовари худ, вай бояд ба гурӯҳи ашё (захираҳои молию моддӣ) мансуб дониста шаванд, на ба дороиҳои дарозмуҳлат. Масалан, автомобили барои фурӯхтан таъингардидаро корхонаи истеҳсолкунанда чун сарватҳои молию моддӣ тасниф мекунад, ширкати нақлиётӣ, ки автомобилро дар рафти фаъолияти муқаррарии худ истифода мебарад, онро ба гурӯҳи дороиҳои дарозмуҳлат мансуб мекунад.

Дар баробари воситаҳои асосӣ, ки ниҳоди ҷисмонӣ доранд, ба ҳайати дороиҳои дарозмуҳлат инчунин дороиҳои ғайримоддӣ ва моликияти сармоягузорӣ низ дохил мешаванд, вале нуфузи воситаҳои асосӣ нисбатан зиёд аст. Дороиҳои ғайримоддӣ шакли ҷисмонӣ надоранд, вале ҳуқуқ ва бартарихоеро дар бар мегиранд, ки корхона дар оянда аз онҳо нафъи иқтисодӣ мегирад (патентҳо, ҳуқуқҳои муаллифӣ, тамғаҳои молӣ ва дигарҳо). Моликияти сармоягузорӣ - бино ё ҳиссаи бино мебошад, ки бо мақсади гирифтани иҷорапулӣ ё афзуншавии арзиши сармоя дар ихтиёри корхона қарор дорад.

Намудҳои асосии дороиҳои дарозмуҳлати шакли ҷисмонӣ дошта (воситаҳои асосӣ) – биноҳо, иншоот, дастгоҳҳо, мошинаҳо ва таҷҳизот мебошанд. Замин асоси ҷисмонӣ дорад, муҳлати истифодаи он маҳдуд нест, вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вай чун дороиҳои субъектҳои хоҷагидорӣ эътироф шуда наметавонад. Инро моддаи 13 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст. Тибқи муқаррароти моддаи мазкур замин, сарватҳои табиӣ, конҳои канданиҳои фойданок, дарёҳо, ҷангалҳои моликияти истисноии давлат мебошанд [4]. Масрафҳои беҳдошти қитъаҳои замин дороиҳои дарозмуҳлат мебошанд ва ба ҳайати воситаҳои асосии субъектҳои хоҷагидорӣ мансуб дониста мешаванд.

Бузургии арзиши объектҳои воситаҳои асосӣ дар корхонаҳои тичоратӣ, ҳоса дар корхонаҳои истеҳсолӣ ҳиссаи калони маҷмуи умумии дороиҳоро ташкил медиҳад, бинобар ин, ба натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳо таъсири бевосита ва назаррас мерасонад. Вобаста ба ин, эҳтиёҷ ба бунёди баҳисобгирии муҳосибии муносиб ва амиқи объектҳои воситаҳои асосӣ ба миён меояд.

Ҳангоми баҳисобгирии воситаҳои асосӣ корбурди дурусти қоидаи муносиб дониш (принсипи мувофиқат) бо роҳи ҳал кардани ду масъалаи муҳим зарур аст:

- бояд муайян кард, ки кадом ҳиссаи арзиши аслии умумии объекти воситаҳои асосӣ бояд дар давраи ҳисоботи ҷорӣ ба хароҷот гузаронида шавад;

- чӣ қадар маблағи арзиши объекти воситаҳои асосӣ бояд дар тавозун чун дороии дар давраҳои ҳисоботии оянда нафъоваранда монад.

Барои ҳалли масъалаҳои мазкур ба чор савол бояд ҷавоб дод [7, с. 254-255]:

1. Арзиши аслии объекти воситаҳои асосӣ чӣ тавр муайян карда мешавад?
2. Арзиши аслии объекти воситаҳои асосӣ дар давоми вақт мувофиқ ба даромадҳо чӣ тавр бояд тақсим карда шавад?
3. Тартиби баҳисобгирии масрафҳои минбаъда, чун масрафҳои таъмир, хизматрасонӣ ва навкунии воситаҳои асосӣ чӣ гуна бояд бошад?
4. Хориҷшавии объекти воситаҳои асосӣ чӣ гуна бояд инъикос карда шавад?

Бо сабаби тӯлонӣ будани муҳлати хизмати нафъовари воситаҳои асосӣ ва мураккаб будани амалиёт бо онҳо роҳбарияти корхона бештар бо миқдори зиёди тарзҳои интиҳоб ва ҳисобкуниҳо дучор мешавад. Масалан, муайян кардани арзиши харид метавонад аз сабаби бо як нархи умда харид кардани маҷмӯи объектҳои воситаҳои асосии бо ҳам алоқаманд, ҳангоми ивазкунии ӯ дар мавриди масрафҳои сохтмон душвор гардад. Гузашта аз ин, барои дуруст тақсим кардани арзиши аслии дорой ба давраҳои оянда роҳбарияти корхонаро зарур аст муайян кунад, ки дорой чӣ қадар тӯлонитар истифода мешавад ва дар анҷоми муҳлати истифодабарӣ вай чӣ қадар арзиш дорад. Ҳангоми ба ҷо овардани чунин баҳодиҳиҳо хуб аст, ки дорой чун маҷмӯи хизматҳои дар раванди фаъолияти амалиётӣ дар давоми якҷанд солҳо истеъмолшаванда баррасӣ карда шавад. Масалан, мошинаи боркаш дар давоми муҳлати хизмати худ метавонад хизматрасониҳои кашонидани бор ба масофаи баробар ба 100000 километрро анҷом диҳад. Бо истифода аз дастгоҳ метавон 100000 дона маснуот истеҳсол кард. Бино ба таъмири асосӣ метавонад 50 сол хизмат кунад. Вақте ки корхона ҳамаи ин объектҳоро ба даст меорад, вай пешакӣ ҳаққи ҳамин 100000 километр, 100000 дона маснуот ё 50 соли хизматро пардохт мекунад. Яъне ҳар кадоме аз ин дороиҳо худ хароҷоти дарозмуҳлате мебошад, ки арзишашон пешакӣ пардохт карда шудааст. Вазифаи баҳисобгирӣ тақсим кардани арзиши ин дороиҳо (хароҷот) ба муҳлати истифодаи нафъовари дороии мазкур мебошад. Бо мурури он ки, ин хизматҳо ба корхона дар давоми якҷанд солҳо нафъ меоранд, арзиши онҳо албатта хароҷот мешавад, на дорой.

Масрафҳои воситаҳои асосӣ ба намудҳои асосӣ ва амалиётӣ (ҷорӣ) ҷудо мешаванд. Масрафҳои асосӣ – хароҷоти харидкунии ӯ беҳгардони вазъи воситаҳои асосӣ мебошанд. Онҳо дар ҳисобҳои баҳисобгирии дороиҳо баҳисоб гирифта мешаванд, чунки дар якҷанд давраҳои ҳисоботии оянда ба корхона нафъ меоранд. Масрафҳои амалиётӣ - хароҷоте мебошанд, ки ба хизматрасонӣ ва истифодаи воситаҳои асосӣ мансуб мебошанд. Онҳо дар ҳисобҳои баҳисобгирии хароҷот баҳисоб гирифта мешаванд, чунки нафъҳои иқтисодии бо онҳо алоқаманд дар давраи ҳисоботии ҷорӣ гирифта мешаванд.

Ба хоҳири дуруст ба кор бурдани қоидаи муносиб доништан зарур аст, ки масрафҳои асосӣ ва амалиётӣ қатъиян аз ҳам фарқ карда шаванд. Масалан, агар амалиёти хариди автомобил бо иштибоҳ чун масрафҳои амалиётӣ баҳисоб гирифта шуда бошад, пас дар ҳисобот оид ба фоида ё зарар хароҷоти давраи ҳисоботии ҷорӣ зиёд нишон дода мешаванд. Дар натиҷа фоидаи софи давраи ҳисоботии ҷорӣ кам шуда, фоидаи софи давраҳои оянда зиёд мешавад. Аз ҷониби дигар, агар масрафҳои амалиётӣ, масалан, хароҷоти рангуборкунии бино дар ҳисоби дорой инъикос карда шаванд, пас хароҷоти давраи ҳисоботии ҷорӣ кам мешаванд. Фоидаи давраи ҷорӣ зиёд шуда, фоидаи давраҳои оянда ба ҳамин маблағ кам мешавад.

Муайян кардани он ки, пардохтҳо хароҷот мебошанд ё дорой, бештар аз муҳокимарониҳои касбии роҳбарияти корхона вобаста аст. Вале чунин озодии интиҳоб набояд ба таҳрифкунии натиҷаҳои молиявии корхона оварад.

Тибқи СБХМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ» арзиши аввалии объекти воситаҳои асосӣ чун дорой танҳо дар ҳолате эътироф карда мешавад, ки агар:

- эҳтимолияте вучуд дорад, ки корхона нафъҳои иқтисодии ояндаи бо объекти мазкур алоқамандро мегирад;

- арзиши аввалии объекти мазкур метавонад бо эътимодона баҳо дода шавад.

Дороиҳо, чун қисмҳои эҳтиётӣ, таҷҳизоти захиравӣ ва таҷҳизоти ёрирасон ба сифати объекти воситаҳои асосӣ эътироф карда мешаванд, агар онҳо ба мафҳуми воситаҳои асосӣ ҷавобгӯ бошанд. Дар акси ҳол онҳо чун ашё (сарватҳои моддӣ) тасниф карда мешаванд.

Стандарт воҳиди ченакero барои мақсадҳои эътирофкунӣ, яъне маҳз ҷӣ объекти воситаҳои асосӣ мебошад, муайян намекунад. Ҳамин тавр, ҳангоми корбурди маҳакҳои эътирофкунӣ ҷиҳати ҳолати мушаххасе, ки корхона дар он қарор дорад, муҳокимаронии касбии муҳосибӣ лозим аст. Дар баъзе ҳолатҳо мақбул аст, ки объектҳои начандон муҳим, масалан қолабҳо, олот ва сиккаҳо муттаҳид карда шаванд ва маҳакҳои эътирофкунӣ нисбат ба арзиши муттаҳидаи онҳо ба кор бурда шаванд.

Корхона ҳамаи масрафҳои ба воситаҳои асосӣ тааллуқдоштаи худро бояд дар тақя ба қоидаи эътирофкунӣ бо мурури пайдо шуданашон баҳо диҳад. Ин гуна масрафҳо масрафҳои дар аввал вобаста ба харидкунӣ ё сохтмони объекти воситаҳои асосӣ баҷоовардашуда, инчунин масрафҳои минбаъд вобаста ба иловасозӣ, қисман ивазкунӣ ё хизматрасонии ин объект баҷоовардашударо дар бар мегиранд.

Арзиши харидкунии воситаҳои асосӣ ҳамаи масрафҳои асоснокшудаи барои расонидани объекти воситаҳои асосӣ ба макони истифода заруриро дар бар мегирад. Масалан, масрафҳои насб кардани таҷҳизот ва санҷиши кори муносиби он ҳиссаи арзиши аслии таҷҳизот мебошанд. Аммо агар таҷҳизот дар раванди насб кардан вайрон шуда бошад, пас масрафҳои таъмири он хароҷоти амалиётӣ мебошанд ва ба арзиши харидкунии таҷҳизот мансуб доништа намешаванд. Муайян кардани арзиши аслии осон аст, агар ҳисобикунӣ барои объекти харидашуда бо пул ба ҷо оварда шуда бошад. Дар ин маврид арзиши аслии дорой ба маблағи пули бар ивази он пардохтшуда бо замми хароҷоти кашонидан, ҳаққи суғурта дар роҳ ва насб кардан, инчунин ҳамаи дигар хароҷоти дахлдор баробар аст. Агар воситаҳои асосӣ бо қарз харида шаванд, фоизҳои пардохтшуда ба арзиши онҳо зам карда нашуда, хароҷоти амалиётӣ ҷорӣ ҳисобида мешаванд. Масрафҳои қарз истисно мебошанд. Масрафҳои қарз – фоизҳо ва дигар хароҷоте мебошанд, ки корхонаҳо вобаста ба гирифтани қарзи пулӣ пардохт менамоянд. Мутобиқи СБҲМ (IAS) 23 «Масрафҳои қарз» масрафҳои қарзи бевосита ба харидкунӣ, сохтмон ё истехсоли дороии ба талаботи муайян ҷавобгӯ тааллуқдошта, ба арзиши аслии ин дорой зам карда мешаванд. Дигар масрафҳои қарз чун хароҷот эътироф карда мешаванд. Дороии ба талаботи муайян ҷавобгӯ – дороие мебошад, ки омодакунии вай барои истифода мувофиқи таъинот ё барои фурӯш ҳатман муҳлати вақти зиёдро талаб менамояд [6].

Масрафҳо, чун хароҷоти кашонидан, ҳаққи суғурта дар роҳ ва насб кардан, ба арзиши аслии дорой зам карда мешаванд, чунки онҳо барои омодакунии дорой барои истифода зарур мебошанд. Мутобиқи қоидаи муносиб донистан, онҳо ба муҳлати истифодаи нафъовари дорой тақсим карда мешаванд, на чун хароҷот дар давраи ҷорӣ баҳисоб гирифта мешаванд.

Бисёр корхонаҳо дар сиёсати баҳисобгирии худ зикр менамоянд, ки кадоме аз масрафҳо ба хароҷот мансуб доништа мешаванд ва кадоме - ба арзиши аслии дорой зам карда мешаванд. Масалан, масрафҳои начандон калони моддаҳои, ки одатан чун дорой эътироф мешуданд, метавонанд чун хароҷот баҳисоб гирифта шаванд, чунки маблағҳои дахлдор дар қиёс бо фоидаи соф начандон калон мебошанд. Бинобар ин, масалан, сабади ахлот, ки гарчанде муҳлати хизматаш якчанд сол аст, чун хароҷоти идоравӣ (ашё) баҳисоб гирифта мешавад, на чун дороии истехлокшаванда.

Арзиши аслии таҷҳизот ҳама масрафҳои бо харид ва ба истифода омода кардани он алоқамандро дар бар мегирад, чун: нархи ҳисобнома-фактуравӣ бо тарҳи таҳфифҳо барои

пардохти пешазмуҳлат; масрафҳои кашонидан, бо дарбаргирии ҳаққи суғурта; андозҳо чуброннашаванда ва бочҳо; хароҷоти бо харидкунӣ алоқаманд; хароҷоти насб кардан; масрафҳои бо бақордарории санҷиши таҷҳизот алоқаманд.

Тибқи қоидаи эътирофкунӣ корхона масрафҳои хизматрасониҳои техникии ҳамаҷузаи объектро ба арзиши тавозунии объекти воситаҳои асосӣ дохил намекунад. Ин масрафҳо бо мурури пайдо шуданашон дар таркиби ғоида ё зарар эътироф карда мешаванд. Масрафҳои хизматрасониҳои техникии ҳамаҷуза асосан аз масрафҳои пардохти меҳнат ва арзиши маводи харҷшаванда иборат буда, инчунин метавонанд арзиши қисмҳои бутункунандаи майдаро низ дар бар гиранд. Таъиноти ин гуна масрафҳо аксаран чун «таъмир ва хизматрасонии ҷорӣ»-и объекти воситаҳои асосӣ шарҳ дода мешавад.

Объекти воситаҳои асосӣ, ки ба маҳакҳои эътирофкунӣ чун дорой ҷавобгӯ аст, бо арзиши аввалӣ баҳо дода мешавад. Арзиши аввалии объекти воситаҳои асосӣ инҳоро дар бар мегирад:

- нархи хариди вай, аз ҷумла бочҳои воридотӣ ва андозҳои чуброннашаванда барои харид, бо тарҳи тахфифҳо ва гузаштҳои тичоратӣ;

- ҳамаи масрафҳои бевосита ба расонидани дорой ба макони пешбинишуда ва овардани вай ба ҳолати барои истифода муносиб тааллуқдошта;

- баҳои ҳисобшавандаи аввалии масрафҳои кандан ва бартараф кардани объекти воситаҳои асосӣ ва барқарор кардани қитъаи замини ишғолкардаи вай, ки нисбат ба онҳо корхона ё ҳангоми харид кардани ин объект, ё дар паёмади истифодаи он дар давоми давраи муайян барои мақсадҳои аз истеҳсоли маҳсулот фарқкунанда дар ин давра уҳдадорӣ қабул мекунад.

Эътирофкунии масрафҳо дар таркиби арзиши тавозунии объекти воситаҳои асосӣ он гаҳе қатъ мегардад, ки дорой ба макон ва ҳолати барои истифодаи вай мутобиқи ниятҳои роҳбарияти корхона муносиб оварда шавад. Ҳамин тавр, масрафҳои дар раванди истифода ё ҷойивазкунии объект баҷоовардашуда ба арзиши тавозунии ин объект зам карда намешаванд.

Арзише, ки бо он воситаҳои асосӣ дар аввал баҳо дода шуда буданд, набояд тағйир дода шавад, ғайр аз ҳолатҳое, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст. Тағйир додани арзиши аввалии воситаҳои асосӣ, ки онҳо бо он ба ҳисобгириӣ қабул шудаанд, дар ҳолатҳои илова сохтан, муҷаҳҳазкунӣ, азнавсозӣ, қисман барҳамдиҳӣ ё азнавбаҳодиҳии объектҳои воситаҳои асосӣ иҷозат дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки моддаи 153 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат намедихад, ки маблағи зиёдшавии арзиши дороиҳо, ки дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии ин дороиҳо ба миён омадааст, ба арзиши дороиҳо зам карда шавад. Мутобиқи муқаррароти банди 6 моддаи 118 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми муайян кардани арзиши дороиҳои истеҳлоқшаванда бо мақсади аз манбаи андозбандии андоз аз ғоида тарҳ кардани маблағи истеҳлоқ, зиёдшавии арзиши дороиҳои истеҳлоқшаванда дар натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ аз бузургии истеҳлоқшавандаи дорой ихтисор карда мешавад [3].

Бо мақсадҳои баҳодиҳии воситаҳои асосӣ пас аз эътирофкунӣ ба сифати сиёсати баҳисобгириӣ корхона бояд амсилаи баҳисобгириӣ бо арзиши аввалӣ ё амсилаи баҳисобгириӣ бо арзиши азнавбаҳододашударо интихоб кунад ва сиёсати қабулшударо нисбат ба ҳама объектҳои синфи воситаҳои асосӣ истифода барад.

Ҳангоми истифодаи амсилаи баҳисобгириӣ бо арзиши аввалӣ пас аз чун дорой эътироф кардани объекти воситаҳои асосӣ, вай бояд бо арзиши аввалии худ бо тарҳи маблағҳои ғуншудаи истеҳлоқ ва зарарҳо аз қоҳишҳои нарх баҳисоб гирифта шавад.

Ҳангоми истифодаи амсилаи баҳисобгириӣ бо арзиши азнавбаҳододашуда пас аз чун дорой эътироф кардани объекти воситаҳои асосӣ, ки арзиши одилонаи он метавонад боэътимодона баҳо дода шавад, бо арзиши азнавбаҳододашуда баҳисоб гирифта мешавад,

ки арзиши одилонаи онро дар санаи азнавбаҳоидиҳӣ бо тарҳи маблағҳои минбаъд ғуншудаи истеҳлок ва зарарҳо аз қоҳишбӯии нарх ифода мекунад. Азнавбаҳоидиҳӣ бояд бо мунтазамии басанда гузаронида шавад, то ки ба пайдо шудани фарқи муҳими арзиши тавозунӣ аз он арзише, ки бо истифодаи арзиши одилона дар вазъи санаи анҷоми давраи ҳисоботӣ муайян карда шуда буд, роҳ дода нашавад.

Эътирофи арзиши тавозунии объектҳои воситаҳои асосӣ ҳангоми хориҷшавии ин объект, ё вақте ки аз истифода ё хориҷшавии ин объект ягон ҳел нафъҳои иқтисодии оянда дар интизор нест, қатъ карда мешавад. Ҳолида ё зарари дар натиҷаи қатъгардии эътирофи объектҳои воситаҳои асосӣ ба миёномада дар лаҳзаи қатъгардии эътирофи объектҳои мазкур ба таркиби ҳолида ё зарар зам карда мешаванд (агар танҳо СБҲМ (IFRS) 16 «Иҷора» талаботи дигарро ҷиҳати фурӯш бо иҷораи баръакс дар бар нагирад). Ин гуна ҳолида набояд чун маблағи фурӯш тасниф карда шавад.

Хусусияти муҳими воситаҳои асосӣ истеҳлок шудани онҳо мебошад. Истеҳлок – мунтазам тақсим кардани (гузаронидани) арзиши дорой ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда (корҳои иҷрошуда, хизматрасониҳо) мебошад.

Дар мафҳуми истеҳлок якҷанд нуктаҳои муҳимро бояд қайд кард. Якум, ҳама воситаҳои асосӣ доройи муҳлати истифодаи нафъовари маҳдуд мебошанд. Бо сабаби маҳдуд будани муҳлати истифодаи нафъовар арзиши ин доройҳо бояд чун хароҷот ба давраро, ки онҳо нафъ меоранд, тақсим карда шавад. Фарсудашавии ҷисмонӣ ва қуҳнашавии маънавӣ сабабҳои асосии маҳдуд будани муҳлати истифодаи нафъовари воситаҳои асосӣ мебошанд. Фарсудашавии ҷисмонии воситаҳои асосӣ бо сабаби истифодаи онҳо ва ба онҳо таъсир расонидани омилҳои табиӣ ба амал меояд. Зарурати ҳисобузамкунии истеҳлок бо гузаронидани корҳои таъмирӣ бартараф карда намешавад. Раванди қуҳнашавӣ – ин фарсудашавии ҷисмонӣ мебошад. Муҳосибон дар байни фарсудашавии ҷисмонӣ ва фарсудашавии маънавӣ тафовут намегузоранд, чунки барои онҳо давомнокии муҳлати истифодаи нафъовари доройи муҳим аст, на сабабҳои маҳдудкунандаи ин муҳлат.

Дуум, мафҳуми истеҳлок, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ ба кор бурда мешавад, на чун фарсудашавии ҷисмонӣ ё маънавӣ, балки чун тақсим кардани арзиши воситаҳои асосӣ ба давраро, ки истифодаи ин дорой ба корхона нафъ меоварад, фаҳмида мешавад. Дар баҳисобгирӣ мафҳуми «истеҳлок» барои ифода намудани мунтазам ба хароҷот табдил ёфтани арзиши дорой ба кор бурда мешавад.

Сеюм, ҳисобузамкунии истеҳлок – раванди тақсимкунии арзиш аст, на раванди баҳоидиҳӣ. Навиштҳои муҳосибӣ одатан мутобиқи принсипи арзиши таъриҳӣ бурда мешаванд, бинобар ин, онҳо нишондиҳандаҳои тағйирбӯии сатҳи нархҳо нестанд. Ба хароҷот соқиткунии маблағи истеҳлок қамшавии нархи бозории доройҳоро ифода намекунад. Аз ҷумла, дар давоми давраро таваррум арзиши бозории доройи истеҳлокшаванда метавонад ҳатто дар охири давра нисбат ба аввали давра баланд бошад. Имкон дорад, ки дар мавриди хариди бобарор ва шароити бозории муайян арзиши бозории бино баланд шавад. Бо вучуди ин, бояд ҳисобузамкунии истеҳлок давом дода шавад, чунки тавре зикр карда будем, вай раванди тақсимкунии арзиш мебошад, на раванди баҳоидиҳӣ.

Ба хароҷот соқит кардани истеҳлок – мунтазам тақсим кардани арзиши аввалии дорой ба давраро мебошад, ки дорой ба корхона нафъи иқтисодӣ меорад. Аз ин бармеояд, ки арзиши софи доройҳои дарозмуҳлат, ки дар тавозуни муҳосибӣ инъикос карда шудааст, танҳо он ҳиссаи арзиши аввалии доройҳоро нишон медиҳад, ки то ҳол дар раванди ҷунин тақсимкунии мунтазам ба хароҷот соқит карда нашудааст.

Маблағе, ки дар тавозуни муҳосибӣ чун истеҳлоки ҳисобузамшуда (ғуншуда) оварда шудааст, «ғун шудани» ягон ҳел ашёи моддиро ифода намекунад. Ин танҳо ҳиссаи арзиши аввалии доройҳои истеҳлокшаванда мебошад, ки аллақай хароҷотро бо даромад ҳамбаста кардааст. Баъзан корхонаҳо маблағҳои пулиро барои мақсади муайян – харид кардани

воситаҳои асосии нав як тараф мегузоранд, ки ин фонди истеҳлоқ ном дорад. Ин амалиёти маблағгузорӣ аст ва вай тамоман ба амали муҳосибии ҳисобузамкунии истеҳлоқ – хароҷоти амалиётӣ ҳангоми истифодаи доройҳои дарозмуҳлат алоқамандӣ надорад.

АДАБИЁТ

1. Грэй С.Дж., Нидлз Б.Е. Финансовый учет: глобальный подход / С.Дж. Грэй, Б.Е. Нидлз. – М: Волтерс Клувер, 2006. – 614 с.
2. Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 444 с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://andoz.tj>
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://mmk.tj>
5. МСФО (IAS) 16 «Основные средства» [Электронный ресурс] / URL: <https://finotchet.ru/articles/138/>
6. МСФО (IAS) 23 «Затраты по займам» [Электронный ресурс] / URL: <https://finotchet.ru/articles/144/>
7. МСФО (IFRS) 16 «Аренда» [Электронный ресурс] / URL: <https://finotchet.ru/articles/1475/>
8. Низомномаи баҳисобгирии муҳосибии «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» НБМ 4/2002 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: <http://minfin.tj>

УДК 657.1

Каримов Б.Ҳ.

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола масъалаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт баррасӣ мешаванд. Дар ин маврид ба таҳлил ва баҳодихии вазъи муосири татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва технологияҳои рақамии муосир дар корхонаҳои мамлакат диққати муҳим дода шудааст. Мубрамӣ ва муҳимии масъалаҳои дарки нақш ва мақоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва иқтисодиёти рақамӣ тасдиқ карда шудааст. Нигоҳи муаллиф ба ояндаи касби муҳосиб ва мақоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар иқтисодиёти нав баён карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, иқтисодиёт, рақамикунонии иқтисодиёт, технологияҳои муосири рақамӣ, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, намои ояндаи касби муҳосибӣ, талаботи иқтисодиёти нав, муҳосибии оянда.

Каримов Б.Ҳ.

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются вопросы ведения бухгалтерского учета в условиях глобализации и цифровизации экономики. При этом особое внимание уделяется анализу и оценке современного состояния внедрения международных стандартов финансовой отчетности и современных цифровых технологий на предприятиях страны. Подтверждена актуальность и значимость вопросов осознания роли и места бухгалтерского учета в условиях глобализации и цифровой экономики. Представлена точка зрения автора о будущем профессии бухгалтера и места бухгалтерского учета в новой экономике.

Ключевые слова: глобализация экономики, цифровизация экономики, современные цифровые технологии, международные стандарты финансовой отчетности, будущий имидж профессии бухгалтера, требования новой экономики, будущий бухгалтер.

Karimov B.H.

ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The article discusses the issues of accounting in the context of globalization and digitalization of the economy. At the same time, special attention is paid to the analysis and assessment of the current state of implementation of international financial reporting standards and modern digital technologies at the country's enterprises. The relevance and significance of the issues of understanding the role and place of accounting in the context of globalization and the digital economy was confirmed. The author's point of view on the future of the profession of an accountant and the place of accounting in society is presented.

Keywords: globalization of the economy, digitalization of the economy, modern digital technologies, international financial reporting standards, the future image of the profession of an accountant, the requirements of the new economy, the future accountant.

Тамоюлотии имрӯзаи рушди иқтисодӣ бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт алоқаманд мебошанд. Ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт масъалаҳои мебошанд, ки ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон таъсир мерасонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин шумор берун нест.

Аз нигоҳи иқтисодӣ моҳияти ҷаҳонишавии иқтисодиёт дар ташаккули намуди нави низоми молиявӣ, ба миён омадани ширкатҳои фаромиллӣ, сермахсулгардонии савдои ҷаҳонӣ ва дигар рӯйдодҳои ифода меёбад [2, с. 110].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ вусъат меёбад. Ҳамзамон фаъолияти муваффақи субъектҳои иқтисодӣ дар шароити муосир беш аз ҳама аз иттилоотнокӣ ва қобилияти истифодабарии самараноки иттилоот оид ба захираҳои дохилӣ ва берунии муҳити бозор вобаста аст. Акнун иттилоот ба яке аз сарватҳои муҳими рушди иқтисодӣ мубаддал гаштааст.

Мусаллам аст, ки имрӯз дар ҷаҳон низоми иқтисодии комилан нав бунёд гардидааст ва дар он мартабаи маҳз иттилоот муҳим аст. Дар ин маврид барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ коркарди миқдори зиёди маълумоти ададӣ бо иҷрои амалҳои мураккаби арифметикӣ ва мантиқии муқоисакунӣ, таҳлил ва тафсир зарур аст. Иҷрои амалҳои мазкур танҳо бо истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ба даст меояд. Корбурди технологияҳои рақамӣ баландшавии рақобатпазирии субъектҳои иқтисодӣ, рушди иқтисоди миллӣ ва сатҳи баланди зиндагии аҳолиро таъмин намуда, дар ниҳоят соҳибхитиёрии мамлакат ва истиқлоли миллиро ҳифз менамояд.

Ҳамасола, тӯли чанд соли охир Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муҳимии масъалаҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт таъкид менамоянд. Ҳамин тавр, дар Паёми Президент аз 26 декабри соли 2018 зикр гардидааст: «Бо дарназардошти равандҳои муосир, мо бояд корро ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ вусъат бахшем» [8].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Ҳадафҳои асосии

концепсияи мазкур аз «фароҳам овардани шароити мусоидаткунанда барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таҳти таъсири технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла рушди ҷомеаи иттилоотӣ, гузариш ба расонидани хизматрасониҳои давлатии рақамӣ ва ҳукумати рақамӣ, ҳамачониба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ва дар натиҷа тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ» иборат мебошанд [5].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 январи соли 2021 бори дигар таъкид намудаанд, ки «Дар шароити кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокии иқтисодӣ ба шумор меравад. Татбиқи барномаҳои қабулнамудаи мо барои гузаштан ба ин раванд конёкунанда нестанд ва зарур аст, ки ҷораҳои ба ташаккули шароит барои тақвияти соҳаи рақамикунонӣ мусоидаткунанда андешида шаванд» [9]. Ҳамин тавр, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорачӯӣ намояд.

Ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дахл намудаанд ва равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ низ аз ин ҷода дар қанор намондаанд. Ҳоло баъзе субъектҳои хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи молиявии худро дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) тартиб дода, инчунин барои осон кардани пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ аз дастаҳои программаҳои компютери муҳосибӣ истифода мебаранд. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар бозори программаҳои компютери муҳосибӣ дар мамлакат танҳо маҳсулоти ширкати «1С» (Федератсияи Россия) – «1С: Бухгалтерия» ва «1С: Предприятие» маъмул аст. Маҳсулоти программавии дигар танҳо дар баъзе ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ ва корхонаҳои бузурги тичоратӣ-саноатӣ истифода мешаванд.

Гарчанде қори дастаи программаҳои муҳосибии 1С: Бухгалтерия ба шароити СБҲМ асос наёфта бошад ҳам, тариқа (версия)-ҳои вай пешниҳод шудаанд, ки маҳз бо пояҳои СБҲМ бунёд гардидаанд. Вале ин гуна тариқаҳои дастаи 1С ҳоло ба истифодабарандагони тоҷик дастрас нестанд, онҳо асосан тариқаҳои маъмули 7.7, 8.2 ва 8.3-и дастаи мазкурро истифода мебаранд.

Омузиши ҳолати қорбурди СБҲМ ва дастаҳои программаҳои компютерӣ дар корхонаҳо нишон дод, ки он ҷо имкониятҳои ҳам СБҲМ ва ҳам программаҳои компютерӣ ба таври пурра истифода намешаванд. СБҲМ-ро танҳо корхонаҳои бузург (чун ҶСК «Ширкати алюминийи тоҷик») барои тартиб додани ҳисоботи молиявии худ истифода мебаранд. Дастаҳои программаҳои муҳосибӣ (асосан 1С: Бухгалтерия)-ро муҳосибони корхонаҳо чун як воситаи сода барои сабук кардани фаъолияти худ ба қор мебаранду ҳалос. Сабаби асосии чунин ҳолат пеш аз ҳама сатҳи пасти дониши муҳосибони аҳли амал дар соҳаи СБҲМ ва технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Мутобиқ набудани программаҳо ба санадҳои меъёрӣ-қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба пурра истифода набурдани имкониятҳои программаҳои компютери муҳосибии муосир боис мешавад.

Ҳолати мазкур сабаб шуд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 январи соли 2021 махсусан таъкид намуданд: «... масъалаҳои гузариши пурра ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва низоми маблағгузори электронӣ, аз ҷумла низоми хариди электрони давлатӣ то ҳанӯз ҳал нагардидаанд ва мо дар ин самт аз талаботи замона қафо монда истодаем. Бо мақсади танзими муносибатҳо дар самти пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷалби сармояи мустақим ба вазоратҳои молия, саноат ва технологияҳои нав, Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатӣ, Кумитаи андоз ва дигар мақомоти назоратӣ супориш дода мешавад, ки барои ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ

ҳисоботи молиявӣ ва аз аудити ҳарсолаи ҳатмӣ гузаштани субъектҳои дорои манфиати умум ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ чораҳои бетаъхир андешанд» [9].

Ҳоло масъалаҳои дарк намудани нақш ва мақоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва иқтисодиёти рақамӣ, таҳқиқи дигаргуниҳо дар муҳтаво, пояҳои методологӣ ва концептуалии баҳисобгирии муҳосибӣ бо таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунони иқтисодиёт ниҳоят мубрам гардидаанд. Масъалаҳои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таъмини мувофиқати он ба талаботи иқтисодиёти нав дар солҳои охир мавзӯи муҳокимаи фаъоли олимон ва мутахассисони соҳа мебошад. Зимнан аксари олимон зарурати табдили муҳтаво, ҳосиятҳо ва шакли пешкашкунии иттилооти ҳисоботӣ, рушди принципҳо, усулҳо ва концепсияҳо, ҳатто дигаршавии нигоҳи илмиро ба мафҳуми баҳисобгирии муҳосибӣ эътироф менамоянд [7, с. 123].

Мубрамии таҳқиқот дар соҳаи мазкур ҳамчунин аз сабабе тасдиқ мегардад, ки дар солҳои охир пастшавии нафънокии ҳисоботи молиявӣ барои баъзе ҷонибҳои алоқаманд ба назар мерасад. Баъзе изҳорот дар адабиёти илмии соҳа ҷиҳати дар ояндаи наздик маҳв шудани касби муҳосиб, бо вучуди баҳспазии аксари далелҳо ва ҳулосаҳои овардашуда, воқунишҳои маҳсус ба миён овардаанд.

Тасаввур намудани иқтисодиёти рақамии бе манбаи асосии иттилоотӣ амалкунанда мушкил аст. Маълумоти дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бунёдшаванда аз ҷониби доираи доимо васеъшавандаи истифодабарандагон хусусӣ ва ҷамъиятӣ, дохилӣ ва берунӣ (саҳмиядорон, сармоягуздорон, танзимкунандагон, мақомоти андоз, гумрук, омор, ниҳоди зиддиинҳисорӣ ва дигарҳо) истифода мешаванд.

Арзёбии ноустувори ҳастии ояндаи баҳисобгирии муҳосибӣ аллақай ба пастшавии эътибори касби муҳосибӣ мусоидат намуда, ворид шудани насли ҷавонро ба доираи касбӣ маҳдуд менамояд, ҳамчунин ба талабот дар бозори таҳсилоти муҳосибӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои бартараф кардани паёмадҳои номатлуби ҳолати зикршуда муайян намудани салоҳиятҳои калидии муҳосибӣ оянда, таҳқиқи таъсири равандҳои рақамикунони муносибатҳои иқтисодӣ ба намои ояндаи касби муҳосибӣ муҳим аст [10, с. 51].

Нигоҳи неқбинона ҷиҳати ояндаи касби муҳосибӣ асосан аз ҷониби ҳуди муҳосибони аҳли амал изҳор карда мешавад. Онҳо рақамикунони иқтисодиётро чун омилӣ рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дарк мекунанд, на чун сабаби маҳв шудани касби муҳосиб. Ба ақидаи онҳо, татбиқи технологияҳои иқтисодиёти рақамӣ ба тавсеаи имконоти муҳосибон мусоидат менамояд, вале дар ин маврид доираи салоҳиятҳои ба ин мутахассисон зарурӣ низ густариш меёбад.

Дар адабиёти илмии соҳа муҳокимаҳо оид ба ояндаи касби муҳосиб ва дигаргуниҳо дар раванди омодакунии муҳосибони касбӣ ба назар мерасанд, ки иштирокчиёни фаъоли онҳо муҳаққиқон О.Н. Волкова [1], Н.А. Каморджанова [3], В.В. Ковалев [4], Н.А. Миславская [6] ва дигарон мебошанд. Онҳо аз таърихи тӯлони баҳисобгирии муҳосибӣ ёдовар шуда, тасдиқ менамоянд, ки ҳоло ба касби муҳосиб талабот пайдор буда, дар оянда низ талабот ба муҳосибони касбӣ меафзояд. Аз ҷумла, талаботи афзуншаванда ба салоҳияти муҳосибон дар соҳаҳои технологияҳои иттилоотӣ, роҳандозӣ намудани муоширати корӣ, банақшагирӣ ва таҳлили фаъолият қайд карда мешавад, ки ин дигаршавии муҳити таҳсилоти дахлдорро талаб менамояд.

Ягон ҳел компютер ҳоло наметавонад мутахассисони бо тартибдихии ҳисоботи молиявӣ ва ҳисоботи андоз, ҳуҷҷатҳо барои сармоягуздорон, муассисаҳои қарзӣ ва роҳбарияти корхона машғулбударо иваз намояд. Чунки ин ҷо қабул намудани қарорҳои муҳим ва стратегӣ, ки умуман ба соҳибкорӣ таъсир мерасонанд, талаб карда мешавад. Ин гуна вазифаҳо ҳатто программаҳои мукаммали зеҳнӣ иҷро карда наметавонанд. Бинобар

ин, ҳамеша талабот ба муҳосибони ба иҷрои корҳои таҳлилӣ (таҳлили молиявӣ ва идоракунии) ва коркарди муҳокимарониҳои касбии муътабар қодирбуда мавҷуд аст.

Муҳосиби оянда бояд донишҳои соҳаи қонунгузорӣ, андозбандӣ, ояндабинӣ, банақшагири, маркетинг, методологияи баҳисобгири ва таҳлилро дошта бошад. Вай бояд ба дигаршавиҳои шароити иқтисодӣ мутобик шуда тавонад, сиёсати молиявӣ ва баҳисобгирии корхонаро таҳия ва роҳандозӣ намояд, дурнамои рушди фаъолияти тижорати корхонаро муайян кунад, муҳим аз ҳама, - принципҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявиро донад ва онҳоро дар фаъолияти касбии худ амалӣ карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Волкова О. Н. О будущем (бухгалтерского) учета - профессии и академической дисциплины // Аудиторские ведомости. - 2017. - № 5-6. - С. 31–42
2. Высотская А.Б. Влияние глобализации на национальные учетные системы развивающихся стран в условиях информационной экономики / А.Б. Высотская // Terra Economicus. – 2014. – Т. 12. - № 2. – С. 109-116
3. Каморджанова Н.А., Солоненко А.А. Тенденции развития бухгалтерской профессии в мире нестабильной экономики // Аудиторские ведомости. - 2017. - № 1–2. - С. 120–133
4. Ковалев В.В. Является ли бухгалтерский учет наукой: ретроспектива взглядов и тенденции // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. - 2013. - № 2. - С. 90-112
5. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 / URL: <https://www.medt.tj/tj/strategiya-va-barnomaho/tsifrovaya-ekonomika> (санаи истифодабарӣ: 28.02.2021)
6. Миславская Н.А. Реализм, номинализм и возможность исчезновения бухгалтерской профессии // Учет. Анализ. Аудит. - 2018. - № 5 (5). - С. 85-90
7. Одинцова Т.М., Рура О.В. Развитие видов, объектов и методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики и информационного общества // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. - 2018. - Т. 11. - № 4. - С. 120-131
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018 // Ҷумҳурият. – 2018. – 26 декабр. - № 256
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: шаҳри Душанбе, 26 январи соли 2021 // Ҷумҳурият. – 2021. – 27 январ. - № 18
10. Приображенская В.В. Влияние цифровой экономики на развитие компетенций в области бухгалтерского учета // Финансовый журнал. - 2019. - № 5. - С. 50-63

Лоиков П.И., Таваров С.Н.

МЕХАНИЗМИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ИНКИШОФИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур механизми дастгирии давлатии инкишофи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Тамоюли инкишофи соҳаи саноат дар миқёси ҷумҳурӣ низ инъикос гардидаанд. Баҳодиҳии ҳолати воқеии соҳаи саноат низ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар асоси омӯзиши вазъи муносири соҳаи саноат баъзе пешниҳодот оиди инкишофи минбаъдаи соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа гардидаанд. Унсурҳои калидии раванқдиҳандаи соҳаи саноат маҳаки асосии омӯзиши мақолаи мазкур гардидаанд. Мақолаи мазкур дарбаргирандаи ҷузъе аз соҳаи саноати ҷумҳурӣ мебошад.

Калидвожаҳо: саноат, истехсолот, сиёсати давлатии саноат, истихроҷ, содирот, воридотивазкунанда.

Лоиков П.И., Таваров С.Н.

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В настоящей статье рассматриваются механизмами государственной поддержки развития промышленных предприятий Республики Таджикистан. Принцип индустриального развития находит отражение в развитии республики. В ходе исследования была произведена оценка состояния промышленного сектора. Основным вкладом в изучение современного состояния отрасли стало представление предложений по дальнейшему развитию отрасли в Республике Таджикистан. Ключевые элементы развития отрасли является главный критерий изучения данной статьи. В данной статье собраны некоторые подробности из области ускоренной индустриализации в республике.

Ключевые слова: промышленность, производство, государственная политика промышленности, производство, экспорт, импортозамещение.

Loiqov P.I., Tavarov S.N.

THE MECHANISM OF STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The given paper investigates article with the mechanisms of state support for the development of charitable enterprises of the Republic of Tajikistan was discussed. The principle of industrial development is reflected in the development of the republic. In the course of the study, the state of the industrial sector was assessed. The main contribution to the study of the current state of the industry was the presentation of proposals for the further development of the industry in the Republic of Tajikistan. Key elements of industry development are the main criteria for studying this Guard article. This article contains somedetails from the field of art of the republic.

Key words. industry, production, state policy of industry, production, export, import substitution.

Саноати кишвари мо дар раванди эҷешавӣ ва такмилёбӣ қарор дошта, инкишофи он мунтазам тибқи нақшаҳои Ҳукумати кишвар ба роҳ монда шуда истодааст. Аз ин рӯ масоили мазкур муҳим буда, ҳамеша мавриди баррасии амиқи Ҳукумати кишвар қарор гирифта истодааст.

Соҳаи саноат барои кишвари мо яке аз соҳаҳои калидии самти иқтисодӣ маҳсуб ёфта, асоси инкишофи секторҳои иҷтимоӣ иқтисодии давлат гардидааст. Бо ҳамин мақсад аз ҷониби Ҳукумати кишвар як қатор барномаву стратегияҳо қабул гардидааст, ки бозгӯӣ ҳаводиси болозикр мебошад. Соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои мебошад, ки ба иқтисодии содироти кишвар таъсири мустақимро медиҳад ва заминагузори зиндагии шоиста мебошад. Дастрасии захираҳои имкон медиҳад, ки соҳаи саноат рушда карда, иқтисоднокӣ сатҳи иқтисодӣ миллиро таъмин намояд. Бо ҳамин мақсад имрӯзҳо дар миқёси ҷумҳурӣ сохтмони корхонаҳои хурду бузург ба роҳ монда шудааст [5]. Зарурияти саноатикунони соҳаҳои асосии истеҳсолии иқтисодӣ аз он иборат аст, ки бо вучуди оғоз аз соли 2000-ум ҳарсола бо суръати назаррас афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, соҳаҳои саноати кишвар дар маҷмӯъ ҳанӯз ҳам дар ҳолати трансформатсионӣ қарор дошта, роҳҳои рушди устуворро пайдо накардаанд.

Вобаста ба хусусияти глобалӣ пайдо кардани иқтисодӣ ҷаҳонӣ, иқтисодӣ Тоҷикистон, ки соҳаи саноат қисми таркибӣ ва пешбарандаи он мебошад, ба як қатор масъалаҳои ҳалталаб аз қабилӣ маҳдудияти имкониятҳои содироти корхонаҳои муассасаҳои саноатӣ, мавқеи афзалиятнок доштани истеҳсоли ашёи хом ва нимтайёр дар истеҳсолот, раванди сусти интегратсионӣ бо иқтисодӣ ҷаҳонӣ, саҳми нокифояи молу маҳсулоти саноатӣ дар қонеъ гардонидани талаботи бозори дохилӣ ва хориҷӣ, қафомонии техникӣ ва технологияи истеҳсолот, самарани пасти корҳои илми, озмоишӣ – тадқиқотӣ дар самти воридоти дастовардҳои технологияҳои нав ба истеҳсолот дучор омадааст.

Имрӯзҳо тадбирҳои заруриро, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шуда истодаанд ва бо барқарорсозиву тавсеаи иқтисодӣ истеҳсолоти саноатӣ, инчунин навсозии техникӣ технологияи истеҳсолот алоқаманданд, бевосита ба татбиқи ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидаанд. Яке аз чунин ҳадафҳо, таъмини саноатикунони босуръати мамлакат мебошад.

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ, таъмини рақобатпазирии молу маҳсулоти саноатӣ, суръат бахшидан ба афзоиши ММД ва инкишофи бахшҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ 26-уми декабри соли 2018 дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ саноатикунони босуръат ҳадафи чоруми стратегии кишвар эълон гардид.

Сипас, баҳри ноил гардидан ба ин ҳадафи миллӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293 Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 қабул гардид, ки ҳадафи асосии он таъмин намудани рушди устувор ва рушди босуръати саноат тавассути диверсификатсияи он ва баланд бардоштани рақобат мебошад [1. с 4].

Баҳри ноилгардӣ ба мақсадҳои болозикр ва таъмини содироти воридотивазкунанда аз ҷониби Ҳукумати кишвар як қатор тадбирҳои перомуни ҳадафи мазкур анҷом дода шуда истодааст. Гули солҳои охир дастгирии соҳаҳои гуногуни саноати мамлакат аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоту ниҳодҳои давлатӣ маҳсуб меёбад.

Натиҷаи чунин тадбирандешиҳо аст, ки ҳамасола афзоиши нишондиҳандаи истеҳсолоти саноатӣ ва макроиқтисодии мамлакат дар маҷмӯъ ба назар мерасад ва аз татбиқи самарабахши ҳадафҳои стратегии мамлакат шаҳодат медиҳад. Аз ҷумла, дар ин давра таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки баҳри амалисозии ҳадафи саноатикунони босуръат афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ дар мамлакат ботадрич таъмин гардида истодааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 10,4 млрд сомони соли 2014 то ба 27,6 млрд сомонӣ дар соли 2019 расонида шуд, ки нисбат ба он давра 2,6 баробар афзун гардидааст. Ҳамчунин, дар соли 2019 ҳиссаи саноат дар ММД ба 17,4 фоиз расонида шуд, ки нисбат ба соли 2014 ба андозаи 5,3 банди фоизӣ зиёдтар мебошад [3].

Расми 1. Ҳиссаи соҳаи саноат дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2014-2019

Сарчашма: Омори солона. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2019, С. 205; www.cisstat.org; Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон [6].

Бояд қайд намуд, ки барои таҳким бахшидан ба рушди соҳаи саноат пеш аз ҳама неруҳои зеҳнӣ зарур буда, инчунин татбиқи онҳо дар истеҳсолот калидӣ арзёбӣ мегардад.

Ёдрас бояд шуд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз бо ҳадафи фароҳам соختани фазои мусоиди инкишофи соҳаи саноат аз як қатор тадбирҳо ба монанди ҷалби сармоягузорӣ, грантҳо ва қарзҳои бебозгашт истифода бурда истодааст ва барои бунёди корхонаҳои саноатӣ низ ба соҳибкорон имтиёзҳо муқаррар карда истодааст.

Бояд иброз дошт, ки дар самти ноилшавӣ ба ҳадафи саноатикунони босуръати мамлакат соҳаҳои истихроҷ ва коркарди соҳаҳои муҳим арзёбӣ мегарданд.

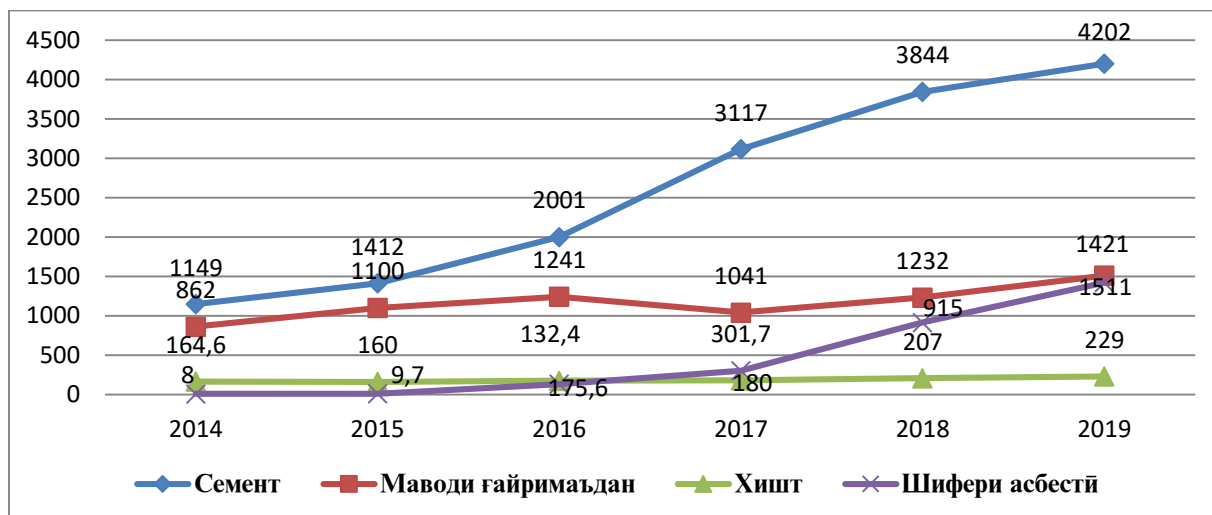
Бояд қайд намуд, ки бо тадбирҳои судманди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соҳаи саноати истихроҷ аз 1,8 млрд сомони соли 2014 то ба 6,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 расонида шуда, нисбат ба соли 2014 3,8 баробар ё ин ки 5,1 млрд сомонӣ афзудааст [3].

Расми 2. Динамикаи афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии соҳаи саноати маъдан дар солҳои 2014-2019 (млн сомонӣ)

Сарчашма: Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соҳаи саноати коркард аз 6,9 млрд сомонии соли 2014 то ба 15,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 расонида шудааст, ки зиёдшавии он нисбат ба соли 2014 2,3 баробар ё 9,0 млрд сомонӣ мебошад. Афзоиш дар соҳаи саноати коркард асосан аз ҳисоби зерсоҳаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшоқиҳо ва тамоку аз 3,3 млрд сомонии соли 2014 то ба 5,4 млрд сомонӣ дар соли 2019, истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ аз 1,3 млрд сомонии соли 2014 то ба 2,7 млрд сомонӣ дар соли 2019, истеҳсоли ҳар гуна маҳсулоти ғайрифилезии маъданӣ аз 0,9 млрд сомонии соли 2014 то ба 2,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 ва истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ аз 0,9 млрд сомонии соли 2014 то ба 3,9 млрд сомонӣ дар соли 2019 ба назар мерасад [2].

Расми 3. Истеҳсоли намудҳои асосии масолеҳи сохтмонӣ тӯли солҳои 2014-2019

*Эзоҳ: воҳидҳои ченак: семент - ҳазор тн., маводи ғайримаъдан - ҳазор м², хишт - млн. дона, шифери асбестӣ - ҳазор дона.

Сарчашма: Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019

Маврид ба ёдоварист, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди ашёи хоми маъмул барои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ мебошад. Дар миқёси кишвар беш аз 30 намуди захираҳои гуногуни ашёи хом (оҳаксанг, санги хоро, гранодиорит, мармар, оҳаксанги мармарӣ, гач, хок, қуми кварсӣ ва ғайра) омӯзиш ва кашф гардидаанд. Дар соли 1990 дар сатҳи мамлакат ҳамагӣ 30 корхонаи истеҳсолкунандаи масолеҳи сохтмонӣ амал мекард. Соли 2019 шумораи умумии онҳо ба 517 корхона расонида шудааст.

Аз рӯи натиҷаи таҳлилҳо анҷомдодашуда, соҳаи мошинсозӣ, саноати муҳофизат ва химия яке аз соҳаҳои ҳаҷман васеи маҷмӯӣ буда, хусусан истеҳсоли алюминии аввалия, коркарди металлҳои сиёҳ ва ранга, истеҳсоли техникаҳои гуногун, мошинолотҳои кишоварзӣ, дастгоҳу таҷҳизоти истеҳсолӣ, автобусҳо, таҷҳизоти электротехникӣ ва истеҳсоли қисмҳои эҳтиётӣ барои хатҳои технологияи истеҳсоли семент, таҷҳизоти хатҳои коркарди маъданҳои кӯҳиро дар бар мегирад.

Нишондиҳандаҳои асосии соҳаи мошинсозӣ, саноати мудофия ва химия дар солҳои 2014-2019

Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Солҳо					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Саноати мошинсозӣ	млн сомонӣ	655,7	962,0	1094,7	1218,2	1559,1	2029,3
Алюминии аввалия	млн сомонӣ	274,3	431,7	448,5	400,0	404,9	440,3
	ҳазор тонн	121,2	139,1	129,2	102,1	95,7	100,8
Коркарди алюминий	тонна	7013	12005	7724	8100	8300	10710
Маводҳои таркандаи саноатӣ	млн сомонӣ	36,0	57,2	65,2	68,3	89,3	102,6
Маҳсулоти металлӣ	тонна	18300	19800	33500	35000	52000	61131
Профилҳои пластикӣ	тонна	714,5	752,1	791,6	833,3	1023,5	3343,2
Кубурҳои пластикӣ	ҳазор метр	1576,8	1659,9	1747,3	1901,9	1763,4	2406,2
Маҳсулоти пластмасӣ	ҳазор дона	568,2	598,1	629,6	662,9	1497,4	5806,9
Трансформаторҳо	дона	122	200	217	268	312	350

Сарчашма: Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293). Душанбе, 2020. - С. 30

Афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсолот дар соҳаи мазкур асосан ба коҳиш додани воридоти маҳсулотҳои металлӣ, техника ва таҷҳизоти гуногун, маҳсулоти пластикӣ, маводҳои таркандаи саноатӣ, қисмҳои эҳтиётӣ барои хочагиҳои кишоварзӣ ва оби ҷумҳурӣ, неругоҳҳои сохташаванда, қисмҳои металлӣ барои корхонаҳои соҳаи маъдан, истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва истеҳсоли саноати доруворӣ заминагузор мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2019 маблағи 5,3 млрд сомонӣ маҳсулоти саноати хӯрокворӣ истеҳсол карда шудааст, ки аз ҷумла саҳми корхонаҳои саноатӣ 2,0 млрд сомонӣ ва соҳибкорони инфиродӣ 3,3 млрд сомониро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур нисбат ба соли 2014 ба андозаи 64,5 фоиз зиёд мебошад. Ҳиссаи саноати хӯрокворӣ дар таркиби маҳсулоти саноатии мамлакат дар соли 2019 ҳамагӣ 19,5 фоизро ташкил дод [3].

Афзалиятнокии саноати сабук бо дастрас будани ашёи хоми ватанӣ, ҳамчунин мавҷуд будани бозори меҳнат, ки ба ташкили шумораи зиёди ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад ва қобилияти имконияти васеи бо маҳсулоти тайёр таъмин намудани аҳолиро дорад, асоснок шудааст. Мутобиқи нишондоди омории соли 2019 шумораи корхонаю коргоҳҳои соҳаи саноати сабук 446 корхонаро ташкил дода, ҳиссаи соҳа дар маҷмуи шумораи корхонаҳои саноатӣ якҷо бо корхонаҳои хурд 20,6 фоизро ташкил додааст.

Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноати сабук дар солҳои 2014-2019

Номгуи маҳсулот	Воҳиди ченак	Солҳо					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Наҳи пахта	ҳаз. тонна	105,0	97,7	88,9	112,7	98,5	102,5
Риштаи пахтагин	ҳаз. тонна	8,7	4,8	9,1	17,2	20,7	22,4
Матои пахтагин	млн м ²	18,1	8,4	2,5	3,4	7,5	12,7
Маҳсулоти дӯзандагӣ	млн сомонӣ	124,3	109,3	142,8	203,1	267,2	260,6
Ҷӯроби пайпоқ	ҳаз. ҷуфт	1758,1	2648,2	2912	3872	5687	4124,5

Кешбофӣ	ҳаз. сомонӣ	28,4	44,3	487,4	950,0	1006	1054,4
Қолин	ҳаз. м ²	1763,3	1189,5	1705,2	2710,8	3056	4375,9
Коркарди пӯст	ҳаз. дона	1116	783,7	389,6	433,8	458,2	534,2
Пойафзол	ҳаз. ҷуфт	419,2	480,7	499,3	797,8	798,2	877,1
Мебел	млн сомонӣ	21,1	15,4	17,4	25,9	42,9	54,3
Пилла	тонна	1431,6	897,3	931,3	928	784,9	803,7

Сарчашма: Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019

Тӯли солҳои охир дар соҳаи мазкур истеҳсоли маҳсулоти нави воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда: халта, пахтаи тиббӣ, риштаи полипропиленӣ, риштаи пахтагини рангкардашуда, либоси варзишӣ ва ғайра ба роҳ монда шудааст.

Ҳамин тавр, дурнамои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон бо инкишофи индустриалию инноватсионӣ алоқаманд аст, ки он дар навбати худ ба густариши фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, ҳамчунин дар ин замина таъмин намудани ҳаёти шоистаи аҳолии мамлакат равона гардидааст.

Дар воқеъ, саноатикунони босуръати иқтисодиёти миллӣ заминаи боэътимоди таъмини бозорҳои истеъмолӣ чумхурӣ бо молҳои ватанӣ, густариши иқтисодии содиротии мамлакат, ташаккули имконоти воридотивазкунӣ, таъмини сатҳи инкишофи босуръати маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат, васеъсозии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ кишвар мебошад. Зеро, ба андешаи мо, саноатикунони босуръат, дигаргунсозии иқтисодиёти миллиро дар заминаи инкишофи истеҳсолоти саноатӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва “ноу-хау” дар назар дорад. Бо ибораи дигар, гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои инноватсионӣ шартӣ муҳими ҳалли масъалаҳои саноатикунони босуръати иқтисодиёти миллӣ ва таъмини рақобатпазирии он дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Яке аз қадамҳои муҳим дар самти инкишофи инноватсионӣ-индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [4], мебошад, ки дар он ба сифати ҳадафи асосӣ баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли дар заминаи таъмини инкишофи устувори иқтисодӣ муайян карда шудааст. Таъмини рушди устувори иқтисодӣ интихоби принципҳои илман асоснокшудаи заминавии инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеаро дар назар дорад.

Дар марҳилаи муосири инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар мамлаки пасошӯравӣ ҳадафи асосӣ ташаккули иқтисодиёти пасосаноатӣ набуда, балки таъмини саноатикунони босуръат мебошад, ки азнавсозии технологияи соҳаҳои саноат, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва тағйирдиҳии роҳҳо ва самтҳои танзими давлатии иқтисодиёти миллиро дар назар дорад.

Мавриди зикр аст, ки айни замон дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти саноатикунони босуръат як қатор проблемаҳо ҷой доранд ва ҳарчӣ зудтар бояд ҳалли саривақтии худро ёбанд:

- дар сатҳи паст қарор доштани ҳамгирии илм ва истеҳсолот;
- номукаммалии инфрасохтори фаъолияти инноватсионӣ;
- таъминоти кадрӣ (сармояи инсонӣ);
- сарчашмаҳои сармоягузори раванди саноатикунони босуръат [4. с 6].

Ҳамчунин таъсири бухронҳо, аз ҷумла коронабухрон дар шароити имрӯза, қабл аз ҳама, ба даромадҳои пулӣ аз содирот таъсири манфӣ расонида истодаанд. Дар ин замина, як қатор мушкilotи объективӣ ҷой доранд. Аз ҷумла: хислати ашъвӣ доштани содироти мамлакат, ҳамгирии заифи байнисоҳавии иқтисодӣ дар дохили мамлакат, паст будани

тақозо ба молҳои истеҳсолоти ватанӣ, инкишоф наёфтани зерсохтори инноватсионии ҷаҳолияти истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, қафомонии техникӣ ва технологияи корхонаҳо ва ғайраҳо.

Чуни ҳулоса баровардан мумкин аст, ки саноатикунонӣ барои кишвари мо яке аз афзалиятноктарин амал маҳсуб ёфта, асоси рушди иқтисодиёти мамлакат мебошад. Аз ин рӯ истифодаи таҷрибаи хориҷӣ низ яке аз тадбирҳои саривақтӣ ҷиҳати амалисозии ҳадафи мазкур мебошад.

Бояд қайд намуд, ки баҳри расидан ба ҳадафҳои саноатӣ имрӯзо аз ҷониби Ҳукумати кишвар ва секторҳои хусусӣ силсила чораҳои техникӣ ва технологӣ ва воридоти технологияҳои инноватсионӣ ба роҳ монда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293).
2. Маълумотномаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Омори солана. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2019, С. 205.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе, 2016. – С. 6.
5. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.
6. www.cisstat.org

УДК 331.108.2:339.16.012.23(575.3)

Маликов М.Н.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ТИҶОРАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ ва амалии нақши соҳибкорӣ тижоратӣ дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Исроҳот шудааст, ки соҳибкорӣ тижоратӣ ҳамчун шакли бештар паҳншудаи ҷаҳолияти соҳибкорӣ дар таъмини талаботи истеъмолкунандагон, рушди муносибатҳои бозорӣ ва таъмини шуғл нақши калидӣ дорад. Дар асоси таҳлили маълумотҳои омори динамикаи нишондиҳандаҳои рушди соҳибкорӣ тижоратӣ, омилҳои ба рушди он таъсиррасон ва афзалиятҳои рушди он таҳлил ва асоснок карда шудааст. Зимни таҳқиқот самтҳои асосии рушди соҳибкорӣ тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, нақши он дар ташаккули муҳити рақобатӣ, тақмили сифати маҳсулот, ҳалли масоили шуғл ва тақвияти сиёсати фурӯш асоснок карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, тижорат, соҳибкорӣ тижоратӣ, рақобат, сифати маҳсулот, талабот, бозор, истеъмолкунандагон, рушди иқтисодӣ.

Маликов М.Н.

РОЛЬ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена изучению теоретических и практических вопросов роли торгового предпринимательства в развитии национальной экономики Республики Таджикистан. Доказано, что торговое предпринимательство как наиболее распространенная форма предпринимательской деятельности играет ключевую роль в удовлетворении потребностей населения, развитии рыночных отношений и обеспечении занятости. На основе анализа статистических данных анализируется и обосновывается динамика показателей развития торгового предпринимательства, а также факторы, влияющие на его развитие, и приоритеты его развития. В исследовании определены основные направления развития торгового предпринимательства в Республике Таджикистан и обоснована его роль в формировании конкурентной среды, повышении качества продукции, решении вопросов занятости и совершенствовании сбытовой политики.

Ключевые слова: предпринимательство, торговля, торговое предпринимательство, конкуренция, качество продукции, спрос, рынок, потребители, экономическое развитие.

Malikov M.N.

ROLE OF TRADING ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of theoretical and practical issues of the role of trade entrepreneurship in the development of the national economy of the Republic of Tajikistan. It has been proven that trade entrepreneurship as the most common form of entrepreneurial activity plays a key role in meeting the needs of the population, developing market relations and providing employment. Based on the analysis of statistical data, the dynamics of indicators of the development of trade entrepreneurship, as well as factors influencing its development, and the priorities of its development are analyzed and substantiated. The study identifies the main directions of development of trade entrepreneurship in the Republic of Tajikistan and substantiates its role in creating a competitive environment, improving product quality, addressing employment issues and improving sales policy.

Key words: entrepreneurship, trade, trade entrepreneurship, competition, product quality, demand, market, consumers, economic development.

Соҳибкории тичоратӣ дар шароити муосири муносибатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шаклҳои тараққиқарда ва инкишофёфтаи фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Соҳибкории тичоратӣ – фаъолиятест, ки баҳри хариду фурӯши молу маҳсулот ва пешниҳоди неъматҳову ҳадамот амал менамояд. Ин шакли соҳибкорӣ ҳамчун воситаи ба ҳаракатдароварандаю инкишофдиҳандаи соҳаи истеҳсолот ба миён омадааст. Мақсади асосии ташкили соҳибкорӣ дар соҳаи тичорат ин хариди молу маҳсулот, таъмин кардани ғоидаи баланд ҳамчун фарқи нархи харид ва нархи фурӯш мебошад [9]. Баръакси фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, дар фаъолияти соҳибкории тичоратӣ зарурияти таъмини захираҳои истеҳсолӣ барои истеҳсоли молу ҳадамот вучуд надорад.

Марҳилаи ибтидоии фаъолияти соҳибкории тичоратӣ технологияи интиҳоб мебошад: кадом намуди молро харидан, кадом намуди молро фурӯхтан ва дар кучо хариду

фурӯш намудан мебошад. Хангоми ҳалли ин масъалаҳо, пеш аз ҳама, бояд он мавқеъро интихоб намуд, ки нархи фурӯши мол бояд аз нархи харид хеле баланд бошад.

Дар марҳилаи дуюм, соҳибкор дар фаъолияти тижоратии худ бояд мутмаин бошад, ки масъалаҳои дар боло номбаршуда иҷро мешаванд. Барои ин, соҳибкор бояд фаъолияти маркетингии мукамалро ба роҳ монад, ки ба таҳлили бозори як қатор молҳо ва хидматҳо, таҳияи арзёбии пешгӯии вазъи бозор равона карда шудааст, яъне ки субъектҳои иқтисодӣ бештар ба кадом намуди молу хизматҳо талабот доранд, нархи хариду фурӯш чӣ гуна хоҳад буд.

Бо донишҷӯи баҳодихии пешакии пешрафти ҳаракати молҳо ва хидматҳо, соҳибкор барои худ нақшаи мушаххаси амал (бизнес-нақша) таҳия мекунад. Дар асоси бизнес - нақшаи таҳияшуда, амалиёти хариду фурӯш, нархҳои хариду фурӯши молҳо, хароҷот ва натиҷаҳои ниҳони фаъолияти худро ҳисоб мекунад.

Бизнес – нақша дар соҳаи соҳибкории тиоратӣ аз чунин бандҳо иборат аст:

- хариди молҳо барои фурӯши минбаъда;
- истифодаи хизматрасониҳо аз ширкатҳои беруна ва пардохти онҳо;
- иҷораи биноҳо ва анборҳо барои нигоҳдорӣ, нуқтаҳои савдо барои фурӯш;
- шаклҳои фурӯши мол;
- асоснокӣ барои гирифтани қарз ё дигар маблағҳои қарзӣ;
- пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳо ба мақомоти молиявии давлатӣ ва маҳаллӣ.
- шумораи зарурии кормандон;
- ҳаҷми корҳои нақлиётӣ;
- корҳои табиғотӣ;
- корҳо дар таҳия кардани ҳуҷҷатҳои тижоратӣ ва ғайраро дар бар мегирад.[6]

Дар фаъолияти соҳибкории тижоратӣ муҳим он аст, ки муҳлат ва иҷроиши қарордодҳо бештар ба инобат гирифта шаванд. Дар асоси бизнес - нақша, тавсия дода мешавад, ки ҳисобҳои тавозунии маҷмӯӣ оварда шаванд, то ки дар асоси онҳо соҳибкор тавонад дар бораи даромад ё зиённок будани амалиёт маълумоти пурра пайдо намояд.

Яке аз хусусиятҳои асосии соҳибкории тижорӣ дар он аст, ки зуд ба талаботи бозор мутобиқ мешавад, зеро бевосита бо талаботи истеъмолкунандагони мушаххас алоқаманд аст.

Муттаҳасисони соҳа чунин мешуморанд, ки барои рушди соҳибкорӣ тижоратӣ ҳадди аққал ду шарт асосӣ заруранд: талаботи нисбатан мӯътадил ба молҳои, ки тоҷир мехоҳад онҳоро хариду фурӯш намояд (аз ин рӯ, иттилооти зарурӣ доштан дар бораи бозорҳо) ва нархи пасти хариди мол аз истеҳсолкунандагон, ки ба тоҷирон имкон медиҳад хароҷоти тижоратиро ҷуброн кунанд ва ғайраи зарурӣ ба даст оранд.

Соҳибкории тижорӣ бо сатҳи нисбатан баланди хавф алоқаманд аст, алахусус хангоми ташкили савдои молҳои дарозмӯҳлати саноатӣ.

Дар фаъолияти соҳибкории тижорӣ инҳоро аз ҳамдигар фарқ мекунанд:

- биржаҳои молӣ;
- соҳибкории тижорӣ;
- соҳибкории миёнаравӣ – тижоратӣ.

Дар фаъолияти соҳибкории тижоратӣ имконияти назарраси ба фурӯш баровардани мол бо нархи нисбат ба харидаш хеле баландтар ва гирифтани ғайри баланд вучуд дорад. Аммо дар амал татбиқи он назар ба он ки ба назар мерасад, душвортар аст.

Бо назардошти фарқияти нархҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ ва инчунин нархҳо дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, бо вазъи кунунии савдо, савдогарони молҳои истеъмолӣ дар савдои яқлухт ва чакана бо усули савдои худидоракуни “челнокам” муваффақ

мешаванд, ки "бо нархи арзонтар бихаранд - бо нархи баландтар фурӯшанд." Ин сабукии намоён на ҳама корҳои ба назар намоёни соҳибкорон ва соҳибкоронро, ки барои ноил шудан ба муваффақият сарф шудаанд, пинҳон мекунад.

Барои бомуваффақият ба соҳибкории тичоратӣ машғул шудан, талаби қонёгардидаи истеъмолкунандагонро ҳамаҷониба доништан, бо пешниҳоди маҳсулоти мувофиқ ё шабеҳи онҳо зуд муносибат кардан лозим аст.

Амалиётҳои марбут ба татбиқи фаъолияти тичоратиро ба марҳилаҳо тақсим кардан мумкин аст. Ҳар яки онҳо амалиётҳоеро дар бар мегирад, ки дар марҳилаҳои амалкунандаи фаъолияти тичоратӣ иҷро карда мешаванд.

Марҳилаҳои амалишавии фаъолияти тичоратӣ инҳо мебошанд:

1. Таъминоти иттилоотӣ барои фаъолияти тичоратӣ;
2. Корҳои тичоратӣ оид ба хариди яклухти молҳо;
3. Мукамалномаи номгӯ ва идоракунии захираҳои молӣ дар муассисаҳои савдо;
4. Корҳои тичоратӣ оид ба савдои яклухти молҳо;
5. Корҳои тичоратӣ оид ба савдои чаканаи молҳо;
6. Фаъолияти таблиғотӣ – иттилоотӣ барои фурӯши молҳо [7].

Таблиғ як қисми муҳими фурӯши мақсаднок буда, дар афзоиш додани ҳаҷми фурӯши мол дар шароити муносибатҳои бозорӣ нақши назаррас дорад. Таблиғ ба истеъмолкунандагон дар бораи молҳое, ки барои харид ва истифодаи онҳо заруранд, маълумот медиҳад. Аз сабаби боварибахшӣ ва пешниҳодшаванда будан, таблиғ метавонад раванди қабули қарорҳои хариду фурӯши молро суръат бахшад. Бо ёрии таблиғ, муштариён зуд молҳои дарқориашонро бо сифати баланд ва нархи дастрас меёбанд. Дар натиҷа ҳангоми баланд шудани суръат ва афзоиш ёфтани ҳаҷми фурӯши молҳо, самаранокии меҳнати қормандони соҳаи савдо зиёд шуда, хароҷотҳои муомилотӣ ва трансаксионӣ то андозае кам мешаванд.

Соҳибкории тичоратиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар нисбат ба дигар намудҳои соҳибкорӣ, қиёс ва таҳлил намоем ба мо маълум мешавад. Имрӯзҳо қисми зиёди соҳибқорони ҷумҳурӣ бештар ба фаъолияти соҳибкории тичоратӣ банд ҳастанд ва сармоягӯзорӣ менамоянд.

Агар ба омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, нақш ва рушди соҳибкории тичоратиро дар соҳаи савдо метавонем дақиқ баҳо диҳем.

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии соҳибкории тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019

№	Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019
1	Ҳамагӣ. Бо нархҳои амалӣ млн. сомонӣ	14696,7	16573,4	18959,6	20929,0	25456,8
2	Гардиши моли чакана – ҳамагӣ: аз ҷумла	14377,7	16166,7	18435,2	20479,7	24948,3
3	Савдои автомобилҳо, мотосиклҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо	264,5	232,4	239,6	629,4	612,6
4	Фурӯши сӯзишворӣ	1257,7	1573,5	2161,8	3394,6	4892,4
5	Савдои чаканаи мағозаҳои молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ	4227,8	4691,6	5470,2	5666,0	66094
6	Савдои чакана ба воситаи бозорҳои хӯрокворӣ, ашё ва омехта	7132,6	8080,6	8835,6	8923,7	10410,4

7	Савдои махсусгардонидашудаи чорвои хонагӣ	1495,1	1588,5	1728,0	1866,0	2423,4
8	Хизматрасонии техникӣ ва таъмири автомобилҳо	257,5	327,5	426,1	449,3	508,6

Сарчашма: Омори солонии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020. [4]

Тавре аз маълумотҳои дар ҷадвал зикргардида бар меояд гардиши моли чакана – ҳамагӣ дар соли 2015 ба 14377,7 млн. сомонӣ баробар буд ва дар соли 2019 бошад, ҳамин нишондиҳанда 57% афзоиш ёфтааст. Савдои автомобилҳо, мотосиклҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо низ мувофиқи маълумотҳои ҷадвал дар соли 2015 ба 264,5 млн. сомонӣ расида буд ва дар соли 2019 то 43% афзоиш ёфтааст.

Фурӯши сӯзишворӣ низ вобаста ба зиёд шудани шумора ва савдои автомобилҳо дар ҷумҳурӣ – ҳамагӣ дар соли 2015 ба 1257,7 млн. сомонӣ баробар буд, ки ҳамин нишондиҳанда то соли 2019 то 25,7 % афзоиш ёфтааст. Савдои чаканаи мағозаҳои молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳила ба марҳила рушд ва афзоиш ёфта истодааст. Дар соли 2015 савдои чаканаи мағозаҳои молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ – ҳамагӣ ба 4227,8 млн. сомонӣ баробар буд, ки дар соли 2019 то 64% афзоиш ёфтааст.

Савдои чакана ба воситаи бозорҳои хӯрокворӣ, ашё ва омехта низ дар тамоюл қарор дошта, дар соли 2015 ба 7132,6 млн. сомонӣ баробар буд ва то соли 2019 68,5% афзоиш ёфтааст. Савдои махсусгардонидашудаи чорвои хонагӣ дар баробари афзоиши аҳолии мамлакат афзоиш ёфта дар соли 2015 ҳамагӣ - 1495,1 млн. сомонӣ баробар буд ва то давраи соли 2019 қариб 62% афзоиш ёфтааст.

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали 1 хизматрасонии техникӣ ва таъмири автомобилҳо низ давра ба давра афзоиш ёфта, дар соли 2015 ин нишондиҳанда ба 257,5 млн. сомонӣ баробар буд ва то соли 2019 қариб 51% афзоиш ёфтааст.

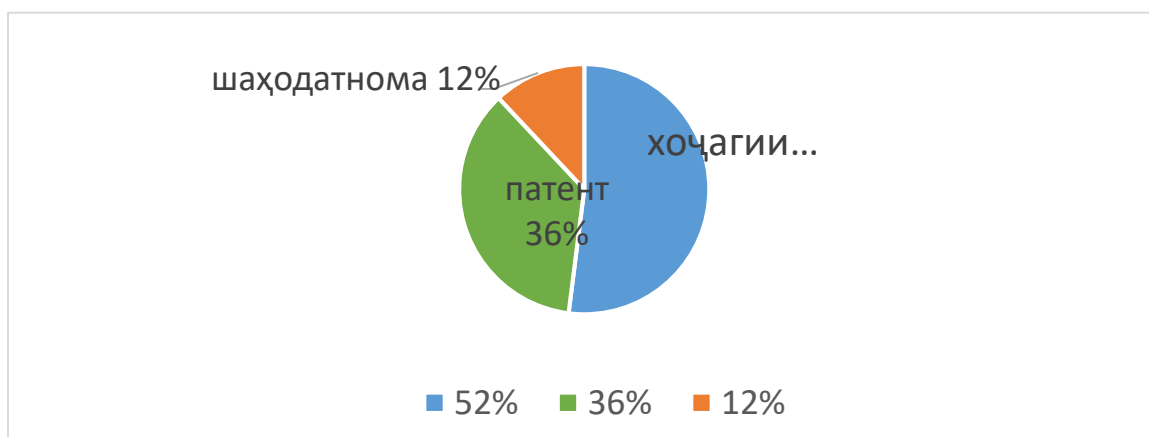
Диаграммаи 1

Агар корхонаю ташкилотҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунандаро аз рӯи намуни фаъолиятшон тақсимот намоем, дар соли 2015 шумораи корхонаю ташкилотҳои ба тичорат (савдо) машғулбуда 7214 ададро ташкил меод ва ин шумора дар соли 2019 ба 9020 адад баробар шуд, ки шумораашон 20% афзоиш ёфтааст. Шумораи умумии соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда тибқи патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди ҷумҳурӣ сол ба сол афзоиш ёфта, ҳиссаи худро дар маҷмӯи маҳсулоти дохила бештар мегузоранд. Дар соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 295563 соҳибкорони инфиродӣ фаъолият намуданд, ки аз ин шумора 34604 соҳибкорони инфиродӣ тибқи шаҳодатнома, 105338 соҳибкори инфиродӣ тибқи патент ва 155621 соҳибкори инфиродии хоҷагии деҳқонӣ фаъолият мекунанд [4].

Натиҷаҳои дар диаграммаи 1 нишондодашуда далели гуфтаҳои болост. Дар соли 2020 шумораи умумии соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда тибқи патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 295563 баробар буд, ки 295700 нафар шаҳрвандон, дар ин соҳа кор ва фаъолият мекунанд.

Дар инкишоф ва рушди соҳибкории тичоратӣ нақши сармоягузори мустақим ва ғайримустақим ҳориҷӣ хело назаррас мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 ҳамагӣ дар ҳаҷми 6652.9 млн. доллар ба тамоми соҳаҳои мамлакат сармояи хориҷии мустақим ворид шудааст, ки аз ҳамин миқдор 120936,8 ҳаз. доллар ба соҳаи савдо рост меояд.

Диаграммаи 2. Таносубҳои соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда то 1 январи соли 2020, бо фоиз нишон дода шудааст.

Дар соҳаи савдо дар ҷумҳури зиёда аз 157900 нафар аҳолии кор ва фаъолият менамоянд, ки музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳои аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, танҳо дар соҳаи савдои яқлухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мотосиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ дар соли 2018 ба 1147,72 сомонӣ баробар аст, ки нисбат ба дигар соҳаҳо, баъд аз соҳаи саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди онҳо, саноати коркард, нерӯи барқ, газ ва таъминоти об ва сохтмон дар ҷои аввал меистад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои боз ҳам рушд ёфтани соҳибкории тичоратӣ як қатор омилҳои таъсиррасон ҳастанд, ки боиси боз ҳам тараққӣ кардани ин соҳаи фаъолият мегардад. Агар ба таърихи пайдоиши фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷумҳуриамон назар афканем, соҳибкорӣ дар Тоҷикистон таърихи қадима дошта, дар шакли тичорат ва ҳамчун шугъл аз замони қадим вучуд дошт.

Соҳаи соҳибкорӣ дар замони соҳибистиклолӣ аз оғози солҳои 90-ум, яъне пас аз

кабули Қонун “Дар бораи фаъолияти соҳибкори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (22 декабри соли 1991) ва Қонун “Дар бораи хусусигардонӣ” зуд рушд кард (алақай дар ибтидои соли 1992 шумораи корхонаҳои хурди истеҳсоли то 2,5 ҳазор афзуд, шумораи шахрвандоне, ки дар асоси патент, бе маълумоти шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул буданд, 8,1 ҳазор нафарро ташкил меод. [3]

Рушди соҳибкори тичоратӣ афзалиятҳои муҳимми зиёде дорад:

- зиёд шудани шумораи аҳолии ба фаъолияти соҳибкори тичоратӣ бандбуда, боиси афзоиш ёфтани рақобат, ворид шудани молҳои баландсифат ба бозорҳо ва паст шудани нархи хариду фурӯши молҳои мегардад;
- афзоиши шумораи аҳолии қобили меҳнат, ки дар корхонаҳои хурди тичоратӣ бо шуғл фаро гирифта шудаанд ва кам гардидани шумораи бекорон дар мамлакат;
- соҳибкори тичоратӣ муаррифкуандаи молҳои ватанӣ дар дохил ва хориҷи кишвар мебошад ва қувваи ҳаракатдиҳандаи намудҳои дигари фаъолияти соҳибкорӣ мебошад;
- афзоиши рақибон ва муассисаҳои соҳаи савдо боиси зиёд шудани афзоиши хизматрасониҳои баъд аз фурӯш мегардад, ки дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли нақши назаррас мегузорад.

Хулоса дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ тамоми намуди фаъолияти соҳибкорӣ, соҳаҳо ва қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа саҳми худро дар иқтисодиёти мамлакат мегузоранд. Хусусан соҳибкори тичоратӣ дар таъмин намудани бозорҳои дохилӣ ва беруна бо молҳои хориҷию ватанӣ, муаррифгари молҳои ватанӣ дар дохил ва хориҷи кишвар мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон намуданд. Расидан ба ин ҳадаф рушди нумӯи иқтисодӣ ва зиндагии осудаю шоистаи аҳолии кишварро таъмин хоҳад кард. Бо назардошти аҳамияти бузурги ҳадафи мазкур дар мамлакат аз ҷониби сармоягузори ватанӣ хориҷӣ дахҳо коргоҳҳои истеҳсоли мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифта, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд. Рушди соҳибкори тичоратӣ дар таъмини ҳадафи чоруми миллӣ нақши назаррасро мегузорад. Яъне соҳибкори тичоратӣ қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи соҳибкори истеҳсоли мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев О., Оймаҳмадов М. “Асосҳои иқтисодии соҳибкорӣ” ДПП “Анис”, 1997, 416 саҳ.
2. Бойматов А.А., Қодиров А.Л. “Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг” ҚММ “Хуросон” ш. Хучанд 20002
3. Бозоров Ш.Ш., “Асосҳои соҳибкорӣ” китоби дарсӣ барои макотиби олий, ҚДММ “ЭР-граф” ш. Душанбе 2018.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020
5. <https://dushanbe.tj/rushdi-i-tisodiyot>.
6. <https://www.inventech.ru/>
7. <https://studentlib.com/chitat/diplom-89223>
8. kommercheskaya_deyatelnost_predpriyatiya.html
9. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.

Одиназода К.С., Давлатова Қ.О.

БАҲОДИҲИИ ВАЗЪИ МУОСИРИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ҳолати муосири бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Таҳлили муқоисавӣ ва баҳодихии миқдориву сифатӣ дар ошкорсозии проблемаҳои мавҷуда дар самти мазкур истифода гардидааст. Яке аз хусусиятҳои хоси мақолаи мазкур ин дар баробари ошкорсозии мушкилоти соҳа, пешниҳоди роҳҳо ва усулҳои илман асоснокшуда дар бартаарафсозии мушкилоти соҳаи мазкур мебошад. Мониторинги вазъи муосири бозори меҳнат дар мақолаи мазкур инъикос гардида, минбаъд нишондиҳандаҳои омӯри мавриди коркард қарор гирифтаанд. Дар ҳулосаи мақолаи илмӣ мазкур як қатор тавсияҳо роҷеъ ба беҳтарсозии механизми идоракунии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо. Бозори меҳнат, раванди ташаккули бозори меҳнат, иқтисодёти миллӣ, кувваи корӣ, тамоюли инкишофи бозори меҳнат, арза, тақозо, механизми ташкилию иқтисодии бозори меҳнат.

Одиназода К.С., Давлатова Қ.О.

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье исследуется текущее состояние рынка труда в Республике Таджикистан. Сравнительный анализ, количественная и качественная оценка использовались для выявления существующих проблем в этой области.

Одна из особенностей этой статьи заключается в том, что наряду с выявлением проблем в данной области, представлены научно обоснованные способы и методы преодоления проблем в этой области. В статье отражен мониторинг текущей ситуации на рынке труда, разрабатываются дальнейшие статистические показатели. В заключении данной научной статьи представлен ряд рекомендаций по совершенствованию механизма управления рынком труда в Республике Таджикистан.

Ключевые слова. Рынок труда, процесс формирования рынка труда, национальная экономика, рабочая сила, тенденции развития рынка труда, спрос, предложение, организационно-экономический механизм рынка труда

Odinazoda K.S., Davlatova K.O.

ASSESSMENT OF THE LABOR MARKET PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the current state of the labor market in the Republic of Tajikistan. Comparative analysis, quantitative and qualitative assessment were used to identify existing problems in this area.

One of the features of this article is that, along with identifying problems in this area, scientifically based methods and methods for overcoming problems in this area are presented. The article reflects the monitoring of the current situation on the labor market, further statistical

indicators are developed. In the conclusion of this scientific article, a number of recommendations are presented for improving the mechanism of labor market management in the Republic of Tajikistan.

Keywords. Labor market, labor market formation process, national economy, labor force, labor market development trends, demand, supply, organizational and economic mechanism of the labor market

Дар шароити муосир иқтисоди бозорӣ барои бартараф намудани мушкилоти шуғли аҳоли ва бозори меҳнат тавассути фишангҳои, ки роҳи баромадро аз масъалаҳои иқтисоди таъмин мекунад, ин истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ мебошад. Бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир барои ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли аз қабилҳои омилҳо ба монанди тақсимоти захираҳои меҳнатӣ, фароҳам овардани шароити корӣ, самаранок истифода намудани қувваи корӣ ва афзоиши қобилияти ҳаракати гардиши меҳнат, ҳавасмандгардони меҳнатӣ ва инчунин ташкил намудани муҳит барои тавлиди кадрҳои баландиқтисос пешбинӣ шудааст.

Бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ, сиеӣ, демографӣ ва ҷуғрофӣ дар кишвар алоқаманд мебошад.

Барои таҳлили пурраи бозори меҳнат таъми омилҳои таъсиррасонандаи онро бояд мавриди баррасӣ қарор дод. Маъсалаи аввалиндараҷа дар ин ҷо сохтори бозори меҳнати ҷумҳурӣ мебошад. Дар ин замина мо тасмим гирифтаем, ки тамоюли шумораи аҳолии қобили меҳнатро миқёси кишвар мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Чадвали 1

Шумораи аҳолии қобили меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019 (Ҳазор нафар)

Нишондиандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	Муқоиса 2015 -2019
Шумораи умумии аҳоли	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	762,6
Аҳолии синнашон ба қобили меҳнат норасида	2938,9	3009,6	3063,6	3129,9	3191,0	252,1
Аҳолии қобили меҳнат	5175,5	5273,2	5379,7	5473,9	5567,4	319,9
Аҳоли аз синни қобили меҳнат калонтар	436,8	460,0	487,8	522,8	555,4	118,6

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: *Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – С. 25.*

Аз нишондодҳои чадвали 1 дида мешавад, ки суръати афзоиши баланди аҳолии шумораи аҳолии қобили меҳнат дар ҳоли афзоиш мебошад ва бояд қайд намуд, ки қобили зикр аст, ки дар соли 2015 ин нишондод (2938,9 ҳазор нафар) – ро ташкил медод ва дар соли 2019 ба (3191 ҳазор нафар) расид, ки 8,5% афзоиш ёфтаст, ки нисбат ба соли 2015 талабот дар бозори меҳнат 8,5 % зиёд гардидааст.

Бо мақсади муайян намудани вазъи захираҳои бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир, таҳлили муқоисавӣ ба давраҳои солҳои 2015 то 2019 дар чадвали 2 оварда шудааст.

Захираҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019
(Ҳазор нафар)

Нишондиандаҳо	Солҳо					Муқоиса 2015 - 2019
	2015	2016	2017	2018	2019	
Захираҳои меҳнатӣ	5111	5224	5326	5427	5521	410
Қувваи корӣ	2437	2438	2460	2478	2514	77
Аҳолии машғул	2380	2384	2407	2426	2463	83
Бекорони расман эътирофшуда	57	54	53	52	51	6
Қувваи кори истифоданашуда дар иқтисодиёт	2674	2786	2866	2949	3007	333

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: *Маҷмӯаи оморӣ солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 60.*

Аз маълумоти чадвал дида мешавад, ки дар натиҷаи суръати баланди афзоиши аҳолии захираҳои меҳнати ҷумҳурӣ бо суръати хеле баланд меафзоянд. Ҳамин тавр, дар давраи баррасишаванда онҳо аз 5111 ҳазор нафар то 5521 ҳазор нафар афзоиш ёфтанд. Аммо, мушкилоти шугли аҳолии давра ба давра хубтар шуда истодааст. Шумораи умумии аҳолии машғули кор дар соли 2015, 2380 (ҳазор нафарро) ташкил медиҳад, ки нишондиҳанда дар соли 2019 2463 (ҳазор нафарро) ташкил медиҳад, ки 3,4% афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи истифодаи ками қувваи корӣ дар иқтисодиёт аз соли 2015 то соли 2019 12,5%-ро ташкил медиҳад.

Дар шароити муосири микдори таҷҳизотҳо ва технологияи истифодашаванда ба иқтисодиёт имконият намедиҳад, ки мушкилоти бекориро бартараф созанд. Мушкилоти бекорӣ бо афзоиши нархҳо ва таваррум, харочот ва ҳаҷми умумии истеҳсолот, музди меҳнат ва ҳосилнокии меҳнат, бо андозбандӣ ва ташкили истеҳсолот, сармоягузорӣ ва пасандозҳо ва як қатор дигар унсурҳои иқтисодӣ алоқамандӣ дорад.

Сатҳи бекорӣ бо як қатор масъалаҳои иқтисодӣ, ки ба неқӯаҳволи ва сатҳи зиндагии аҳолии таъсир мерасонанд, алоқаманд мебошад.

Бозори меҳнат дар шароити муосир яке аз усули муносибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ мебошад, ки дараҷаи рушди он дар байни субъектҳо, соҳибкорон, коргарон ва давлат ҳамчун омил дарҷ мегардад.

Омили муҳиме, ки таркиби бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро коста месозад, ин рафтани қисми зиёди қувваи кории баланд ихтисос (фирори мағзҳо) ба хориҷи кишвар мебошад.

Ин мушкилот дар қаламрави ҷумҳурӣ аз солҳои 2010 ба мушоҳида мерасид, ки дар натиҷа ба самтҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ҷумҳурӣ таъсири манфи расонид.

Хусусияти асосии таҳқиқи бозори меҳнат имконият медиҳад, ки тамоми ҷанбаҳои дорой мушкил буда, ошкор карда шавад. Ин равиш ба он асос ёфтааст, ки бозори меҳнат яке аз услубҳои муайянамоии самтҳои умумӣ буда, ба рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодии ва қонун сохтани ниёзҳои аҳолии қобили меҳнатӣ нигаронида шудааст.

Вазъи муосири бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ, урфу одатҳои миллий, фарҳангӣ ва анъанаҳои мардуми тоҷик, ки дар кишвар рух медиҳанд, таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ ба мо зарур аст, ки омилҳои манфии

дар боло дарчгардидаро мавриди баррасӣ қарор дода, оқибатҳои онро муайян созем. Бо мақсади мазкур мо омилҳои болозикрро дар чадвали дар зер овардашуда тасвир намоем.

Омилҳои тасвиргардида шаҳодат аз он медиҳанд, ки аҳолии қобили меҳнат пеш аз ҳама ба унсурҳо ва падидаҳои таъҷибанамоянд, ки бозгӯии мушкilotи болозикр мебошанд.

Пас аз пошхӯрии собиқ ИҚШС корхонаҳо якбора аз фаъолият боз монда, муносибатҳои иқтисодӣ вайрон гардид ва аҳолии қобили меҳнат бе ҷой кор монданд ва шароити зиндагӣ басо санги гашта, рушди, хусусиятҳои корхонаҳои давлат заводу фабрикаҳо ва ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфт, ки ин ба таври назаррас таъсир гузошт инфрасохторро ба вуҷуд овард ва ба якбора паст шудани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ оварда расонид.

Бозори меҳнат дар Тоҷикистон як сохтори хеле мураккаби бисёрқабата аст, ки бозори меҳнати кушод (расмӣ ва ғайрирасмӣ) ва пинҳониро дар бар мегирад. Бозори расмӣ ҳамаи фаъоли аҳолии қобили меҳнатро, ки бо ҷустуҷӯи кор машғуланд, дар бар мегирад.

Расми 1. Гурӯҳбандии омилҳои таъсир расонанда ба рушди бозори меҳнат дар таъсир мерасонанд.

Хусусиятҳои муҳими бозори кушода дар он мебошад, ки зарурати ҳамаҷониба ба инобат гирифта шуда, ҳамаи паҳлӯҳои иқтисодиро барои пешгӯии вазъи бозори меҳнат, ки бо сатҳи баланди таваллуд ва зичии аҳоли, сатҳи паст ва сифати зиндагии аҳоли, нобаробарии даромадҳо ва инчунин ихтисори анъанавии меҳнат ва ғайраро дар бар мегирад.

Таъмини қувваи корӣ, ки аз рӯи шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ҳисоб карда мешавад, бешубҳа ба омилҳои демографӣ вобаста аст, ки дар он сатҳи воқеии неқӯаҳволӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ ва динии аҳоли барои афзоиши фаъолияти меҳнати аҳоли аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Ҷадвали 3

Сохтори соҳавии машғули аҳоли дар шуғл дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2019

Нишондиандаҳо	Солҳо					Муқоиса 2015- 2019
	2015	2016	2017	2018	2019	
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	2379,7	2385,3	2407,0	2425,5	2463	57
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	1545,2	1538,5	1466,1	1481,9	1507,3	-37,9
Моҳипарварӣ	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4
Саноати коркард	60,1	59,5	86,7	82,6	83,3	23,2
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	19,3	17,8	18	18,8	15	-4,3
Сохтмон	66,5	67,1	101,6	101,4	100,8	34,3
Бахши хизматрасонӣ	675,7	690,5	721,7	726,6	735,4	59,7

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: *Маҷмӯаи оморӣ солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 65.*

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки амалан дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ, аз ҷумла нерӯи барқ, газ ва об, сохтмон, нақлиёт, анбор ва алоқа афзоиши ҳиссаи аҳолии шуғл ба назар мерасад. Коҳишҳои афзоиши шуғл аҳолии дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал (-37,9), нисбат ба соли 2015 ба мушоҳида мерасад. Аммо, дар заминаи афзоиши назарраси шумораи аҳолии ҷумҳурӣ, суръати афзоиши шуғл дар он соҳаҳо, ки дар онҳо рушд нокифоя аст. Вазъият аз он сабаб печида мешавад, ки шуғли аҳоли дар соҳаи асосии истеҳсолоти моддӣ, яъне саноат, аз ҷумла. таъминоти барқ, газ ва об дар соли 2019 танҳо -4,3% нисбати соли 2015 коҳиш ёфтааст. Аммо, дар солҳои охир, вазъ то андозае беҳтар шуд. Ҳамин тавр, дар соли 2019. нишондиҳандаи баррасишаванда нисбат ба соли 2015. 11,0% зиёд шудааст. Ба ақидаи мо дар оянда суръати назарраси рушди онро таъмин кардан зарур аст.

Сиёсат дар соҳаи шуғл ва бозори меҳнат бояд барои ҳар як фард мушаххас самарабахш, ба таври дуруст ҷамоҳангшуда, ташаккули сатҳи шуғли аҳоли ва тақвияти самтҳои, ки ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва суръат бахшидани дигаргуниҳои сохторӣ дар шуғл нигаронида шудаанд, тақвият дода шавад.

Ин самт дар рушди устувори иқтисодиёт ва инфрасохтори бозор [5], шароити мӯтадилӣ бозори меҳнат, рушди устувор ва устувори шуғли аҳоли, зарурати баҳодихии иқтисодии захираҳои меҳнатӣ ва омилҳои мухталифе, ки бевосита ба самаранокии бахши шуғл таъсир мерасонанд, мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои муҳимтарини

сиёсати иҷтимоии давлат дар шароити муосир дастгирии шуғли таъсирбахш бо назардошти талаботи нави истеҳсолот ва истифодаи нерӯи меҳнат, интиҳоб, омӯзиш, бозомӯзӣ ва шуғли захираҳои кадрӣ мебошад.

Рушди босамари бозори меҳнат омили асосии баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли ва яке аз нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ мегардад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ омили муҳимтарини рушди бозори меҳнат мушкилоти бекорӣ ва кам кардани муҳочирати меҳнатӣ мебошад, ки он асосан талаботро аз рӯи қувваи корӣ муайян менамояд, на танҳо ҳамчун як ҳаракати мардум, балки ҳамчун як раванди мураккаби иҷтимоӣ, ки ба бисёр паҳлӯҳои ҷомеа таъсир мерасонад, баррасӣ мешавад. Омӯзиши ин масъалаҳо ҳамчун категорияҳои алоҳидаи иҷтимоию иқтисодӣ дар аксари мактабҳо илмӣ дер боз мавзӯи таҳқиқот буд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши мушкилоти бекорӣ ва муҳочират, албатта, бидуни таҳлил дар доираи иқтисодиёти нопурра боқӣ хоҳад монд.

Сабабҳои асосии бекорӣ ва муҳочиршави аҳолии қобили менхнати дар миқдори ками даромадҳо ва музди меҳнат мебошад, ки ба дигар кишварҳои хориҷ сафар менамоянд. Аммо аз ҷониби мусбат кам кардани бори бозори меҳнат аст. Он маблағҳое, ки муҳочирони меҳнатӣ ба оилаҳои худ мефиристанд, манбаи хуби буҷаи оила мебошад, илова бар ин тамоми хароҷотро ба хароҷоти умумии иқтисодиёти миллий афзоиш медиҳад ва ҳамчун манбаи муҳими асбоби хориҷӣ дар кишвар мебошад.

Мушкилотҳо зиёд бо шуғл ва ҳифзи иҷтимоии муҳочирон дар кишвари қабулкунанда мавҷуданд. Бо вучуди ин, мушкили асосӣ дар инчо динамикаи номусоиди аҳолии қобили меҳнат мебошад. Ин усул барои он кишварҳое, ки аҳолии барзиёди захираҳои меҳнатиро доро мебошад, ҳанӯз раванди ташаққул додани механизмҳои бозарғони ба итмом нарасидааст, дар ин сурат роҳҳои самарабахши якҷоя кардани механизмҳои худтанзимкунии бозор бо воситаҳои танзими давлатӣ чустуҷӯ карда мешавад.

Чунин вазъият сабаб гардид масъалаи мазкур мавриди омӯзиши олимони ватанӣ гардад. Таъсири бекорӣ ба шуғл дар байни мардон ва занон зоҳир мешавад.

Яке аз воситаҳои асосии паст кардани сатҳи бекорӣ мувофиқи қонунҳои амалкунада ва дастгирии иҷтимоии шаҳрвандони бекор мебошад, ки асосан дар самти омӯзиши таълими, пардохти кӯмакпулиҳои пулӣ ва таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат бо ҷойи кори доимӣ таъмин карда мешавад. Аммо, мутаассифона, имрӯз маҷмӯи дастгирии иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ хело ночиз аст, масалан, дар соли 2015 танҳо 6,6% шумораи умумии бекорони расман ба қайд гирифташуда кӯмаки пулӣ дарёфт кардаанд.

Тавре ки аз маълумотҳои ҷадвали 4 бармеояд ҳаҷми ин манфиатҳои пулӣ ба нархҳои воқеии бозор мувофиқат намекунад.

Ҷадвали 4.

Сатҳи дастгирии иҷтимоии бекорон дар ҷумҳурӣ ба санаи 01.01.2019

Нишондиҳандаҳо	2015			2019			2019% 2015		
	I	Аз он ҷумла		I	Аз он ҷумла		I	Аз он ҷумла	
		II	III		II	III		II	III
Шумораи бекорон, ки имтиёзҳо дода шудаанд, одамон	54487	28171	31655	53087	27359	31744	97,4	97,1	100,3

аз гирифтани фонда	он:	4420	1012	3408	12224	396	11828	276,6	39,1	347,1
Маблағи миёнаи моҳона, сомонӣ		471,4	320,5	150,9	463,8	319,5	144,3	98,4	99,7	95,6
Ба омӯзиши касбӣ нигаронида шудааст, одамон		10603	7057	8336	18540	13903	12154	174,9	197,0	145,8
Омӯзишгоҳи касбиро хатм карданд, мardум		9945	6506	7984	17024	12811	10422	171,2	196,9	130,5
Аз онҳо - коргарон, одамон		6283	3915	4550	8670	6533	5090	138,0	166,9	111,9
- ба корҳои муздноки ҷамъиятӣ равона карда шудааст, одамон		5437	2301	2075	6818	2518	4020	125,4	109,4	193,7

Эзоҳ: I - ҳамагӣ; II - занон; III - ҷавонони 15-19 сола.

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Китоби оморӣ. - Душанбе, ASPRT, 2017. - С.100

Низоми маориф ва сатҳи касбии инсон омили муҳимтарини рушди бозори меҳнат ба шумор меравад, ки тағйир додани сифати ҳаётро таъмин менамояд ва ҳамчун яке аз манбаъҳои асосии рушди иқтисодӣ хизмат мекунад. Номутобиқатии пешниҳод ва талабот дар бозори меҳнат маънои азхудкунии иқтисодии мавҷударо ифода мекунад. Тавре ки маълумотҳо нишон медиҳанд, омодагии касбӣ ва бозомӯзии касбӣ хеле зиёд аст ва ҳиссаи онҳо мутаносибан 25,1% ва 28,5% -ро ташкил медиҳад.

Фарқият байни талабот ба қувваи корӣ ва пешниҳоди он дар байни бекорӣ дар бозори меҳнат ифода ёфтааст, ки аз ин рӯ як қисми маҳсулоти маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ истехсол намешаванд.

Баланд бардоштани сатҳи маърифатноки қувваи корӣ бе истифодаи фаъолонаи он ба афзоиши самаранокии иқтисодӣ оварда намерасонад. Агар хатмкардагони муассисаҳои таълимии сатҳи муайяни корӣ мутобиқи таълими худ коре наёбанд, таълими онҳо мувофиқи мақсад нест.

Бо мақсади амалӣ намудани тайёрӣ ва бозомӯзии мутахассисон, таъсис додани муассисаҳои махсуси таълимӣ, марказҳои таълим ва бозомӯзии мутахассисон, такмили ихтисос зарур аст. Ҳамаи ин муассисаҳо ва марказҳои таълимӣ бояд системаи васеътари таълими дошта бошанд, ки ба дархостҳои иҷтимоӣ ҳарчи зудтар ҷавоб диҳанд. Инчунин бояд монеаҳои маъмурӣ дар гардиши меҳнат бартараф карда шуда, ба корфармоён намудҳои гуногуни дастгирӣ барои эҷоди ҷойҳои нави корӣ, ба роҳ мондани робитаи байни афзоиши қувваи корӣ аз ҷиҳати меҳнат дастнорас ба кор ҷалб карда шаванд.

Сатҳи зиндагии аҳолии яке аз омилҳои калидии танзимкунандаи сатҳи шуғл ва бозори меҳнат ба ҳисоб меравад. Масъалаи муайян кардани он дар арзёбии шуғл, махсусан аз нуқтаи назари чома муҳим аст, ки ба арзёбии мустақилонаи самаранокии сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ниёз дорад. Бо назардошти гуфтаҳои дар боло овардашуда, давлатро зарур аст, ки барои иҷрои вазифаҳои асосии иҷтимоии худ: таъсир ба бозори меҳнат ва бекорӣ, танзими муносибатҳои иҷтимоию меҳнати корфармоён ва кормандон, пешгирии талафоти зиёди даромад ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъмин намояд.

Бояд қайд намуд, ки дар сурати мавҷуд набудани баҳодиҳии объективии дар сатҳи зиндагии аҳоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти хусусиятҳои, он қабули қарорҳои идоракуниро, ки ба рушди бозори меҳнат дар ҷумҳурӣ нигаронида шудаанд, хеле душвор менамояд. Ин вазъ муҳимияти арзёбии методологии равандҳои ҷориро муайян мекунад. Сиёсати иҷтимоӣ бояд сатҳи зиндагии аҳолиро тавре фароҳам оварад, ки ба нишондиҳандаҳои муосири иҷтимоии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон мувофиқат кунад.

Сарфи назар аз камбудҳои ҷой дошта, равишҳои методологӣ оид ба муайян намудани сатҳи зиндагии аҳоли, ки ба истехсолот робита доранд алоқаманд мебошанд. Мақсади асоси сиёсати давлатии танзими бозори меҳнат ин паст намудани дараҷаи нобаробарӣ, ки ба вучуд омадааст, инчунин барои фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва сиёсати иҷтимоӣ аҳолии мебошад. Татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, агар он бо суръати пастӣ чамъоварӣ ва паст гардидани фаъолияти меҳнати аҳоли ҳамроҳ бошад, метавонад ба рушди иқтисодии кишвар таъсири манфӣ расонад.

Дар байни сатҳи зиндагӣ ва истехсолоти иҷтимоӣ муносибати баръакс вучуд дорад. Ин, пеш аз ҳама, вобастагии сатҳи зиндагӣ ва хусусиятҳои сифатии қувваи корӣ ва самаранокии меҳнати коргарон ва зиёд шудани ҳавасмандии моддии корманд ба меҳнати сермаҳсул бо афзоиши имкониятҳои истеъмоли мебошад.

Таҳлилҳои омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки самаранокӣ ва оқилона будани шуғлро бо истифодаи шаклҳои ташкили меҳнат тавсиф мекунанд, муқоисаро барои як қатор давраҳои дарозмуддат истифода бурдан мумкин аст.

Расми 2. Муносибати бозори меҳнат ва сатҳи зиндагии аҳоли

Дар ҳақиқат, сатҳи зиндагии аҳолиро бо истифодаи таносуби даромади пулии аҳоли ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли ба андозаи ҳадди ақалли зиндагӣ тавсиф кардан мумкин аст. Дар ин самт вазъ дар ҷумҳури ҷунин аст, ки даромади аҳоли меафзояд, аммо дар айни замон арзиши зиндагӣ хеле паст боқӣ мемонад.

Солҳои охир истифодаи даромади пули аҳоли ҷанбаҳои мусбиро дар худ касб менамояд. Аз ҷумла, хароҷот барои пардохти маҳсулоти соҳаи хизматрасонӣ ва пардохти андозҳо, пардохтҳо аз ҷониби аҳоли афзоиш ёфтааст. Сабаби ин пешравию мусбӣ аз зиёд шудани даромади умумии аҳоли дар натиҷаи интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, ки берун аз ҳудуди Тоҷикистон, асосан ба Федератсияи Россия мераванд, дида мешавад.

Омилҳои дар боло зикршуда, дар қатори дигар омилҳо, унсурҳои сохтори номуайяниро дар бозори меҳнат аз ҷиҳати эҳтиёҷоти воқеии бозор ба миқдори қувваи корӣ ҷорӣ мекунанд.

Омили дигари бозори меҳнат дар кишвар сатҳи пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ ин маҷмӯи маҳсулоти милли мебошад, ки бо нишондиҳандаҳои калидии макроиқтисодии ММД робита дорад.

Бо вучуди рушди ММД дар ҷумҳури, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли хеле қафо мондааст. Тавре ки омори расмӣ нишон медиҳад, сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии аҳоли ҷунин аст: 24,2% - савдо (якҷулт, чакана), таъмир; 13,3% - баҳши сохтмон; 23,4% - баҳши кишоварзӣ; 8,5% - нақлиёт ва алоқа.

Бозори меҳнат гуногун аст, инро таҷрибаҳои хоричӣ тасдиқ мекунанд, аз ин рӯ, ягон шакли универсалии муносибатҳои самаранок ва таъсирбахши бозори меҳнат вучуд надорад, ки барои ҳама кишварҳо татбиқ карда шавад. Муносибатҳои бозорӣ барои бозори меҳнат маълумоти зарурӣ ва меҳнатро пешниҳод мекунанд, ки захираҳои меҳнатиро сафарбар намояд. Аз ин рӯ, ташаккул ва рушди инфрасохтори муосири бозори меҳнат дар ҷумҳури мувофиқи мақсад аст.

Дар давраи тағйироти радикалӣ ва бӯҳрони ҷаҳонӣ, азнав тақсимои қувваи корӣ якбора меафзояд ва ҳам шумораи шахсони ба кор гирифташуда ва ҳам аз кор озодшудагон афзоиш меёбад. Ҷунин афзоиш ё зудҳаракат будани қувваи корӣ дар ҳама самтҳо: дар дохили соҳаҳо, дар корхонаҳо, дар байни соҳаҳои, кишвар, инҷунин берун аз онҳо, метавонад сатҳи ислоҳоти соҳаи шуғли аҳолиро тавсиф кунад. Як қисми аҳоли мувофиқи одатҳои пештара аз самтҳои марказонидашудаи давлатӣ барои таъмин шуғл интизор мебошаанд. Аҳолии ғаёб дар ҷустуҷӯи кор ба бозори меҳнат рӯ меоранд. Ғайр аз он, бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ, ки Тоҷикистонро дар навбати аввал аз ҷиҳати шуғл ва тақозо ба қувваи корӣ фаро гирифтааст, хеле заиф аст. Бо дарки ин ҳақиқат, як қисми аҳолии ғаёбли корӣ бидуни бозгашт ба бозори меҳнат ҳудаш соҳаҳои татбиқро барои меҳнати худ меҷӯяд ва меёбад. Ин шуғли ғайрирасмӣ мебошад, ки аз рӯи принципи худтанзимкунӣ амал мекунанд.

Дар ин вазъ, стратегияи танзими шуғл бояд ба ҳалли вазифаҳои фаврӣ ва воқеӣ оид ба паст кардани шиддат дар бозори меҳнат равона карда шавад. Тоҷикистон дар байни ҳамаи кишварҳои пасошӯравӣ бо сатҳи пасттарини шуғл ва сатҳи баландтарини бекорӣ тавсиф меёбад. Пешгӯиҳои тавозуни захираҳои меҳнати ҷумҳури, ки арзёбии ҷорӣ ва пешбинишавандаи захираҳои бозори меҳнатро дар бар мегирад, метавонад дар муайян кардани тамоюлҳои мӯтадили талабот ва таклиф дар бозори меҳнат кӯмак кунад. Шуғл ҳамчун омил таъсирбахши баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли амал намекунад, зеро сатҳи даромади меҳнати аҳоли дар тамоми қаламрави собиқ Шӯравӣ низ пасттарин боқӣ мемонад.

Дар шароити муосир тавассути ҷорӣ намудани бархӯрдҳои муосир ба танзими давлатии шуғл дар ҷумҳури, мо метавонем интизор шавем, ки:

- таъмини субот ва идоракунии вазъ дар бозори меҳнати кишвар имконпазир аст;

- пешгирии бекории оммави имконпазир мегардад;
- имкон медиҳад, ки номутаносибии худудӣ ва касбии сохтори шуғли аҳоли кам карда шавад;

- баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва зудҳосилӣ дар бозори меҳнат, махсусан барои гурӯҳҳои осебпазирӣ ва иҷтимоӣ имконпазир аст;

- тавсеаи доираи истифодаи қувваи корӣ дар соҳаи кишоварзӣ, рушди соҳибкорӣ хурду миёна ва ғайра имконпазир мегардад.

Татбиқи ин имкониятҳо дар оянда метавонад маъноӣ ҳалли бомуваффақияти мушкилоти шуғл ва бекорӣ дошта бошад. Дар раванди тартиб додани барномаҳои мусоидат ба шуғли аҳоли, бояд хусусиятҳои минтақавӣ ва кишварро дар ҳудуд таҷассум намоянд. Барномаҳо бояд ба таври иҷтимоӣ ба барномаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ рушди кишвар ворид карда шаванд.

Бо истифода аз ин усул ҳангоми омӯзиши вазъи бозори меҳнат, ба таҳияи механизмҳои мушаххаси рафъи мушкилоти бекорӣ ва танзими шуғл ворид шудан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки бозорҳои меҳнат тавозун ва талаботро дар ҷойҳои корӣ баробар карда наметавонанд, бояд механизми идоракунии таъсис дода шавад ва механизми танзимкунандаи фаъолияти бозорро дар бар гирад. Танзим талаботро ба захираҳои меҳнатӣ тавсеа диҳад ва самаранокии пешниҳоди меҳнатро дар ин бозор таъмин намояд. Сиёсати тавсеаи шуғл барои таъмини адолати иҷтимоӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ва меҳнатӣ тарҳрезӣ шудааст, зеро бозор барои ҳалли масъалаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ даромаднок бегона буда, бо вучуди ин, аҳамияти бузурги иҷтимоӣ дорад.

Дар асоси таҳлилҳои дар боло оварда шуда бояд қайд намоем, ки вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳои зер вобастагӣ доранд:

- механизмҳои тавсияшуда оид ба такмил додани фаъолияти бозори меҳнат ва ташвиқи шуғли аҳолии қобили меҳнат, бекор тавассути бозори меҳнат;

- барои танзими давлатии бозори меҳнат на танҳо таҳия намудани барномаҳои шуғл барои бекорон, балки барои гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазирӣ аҳоли - занон, ҷавонон ва нафақахӯрон;

- дар сатҳи зарурӣ ташкил кардани бозорҳои касбӣ, такмили ихтисоси мутахассисон дар сатҳи талаботи бозори меҳнат зарур аст;

- барои ба бозори ҷаҳонӣ меҳнат дохил шудани бозори меҳнати ҷумҳурӣ, омода кардани қувваи корӣ бо роҳи баланд бардоштани хусусиятҳои сифатӣ онҳо ба талаботҳои стандартҳои ҷаҳонӣ ва ғайра зарур аст.

Бо рушди бозори меҳнат, дар заминаи қонунҳои табиӣ ва танзими давлатии шуғл шартҳои фаъолияти мӯътадилӣ бозори меҳнат ташаккул меёбад. Усулҳои бозорӣ меҳнат ташаккули музди воқеӣ дар асоси арзиши воқеии зиндагӣ, суғуртаи иҷтимоӣ аҳоли аз хатарҳои иқтисодӣ ва фаъолияти иттифоқҳои касба нақши муҳим доранд. Дар ин ҳолат, нақши давлат дар пешбурди шуғл бояд нисбат ба таҳдид ва оқибатҳои бекорӣ маҷбурӣ, пешбурди ҳифзи шуғли пурра ва рафъи оқибатҳои манфии фаъолияти бозори меҳнат нақши пешгирикунанда дошта бошад. Умуман, пешниҳодҳои дар боло зикргардида оид ба такмили танзими идоракунии бозори меҳнат қобили татбиқанд.

АДАБИЁТ

1. Маҷмӯаи омории солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – С. 25.
2. Маҷмӯаи омории солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 60.
3. Маҷмӯаи омории солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили

назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 65.

4. Манбаъ: Омори солони Чумхурии Тоҷикистон // Китоби оморӣ. - Душанбе, ASPRT, 2017. - С.100.

5. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.

УДК: 372.3/.4+373.2

Орипов А.С.

ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ВА РУШДИ БАҲШИ ХУСУСӢ ЯКЕ АЗ БАҲШӢОИ АСОСИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бояд қайд намуд, ки баҳши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ ва муассисаҳои томактабии тобеи корхонаҳо иборат мебошад. Муассиси гуруҳи якуми муассисаҳои томактабӣ шахсони алоҳида (соҳибкорон) ва муассиси гуруҳи дууми муассисаҳо шахсони ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Чуноне, ки ба ҳамагон маълум аст имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди баҳси хусуси ҳамчун самтҳои асосии хизматрасониҳои таҳсилоти томактабии кишвар дар шароитҳои гузариш ба иқтисодиёти бозоргони дар партави сиёсати маорифпарваронаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши ҳалқунандаро мебозанд.

Вожаҳои калидӣ: таълими томактабӣ, сифати таълим, фарогирии ҳамаҷонибаи таълим, рушди таҳсилот, кӯдакон, рушди таҳсилоти томактабӣ.

Орипов А.С.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И РАЗВИТИЕ ЧАСТНОГО СЕКТОРА КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ СФЕР УСЛУГ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Необходимо отметить, что частный сектор дошкольного образования в Республике Таджикистан состоит из учреждений частного дошкольного образования и учреждений дошкольного образования подчиненные предприятиям. Учредителем первой группы дошкольных учреждений являются отдельные лица (предприниматели) и учредителем второй группы учреждений юридические лица.

Как нам известно сегодня в Республике Таджикистан предпринимательская деятельность и развитие частного сектора как основные сферы услуг дошкольного образования страны в условиях перехода к рыночным отношениям в последовательной образовательной политике Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, многоуважаемого Эмомали Рахмона играют решающую роль.

Ключевые слова: Дошкольное образование, качество образования, комплексное образование, развитие образования, дети, развитие дошкольного образования.

Oripov A.S.

BUSINESS AND PRIVATE SECTOR DEVELOPMENT ONE OF THE MAIN PRESCHOOL SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

It should be noted that the private sector of preschool education in the Republic of Tajikistan consists of private preschool education institutions and preschool education institutions subordinate to enterprises. The founder of the first group of preschool institutions are individuals (entrepreneurs) and the founder of the second group of institutions are legal entities.

As we know today in the Republic of Tajikistan, entrepreneurial activity and the development of the private sector as the main spheres of preschool education services in the country in the context of the transition to market relations in the consistent educational policy of the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, highly respected Emomali Rahmon play a decisive role.

Key words: Preschool education, quality of education, comprehensive education, development of education, children, development of preschool education.

Бахши хусусӣ дар низоми таҳсилоти томактабии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон мисли Ирландия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Канада, ва Швейтсария ҷойгоҳи хоса дорад. «Дар ИМА 60% кӯдакони 4-5 сола маҳз дар бахши хусусӣ ба таҳсилоти томактабӣ фаро гирифта шудаанд. Ин нишондиҳанда дар Швейтсария, Ирландия ва Канада 50 фоизро ташкил медиҳад» [1]. Аксари олимон бар он ақидаанд, ки айни замон масъалаи фарогирии кӯдакониро ба муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, бе афзоиши миқдори муассисаҳои хусусӣ, ки метавонанд ба тағирёбии тақозо тезтар таъсир намоёнд, ҳал намудан ғайриимкон мебошад [2].

Қайд намудан зарур аст, ки асоси иқтисодӣ Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробархуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад (м. 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Вобаста ба ин муқаррароти конституционӣ муассисаҳои таълимии томактабӣ ба заминаи хуби ҳуқуқӣ мучаҳаз мебошанд. Азбаски меъёрҳои конституционӣ хусусияти татбиқи бевосита доранд (қ. 1 м. 10 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), барои таъсис ва фаъолияти муассисаҳои таълимии томактабии хусусӣ танҳо хоҳиши муассисони онҳо басанда аст. Ин тасвия асос барои инкишофи бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Вобаста ба ҷой доштани чунин асоси конституционӣ ва ҳуқуқӣ, дар қисми 2 моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ" ва дар қисми 1 моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" қайд шудааст, ки муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ дар ҷумҳурӣ фаъолият намуда метавонанд.

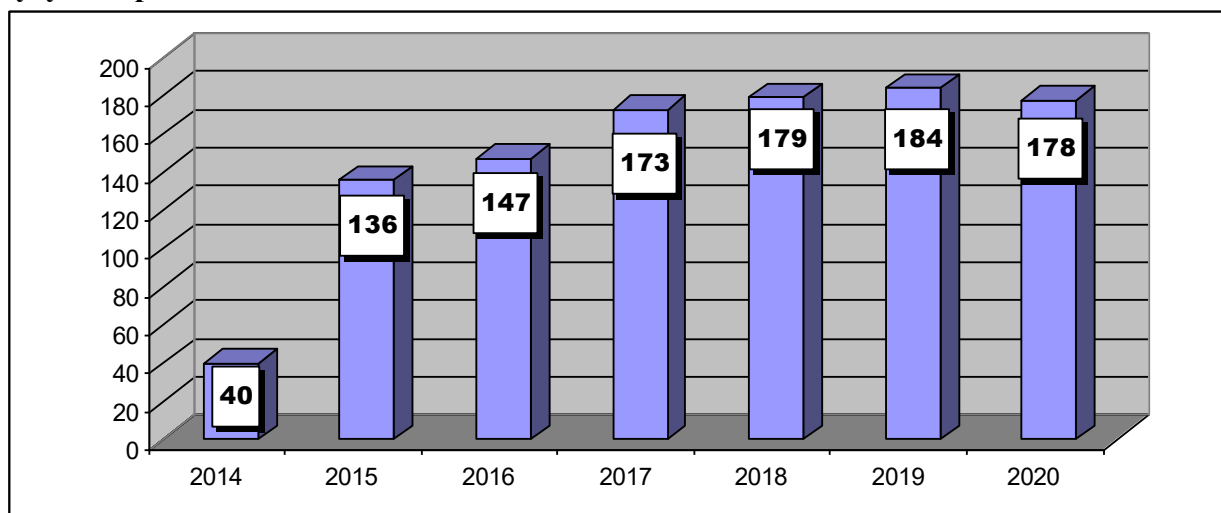
Барои амали намудани муқаррароти конституционӣ ва вазифаҳои, ки дар барномаҳои давлатии рушди соҳаи маориф пешбинӣ шудаанд, чораҳои соддакардашудаи таъсис ва фаъолияти ингуна муассисаҳоро андешидан зарур аст.

Бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати ташақул ва рушд қарор дорад. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 май соли 2014 (№ 295) қабул шуда буд, ташкили 1037 муассисаи хусусии томактабиро то соли 2020 пешбинӣ менамуд. Мувофиқи ин барнома дар вилояти Суғд 280, дар вилояти Хатлон

366, дар НТҚ 252, дар шаҳри Душанбе 45 ва дар ВМКБ 94 муассисаҳои хусусии томактабӣ бунёд карда мешуданд.

Мувофиқи маълумотҳои дар «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020» нишондодашуда, ҳамасола ба ҳисоби миёна 166 муассисаи таҳсилоти томактабии хусусӣ бояд бунёд карда мешуд ва тули шаш соли охир шумораи онҳо ба 1037 мерасид.

Диаграммаи 2. Динамикаи ташкили муассисаҳои хусусии таҳсилоти томактабӣ мувофиқи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020

**диаграмма дар асоси маълумотҳои Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020 сохта шудааст*

Бояд қайд намуд, ки бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ ва муассисаҳои томактабии тобеи корхонаҳо иборат мебошад. Муассисаи гуруҳи якуми муассисаҳои томактабӣ шахсони алоҳида (соҳибкорон) ва муассисаи гуруҳи дууми муассисаҳо шахсони ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Таҳлили омили расмии Вазорати маориф ва илм дар соли 2020 нишон медиҳад, ки бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар ҳолати рушд қарор дорад. Соли 2020 ҳиссаи бахши хусусӣ 22,3 фоизро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда соли 2015 ба 16,6% баробар буд. Аз маълумотҳои қадвали 1 бармеояд, ки аз соли 2015 инҷониб миқдори муассисаҳои хусусӣ 7% афзудааст. Агарчӣ камшавии ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти томактабии тобеи корхонаҳо мушоҳида карда мешавад, дар умум ҳиссаи бахши хусусӣ афзоиш меёбад.

Қадвали 1. Динамикаи рушди муассисаҳои томактабии хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020
Миқдори умумии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ	578	602	615	636	662	678
Ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ, бо %	10,4%	12,5%	13,0%	14,6%	16,2%	17,3%
Ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти томактабии тобеи корхонаҳо, бо %	6,2%	6,1%	5,9%	5,3%	5,1%	5,0%
Ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти томактабии бахши хусусӣ, бо %	16,6%	18,6%	18,9%	20,0%	21,3%	22,3%

- Ҳисобҳои муаллиф мувофиқи омили расмии Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ

Агар соли 2015 дар муассисаҳои хусусӣ 10462 нафар кӯдакон ба таълиму тарбия фаро гирифта шуда бошанд, соли 2019 шумораи онҳо ба 11801 нафар расидааст, яъне 13,2% зиёд шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2020 ба бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ 11,5% кӯдакони ба таҳсилоти томактабӣ фарогирифташуда рост меоянд. Албатта иқтидори муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ нисбат ба муассисаҳои давлатӣ хело камтар мебошанд, бинобар ҳамин ҳиссаи фарогирии кӯдакон дар онҳо чандон зиёд буда наметавонад. Соли 2020 дар муассисаҳои давлатӣ шумораи миёнаи кӯдакон 161 нафар ва шумораи миёнаи кӯдакон дар як гуруҳ 27 нафарро ташкил додааст. Ин нишондиҳандаҳо барои муассисаҳои хусусӣ мувофиқан 154 ва 23 нафарро ташкил додаанд. Дар муассисаҳои хусусии томактабӣ ба як воҳиди корӣ 9,3 кӯдак рост меояд ва ҳаҷми музди меҳнати кормандони муассисаҳои томактабӣ қариб ду баробар аз ҳаҷми музди меҳнати кормандони муассисаҳои томактабии давлатӣ зиёдтар мебошад. Аз 151 боғчаи бачагонаи хусусӣ 90-тои он дар шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд ҷойгир шудаанд. Дар вилояти Хатлон, ки минтақаи аз ҳама сараҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ҳамагӣ 9 боғчаи бачагонаи хусусӣ вучуд дорад.

Дар бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ афзоиши муассисаҳои навъи кӯдакостон бештар ба мушоҳида мерасад (нигаред ба замимаи 1). Агар соли 2015 миқдори кӯдакостонҳои хусусӣ 50 ададро ташкил медоданд соли 2020 ин нишондиҳанда ба 92 адад баробар шудааст. Аз соли 2015 то соли 2020 шумораи ширхоргоҳ- кӯдакостонҳо 11 адад ва шумораи кӯдакостон-мактабҳо 4 адад афзудаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Тоҷикистон бештар ба фарогирии кӯдакони синну соли калони томактабӣ (аз 5 сола боло) нигаронида шудааст.

Ҷадвали 2. Динамикаи шумораи гуруҳҳо ва кӯдакон дар бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ

Номгуи гуруҳ	2014-2015		2018-2019		2019-2020	
	Шумораи гуруҳҳо	Шумораи кӯдакон	Шумораи гуруҳҳо	Шумораи кӯдакон	Шумораи гуруҳҳо	Шумораи кӯдакон
Гуруҳҳои 1-3 сола	87	1636	109	1944	98	1440
Гуруҳҳои 3-4 сола	94	1887	135	2951	130	2532
Гуруҳҳои 4-5 сола	110	2516	150	3356	132	2792
Гуруҳҳои 5-6 сола	112	2512	154	3437	144	2967
Гуруҳҳои 6-7 сола	75	1875	107	2413	93	2070
Ҳамагӣ:	478	10426	655	14101	597	11801

**Сарчашма: маълумотҳои оморӣи Вазорати маориф ва илм*

Таҳлили динамикаи шумораи кӯдакон ва шумораи гуруҳҳо дар бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ нишон медиҳад, ки аз соли 2015 то соли 2019 ин нишондиҳандаҳо афзоиш намудаанд ва соли 2019 дар муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ 14101 нафар кӯдак ба таълиму тарбияи томактабӣ фаро гирифта шуда буданд. Соли 2020 бар асари таъсири бемории фарогири COVID-19 шумораи кӯдакон дар муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ ба андозаи 16,3% кам шудааст. Дар зери таъсири омили номабар шуда шумораи гуруҳҳо дар бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ ба миқдори 58 гуруҳ кам шудааст. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2 ҳамчунин бармеояд, ки миқдори гуруҳҳои 1-3 сола дар муассисаҳои таҳсилоти хусусӣ 16,4% ташкил медиҳанд. Аксарияти муассисаҳои таҳсилоти хусусии томактабӣ бештар кӯдакони 3-6 соларо ба таълиму тарбияи томактабӣ фаро гирифтаанд.

Муасаллам аст, ки рушди бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ сарбории бахши давлатии таҳсилотро камтар намуда, дар фарогирии бештари кӯдакон ба таҳсилоти томактабӣ мусоидат менамояд. «Аз нигоҳи мо сохтмону таҷдиди муассисаҳои

ғайридавлатии (хусусӣ) томактабии калонҳаҷм самараи дилхоҳ дода наметавонад. Аз ин рӯ бештар ба он муассисаҳои ғайридавлатии томактабие тавачҷуҳ намудан зарур аст, ки аз нигоҳи ҳаҷм начандон калон мебошанд. Ташкили боғчаҳои хусусии оилавӣ ва хурд роҳи асосии ҳал намудани мушкилоти соҳа мебошанд» [1].

Мувофиқи таҳлилҳои Қодиров Ш. агар «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020» пурра татбиқ шавад ва то соли 2020 1037 муассисаи таҳсилоти томактабии хусусӣ дар ҷумҳури ташкил карда шавад, пас: «коэффисенти фарогирӣ то соли 2020 танҳо аз ҳисоби муассисаҳои хусусии томактабӣ 14,9 фоиз зиёд карда мешавад ва дар маҷмӯъ ин нишондиҳанда то соли 2020 ба 24 % (14,9+ 9,1 фоизи мавҷуда) расонида мешавад».

Ба ҷуз аз фарогирии бештари кӯдакон, олими тоҷик Қодиров Ш. инчунин як қатор бартариятҳои муассисаҳои томактабии хусусӣ ва умуман рушди бахши хусусии таҳсилоти томактабиро дар як мақолааш нишон додааст. Ӯ қайд мекунад, ки дар муассисаҳои хусусӣ навбат барои қабул кардани кӯдакон вучуд надорад ва дилхоҳ волидайнӣ дорои имконияти молиявӣ метавонад кӯдакашро дар ин гуна муассисаҳо ба таълиму тарбия фаро гирад. Ба ақидаи ӯ бартарияти дигари муассисаҳои хусусии томактабӣ дар он аст, ки дар онҳо ҳаҷми гуруҳҳо хурд аст ва мурабияҳо имкон доранд ба ҳар як кӯдак дар алоҳидагӣ аҳамияти бештар диҳанд. Ҳамчунин муассисаҳои хусусии томактабӣ метавонанд озодона басти воҳидҳои корӣ ташкил намоянду кормандони тиб, равоншинос, ва дигар мутахассисонро ҷалб намоянд. Муассисаҳои хусусии томактабӣ метавонанд озодона аз барномаҳои гуногуни иноватсионӣ истифода намоянд. Ин муассисаҳо имкони ҷалби омӯзгорону мураббияҳои навоарро доранд ва дар баробари ин мавҷуд будани масъулиятшиносӣ, назорати қатъӣ ва муҳофизон низ аз бартариятҳои муассисаҳои хусусии томактабӣ ба ҳисоб мераванд [1].

Таҳлили бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки фарзиши таълиму тарбия дар онҳо хело баланд мебошанд. Ба ақидаи Қодиров Ш. «Дар бештари мавридҳо бинобар мавҷуд набудани механизми паст кардани арзиш муассисаҳои хусусии томактабӣ имконияти ҷалби бештари кӯдаконро аз даст медиҳанд, зеро ки хароҷоти асосии онҳо меафзояд ва дар маҷмӯъ ғайр аз баланд намудани арзиши таълиму тарбия барои онҳо варианти дигаре наметавонад» [1]. Ба назари мо зиёд будани арзиши таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабии хусусӣ аз таъсири якҷанд омилҳои муҳими иқтисодӣ вобаста мебошанд:

1. Ҳаҷми андозҳо. Муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ нисбат ба муассисаҳои томактабии давлатӣ андози бештар пардохт менамоянд. Андоз аз арзиши иловашуда (18%), андози содакардашуда (6%) ва андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард аз ҷумлаи пардохтҳои ҳатмие мебошанд, ки ба нархгузориҳои хизматҳои муассисаҳои таълимии хусусӣ бевосита таъсир мерасонанд. Бояд қайд намуд, ки андоз аз арзиши иловашударо танҳо муассисаҳои давлатӣ менамоянд, ки гардиши солонаи молиявиашон аз 500 ҳазор сомонӣ зиёд аст. Масалан, агар муассисаи хусусии томактабӣ дар як сол 501 ҳазор сомонӣ даромад гирад, пас бояд 90180 сомониашро ҳамчун андоз аз арзиши иловашуда ба буҷети давлатӣ гузаронад. Чунин сиёсати андозситонӣ ҳавасмандии муассисаҳои хусусии томактабиро аз байн мебарад ва муассисон ба хогири кам кардани хароҷот ба васеъ намудани муассисаҳои хизматӣ ҳавасманд нестанд.
2. Иҷораи бино. Аксарияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ бино ва иншоотҳоро ба иҷора мегиранд, ки қисмати калони хароҷоти онҳоро ташкил медиҳад. Ба ҳисоби миёна аз 15 то 17% даромади муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ барои пардохти иҷораи биноҳо сарф мешавад.

3. Даромади соҳибкорон. Азбаски як қисми даромади умумиро соҳибкор ё муассиси муассисаи таълимии хусусӣ ҳамчун даромад аз худ мекунад, бинобар ҳамин ҳангоми нархгузори хизматҳои таълимӣ ин омил ба арзиши таълиму тарбия бетаъсир буда наметавонад.
4. Харочоти кумуналӣ ва барқ. Барои муассисаҳои хусусӣ меъёри пардохт барои хизматҳои кумуналӣ ва барқ нисбат ба муассисаҳои давлатӣ бештар мебошад, аз ҳамин ҷиҳат қисмати зиёди даромади ҷорӣ муассисаҳои томактабии хусусӣ барои пардохти ҳамин гуна харочотҳо сарф мешаванд ва ин гуруҳи харочот ба нархгузорӣ таъсири бевосита дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми маблағгузори муассисаҳои хусусии томактабӣ нисбат ба муассисаҳои давлатӣ хело содда мебошад. Харҷномаи даромад ва харочот, ки онро муассис тасдиқ мекунад ифодагари бучети муассиса ба ҳисоб меравад. Сарчашмаи асосии даромади муассисаҳои хусусии томактабӣ ин пардохти арзиши таълиму тарбия аз ҷониби волидон мебошад. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои таъсисии муассисаҳои хусусии томактабӣ гирифтани даромадро аз дигар сарчашмаҳо маҳдуд намекунад. Дар баробари хизматҳои пулакӣ муассисаҳои томактабии хусусӣ метавонанд аз ҳисоби расонидани хизматҳои иловагии пулакӣ, кумаки шахсони ҳуқуқию воқеӣ ва маблағҳои эҳсонкорӣ ташкилотҳои давлатию ғайридавлатӣ даромади худро афзун намоянд.

Агар дар муассисаҳои давлатии томактабӣ қисмати бештари харочотро фонди музди меҳнат ташкил диҳад, дар муассисаҳои хусусӣ бештари харочот барои таъмини ҳуроқа равона карда мешаванд. Бештар намудани ҳуроқаи таълимгирандагон дар муассисаҳои таълимӣ яке аз воситаҳои асосии рақобатпазирӣ бо муассисаҳои давлатии томактабӣ ба ҳисоб меравад. Муассисаи давлатии томактабӣ барои таъмини ҳуроқи як нафар кӯдак дар як рӯз ҳисоб ба ҳисоби миёна 1,32 сомонӣ сарф менамояд. Аз ҳамин ҷиҳат муассисаҳои давлатӣ маҷбуранд барои таъмини ҳуроқа мувофиқи меъёр аз волидон маблағҳои иловагӣ талаб намоянд. Ин гуна пардохтҳои иловагӣ барои муассисаҳои томактабии давлатӣ тавассути Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи пардохти волидайн барои таълим ва тарбияи томактабӣ," №94 [1], қонунӣ карда шудаанд. Муассисаҳои хусусии томактабӣ барои таъмини ҳуроқа нисбати муассисаҳои давлатӣ қариб 3,5 маротиба маблағи бештар сарф мекунад.

Дар маҷмӯъ барои як нафар тарбиятгиранда муассисаҳои хусусии томактабӣ нисбат ба муассисаҳои давлатӣ, ду маротиба маблағи бештар сарф менамоянд. «Агар муассисаҳои хусусӣ соли 2014 барои як нафар кӯдак 3330 сомони сарф намояд, муассисаи давлатӣ ҳамагӣ 1626 сомони сарф мекунад. Азбаски фонди музди меҳнати муассисаҳои давлатӣ аз ҳисоби зиёд будани воҳидҳои корӣ нисбати муассисаҳои хусусӣ бештар аст, бинобар ҳамин сарфи музди меҳнат барои як кӯдак дар муассисаҳои давлатӣ нисбати муассисаҳои хусусӣ зиёд аст (1042 сомони дар муассисаҳои давлатӣ ва 853 сомонӣ дар муассисаҳои хусусӣ)» [1].

Фаъолияти муассисаҳои хусусии томактабӣ тавассути Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" ва "Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ", инчунин Низомномаи намунавии муассисаи таълимии томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2015 таҳти рақами № 256 тасдиқ шудааст, ба танзим дароварда мешаванд.

Тибқи банди 9 Низомномаи намунавии муассисаи таълимии томактабӣ таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдихии муассисаи хусусии таҳсилоти томактабӣ ё ғайридавлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ба амал бароварда мешавад.

Барои оғоз намудани фаъолият муассисаи хусусии таҳсилоти томактабӣ дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият” бояд иҷозатнома гирад. Ин масъала дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ” низ ҳамин хел ҳалу фасл шудааст. Масалан, дар қисми 3 моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ” омадааст, ки муассисаи таълимии томактабӣ барои амалӣ намудани фаъолияти таълимию тарбиявӣ танҳо пас аз гирифтани иҷозатнома ҳуқуқ пайдо мекунад. Дар қисми 3 моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” низ айнан ҳамин чиз қайд карда шудааст.

Муассисаи хусусии таҳсилоти томактабӣ дар асоси Оиннома амал мекунад, ки онро ба фикри мо агар муассис дар мувофиқа бо мақоми ваколатдор дар соҳаи маориф ё мақомоти маҳаллии идоракунии маориф тасдиқ намояд хело хубтар мебуд. Барои исботи ин фикр рӯй меоварем ба амлияи таҳия ва тасдиқ намудани Оинномаи яке аз муассисаҳои хусусии таҳсилоти томактабӣ дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд, албатта бо тағйир додани ном ва нигоҳдоштани мазмуни он: “Оинномаи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди таҳсилоти томактабии “Кӯдакитони роҳнамо”, ки бо қарори маҷлиси умумии муассисон тасдиқ шудааст.

Аз нигоҳи ҳуқуқи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд шахси ҳуқуқӣ ва ташкилоти тичоратӣ буда, мақсади фаъолиятҳои гирифтани фоида мебошад. Бо чунин ном ба қайди давлати гирифтани ҳамин муассисаи хусусии таҳсилоти томактабӣ ин вайрон намудани тамоми меъёрҳои амалкунандаи қонунгузории ҷорӣ кишвар мебошад, чунки меъёрҳои қонунгузорӣ муассисаи таълимии томактабиро ба ҳайси ташкилоти ғайритичоратӣ муаррифӣ намудаанд. Масалан, қисми 12 моддаи 58 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ҳатто фаъолияти пулакии муассисаҳои таълимии ғайридавлатиро фаъолияти тичоратӣ намеҳисобад, ба шарте ки даромад аз чунин фаъолият пурра барои пардохти хароҷоти раванди таълиму тарбия ва такмили он, аз ҷумла барои пардохти музди меҳнат дар муассисаи таълимии марбута, сарф карда шавад.

Дар саҳифаи якуми Оиннома, масалан, дар қисми 1.2 омадааст, ки: муассисаи ғайридавлатии таҳсилоти томактабии “Кӯдакитони роҳнамо” бо Суратчаласаи №1 аз 20.08.2013 таъсис дода шудааст [3]/ Ин норасоие, ки мо дар Оиннома ошкор намудем, воқеан норасоии қонунгузории амалкунанда мебошад, чунки то ҳанӯз санади ягонаи ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, масалан, ҷун Кодекси маориф вучуд надорад.

Муносибати тарафайни муассисаи хусусии таҳсилоти томактабӣ ва падару модари (шахсони онҳоро ивазкунанда) ҳар як кӯдак бо шартнома, ки дар он ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои дугарафаи дар раванди таълим, тарбия ва нигоҳубин ба вучуд омада дарҷ мегарданд, ба танзим дароварда мешаванд.

Муассисаи хусусии таҳсилоти томактабӣ дар биное, ки ба талаботи санитарӣ-гигиенӣ, зиддиэпидемӣ ва қоидаҳои зиддисӯхтор ҷавоб дода метавонад, таъсис дода мешавад.

Муассисаи ғайридавлатӣ (хусусӣ) ҳамчун қисми таркибии системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари муассисаи давлатӣ салоҳият ва масъулият дорад. Идоракунии бевоситаи муассисаи таълимии томактабии ғайридавлатиро муассиси он ё бо супориши он шӯрои сарпарастон, ки муассис ташкил медиҳад, амалӣ менамояд.

Мувофиқи банди 61-и Низомномаи намунавии муассисаи таълимии томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мудирони муассисаҳои ғайридавлатӣ дар бораи фаъолияти худ дар назди мақома, ки онҳоро таъсис додааст, масъул ва ҳисоботдиҳанда мебошанд. Муассисони бештари муассисаҳои томактабии хусусӣ бошанд шахсони воқеианд ва ин муассисаҳо баъд аз гирифтани иҷозатнома барои фаъолият аз ҷониби Хадамоти давлатии

назорат дар соҳаи маориф ба фаъолият шурӯъ менамоянд ва дар бештари мавридҳо оиди пахлуҳои гуногуни фаъолиятшон ба шӯъбаҳои маориф ҳисоботи омори намедиханд. Аксари мутахассисони соҳа набудани омори аниқро оиди шумораи муассисаҳои томактабии хусусӣ маҳз ба мавҷуд набудани ҳамин гуна алоқамандӣ вобаста медонанд. Аз ҳамин ҷиҳат зарур аст, ки дар доираи Низомномаи намунавии муассисаи таълимии томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои хусусии томактабӣ вазифадор карда шаванд, ки оиди фаъолиятшон ба шӯъбаҳои маориф ҳар сол ҳисобот пешниҳод намоянд.

Ба назари мо яке аз масъалаҳои муҳим ин масъалаи иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти муассисаҳои хусусии таҳсилоти томактабӣ мебошад. Аз моҳи ноябри соли 2013 инҷониб дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағирот ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 172 аз 3 апрели соли 2007» муассисаҳои хусусии томактабӣ аз тарафи Хадамоти давлатии нazorat дар соҳаи маориф иҷозатнома барои фаъолият мегиранд. Таҳлили ҳуҷҷатҳои меъёрии иҷозатномадиҳии муассисаҳои томактабӣ нишон медиҳад, ки айни ҳол дастурамали махсус оид ба иҷозатдиҳии муассисаҳои хусусии таҳсилоти томактабӣ вучуд надорад ва ҳангоми иҷозатномадиҳӣ мақомоти давлатии нazorat дар соҳаи маориф бештар ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷозатномадиҳӣ таъя менамоянд. Ягона ҳуҷҷати меъёрию ҳуқуқие, ки ҳангоми иҷозатномадиҳии муассисаҳои хусусии томактабӣ ҳамчун асос истифода карда мешавад, ин Қоида ва меъёрҳои санитарӣ «Талаботи гигиенӣ дар муассисаҳои томактабӣ» (ҚМС 2.4.1.009-13), ки аз ҷониби Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли қабул шудааст (7 апрели соли 2014, №181) онро Вазорати адлияи ҷумҳурӣ 12 майи соли 2014 таҳти рақами 2-2-78 ба қайд гирифтааст, баромад мекунад.

Айни ҳол мушоҳида мешавад, ки бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ новобаста аз мавҷудияти рушди динамикии он чандон калон нест ва дар солҳои наздик наметавонад ҷойгузини бахши давлатии таҳсилоти томактабӣ набошад. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020 ба рушди бахши хусусӣ хело мусоидат намуд. Дар «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020» [1], дар самтҳои зерин амалӣ шудани дастгирии давлатии бахши хусусӣ пешбинӣ шуда буд:

- такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ;
- фароҳам овардани шароити имтиёзноке, ки онро ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим мешуморад;
- ҷудо кардани қитъаҳои замин ва амвол бо шарту тартиби содакардашуда;
- тибқи қонунгузорӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои шарикии амалии байни бахшҳои давлатию хусусӣ ва таъмини муколамаи баробарҳуқуқии онҳо бо роҳи таъсис додани шӯроҳои машваратӣ оид ба рушди муассисаҳои таълимии хусусӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳалӣ;
- тибқи қонунгузорӣ фароҳам овардани шароити мусоид баҳри рушди фарҳанги андозсупорӣ, таблиғи ғояҳои соҳибкорӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорони пешсафе, ки дар самти маориф фаъолият менамоянд.

Дар амал, мутаассифона аз соли 2014 то 2020 дар самти кам намудани хароҷоти соҳибкорон ҳангоми ташкили муассисаи томактабии хусусӣ ягон чораҳои қатъӣ рӯи даст гирифта нашуданд. Аслан аз самтҳои дар боло қайдшуда, танҳо таблиғи ғояҳои соҳибкорӣ дар самти маориф ва такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии муассисаҳои таҳсилоти томактабии хусусӣ бештар ба мушоҳида мерасанд, аммо ҳанӯз ҳам шароити имтиёзнок ва мусоид барои рушди бахши хусусӣ ба вучуд оварда нашудаанд. Ба ақидаи мо, бо дарназардошти таҳлилҳои дар боло нишондодашуда ва омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ, барои рушди бахши хусусии таҳсилоти томактабӣ зарур аст, ки муассисаҳои хусусии томактабӣ

тавассути барномаҳои давлатии дастгирии соҳибкории хурд ва миёна дасгирӣ карда шаванд. Ҳамчунин барои муассисаҳои томактабии хусусӣ тартиби соддакардашудаи иҷораи биноҳои иншоотҳои давлатӣ таҳия ва амалӣ карда шавад. Ин тартиб бояд иҷорагирии моликияти давлатиро ба хотири ташкили муассисаи хусусии томактабӣ осон намуда ба паст шудани хароҷоти соҳибкорон барои иҷораи бино мусоидат намояд. Дар маҷмӯъ чораҳои андешида шаванд, ки: якум соҳибкорони хусусиро барои маблағгузорӣ намудан дар самти таҳсилоти томактабӣ ҳавасманд намоянд, дуюм, боиси паст шудани хароҷоти соҳибкорон ва арзиши (нархи) таълиму тарбия дар муассисаҳои хусусӣ гарданд. Маҳз паст шудани нарх имкон медиҳад, бештари кӯдакони синни томактабӣ ба таълиму тарбия ҷалб карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. OECD Country Review on Education Policies for Students at Risk and those with Disabilities in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. Paris: Organization of Economically Developed Countries, OECD (2009a).;
2. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020- www.edu-maorif.tj;
3. Джураева А.М. Совершенствование системы управления детских дошкольных образовательных учреждений (на примере Республики Таджикистан)//диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (менеджмент). Душанбе 2020. Стр.70.
4. Механизмҳои рушди таҳсилоти томактабӣ ва мавқеи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.Орипов А., Қодиров Ш.Ш.;

УДК 336.7

Назирӣ Г.Н., Султонов М.С.

ТАСНИФОТИ ХАВҲОИ БОНКӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОН БО СУҒУРТА

Муаллифон дар мақолаи худ масъалаи таснифоти хавфҳои бонкӣ ва алоқамандии он бо суғуртаро мавриди баррасӣ қарор додаанд қайд намудаанд, ки масъалаи идоракунии хавфҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои мубрам барои аксарияти бонкҳо ба шумор меравад. Дар ин таҳқиқот муаллифон имконияти истифодаи суғуртаро дар раванди идоракунии хавфҳои бонкӣ ва гурӯҳбандии он баррасӣ намудаанд.

Калидвожаҳо: тасниф, хавф, бонк, суғурта, идоракунии, қарз, амалиёт, бонкҳои тижоратӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, бозоргири, хизматрасонии суғуртавӣ.

Низири Г.Н., Султонов М.С.

КЛАССИФИКАЦИЯ БАНКОВСКИХ РИСКОВ И ЕЕ СВЯЗЬ СО СТРАХОВАНИЕМ

Авторы в своей статье обсуждают классификацию банковских рисков и ее взаимосвязь со страхованием, отмечая, что вопрос управления банковскими рисками

является одним из самых актуальных для большинства банков. В данном исследовании авторы рассмотрели возможность использования страхования в процессе управления банковскими рисками и его классификацию.

Ключевые слова: классификация, риск, банк, страхование, менеджмент, кредит, операции, коммерческие банки, страховые компании, маркетинг, страховые услуги.

Niziri G.N., Sultonov M.S.

CLASSIFICATION OF BANKING RISKS AND ITS RELATIONSHIP WITH INSURANCE

In their article, the authors discuss the classification of banking risks and their relationship with insurance, noting that the issue of banking risk management is one of the most pressing issues for most banks. In this study, the authors considered the possibility of using insurance in the process of bank risk management and its classification.

Keywords: classification, risk, bank, insurance, management, credit, operations, commercial banks, insurance companies, marketing, insurance services.

Масъалаи идоракуни хавфҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои мубрам барои аксарияти бонкҳо ба шумор меравад. Дар ин таҳқиқот мо имконияти истифодаи суғуртаро [1] дар раванди идоракунии хавфҳои бонкӣ ва гурӯҳбандии он баррасӣ менамоем.

Мушоҳида мешавад, ки солҳои охир такмил ёфтани фаъолияти бонкҳои тичоратӣ зарурати бунёди системаи баҳодихӣ, назорат ва маъмурияти хавфҳои бонкиро ба миён овард. Дар айни замон, барои ҳар як мутахассиси соҳаи молия мафҳуми «хавф» ба восита ва ё бевосита ба мафҳуми «суғурта» ба маънои «суғуртаи хавфҳо» алоқаманд менамояд.

Вале, чи тавре таҷрибаи мо нишон медиҳад, ин ҳулосабарорӣ то дараҷаи муайян на барои бонкиро ва на барои суғуртакунандагон кифоя намебошад. Дар баробари ин, аксаран бонкҳо ва суғуртакунандагон на танҳо хусусиятҳои хос, балки ҳудудҳои ҳукукии фаъолияти якдигарро дарк намекунанд. Табиист, ки тарафҳо «ҳар кадоми онҳо бо забони худ ҳарф зада», қобил нестанд, ки муносибати тичоратии арзишманди ҳудро дуруст ба роҳ монанд.

Қайд кардан ба маврид аст, қори таҳқиқотии мазкур асосан хусусияти пешниҳоди дошта, ба бисёр саволҳои, ки ҳангоми ҳалли вазифаҳои нишондодашуда ба миён меоянд, ҷавоби қаноатбахш намедиҳад.

Мо изҳори боварӣ менамоем, ки вазифаҳои пешниҳодкардаи мо шавку кунҷқобии мутахассисони ба хавфи бонкӣ машғулбударо бедор мекунад ва ба онҳо имконият муҳайё месозад, ки вазифаҳои комилан мувоффиқи ҳимояи суғуртавии хавфҳои бонкиро ба дараҷаи максималӣ ба таври маҷмӯӣ ва ҳаматарафа ҳаллу фасл намоянд.

Бонкҳои тичоратӣ дар рафти фаъолияти худ бо намудҳои гуногуни хавфҳо мубтало мегарданд. Хавф ин имконияти дуршавии тавсифоти вазӣ иқтисодии объект аз бузургҳои интизоршаванда, ҳам аз ҷиҳати мусбӣ ва ҳам аз ҷиҳати манфӣ мебошад.

Хавфҳо, ки бо онҳо бонкҳои тичоратӣ рӯ ба рӯ мегарданд, метавонанд, пурра хавфҳои бонкӣ бошанд, ки мустақиман ба хусусиятҳои хоси фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ алоқаманд мебошанд.

Хавфи бонкӣ ин хоси фаъолияти бонкӣ буда, имконияти талафотҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ ё вайроншавии бозоргирӣ дар натиҷаи сар задани рӯйдодҳои номусоиде, ки бо омилҳои дохилӣ ё берунӣ алоқаманданд, мебошад.

Дар ҷараёни фаъолияти худ бонкҳои тичоратӣ бо хавфҳои зиёде рӯ ба рӯ мегарданд. Ба андешаи Мирзоев С.С. хавфҳо метавонанд дохилӣ ва берунӣ бошанд. Дар намуди умумӣ

чор категорияи хавфҳои бонкиро аз ҷумла молиявӣ, амалиётӣ, тичоратӣ, ғавқулода аз ҳам ҷудо намудааст, ки мо онро коркард намуда дар расми 1 пешниҳод намудаем.

Аз маълумотҳои расм маълум мегардад, ки хавфҳои бонкиро ба ду гурӯҳ яъне хавфҳои дохилӣ ва буруна ҷудо менамоянд. Дар таркиби хавфҳои молиявӣ, қарзӣ, фоизи ва асбӯрӣ аз ҳама бештар дар фаъолияти низоми бонкии ҷумҳури ташвишвар мебошад. Илова бар ин ҳар як бонк сифати идоракунии хави қарзиро вобаста ба дастурнамалҳои Бонки миллии Тоҷикистон арзёбӣ менамоянд. Дар ҳама гуна бонк таҳлил ва арзёбии сандуқи қарзӣ гузаронида мешавад, ки ба идоракунандагони бонк имкон фароҳам меорад, то амалиётҳои қарзии бонкро мустақиман идора намоянд.

Хавфҳои қарзие дар бонкҳои тичоратӣ бештар бо сабаби аз тарафи қарздор сари вақт иҷро ва ё пурра иҷро нашудани уҳдадорихоӣ молиявӣ тибқи қарзи гирифташуда, аз ҷумла қарзҳои байнибонкӣ (депозитҳо, вомбаргҳо), ҷойгиркунии дигар воситаҳо, аз қабилӣ бозпас гирифтани коғазҳои қиматнокӣ қарзӣ, саҳмияҳо, векселҳои аз рӯи шартнома пешниҳодшуда, аз рӯи векселҳои қарзии аз тарафи корхона ба ҳисоб гирифташуда, воситаҳои пулии аз тарафи корхонаи қарзӣ додашуда, баргардонда нашудаанд, ба амал меоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки таснифоти дар боло овардашудаи хавфҳои универсалӣ фарогир буда, онро натавонанд дар соҳаи бонкӣ, балки дар ин ё он соҳаи тичорат (бо баъзе истисно ва мушахаскунӣ) истифода бурдан мумкин аст.

Илова бар ин, ба ақидаи мо таҳлили таснифи хавфҳои бонкӣ ва ташкили системаи суғуртаи онҳо имкон медиҳад, ки истифодаи институти суғурта барои ҳимояи манфиатҳои қарзгирон дар созишҳо ва дигар муносибатҳои додугирифт, на танҳо дар фаъолияти бонкӣ, балки соҳаҳои дигар низ, самаранок ба роҳ монда шавад.

Дар асоси татбиқи ҳимояи суғуртавии дар доираи қонунгузори суғуртавӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ ва анъанаҳои гардиши қарзии амалкунанда хавфҳои бонкии мавҷударо ба якҷанд гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст.

Аз ҷумла, бояд ба назар гирифт, ки хавфҳои зарари дар натиҷаи фаъолияти маъмурии номувофиқ (бесифати) бонкӣ ба амаломадаро суғурта кардан аз имкон берун аст, вале имконияти суғурта намудани хавфҳои, ки дар натиҷаи боварии аз ҳад зиёд, хатоҳои ғавқулода, ноухдабароии менечерон ё ҳайати кормандон бавучудода мавҷуд аст.

Бо тартиби афзудани хавфҳои барои суғуртакунандагон қобили қабул гурӯҳбандии хавфҳои бонкӣ чунин шакл гирифта метавонад.

1. Хавфҳои ғайри қобили қабул, ки суғуртаи онҳо амалан ғайриимкон аст ва ё мувофиқи мақсад ҳисоб карда намешавад.

2. Хавфҳои қисман қобили қабул, ки ҳимояи суғуртавии онҳо қисман имконпазир мебошад. Дар баробари ин, хавфҳои қисман қобили қабулро дар навбати худ ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

2.1) хавфҳои, ки аз рӯи тасаввуроти умумии суғурта ва ё таҷрибаи ҷаҳонӣ қисман қобили қабуланд;

2.2) хавфҳои, ки мувофиқи таҷрибаи амалии суғурта дар Тоҷикистон қисман қобили қабуланд.

Хавфҳои пурра қобили қабул хавфҳои мебошанд, ки ҳимояи суғуртавии онҳоро дар доираи таҷрибаи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда пурра таъмин кардан мумкин аст.

Ба хавфҳои ғайри қобили қабули суғурта, хавфҳои неқномӣ ва стратегӣ мансуб дониста мешаванд, зеро ба андешаи мо зарари аз ин хавфҳо ба вучудода аз рӯи табиаташон на ба боварию хатоҳо, балки ба системаи номувофиқи менечменти бонк алоқаманд аст.

Маҳз бо ҳамин сабаб ҳам хавфҳои амалиётӣ, ки ба ташкили ғайриқаноатбахши фаъолият, номуташаккилии сохтори ташкилии бонк ва тартибу регламенти он ва ғайра алоқаманд аст, ба хавфҳои ғайри қобили қабул мансуб доништа мешаванд.

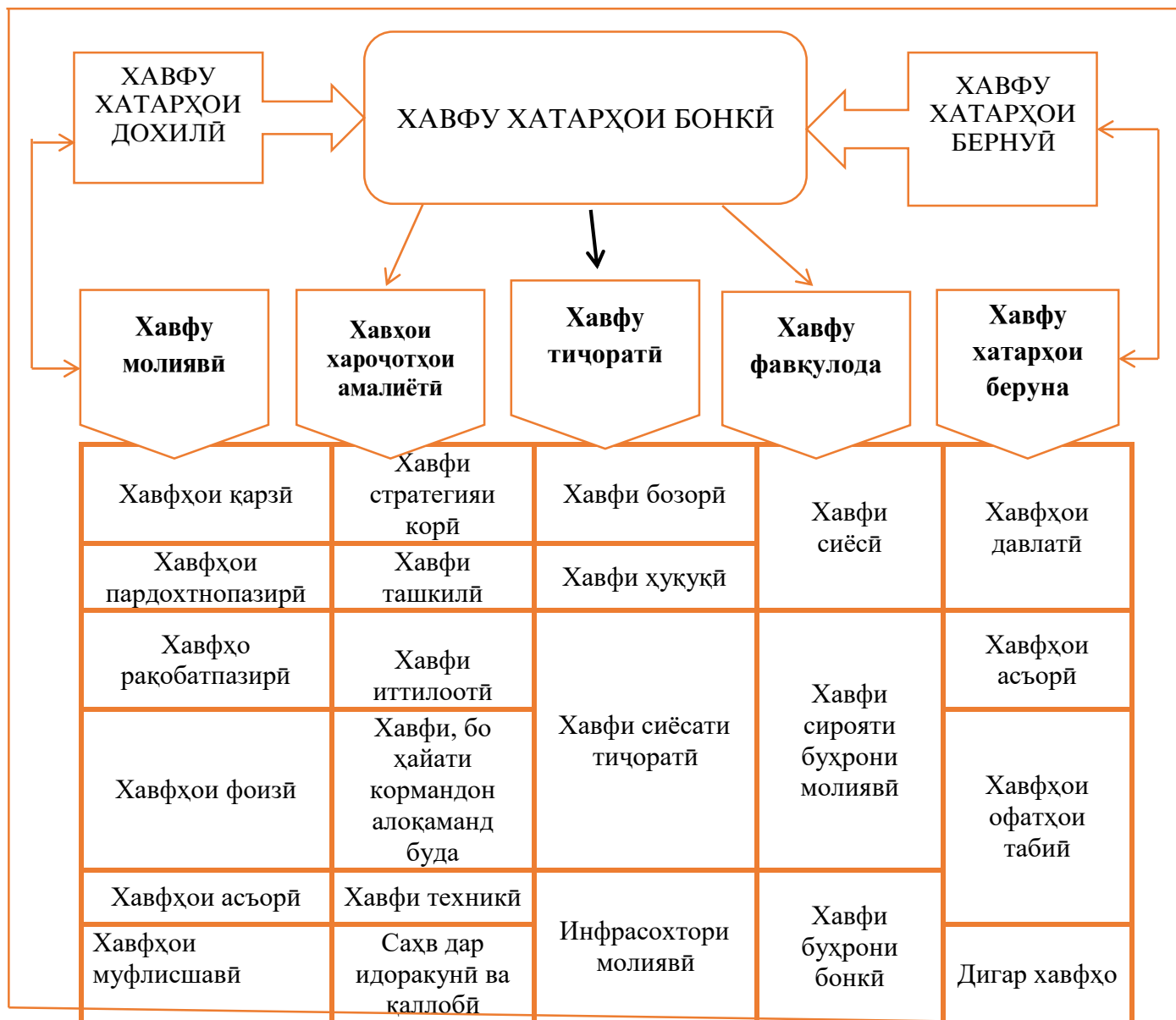
Ҳамчунин «хавфи бозорғирӣ» низ ба хавфҳои қайри қобили қабули суғурта ҳисоб мешавад. Ба андешаи мо, танҳо дар хусуси як хавфи умумии бозорғирӣ сухан гуфтан мантиқан дуруст аст, зеро хавфҳои боқимондаи дигар суммаи умумии онҳо ва зохиршавии ниҳони ҳамаи хавфҳои боқимонда мебошад, ки идоракунии онҳо бо мақсади гирифтани даромад асоси фаъолияти бонкро ташкил медиҳад.

Маҳз аз ҳамин сабаб ҳам хавфи ҳиссаи фоизиро, ки ба уҳдадорихои муҳлати пардохтҳо ва талаботи корхонаи қарзӣ мувофиқ намеоянд, ба сифати хавфҳои қобили қабули суғурта мансуб доништан мумкин нест.

Ҳамчун хавфҳои амалиётӣ ва ҳуқуқиро, ки ба вайронкунии қонунгузори бонк, анъанаҳои гардиши қарзӣ ва уҳдадорихои шартномавӣ алоқаманданд, дар асоси принципи манфиатҳои зиддиҳуқуқӣ ва зиддиахлоқии суғурта, ба хавфҳои суғурташаванда дохил кардан мумкин нест.

Ҳамаи хавфҳои боқимонда дар дараҷаи муайян ба сифати хавфҳои суғурташаванда баррасӣ мегарданд, вале бояд таъкид намуд, ки таснифи онҳо аз таснифоти дар боло овардашуда дигаргуна аст.

Дар баробари ин, масъалаи дурустии он ки оё суғуртаи хавфҳои молиявӣ дар ҳақиқат як қисми суғуртаи хавфҳои соҳибқарӣ (ин аз шабеҳият бо мафҳуми «бозорҳои молиявӣ» бармеояд) ба шумор меравад ё не ва ё шояд ба ғайр аз ин, эҳтимолияти суғуртаи намудҳои муайяни («молиявӣ») амлоқ (масалан воситаи пулии ғайринақдӣ дар суратҳисобҳои пардохтӣ ва корреспонденти буда, қоғазҳои қиматноки дар ҳисоби депобуда ва ғайра) мавҷуданд, ки суғуртаи онҳо дар доираи таҷрибаи амалии амлоқ амалӣ карда намешавад, норавшан боқӣ мемонад.

Расми 1.-Хавфҳои бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [3, с.58]

Мушкилоти дигаре, ки ба тафсири мафҳуми «бозорҳои молиявӣ» рабт дорад, «мушкилоти суғуртақунанда» маҳсуб меёбад, зеро шахси воқеие, ки соҳибқор нест, дар асоси қонунгузори амалқунанда оид ба шартномаи суғуртаи хавфҳои соҳибқорӣ ҳамчун суғуртақунанда баромад қарда наметавонад. Аз тарафи дигар, шартномаи суғуртақунии хавфҳои «соҳибқорӣ»-и шахсони воқеӣ, ки ба иштироки онҳо дар шаклҳои гуногуни додугирифтӣ амволи манқул алоқаманданд, меёри умумиқабулшудаи суғурта ба ҳисоб меравад.

Равшанӣ андохтан ба мафҳуми «хавфҳои молиявӣ» ва ба як шакл даровардани онҳо имкон медиҳад, ки таснифоти он хеле сода гардонида шавад.

Мо дар шароитҳои мавҷуда пешниҳод менамоем, ки барои ҳалли масъалаҳои таснифоти хавфҳои бонкӣ мафҳуми «хавфҳои молиявӣ» дар маҷмӯи истифода бурда нашавад.

Таснифи хавфҳои бонкӣ дар шароити имрӯза.

Таснифоти мазкур афзалиятҳои зеринро доро аст:

- ҳамаи намудҳои хавфҳои бонкиро, ки барои суғурта мувофиқанд фаро мегирад;

- имкон медиҳад, ки маҳсули суғурта аз рӯи шакл мувофиқи таснифоти умумиэтирофшуда (суғуртаи шахсӣ, суғуртаи масъулият) ба таври возеҳ тафриқабандӣ карда шавад;

Чадвали 1.

Таснифи шаклҳои суғуртаи хавфҳои бонкӣ [6]

Намуди суғуртакунӣ	Хавфҳои бонкӣ	Хавфи контрагентҳои бонк, ки вазъи молиявии он таъсир мерасонад
Суғуртаи шахсӣ	1. Суғурта аз ҳодисаҳои фавқулода ва бемориҳо, суғуртаи тиббии кормандон 2. Суғуртаи ҳаётии кормандон (ҳангоми марг, нафақа)	1. Суғуртаи ҳаёт ва қобилияти меҳнати қарзгир
Суғуртаи амвол	1. Суғуртаи арзишҳои ғайримолиявии бонк 2. Суғуртаи арзишҳои ҳангоми нигоҳдорӣ ва таҳвил 3. Суғуртаи комплекси бонк аз хавфҳои криминалӣ (ВВВ) 4. Суғурта аз чиноятҳои электронӣ ва компютерӣ 5. Суғуртаи хавфҳои молиявӣ (ичро нашудани уҳдадориҳо оид ба уҳдадориҳои қарзӣ) 6. Суғуртаи эмитентҳои қортҳои пластикӣ 7. Суғурта аз амалҳои ғайрииҷозатии кормандони бонк 8. Суғуртаи зарарҳо аз танаффус дар фаъолияти тичоратӣ	1. Суғуртаи масъулияти касбӣ 2. Суғуртаи масъулияти роҳбарияти бонк 3. Суғуртаи масъулият аз рӯи уҳдадориҳои худро пардохт накардани бонк
Суғуртаи масъулият	1. Суғуртаи масъулияти касбӣ 2. Суғуртаи масъулияти роҳбарияти бонк 3. Суғуртаи масъулият аз рӯи уҳдадориҳои худро пардохт накардани бонк	1. Суғуртаи масъулият аз рӯи уҳдадориҳои худро пардохт накардани бонк

Манбаъ: Дар доираи маълумоти сомонаи <http://www.risk24.ru/straxbankriskov.htm> таҳия шудааст

Таҳияи муаллиф

- хавфҳои бонкӣ ва хавфҳои бонк, ки аз тарафи контрагентҳои худ он расонида мешавад бевосита ҷудо мешаванд.

Дар таҷрибаи хоричӣ «суғуртаи хавфҳои бонкӣ» дар бастаи умумии таъминоти суғуртавии Bankers Blanked Bond (ВВВ) пешниҳод мегардад.

Ин маҳсули суғурта ба таври мунтазам ба таҷрибаи суғуртаи бонкҳои ватание, ки ба бозорҳои аврупоӣ ва ҷаҳонӣ робита доранд, ҳанӯз ҳам ворид нагардидааст. Вале бояд қайд кард, ҳарчанд ки дар доираи ВВВ бонкҳо метавонанд аз шумораи зиёди хавфҳои ҳимояи суғуртавӣ ба даст оранд, вале ҳанӯз ин маҳсули суғурта ба таври оммавӣ паҳн нагардидааст.

Ҳамин тарик, мо кушиш намудем, ки дар ин таҳқиқот ба масъалаҳои нисбатан муҳим ва ҳалталабе, ки дар таснифоти суғуртакунонии хавфҳои бонкӣ ва шакли ҳамокрии онҳоро дар раванди ташкили ҳимояи суғуртавии хавфҳои бонкӣ ба миён омадаанд, ҷавоби муносиб пайдо намояд.

Таҳлили адабиёти махсуси муосир имкон намедиҳад, ки мушкилоти таснифи тарзу усулҳои идоракунии хавфҳои бонкӣ ҳамчун масъалаи пурра коркардшуда баррасӣ гардад. Чи тавре ки муаллифони воситаи таълимии «Хавфҳои бонкӣ» навиштаанд, проблемаҳои бо систематизатсияи хусусиятҳои умумӣ ва махсуси идоракунии намудҳои ҷудоғонаи хавфҳои бонкӣ амалан коркард нашудаанд [4, с.142].

Ба таҳқиқоти сершумори ба таснифоти тарзу усулҳои идоракунии хавфҳо нигоҳ накарда, ҳанӯз на ҳамаи ҷанбаҳои онҳо инъикоси худро ёфтаанд. Илова бар ин, доир ба ин масъала зиддияту тафсириҳои мухталиф мавҷуданд.

Бо вучуди ин, ташкили системаи комплекси идоракунии хавфҳои бонкӣ ва самаранок истифода бурдани усулҳои алоҳида идоракунии хавфҳо бе ташкили таснифоти мавзунӣ идоракунии хавфҳои бонкӣ ғайриимкон мебошад. Дар хусуси баъзе таснифоти нисбатан маъмул пурратар истода мегузарем.

Дар «Энциклопедияи менеҷменти молиявӣ» муаллифон тарзҳои асосии зерини паст намудани хавфҳоро дар иқтисодиёт новобаста аз хусусиятҳои соҳавӣ ҷудо мекунанд: суғурта, захиракунии (худсуғуртакунии), ҳечиронӣ, тақсимот, диверсификация; камкунии (идораи активҳо ва пасивҳо); пешгирӣ (даст кашидан аз амалиётҳои ба хавфҳо алоқаманд) [5, с.17].

Гончаренко Л.П. тарзу усулҳои идоракунии хавфҳоро ба таври зерин пешниҳод менамояд: пешгирикунӣ (сарпечӣ аз хавфҳо), суғуртакунии, ҷубронкунии хавфҳо, ҳечиронӣ, маҳдуд кардани хавф, тақсимои (диссипатсияи) хавф [2, с.81].

Таснифи тарзу усулҳои идоракунии хавфҳо вобаста аз он ки подоши талафоти аз амалишавии хавф ба миёномада чи гуна ташкил дода мешавад, пурра буда наметавонад, зеро он хусусияти тарзи ба хавф таъсир расонидани бонкро ба таври пурра инъикос карда наметавонад.

Ҳамин тариқ метавон хулоса кард, ки мавҷудияти хавфи бонкӣ, ҳамчун ҳодисаи мураккаби иқтисодӣ, ба мавҷуд будани ду тавсифи он: эҳтимолияти амалишавии хавф ва бузургии талафоти имконпазири оқибати хавфи амалишуда вобастагӣ дорад. Ба андешаи мо, таснифи тарзу усулҳои идоракунии хавфҳо вобаста аз он, ки онҳо ба кадом сифати хавф таъсир мерасонанд, имкон медиҳад, ки таҳлили нисбатан саҳеҳу муқоисавии самаранокии ин ё он тарзи идоракунии хавфҳо ба амал бароварда шавад. Дар маврид дар хусуси тарзҳои ҷуброни талафоти аз амалишавии хавф ба миёномада ва амали баъди фарорасии хавф, ки ҷиҳати кам кардани талафот равона шудааст, ба таври алоҳида сухан рондан зарур меояд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Г.Д., Султонов З.С. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан/Ашуров Г.Д., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(32)-2020, С. 206-210.
2. Гончаренко Л. П. Риск-менеджмент: учебное пособие/под ред. д-ра тех. Наук, проф., засл. Деятели науки РФ Е. А. Олейникова; Л. П. Гончаренко, С. А. Филин. - М.: КНОРУС, 2006. Стр. 81
3. Мирзоев С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон // диссертатсияи илмӣ//.Душанбе 2019.-С.58
4. Роуз Питер С. Банковский менеджмент. Пер. с англ. со 2-го изд. _ М.: Дело, 1997. Стр. 142.
5. Энциклопедия финансового риск-менеджмента/Под. Ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. Стр. 17.
6. <http://www.risk24.ru/strahbankriskov.htm>

Пиризода Ҷ.С., Холов Т.А.

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ОБӢРИШАВАНДАИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Муаллифон дар мақолаи худ масъалаи самтҳои афзалиятноки сармоягузори ба соҳаи кишоварзии обёришавандаи вилояти Хатлонро мавриди таҳлил қарор додаанд. Қайд намудаанд, ки рушди самарабахши соҳаи кишоварзӣ дар шароити бозор ва вазифаҳои мақсадноки рушди комплекси озуқаворӣи ҷумҳурӣ, натиҷаи ташаккул додани сохтори соҳаи кишоварзӣ буда, бояд ба эҳтиёҷоти аҳоли, алахусус маҳсулоти хӯрокворӣ ва иштироки ҳар як минтақаи кишоварзӣ дар тақсимои ҷумҳуриявӣи меҳнат бояд мувофиқат кунад. Рақиши захиравӣ, ки дар боло оварда шудааст, ба таври воқеӣ барои сохтан ва таҳлили муқоисавӣи роҳҳои мухталифи самаранокии маҳсулот ва истифодаи хеле фарқкунандаи иқлими заминҳои минтақаҳои дорой сатҳашон нобаробарро бо иқтисодӣи меҳнатӣ таъмин менамояд. Самаранокии иқтисодӣ на ҳамчун омил мустақил фаъолият мекунад, балки тавре, ки дар боло қайд карда мешавад, аҳамияти хоҷагии халқро дар маҳсулоти истеҳсолшуда бо шароити мушаххаси минтақаҳои кишоварзӣ муайян мекунад. Дар сохтори макроиқтисодии соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон бо мақсадҳои пешбинишуда сармоягузори намудан ба ду комплекси истеҳсолӣ ҷудо карда шудааст: пахта – барои саноати нассочӣ ва озуқаворӣ – барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти вилоят, ҷумҳурӣ ва қисман барои содирот мебошад. Дар айни замон, ҳиссаи пахтаи хом 50%-и маҷмӯи маҳсулоти соҳаи кишоварзии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: иқтисод, сармоягузори, кишоварзӣ, обёрӣ, пахта, минтақа, озуқаворӣ, самаранокӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, макроиқтисодӣ, замин, бозор.

Пиризода Дж.С., Холов Т.А.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ОРОШАЕМОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Авторы в своей статье анализируют приоритетные направления инвестирования в орошаемое земледелие Хатлонской области. Было отмечено, что эффективное развитие сельского хозяйства в рыночных условиях и цели развития пищевой промышленности страны являются результатом формирования структуры сельского хозяйства и должны удовлетворять потребности населения, особенно в продовольствии и участии населения. Каждый сельскохозяйственный регион в национальном разделении труда. Описанный выше ресурсный подход обеспечивает реалистичный способ построения и сравнительного анализа различных способов повышения эффективности продукта и использования очень разного климата земель в регионах с неравным уровнем трудовых ресурсов. Экономическая эффективность не выступает как самостоятельный фактор, но, как отмечалось выше, определяет значение национальной экономики в продукции, производимой в конкретных условиях сельскохозяйственных регионов. В макроэкономической структуре аграрного сектора Хатлонской области по целевому назначению выделяются инвестиции в два производственных комплекса: хлопок - для текстильной промышленности и пищевой - для удовлетворения потребностей области, страны и частично на экспорт. В настоящее время на долю хлопка-сырца приходится 50% валовой продукции сельского хозяйства Таджикистана.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, сельское хозяйство, орошение, хлопок, регион, продукты питания, эффективность, сельскохозяйственная продукция, макроэкономика, земля, рынок.

Pirizoda J.S., Kholov T.A.

PRIORITY AREAS OF INVESTMENT IN IRRIGATED AGRICULTURE OF KHATLON REGION

In their article, the authors analyze the priority areas of investment in irrigated agriculture in Khatlon region. It was noted that the effective development of agriculture in market conditions and the objectives of the development of the food industry of the country is the result of the formation of the structure of agriculture and should meet the needs of the population, especially food and the participation of each agricultural region in the national division of labor. The resource approach outlined above provides a realistic way for constructing and comparatively analyzing different ways of product efficiency and using the very different land climates of regions with unequal levels of labor capacity. Economic efficiency does not function as an independent factor, but, as noted above, determines the importance of the national economy in the products produced by the specific conditions of agricultural regions. In the macroeconomic structure of the agricultural sector of Khatlon region, for the intended purpose, investments are allocated for two production complexes: cotton - for the textile industry and food - to meet the needs of the region, the country and partly for export. At present, the share of raw cotton is 50% of the gross agricultural output of Tajikistan.

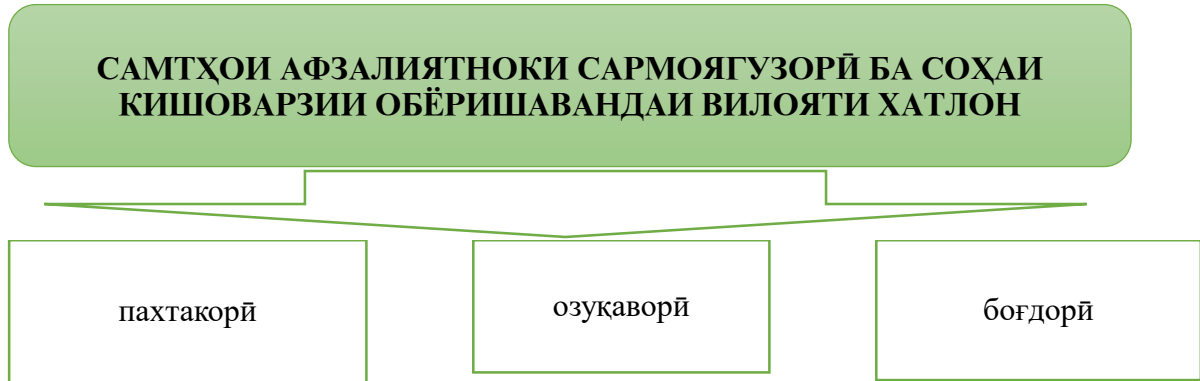
Keywords: economy, investment, agriculture, irrigation, cotton, region, food, efficiency, agricultural products, macroeconomics, land, market.

Рушди самарабахши соҳаи кишоварзӣ дар шароити бозор ва вазифаҳои мақсадноки рушди комплекси озуқаворӣ чумхурӣ, натиҷаи ташаккул додани сохтори соҳаи кишоварзӣ буда, бояд ба эҳтиёҷоти аҳоли, алахусус маҳсулоти хӯрокворӣ ва иштироки ҳар як минтақаи кишоварзӣ дар тақсими чумхуриявии меҳнат бояд мувофиқат кунад. Равиши захиравӣ, ки дар боло оварда шудааст, ба таври воқеӣ барои сохтан ва таҳлили муқоисавии роҳҳои мухталифи самаранокии маҳсулот ва истифодаи хеле фарқкунандаи иқлими замини минтақаҳои дорӣ сатҳашон нобаробарро бо иқтисодии меҳнатӣ таъмин менамояд. Самаранокии иқтисодӣ на ҳамчун омил мустақил фаъолият мекунад, балки тавре, ки дар боло қайд карда мешавад, аҳамияти хоҷагии халқро дар маҳсулоти истеҳсолшуда бо шароити мушаххаси минтақаҳои кишоварзӣ муайян мекунад. Дар сохтори макроиқтисодии соҳаи кишоварзӣ вилояти Хатлон бо мақсадҳои пешбинишуда сармоягузори намудан ба ду комплекси истеҳсоли ҷудо карда шудааст: пахта – барои саноати нассочӣ ва озуқаворӣ – барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти вилоят, чумхурӣ ва қисман барои содирот мебошад. Дар айни замон, ҳиссаи пахтаи хом 50%-и маҷмӯи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Комплекси озуқаворӣ бошад (бо назардошти маҳсулоти чорводорӣ дар заминҳои комплекси пахта) танҳо 36%-ро ташкил медиҳад; соҳаҳои боғдорӣ, сабзавоткорӣ ва картошкапарварӣ бошанд - ҳамагӣ 11,6%-ро ташкил медиҳанд [5,с.137]. Ба андешаи мо аз нигоҳи талаботҳои мутаносибӣ, тақсими захираҳои заминро дар байни бахшҳои зикршуда бояд ҳам аз ҷиҳати тақсими иҷтимоии меҳнат ва ҳам барои ташаккули заминаи озуқаворӣ асоснок донист, ки қодир аст, талаботи муносири вилоят ва чумхуриро ба маҳсулоти озуқаворӣ қонеъ гардонад.

Аммо, мувозинати кунунии захираҳои замин айни замон ба номутавозунӣ байни эҳтиёҷоти афзояндаи иҷтимоӣ ва ақибмонии қонеъгардонии онҳо дар бахши маҷмӯи озуқаворӣ рӯ ба рӯ шудааст, ки ин асосан аз дараҷаи хеле шадидшавии он нисбат ба парвариши пахта вобаста аст [2,с373]. Гуфтан кифоя аст, ки ҳосили кунунии зироатҳои

сабзаёт танҳо аз ҳисоби азнавташқилдиҳии соҳа ва ҳавасмандгардонии иқтисодӣ дар солҳои наздик тақрибан ду баробар зиёд шуданаш мумкин аст.

Аммо, чунин тақсимои захираҳои замин танҳо ба вазифаҳои ҷорӣ кишоварзӣ дар марҳилаи имконпазирии захираҳои намоёни шиддатнокӣ, ки эҳтимол дорад дар тӯли даҳсолаи оянда тамом шавад, ҷавоб медиҳад. Барои ҳалли масъала мо самтҳои афзаалиятноки сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ обёришавандаи вилоят Хатлонро дар расми 1 тасвир намудем.

Расми 1. Самтҳои афзаалиятноки сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ обёришавандаи вилояти Хатлон

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Ҳамзамон, сармоягузорӣ намудаан барои афзоиши назарраси истеҳсоли пахтаи маҳиннах бо роҳи суръатбахшии ворид намудани заминҳои нави обёришаванда дар минтақаҳои парвариши он бояд ба назар гирифта шавад. Ба андешаи Орипов А.А. дар шароити ташаккули иқтисоди бозорӣ, сармоягузорӣ дар рушди ҳар як бахши иқтисоди миллии Тоҷикистон, аз ҷумла дар барқарорсозӣ ва рушди бахши кишоварзӣ нақши муҳим дорад [3]. Ба андешаи мо таъмини захираи кофӣ дар саноати хӯрокворӣ зарурати татбиқи дигаргуниҳоро дар сохторҳои худ дар аввали соли 2021 талаб мекунад. Ташкили маҷмуи самарабахши комплекси озуқаворӣ, ки пурра ҷавобгӯи талаботи аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ мебошад, заминаҳои боэҳтимодро дар зиёд кардани саҳми ҷумҳурӣ ба фонди истеҳсоли минтақавию афзоиши мунтазами иқтисодӣ хоҷагиҳо ва сатҳи зиндагии меҳнаткашони деҳот, таносуби зарурии тақсимои пули нақд ва захираҳои нави заминро дар байни зербахшҳои соҳаи растаникорӣ, ки бо параметрҳои муқарраршудаи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва ашёи хоми саноатӣ алоқаманд аст, тақозо мекунад.

Варианти ҳаракаткунандаи он, ки аз ғояҳои анъанавӣ дар бораи рушди соҳаи кишоварзӣ бармеояд, дар асоси нақшаи соҳавии азхудкунии заминҳои обёришаванда мавқеи афзаалиятноки соҳаҳои зироаткорӣ кишоварзиро дар робита бо истифодаи захираҳои замин муқаррар менамояд, ки бо ҳамаи шароитҳои дигар баробар ҳастанд ва заминаҳоро барои зиёд кардани истеҳсоли маҳсулот дар муқоиса бо варианти сохти ҳисобӣ шароит фароҳам меорад [5,с.19]. Қайд кардан ҷоиз аст, ки нақшаи тақсимои захираҳои заминҳо, ки мавриди баррасӣ қарор доранд, ба бахшҳои комплекси сабзаёткорӣ ва картошкапарварӣ умуман таъсир намерасонанд ва дар ҳар ду ҳолат онҳо бо шароити баробар таъмин карда мешаванд.

Умуман, тавре аз ҷадвали 1 бармеояд, азхудкунии қисми ночизи заминҳои обёришаванда танҳо ба замини хӯроки чорво мансуб аст, ки ихтисори он дар варианти дуум ба ҳолати базаи хӯрокворӣ амалан таъсир намерасонад, зеро он дар муқоиса бо чораҳои пешбинишуда барои тақвият бахшидани истеҳсоли хӯроки чорво ночиз ба назар мерасад. Ҳамзамон, мушкилии интиҳоби варианти камҳаракатӣ ин тақсимои бебаҳои нокифояи заминҳои обёришаванда ва лалмӣ барои ниҳолҳои бисёрсола буда, имкони рушди босуръати боғпарварӣ ва тоқпарвариро, ки заминаи таъмин намудани суръати зарурии

рушди маҷмӯи маҳсулоти кишоварзиро ҳамчун соҳаи аз ҳама сердаромад маҳдуд менамояд. Интихоби варианти дуҷуми тақсимоти захираҳои замин ин мушкилотро бидуни монеаҳои ҷиддӣ дар рушди соҳаи пахтакорӣ озуқаворӣ соҳаи зироаткорӣ ва чорводорӣ пурра рафъ мекунад [9,с.9]. Гузашта аз ин, сухан дар бораи бекор кардан захираҳои иқтисодии замин, ки барои истифода дар заминҳои обёришаванда мувофиқ мебошанд, намеравад, баръакс, дар бораи тағйир додани сохтмони обёрӣ ва азхудкунии заминҳои нишебӣ барои боғҳо ва тоқзорҳо меравад. Ин ба истифодаи заминҳои лалмие, ки бо бориш таъминанд, баробар дахл дорад. Таъсири чунин ҳодиса бағоят бузург аст. Тибқи ҳисобҳои оддӣ, онро бо роҳи истеҳсоли иловагии то 1 миллион тонна мева ва ангур метавон изҳор кард.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои вазъи демографии ҷумҳурӣ, ки бо зичии фавқулоддаи аҳоли, суръати тези тақрористеҳсолкунӣ дар муқоиса бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ тавсиф мешаванд [10, с.349], бо назардошти афзоиши маҳдуди эҳтимолии истифодаи интенсивии замин, арзёбии ҳосилнокии потенциалии заминҳои кишоварзиро ҳамчун яке аз масъалаҳои мубрамтарин мегузоранд ва гирифтани фоидаи назарраси ҳосили умумӣ ва даромади холисро аз як гектар замин бо меҳнати душвори онҳо ва интихоби соҳаҳои бештар аз истифодаи захираҳои барзиёди меҳнати деҳот мепиндоранд.

Аз ин ҷо, омезиши оқилонаи шуғл ва даромаднокиро танҳо дар робита бо истифодаи самараноки захираҳои замин муайян кардан мумкин аст, ки иқтисодии он инчунин омили қувваи корӣ ва шартҳои асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагии тамоми аҳолии деҳот мебошад.

Ҷадвали 1.-Таъсири минтақавии тақсимоти захираи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон

Минтақаҳои табиӣ-иқтисодӣ	заминҳои обёришаванда				заминҳои боир		
	заминҳо ва қорам	пахта ва зироатҳои техникаӣ	самти истифодабарӣ		дарахтони бисёрсола	қорам	дарахтони бисёрсола
			зерсоҳаи озуқаворӣ	чарогоҳ			
Тоҷикистон ҳамаги 2015 г.	591	322	38,9	230	78,4	244	30,2
Минтақаи Бохтар	218	147	5,9	65	8,4	16	3,8
Минтақаи Кулоб	78	47	3,4	28	3,7	83	14,1
Аз ҷумла заминҳои водӣ	60	39	3,4	18	3,0	25	0,7
заминҳои наздиқуҳӣ	18	8	-	10	0,7	58	13,4
Тоҷикистон ҳамаги 2025 г.	750	360	48,2	342	121,6	162	58,6
минтақаи Бохтар	282	171	6,9	104	11,1	14	6,2
Минтақаи Кулоб	107	55	4,2	48	25,3	48	31,1
Аз ҷумла заминҳои водӣ	68	40	4,2	24	3,2	19	0,7
заминҳои наздиқуҳӣ	39	15	-	24	22,1	29	30,4

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Татбиқи ин шартҳои пешакии методии барои таҳияи системаи дахлдори баҳодихии самаранокии соҳаҳо ва намудҳои маҳсулотҳои истеҳсолшуда дар сохтори кишоварзии минтақаҳои вилояти Хатлон пешниҳодшуда асос буданд [6,с.198]. Бо назардошти аҳамияти

махсуси иқтисодии истеҳсоли пахта, ки чойгиршавии он аз ҳисоби маҳдудии масоҳати заминҳо вобаста мебошад, барои парвариши пахта, ки дар байни соҳаҳо ҳамчун самти афзалиятноку пешрафтаи истеҳсоли вилоят ҳисобида мешавад, дар ташаккули соҳа бо самаранокии иқтисодии истеҳсолии ҳамаи дигар зироатҳои кишоварзӣ ва дигар мураккабии онҳо нақши намунавиро иҷро менамояд. Гузашта аз ин, пахтаи маҳиннаҳ- ҳамчун маҳсулоти асосии ихтисоси соҳаи кунунии кишоварзии вилояти Хатлон, ба сифати стандарти воҳидӣ гирифта шудааст.

Пешниҳоди системаи таҳияшудаи баҳодихӣ дар чадвали 1 оварда шудааст, ки таҳлили он имкон медиҳад, тафсири амиқи иқтисодии рӯйдодҳои ҳалли як қатор масъалаҳои ҷиддии иҷтимоӣ иқтисодии марбут ба ҳамоҳангсозии сатҳи минтақавӣ рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот, сабукгардонии захираҳои меҳнати душвори баъзе ноҳияҳо ва сатҳи даромаднокии хоҷагиҳо ва тақмили иқтисодиёти онҳо инкишоф дода шавад. Дар ҳолати риояи афзалияти истеҳсоли пахтакорӣ дар робита бо истифодаи захираҳои замини минтақаи водиҳо (барои нигоҳдории он қисме, ки барои ҳалли мушкилоти фаврии дохили ҷумҳуриявии озӯкаворӣ барои қонё кардани эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулоти хӯроквории камҳосилшаванда ва зуд вайроншаванда пешбинӣ шудааст), меёрҳои овардашудаи ҳосилнокии замин ва таносуби ҳисобшудаи меҳнат ва даромаднокии ҳамчун аҳамияти муҳими иқтисодии воситаи муҳими самтҳои самарабахши ташаккули соҳаҳои маҷмуи маҳсулоти озӯкавории дорои аҳамияти минтақавӣ дар ҷумҳурӣ, ки ҳамзамон нақши асосиро дар суръати рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо иҷро мекунанд, мебошад [1, с.89].

Чунин муносибат бо сабаби мавҷуд будани миқёси васеи заминҳои муайянкардашуда аҳамияти хоса дорад, ки он бо захираи заминҳои пахтакорӣ ҳозира ва ояндадори хеле пешрафта, агар якҷоя гирифта шавад, даромаднокии хеле калонро ба даст меорад, аз ҷумла, ҳиссаи даромаднокии киштзорҳои бисёрсола аз соҳаҳои пешрафтаи маҳсуси вилоят оид ба фуруш аз 3-6 маротиба зиёдтар, аз даромади холис - 7-15 маротиба ва аз меҳнатталабӣ 1,5-1,7 маротиба зиёд аст. Бо дарназардошти он, ки ҳатто дар ояндаи хеле дур бо истифодаи пурраи тамоми заминҳои кишти пахта, ки барои пахтакорӣ самарабахш аст, на бештар аз 360-380 ҳазор га заминро ишғол кардан мумкин аст ва дар ҳоле, ки захираҳои иқтисодии ниҳолҳои бисёрсола (адир ва дигар заминҳои нишебии минтақаҳои кӯҳҳои субтропикӣ ва доманакӯҳҳои кӯҳӣ) 700 ҳаз.гектарро ташкил мекунанд, ки ин бо истифода аз коэффисиенти даромаднокии дар намуди рӯякӣ муайян кардани чой ва нақши боғдорӣ ва тоқпарварӣ дар ояндаи комплекси агросаноатии вилоят мебошад. Агар ҳамаи ин захираҳо амалӣ шаванд, таносуби байни ин соҳаҳо аз рӯи фуруш, ҳатто ҳангоми ҳадди ақали фоида аз боғдорӣ ва тоқпарварӣ 3,5 ва дар парвариши пахта 1,3 (бо назардошти 40% ҳиссаи пахтаи маҳиннаҳ) тақрибан 1:5 ба фоидаи соҳаи аввал хоҳад буд. Нисбати даромади соф онро бо таносуби 1:10 ифода кардан мумкин аст, ки барои якбора афзоиш ёфтани самарабахшии маблағгузори сармояи асосӣ, ки ба рушди боғдорӣ ва тоқпарварӣ равона карда шудааст, заминаҳои муҳими иқтисодӣ эҷод мекунанд. Дар шароити камзаминии ҷумҳурӣ нақши маҳсус ба хоҷагиҳои ситрусӣ, ки дорои сатҳи баландтарини ҳосилнокии замин буданд, дода мешавад ва дар баробари ин, заминҳои мебошанд, ки бо суръати аз ҳама пасттарин фаъолият мекунанд. Масалан, барои дар шароити дар хандак рӯенидани лимӯ шиддатнокии замин ҳамагӣ 0,02 га, ва барои рӯенидан дар замин - 0,013 гектарро ва ин дар ҳоле, ки барои пахтаи миёнаҳ ин рақам 0,48 гектарро барои пахтаи маҳиннаҳ - 0,31 га, барои боғдории интенсивии тухми офтобпараст - 0,1 га, субтропикӣ - 0,14 га ва ғайраро ташкил медиҳад. Ин маълумотҳо нишон медиҳанд, ки барои рушди хоҷагии ситрусӣ захираҳои калон аз ҳисоби кам будани ин соҳа ба захираҳои замин мавҷуданд. Ҳамин тариқ, дар гурӯҳбандии бахшҳои комплекси озӯкаворӣ таносуби даромаднокии ва нишондиҳандаҳои дахлдори ҳосилнокии замин ва шиддатнокии замин мавҷуд аст.

Ин барои таҳияи сиёсати дурусти чойгиркунии маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти

ҳалқунанда дорад ва дар якҷоягӣ бо он, дар фароҳам овардани заминаҳои боэътимоди иқтисодӣ барои суръати баланди рушди он дар минтақаҳои камзамин ба мисли Тоҷикистон хизмат мекунад. Дар ноҳияҳои, ки соҳаҳои махсусгардонидашуда қисми зиёди заминро ишғол мекунад, даромаднокии кофӣ ва сатҳи даромаднокӣ ба ҳар сари аҳолиро таъмин намекунад, вазифаи афзоиш додани иқтисодиёт чорӣ кардани корхонаҳои фавқулдодаро бо суръати пасти замин талаб мекунад. Тақсимооти замин аз рӯи минтақаҳо ва минтақаҳои асосии обёрии эҳтимоли дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Тақсимооти захираҳои заминии истеҳсоли пахтаи маҳиннаҳ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар минтақаи кишти имконпазири пахта бо навъи 1-и нах 51% замин (115 ҳаз.га дар ноҳияи Шаҳритуз, Қабодиён, Кумсангир, Ҷайхун ва қисмати ҷанубии Ҷ.Румӣ) бо навъи 2-и нах 13% (30 ҳазор га дар ноҳияҳои Ҷ, Румӣ Вахш, Кушонӣён, Панҷ ва), бо навъи 3 -и нах - 36% (80 ҳазор га дар ноҳияҳои минтақаҳои Кӯлоб ва дар ноҳияи Ёвони минтақаи Бохтар) мавҷуд аст. Ҳамин тариқ, 64%*и заминҳои обёрии майдони пахтаи маҳиннаҳ дар минтақаҳои парвариши пахта бо навъи 1 ва 2 мебошанд.

Дурнамои рушди аграрии минтақаи доманакӯхию кӯҳӣ бо интиҳоби стратегияи пурзӯр кардани захираҳои замин. Аз 260 ҳазор гектар заминҳои фонди эҳтимолии обёрии ин минтақа, ҳадди аққал 150 ҳазор гектар заминҳои лалмӣ буда, дар баландии аз 1400 то 1800 м аз сатҳи баҳр воқеъ мебошанд ва метавонанд барои парвариши тоқпарварӣ истифода шаванд.

Ҳосилнокии баланд ва хусусиятҳои беҳтарини технологияи навъҳои техникаи парвариши ангур ва ширинии он дар ин ҷо шароити мувофиқро барои табдил додани ин қисмати минтақаи доманакӯҳ ба минтақаи истеҳсоли шароби сифатноки ангур, ки аҳамияти минтақавӣ дорад, афзалият медиҳад (Ҷадвали 2) [7,с.747].

Ҷадвали 2.- Потенсиали заминҳои обёришаванда барои пахтакории маҳиннаҳи дар вилояти Хатлон

Ноҳияҳо	майдони умумӣ (ҳаз. га)	майдони асосии заминҳои (аз 1 ҳазор га зиёд)	
		номгӯй	майдон (ҳазор га)
ҳазор га1	2	3	4
Шаҳритус ва Қубодиён	72,2		18,4
			12,9
		Носири Хусрав	7,4
		Курдчалал-Кум	5,4
		Ай-Куль	4,0
		Қабодиён-Ялғиз-Как	3,5
		Уштур-Мулло	2,8
Кумсангир	35,0	Карадум	14,0
		Караул-Теппа	3,2
		дигар заминҳо	17,8
Кушонӣён ва Ҷайхун	15,8	Гараути (1 и 2 навбат) Тошробад (3 и 1 навбат)	5,7
Панҷ	2,4	Байтудашт	2,0
		дигарҳо	0,4
Вахш	5,8	Тошробад (1,2,1 навбат) дигар заминҳо	4,6 1,2
Кушонӣён	3,0	заминҳои хурд	3,0
Ҷомӣ	11,7	води Ёвону обиқиик	9,5

		дигар заминҳо	2,2
Ёвон	3,9	Қисми водии Ёвон дигар заминҳо	2,8 1,1
Водии Вахш ҳамагӣ	149,8		
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	232,1		

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Дар асоси модели умумии тақсимои захираҳои заминӣ, рушди соҳаи асосии растанипарварии субтропикӣ хушк - парвариши пахта ба таври оқилона бо боғпарварии субтропикӣ ва боғпарварии мевагӣ (зардолу) дар майдонҳои камсамараноки пахта бо хокҳои дурушт ва инчунин заминҳои лалмии тоқпарварӣ, тухмипарварӣ, боғдорӣ ва картошкапарварӣ дар минтақаҳои иқлимӣ наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ муттаҳид кардан мумкин аст.

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло, бори дигар таъкид месозем, ки дар шароити захираҳои ниҳоят маҳдуди замин ва захираҳои афзояндаи аксарияти минтақаҳои ҷумҳурӣ, масъалаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодии маҳсулоти кишоварзӣ, чун дар ҳаҷ минтақаи дигари Осиёи Марказӣ, бояд аз нуқтаи назари таъмини бозгашти замин бештар дар маҷмӯъ ва маҳсулоти тоза, ҳамчун заминаи муҳимтарини зиёд кардани нишондиҳандаҳои мутлақ ба ҳар сари аҳоли дар деҳот ҳал карда шавад

АДАБИЁТ

1. Малецкий Е.Г. Место и роль инвестиций в аграрной сфере. // Достижения науки и техники в АПК. – 2001. №7. С.89
2. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: Т2- М: Р-ка, 1992 373 с.
3. Орипов А.А. Инвестиции - фактор развития сельского хозяйства республики Таджикистан <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsii-faktor-razvitiya-selskogo-hozyaystva-respubliki-tadzhikistan>
4. Пиризода Дж. С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2002, №5-6,- 137 с
5. Саидмуродов Ш.М. Такмили методҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои истеҳсоли / дисс.илмӣ. Душанбе, 2018.С.19
6. Саидмуродов Ш.М. Хусусиятҳои хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / Ш.М. Саидмуродов // Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон ваҷаҳони имрӯз.-Душанбе, 2019. - №1(64) - С.198.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов Антология экономической классики. Собр. соч.: В 2 т. - Т. 1 – М., 1991. -474 с.
8. Садриддинов Н.Т., Шодиев И.М //Монография // Сармоягузориҳои хориҷӣ, зарурат ва дурнамои он дар ҚТ. - Душанбе, 2016. - С. 8.
9. Шарипов У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А. Шарипов, С. Мадиев, А.У. Хомидов // - Успехи современной науки. - Белгород, 2016. - №3, Том 2. - С. 9.
10. Эклунд К. Эффективная экономика: Шведская модель. Персо швед. / К.Эклунд. - М.: Экономика, 1991. - 349 с.

Рахимов С.Х., Гуломова З.З.

НАҚШИ ТУРИЗМ ДАР РУШДИ ХАДАМОТИ МЕҲМОНХОНАҲО

Дар мақолаи мазкур мавқеи туризм дар рушди хадмоти меҳмонхонаҳо дар шароити ҳамгирой ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ таҳлил карда шудааст. Дар раванди таҳқиқот муайян карда шуд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ, барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии меҳмонхонаҳо дар маҷмӯи соҳаи сайёҳӣ, ҷанбаҳои иқтисодии маҷмааи туристӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳо ба тағйироти ҷиддӣ ниёз доранд. Муқаррррр гардид, ки тичорати меҳмонхонадорӣ, вобаста ба рушди туризми ватанӣ ба индустрияи меҳмонхонаҳои ҷаҳонӣ ҳамбастагӣ пайдо карда истодааст. Инчунин ҳангоми таҳқиқ муайян гардид, ки аз сатҳу сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо ба сайёҳон ба рушди туризм ва иқтисодиёти миллий вобастагии амиқ дорад. Дар натиҷаи омӯзиши маводҳои илмӣ вобаста ба мавзӯи таҳқиқшаванда баъзе монеаҳо муайян карда шудаанд, ки барои бартараф намудани онҳо тавсияву пешниҳодҳо дода шудаанд. Муайян карда шудааст, ки пешниҳоди маҳсулоти туристии рақобатпазир дар хадмоти меҳмонхонаҳо барои қонеъ гардондани талаботи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ ва рушди ҳамаҷонибаи соҳаи сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Вожаҳои калидӣ: меҳмонхона, тичорати меҳмонхонадорӣ, сайёҳӣ, маҷмӯаи сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ, хизматрасонии меҳмонхонаҳо, индустрияи меҳмонхонаҳо, маҳсулоти туристӣ, индустрияи туристӣ.

Рахимов С.Х., Гуломова З.З.

РОЛЬ ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ

В статье анализируется роль туризма в развитии гостиничных услуг в контексте интеграции в мировую экономику. Исследование показало, что в условиях рыночной экономики для повышения экономической эффективности гостиниц в туристической индустрии в целом, а также экономические аспекты туристического комплекса, включая гостиниц, нуждаются в значительных изменениях. Было отмечено, что гостиничный бизнес в связи с развитием отечественного туризма все более тесно взаимосвязан с мировой гостиничной индустрией. Исследование также показало, что уровень и качество гостиничных услуг для туристов тесно связаны с развитием туризма и национальной экономики. В результате изучения научных материалов, относящихся к теме исследования, были выявлены препятствия, даны рекомендации и предложения по их преодолению. Определено, что предоставление конкурентоспособных туристических продуктов в составе гостиничных услуг будет способствовать удовлетворению потребностей отечественных и иностранных туристов и всестороннему развитию туризма.

Ключевые слова: гостиница, гостиничный бизнес, туризм, туристический комплекс, развитие туризма, гостиничные услуги, гостиничный бизнес, туристические продукты, туристическая индустрия.

Rakhimov S.H., Gulomova Z.Z.

ROLE OF TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF HOTEL SERVICES

The article analyzes the role of tourism in the development of hotel services in the context of integration into the world economy. The study showed that in a market economy, in order to increase the economic efficiency of hotels in the tourism industry as a whole, as well as the

economic aspects of the tourism complex, including hotels, need significant changes. It was noted that the hotel business in connection with the development of domestic tourism is increasingly closely interconnected with the global hotel industry. The study also showed that the level and quality of hotel services for tourists are closely related to the development of tourism and the national economy. As a result of the study of scientific materials related to the research topic, obstacles were identified, recommendations and proposals for overcoming them were given. It has been determined that the provision of competitive tourism products as part of hotel services will contribute to meeting the needs of domestic and foreign tourists and the comprehensive development of tourism.

Keywords: hotel, hotel business, tourism, tourist complex, tourism development, hotel services, hotel business, tourism products, tourism industry.

Меҳмонхонаҳо яке аз ҷузъиёти индустрияи сайёҳӣ буда, ҳамчун базаи моддӣ барои ҷойгиронии сайёҳон пешбинӣ шудаанд ва дар ташаккули инфрасохтори туристӣ мавқеи асосиро ишғол карда, сифати ҷойгиршавӣ ва бо ҳадамоти мувофиқ ба сатҳи хизматрасонии туристӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, бо рушди саноати меҳмонхонаҳо воридоти маблағи нақд, аз ҷумла асъори хориҷӣ афзун мегардад.

Тичорати меҳмонхонадорӣ ватанӣ қисми ҷудонашавандаи индустрияи меҳмонхонаҳои ҷаҳонӣ шуда истодааст. Ин суръат бо ҳамгирӣ ба стандартҳои умумиҷаҳонӣ, бо мавқеи ҷуғрофӣи Тоҷикистон, ки дар маркази Осиёи Миёна ҷойгир аст ба афзоиши босуръати тичорати Тоҷикистон ва ҳам ба рушди сайёҳии байналмилалӣ таъвир мебахшад. Вобаста ба ин, имрӯзҳо баланд бардоштани самаранокии иқтисодии бахши меҳмонхонаҳо дар маҷмӯи соҳаи сайёҳӣ муҳим аст.

Солҳои охир, вобаста ба эълон шудани соли 2018 – соли рушди сайёҳӣ, ва баъдан солҳои 2019-2021 – солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, олимони ватанӣ бештар ба омӯзиш ва таҳқиқоти масъалаҳои ташкилӣ, идоракунӣ, менеҷмент, маркетинги индустрияи сайёҳӣ, аз ҷумла ҳадамоти меҳмонхонадорӣ тавачҷӯӣ бештар зоҳир намуда истодаанд. Дар оянда, ба андешаи мо, ба масъалаҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва назорати корхонаҳои индустрияи сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳо бояд тавачҷӯӣ бештар зоҳир карда шавад.

Вобаста ба масъалаҳои соҳаи туризм ва меҳмонхонаҳо олимони ватанӣ Азимова А.М., Амонова Д.С., Бобосодиқова Г. Б., Ёров Ҷ.Н., Қодирова М.И., Пивоварова Н.В., Сангинов Д.Ш., Сафаров У.А., Собиров М.С., Шарипов Х.Р., Ҳисориева Г.Т. корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд, ки дар ин самт нокифоя аст.

Ҳадафи таҳияи мақола таҳлил намудани таъсири туризм ба рушди тичорати меҳмонхонадорӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, мо, пеш аз ҳама ба ифшо намудани мафҳумҳои «туризм» ва «тиҷорати сайёҳӣ»; аҳамияти туризмро барои рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, тавсифи хусусиятҳои индустрияи меҳмонхонаҳо тавачҷӯӣ зоҳир намудем.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм”, “туризм — шуғле, ки низомии ташкили усулҳои гузаронидани истироҳатро бо мақсадҳои солимгардонӣ, шиносоӣ, зиёрат (ба истиснои ҳаҷ), тичоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар мақсадҳо тавассути саёҳат (тур) ва будубоши муваққатӣ берун аз ҳудуди ҷои истиқомати доимӣ ба роҳ мемонад” [3].

Дар миқёси ҷаҳонӣ, тичорати сайёҳӣ имрӯз дар байни шохаҳои самти иқтисодии хориҷӣ яке аз ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад. Он ба барқарор намудани робитаҳои фарҳангӣ, тичорӣ ва тичоративу иқтисодии байни давлатҳо мусоидат мекунад. Бо содироти захираҳои фароғатӣ ва туристӣ, кишварҳои, ки соҳаи сайёҳии рушдёфта доранд, даромади аъсорро дар иқтисодиёти худ ба таври назаррас афзоиш медиҳанд, дар ташкили ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади бучети худ саҳм мегузоранд. Масалан, ҳиссаи назарраси даромад аз сайёҳии байналмилалӣ дар ҳаҷми умумии даромадҳо аз содироти молҳо ва

хидматҳо дар Испания - 35%; Австралия ва Юнон - ҳар кадоме 36%; Швейтсария - 12%; Италия - 11%; Португалия - 21%; дар Кипр - 52%-ро ташкил медиҳад. Бо мусоидат ба афзоиши ҷойҳои корӣ, соҳаи сайёҳӣ шиддати иҷтимоиро, ки аз бекорӣ ба вучуд омадааст, хоҳиш медиҳад. Дар системаи ҷаҳонии туристӣ 130 миллион нафар кор мекунад ва ташкили як ҷойи корӣ дар ин ҷо нисбат ба маҷмааи саноатӣ 20 маротиба арзонтар аст.

Дар сохтори содироти ҷаҳонӣ, туризм пас аз истихроҷ ва коркарди нафт, ки мавқеи аввалро ишғол менамояд, инчунин дар соҳаи автомобилсозӣ, ки дар ҷои дуум қарор дорад, мавқеи сеюмро ишғол менамояд. Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, туризм яке аз соҳаҳои афзалиятнок ба шумор рафта, ба даромади умумии миллий 20-45% саҳм мегузорад. Бизнеси сайёҳӣ рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёт, аз қабилӣ сохтмон, алоқа, саноати хӯрокворӣ, кишоварзӣ, савдо, истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва ғайраро тақвият мебахшад. Ин бизнес соҳибкоронро бо бисёр сабабҳо, аз ҷумла сармоягузориҳои ҳаҷман хурди ибтидоӣ, афзоиши талабот ба хадмоти сайёҳӣ, сатҳи баланди даромаднокӣ ва ҳадди ками хароҷот ба худ ҷалб мекунад [1, 33].

Вақтҳои охир, гарчанде ки омӯзиши масоили вобаста ба туризм дар мамлакат нокифоя аст, таваҷҷӯҳи олимони ба проблемаҳои рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзудааст, ки дорои иқтисодии бойи фароғатӣ ва сайёҳӣ буда, ба рушди ин соҳа ба кишвари мо таъсири мусбат мерасонад. Сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодии кишвар аст, ки солҳои охир босуръат рушд карда истодааст. Кишвари мо дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ иқтисодии воқеӣ дорад.

Рушди сайёҳӣ ва фароғат дар Тоҷикистон бо таъсири омилҳои гуногуни табиӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ муайян карда мешавад, ки таъсири онҳо аз ҷиҳати минтақавӣ хеле нобаробар ва номушаххас аст. Ғайр аз ин, хусусиятҳои тамоюли кунунии рушди соҳаи сайёҳӣ муносибати байни ташаккули индустрияи сайёҳии ба дараҷаи баланд рушдёрфта бо зарурати ҳалли мушкилоти шадиди иҷтимоию иқтисодӣ дар давраи рушди иқтисодии давлати мо мебошанд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҷанбаҳои иқтисодии маҷмааи туристӣ низ ба тағйироти ҷиддӣ ниёз доранд. Ин на танҳо иқтисодиёти минтақаҳои алоҳидаи кишварро таъмин мекунад, балки муҳимтар аз ҳама - аз ҷиҳати даромаднокии худ, ин бахши иқтисод соҳаи комилан рақобатпазир, инчунин катализатори рушди иқтисоди ҷумҳурӣ шуда метавонад.

Барои ривож додани соҳаи сайёҳӣ 3 сентябри соли 1999, № 824 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм” қабул карда шуд. Инчунин, барои рушди минбаъдаи сайёҳӣ дар кишвар, як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ қабул карда шуданд, аз ҷумла Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2003, № 582 “Оиди тасдиқи Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009”; Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2014, аз 28 майи соли 2009, № 299; Консепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019, аз 2 апрели соли 2009, № 202; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 2017, № 1450, “Дар бораи туризми дохилӣ”, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2017, № 977, Дар бораи эълон намудани соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372, “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019, № 1170, Дар бораи эълон намудани солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, ки ба рушди минбаъдаи сайёҳии кишварамон такони бузург бахшид.

Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки рушди устувори бахши сайёҳӣ дар мамлакат, бидуни рушди босуръати соҳаи меҳмонхонадорӣ - як бахши муҳими соҳаи сайёҳӣ ғайриимкон аст.

Тичорати меҳмонхонаҳо як чузъи чудонашавандаи бахши хизматрасонӣ ба сайёҳон мебошад, ки самти асосии он қабул, ҷойгиронӣ, расонидани намудҳои гуногуни хизматҳои марбут ба будубоши истеъмолкунандагон берун аз манзили доимии онҳо мебошад. Тичорати меҳмонхонадориро як қатор корхонаҳо, ба монанди корхонаҳои нақлиётӣ, экскурсионӣ, хӯроки омма, коммуналӣ ва ғайра намоёндагӣ мекунанд, ки бо меҳмонхонаҳо муносибати шартномавӣ доранд [5, 163].

Меҳмонхонаҳо як қатор хизматҳоро барои сайёҳон пешкаш менамоянд, ки омили асосии муайянкунандаи дурнамои рушди сайёҳӣ дар мамлакат мебошанд. Хизматрасонии туристӣ, аз ҷумла дар доираи хизматрасонии меҳмонхонаҳо, ба хадамоти иҷтимоӣ фарҳангӣ тааллуқ дорад. Онҳо ба принципҳои меҳмоннавозии муосир асос ёфтаанд, ки нақши онҳоро дар рушди туризми дохилӣ баланд мебардорад, инчунин дар низоми хизматрасонии сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳо вазифаҳои муайяноро иҷро мекунанд.

Барои бомуваффақият ҳал кардани ҳама вазифаҳои гуногун барои хизматрасонии сайёҳон, кормандони меҳмонхонаҳо ва маҷмааҳои туристӣ бояд дорои малакаи баланди касбӣ бошанд ва онро доимо такмил диҳанд [4, 121].

Меҳмонхонаҳо барои меҳмононе, ки барои истироҳат, фароғат, тичорат омадаанд, манзил пешниҳод менамоянд ва хизмат мерасонанд. Ҷойгиршавӣ, новобаста аз мақсади саёҳат ва давомнокии он, қисмати барномаи сайёҳӣ мебошад. Аҳамияти тичорати меҳмонхонаҳо дар системаи идоракунии инчунин аз он иборат аст, ки ин соҳа доираи хизматрасониҳоро барои туризм, нақлиёт, чакана, хӯрокворӣ, суғурта, фарҳанг ва санъат, меъморӣ ва дизайн, хизматҳои экскурсионӣ, тичорати таълиқ ташаккул медиҳад [2, 173].

Амалияи тичорати меҳмонхонаҳо нишон дод, ки аксарияти онҳо ба хизматрасонӣ ба хориҷӣ манфиатдоранд, зеро ин категорияи меҳмонон қобилияти пардохтпазирӣ доранд, аз хизматҳои иловагӣ истифода мебаранд, барои рушд ва фароғати онҳо маблағи бештар сарф мекунанд ва муҳимтар аз ҳама – метавонанд утокҳои дараҷаи олиро фармоиш кунанд.

Дар шароити рақобат, меҳмонхонаҳо сабӣ доранд, ки номгуӣ хизматрасониҳои иловагиро васеъ кунанд. Онҳо манбаи даромад ва роҳи баланд бардоштани рақобатпазирӣ меҳмонхонаҳоро таъмин менамоянд.

Меҳмонхона ин манзилест, ки аз шумораи муайяни ҳучраҳо иборат буда, ки новобаста аз маҳалли истиқомати доимӣ ва сабти номи шахрвандон, ҷой ё ҳучраро бо маҷмӯи хизматрасонияш барои иқомати муваққатӣ пешниҳод мекунад.

Динамикаи рушди бахши меҳмонхонаҳои Тоҷикистонро метавон мусбат арзёбӣ кард. Давлати мо барои рушди минбаъдаи соҳаи меҳмонхонаҳо ва сайёҳӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ-фароғатӣ, таърихӣ-фарҳангӣ, туристӣ-экскурсионӣ, ҳамачониба қонеъ кардани ниёзҳои солимӣ-варзишӣ, маърифатӣ, маънавии сайёҳони дохилию хориҷӣ, шароити мусоид фароҳам овардан ба маблағгузoron дар соҳаи сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ ҷораҳои зарурӣ андешида истодааст.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 185 меҳмонхонаҳо фаъолият менамоянд, ки метавонанд дар як вақт ба 500 ҳазор нафар хизмат расонанд. Барои боз ҳам бештар хизмат расонидан ба сайёҳон ва меҳмонони хориҷӣ, дар саросари кишвар сохтмони даҳҳо меҳмонхонаҳои дигар идома дорад. Аз ҷумла, дар шаҳри Душанбе бунёди 9 меҳмонхонаҳои муосири ҳозиразамон дорои 630 ҳучра барои қабули беш аз ҳазор нафар дар як вақт пешбинӣ шуда, ба истиқболи сазовори ҷашни бузурги миллӣ — 30 — солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи солҳои «Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва ба хотири мусоидат кардан ба рушду пешрафти шаҳри Душанбе, бо сифати баланд ва тарҳи миллӣ бунёд менамоянд. Дар ин самт саҳми соҳибкорони ватаниро қайд кардан бамаврид аст, ки дар иншоотҳои бунёдшаванда саҳмгузор ҳастанд. Ин меҳмонхонаҳо, бо дарназардошти талаботи байналмилалӣ соҳа бо дараҷаи 3, 4 ва 5 ситорадор сохта мешаванд.

Меҳмонхонаҳои бунёдшаванда баландошӯна буда, аз ҳучраҳои стандарт, люкс, нимлюкс ва апартамент иборат хоҳанд буд ва бо инфрасохтори зарурӣ, аз қабилӣ марказҳои

савдову хизматрасонӣ, тарабхона, ҳавзи шиноварӣ, маҷлисгоҳ, марказҳои варзишӣ, дилхушӣ, тиббӣ, ҳаммом, толори синамо ва таваққуфгоҳҳои зеризаминӣ мубошанд [6].

Яке аз тамоюлҳои асосии рушди бозори меҳмонхонаҳои Тоҷикистон ин болоравии таваҷҷӯҳи операторони байналмилалӣ ба мамлақати мо мубошад, ки шарикони рушдро дар татбиқи лоиҳаҳои меҳмонхонаҳо меҷӯянд. Аз бисёр ҷиҳатҳо таваҷҷӯҳи брендҳои байналмилалӣ ва ширкатҳои туристии умумичаҳонӣ нишондиҳандаи табиӣ рушди баҳши меҳмонхонаҳо дар Тоҷикистон мубошанд:

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи меҳмонхонаҳо, иқтидори яквақтаи меҳмонхонаҳо ва шумораи рӯзҳои одам дар як сол, ки ба шаҳрвандони хориҷӣ пешкаш карда мешаванд, ба рушди фаъоли индустрияи сайёҳии кишвар бевосита таъсир мерасонад, зеро кишвари мо дорои иқтидори назарраси сайёҳӣ ва фароғатист. Он мавқеи мусоиди ҷуғрофиро ишғол мекунад, бо шароити мусоиди иқлимӣ барои рушди туризм, мавҷудияти сарватҳои беназири табиӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ тавсиф карда мешавад.

Хизматрасонӣ ба шаҳрвандони хориҷӣ аз ҷониби меҳмонхонаҳои ватанӣ низ дар рушди туризм нақши муҳим дорад. Дар ниҳоят, хориҷиён пардохтпазиртаранд ва миқдори зиёди асъори хориҷиро аз хориҷ ворид мекунанд, ки ин барои тамоми иқтисодиёти кишвар муфид аст.

Ҳамин тариқ, тиҷорати меҳмонхонаҳо яке аз ҷузъҳои индустрияи туристӣ мубошад. Базаи моддие, ки барои ҷойгиронии сайёҳон пешбинӣ шудааст, ҳангоми ташаккули инфрасохтори туристӣ яке аз ҷойҳои аввалро вобаста ба сифати ҷойгоҳ ва хизмати мувофиқ ба сатҳи хизматрасонии туристӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, соҳаи сайёҳӣ дар маҷмӯъ ва хусусан тиҷорати меҳмонхонаҳо ба як тиҷорати зуд рушдбанда табдил ёфта истодаанд, ки ба воридоти пули нақд, аз ҷумла асъори хориҷӣ мусоидат менамояд.

Имрӯз Тоҷикистон ба эҷоди маҳсулоти туристии рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ манфиатдор аст, то тавонад талаботи сайёҳони дохилӣ ва хориҷиёнро ба пуррагӣ қонеъ гардонад, ва дар ин замина рушди ҳамаҷонибаи соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори минтақаҳо ро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Браймер Р.А. Основы управления в индустрии гостеприимства: Пер. с англ. М.: Аспект Пресс, 2007. 224 с.
2. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 1063 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи туризм (АМОҶТ с. 1999, № 9, мод. 228, с. 2005, №12, мод. 641, с.2009, №5, мод. 337, с.2012, №12, қ.1, мод.1016, с.2013, №12, мод.902).
4. Руденко А.М., Довгалева М.А. Психология социально-культурного сервиса и туризма. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 256 с.
5. Туризм как вид деятельности: Учебник для вузов. Под ред. Зорина И. В., Каверина Т.П. М.: Изд-во "Финансы и статистика", 2001. - 287с.
6. Электронный ресурс - www.president.tj.

Хафизов А.З.

ТАҲҚИҚИ АСОСҲОИ МЕТОДОЛОҒИ ВА ТАШКИЛИИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕҒИ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Дар шароити муосири иқтисодӣ таҳқиқи вазъи таъминоти иттилоотии қабули қарорҳои идоракунӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ аҳамият ва мубрами хосаро касб намудааст. Асоси таъминоти иттилоотии қабули қарорҳои идоракунӣ низоми ба таври муносиб ва оқилона роҳандозишудаи баҳисобгирии идоракунӣ мебошад. Дар мақола заминаҳои ташкили низоми босамараи баҳисобгирии идоракунӣ ва намуди муҳими он – баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ таҳқиқ карда шудаанд, камбудҳои дар рафти татбиқи низоми мазкур ҷойдошта ошкор ва ҷорабиниҳои асосӣ оид ба такмилдиҳии он муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: корхонаҳои кишоварзӣ, иттилооти баҳисобгирӣ, қарорҳои идоракунӣ, низоми иттилоотӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, баҳисобгирии идоракунии ҳамгиро, баҳисобгирии идоракунии стратегӣ.

Хафизов А.З.

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ И ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОСНОВ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В современных экономических условиях исследование состояния информационного обеспечения принятия управленческих решений в сельскохозяйственных предприятиях приобретает особую актуальность и значимость. Основой информационного обеспечения принятия управленческих решений составляет надлежащая и рационально организованная система управленческого учета. В статье исследованы предпосылки организации эффективной системы управленческого учета и его важнейшей разновидности – стратегического управленческого учета в сельскохозяйственных предприятиях, выявлены существующие в процессе реализации данной системы недостатки и определены основные мероприятия по ее совершенствованию.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, учетная информация, управленческие решения, информационная система, управленческий учет, интегрированный управленческий учет, стратегический управленческий учет.

Hafizov A.Z.

RESEARCH OF METHODOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL BASIS OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

In modern economic conditions, the study of the state of information support for managerial decision-making in agricultural enterprises is of particular relevance and importance. The basis of information support for making management decisions is a proper and rationally organized management accounting system. The article examines the preconditions for organizing an effective management accounting system and its most important type - strategic management accounting in agricultural enterprises, identifies the shortcomings existing in the process of implementing this system and identifies the main measures for its improvement.

Key words: agricultural enterprises, accounting information, management decisions, information system, management accounting, integrated management accounting, strategic management accounting.

Барои корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини фаъолияти босубот ва даромадовар дар шароити густариши муносибатҳои бозорӣ аҳамияти зиёд дорад. Ҳоло воситаи муҳими ноилгардӣ ба фаъолияти босамараи корхонаҳои кишоварзӣ ин татбиқи чорабиниҳои ба такмили низоми идоракунии, баландбардории натиҷанокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва беҳгардонии таъминоти иттилоотии қабули қарорҳои идоракунии равонагардида мебошад. Аҳамияти иттилооти баҳисобгириро барои қабули қарорҳои идоракунии муносиб доир ба идоракунии стратегӣ ва фаврии корхонаи кишоварзӣ муосир наметавон нодида гузашт.

Тавре маълум аст, дар амалияи байналмилалӣ низоми иттилоотии ҳаммақбули қонеъкунандаи эҳтиёҷоти менеҷменти корхонаҳо ба иттилооти баҳисобгирӣ барои таҳиясозӣ ва қабули қарорҳои идоракунии – ин баҳисобгирии идоракунии мебошад. Иттилооти дар низоми баҳисобгирии идоракунии бунёдшаванда тамоми хусусиятҳо ва шароити фаъолияти корхонаи кишоварзиро ифода менамояд, вай имкониятҳои иқтисодӣ, истеҳсоли, иҷтимоӣ ва экологии корхона, алоқамандӣ ва муносибатҳои дохилиистеҳсолии дар корхона пойдоргардида, сарватҳои моддӣ-техникӣ ва меҳнатии барои истеҳсоли маҳсулот истифодашаванда, инчунин иқтисодии молиявии корхонаро шарҳ медиҳад.

Арзёбии нодуруст ва нобасандаи нақши баҳисобгирии идоракунии ба истифодабарии бесамаронаи сарватҳои моддӣ, меҳнатӣ, зеҳнӣ, ташкилӣ, иттилоотӣ ва молиявии корхона меоварад, масрафҳои истеҳсолии корхонаро беасос зиёд мекунад, ки ҳамаи ин ба афзоиши арзиши аслии маҳсулот ва паст шудани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ боис мешавад. Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ якҷанд хоҷагиҳои кишоварзӣ ноҳияҳои Рашт, Нуробод ва Лахш (минтақаи Рашт) нишон дод, ки дар онҳо низоми баҳисобгирии идоракунии, ки барои қонеъ намудани эҳтиёҷи иттилоотии роҳбарият ва менеҷменти корхона имкон диҳад, умуман вучуд надорад. «Ҳар коре, ки муҳосибони корхонаҳои кишоварзӣ дар доираи вазифаҳои худ анҷом медиҳанд, ба дурустии пешбурди баҳисобгирии даромад, хароҷот, муайн намудани манбаъҳои андозбандӣ, ҳисобкунии ва ҳисобузамкунии андозҳо алоқаманд аст. Ҳисоботҳое, ки муҳосибони корхонаҳои кишоварзӣ омода мекунанд, танҳо барои қонеъ намудани талаботи иттилоотии соҳибмулкони ва мақомоти давлатӣ нигаронида шудаанд» [7, с. 9]. Роҳандозӣ накардани баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ ба талафот ва пастшавии натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ онҳо боис мешавад. Низоми баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ ба талаботи афзуншавандаи идоракунии ҷавобгӯ нест, чунки дар аксар ҳолатҳо вай имкон намедиҳад, ки иттилооти зарурӣ оид ба вазъи воқеии объектҳои баҳисобгирӣ ба даст ояд.

Ҳоло шартҳои муҳими рушди босуботи истеҳсолоти кишоварзӣ гузариш ба сатҳи нави ташкили технологияи истеҳсоли маҳсулот ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба баландбардории самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад. Ин зарурати таҳия намудани низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии корхонаҳои кишоварзиро, ки ба идоракунии босамараи фаъолияти ҷорӣ ва ояндаи хоҷагӣ мусоидат намояд, талаб мекунад. Ҳангоми таҳиясозӣ ва татбиқкунии стратегияи рушди корхонаи кишоварзӣ нақшаҳои тижоратӣ барои давраҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат қабул карда мешаванд, бучетҳои воҳидҳои тижоратӣ ва сохтори алоҳида таҳия карда мешаванд, талабот ба сарватҳои молиявӣ ва манбаъҳои нисбатан муносиби ҷалбкунии онҳо муайян карда мешавад, самари дигаргуниҳои банақшагирифташуда ҳисоб карда мешавад.

Таҳқиқот нишон дод, ки ҳангоми вазъи муосири ташкил ва роҳандозии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ норасоии иттилоот барои қабули

қарорҳои идоракунии ба назар мерасад, қисми зиёди иттилооти дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бунёдшаванда умуман барои идоракунии босамараи хоҷагиҳо нолозим аст. Бинобар ин, менечменти корхонаҳои кишоварзӣ имкон дорад, ки танҳо зуҳурот ва далелҳои алоҳидаи хоҷагидориро шарҳ диҳад, иттилооти дастрас имкон намендиҳад, ки тамоюлҳои рушди ояндаи корхона муайян карда шаванд. Бо назардошти ҳамаи ин метавон хулоса кард, ки низоми баҳисобгирии муҳосибии дар корхонаҳои кишоварзӣ амалкунанда на ҳама чӣ хатҳои барои қабули қарорҳои идоракунии заруриро фаро мегирад. Вобаста ба ин, дар корхонаҳои кишоварзӣ масъалаҳои тақмили баҳисобгирии масрафҳо, муайян кардани арзиши асли ва нархи маҳсулот дар ҷои аввал меистанд. Эҳтиёҷ ба технологияи баҳисобгирии масрафҳо, ки дастгирии зарурӣ ва ягонагии қарорҳои идоракуниро таъмин кунад, ба менечменти корхона барои кам кардани масрафҳои истеҳсоли имкон диҳад ва бо ҳамин ба афзун шудани ғоидаи воқеӣ аз ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ мусоидат намояд, ба миён меояд. Маҳз ана ҳаминҳо мубрами ва аҳамияти ташкил ва роҳандозӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракуниро дар корхонаҳои кишоварзӣ муайян ва асоснок менамоянд.

Ба масъалаҳои назария ва методологияи ташкил ва роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракунии дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ ва миллӣ диққати муҳим дода мешавад. Саҳми арзандаро дар ин самти таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқон М.А. Вахрушина [2], Н.Д. Врублёвский [3], К. Друри [4], Хушвахтзода Қ.Х. [9; 10] ва дигарон гузоштаанд. Масъалаҳои бевосита ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ алоқаманд дар асарҳои олимони Р.А. Алборов [1], С.Ф. Низомов [6], Н.А. Ойев [7], Л.И. Хоружий [8] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Ба андешаи аксари муҳаққиқони соҳаи баҳисобгирии идоракунии, «... рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ бояд ба бунёди сохторҳои дохилихоҷагии муҳаррик, муқаррар намудан ва тақмил додани алоқамандии байниҳамдигарии онҳо, байни субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат нигаронида шаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки бе бунёди низоми муносиби идоракунии ва корбурди ғайрифаъоли мутобиксозонаи усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фишангҳои таъсиррасони он, пешбурди босамараи ғайрифаъолияти истеҳсоли дар кишоварзӣ, инчунин ошкоркунии ва сафарбаркунии очилии захираҳои дохилии истеҳсолот ғайриимкон аст» [1, с. 38].

Омӯзиши мо нишон дод, ки натиҷаҳои таҳқиқот ва коркардҳои илмӣ муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба ташкил ва роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракунии дар амалияи баҳисобгирии муҳосибии корхонаҳои кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоман татбиқ намешаванд. Сабаби асосии ин вазъ, ба андешаи мо, сатҳи пасти фарҳанги иқтисодӣ ва кордонии соҳибмулкони ва роҳбарияти корхонаҳои кишоварзӣ, дониш ва малакаи нобасандаи кормандони ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибии онҳо мебошад. Дар ин гуна шароит масрафҳои иловагӣ барои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракунии аз натиҷаҳои дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бадастоянда нисбатан зиёд мебошанд, бинобар ин, роҳбарияти корхонаҳои кишоварзӣ онҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ номақбул мешуморанд.

Ҳамин тавр, бо вучуди зарурати воқеъбинонаи роҳандозӣ намудани худ, баҳисобгирии идоракунии то ҳол дар корхонаҳои кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус дар хоҷагиҳои минтақаи Рашт шароити мусоиди татбиқи худро пайдо накардааст. Таҷрибаи корхонаҳои кишоварзӣи мамлакатҳои рушдёрта собит месозад, ки баҳисобгирии идоракунии меҳвари низоми иттилоотие мебошад, ки барои асосноккунии қарорҳои идоракунии ҳам кӯтоҳмуҳлат ва ҳам дарозмуҳлат хизмат мекунад [5, с. 48]. Татбиқи бомуваффақи стратегияи рушди корхонаҳои кишоварзӣ барои давраҳои кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат дар замони муосир бе тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ чун асоси таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили қабули қарорҳои идоракунии ғайриимкон аст.

Сафарбаркунии захираҳои дохилӣ барои хоҷагиҳои кишоварзӣи минтақаи Рашт масъалаи ниҳоят мубрам мебошад, чунки ба гумон аст, ки солҳои наздик ба ин корхонаҳо сармоягузориҳои бахши хусусӣ ё маблағҷудокунииҳои давлатии назаррас ворид шаванд.

Бинобар ин, ҳама гуна қарорҳои идоракунии ва беҳгардонии омилҳои истеҳсоли, аз ҷумла истифодаи оқилонаи тамоми иқтисодии истеҳсоли бояд ба иттилооти саҳеҳ ва муътамад, саривақтӣ ва пурраи баҳисобгирии идоракунии таъя намоянд. Бинобар ин, ба андешаи мо, дар корхонаҳои кишоварзӣ баҳисобгирии идоракунии бояд ҷуноне ташкил карда шавад, ки дар зинаҳои гуногуни масъулият масрафҳо танҳо бо он ҳиссае инъикос карда шаванд, ки шахси масъули мушаххас барои онҳо тавонад воқеан масъулият дошта бошад, тамоми хароҷот ва даромадҳо дар марказҳои масъулияти дахлдор баҳисоб гирифта ва назорат карда шаванд, бахши таҳлилии баҳисобгирии идоракунии бошад, барои ҳар як зинаи идоракунии алоҳида ба ҷо оварда шавад.

Омузиши низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва заминаҳои воқеъбинонаи ташаккули баҳисобгирии идоракунии дар як қатор хоҷагиҳои кишоварзии минтақаи Рашт нишон медиҳад, ки раванди ташкили баҳисобгирии идоракунии бояд аз таҳлили низоми иттилоотии мавҷудбуда, баҳусус низоми баҳисобгирии муҳосибии истеҳсоли оғоз карда шавад. Дар ин марҳила камбудии низоми баҳисобгирии муҳосибии дар хоҷагиҳо амалкунанда муқаррар карда мешаванд. Бинобар ин, пеш аз ҳама вазифаҳои умумие, ки дастгоҳи идоракунӣ корхона иҷро мекунад, бояд дар байни тамоми зинаҳои идоракунии тавре тақсим карда шаванд, ки ҳар як роҳбари воҳиди сохторӣ ҳиссаи масъулияти худро ба уҳда гирад ва дар баҳисобгирии идоракунии ҳатман таҳлили «масрафҳо-ҳаҷми истеҳсол-фоида» (CVP - costs-volume-profit) ба кор бурда шавад, ки имкон медиҳад, то алоқамандии байни нишондиҳандаҳои масрафҳо, ҳаҷми истеҳсол ва фоида дар таҳти назораи ҳамешагӣ қарор гирад. Дар ин маврид маъалаҳои банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлили масрафҳои истеҳсоли, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ва идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ мубрами хосро касб менамоянд.

Мустақилияти иқтисодии хоҷагиҳои кишоварзӣ масъулияти роҳбарони онҳоро барои қабули қарорҳои идоракунии пешбинӣ менамояд, номуайянии муҳити берунӣ ва рақобати шадид дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ нақши иттилоотии иқтисодиро дар қабули қарорҳои идоракунӣ босамара баланд мебардорад.

Барои амалӣ намудани нуктаҳои назариявӣ ва ҷиҳатҳои ташкилӣ-методии баҳисобгирии идоракунии ва ба хотири ташаккули иттилоотии бамаврид, саҳеҳ, даркшаванда ва муфид барои идоракунӣ марҳилаҳои раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ зарур аст, ки дар корхонаҳои кишоварзӣ миёна ва бузург низоми иттилоотии идоракунии - баҳисобгирии идоракунӣ мустақил ё ҳамгиро бунёд карда шавад. Дар ин маврид, ба андешаи мо, баҳисобгирии идоракунӣ ҳамгиро ҷун низоми иттилоотие фаҳмида мешавад, ки дар он вазифаҳои баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии андоз ва худӣ баҳисобгирии идоракунии дар алоқамандӣ ва вобастагии байниҳамдигарӣ иҷро карда шуда, аз маркази ягона ҳамоҳангсозӣ карда мешаванд. Ҳамаи ин аз мутахассиси баҳисобгирии идоракунии на танҳо таҳия намудани нуктаҳои методологӣ, ҳамчунин донишҷӯи ҷиҳатҳои ташкилӣ, методӣ ва техникаии баҳисобгирии идоракунӣ ҳамгироро талаб менамояд. Бинобар ин, мутахассиси оянда ва ё аллакай дар соҳаи баҳисобгирии идоракунии коркунанда бояд асосҳои баҳисобгирии идоракунии, принципҳои появӣ, равондидҳо ва талабот, инчунин вазифаҳо, объект ва предмети онро хуб донанд ва дарк кунанд. Ғайр аз ин, мутахассиси баҳисобгирии идоракунии бояд хусусиятҳои ташкилӣ, қоидаҳои методӣ ва техникаии баҳисобгирии идоракунӣ барои корбурди маҷмӯии донишҳои назариявӣ ва малақаҳои амалӣ дар фаъолияти касбии худ вобаста аз эҳтиёҷоти иттилоотии низоми идоракунӣ корхонаи кишоварзӣ мушаххас дарк кунанд.

Бояд қайд кард, ки масъалаҳои мубрами назариявӣ, методологӣ ва амалии ташкил ва роҳандозӣ намудани низоми босамараи баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ аз камбудии умумии дар низоми баҳисобгирии муҳосибии онҳо ҷойдошта маншаъ мегиранд. Дар аксари корхонаҳои кишоварзӣ низомҳои амиқ ташаккули ҳуҷҷатнигорӣ ва феҳристҳои баҳисобгирӣ, нақша-тарҳҳои ҳуҷҷатгардиш, тарҳҳои тақсимкунии уҳдадорӣ дар байни кормандони муҳосибот ва пайдарпайии корҳои

баҳисобгирӣ, лоиҳаҳои ташкили худи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, сатҳи марказонӣ ва ғайримарказонии он мавҷуд нестанд. Дар баҳисобгирии дороиҳо, масрафҳо, барориши маҳсулот ва натиҷаҳои истеҳсолот ба тақрорёбии бисёркаратаи ҳамон як маълумот оид ба далелҳои хоҷагидорӣ роҳ дода мешавад, ки ин бо мураккабозии сунъӣ ва печопечии марҳилаҳои раванди баҳисобгирӣ (аввалӣ, таҳлилий ва таркибӣ) алоқаманд аст. Ҳамаи ин ба ғуншавии иттилооти барои идоракунии нолозим меоварад.

Муҳтавои иттилооти низоми амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзии таҳқиқшуда нисбатан барои арзёбӣ намудани вазъи иқтисодии умумии корхона ба кор меояд, вале вай барои ба ҷо овардани арзёбии таҳлилии фаъолияти бахшҳои истеҳсолий ва сохтории хоҷагиҳои кишоварзӣ – коргоҳҳо, фермаҳо, равандҳои технологӣ, самаранокии истеҳсоли маҳсулот, зироатҳо ва чорвои алоҳида имкон намедиҳад.

Ҳамаи камбудҳои номбаршуда ба он меоваранд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ба таври расмӣ ва рӯякӣ ба ҷо оварда мешавад, дар он унсурҳои баҳисобгирии идоракунии масрафҳо умуман вучуд надоранд. Бинобар ин, дар шароити муносири иқтисодӣ зарурати воқеъбинонаи коркарди нуктаҳои назариявӣ ва ҷиҳатҳои амалии ташкили илмии баҳисобгирии идоракунии ҳамчун пойгоҳи иттилоотии асосии идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ ба миён меояд. Арзи ҳастӣ намуди нави баҳисобгирии идоракунии - баҳисобгирии идоракунии стратегӣ имкон медиҳад, ки иттилоот оид ба далелҳои фаъолияти хоҷагидорӣ на танҳо дар давраҳои ҳисоботи пешин ҷойдошта, инчунин дар оянда руҳдиҳанда низ ҷамъбаст ва муфассал карда шавад. Ҳадафи асосии баҳисобгирии идоракунии стратегӣ – таъмин намудани амалкунии босамараи корхона дар ояндаи тӯлонӣ мебошад.

Баҳисобгирии идоракунии стратегӣ барои илми ватанӣ самти нави таҳқиқот мебошад. Интишорот дар ин самт тамоман кам мебошанд, бинобар ин, низоми мафҳумҳои он дар илми баҳисобгирии ватанӣ номукамал аст, ақидаҳои муҳаққиқон ва мутахассисони аҳли амал дар бораи аҳамияти он норавшан аст. Ба андешаи муаллиф Н.А. Ойев, «... баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ба масъалаҳои таҳлил, банақшагирӣ ва буҷанигорӣ дахл намуда, онҳоро танҳо аз диди банақшагирии дарозмуҳлат ва баҳодихии вазъи ҳозира баррасӣ менамояд. ... баҳисобгирии идоракунии стратегӣ масъалаҳои кам кардани масрафҳо, аниқтараш беҳгардонии онҳоро дар давраи дарозмуҳлати стратегӣ ҳал менамояд» [7, с. 10-11].

Мафҳуми баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва аҳамияти он дар низоми идоракунии корхонаҳо дар адабиёти хориҷӣ ба таври васеъ баррасӣ шудааст. Баҳсҳои ҷиддӣ ҷиҳати мафҳум ва муҳтавои баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар солҳои 1990 ба миён омадаанд. Ҳамин тавр, К. Друри қайд мекунад, ки «баҳисобгирии идоракунии стратегӣ – ин танҳо соҳаи нав ба миён омада аст, бинобар ин, ҳудудҳои вай ҳоло қатъиян муайян набуда, нофаҳмоанд» [4].

Мо ақидаҳои мухталифро доир ба мафҳуми баҳисобгирии идоракунии стратегӣ аз адабиёти хориҷӣ таҳлил намуда, ба хулоса омадем, ки баҳисобгирии идоракунии стратегӣ низоми ҳамгироеро ифода менамояд, ки ҳадафи асосии он бо иттилооти зарурӣ дар бораи фаъолияти умумии корхона ва воҳидҳои тичоратӣ-сохтории он таъмин намудани менечменти корхона ва дигар истифодабарандагон барои қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ ва дигар қарорҳо мебошад.

Ба андешаи мо, барои ташкили низоми босамараи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ба ҷо овардан ва андешидани чунин амалҳо ва тадбирҳо зарур аст:

- дарк кардан ва дуруст ба кор бурдани принципҳои асосгузор, раводидҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, риоя намудани ҳама талабот ба баҳисобгирии муҳосибии муосир;

- ба андозаи басанда пурра ба кор бурдани тарзҳои илмӣ ва қоидаҳои методии иҷрокунии вазифаҳо ва ҳалли масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии стратегӣ;

- дарк кардани ғояҳо ва концепсияҳои баҳисобгирии идоракунии стратегӣ, ки самтҳои рушди назарияи онро муайян мекунад ва барои дарки муҳтавои муқаррароти низомномаҳои миллӣ ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (идоракунии мусоидат менамоянд, интихоби асосноки ҷиҳатҳои ташкилӣ, методӣ ва техникаҳои баҳисобгирии идоракуниро чун пойгоҳи иттилоотӣ барои беҳгардонии сиёсати роҳбарияти корхонаи кишоварзӣ бо мақсади иҷрои пурраи вазифаҳои он таъмин мекунад;

- истифодаи васеи механизмҳои меъёрӣ, ташкилӣ ва методии баҳисобгирии идоракунии, такмили шаклҳои он (алоқаҳои сохторӣ, таркиби унсурҳо) чун тарзи ташкили муҳтаво (ҷамъбастанӣ, ғункуни ва нигоҳдории иттилоот) ва пойгоҳ барои қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ;

- ташхиси вазъи баҳисобгирии муҳосибӣ ва муайян кардани муҳлатҳо ва барномаҳои ташкил ва роҳандозӣ намудани баҳисобгирии идоракунии стратегӣ;

- ташаккули сохтори оқилонаи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ, босифат гузаронидани корҳои лоиҳавӣ тибқи сохтори ташкилӣ ва сохтори идоракунии корхонаи кишоварзӣ таҳқиқшаванда;

- татбиқи навоариҳо ва мутобиқгардонии онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии идоракунии.

Илова ба ҳамаи ин, ҳангоми таҳиясозии ҷиҳатҳои ташкилӣ-методӣ ва техникаҳои баҳисобгирии идоракунии стратегӣ бояд ба вазъи муҳити дохилӣ ва берунии корхонаи кишоварзӣ диққати муҳим равона карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Алборов Р.А. Предпосылки и моделирование развития управленческого учета в сельском хозяйстве / Р.А. Алборов, С.М. Концевая, С.В. Козменкова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. - № 15 (357). – С. 37-51
2. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет. Учебник / М.А. Вахрушина. – М.: Изд-во «Омега-Л», 2010. – 570 с.
3. Врублевский Н.Д. Бухгалтерский управленческий учет: учебник / Н.Д. Врублевский. - М.: Бухгалтерский учет, 2005. - 400 с.
4. Друри К. Управленческий и производственный учет. Учебник / Пер. с англ. / К. Друри. – М.: ЮНИТИ, 2005. – 1071 с.
5. Комкова О.Г., Пронина, М.А. Особенности сельскохозяйственного производства и его влияние на учет производственных затрат / О.Г. Комкова, М.А. Пронина // Международный научно-исследовательский журнал. – 2015. – № 7 (38). – Часть 3. – С. 48-51
6. Низомов С.Ф. Хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ / С.Ф. Низомов, Д.У. Икромов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. - № 2. – С. 51-60
7. Ойев Н.А. Ташаккули баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва ҷорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.А. Ойев // Паёми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 3. – С. 9-16
8. Хоружий Л.И. Проблемы теории, методики и организации управленческого учета в сельском хозяйстве / Л.И. Хоружий. - М. Финансы и статистика, 2004. - 496 с.
9. Хушвахтзода Қ.Х. Пояҳои ғоявии бунёдкунии низоми баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. - № 4 (72). – С. 108-118
10. Хушвахтзода Қ.Х. Таҳқиқи вазъи муосири пешбурди баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев, М.А. Бобоҳонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 5. – С. 5-11

Якубзода М. С.

ТАНЗИМИ АНДОЗБАНДИИ ФОИДАИ КОРХОНАҶО ҲАМЧУН МАНБАИ САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур механизми озод кардани воситаҳои пулии корхонаҳо ва дар ин замина равона кардани онҳо ба сармоягузори таҳия гардидааст. Ҳамзамон доир ба фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои соҳаҳои алоҳидаи ҷумҳури таҳлилҳои мушаххас гузаронида шуда, гаронии андоз бошад, бар сари корхонаҳои ҳисоботдеҳ, шумораи аҳоли ва маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳисоб гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: фоидаи корхона, зарар, сармоягузори, имтиёзҳои андозӣ, фонди истехлок, меъёри истехлок, истехлоки босуръат, гаронии андоз.

Якубзода М.С.

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ИСТОЧНИКА ИНВЕСТИЦИИ

В данной статье разработан механизм высвобождения денежных средств предприятий и на этой основе их направления для инвестирования. В то же время был проведен конкретный анализ экономической деятельности предприятий в определенных секторах страны, а налоговая нагрузка была рассчитана на отчитывающиеся предприятия, население и валовой внутренний продукт (ВВП).

Ключевые слова: прибыль, убыток, инвестиции, налоговые льготы, амортизационный фонд, норма амортизации, быстрая амортизация, налоговая нагрузка.

Yaqubzoda M.S.

TAX REGULATION OF THE COMPANY'S PROFITS AS A SOURCE OF INVESTMENT

This article develops a mechanism for the release of funds of enterprises and on this basis to direct them to investment. At the same time, specific analyzes were conducted on the economic activity of enterprises in certain sectors of the country, and the tax burden was calculated on the reporting enterprises, the population and gross domestic product (GDP).

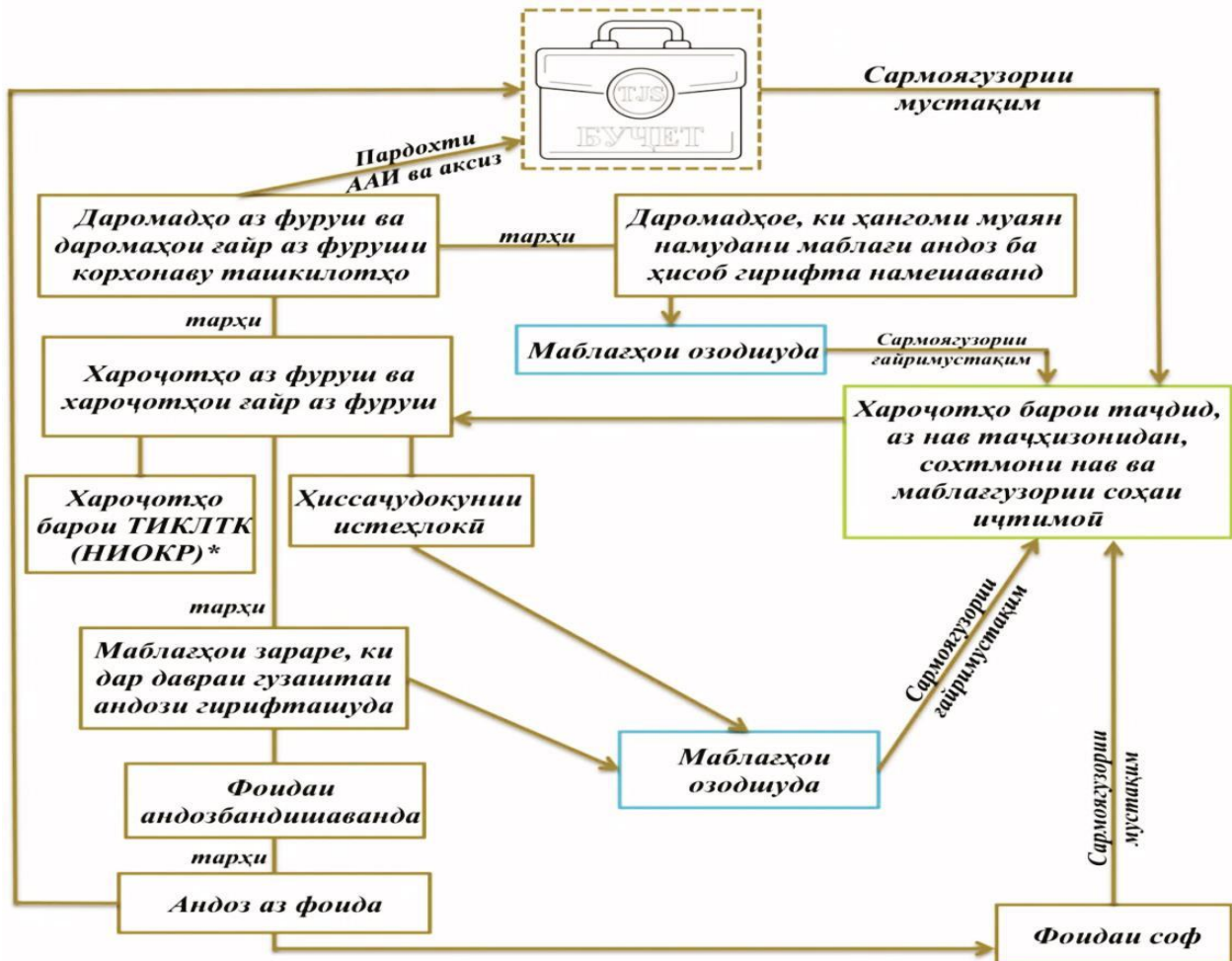
Keywords: profit, loss, investment, tax benefits, depreciation fund, depreciation rate, rapid depreciation, tax burden.

Фоида инъикосгари арзиши иловашудаи молу хизматрасониҳои корхонаҳо ба шумор рафта, ҳамчун манбаи асосии даромади софи корхонаҳо ҳисобида мешавад. Фоида нишондиҳандаи умумии натиҷаи фаъолияти тижоратии корхонаҳо буда, яке аз манбаъҳои ташаккулдиҳандаи захираҳои молиявии давлат мебошад. Баъд аз пардохти андозҳо ба бучети давлат дар ихтиёри корхонаҳо фоидаи соф боқӣ монда, як қисми онро метавон барои маблағгузори ба рушди истехсолот, таъмини иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити атроф истифода намуд. Инчунин фоидаи софро барои пасандозгузори ва сармоягузори такрори низ истифода намудан мумкин аст.

Дар ҷараёни таҳқиқот мо шумораи корхонаҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиро аз рӯи натиҷаи молиявиашон таҳлил намуда, динамикаи ҳаҷми фаъолияти молиявиро

хочагидории онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ин чунин тартиби ташаккули заминаи андоз ва омилҳои ба муносибгардони он истифодашавандаро таҳлил менамоем.

Тавре ки дар зербоби боло қайд гардид, манбаҳои сармоягузори ба хусусӣ ва ҷалбшуда тақсим карда мешаванд. Ба ҳаҷми маблағҳои хусусии дар ихтиёри сармоягузор қарордошта, омилҳои зиёде таъсир мерасонад, ки яке аз онҳо, аз назари мо, ин қобилияти истифодаи оқилонаи имтиёзҳои пешниҳоднамудаи давлат ба шумор меравад.

Расми 1. Механизми озод кардани воситаҳои пулии корхонаҳо
Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Андоз аз фоида омили бузургтарини таъсиррасон ба суръати умумӣ ва самтҳои муайяни сармоягузори инчунин рушди иқтисодӣ баромад намуда, нақши ҳавасмандкунандаро доир ба идора кардани намудҳои гуногуни имтиёзҳо ва тахфифҳо иҷро намуда, таъминкунандаи самарайи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Дар расми 1. механизми озод намудани воситаҳои пулӣ дар натиҷаи танзими низоми андозбандӣ дарҷ гардидааст. Чи тавре ки дар ҷараёни тадқиқот қайд гардид, сармоягузориҳо ба мустақим ва ғайримустақим чудо намудан мумкин аст.

Мувофиқи расми 1 ба сармоягузори мустақим он маблағҳое дохил мегарданд, ки бевосита аз ҳисоби бучети давлат ва ё аз фоидаи софӣ дар ихтиёри сармоягузор буда, маблағгузори

карда мешавад. Сармоягузори ғайримустақим аз сарчашмаҳои фонди истеҳлок, фонди рушди истеҳсолот ва даромадхое, ки қонуан аз андозбандӣ озод гардидаанд (маблағҳои дар натиҷаи истифодаи имтиёзҳои андозӣ бадастомада) амалӣ гардонида мешавад.

Шумораи умумии корхонаҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодии ҷумҳурӣ ва соҳтори соҳавии онҳо аз рӯи натиҷаи молиявишон дар чадвали 1, 2, ва 3 мавриди таҳлил ва барраси қарор гирифтаанд.

Чадвали 1.

Миқдори умумии корхонаҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Соҳаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015	
							(+,-)	бо %
Ҳамагӣ корхонаҳо дар ҷумҳурӣ		2571	2961	3159	3893	8852	6281	344
аз он ҷумла:								
1	Саноат	730	774	825	904	1584	854	217
	бофоиз	28,4	26,1	26,1	23,2	17,9		
2	Кишоварзӣ	421	463	466	506	1140	719	271
	бофоиз	16,4	15,6	14,8	13	12,9		
3	Сохтмон	344	402	430	480	1122	778	326
	бофоиз	13,4	13,6	13,6	12,3	12,7		
4	Савдо	209	237	286	540	1728	1519	827
	бофоиз	8,1	8	9,1	13,9	19,5		
5	Нақлиёт ва алоқа	216	192	199	225	540	324	250
	бофоиз	8,4	6,5	6,3	5,8	6,1		
6	Дигар соҳаҳо	651	893	953	1238	2738	2087	421
	бофоиз	25,3	30,2	30,2	31,8	30,9		

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Молияи Тоҷикистон (Маҷмӯаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020, саҳ. 94-95.

Боиси қайд аст, ки корхонаҳои соҳаи саноат нисбат ба соҳаҳои дигари иқтисодӣ бештар буда, дар давраи таҳлилӣ аз 730 адади дар соли 2015 ташкилнамуда ба 1584 адад дар соли 2019 баробар шудааст, ки 854 адад корхона бештар мебошад. Соҳаи кишоварзӣ бошад, дар соли 2015 дорои 421 корхона буд, ки ин нишондод дар солҳои минбаъда афзоиш ёфта, соли 2019 ба 1140 адад корхона расид ва нисбатан 719 корхона зиёд шудааст. Шумораи корхонаҳои соҳаҳои дигари иқтисодӣ низ рӯ ба афзоиш мебошанд.

Сохтори соҳавии корхонаву ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2019 дар чадвали 2 мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Мувофиқи чадвали 2 шумораи корхонаҳое, ки натиҷаи молиявии мусбат доранд, дар тӯли солҳои таҳлилшаванда беш аз 50 то 60%-и шумораи умумии корхонаҳои ҷумҳуриро дар бар гирифта, соҳаи саноат нисбат ба шумораи умумии корхонаҳои соҳаи худ аз 47,5 то 55,6%-ро ташкил намуд, ки нисбат ба шумораи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, соҳаи саноат тағйирёбанда буда, аз соли 2015 то 2018 беш аз 20% ва соли 2019 бошад, 17,5%-ро дар бар гирифтааст, ки аз 347 корхона (дар соли 2015) то ба 880 корхона (дар соли 2019) расидааст.

Сохтори соҳавии корхонаҳои фондагирфтаи ҷумҳури дар солҳои 2015-2019

№	Соҳаҳо	2015		2016		2017		2018		2019	
		Бо % нисбат ба корхонаҳои фондагирфта	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои фондагирфта	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои фондагирфта	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои фондагирфта	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои фондагирфта	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа
1	Саноат	25,7	47,5	26,3	54,7	25,5	50,8	22,8	58,2	17,5	55,6
2	Кишоварзӣ	14,7	47,0	14,3	49,7	13,8	48,5	12,1	54,9	13	57,4
3	Сохтмон	15,7	61,6	14,6	58,2	12,1	46,0	12,2	58,8	11,3	50,8
4	Савдо	9,5	61,2	9,2	62,4	10,7	61,5	15,1	64,3	20,3	59,1
5	Нақлиёт ва алоқа	10,5	65,7	7,1	59,4	6,3	51,8	5,2	52,9	5,7	52,8
6	Дигар соҳаҳо	23,8	49,3	28,5	51,4	31,6	54,4	32,7	60,8	32,1	59
Ҳамагӣ		100	52,4	100	54,3	100	51,9	100	59,2	100	56,8

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Молияи Тоҷикистон (Маҷмӯаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020, саҳ.98-99

Корхонаҳои фондагирфтаи соҳаи кишоварзӣ дар соли 2015 ба 198 адад (ё 14,7%-и шумораи корхонаҳои фондагирфта ва 47%-и ҳаҷми умумии корхонаҳои соҳаи худ) баробар буда, то соли 2019 ба 654 адад (ё 13%-и шумораи корхонаҳои фондагирфта ва 57,4%-и ҳаҷми умумии корхонаҳои соҳаи худ) расид, ки нисбат ба соли 2015 дар соҳаи кишоварзӣ 456 корхона зиёд шудааст. Бояд қайд кард, ки шумораи корхонаҳои фондагирандаи соҳаи саноат аз соли 2015 то соли 2019-ум 1,5 маротиба ва корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ бошад 2,3 маротиба афзоиш ёфта, инчунин корхонаҳои соҳаи сохтмон дар давраи таҳлилӣ 1,7 маротиба ва фаъолияти савдо 6,9 маротиба афзоиш ёфтааст, соҳаи нақлиёт ва алоқа низ 1 маротиба аз соли 2015 то соли 2019 зиёд гардидаанд.

Таҳлили сохтори соҳавии корхонаҳои зарардианди ҷумҳури дар давраи солҳои 2015-2019 дар чадвали 3 оварда шудааст.

Сохтори соҳавии корхонаҳои зарардидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019

№	Соҳаҳо	2015		2016		2017		2018		2019	
		Бо % нисбат ба корхонаҳои зарардида	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои зарардида	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои зарардида	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои зарардида	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа	Бо % нисбат ба корхонаҳои зарардида	Бо % нисбат ба ҳамаи корхонаҳои соҳа
1	Саноат	26,9	29,5	29	31,3	32,7	30,2	26,6	29,2	21,2	29,7
2	Кишоварзӣ	25,9	49,2	14	25,3	11,8	19,3	17,5	34,2	13	25,4
3	Сохтмон	7,5	17,4	12,8	26,6	14,6	25,8	11,2	23,1	14,2	28,1
4	Савдо	6,5	24,9	8,4	29,5	7,6	20,3	11,7	21,5	16,9	21,8
5	Нақлиёт ва алоқа	6,4	23,6	5,9	25,5	6,4	24,6	6,6	28,9	6,6	27,2
6	Дигар соҳаҳо	26,8	32,7	29,8	27,8	26,9	21,5	26,4	21,2	28	22,7
Ҳамагӣ		100	31,0	100	28,1	100	24,1	100	25,5	100	25,1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Молияи Тоҷикистон (Маҷмаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020, саҳ.100-101

Қайд кардан ба маънои аст, ки бо коҳиш ёфтани меъёри андоз аз Ҷоид, ки соли 2013 барои корхонаҳои истеҳсоли 15% муқаррар шуда, соли 2015 он 14% ва соли 2017 бошад, 13% паст карда шуд ва барои корхонаҳои ғайри истеҳсоли низ аз 25% ба 24% ва ба 23% паст карда шуд, аммо тавре ки аз чадвали 3 маълум аст, дар солҳои 2015-2019 бештари корхонаҳои зарардида ба соҳаи саноат ва кишоварзӣ рост меояд, ки соҳаи саноат дар соли 2015-ум 215 адад (26,9% нисбат ба корхонаҳои зарардида ва 29,5%-и ҳаҷми умумии корхонаҳои соҳаи худ) -ро ташкил намуда то соли 2019 он ба 471 корхона (21,2% нисбат ба корхонаҳои зарардида ва 29,7%-и ҳаҷми умумии корхонаҳои соҳаи худ) расид. Соҳаи кишоварзӣ бошад, соли 2015 аз 207 корхона (25,9%-и шумораи корхонаҳои зарардида ва 49,2%-и ҳаҷми умумии корхонаҳои соҳаи худ) дар соли 2019 ба 289 корхона (13%-и шумораи корхонаҳои зарардида ва 25,4%-и ҳаҷми умумии корхонаҳои соҳаи худ) расид, ки нисбатан 82 корхона зиёд мебошад.

Мо инчунин, натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳоро дар ҷумҳурӣ таҳлил намудем, ки дар чадвалҳои 4, 5 ва 6 оварда шудаанд.

Чадвали 4.

Динамикаи ҳаҷми фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳои ҷумҳурӣ (бо нарҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Соҳаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
Ҷоиди балансӣ, зарар дар ҷумҳурӣ		-1736,3	-510,9	-161,7	1436,4	2035,3
аз он ҷумла:						
1.	Саноат	-1981,9	-760,4	-711,8	238,4	1137,4
2.	Кишоварзӣ	-1,9	-25	-1,9	-64	-5,2
3.	Сохтмон	36,3	41,6	100,8	-263,8	191,6
4.	Савдо	55,9	100,3	126,9	949	149,2
5.	Нақлиёт ва алоқа	112	120,1	183,9	413,6	633,8
6.	Дигар соҳаҳо	43,4	12,6	140,4	163,2	-71,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Молияи Тоҷикистон (Маҷмӯаи оморӣ) Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2020, саҳ.93.

Тавре ки аз ҷадвали 4 маълум аст, фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон наҷандон натиҷаи мусбатро нишон медиҳад, зеро ба ҷуз солҳои 2018 ва 2019, дар маҷмӯъ, дигар солҳои таҳлилшаванда нишондиҳандаи манфиро таҷассум менамоянд, ки ин нишондодҳои манфи аз ҳисоби корхонаҳои соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ мебошанд.

Дар раванди таҷқиқот мо динамикаи маблағҳои корхонаҳои ғоидағирифтаи ҷумҳуриро таҳлил намудем (ниғ. ҷад. 5).

Ҷадвали 5.

**Динамикаи маблағҳои корхонаҳои ғоидағирифтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон
(бо нарҳҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)**

№	Соҳаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	Ҷамағӣ	Ҳисса бо %	2019 нисбати 2015 (бо %)
1.	Саноат	994,1	1752,6	3150,4	3321,1	3758,9	12977,1	67,2	378,1
	боғоиз	62,5	73,6	80	61	63,2			
2.	Кишоварзӣ	14,2	19,7	22,5	20,1	52	128,5	0,7	366,2
	боғоиз	0,9	0,8	0,6	0,4	0,9			
3.	Соҳтмон	69,4	122,3	164,2	298,3	410,6	1064,8	5,5	591,6
	боғоиз	4,4	5,1	4,2	5,5	6,9			
4.	Савдо	123,5	144	147,2	992,8	457,8	1865,3	9,7	370,7
	боғоиз	7,8	6,1	3,7	18,2	7,7			
5.	Нақлиётваалоқа	309,3	254,3	265,9	519	713,1	2061,6	10,7	230,6
	боғоиз	19,4	10,7	6,8	9,5	12			
6.	Дигарсоҳаҳо	81,3	87,2	180,8	295,1	558,3	1202,7	6,2	686,7
	боғоиз	5,1	3,7	4,6	5,4	9,4			
Ҷамағӣ		1591,8	2380,1	3931	5446,3	5950,7	19299,9	100	373,8

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Молияи Тоҷикистон (Маҷмӯаи оморӣ) Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020, саҳ. 96-97.

Аз маълумоти ҷадвали 5 бармеояд, ки маблағи ғоидаи корхонаҳо дар соли 2019 нисбат ба соли 2015 беш аз 2,7 маротиба, яъне аз 1591,8 млн. сомонӣ ба 5950,7 млн. сомонӣ зиёд гардидааст. Соҳаи саноат дар нишондиҳандаи мазкур нақши назаррас дошта, соли 2015 ба 994,1 млн. сомонӣ (62,5%), соли 2016 ба 1752,6 млн. сомонӣ (73,6%), соли 2017 ба 3150,4 млн. сомонӣ (80%), соли 2018 ба 3321,1 млн. сомонӣ (61%), соли 2019 бошад ба 3758,9 млн. сомонӣ (63,2%) баробар шудааст.

Таҳлили натиҷаи манфии молиявӣ корхонаҳои зарардидаи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти ҷумҳури дар ҷадвали 6 оварда шудааст.

Аз рӯи маълумотҳо дар соли 2015-ум 798 корхонаи соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат ба маблағи 3328,1 млн. сомонӣ зарар дидаанд, ки ин маблағ дар соли 2019 ба 3915,3 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки нисбатан 17,6% афзоиш ёфтааст. Мувофиқи маълумотҳо наздики 70-80%-и ин маблағҳо ба соҳаи саноат рост меояд, ҳолати мазкур аз он дарак медиҳад, ки корхонаҳои мазкур аз имтиёзҳо ва имкониятҳои қонунангузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба онҳо пешниҳод намуда истифода намебараранд.

Чадвали 6.

Динамикаи маблағҳои корхонаҳои зарардидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2015-2019

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Соҳаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
1.	Саноат	2976	2513	3862,2	3082,7	2621,5	88,1
	бофоиз	89,4	86,9	94,4	76,9	67	
2.	Кишоварзӣ	16,1	44,7	24,4	84,1	57,2	355,3
	бофоиз	0,5	1,5	0,6	2,1	1,5	
3.	Сохтмон	13,5	80,7	63,4	562,1	219	1622,2
	бофоиз	0,4	2,8	1,5	14	5,6	
4.	Савдо	11,5	43,7	20,3	43,8	308,9	2686,1
	бофоиз	0,3	1,5	0,5	1,1	7,9	
5.	Нақлиёт-ваалоқа	273	134,2	82	105,5	79,4	29,1
	бофоиз	8,2	4,6	2	2,6	2	
6.	Дигарсоҳаҳо	37,9	74,6	40,4	131,9	629,6	1661,2
	бофоиз	1,1	2,6	1	3,3	16,1	
	Ҷамағӣ	3328,1	2891	4092,7	4010,1	3915,3	117,6

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Молияи Тоҷикистон (Маҷмӯаи оморӣ) Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2019, сах. 98-99.

Ба ақидаи мо, маҳдуд кардани корхонаҳо аз имконияти қонунан пардохт накардани андоз аз маблағҳои, ки барои сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва афзоиши истеҳсолот равона карда мешавад, ба фаъолияти тиҷоративу сармоягузорию корхона таъсири манфӣ мерасонад.

Яке аз воситаҳои ташкилкунандаи сармоягузорию ғайримустақим ин истифодаи имтиёзҳои андозӣ мебошад, ки дар чадвали 7 маблағи имтиёзҳои андозиро аз рӯи намуди андозҳои асосие, ки корхонаву ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохт менамоянд, дарҷ намудем.

Чадвали 7.

Маблағи имтиёзҳои андозӣ аз рӯи намудҳои андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Намудҳои андоз	2015	2016	2017	2018	2019	Ҷамағӣ	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
	Ҷамағӣ дар ҷуҳурӣ	2148	2240,3	2801,1	3835,7	4435,6	15460,7	206,5
	аз он ҷумла:							
1	Андоз аз фоида	30,9	82,6	162,5	542,4	519,2	1337,6	1680,3
	бофоиз	1,4	3,7	5,8	14,1	11,7		
2	Андоз аз истифода-барандагони роҳҳои автомобилгард	0,7	1,45	2,5	9,3	8,9	22,85	1271,4
	бофоиз	0,03	0,06	0,09	0,24	0,2		
3	Андози иҷтимоӣ	7,05	8,4	8,6	13,8	18	55,85	255,3
	бофоиз	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4		

4	Андоз аз арзиши иловашуда	2104,6	2129,7	2611,2	3261,3	3876,1	13982,9	184,2
	бофоиз	98	95	93,2	85	87,4		
5	Андози тибқи низоми содакардашуда пардохтшаванда	4,75	18,14	16,34	8,95	13,4	61,58	282,1
	бофоиз	0,2	0,8	0,6	0,2	0,3		

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Раёсати ҳисоби Кумитаи андози назди Ҳукумати ҚТ (санаи мурочиат 10 то 15.11.2020)

Тавре ки дар чадвал маълум аст, аз соли 2015 то 2019 афзоиши маблағи имтиёзҳои андоз аз ғоида, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андози иҷтимоӣ, андоз аз арзиши иловашуда ва андози тибқи низоми содакардашуда пардохтшаванда ба назар мерасад. Аз рӯи таҳлилҳо маълум аст, ки аз 98% дар соли 2015 то 87,4% дар соли 2019 маблағи имтиёзҳо ба андоз аз арзиши иловашуда рост меояд ва дар зинаи дуҷум бошад, маблағҳои имтиёзии андоз аз ғоида қарор дошта, дар маҷмӯъ, дар соли 2015 аз 1,4% то 11,7%-ро дар соли 2019 ташкил намудааст.

Имтиёзҳои андоз аз ғоида ва ААИ барои андозсупорандагон яке аз имтиёзҳои назарраси андозӣ мебошад, зеро онҳо ба ҳавасмандгардонии сармоягузори рағбона қарда шудаанд. Барои гирифтани ҳуқуқи истифодаи ин имтиёзҳо корхонаҳо ба мақомоти андоз ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда ва ҳисоботи махсус пешниҳод менамоянд.

Бояд зикр кард, ки имтиёзҳои тибқи қонунгузори андозиву гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда, асосан хусусияти ҳавасмандгардонӣ дар шакли қисман ё пурра озод намудан аз пардохтҳои ҳатмиро дошта, маблағҳои аз ҳисоби имтиёзҳо озодшудаи дар ихтиёрдоштаро соҳибкорон ва сармоягузoron метавонанд барои таҳкими иқтисод, таъсиси чойҳои қорӣ иловагӣ ва дар маҷмӯъ, васеъ намудани фаъолиятҳои истифода намоянд.

Зимнан, тибқи маълумоти чадвали 8 ҳангоми татбиқи имтиёзҳо нисбати соҳаҳои мухталиф маблағи озодшуда, аз ҷумла аз ҳисоби андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард ва андози низоми содакардашуда, дар соли 2015 ба 2148 млн. сомонӣ, соли 2016 2240,3 млн. сомонӣ, соли 2017-ум 2801,1 млн. сомонӣ, соли 2018-ум 3835,7 млн. сомонӣ ва соли 2019 ин нишондиҳанда ба 4435,7 млн. сомонӣ баробар шудааст. Дар маҷмӯъ, маблағи аз ҳисоби имтиёзҳои андозӣ дар давраи солҳои 2015-2019 озодшуда 15461 млн. сомониро ташкил додааст.

Дар натиҷаи таҳлилҳо ба мо маълум гашт, ки аз ҳама зиёд маблағҳои озодшуда ба соҳаҳои, ки бе истифода аз имтиёзҳои мавҷуда, имконияти аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда ва ё анҷом додани хизматрасонӣ, рӯш кардани харочотро доранд, рост меояд.

Дар ин ҳолат, бо дарназардошти сценарияи рушди индустриализу инноватсионии тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайяншуда, зарур шуморида мешавад, ки нисбати соҳаҳои, ки иқтисодии рӯйпӯшкунӣ харочотро мустақилона доранд, номгӯи имтиёзҳои татбиқшаванда кам қарда шуда, бештар тавачҷух ба корхонаҳои истеҳсолии ватании амалкунанда ва ё наватасис, ки дар таъмини маҳсулоти воридотивазкнӯнада нақши арзанда доранд, зоҳир қарда шавад.

Чадвали 8.

Маблағи имтиёзҳои андозӣ дар миқёси ҷумҳурӣ аз рӯи соҳаҳо дар солҳои 2015-2019
(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Соҳаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	Ҳамагӣ	Ҳисса (бо %)	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
1.	Корхонаҳои давлатӣ	35,1	7,6	8,3	39,9	71,6	162,6	1,05	204,2
	бофоиз	1,63	0,34	0,3	1,04	1,6			
2.	Корхонаҳои сохтмонӣ	31,4	119,9	92,6	451,1	725,2	1420,2	9,19	2310
	бофоиз	1,46	5,35	3,31	11,76	16,3			
3.	Корхонаҳои саноатӣ	418,9	806,8	1234	1561,5	1459,7	5480,9	35,45	348,5
	бофоиз	19,5	36	44,05	40,71	32,9			
4.	Соҳаи кишоварзӣ	0,2	2,2	4,9	37,1	82,7	127,1	0,82	50097
	бофоиз	0,01	0,1	0,17	0,97	1,86			
5.	Соҳаи энергетика	0,1	6,5	3	10,8	10,9	31,3	0,2	10773
	бофоиз	0,005	0,29	0,11	0,28	0,25			
6.	Фаъолияти молиявӣ	1167,4	721,9	786	838,1	1249,1	4762,6	30,8	107
	бофоиз	54,35	32,22	28,06	21,85	28,2			
7.	Фаъолияти савдо	185,9	370,8	431,4	613,8	529,1	2131,1	13,8	284,5
	бофоиз	60,16 %	181,5 %	179,23 %	217,2 %	11,9%			
8.	Соҳаи хизматрасонӣ	309	204,3	240,7	282,6	293,4	1330,1	8,6	95
	бофоиз	14,39	9,12	8,59	7,37	6,6			
9.	Дигар соҳаҳо	0	0,1	0,2	0,7	13,8	14,9	0,1	11454
	бофоиз	0	0,004	0,007	0,018	0,3			
Ҳамагӣ		2148	2240,3	2801,1	3835,7	4435,7	15461	100	206,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Раёсати ҳисоби Кумитаи андозии назди Ҳукумати ҚТ (санаи муроҷиат 10 то 15.11.2020).

Дар чадвали 9 тадриҷан афзоиш ёфтани ҳиссаи маблағҳои имтиёзҳои андозӣ нисбат ба фоидаи соф нишон дода шудааст, ки аз он метавон хулоса кард, ки имконҳои қонунгузорӣ барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ афзуда истодааст.

Чадвали 9.

Ҳаҷми маблағи имтиёзҳои андозӣ ва ғоидаи соғи корхонаҳои ҷумҳурий
(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
1	Ҳамагӣ имтиёзҳо дар ҷумҳурий	2148	2240,3	2801,1	3835,7	4435,7
2	Ғоидаи соғи корхонаҳои ғоидагирифта	1591,8	2380,1	3931	5446,3	5950,7
3	Сармоягузорӣ ба сармояиасосӣ	9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7
4	Ҳаҷми имтиёзҳо нисбат ба ғоида	134,9	94,1	71,3	70,4	74,5
5	Ҳаҷми имтиёзҳо нисбат ба сармоягузорӣ	22	20	24,6	28,7	35,4
6	Ҳаҷми ғоида нисбат ба сармоягузорӣ	16,3	21,3	34,6	40,8	47,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Раёсати ҳисоби Кумитаи андозии назди Ҳукумати ҚТ, Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Маҷмӯаи оморӣ). Душанбе, 2020. Саҳ.12 ва Молияи Тоҷикистон (Маҷмӯаи оморӣ) Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2020. с. 96-97.

Якҷанд нишондиҳандаҳо таҳлил намуда, метавон гуфт, ки ҳиссаи имтиёзҳои андозӣ нисбат ба ғоидаи корхонаҳо аз 134,9% (дар соли 2015) то 74,5%-ро (дар соли 2019) ташкил намуда, нисбат ба сармоягузориҳо бошад, аз 16,3% (соли 2015) то 47,5% -ро (соли 2019) дар бар гирифтааст.

Бо вучуди он ки қисме аз корхонаҳои тичоратӣ бо истифода аз имтиёзҳои андозӣ баъзе аз мушкилоти худро баргараф намуда, ҳаҷми истеҳсолот ва хизматрасониҳо яшонро афзоиш медиҳанд ва инчунин ғоидаи қарз ва қарзҳои бонкии гирифташонро пардохт менамоянд, вале қисми зиёди корхонаҳои тичоратии дигар ба имтиёзҳои андозӣ таваҷҷуҳ зоҳир намекунад.

Бояд қайд кард, ки сармоягузориҳо ин хароҷот барои сохтмони нав, барқарорсозӣ ва нав таҷҳизонидани техникаи корхонаҳои мавҷударо дар бар мегиранд. Ба сармоягузориҳо инчунин хароҷотро барои хариди бино, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар воситаҳои асосӣ дохил намудан мумкин аст.

Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузорӣ бо санадҳои қонунгузори андозиву гумрукӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муайян карда шуда, бо мақсади мониторинги дурустии истифодаи имтиёзҳои андозӣ, пешбурди ҳисобот ва назорати боэътимоди баҳисобгирӣ зарур аст.

Дар Кодекси андозии ҚТ имтиёзҳои андоз аз ғоида ба рушди фаъолияти сармоягузорию соҳибкорӣ пешбинӣ гардидааст, ки корхонаҳои нави молистеҳсолкунанда аз санаи бақайдгирии ибтидоии давлатӣ ҳангоми аз ҷониби муассисони онҳо дар муҳлати 12 моҳи тақвими аз санаи бақайдгирии давлатӣ ба фонди оинномавии чунин корхонаҳо ворид намудани ҳаҷми дар поён пешбинигардидаи сармоягузориҳо ба муҳлати:

- ✓ а) 2 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 200 ҳазор доллари ИМА то 500 ҳазордоллари ИМА бошанд;
- ✓ б) 3 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 500 ҳазор доллари ИМА то 2 миллион доллари ИМА бошанд;
- ✓ в) 4 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 2 миллион то 5 миллион доллари ИМА бошанд;
- ✓ г) 5 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 5 миллион доллари ИМА бошанд [1].

Қобили зикр аст, ки бархурдор гаштан аз имтиёзҳои мазкур ба ҳамаи корхонаҳои наваъсис дастрас набуда, аз ҷониби аксарияти корхонаҳо, аз ҷумла молистеҳсолкунандагони ватанӣ бо сабаби дастрасӣ надоштан ба маблағҳои пешбинишуда пурра истифода бурда намешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 «Дар бораи самтҳои асосии

сиёсати дохилию хоричии ҚТ» ба масъалаи имтиёзҳои андозӣ диққати ҷиддӣ дода, дастур доданд, ки барои рушди фаъолияти сайёҳӣ дар ҚТ ба соҳаи мазкур имтиёзҳои андозӣ пешбинӣ карда шаванд.

Мувофиқи дастури мазкур дар қисми 1-уми моддаи 110 Кодекси андоз банди нави 7-ум бо мазмуни зерин илова карда шуд «7) Даромадҳо аз фаъолияти сайёҳӣ ба муҳлати 5 сол аз санаи бақайдгирии давлатӣ» .

Моддаи 110 Кодекси андоз озод кардан аз пардохти андоз аз ғоидаро дар назар дорад ва иловаи мазкур маънои онро дорад, ки даромадҳо аз фаъолияти сайёҳӣ ба муҳлати 5 сол аз санаи бақайдгирии давлатӣ аз андоз аз ғоида озод карда мешаванд.

Барои аз имтиёзи мазкур бархӯрдор шудан, ташкилотҳои сайёҳӣ бояд ба мақомоти андозии маҳаллӣ ҳисоботдиҳии худ нусхаи иҷознома оид ба фаъолияти сайёҳиро тибқи ариза оиди татбиқи имтиёзҳо дар шакли тасдиқнамудаи Кумитаи андоз пешниҳод намоянд. Яке аз манбаъҳои дигари маблағгузорӣ дар фаъолияти сармоягузорию корхонаҳо ин ҳиссачудокунӣ ба фонди истеҳлоқ башумор рафта, барои барқароркунии васитаҳои асосӣ, ки дар чараёни истеҳсолот иштироқи фаёлона доранд, истифода мешаванд. Ҳадаф аз ташкили фонди истеҳлоқ ин навсозӣ ва таҷдиди истеҳсолот мебошад.

Таҷдиди васитаҳои асосии корхонаҳо дар заминаи рушди мунтазами пешрафти илмӣ-техникӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, фондҳои асосии фаёл (дастгоҳҳо), ки нав ба истифода дода мешаванд, ҳосилнокии баландтар дошта, имкони кам намудани хароҷот барои қувваи кориро доранд.

Дар кодекси андозии қаблии ҚТ, ки аз соли 2004 то соли 2012 амал намуда буд, дар моддаи 153 қисми 12 усули истеҳлоқи босуръати фондҳои асосӣ иҷозат дода шуда буд, ки мувофиқи он дар давраи кӯтоҳ қисми зиёди арзиши фондҳои асосӣ ба фонди истеҳлоқ гузаронида мешуд ва дар натиҷа андоз аз ғоидаро тадриҷан кам менамуд. Бинобар сабаби мувофиқи нақша иҷро нашудани андоз аз ғоида, усули мазкур аз ҷониби мақомоти андоз бесафар доништа шуда, дар кодекси андозии соли 2012 қабулшуда бекор кардашуд [2. С-87].

Васитаҳои асосии зерин ба дороиҳои истеҳлоқшаванда мансуб нестанд:

- замин, чорво, асарҳои санъат, захираҳои молияю моддӣ, аз ҷумла объектҳои сохтмонашон нотаом ва таҷҳизоти васлашуда, инчунин молу мулк, ки арзишаш ҳангоми муайян намудани манбаи андозбандишавандаи соли равон пурра тарҳ карда мешавад ва дигар дороиҳои, ки истеҳлоқ намешаванд;
- воситаҳои асосие, ки ройгон гирифта шудаанд;
- воситаҳои асосие, ки арзишашон пештар пурра тарҳ шуда буд;
- воситаҳои асосии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, муассисаҳои давлатӣ ва иттиҳодияҳо иҷамъиятӣ, аз ҷумла воситаҳои асосие, ки онҳо барои гирифтани даромад истифода мебаранд.

Ҳиссачудокунии истеҳлоқӣ доир ба ҳар гурӯҳи воситаҳои асосӣ бо роҳи татбиқи меъёри истеҳлоқӣ дар ҷадвали 4 нишон додашуда, нисбат ба тавозуни арзиши гурӯҳ дар охири соли тақвимӣ ҳисоб карда мешавад. Ҳиссачудокунии истеҳлоқӣ нисбат ба воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ дар давоми соли тақвимӣ воридшуда аз моҳи тақвимии пас аз истифодаи воқеии онҳо анҷом дода мешавад.

Ҳиссачудокунии истеҳлоқӣ доир ба воситаҳои асосии гурӯҳи 4 на аз рӯи гурӯҳбандӣ, балки барои ҳар як воситаи асосӣ дар алоҳидагӣ ҳисоб карда мешавад.

Афзоиши воситаҳои худии корхонаҳо аз ҳисоби ғоидаи дар ихтиёр дошташон бояд фаъолияти сармоягузорию онҳоро ҳавасманд кунад ва имкониятҳои истеҳсолии онро васеъ гардонад [3].

Истеҳлоқ як намуди захираи молиявӣ барои барқарорсозии минбаъдаи воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ башумор рафта, қисми даромадест, ки барои мақсадҳои сармоягузорӣ ҷудо карда мешавад. Фонди истеҳлоқ дар шакли ғайринақдӣ таҷассум ёфта, сарбории андозро барои корхонаҳо кам менамояд [4].

Бояд қайд кард, ки ҳиссачудокунии истехлок ҳамчун харочот ба ҳисоб рафта, даромади корхонаҳоро ҳангоми андозбандӣ кам мекунанд ва афзоиши онҳо ба маблағи андоз аз ғоида таъсир мерасонад. Чи қадаре ки ҳиссачудокунии истехлок зиёд бошанд, ғоидаи андозбандишаванда камтар мешавад ва мувофиқан, андоз аз ғоида камтар пардохт мегардад. Дар ин ҳолат, ҳаҷми захираҳои молиявии корхонаҳо аз ҳисоби кам пардохт намудани андоз зиёд шуда, имконияти аз ҳисоби худ сармоягузорӣ кардани корхонаҳо зиёд мегардад [5].

Таҳқиқоти сершумори иқтисодчиён ва натиҷаҳои таҳлилҳои корхонаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки имтиёзҳои андозӣ барои сармоягузoron дар муқоиса бо афзалиятҳои истехлокӣ (истехлоки босуръати фондҳои асосӣ) иқтидори ҳавасмандии хеле баландтар доранд [6.с-22].

Яке аз имтиёзи андозие, ки ба корхонаҳо дар асоси КАҚТ дода шудааст, ин гузаронидани зарар ба солҳои оянда мебошад. Барзиёдии тарҳҳои имконпазири андозсупоранда нисбат ба даромади умумӣ (зарар аз ғайрияти соҳибкорӣ) ба давраи минбаъдаи давомнокиаш то 3 солро дарбаргиранда гузаронида мешавад ва аз ҳисоби ғоидаи то андозбандишавии давраҳои минбаъда пӯшонидани мешавад.

Зараре, ки аз фурӯш ё супоридани молу мулк (ба истисноии молу мулке, ки барои ғайрияти соҳибкорӣ истифода мешавад ё молу мулке, ки ғоидаи фурӯш ё супоридани онҳо аз андоз озод аст) расонида мешавад, аз ҳисоби ғоидаи фурӯш ё супоридани чунин молу мулки дигар ҷуброн мегардад. Агар ҷуброни зарари дар боло қайд гардида дар ҳамон сол имконнопазир бошад, он ба давраи минбаъдаи то 3 солро дарбаргиранда гузаронида мешавад ва аз ҳисоби ғоидаи аз фурӯш ё супоридани дигар чунин молу мулк гирифташуда ҷуброн мегардад. Зарарҳои пешбинишуда набояд аз даромади умумӣ барои мақсадҳои андоз аз ғоида тарҳ карда шаванд [1].

Ҳангоми татбиқи ин имтиёз, пеш аз ҳама, муқаррароти пешбиниамудай қонунгузорӣ, мавҷудияти зарар тибқи маълумоти ҳисоботи солонии баҳисобгирӣ ба назар гирифта мешавад. Барои мақсадҳои додани имтиёзҳо зарур аст, ки натиҷаҳои фурӯши маҳсулот (ичрои қор, хизматрасонӣ) барои як сол ва натиҷаҳои ғайрияти дар маҷмӯъ тибқи ҳисоботи солонии баҳисобгирии муҳосибӣ муқоиса карда шаванд.

Қобили қайд аст, ки муҳлати гузаронидани зарар ба солҳои оянда барои ташкилотҳои, ки лоиҳаҳои сармоягузорино татбиқ мекунанд, хеле муҳим аст, зеро аз лаҳзаи ба истифода додани иншоот то ғоидаи аввал, одатан якчанд солро дар бар мегирад, ки дар давоми он харочот аз даромад зиёдтар аст.

Истифодаи имтиёзҳо ва тарҳҳо яке аз василаҳои асосии муносибагардонии андоз мебошад. Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки харочот зиёд бошад, андоз аз ғоида ба миқдори кам пардохт мешавад. Аммо на ҳама харочоте, ки аз даромад тарҳ карда мешавад, боиси афзоиши воситаҳои пулии озоди корхонаҳо мегардад. Аз ин рӯ, афзоиши арзиши харочоти моддӣ натавонанд воситаҳои пулии озоди корхонаҳоро кам мекунанд, балки рақобатпазирии маҳсулотро паст менамояд. Таъсири мусбат аз афзоиши харочот танҳо аз ҳисоби ҳиссачудокунии истехлокӣ, ки аз андозбандӣ озод мегарданд, ва дар ихтиёри корхонаҳо қарор мегиранд, ба даст оварда мешавад.

Яке аз воситаҳои ҳавасмандкунандаи андозӣ ин тарҳи харочоти таҳқиқоти илмӣ, қорҳои лоиҳакашӣ ва таҷрибавию конструкторӣ аз даромади корхонаҳо ба шумор меравад, ки мувофиқи муқаррароти КАҚТ татбиқ мегардад.

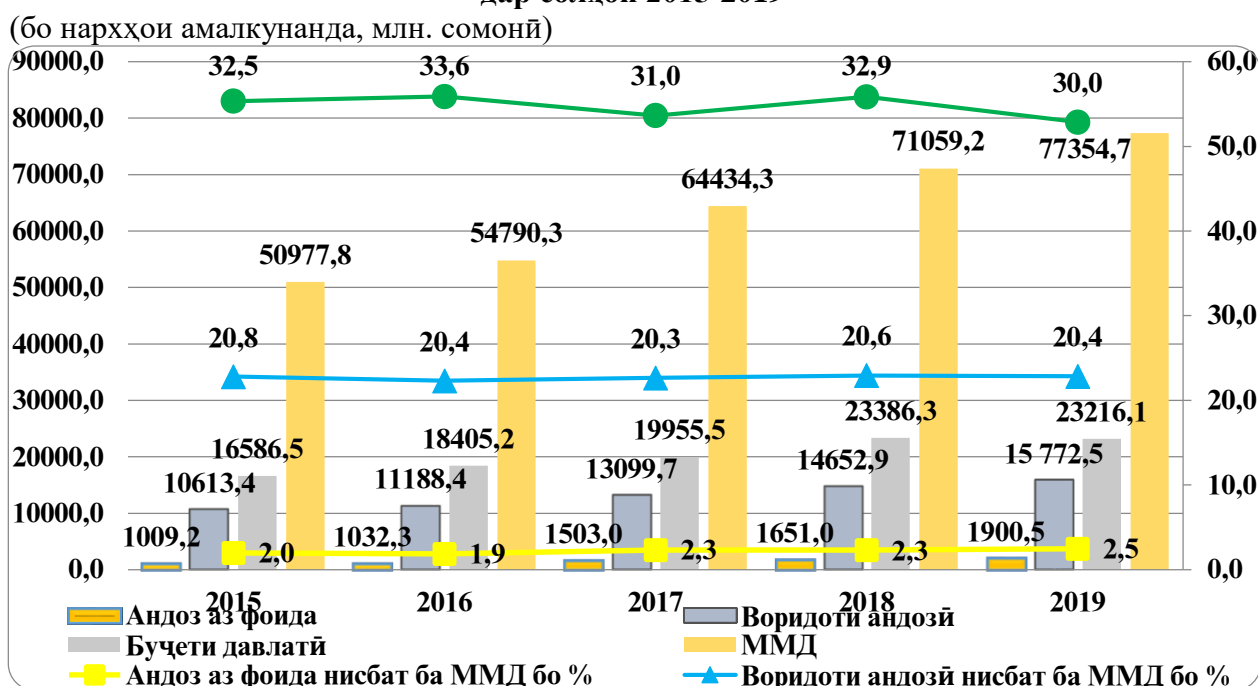
Тарҳ нисбат ба харочот барои таҳқиқоти илмӣ, қорҳои лоиҳакашӣ ва таҷрибавию конструктории вобаста ба гирифтани даромади умумӣ, ба истисноии харочот барои харидани воситаҳои асосӣ, васли онҳо ва дигар харочоти хусусияти асосидошта (капиталӣ) анҷом дода мешавад. Харочоти мазкур дар асосӣ супоришҳои техникӣ, ҳуҷҷатҳои лоиҳавию сметаӣ, санади қорҳои иҷрошуда ва санадҳои қабули зинаҳои иҷрошудаи чунин қорҳо ба ҳисоб мераванд [1].

Ба имтиёзҳои андозии ғайримустақим метавон инҳоро дохил кард:

- ба таркиби харочоти ғайриистехсолӣ дохил кардани фоизҳо аз рӯи ӯҳдадорихоии қарзии дорои ҳар гуна хусусият, аз ҷумла сармоягузорӣ;
- озод кардан аз андозбандӣ сармоягузориҳоеро, ки ҳангоми озмунҳои (тендерҳои) сармоягузорӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ аз ҷониби сармоягузориҳои хориҷӣ барои маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар самти истеҳсолот ҷалб гардидаанд ва дар давоми як соли тақвими аз рӯзи қабул онҳо истифода мешаванд.
- дохил намудани харочоти таъмири воситаҳои асосии истеҳлоқшаванда ба тарҳҳо оид ба ҳисоб намудани андоз аз ғоида дар ҳаҷми на бештар аз 10 фоизи арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ (ба истисноии воситаҳои асосие, ки роӣгон гирифтаанд) ва хароҷотҳое, ки дар ҳолатҳои ба анҷом расонидан, азнавсозӣ, таҷдиди техникаӣ, қисман барҳам додани воситаҳои асосӣ ба амал омадаанд.

Диаграммаи 1.

Динамикаи иҷрои буҷет, воридоти андозӣ, андоз аз ғоида ва ҳиссаи онҳо дар ММД дар солҳои 2015-2019

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Омори солони ҚТ.– Душанбе, 2020, с.207, ва Ҳисобот оид ба иҷрои Бӯҷети давлатии ҚТ барои солҳои 2015-2019, с.2

Маҷмуи маҳсулоти дохили (ММД), ки яке аз нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ ба шумор меравад, аз ин рӯ мо ҳиссаи бӯҷети давлатӣ, воридоти андозӣ ва андоз аз ғоидаро нисбат ба ММД таҳлил ва муайян намудем. (ниг. намои 1.)

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ММД-и Тоҷикистон дар соли 2015 ба 50977 млн. сомонӣ баробар шуда, андоз аз ғоида 2 % ё 1009,2 млн. сомони онро ташкил намуд, воридоти андозӣ 20,8 % ва бӯҷети давлатӣ бошад 32,5%-и ММД-ро ташкил дод. Инчунин фоизи иҷрои воридоти андозӣ нисбати ММД дар соли 2016 нисбат ба соли 2017 аз 20,4% ба 20,3% поён шуда, андоз аз ғоида аз 1,9% ба 2,3% ва бӯҷети давлатӣ 33,6% ба 31% баробар гашт.

Ҳамзамон дар соли 2018 то 2019 иҷрои нишондиҳандаҳои мазкур нисбати солҳои гузашта зиёд шуда, вале нисбати ММД тағйирёбанда мебошанд, дар соли 2019 андоз аз ғоида ба 2,5%-и ММД баробар гашта нисбати дигар солҳо ин нишондиҳанда хеле зиёд мебошад.

Барои муайян кардани самаранокии иктисодии фаъолияти корхонаҳо мо гаронии андозро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, шумораи умумии корхонаҳо ва ба ҳар сари аҳоли баҳогузорӣ менамоем (ниг. ба чадв. 11).

Усули муайянкунии гаронии андоз нисбати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) тарзи ҳисобкунии гаронии андозро кам мекунад. Бинобар ин, ҳисоб намудани гаронии андозро дар тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ ба роҳ мондан лозим. Дар ҳар як субъекти хоҷагидорӣ, гаронии андоз ҳамчун ҷамъи маблағи андозҳо нисбати манбаи андоз ҳисоб карда мешавад.

$$Ga = \sum A / Ma$$

Формулаи 1. Ҳисобнамудани гаронии андоз

Дар ин ҷо:

$\sum A$ - маблағи андоз;

Ma - манбаи андоз (ММД, шумораи аҳоли, шумораи корхонаҳо).

Чадвали 11

Гаронии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
1	Маблағи даромадҳои андозӣ (млн. сомонӣ)	10613,4	11188,4	13099,7	14652,9	15772,5	149
2	ММД (млн. сомонӣ)	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	77354,7	152
3	Шумораи аҳолии ҷумҳурӣ (млн. нафар)	8,55	8,74	8,93	9,13	9,31	109
4	Шумораи умумии корхонаҳои ҷумҳурӣ (ҳазорадад)	2.571	2,961	3,159	3,893	8,852	342
5	Гаронии андоз нисбат ба ММД	0,2192	0,2054	0,2141	0,2128	0,2039	93
6	Гаронии андоз нисбат ба шумораи аҳоли	1241,3	1280,1	1466,9	1604,9	1694,1	136
7	Гаронии андоз нисбат ба шумораи корхонаҳо	4128121	3778588	4146787	3763910	1781801	43

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Молияи Тоҷикистон: (Маҷмӯаи оморӣ) // Душанбе, 2020, саҳ. 94-101 ва Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: (Маҷмӯаи оморӣ) // Душанбе, 2020, саҳ. 25, 207

Натиҷаи таҳлили дар чадвали 11 гузаронида нишон медиҳад, ки гаронии андоз нисбат ба ММД дар соли 2015 ба ҳар як сомонии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар ҷумҳурӣ 21,9 дирам (0,2191 сомонӣ \approx 21,9 дирам), ва то соли 2019 ба 20,4 дирам рост меояд, ки нисбати соли 2015-ум 7% коҳиш ёфтааст.

Бо усули дигар, гаронии андоз дар соли 2015 ба сари як нафар аҳоли дар ҷумҳурӣ 1241,3 сомони ро ташкил намуда, ин нишондод то соли 2019 ба 1694,1 сомонӣ ё 36% барзиёд нисбати соли 2015 гардид.

Гаронии андоз, нисбат ба шумораи умумии корхонаҳои бақайдгирифташудаи ҷумҳурӣ, дар соли 2015 ба маблағи 4,1 млн. сомонӣ рост омада, то соли 2019 ин нишондиҳанда 57% коҳиш ёфтааст, ки ба 1,8 млн. сомонӣ баробар шудааст. Тағйироти мазкур дар натиҷаи тадриҷан афзоиш ёфтани шумораи корхонаҳо аз соли 2015 то 2019 ба

даст омадааст. Махсусан, дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 шумораи умумии корхонаҳо аз 3891 то 8852 адад расида, 1,3 маротиба зиёд шудаанд.

Сабаби афзоиш ёфтани ҳар як нишондиҳандаи гаронии андозро мо дар афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва зиёд гардидани шумораи андозсупорандагон дар миёни шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дида метавонем.

Хулоса. Тадқиқоти гузаронидашуда ба мо имкон дод хулоса барорем, ки субъектҳои соҳибкорӣ барои паст кардани сарбории андоз аз имкониятҳои ба тариқи қонунгузорӣ пешбинишуда истифода намебаранд. Ба андешаи мо, корхонаҳо аз имкониятҳои қонунгузорӣ ба онҳо додашуда аз он сабаб истифода намебаранд, ки муҳлати дақиқипешниҳоди имтиёз ва тартиби муайяни пешниҳоди оно мавҷуд нест, ки ин омил имконияти амалисозии имтиёзҳои андозиро душвор мегардонад. Ғайр аз ин, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки таҳлили мунтазами самаранокии имтиёзҳои андозии истифодашуда ва пешниҳодшуда вучуд надорад. Ҳатто ҳангоми истифодаи имтиёзҳо, корхонаҳои тичоратӣ ба ҷуз напардохти маблағи яқвақтаи ин ё он намуди андоз ба самаранокии афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва ташкили ҷойҳои кории нав фикр намеkunанд. Илова бар ин, набудани мониторинги ибтидоии қонунгузорӣ оид ба имтиёзҳо яке аз сабабҳои асосии истифода нагардидани имтиёзҳои андозӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба мушкилоти дар раванди тадқиқот баррасигардида чунин тавсияҳоро пешниҳод менамоем, ки омилҳои пешрафти самти мазкур ва бартараф гардидани мушкилоти ҷойдошта хоҳад гашт.

-озод намудани ҳамаи корхонаҳои навтаъсиси истеҳсолӣ аз андоз аз Ҷоида ба муҳлати 2 сол аз лаҳзаи ғуруши маҳсулоти аввалин, чунки то истеҳсол ва ғуруши маҳсулоти аввал муҳлати тӯлонӣ мегузарад ва Ҷаъолияти истеҳсолӣ имконияти ба даст овардани Ҷоидаро дар давраи қутоҳмуддат надорад;

- аз ҷониби парламент чумхури ҷихати паст кардани меъёри андоз аз Ҷоида дар сатҳи 12 Ҷоизбарои ҳама категорияҳои андозсупорандагон тадбирҳои зарурӣ андешида шавад, ки дар натиҷа Ҷаъолияти соҳибкорию сармоягузори рушд намуда, аз ҳисоби зиёд шудани шумораи андозсупорандагон бучети давлат ғанӣ мегардад;

Чораҳои мазкур имконият медиҳанд, ки ба бахши воқеии иқтисоди кишвар ҷолибнокии сармоя беҳтар гардида, бо ин васила ҷойҳои кории нав ташкил ва бучети давлатӣ аз ин ҳисоб низ ғанӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 9 с. 2012. №1676, 2020. Моддаҳои 4, 7, 22, 41, 105, 110, 117, 119, 124, 313.
2. Саидов М.К. Роль амортизационных отчислений в воспроизводстве основных производственных фондов (на материалах промышленности Республики Таджикистан), дис. на соис. уч. степ. кан. экон. наук. - Душанбе, 2019, с. 87.
3. Багудин Д.В. Налоговое регулирование инвестиционной деятельности в условиях рыночной трансформации: российский и зарубежный опыт URL: // www.auditorium.ru
4. Джантуханова Э.В. Налоговое стимулирование инструмент государственного регулирования инвестиций / Экономика строительства. 2006. №2.
5. Несмиянов А. Управление амортизационными отчислениями для целей исчисления налога на прибыль // Финансовая газета. - 2004. - №51
6. Пансков В.Г. Онекоторых проблемах налогового законодательства // Налоговый Вестник. -2001. №4. - с.22.

Одиназода К.С.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ МУТАВОЗИНИИ АРЗА ВА ТАҚОЗО БА ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба ошкрасозии самтҳои асосии таъмини мутавозинии арза ва тақозо ба захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши омилҳои ташаккулёбӣ арзаӣ қувваи коргарӣ вазъи бозори дохилии қувваи коргарӣ баҳогузорӣ карда шуда имкориятҳои дохилии кигвар дар таъмини шуғл баҳогузорӣ карда шудаанд. Ҷамчунин баъзе проблемаҳои рушди соҳа ошкор карда шуда роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод гардидаанд. Аз тарафи муаллиф нақши соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар дар таъмини шуғл арзёбӣ карда шуда роҳҳои баланд бардоштани иқтидорҳои истифода нашудаи он дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ. Талабот, арза, бозор, меҳнат, аҳолии, иқтисодиёт, захираҳои меҳнати, афзоиши, коҳиш, шуғл, корхона, саноат, қувваи корӣ.

Одиназода К.С.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена выявлению основных направлений обеспечения сбалансированности спроса и предложения на трудовые ресурсы в Республике Таджикистан. На основе изучения факторов формирования трудовых ресурсов дана оценка ситуации на внутреннем рынке труда и оценен внутренний трудовой потенциал страны. Выявлены некоторые проблемы развития отрасли и предложены пути их решения. Автор оценивает роль отдельных секторов экономики в обеспечении занятости и предлагает пути увеличения их неиспользованного потенциала в создании новых рабочих мест.

Ключевые слова. спрос, предложение, рынок, труд, население, экономика, трудовые ресурсы, рост, спад, занятость, предприятие, промышленность, рабочая сила.

Odinazoda K.S.

MAIN AREAS TO ENSURE BALANCING DEMAND AND SUPPLY FOR LABOR RESOURCES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to identifying the main directions of balancing supply and demand for labor resources in the Republic of Tajikistan. Based on the study of the factors of the formation of labor resources, an assessment of the situation on the domestic labor market is given and the internal labor potential of the country is assessed. Some problems of the industry development are revealed and the ways of their solution are offered. The author assesses the role of individual sectors of the economy in providing employment and suggests ways to increase their untapped potential in creating new jobs.

Keywords. demand, supply, market, labor, population, economy, labor resources, growth, decline, employment, enterprise, industry, labor force.

Ташаккулёби бозори меҳнат ин, таъмини шуғли аҳоли мебошад, ки яке аз масъалаҳои муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ буда, барои ҳалли он бештар ба такрористехсолкунӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ, шароити музди меҳнат, паст кардани сатҳи

камбизоатӣ, сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, тавозуни рушди ҳудуд, ҳамоҳангсозии соҳаҳои мухталиф ва инчунин самаранокии стратегӣ, барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар вобастгидорад. Ислоҳоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамеша бо афзоиши бекорӣ ва мутаносибан паст шудани сатҳи зиндагӣ ҳамроҳӣ мекунад, ки дар натиҷа тафовути иҷтимоӣ амиқтар шуда, арза ва тақозо дар байни сатҳи рушди минтақаҳои алоҳида зиёд мегардад

Барои таҳлили пурраи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дуруст арзёбӣ кардани сатҳи рушди ин бозор муҳим аст. Маъсалаи аввалин дар ин ҷо сохтори бозори меҳнати ҷумҳурӣ мебошад. Далел ин аст, ки тамоюли бозори меҳнатро дар муддати тӯлонӣ муайян кардан мумкин аст ва агар инро дар муддати кӯтоҳ таҳлил кунем, пас ҳулосаҳо нодуруст хоҳанд буд.

Чадвали 1

**Шумораи аҳоли қобили меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2015-2019 (Ҳазор нафар)**

Нишондиандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	Муқоиса 2015 - 2019
Шумораи аҳолии	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	762,6
Аҳолии синни аз қобили меҳнат хурд	2938,9	3009,6	3063,6	3129,9	3191,0	252,1
Аҳолии қобили меҳнат	5175,5	5273,2	5379,7	5473,9	5567,4	319,9
Аҳоли аз синни қобили меҳнат калонтар	436,8	460,0	487,8	522,8	555,4	118,6

Мухосибаи муаллиф дар асоси: Маҷмӯаи оморӣ солони Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – С. 25.

Аз нишондодҳои чадвали 1 дида мешавад, ки суръати афзоиши баланди аҳолии шумораи аҳолии қобили меҳнатро афзоиш медиҳад, қобили зикр аст, ки дар соли 2015 ин нишондод (2938,9 ҳазор нафар) – ро ташкил медед ва дар соли 2019 ба (3191 ҳазор нафар) расид, ки 8,5% афзоиш ёфтаст, ки нисбат ба соли 2015 талабот дар бозори меҳнат 8,5 % зиёд гардидааст.

Чадвали 2.

**Захираҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019
(Ҳазор нафар)**

Нишондиандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	Муқоиса 2015 - 2019
Захираҳои меҳнатӣ	5111	5224	5326	5427	5521	410
Қувваи қорӣ	2437	2438	2460	2478	2514	77
Аҳоли машғул	2380	2384	2407	2426	2463	83
Бекорони расман этирофшуда	57	54	53	52	51	6
Қувваи қори истифоданашуда дар иқтисодиёт	2674	2786	2866	2949	3007	333

Мухосибаи муаллиф дар асоси: Маҷмӯаи оморӣ солони бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 60.

Аз маълумоти чадвал дида мешавад, ки дар натиҷаи суръати баланди афзоиши аҳоли захираҳои меҳнати ҷумҳурӣ бо суръати хеле баланд меафзоянд. Ҳамин тавр, дар давраи баррасишаванда онҳо аз 5111 ҳазор нафар то 5521 ҳазор нафар афзоиш ёфтанд. Аммо, мушкилоти шуғли аҳоли давра ба давра хубтар шуда истодааст дар соли 2015 Шумораи умумии аҳолии машғули кор 2380 (ҳазор нафар) ташкил меод ин нишод диҳанда дар соли 2019 2463 (ҳазор нафар) ташкил меод 3,4% дар афзоиш ёфт. Ҳиссаи истифодаи ками қувваи корӣ дар иқтисодиёт аз соли 2015 то соли 2019 12,5% афзоиш ёфт.

Ҳамин тариқ, дар бозори меҳнати кишвар номуносибии назаррас байни талабот ва пешниҳод вучуд дорад. Дар оянда ҳалли ин мушкилот бештар аз ба истифода додани корхонаҳои нав, хусусан шаклҳои хусусӣ, коллективӣ ва омехтаи моликият вобаста хоҳад буд. Аз ин нуқтаи назар, сохтори шуғли аҳоли аз рӯи шаклҳои моликият, дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, инчунин равандҳои муҳоҷират таваҷҷӯҳи зиёд дорад.

Дар тӯли солҳои ташаккули иқтисоди бозорӣ ба манфиати рушди моликияти хусусӣ тағироти назаррас ба амал омад.

Чадвали 3

Аҳолии машғули кор аз рӯи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019

Нишондиандаҳо	Солҳо					Муқоиса 2015-2019
	2015	2016	2017	2018	2019	
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	2379,3	2384,2	2407,0	2425,5	2463,4	84,1
Бахши давлатӣ	441,5	456,1	470,3	484,5	490,7	1,3
Бахши хусусӣ	1588,6	1577,8	1594,1	1728,9	1752,4	4,3
Коллективӣ	323,8	325,8	317,4	207,8	216,0	-4,8
Омехта бо иштироки хориҷӣ	18,5	18,4	19	4,3	4,3	-14,2
Омехта бе иштироки хориҷӣ	7,3	6,1	6,2	0,02	0,01	-7,29

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: *Маҷмӯаи оморӣ солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии оморӣ назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 60.*

Маълумотҳои дар чадвали 3 оварда шуда нишон диҳед, ки дар сохтори шуғли аҳолии ҷумҳурӣ шуғл дар соҳаи моликияти хусусӣ баргарӣ дорад, ки ин афзоиши табиӣ дорад. Ин дар соли 2019 нисбат ба соли 2015 аст. 4,3 % афзоиш ёфтааст, (1588,6 ҳазор нафар) то (1752,4 ҳазор нафар) Шуғли аҳоли дар бахши давлатӣ 0,2% афзоиш ёфтааст. Ба ин асосан гайридавлатигардонӣ ва хусусигардонии моликият мусоидат кард. Шуғли аҳоли дар соҳаи моликияти коллективӣ низ коҳиш ёфт. Ҳамин тавр, барои солҳои 2015 - 2019 4,8% коҳиш ёфт. Сабаби ин барҳам хӯрдани колхозҳо ва паст шудани нақши кооператсияи матлубот мебошад.

Дар соҳаи шуғл бо моликияти омехта ҳам бо сармояи хориҷӣ ё тағироти ҷиддӣ ба амал омадаст дар соли 2015 18,5 % афзоиш ёфт дар соли 2019 - 14,2 % коҳиш ёфт. Коҳиш фетани Рушди иқтисоди омехта дар оянда метавонад сатҳи шуғли аҳолиро ба таври назаррас паст намояд.

Бояд қайд кард, ки бисёр ашёи амволи давлатӣ ба ашхосе, ки соҳибмулки самарабахш набуданд, ба маблағи ночизе фурӯхта шуданд, ки ин ба афзоиши шуғл бетаъсир намонд. Беҳуда нест, ки ҳиссаи назарраси моликияти ғайримутамарказ дар иқтисодиёти ҷумҳурий бекор мондааст.

Барои ҳалли ин масъала, ба ҳукумат лозим аст, ки натиҷаҳои хусусигардониро чамъбаст кунад, то ҳадди аққал қисман таҷдиди назар карда шавад, то иқтидорҳо ба кор шуруъ кунанд, ки ин метавонад боиси афзоиши шуғли аҳоли дар иқтисоди ҷумҳурий гардад. Бояд қонуне қабул кард, ки мутобиқи он дар сурати аз ҷониби соҳибмулк истифода накардани иқтидорҳо, корхонаҳо дар музояда ба он шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ фурӯхта мешаванд, ки метавонанд дар ин корхонаҳо самаранок истеҳсол кунанд. Ҷуброни соҳиби аслиро барои як қисми кам, масалан, 25% -и даромади фурӯшро пардохт кунед ва боқимондаи пулро ба буча интиқол диҳед.

Ба андешаи мо, баррасии гурӯҳбандии корхонаҳои амалкунанда аз рӯи ду асос манфиатдор аст: аз рӯи намудҳои моликият ва аз рӯи андозаи корхонаҳо. Таносуби ҳиссаи моликияти давлатӣ ва хусусӣ ба манфиати охири инкишоф меёбад. Дар ин ҷо бояд ба назар гирифт, ки таносуби ҳаҷми корхонаҳо аз рӯи шаклҳои гуногуни моликият нишон медиҳад, ки гарчанде ки ҳиссаи корхонаҳои хусусӣ дар муқоиса бо дигар корхонаҳо ба таври назаррас бартарӣ доранд, аммо бахши давлатӣ дар соҳаҳои калон ва миёна мавқеи бартаридошта дорад корхонаҳои калонҳаҷм.

Ҷадвали 4.

Шумораи корхонаю ташкилотҳо аз рӯи шаклҳои моликият амалкунанда дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиандаҳо	Солҳо					Муқоиса 2015 - 2019
	2015	2016	2017	2018	2019	
Корхонаю ташкилотҳо	42358	42347	42031	43252	46465	4107
Корхонаҳои давлатӣ	9161	9356	9098	8940	9838	677
Корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ	32507	32137	32197	33361	35592	3085

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: *Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии оморӣ назди Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 217*

Дар сохтори корхонаҳои амалкунанда ҳиссаи калонро корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ (76,5,0%), баъдан корхонаҳои давлатиро (23,5%) ишғол мекунанд. Корхонаҳои омехта бо сармояи хориҷӣ танҳо 2% -ро ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо корхонаҳои хурд аҳамияти аввалиндараҷа доранд (75%), корхонаҳои хурд дар сохтори корхонаҳои давлатӣ 23,0% -ро ташкил медиҳанд. Дар сохтори корхонаҳои хурд 75% корхонаҳои хусусӣ ва давлатӣ мебошанд. Ва дар сохтори корхонаҳои давлатӣ сахмияҳои бартаридорро корхонаҳои миёна ва калон ишғол мекунанд, яъне мутаносибан 79% ва 61%.

Рушди корхонаҳои ҳамаи категорияҳо барои мушкилоте, ки мо баррасӣ мекунем, аҳамияти хурд надорад. Симои ҳама гуна иқтисодиётро корхонаҳои калон муайян мекунанд ва агар мо барои рушди онҳо шароит фароҳам оварем, он гоҳ сатҳи шуғл метавонад дар иқтисодиёт ба таври назаррас афзоиш ёбад. Намунаи ширкатҳои трансмиллӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон буд. Корхонаҳои муштарак рақамҳои ночиз доранд, ҳарчанд захираҳо зиёданд. Ин корхонаҳо метавонанд сохтори сифатии шуғлро дар ҷумҳурий ба таври назаррас беҳтар кунанд. Дар ин робита суханони Дорандаи ҷои Нобел Дуглас Дурустанд:

«Бо ҳуқуқҳои ба ҳифз муҳофизатшаванда, риояи нокифояи қонунҳо, монеаҳои вуруд, маҳдудиятҳои монополистӣ: ширкатҳое, ки мехоҳанд фойдари ба ҳадди аксар расонанд, майл доранд кӯтоҳмуддат бошанд ва доройҳои сармояи хурдро истифода баранд ва хурд боқӣ монанд. Кӯшишҳои фойдаовартарин савдо, тақсимот ё амалиёти бозори сиёҳ мебошанд. Ширкатҳои калон бо сармояи асосии метавонанд танҳо таҳти сарпарастии ҳукумат бо истифода аз субсидияҳо ва ҳимояи тарифҳо ва пардохти чуброн ба чома амал кунанд. Ин комбинатсия ба гумон аст, ки ба самаранокии истеҳсолот мусоидат кунад».

Паст шудани ҳиссаи шуғл дар сохтори шуғл дар шаклҳои дастачамъии моликият аз 21,2% дар соли 1991 то 13,2% дар соли 2018 падидаи манфист. Далел ин аст, ки дар оғози дигаргуниҳои бозорӣ дар иқтисоди мо корхонаҳои саҳҳомӣ таъсис дода шуданд, ки метавонанд дар ташаккули сармоягузори барои рушди корхонаҳои худи саҳмдорон ва афзоиши дивидендҳои онҳо нақши назаррас дошта бошанд. Аммо тадричан арзёбии амалии ин ғоя нотавонии худро исбот кард, ки ин бо сабабҳои зерин вобаста аст:

1. Саҳмиядороне, ки дар чамъоварии корхонаҳо саҳм гузоштаанд, дивиденд нагирифтанд.

2. Аксар вақт менечерони чамъияти саҳҳомӣ ба чамъоварии саҳмияҳо бо бонки ширкат шурӯъ намуда, онро ба аъзои чамъияти саҳҳомӣ барнагардонданд. Агар содда карда гӯем, онҳо ба азхудкунии ин маблағҳо сар карданд.

Бо ин сабабҳо, корхонаҳо худро аз манбаи чамъшавӣ маҳрум кардан гирифтанд. Дар кишварҳои пешрафта ва дар Федератсияи Россия ин шакл дар рушди шакли саҳҳомии капитал нақши бузург дорад ва ин шакли моликиятро бахши корпоративии иқтисод меноманд. Муқаррароте, ки сармояи саҳмия як шакли демократикунонии сармоя мебошад ва ба ин дараҷа саҳмдоронро барои пешрафти истеҳсолот ҳавасманд мекунад, низ аҳамияти муҳим дорад. Кам шудани ҳиссаи корхонаҳои саҳҳомӣ як шакли коҳиш ёфтани сатҳи шуғл дар иқтисодиёт мебошад, зеро ҳаҷми сармоягузори ба хоҷагии халқ коҳиш меёбад.

Қадвали 5

Сохтори соҳавии машғули аҳоли дар шуғл дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2019

Нишондиандаҳо	Солҳо					Муқоиса 2015- 2019
	2015	2016	2017	2018	2019	
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	2379,7	2385,3	2407,0	2425,5	2463	57
Кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ	1545,2	1538,5	1466,1	1481,9	1507,3	-37,9
Моҳипарварӣ	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4
Саноати коркард	60,1	59,5	86,7	82,6	83,3	23,2
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	19,3	17,8	18	18,8	15	-4,3
Сохтмон	66,5	67,1	101,6	101,4	100,8	34,3
Бахши хизматрасонӣ	675,7	690,5	721,7	726,6	735,4	59,7

Муҳосибаи муаллиф дар асоси: *Маҷмӯаи оморӣ солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 65.*

Маълумотҳои чадвал нишон медиҳанд, ки амалан дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ, ба истиснои саноат, аз ҷумла нерӯи барқ, газ ва об, сохтмон, нақлиёт, анбор ва алоқа афзоиши ҳиссаи аҳолии шуғл ба назар мерасад. Коҳишёфтани афзоиши шуғл аҳолии дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал (-37,9), нисбат ба соли 2015 ба мушоҳида мерасад. Аммо, дар заминаи афзоиши назарраси шумораи аҳолии ҷумҳурӣ, суръати афзоиши шуғл дар он соҳаҳо, ки дар онҳо рушд нокифоя аст. Вазъият аз он сабаб бадтар мешавад, ки шуғли аҳоли дар соҳаи асосии истеҳсолоти моддӣ, яъне саноат, аз ҷумла таъминоти барқ, газ ва об дар соли 2019 танҳо -4,3% нисбати соли 2015 коҳиш ёфтааст. Аммо, дар солҳои охир, вазъ то андозае беҳтар шуд. Ҳамин тавр, дар соли 2019 нишондиҳандаи баррасишаванда нисбат ба соли 2015. 11,0% зиёд шудааст. Аммо дар оянда суръати назарраси рушди онро таъмин кардан зарур аст.

Вазъи кунунӣ бо сабабҳои муайян алоқаманд аст:

1. Сатҳи шуғл бештар аз ҳаҷми хароҷоти умумӣ вобаста аст. Аз ҷор унсури хароҷоти умумӣ танҳо ду манбаъ - сармоягузори асосии давлатӣ ва сармояи хусусӣ - ҳамчун манбаи сармоягузори нав муҳиманд. Ва ин манбаъҳо маҳдудиятҳо доранд. Даромадҳои андозии бучаи ҷумҳурӣ характери молиявӣ дошта, робитаҳои истеҳсол ва фурӯши молҳои, ки даромаднокии баланд медиҳанд, пешгирӣ мекунанд, дар натиҷа, барои сармоягузори маблағҳои кофӣ намерасанд. Маблағгузори дарозмуддат ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ бо дараҷаи баланди номуайяни ва хавф алоқаманд аст.

2. Қарзҳо дар иқтисоди миллӣ гарон ҳастанд ва манбаи сармоягузори асосӣ буда наметавонанд. Дар сатҳи хеле баланди нархи қарз, қарзгирандагон барои сармоягузори дар он соҳаҳо ҳавасманданд, ки гардиши сармояшон баланд аст. Ин соҳа тичорат аст. Аз ин сабаб аст, ки суръати афзоиши шуғли аҳоли дар савдо баландтар аст.

3. Барои коҳиш додани сатҳи умумии шуғли аҳоли дар иқтисоди Тоҷикистон як сабаби хеле ҷиддии объективӣ мавҷуд аст. Маълум аст, ки иқтисоди ҷумҳурӣ ҷузъи хоҷагии ягонаи миллӣ буд ва мо пешакӣ медонистем, ки аз кучо ва ҷи гуна захираҳо мегирем, ба кучо маҳсулоти тайёр мефурӯшем. Бо ба даст овардани соҳибхитиёри вазъ ба кулӣ тағир ёфт. Дар шароити нав мо ҳам бозори захираҳо ва ҳам бозори фурӯши молро аз даст додем. Вазифа мустақилона забт кардани бозорҳо буд. Барои ин мо омода набудем. Бозорҳои, ки иқтисодиёти мо бо онҳо кор мекард, молҳои арзони ғарбӣ зеро об монданд ва молҳои мо бо онҳо рақобат карда наметавонистанд.

Таносуби зиёди иқтидорҳои бекор қисман ба ин вобаста аст. Вазифаи душворе барои пешбурди чунин тағироти сохторӣ дар иқтисодиёт ба миён омад, ки ба стандартҳои ҷаҳонии сифати молҳо мувофиқат кунанд. Барои ин ҷумҳурӣ сармоягузори надошт. Ин сохтори иқтисодиётро на Тоҷикистон, балки СССР ба вуҷуд овардааст. Хулоса, бо назардошти стандартҳои ҷаҳонӣ бозорҳо сохтан лозим буд ва барои ин Тоҷикистон қувва ва восита надошт.

Тибқи мушоҳидаҳои омори кайд кардан мумкин аст, ки дар тӯли ин солҳо саҳми кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал дар сохтори шуғли иқтисодиёти ҷумҳурӣ хеле афзудааст. Ҷумҳурӣ аз як кишвари саноатӣ - аграрӣ ба иқтисоди аграрӣ - саноатӣ табдил ёфт. Ҳиссаи баҳши асосии саноат - беш аз 2,5 баробар кам шуд. Ва инчунин ҳиссаи нақлиёт дар ҳаҷми умумии шуғл ду маротиба кам шуда, сохтмон тақрибан се маротиба афзудааст. Албатта, зарур аст, ки сабабҳои афзоиши шуғл дар соҳаи кишоварзӣ муайян карда шаванд. Аввалан, коҳиши шуғл дар соҳаҳои саноат шаҳрвандонро водор кард, ки ба соҳаи кишоварзӣ гузаранд, ки дар он ҷо имконияти бо молҳои зарурӣ таъмин кардани худ ва оилаҳоишон мавҷуд аст. Дуюм, таъсиси музди воқеии пасти меҳнат оғоз ёфт, ки ин мардумро аз гузаштан ба баҳши кишоварзӣ бозмедошт.

АДАБИЁТ

1. Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – С. 25.
2. Маҷмӯаи оморӣ солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии оморӣ назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 60.
3. Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии оморӣ назди Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 217
4. Маҷмӯаи оморӣ солонаи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии оморӣ назди Президенти. – Душанбе, 2020. – С. 65.

УДК: 338.43

Дӯстзода М. Х.

**ТАКМИЛИ СОХТОРИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ДОИРАИ
МУНОСИБАТҲОИ КЛАСТЕРӢ**

Дар мақола самаранокии тағйироти таркибие, ки дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси татбиқи муноси бати кластерӣ рӯи қор омадааст, асоснок қарда шудааст. Дар алоқамандӣ бо ин муаллиф бештар ба ҳосияти низоми кластерҳои аграрӣ, пеш аз ҳама, ба сифату самараи синергетикии он таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, кластери аграриро ҳамчун маҷмуи тақроршавандаи муносибатҳои мубодилотӣ, интиқоли, рақобатӣ ва ҳамгироӣ муайян қардааст, ки он ба тағйироти таркиби самаранок ва ташаккули низоми устувори кишоварзӣ мусоидат мекунад. Иҷбот қардидааст, ки кластери аграрӣ боиси рушди «сохтор бандии» иқтисодиёти аграрӣ қардида, ҳушҷӯию қарёфти қойгиркунии бехтарини истеҳсолот, муносибқардонии сохтор ва андозаи истеҳсолот, инчунин қонеъсозии талаботи истеъмоллии аҳолиро таъмин менамояд.

Қалидвожаҳо: иқтисодиёти кишоварзӣ, қойивазкунии сохторӣ, кластер, кластерҳои аграрӣ, сифати низоми кластери аграрӣ, қойгиркунии истеҳсолот, самаранокӣ, муносибқардонӣ ва ҳаҷми истеҳсолот.

Дӯстзода М.Х.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРУКТУРНЫХ СДВИГОВ ЭКОНОМИКИ
СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА**

В статье обосновывается, что эффективность структурных сдвигов в сфере сельскохозяйственного производства достигается на основе реализации кластерного подхода. В связи с этим автор акцентирует внимание на системных свойствах аграрных кластеров, прежде всего на его синергетического эффекта, аграрные кластеры ассмиатриваются как совокупность повторяющихся взаимодействия обменного, передаточного, конкурентного и объединительного типа, который способствует эффективным структурным сдвигам, а также образованию устойчивых систем сельского хозяйства. Доказано, что кластер способствует «структурообразующему» развитию аграрной экономики, которая основывается на поиске наилучшего размещения производства, оптимизации структуры и размеров производства, а также удовлетворению потребительских предпочтений населения.

Ключевые слова: экономика сельского хозяйства, структурные сдвиги, кластер, аграрные кластеры, системное свойство аграрных кластеров, размещение производства, эффективность, оптимизация и размеры производства.

Dustzoda M.Kh.

IMPROVING STRUCTURAL SHIFTS IN AGRICULTURAL ECONOMY BASED ON A CLUSTER APPROACH

The article substantiates that the effectiveness of structural changes in the field of agricultural production is achieved through the implementation of the cluster approach. In this regard, the author focuses on the systemic properties of agrar clusters, primarily on its synergistic effect, agrarian clusters are attributed as a set of repeated interactions of exchange, transfer, competitive and unifying type, which contributes to effective structural changes, as well as the formation of sustainable agricultural systems. It is proved that the cluster contributes to the «structure-forming» development of the agrarian economy, which is based on the search for the best location of production, optimization of the structure and size of production, as well as satisfaction of consumer preferences of the population.

Key words: agricultural economics, structural shifts, cluster, agrarian clusters, systemic property of agrarian clusters, production location, efficiency, optimization and production size.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 «тавсеа додани дастрасӣ ва сахм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, сифат ва бехатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи бахши аграрӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар» [7], ба яке аз афзалиятҳои махсус пазируфта шудааст. Бинобар он, дар раванди татбиқи амалии бандҳои Стратегияи мазкур, дар соҳаҳои кишоварзии мамлакат ва минтақаҳои он, пеш аз ҳама раванди трансформатсияи индустриалӣ сураи гирифта тамоюли нави рушди қувваҳои истеҳсоқунандаи иқтисодии аграрӣ зӯҳур намудааст. Яке аз ин тамоюли рушд дар фаъолгардии равандҳои ҳамгироии корхонаҳои кишоварзӣ бо корхонаҳои соҳаҳои саноат, ташкилотҳои бахши молияви, савдо ва ғайраҳо мушоҳида мешавад, ки бо тариқи таъсиси кластерҳо суръат мегирад [6]. Мусоидат намудан ба рушди ин раванд дар давраи солҳои 2021-2025–ум, ки дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст, эълон шудааст фаъол мегардад. Зеро, «дар марҳилаи мазкур кластерҳои агросаноатӣ ва корхонаҳо барои коркарди пурраи нахи пахта, пӯст, пилла, ангур, мева ва дигар намудҳои маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ таъсис дода мешаванд» [8].

Дар айни замон, дар доираи татбиқи ҳадафҳои стратегияи давлат дигаргунсозии институтсионалии бахши аграрии иқтисоди ҷумҳурӣ барои суръат бахшидан ба диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, мусоидат ба низоми самарабахши муносибати бисёрсоҳавӣ, рушди робитаҳои интегратсионӣ дар комплекси агросаноатӣ, ташаккули зеркомплексҳои хӯрокворӣ ва кластерҳои ҳудудӣ ва ғ. равона шудааст. Бояд қайд кард, ки самараи иқтисодии ҳамкорӣ ва шаклҳои ҳамгироӣ дар доираи агломератсияи пайвандҳо ва бахшҳои ба ҳам алоқаманд, аз ҷумла дар маҷмааи агросаноатӣ аз ҷониби илми иқтисод маълум ва исбот карда шудааст. Ҳатто дар китоби "Принсипҳои илмҳои иқтисодӣ", яке аз асосгузори мактаби неоклассикии иқтисодӣ Алфред Маршалл самаранокии ҳамгироӣ ва концентратсияи соҳаҳои махсусро дар минтақаҳои алоҳида исбот кард [4]. Дар китоб асонок карда шудааст, ки дар натиҷаи ин шаклҳои ташкилӣ мӯҷиза ва самраҳои омилҳои асосии истеҳсолот зоҳир мешаванд. Масалан, дастрасӣ ба қувваи кории баландиқтисос, афзоиши соҳаҳои дастгириқунанда ва ёрирасон, инчунин таҳассуси корхонаҳои гуногун дар марҳилаҳо ва бахшҳои гуногуни раванди истеҳсолот таъмин карда мешаванд.

Дар айни замон, истифода дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ, дар маҷмӯаи агросаноатии ҷумҳурӣ ва дар маҷмӯъ минтақаҳои он, истифодаи шаклҳои квазитегрегатсионии ташкилиро, ки ба механизмҳои бозоргонӣ ва ҳамкориҳо асос ёфтаанд, беш аз пеш меафзояд. Зеро вазифаи гузариш ба ҷумҳуриҳо аз намуди аграрӣ-саноатӣ ба типии индустриалӣ-аграрӣ, барқарорсозии иқтисодии истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ ҳамчун асоси таъмини амнияти озукаворӣ таҳияи усулҳои навро ба ҳамгирӣ дар субъектҳои иқтисодии ин бахш, ки ба рафъи парокандагии сохторӣ ва ташкили ҳамкориҳои устувори интегралӣ байни субъектҳои соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, таҳияи концепсияи самарабахши ҳамгироии субъектҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

№ пп	Таъсирҳо, функцияҳо	Дар сатҳи хоҷагӣ	Дар сатҳи минтақавӣ
1.	Ташкилӣ	<i>Дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ ва иқтисодии байни субъектҳои хоҷагии комплекси агросаноатӣ тартибот барқарор мекунад, ҳаракати сармоя, дороиҳо, захираҳои сатҳи гуногунро метезонад</i>	<i>Барқарор ва рушди устувори иртибот ва муносибатҳои дорои хусусияти дарозмуддат байни субъектҳои хоҷагии қишлоқ, комплекси агросаноатии минтақа</i>
2.	Ҳавасмандгардонӣ	<i>Кам кардани арзиши маҳсулоти ниҳоии сохторҳои ба таври уфуқӣ муттаҳидшуда - кластер, бинобар ин, имконияти наст кардани нархи бозори он; Фаъолсозии равандҳои инноватсионӣ. Ба даст овардани синергияи мусбӣ ва афзалиятҳои рақобат</i>	<i>Такмили сохтори соҳавии истеҳсолоти кишоварзӣ; соҳавӣ ва минтақавӣ сохтори истеҳсолот, инчунин такрори хароҷот I</i>
3.	Таъминоти захираҳо	<i>Консентратсияи захираҳо ва суръат баҳшидани ҳаракат ва такрористеҳсоли сармояи иштирокчиёни кластери кишоварзӣ - сохторҳои интегралӣ уфуқӣ. Таъсиси муҳити зист ва тавсеаи қобилияти сафарбаркунии захираҳои молиявӣ ба ҷалби сармоя мусоидат мекунад.</i>	<i>Консентратсияи захираҳои иқтисодии сохторҳои иқтисодиёти аграрӣ, ки дар кластери аграрӣ муттаҳид шудаанд дар самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти минтақа</i>
4.	Мутобиқ-гардии манфиатҳо	<i>Ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои иштирокчиёни кластери аграрӣ, тартиб ва пайдарпайии ҳаракати маҳсулот дар марҳилаҳои гуногуни такрористеҳсол ва</i>	<i>Ягонагии системавӣ ва якпорчагии бахшҳои гуногуни комплекси агросаноатӣ дар шароити минтақа таъмин карда мешаванд; Мусоидат ба рушди</i>

		<i>занҷири арзишҳо мавҷуд аст, ки робитаи байни истеҳсолот ва истеъмоли устувортар мешавад ва давомнокии раванди тақрористеҳсолкунӣ таъмин карда мешавад</i>	<i>муносибатҳои байнисоҳавии аз ҷиҳати стратегӣ мутақобилан судманд ба назар мерасад</i>
5.	Воситаи ҳалли зиддиятҳо	<i>Сохтори муттаҳидишудаи кластерӣ дар маҷмӯи агросаноатӣ васл ва ҷамоҳангсозии муносибатҳои иқтисодиро дар доираи иштирокчиёни инфиродӣ ташиқ менамояд.</i>	<i>Ҳамчун воситаи пайвастании манфиатҳои гуногуни субъектҳои хоҷагидорӣ, ки дар самти барқарор намудани робитаҳои иқтисодӣ бо шарикон дар доираи ҳамкориҳои байниминтақавӣ фаъолият мекунад, амал мекунад</i>

Ҷадвали 1. Шаклҳои зуҳуроти таъсири синергетикӣ дар кластерҳои кишоварзӣ

Таҳияи муаллиф дар асоси: Мирсаидов А.Б. Набиева З.Т. Харочоти муомилот дар баҳши кишоварзии иқтисодиёт ва механизмҳои идоракунии он - ЭД. "Ирфон" - Душанбе - 2020. 166 с.

Дар ин самт заминаи объективӣ мавҷуд аст. Дар ин робита изҳороти асосгузори назарияи ташкилот А. Богдановро иқтибос овардан бамаврид аст, ки се марҳилаи, ҳамгироиро муайян кард [1]:

- марҳилаи аввал - бо номуайянии хос аст, система дар марҳилаи ташаккул, ҳамгироӣ қарор дорад, аммо дар ин ҷо ҳамгироӣ мустақиман ифода намешавад.
- дуввум, фарқияти системавӣ руҳ медиҳад, яъне поляризиатсияи элементҳои система, афзоиши гуногунии онҳо;
- сеюм - муттаҳидсозии система - тарҳрезии ҷамоҳонибаи системаро дар назар дорад.

Дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзии ҷумҳурӣ, минтақаҳои он марҳилаи аввал мебошанд, танҳо зуҳури ҳавасмандӣ ва эҷодкорӣ зарур аст ва дар ин ҷо давлат ҳамчун ниҳоди пешбарандаи муносибатҳои иқтисодӣ нақши ҳалкунанда дорад. Ва он гоҳ, дар оянда, марҳилаҳои дигар таҳия карда мешаванд. Дар таърихи иқтисод ивазшавии табиӣи ҳамгироӣ ва парокандагӣ дар ҳар як марҳилаи нави рушди иқтисодӣ ба мушоҳида мерасад. Ин чунин маъно дорад, ки дар шароити гузариши ҷумҳурӣ ба марҳилаи нави рушд ва дар марҳилаи ташаккулёбандаи бозор давраи ҳамгироӣ дар иқтисодиёти аграрии ҷумҳурӣ оғоз меёбад.

Шакли муосири бештар маъмули ташаккули квазитеративӣ кластер мебошад. Кластер - ин ассотсиатсияи корхонаҳо, таъминкунандагони таҷҳизот, хадамоти махсуси хидматрасонӣ ва истеҳсолӣ, ташкилотҳои таълимӣ ва илмӣ мебошад, ки бо муносибатҳои наздикии ҳудудӣ ва вобастагии функционалӣ дар соҳаи истеҳсол ва фурӯши маҳсулот пайваст карда мешаванд. Мақсад аз ташкили кластерҳо [9], баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо бо як намуди истеҳсолот дар бозорҳои маҳсулот дар асоси мувофиқати манфиатҳои иқтисодӣ мебошад. Кластери аграрӣ механизми муносибатҳоро ба вучуд меорад, ки дар он ҳамаи иштирокчиён нисбат ба хароҷот фоидаи бештар ба даст меоранд ва нисбат ба пеш аз якҷояшавӣ (фоидаи синергетикӣ) фоидаи бештар мегиранд [2].

Бинобар ин, бояд ба хосиятҳои системавии кластерҳои аграрӣ, пеш аз ҳама ба таъсири синергетикӣ он диққат дод. Дар ин робита, кластерҳои аграриро ҳамчун маҷмӯи ҳамкориҳои тақроршавандаи мубодила, интиқол, рақобатпазир ва муттаҳидшаванда ҳисобидан мумкин аст, ки ба ташаккули системаи устувори кишоварзӣ. Сифатҳои системавии кластерҳо дар соҳаи комплекси агросаноатӣ дар синергияи он пайдо мешаванд ва аз ин рӯ, нақш ва аҳамияти хароҷоти муомилот дар рушди иқтисодии агентҳо

ё иштирокчиёни сохторҳои кластери аграрӣ меафзояд. Мазмун ва бартарҳои форматсияҳои кластерӣ, ки субъектҳои иқтисодиро дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои дигари иқтисодиёт муттаҳид мекунад, дар вазифаҳои он зоҳир мешаванд. Бояд қайд кард, ки навъи квази интегратсионӣ ё кластери ассотсиатсияҳои субъектҳои иқтисодӣ ҳамчун система на танҳо дар сатҳи иқтисодиёти инфиродӣ (микро), балки дар сатҳи минтақавӣ низ таъсири синергетикӣ ба вучуд меорад. (ниг. ҷадвали 1),

Кластер ба рушди "сохторсоз" -и иқтисодиёти аграрӣ, ки ба ҷустуҷӯи беҳтарин ҷойгоҳи истеҳсолот, оптимизатсияи структура ва андозаи истеҳсолот, инчунин қонё намудани афзалиятҳои истеъмолкунандаи аҳоли асос ёфтааст, мусоидат мекунад. Методологияи баланд бардоштани самаранокии тағироти сохторӣ дар кластери аграрӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- Марҳилаи аввал арзёбии ҳамаҷонибаи имкониятҳои ташаккули кластери кишоварзиро дар бар мегирад.
- Марҳилаи дуюм - Беҳтар намудани ҷойгиркунии субъектҳои хоҷагии қишлоқ дар сохтори соҳавӣ ва ҳудудии кластери кишоварзӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо.
- Марҳилаи сеюм муайян кардани захираҳо барои баланд бардоштани самаранокии тағироти сохторӣ дар кластери аграрӣ мебошад.
- Марҳилаи чорум системаи ҳамкорӣ дар кластери кишоварзӣ мебошад, ки ташаккули сохтори оптималии харочот ва нархи маҳсулотро таъмин менамояд.

Асосноккунии заминаҳои ташаккули он ба равишҳои методологияи олимоне, ки бо масъалаҳои иқтисодиёт ва ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ сарукардоранд, асос ёфтааст [5]. Муаллиф усули ҳамгироиро барои арзёбии имкониятҳои ташаккули кластери аграрӣ, ки яке аз унсурҳои он тағирот дар сохтори аграрӣ мебошад, пешниҳод ва таҳлил намудааст (Ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. Усулҳои баҳодихии имконияти ташаккули кластери кишоварзӣ

№	Самт	Хусусият
1.	Таҳлили омилҳои тағирёбии суръати афзоиш (қоҳиш) -и маҳсулоти умумии кишоварзӣ	Арзёбии суръати тағирёбии маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар натиҷаи тағирёбии сохтори аграрӣ. Бо ин мақсад инҳо анҷом дода мешаванд: интиҳоби омилҳо (нишондиҳандаҳои тағироти сохторӣ дар фаъолияти молиявӣ хоҷагии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ), ки ба маҳсулоти умумӣ таъсир мерасонанд; баҳодихии омилҳо бо истифода аз усулҳои иқтисодӣ ва омори тафтиши бисёрқабата; сохтани модели регрессия; баҳодихии таъсири ҳар як омил ба нишондиҳандаи самаранок.
2.	Дараҷаи якхелагии сохтори маконии намудҳои асосии маҳсулот ва "коэффитсиенти андоза"	Дараҷаи якхелагии сохтори фазоии намудҳои асосии маҳсулотро коэффитсиенти маҳаллисозии истеҳсолот дар минтақа муайян мекунад. Мавҷудияти концентратсияи истеҳсолот дар қаламрави минтақа арзиши коэффитсиенти аз 1 боло шаҳодат медиҳад. "Коэффитсиенти андоза" ҳиссаи минтақаро дар истеҳсолоти умумии кишоварзӣ миллӣ нишон медиҳад. Арзиши назарраси коэффитсиент бояд ба 10% -и истеҳсолкунандагони қалонтарини соҳаи кишвар дохил карда шавад. (Кобзарь, Г.А. Анализ хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий [Текст] / Г.А. Кобзарь, Б.М. Бобошко. – М.: «Колос», 1982. – 148 с. с 58).
3.	Маҳсусгардонии	Маҳсусгардонии соҳаи кишоварзӣ як раванди

	кишоварзӣ истеҳсолот	мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки ҷойгиркунии оқилонаи истеҳсолотро дар минтақаҳои табиӣ иқтисодӣ, махсусгардонии соҳаҳои алоҳида ва зербахшҳо, махсусгардонии корхонаҳои кишоварзӣ ва воҳидҳои истеҳсолии онҳоро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи инъикоси махсусгардонӣ сохтори маҳсулоти тичоратӣ мебошад: ҳиссаи даромад аз фурӯши намудҳои i-го маҳсулот нисбат ба даромади умумии фурӯши маҳсулот, сомонӣ.
4.	Концентратсияи ҷуғрофӣ ва "массаи иштирокдорон (критикӣ)"	Концентратсияи ҷуғрофӣ истеҳсолот боиси зухуроти таъсири мусбӣ дар кластер мегардад, ки қудрати он бо зиёд шудани масофаи байни иштирокчиён коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, аъзои кластер бояд дар тӯли як соати сафар аз якдигар бошанд. Таҷрибаи кишварҳои Аврупо нишон медиҳад, ки "оммаи муҳим" барои эҷоди кластер ҳадди аққал 30-50 созмони аъзо мебошад. Сатҳи баланди пайвасти дохилӣ тавассути амалиётҳои мунтазами хариду фурӯш байни аъзои кластер, мубодилаи иттилоот, иштирок дар ҷорабиниҳои муштарак ва ғайра амалӣ карда мешавад). Аграрная экономика: учебник [Текст] / под ред. М.Н. Малыша. – СПб.: Издательство «Лань», 2002. – 688 с., с 319)

таҳияи муаллиф

Дар зинаи аввали марҳилаи аввал омилҳои тағирёбии истеҳсоли умумии кишоварзӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии самарабахши ташаккули сохтори кишоварзӣ таҳлил карда мешаванд. Ба омилҳои индексҳои тағирёбии сохторӣ дар сохтори аграрӣ дохил мешаванд, ки боиси тағирёбии маҳсулоти умумӣ мегарданд, аз ҷумла: индекси тағирёбии сохторӣ дар ҳиссаи истеҳсоли ғалладона, картошкапарварӣ, сабзавоткорӣ, зироати полизӣ дар сохтори маҷмӯӣ; индекси тағироти сохтории маҳсулоти умумии корхонаҳои кишоварзӣ, хонаводаҳо, хонаводаҳои деҳқонон (фермерҳо); индекси шумораи категорияҳои дахлдори хоҷагиҳо; индекси майдонҳои кишти категорияҳои дахлдори хоҷагиҳо.

Зинаи дууми марҳилаи аввал арзёбии дараҷаи якхелагии сохтори фазоии намудҳои асосии маҳсулот ва "коэффитсиент" -ро дар бар мегирад. Дар ин ҷо коэффитсиенти маҳаллисозӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$LQ = \frac{Emp_{ig}}{Emp_g} \cdot \frac{Emp_i}{Emp}$$

дар кучо: Emp_{ig} - истеҳсоли маҳсулот дар соҳаи i дар минтақаи g , ҳазор сомонӣ; Emp_g - маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар минтақаи g , с; Emp_i - истеҳсоли маҳсулот дар соҳаи i , с; Emp - маҳсулоти умумии кишоварзии кишвар.

Мавҷудияти концентратсияи истеҳсолот дар қаламрави минтақа барои чунин намудҳои маҳсулот, ба монанди пахта, картошка, сабзавот, зироатҳои полизӣ аз ҷониби коэффитсиенти маҳаллисозӣ дар давоми солҳои 2014-2019 шаҳодат медиҳад. (ҷадвали 3.).

Ҷадвали 3. - Динамикаи коэффитсиентҳои маҳаллисозии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон

Маҳсулот	2015.	2016.	2017	2018.	2019.
Љуворӣ	14,6	13,7	10,8	12,1	6,3
Пахта	13,4	12,7	9,4	10	13,2
Картошка	0,6	0,5	0,2	0,2	0,5
Сабзавот	5,3	6,8	8,4	10,6	1,3

Харбуза	4,3	5,8	6,4	6,6	2,3
---------	-----	-----	-----	-----	-----

Ҳисоби муаллиф дар асоси: Омори вилояти Хатлон – 2020, с 43-44

Муайян кардани арзиши миёнаи солонаи нишондиҳанда барои солҳои 2015-2019 арзишҳои назарраси коэффитсиенти маҳаллисозӣ аҳамияти гиреҳиро барои иқтисоди вилояти Хатлон дар чунин соҳаҳо, аз қабилӣ: ғаллакорӣ (LQ = 11.7), пахтакорӣ (LQ = 11.7), сабзавоткорӣ (LQ = 6.5), харбуза (LQ = 5, 08) нишон дод. Инчунин дар раванди таҳлилий муайян кард шуд, ки меъёри "коэффитсиенти андоза", (коэффитсиенти размера), яъне ҳиссаи минтақа дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии мамлакат барои маҳсулоти ғаллакорӣ, пахтакорӣ, сабзавот ва ползӣ ба ҳисоби миёна дар давраи таҳлилий беш аз 50% ро ташкил додааст.

Зинаи сеюми марҳилаи аввал муайян кардани махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзиро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи инъикоси таҳассус сохтори маҳсулоти тичоратӣ мебошад: $K_s = V_i / V$ ки: V_i - даромад аз фурӯши навъи i -ро маҳсулот, ҳазор сомонӣ; V - даромади умумии фурӯши маҳсулот, ҳазор сомонӣ. Арзёбӣ (ба ҳисоби миёна барои солҳои 2015-2019) нишон дод, ки ҳиссаи калонро дар сохтори маҳсулоти бозорёбии минтақа даромадҳо аз фурӯши маҳсулоти растанипарварӣ - 71,9% ишғол кардаанд. Хочагиҳои деҳқонии вилоят ҳамчун ташкилотҳои серсоха тавсиф мешаванд ва коэффитсиенти таҳассусӣ ба 0,4 баробар аз сатҳи миёнаи он шаҳодат медиҳад. Тағйирот дар сохтори маҳсулоти молӣ ночиз аст (коэффитсиенти фарқияти сохторӣ 0,19), ки ин устувории намуди фаъолияти хочагиҳоро нишон медиҳад. Ҳамеша дар давраи таҳлилшуда ҳиссаи бештарро дар сохтори маҳсулоти фурӯш даромадҳо аз ҳисоби фурӯши сабзавот, ползӣ ва пахта ишғол мекарданд.

Таҳассусгардии ҳудудӣ алоқамандии мустақимро аз ҷойгиршавии географии истеҳсолоти кишоварзӣ дорад. Таҳлили омории ҷойгиршавии соҳаҳоро дар қарҳонаҳои кишоварзии минтақаҳои аграрии вилоятро гузаронидем. Таҳлил аз рӯи 11 нишондиҳанда, ки самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ нишонд медиҳад, дар мисоли се ноҳияро гузаронида шуд (Ҷадвали 4.). Арзишҳои баланди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба ду ноҳия - Дӯстӣ ва Қубодиён, ки дар қисми ҷанубии минтақаи Вахш ҷойгиранд, хосанд. Иқтидори назарраси истеҳсолий дар ин ноҳияҳо мутамарказ карда шудааст ва қисми зиёди маҳсулоти растанипараварӣ истеҳсол карда мешавад. Ин соҳаҳоро метвон қаламрави рушди интенсивии бахши аграрии иқтисодиёти вилоят номид.

Ҷадвали 4. Соҳаҳои қаламрави рушди интенсивии бахши аграрии иқтисодиёти вилоят

№пп	Нишондиҳандаҳо	Дӯсти	Қубодиён	Панҷ
1.	Маҳсулотро бо нархҳои муқоисавӣ барои 1 хочагии деҳқонӣ, ҳазор сомонӣ истеҳсол карданд.	331,8	495,2	324,8
2.	Ҳиссаи заминҳои қорам дар соҳаи кишоварзӣ замин,%	66,4	72	75,1
3.	Истифодаи заминҳои қорам,%	93,7	94,7	91,9
4.	Иқтидори маблағгузорӣ, ҳазор сомонӣ / 100 га	120,5	213,8	219,1
5.	Дар як хочагии деҳқонӣ қоргарон, одамон.	44	43,6	30,8
6.	Таъмини ноҳия бо захираҳои меҳнатӣ, одамон / 1 га	5	2,5	2,6
7.	Индекси афзоиши маҷмӯи маҳсулот,%	115,6	113,9	111,4
8.	Маҳсулоти умумӣ бо нархҳои муқоисавӣ барои як қораманд, ҳазор сомонӣ.	143,3	131,9	141,3
9.	Ҳиссаи даромад аз фурӯши маҳсулот дар маҷмӯи маҳсулоти умумӣ,%	72,3	71,2	67,1

10.	Фоида (зарар) аз фуруши маҳсулот ба ҳисоби 1 хочагӣ, ҳазор сомонӣ.	34,2	33,5	33,7
11.	Сатҳи даромаднокии ғабюляти асосӣ,%	26,2	25,4	23,9

Муаллиф дар асоси маълумотҳои ҳисоботи солони ташкилотҳои кишоварзӣ ҳисоб карда шудааст – Раёсати комплекси агросаноатии ноҳияҳои вилояти Хатлон, с. 2020

Ин соҳаҳо, қаламрави рушди интенсивии истеҳсолот асосан дар истеҳсоли маҳсулот дар соҳаҳои ғаллакорӣ, пахтакорӣ, сабзавоткорӣ ва полизӣ қайд карда мешавад. Барои ба онҳо додани мақоми истеҳсолоти шадид, ташкили кластери кишоварзӣ бо истеҳсолоти кафолатнок, дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони мол, ташкили корхонаҳои технологияи коркарди олій зарур аст, ки барои такмил додани рушди соҳаи кишоварзӣ "такон" хоҳанд дод истеҳсолот.

Зинаи чоруми марҳилаи дуввум арзёбии консентратсияи чуғрофӣ ва "массаи критикиро" -ро дар бар мегирад. Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои калонтарини Тоҷикистон аст, ки дарозии калон дорад. Ин тӯлонӣ нишон медиҳад, ки маҳдудияти ҳаракати аъзои кластер зиёда аз як соат аст ва зарурати муайян кардани гурӯҳҳои кластерро аз рӯи минтақаҳои минтақа собит мекунад. Ин равиш ташаккули "оммаи муҳим" -и ширкаткунандагонро таъмин мекунад. Мо дараҷаи тафриқаи рушди иқтисодии соҳаҳои ноҳияҳои минтақаро дар ду минтақаи аграрӣ - минтақаҳои Вахш ва Кӯлоб муқаррар кардем. Аз ҷиҳати консентратсияи чуғрофӣ ва "оммаи муҳим" дар кластери аграрии минтақа, бахшҳои зеринро фарқ кардан мумкин аст: 1) пахтакорӣ, сабзавоткорӣ ва зироатҳои полизӣ дар минтақаи Вахш; 2) ғаллакорӣ, картошкапарварӣ дар минтақаи Кӯлоби вилоят.

Зинаи панҷуми марҳилаи аввал таҳияи модели кластери кишоварзиро дар бар мегирад. Кластери аграрӣ дар вилояти Хатлон, пеш аз ҳама корхонаҳои кишоварзӣ, хонаводаҳо, хочагиҳои деҳқониро дар бар мегирад. Корхонаҳои пешрафтаи кластери аграрӣ метавонанд як ширкати кишоварзӣ, корхонаи зотпарварӣ, осиеби орд, заводи пахта, заводи раған ва ғ. бошанд, ки маҳсулоти онҳо бештар маъруф ва дар байни истеъмолкунандагон талабот дорад. Аҳамияти нақши хонаводаҳо дар бахши аграрии минтақа дар ҳаҷми назарраси истеҳсоли картошка, сабзавот ва ғалладонагӣ мебошад. Дар агрокластер шомил мегарданд: истеҳсолкунандагон ва таъминкунандагони воситаҳои асосӣ, истеҳсолкунандагон ва таъминкунандагони воситаҳои гардиш ва ғайра; корхонаҳо ва муассисаҳо, провайдерҳои хидматҳо ва корҳо: хидматҳои давлатӣ оид ба пешниҳоди субсидия, ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва ғайра; муассисаҳо ва ташкилотҳои илмӣ, донишгоҳҳо, коллеҷҳо; мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ва ғайра.

Зарурати ташаккули кластери аграрӣ дар минтақа тавачҷӯҳи тарафайни иштирокчиён ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир мебошад, ки тақозои самарабахш дар бозори дохилӣ пешбинӣ шудааст. Сатҳи рақобатпазирии истеҳсолот тавассути рушди инноватсионӣ ва сармоягузори кишоварзӣ бо ҷалби муассисаҳои илмӣ, дастгирии молиявии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ба даст оварда мешавад [3].

Марҳилаи дуюм такмил додани ҷойгиркунии корхонаҳои кишоварзиро дар сохтори соҳавӣ ва ҳудудии кластери аграрӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои рушд (майдони заминҳои кишоварзӣ, сатҳи даромаднокӣ (зиён) -и истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ) дар бар мегирад. Азбаски дар соҳаҳои картошкапарварӣ таркиби сатҳи самаранокӣ якхела нест ва аксар хочагиҳои деҳқонӣ зараровар мебошанд, кам кардани шумораи корхонаҳои кишоварзӣ ва аз нав дида баромадани онҳо дар минтақаҳои дахлдори масалан, кӯҳистони минтақа. Қоҳиш додани хочагиҳои зарарнокӣ инфиродӣ на бо роҳи барҳамдиҳии онҳо (ин метавонад таъсири манфии иҷтимоӣ ба бор орад), балки тавассути муттаҳид кардани онҳо ба заминаи хочагии бомуваффақият рушдбанда ё комплекси агросаноатӣ, яъне васеъ кардани онҳо мувофиқи мақсад аст. Ин ҳамгирӣ ё васеъ кардани истеҳсолот метавонад тавассути инноватсия ва сарфаи микёси истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути консентратсия мусоидат кунад. Иқтисоди микёсро дар асоси гурӯҳбандии таҳлилии вобастагии сатҳи

даромаднокӣ (- зиён) -и истеҳсолоти кишоварзӣ аз майдони заминҳои кишоварзӣ муайян кардан мумкин аст.

Ҳангоми омӯзиши хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян карда шуд, ки сатҳи баландтарини даромаднокӣ барои хоҷагиҳои масоҳати 5-7 гектар 28,1%, - аз 7-10 гектар, 24,2% - зиёда аз 10 гектар, 20,3% аст. Ҳамин тариқ, сатҳи зараровар дар соли 2019 дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ки масоҳати заминашон зиёда аз 100 гектарро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки хоҷагиҳои хурд наметавонанд навоариҳоро дар истеҳсолоти кишоварзӣ ҷорӣ кунанд. Аз ин рӯ, бинобар калон шудани истеҳсолот, зарур аст, ки ба концентратсияи захираҳо, истифодаи самаранок ва ба даст овардани онҳо, бо дастгирии меъёри давлатӣ, сатҳи даромаднокӣ мусоидат намуда, ҳадди аққал тақрористеҳсолкунии оддӣ, ҳамчун ҳадди аксар - тақрористеҳсоли васеъ таъмин карда шавад. Мувофиқи ҷойгиршавии оқилонаи корхонаҳои кишоварзӣ ва маҳсусгардонии истеҳсолот, имконпазир аст, ки зеркластерҳои "Сабзавоти Хатлон", "Пахтаи Хатлон" ташкил карда шаванд, ки аз ҷиҳати иқтисодии захиравӣ калонтарин ташкилотҳои зеркластери ҷамоатавонанд "Галлаи Хатлон" ташкил диҳад.

Ҳамин тариқ, барои баланд бардоштани самарабахшӣ ва самаранокии ғайриҷамоатавонии кишоварзӣ минтақа, ба сохтори соҳавӣ ва ҳудудӣ ба сохтори аз рӯи нишондиҳандаҳои рушд ҳисоббардари ҳарчи бештар наздик кардан мувофиқи мақсад аст.

Марҳилаи сеюм муайян намудани захираҳоро барои баланд бардоштани самаранокии тағироти сохторӣ дар кластери аграрӣ (алаҳусус дар зеркластери "Пахтаи Хатлон", ҳамчун саноат дар оянда), муайян кардани ихтисоси корхонаҳои кишоварзӣ минтақаро дар бар мегирад.

Марҳилаи чорум Системаи ҳамкорӣ дар кластери аграрӣ, ки ташаккули сохтори оптималии хароҷот ва нархи маҳсулотро таъмин мекунад. Дар кластери кишоварзӣ системаи муносибатҳоеро бояд эҷод кард, ки барои рушди истеҳсолот, афзоиши истеъмоли маҳсулот тавассути тақвими додани сохтори истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани сифати он ва ғ.

Бо истифода аз мисоли муносибати занҷири "корхонаҳои кишоварзӣ - корхонаҳои коркард - савдо", мо қайд мекунем, ки онҳо бояд бо маҷмӯи тадбирҳо, аз ҷумла иқтисодӣ (танзими нархҳо, маблағгузорӣ аз буча ва ғ.) танзим карда шаванд. Вазъият дар бозори пахтаи ҳоми минтақа хеле душвор аст. Нархи маҳсулот дар занҷири арзиши иловагии омӯхташуда мустақилона, новобаста аз яқдигар муайян карда мешавад ва бинобар он ҳасмандкунии рушди истеҳсолотро таъмин наменамояд. Корхонаҳои коркард - корхонаҳои пахтадозакунӣ, монополистҳо, дар асоси манфиатҳои худ, нархи маҳсулотро аз арзиши корхонаҳои кишоварзӣ пасттар муайян мекунанд.

Таносуби ғайриҷамоатавонии хароҷот барои маҳсулот дар занҷири муносибатҳои байни корхонаҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард мубодилои нобаробар дорад, таносуби иштирокчиён оптималӣ нест, сатҳи одилонаи нархҳо таъмин карда наметавонад ӯ таъмин намекунад.

Ба фикри мо, натиҷаи ниҳой барои маҳсулот бояд мувофиқи хароҷоти соҳаҳо ташаккул ёбад, ки сохтори онҳо барои маҳсулоти кишоварзӣ дар силсила 80% -ро ташкил медиҳад. Дар натиҷа, пас аз ҳисоббаробаркунӣ барои маҳсулоте, ки хароҷотро бармегардонанд ва аз корхонаҳои кишоварзӣ ғайриҷамоатавонии муайян мегиранд, корхонаҳои коркард наметавонанд маҳсулотро бо нархи ҳисобшудаи фурӯши меъёр ё баландтар фурӯшанд. Чунин муносибат ба ташаккули хароҷот барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот наметавонад ташкилотҳои кишоварзиро ба баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот ё афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва дар натиҷа аз ғайриҷамоатавонии ба даст овардани ғайриҷамоатавонии бештар манфиатдор кунанд; ҳавасманд кардани корхонаҳои коркард барои истифодаи захираҳо барои афзоиши истифодаи иқтисодии истеҳсолӣ бо дарназардошти талабот ва ғайриҷамоатавонии иловагӣ. Бояд қайд кард, ки дар шароити минтақа, корхонаҳои коркарди минтақа, коэффисиенти истифодаи иқтисодӣ аз 35% то 65% -ро ташкил медиҳад. Сатҳи истифодаи иқтисодии истеҳсолӣ аз

35% то 50% бо дараҷаи баланди фарсудаҷавии пойгоҳи моддии корхонаҳои коркард, аз 50 то 80% бо нарасидани ашёи хом бо сабаби кам шудани истеҳсоли он шарҳ дода мешавад, шумораи нокифояи истеъмолкунандагон аз сабаби баланд будани нархи чакана.

Таносуби ғоизии харочот барои маҳсулот дар занҷири муносибатҳои байни корхонаҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард таносуби нобаробар дорад, таносуби иштирокчиён оптималӣ нест, сатҳи одилонаи нархҳоро таъмин карда наметавонад ё таъмин намекунад.

Ба фикри мо, натиҷаи ниҳой барои маҳсулот бояд мувофиқи харочоти соҳаҳо ташаккул ёбад, ки сохтори онҳо барои маҳсулоти кишоварзӣ дар силсила 80% -ро ташкил медиҳад. Дар натиҷа, пас аз ҳисоббаробаркунӣ барои маҳсулоте, ки харочотро бармегардонанд ва аз корхонаҳои кишоварзӣ ғоидаи муайян мегиранд, корхонаҳои коркард метавонанд маҳсулотро бо нархи ҳисобшудаи фуруши меъёр ё баландтар фурушанд.

Чунин муносибат ба ташаккули харочот барои истеҳсол ва фуруши маҳсулот метавонад ташкилотҳои кишоварзиро ба баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот ё афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва дар натиҷа аз ғоида ба даст овардани ғоидаи бештар манфиатдор кунад; ҳавасманд кардани корхонаҳои коркард барои истифодаи захираҳо барои афзоиши истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ бо дарназардошти талабот ва ғоидаи иловагӣ. Бояд қайд кард, ки дар шароити минтақа, корхонаҳои коркарди минтақа, коэффисиенти истифодаи иқтидорҳо аз 35% то 65% -ро ташкил медиҳад. Сатҳи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ аз 35% то 50% бо дараҷаи баланди фарсудаҷавии пойгоҳи моддии корхонаҳои коркард, аз 50 то 80% бо нарасидани ашёи хом бо сабаби кам шудани истеҳсоли он шарҳ дода мешавад, шумораи нокифояи истеъмолкунандагон аз сабаби баланд будани нархи чакана.

АДАБИЁТ

1. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн.: / Редкол. Л.И. Абалкин (отв. ред.) и др. / Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. - М.: Экономика, 1989. Кн. 1. - 304 с. Кн. 2. - 351 с.
2. Голубева, А.И. Обоснование и предпосылки создания отраслевых кластеров в АПК (на примере Ярославской области) [Текст] / А.И. Голубева, В.И. Дорохова, А.Н. Дугин // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2013. – № 2 (100) – с. 146–153.
3. Курбонов М.А. Современные тенденции развития ИТ-аутсорсинга в Республике Таджикистан/ М.А. Курбонов// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. –Душанбе, 2018. -№1 (22). -С. 17-23.
4. Маршал А. Принципы экономической науки. Т.2. М.: «УНИВЕРС»,1993. С. 167.
5. Мирсаидов А.Б. Кластер как институт развитие пространственной экономики” Экономика Таджикистан, 2016, №1, С. 120-129.
6. Ниг. муфассал. Мирсаидов А.Б. Индустриальная трансформация и тенденции развитие производительных сил аграрной экономики Таджикистана// Экономика Таджикистан, 2021, №2. с. 34-43.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030, с. 79.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030, с. 27.
9. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С. // Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.

Дустбоев Ш., Султонов З.С.

САМТҲОИ АСОСИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақола таъсири самтҳои асосии шуғли аҳоли ба рушди иқтисоди миллӣ дар даҳ соли ояндаи дида баромада шудааст, ва пешниҳодҳои муфид барраси гардидааст.

Калидвожаҳо: шуғли аҳоли, иқтисоди миллӣ, самт, рушд, саноат, кишоварзӣ.

Дустбоев Ш., Султонов З.С.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается влияние важнейших направлений занятости населения на развитие национальной экономики на обозримую перспективу и поэтому по поводу выдвигаются конкретные предложения.

Ключевые слова: занятость населения, национальная экономика, направление, развитие, промышленность, сельское хозяйство.

Dustboev Sh., Sultonov Z.S.

MAIN DIRECTIONS OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION AND DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article examines the impact of the most important areas of employment of the population on the development of the national economy for the foreseeable future, and therefore specific proposals are put forward.

Key words: employment of the population, national economy, direction, development, industry, agriculture.

Маълум аст, ки рушди устувори иқтисодиёти ҳар як давлат дар заминаи истифодаи самараноки омилҳои иқтисодӣ: боигариҳои табиӣ, капитал (ё захираҳои инвестиционӣ), меҳнат (қобилияти фикриву қисмонии кормандон) ва қобилияти соҳибкорӣ ё ташаббускорӣ дар просесси истеҳсоли ва соҳаҳои хизмат ба даст оварда мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар қорҷӯбаи омилҳои иқтисодӣ ва рушди соҳаҳои истеҳсоли ва хизмат, нақши калидиро захираҳои меҳнатӣ (қоргарону кормандон) мебозанд. Чунки ҳама неъматҳои сарватқоро одамон барои қонеъ гардонидани талаботҳои моддию маънавияшон истеҳсол, истифода ва истеъмол менамоянд. Талаботи беохирӣ аҳоли омилҳои асосии пешбарандаи соҳаҳои истеҳсолиро ғайри истеҳсоли (хизмат) мебошад.

Инчӯ бомаврид аст, ки як чанд рақамҳои макроиқтисодиро аз натиҷаҳои шуғли аҳоли ва таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ, (дар давраи солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ёдовар шавем.

“...дар 20 соли охир суръати миёнаи солонии рушди иқтисодии кишвар дар сатҳи 7,5% таъмин гардида, даромади бучети давлатӣ аз 252 млн. сомони соли 2000-ум то 27,6 миллиард сомонӣ дар соли 2021 афзоиш дода шавад. Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли дар ин давра аз 289 сомонӣ то 9 ҳазор расида, беш аз 30 баробар зиёд гардид. Вале таъкид месозам, ки ин нишондиҳандаҳо бо дарназардошти талаботи замони муосир ҳоло ҳам қонеъкунанда нестанд” [1].

Аз суҳанҳои Пешвои миллат, Чаноби Олӣ, Президенти мамлакат, мӯҳтарам Эмомали Раҳмон бармеояд, ки агар чанде кишвари мо дар 20 соли охир дар соҳаи иқтисодиёти миллий ба натиҷаҳои назаррас ноил гашта бошад ҳам, ҳоло ҳам қонеъкунандаи талаботҳои афзоишбанди аҳоли нестанд. Президенти мамлакат ба гуфтаҳои боло тақвият бахшида, оид ба саҳми баҳши хусусӣ дар рушди иқтисоди миллий чунин қайд намудаанд: "...дар заминаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат, имрӯз ҳиссаи баҳши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 70 фоиз, таъмин намудани аҳоли бо шугл ба 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба бучети давлат ба 80 фоиз баробар шудааст" [1].

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар соҳаҳои гуногуни саноати мамлакат, ки дар солҳои истиқлолият пайваста ба саноатикунони босуръати кишвар садҳо корхонаҳои бузургу хурду миёна сохта шуда фаъолият мекунанд ва ҳазорон одамон аз кор таъмин гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки фақат дар нимсолаи аввали соли равон дар саноати кишвар дар ҳаҷми 16,6 миллиард сомони маҳсулоти саноатӣ исҳол гардидааст, ки суръати афзоиш нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 123,4 дарсадро ташкил менамояд. Ҳамчунин, дар дигар соҳаҳои иқтисоди миллий: соҳаи сохтмон, хизмат, кишоварзӣ ва ғайра, ки номгӯи сершумори корхонаҳои нав сохта шуда мавриди истифода қарор доранд, қисмати муайяни аҳолии мамлакат бо маошҳои хуб бо ҷои кор таъмин гардидаанд. Масалан, дар кишвар ҳоло дар майдони беш аз 900 ҳазор гектари замини обӣ кишти зироатҳои кишоварзӣ гузаронида мешавад. Аз ин миқдор бо ташаббуси Президенти мамлакат дар майдони 200 ҳазор гектар кишти тақрорӣ зироатҳо ба роҳ монда шудааст, ки агар дар ҳар гектараш ду нафар аз ҷои кори таъмин гардад, ҳамагӣ 400 ҳазор нафар соҳиби ҷои кор гаштаанд [1].

Самти дигаре, ки аҳолии мамлакатро аз ҷои кор таъмин менамояд ин соҳибкорӣ худ, миёна мебошад. Ва ин намуди шугро дар ҳаммаи соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллий (саноат, сохтмон, кишоварзӣ), ба роҳ мондан мумкин аст. Аз рӯи ҳисобу китобҳои муаллифон, дар ин самт ҳар сол на кам аз 50 то 70 ҳазор ҷойҳои нави корӣ бо ташаббуси соҳибкорони инфиродию ҳукуки таъсис дадан мумкин аст, ки ин омил барои гирифтани пеши роҳ ва баргардонидани қисмати муайяни муҳоҷирони меҳнатӣ мусоидат менамояд.

Илова бар ин, мутобиқи "Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030", дар бахшҳои калидии иқтисоди миллий: комплекси сузишвории энергетикӣ, комплекси агросаноатӣ, соҳаи саноат, соҳаи нақлиёт ва телекоммуникатсия ва соҳаҳои иҷтимоӣ дар давраи солҳои 2020-2030 солоне на кам аз 100 ҳазор таъсис додани ҷойҳои нави кории доимии пурмаҳсул пешбинӣ гардидааст [2].

Ҳамин тавр зарурати афзоиши ҳамзамони миқдории шугли устувори пурмаҳсул ва маҳсулнокии меҳнат, таъмини ҳифзи иҷтимоии самаробахш барои Тоҷикистон, ҳадафи асосии рушд дар соҳаи меҳнат дар давраи дарозмӯҳлат хоҳад шуд, қайд гардидааст дар Стратегияи миллии рушди мамлакат.

АДАБИЕТ

1. Пешвои миллат: "Мо бояд ба хотири Ватан мисли ангуштони як мушт сарҷамъу муттаҳид бошем!". Суҳанронии Эмомали Раҳмон, Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар чаласаи батантана ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатӣ, "Ҷумҳурият", шаҳри Душанбе, 08.09 соли 2021.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030. Душанбе-2016. С.68,83.

Аминов И., Муминова Н. Р.

СПРОС И ПРЕДЛОЖЕНИЕ НА РЫНКЕ ТРУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ В ЭКОНОМИКЕ

В статье рассматривается соотношение спроса и предложения на рынке труда Республики Таджикистан. На основе анализа демографических показателей страны, динамики трудовых ресурсов, занятости населения в отраслях экономики и по формам собственности, классификации действующих предприятий в экономике по размеру в фирмах различных форм собственности обосновывается существенный дисбаланс между спросом и предложением на рынке труда. Делается вывод о необходимости обеспечения ускоренных темпов создания новых рабочих мест и сбалансированности спроса и предложение на рынке труда.

Ключевые слова: рынок труда, спрос, предложение, трудовые ресурсы, рабочая сила, сбалансированность, занятость, собственность, безработица, самозанятие, миграция

Аминов И., Муминова Н.Р.

ТАЛАБОТ ВА ПЕШНИҲОДОТ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ЗАРУРИЯТИ ТАЪМИНИ МУВОЗИНАТНОКИИ ОНҲО ДАР ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола таносубияти талабот ва пешниҳодот дар бозори меҳнати Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои демографии мамлакат, динамикаи захираҳои меҳнатӣ, шуғлнокии аҳоли, гурӯҳбандии корхонаҳои амалкунанда аз руи андоза ва ширкатҳои моликиятшон шаклҳои гуногун, номувозинатии назарраси талабот ва пешниҳодот дар бозори меҳнат асоснок карда шудааст. Кӯшиш карда шудааст, ки шумораи одамоне, ки дар шуғли ғайрирасмӣ кор мекунанд, бекорон ва муҳочирони меҳнатӣ муайян карда шаванд. Дар бораи зарурати таъсиси босуръати ҷойҳои нави корӣ ва таъмини тавозуни талабот ва пешниҳодот дар бозори меҳнат хулоса бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, талабот, пешниҳод, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ, тавозун, шуғл, моликият, бекорӣ, худмашғулият, муҳочират

Aminov I., Muminova N.R.

SUPPLY AND DEMAND IN THE LABOR MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE NEED TO PROVIDE THEIR EQUILIBITUM IN THE ECONOMY

The article considers the supply and demand ratio in the labor market of the Republic of Tajikistan. On the basis of the analysis of demographic indicators of the country, dynamics of labor resources, employment in the sectors of the economy and by forms of ownership, classification of operating enterprises in the economy by size in firms of various forms of ownership the significant imbalance between supply and demand in the labor market is substantiated. The necessity to ensure the balance on the labor market concluded in the article. In

conclusion author had argued the need to ensure an accelerated rate of creation of new jobs and a balance between supply and demand in the labor market.

Keywords: labor market, demand, supply, labor resources, labor force, imbalance, employment, property, unemployment, self-employment, migration

Обеспечение сбалансированности спроса и предложения на рынке труда является одним из самых злободневных задач в решении социально-экономических задач, стоящих перед экономикой Республики Таджикистан. Её решение позволит повысить уровень трудоустройства населения страны, уменьшить уровень недоиспользования рабочей силы в экономике, довести до минимума безработицу, повысить денежные доходы населения и благосостояние народа.

Однако, как показывает анализ, в Республике Таджикистан между спросом и предложением на рабочую силу существует огромный дисбаланс. С целью утверждения данного положения проанализируем основные показатели рынка труда в стране.

Анализ показателей рынка труда за короткий период времени не позволит получить качественный вывод. Поэтому их нужно проанализировать за продолжительный период времени. Исходя из этого, наш анализ охватывает период с 2000 г. по настоящее время, так как экономика страны за этот период имеет более стабильные темпы роста.

В первую очередь отметим, что рост трудовых ресурсов страны во многом зависит от роста численности населения республики (табл. 1).

Таблица 1 – Численность и половозрастной состав населения Республики Таджикистан за 2000-2019 гг.*

Показатели, тыс. чел.	Годы				2019 г. в % к		
	2000	2010	2018	2019	2000	2010	2018
Население	6250,0	7621,2	9126,6	9313,8	149,0	122,2	102,1
Моложе трудоспособного возраста	2611,3	2714,6	3129,9	3191,0	122,2	117,5	101,9
Трудоспособный возраст	3246,7	4548,9	5473,9	5567,4	171,5	122,4	101,7
Старше трудоспособного возраста	392,0	357,7	522,8	555,4	141,7	155,3	106,2
Молодежь в возрасте 14-30 лет	1994,7	2642,0	2880,0	2877,5	144,2	108,9	99,9
Число родившихся	270	317	256	254			
Число умерших	47	44	36	36			
Естественный прирост населения	223	273	220	218			

* Составлено на основе: [9, с. 27; 5, с. 25].

Как показывают данные таблицы 1, рост численности населения республики за 2000-2019 гг. составил 49,0%. При этом число населения трудоспособного возросло более высокими темпами (71,5%). Естественный прирост населения в 2010-2019 гг. стабилизировался в пределах 218-273 тысяч чел. Численность лиц моложе трудоспособного возраста увеличилась с 2611,3 тыс. чел. до 3191,0 тыс. чел. и более низкими темпами, т.е. на 22,2%. Численность родившихся детей опережает число умерших в 6,06 раза, что способствует высоким темпам естественного прироста населения (254 тыс. родившихся против умерших в количестве 36 тыс. чел.). Анализ сложившихся тенденций говорит о том, что в перспективе численность трудовых ресурсов страны будет расти более высокими темпами и с каждым годом все больше будет возрастать потребность в рабочих местах.

Теперь проанализируем рост трудовых ресурсов, занятость населения и недоиспользование рабочей силы в стране (табл. 2).

Таблица 2 – Трудовые ресурсы и их использование в экономике Республики Таджикистан за 2000-2019 гг.*

Показатели	Годы				2019 г. в % к		
	2000	2010	2015	2019	2000	2010	2015
Трудовые ресурсы, тыс. чел.	3186	4530	5111	5521	173,3	121,9	108,0
в том числе:							
Рабочая сила, тыс. чел., в % к трудовым ресурсам	1794 56,3	2280 50,3	2437 47,7	2514 45,5	140,1	110,3	103,2
из неё:							
- занятое население, тыс. чел., в % к трудовым ресурсам	1745 54,8	2233 49,3	2380 46,6	2463 44,6	141,1	110,3	103,5
- официально признанные безработные	43	48	57	51	118,6	106,3	89,5
Недоиспользование рабочей силы в экономике, тыс. чел., в % к трудовым ресурсам	1392 43,7	2250 49,7	2674 52,3	3007 54,5	216,0	133,4	112,5
в т. ч. учащиеся, тыс. чел., в % к трудовым ресурсам	343 10,8	557 12,3	602 11,8	647 11,7	188,6	116,2	107,5
Уровень безработицы (число официально признанных безработных в % к экономически активному населению)	2,7	2,1	2,3	2,1	-	-	-

* Составлено на основе: [9, с. 88; 5, с. 81].

Данные таблицы 2 показывают, что трудовые ресурсы за 2000-2019 гг. увеличились на 73,3% (с 3186 тыс. человек до 5521 тыс. чел.). Численность занятого населения увеличилась всего лишь на 41,1%. Доля занятого населения в отраслях народного хозяйства уменьшилась с 54,8% в 2000 г. до 44,6% в 2019 г. Недоиспользование рабочей силы в экономике возросло в 2,1 раза (с 1392 тыс. чел. до 3007 тыс. чел.). Здесь следует отметить, что за рассматриваемый период численность населения республики возросла на 49,0%, а численность населения трудоспособного возраста на 73%. Доля недоиспользования рабочей силы в экономике увеличилась с 43,7% до 54,4%. Приведенные данные свидетельствуют о том, что на рынке труда республики имеется огромный дисбаланс между спросом и предложением. Следовательно, для обеспечения сбалансированности на рынке необходимо более высокими темпами осуществить ввод в действие новых предприятий всех форм собственности, особенно частных, коллективных и смешанных.

Исходя из последнего вывода, немаловажное значение имеет анализ структуры занятости населения в структурах различных форм собственности, а также тенденции развития миграции населения республики.

В таблице 3 приведена структура занятости населения республики в предприятиях различных форм собственности за 2000-2019 гг.

Таблица 3 – Численность занятого населения Республики Таджикистан по формам собственности за 2000-2019 гг.*

Форма собственности	Годы						2019 г. в % к	
	2000		2010		2019		2000	2010
	тыс. чел.	в %	тыс. чел.	в %	тыс. чел.	в %		
Государственный сектор	558,5	32,0	432,9	19,4	490,7	19,9	87,9	113,4
Частный сектор	751,7	43,1	1406,6	63,0	1752,4	71,1	в 2,3 р.	124,6
Коллективная	415,2	23,8	371,1	16,6	216,0	8,8	52,0	58,2
Смешанная иностраным участием ^с	14,1	0,8	16,2	0,7	4,3	0,2	30,5	26,5

Смешанная иностранного участия	без	5,9	0,3	6,5	0,3	0,01	...	0,17	0,15
Всего		1745,4	100	2233,3	100	2463,4	100		

* Составлено на основе: [9, с. 89; 5, с. 82].

Анализ показывает, что высокими темпами растет занятость в сфере частной собственности. Она в 2019 г. по сравнению с 2000 г. увеличилась в 2,3 раза, её доля возросла с 43,1% до 71,1% (1752,4 тыс. чел. против 751,7 тыс. чел.). Занятость населения в сфере государственной собственности сократилась на 12,1% и в 2019 г. составила 87,9% уровня 2000 г. (соответственно 558,5 тыс. чел. и 490,7 тыс. чел.). Это произошло в рамках реализации курса правительства страны на разгосударствление и приватизацию собственности. В связи с преобразованием колхозов в дехканские хозяйства и собственности потребительской кооперации в частную сократилась занятость населения в сфере коллективной собственности (с 23,8% до 8,8%).

В нашей республике пока еще доля занятого трудового населения в сфере смешанной экономики как с иностранным участием капитала, так и без него остается очень низким. В будущем следует особое внимание развитию смешанной экономики. Она будет способствовать значительному повышению уровня занятости населения.

На наш взгляд, важное практическое значение имеет рассмотрение классификации действующих предприятий по формам собственности и по размерам (табл. 4).

Таблица 4 – Классификация зарегистрированных действующих юридических лиц Республики Таджикистан по формам собственности и размеру в 2019 г.*

Показатели	Общее количество действующих предприятий		Государственные предприятия		Частные и коллективные предприятия		Смешанные с иностранным участием предприятия	
	ед.	в %	ед.	в %	ед.	в %	ед.	в %
Всего по республике, ед. в %	27069 100	100	9139 100	33,7	17450 100	64,4	480 100	1,8
До 30 чел., ед. в %	21734 80,3	100	4704 51,5	21,6	16635 95,3	76,5	395 82,3	1,8
С 31 до 200 чел., ед. в %	4957 18,3	100	4148 45,4	83,6	748 4,2	15,0	61 12,7	1,2
С 201 чел. и выше, ед. в %	378 1,4	100	287 3,1	75,9	67 0,3	17,7	24 5,0	6,3

*Составлено на основе: [5, с. 218].

В 2019 г. удельный вес действующих юридических лиц государственного сектора составил 33,7%, частного сектора – 64,4%. Таким образом, частная форма собственности все в большей степени играет важную роль в экономике страны. Низким остается доля действующих совместных и иностранных юридических лиц в общем количестве предприятий всех форм собственности и составляет всего лишь 1,8%.

В структуре юридических лиц хозяйствующие структуры с численностью до 30 чел. являются ведущими и составляют 95,3% от общего их количества. Удельный вес хозяйствующих структур с численностью от 31 до 200 чел. составляет всего лишь 4,2%. Доля крупных предприятий с численностью с 200 и более чел. еще меньше – 0,3%. Приведенные показатели в структуре государственных предприятий составляют соответственно 51,5%, 45,4% и 3,1%, а предприятия с участием иностранного капитала – 83,3%, 12,7%, 5,0%.

Таким образом, в структуре действующих юридических лиц ведущее место занимают предприятия малых размеров всех форм собственности, в будущем их развитию, следует уделить особое внимание. В то же время лицо экономики любой страны определяют крупные предприятия, одновременно необходимо создавать условия и для их развития, что позволит в разы повысить уровень занятости населения в экономике.

Немаловажный интерес имеет анализ отраслевой структуры занятости в экономике республики (табл. 5).

Таблица 5 – Отраслевая структура занятости в экономике Республики Таджикистан за 2000-2019 гг.

Показатели	2000		2010		2019		2019 г. в % к	
	тыс. чел.	в %	тыс. чел.	в %	тыс. чел.	в %	2000	2010
Всего занято в экономике	1745	100	2233,3	100	2463,4	100	141,2	110,3
В том числе:								
В реальном секторе	1302	74,6	1646,9	73,7	1728,1	70,2	132,7	104,9
Сельское хозяйство, охота лесоводство и рыбоводство	1133	64,9	1469,3	65,9	1507,3	61,2	133,0	102,6
Промышленность, вкл. электроэнергетики, газа и водоснабжения	121	6,9	105,3	4,8	120,0	4,8	97	111,0
Строительство	37	2,2	72,3	3,2	100,8	4,1	272,4	139,4
В других отраслях материального производства	11	0,6	-	-	-	-	-	-
В сфере услуг	443	25,4	586,4	26,3	735,3	29,8	166,0	125,4
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей, бытовых товаров	72	4,1	122,6	5,5	153,5	6,2	213,2	125,2
Транспорт, складское хозяйство и связь	42	2,4	57,2	2,6	28,6	1,2	68,1	50
Государственное управление и оборона, обязательное социальное страхование	34	1,9	33,1	1,5	48,4	2,0	142,3	146,2
Образование	167	9,5	181,8	8,1	235,7	9,6	141,1	129,6
Здравоохранение и социальные услуги	82	4,7	81,3	3,6	110,4	4,5	134,6	135,8
Прочие коммунальные социальные и персональные услуги	27	1,5	76,6	3,4	19,0	0,8	70,4	24,8
В других отраслях нематериального производства	19	1,1	32,9	1,5	139,7	5,6	731,5	434,3

* Составлено на основе: [8, с.152-157; 9, с. 91-94; 5, с. 87-88].

Данные таблицы 5 показывают, что в некоторых отраслях наблюдается рост доли занятого населения. Более высокие темпы роста занятого населения в сфере материального производства наблюдается в сельском хозяйстве, охоте и лесоводстве (133,0%).

В то же время в главной отрасли материального производства, т.е. в промышленности, включая электроэнергетику, газ и водоснабжение удельный вес занятости составил лишь 4,8% против 6,9% в 2000 г. В 2019 г. он составил 97,0% уровня 2000 г. В

последние годы положение улучшается. Так, в 2019 г. занятость в рассматриваемой отрасли по сравнению с 2010 г. увеличилась на 11,0%. В будущем можно ожидать более высокие темпы ее развития. Этому может поспособствовать принятый правительством страны курс на ускоренную индустриализацию экономики.

Удельный вес транспорта в общем количестве занятых уменьшился более чем в два раза (с 2,4% до 1,2%). Таким образом, в условиях значительного роста численности населения республики, уменьшение доли занятости в отраслях материального производства, являются неоправданными.

Представляет немаловажный интерес анализ уровня занятости в сфере услуг. По данным таблицы 5 видно, что самый высокий рост занятости наблюдается в сферах оптовой и розничной торговли, ремонте автомобилей, бытовых товаров (2,13 раза). Положительными является темпы роста занятости в сферах образования и науки, здравоохранения, государственного управления и обороны, обязательного и социального страхования.

Приведенный выше анализ показал, что в республике несмотря на положительные тенденции развития в сфере занятости населения, в некоторых отраслях экономики она остается на низком уровне. В этой связи в стране очень развиты трудовая миграция и неформальная занятость.

В экономической литературе и периодической печати официальное количество мигрантов оценивается в пределах 0,46-1,3 млн. чел [1, с. 20; 7; 10]. На наш взгляд, наиболее реальным является общее их число в пределах 0,90-0,95 млн чел.

Важное значение имеет определение численности неформально занятых лиц в экономике. Как пишет Джонмамадов Ш. Б., в республике в условиях переходной экономики функционируют такие специфические формы проявления неформальной занятости, как самозанятость, личное подсобное хозяйство, челночная миграция, детский труд, «мардикорство» [2, с. 15].

Для определения численности лиц, занятых в неформальной сфере экономики можно использовать следующую формулу:

$$\text{ЧНЗНС} = \text{ОЧТР} - \text{КЗН} - \text{КМ} - \text{КУТВ} - \text{КОПБ} + 10\% * \text{КУТВ},$$

где:

ЧНЗНС – численность населения, занятых в неформальном секторе;

ОЧТР - общая численность трудовых ресурсов;

КЗН - количество занятого населения;

КМ - количество мигрантов;

КУТВ - количество учащихся трудоспособного возраста;

КОПБЛ - количество официально признанных безработных лиц;

КРСУ - количества работающих студентов и учащихся (на рынках, ресторанах, кафе, в дехканских хозяйствах, ремонтом автомобилей, строительными работами и т.д.).

Все показатели, приведенные в формуле, нами уже рассмотрены, кроме $10\% * \text{КУТВ}$. Проведенные хронометражные наблюдения показали, что примерно 10% от общего количества студентов и учащихся очного форма обучения во вне учебного времени трудятся на рынках, ресторанах, кафе, в дехканских хозяйствах, строительстве, сфере ремонта автомобилей, бытовых товаров и т.д.

Поставляя все показатели в формулу, получаем значение интересующего нами показателя:

$$\text{ЧНЗНС} = 5521 \text{ тыс. чел.} - 2463 \text{ тыс. чел.} - 950 \text{ тыс. чел.} - 647 \text{ тыс. чел.} - 51 \text{ тыс. чел.} + 647 \text{ тыс. чел.} * 10,0\% = 1474,7 \text{ тыс. чел.}$$

Здесь не учтено количество пенсионеров, работающих в ЛПХ и в фермерских хозяйствах.

Теперь проанализируем количество безработных в стране. Немаловажное значение имеет анализ спроса и предложения рабочей силы на рынке труда республики по данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан (табл. 6).

Таблица 6 – Спрос и предложение рабочей силы на рынке труда Республики Таджикистан – на конец года, человек

Показатели, чел.	Годы					2019 г. в % к			
	2000	2010	2015	2018	2019	2000	2010	2015	2018
Лица, незанятые трудовой деятельностью, ищущие работу, состоящие на учете в службе занятости	54681	59669	72521	92631	106542	194,8	166,3	146,9	115,0
Из них имеют статус безработного	43168	48145	51122	47522	48967	113,4	89,9	95,8	103,0
Заявленная предприятиями потребность в работниках	7883	10473	7275	8982	10201	129,4	87,2	140,2	113,6
Нагрузка незанятого населения на одну заявленную вакансию	6,9	5,7	10,0	10,3	10,4				

* Составлено на основе: [9, с. 98; 5, с. 92].

По данным таблицы видно, что количество лиц, незанятых трудовой деятельностью, ищущие работу, состоящие на учете в службе занятости в 2019 г. составил 106,54 тыс. чел., что выше уровня 2000 г. на 94,8%, 2010 г. – на 66,3%. При этом заявленная предприятиями потребность в работниках в 2000 г. составил 7,88 тыс. чел., в 2010 г. – 10,5 тыс. чел., 2019 г. составил всего лишь 10,2 тыс. чел. Если за 2000-2019 гг. количество лиц, незанятых трудовой деятельностью, ищущих работу, состоящих на учете в службе занятости увеличилось на 94,8 процентов, то заявленная предприятиями потребность в работниках всего лишь на 29,4 процентов. Нагрузка незанятого населения на одну заявленную вакансию составила в 2000 г. – 6,9%, 2010 г. – 5,7%, и 2019 г. – 10,4%. Эти цифры еще раз свидетельствуют о необходимости увеличения вновь создаваемых рабочих мест для привлечения безработных в законную трудовую деятельность.

В то же время, в экономической литературе по-разному определяется уровень общей безработицы [6]. По данным Российского статистического ежегодника, в Республике Таджикистан в 2016 году уровень безработицы составила 6,9% (126,0 тыс. чел.), в 2010 г. он был равен на 11,5% (241,0 тыс. чел.) [4, с. 625-626]. Некоторые исследователи оценивают уровень безработицы до 30%. Так, Коситова У. отмечает в пределах от 25%-27% [3, с. 14]. Таким образом, по расчетам в вышеприведенных источниках, численность безработных в республике превышает данные официального статистического органа страны.

В целом проведенный анализ показал, что в стране существует необходимость в обеспечении сбалансированности спроса и предложения на рынке труда республики. С этой целью необходимо совершенствовать инфраструктуру рынка труда, создать новые рабочие места во всех сферах экономики страны ускоренными темпами, реализовать принятый правительством курс на индустриализацию экономики, совершенствовать трудовую миграцию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ социально-экономических проблем возвратившихся трудовых мигрантов Республики Таджикистан. Общественная организация «Центр инновационного развития», Душанбе, 2018. – 69 с.
2. Джонмамадов Ш. Б. Развитие механизмов регулирования неформальной занятости в переходной экономике (теория, методология, практика). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Душанбе, 2011. – 46 с.
3. Коситова У. О. Женская безработица и её социально – экономические последствия. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе: 2006. – 30 с.
4. Российский статистический ежегодник. 2018 г.: Стат. сб./Росстат. - Р76 М., 2018. – 686 с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2020. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: Издательство ООО «ТоРус», 2020. – 494 с.
6. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
7. Таджикистан занимает 3-е место в России по количеству мигрантов // Sputnik Таджикистан. – URL: <https://tj.sputniknews.ru/migration/20180815/1026454356/tajikistan-zanimaet-mesto-russia-migranty.html> (Дата обращения: 02.08.2021).
8. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2011. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. – 832 с.
9. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2016. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. – 520 с.
10. Трудовая миграция из Таджикистана в цифрах // Медиа группа «ASIA-Plus». – URL: <https://news.tj/ru/news/trudovaya-migratsiya-iz-tadzhikistana-v-tsifrakh> (Дата обращения: 02.08.2021).

УДК 368.1

Шамсуллозода Ш.

**РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРИИ ТАШКИЛОТҲОИ СУҒУРТАВӢ
ДАР БОЗОРИ САРМОЯ**

Дар мақолаи илмӣ мазкур қайд гардидааст, ки сиёсати сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ бо назардошти хусусияти фаъолияти суғуртақунандаи мушаххас, сохтори портфели суғуртавӣ, муҳлатҳои амали шартномаҳои суғурта, эҳтимолияти фарорасии ҳодисаи суғуртавӣ, таҳлили қачравӣҳои имконпазири хавф, талаботҳои бозоргирӣ, ва чӯзҳои берунӣ таҳия карда мешаванд. Ташкилотҳои суғуртавӣ шаклҳои гуногуни сармоягузориро имконият доранд, истифода баранд. Сиёсати сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ бо сиёсати молиявии кишвар алоқамандии зич дорад. Дар шароити рақобати шадид ташкилотҳои суғуртавӣ суғуртавӣ дивидентҳои аз фаъолияти сармоягузорӣ

бадастомада ҳачми ҳаққи суғуртаро (тарифҳоро) ба андозае арзон карда, хизмати суғуртавиरो ба табақаи васеи аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ дастрас мегардонанд.

Калидвожаҳо: ташкилотҳои суғуртавӣ, сиёсати сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ, тарифҳои суғуртавӣ, азнавсуғуртакунӣ, захираҳои суғуртавӣ, бозори сармоягузорӣ, пардохти суғуртавӣ.

Шамсуллозода Ш.

ПРОЦЕСС ИНВЕСТИЦИИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ НА ИНВЕСТИЦИОННОМ РЫНКЕ

В данной научной статье отмечается, что инвестиционная политика страховых компаний с учетом характера деятельности конкретного страховщика, структуры страхового портфеля, срока действия договоров страхования, вероятности наступления страхового случая, анализа возможных рыночных отклонений и потенциальные риски, эти составные части могут быть разработаны. Страховые компании имеют возможность использовать разные формы инвестирования. Инвестиционная политика страховых компаний тесно связана с финансовой политикой страны. В условиях острой конкуренции страховые организации дивиденды, полученные от инвестиционной деятельности, должны быть существенно уменьшены в размере страховых премий (тарифов), а страховые услуги должны быть доступны широкому кругу населения и юридических лиц.

Ключевые слова: страховые компании, инвестиционная политика страховых организаций, страховые тарифы, перестрахование, страховые резервы, инвестиционный рынок, страховые взносы.

Shamsullozoda Sh.

INVESTMENT PROCESS OF INSURANCE COMPANIES IN THE INVESTMENT MARKET

This scientific article notes that the investment policy of insurance companies, taking into account the nature of the activities of a particular insurer, the structure of the insurance portfolio, the duration of insurance contracts, the probability of an insurance event, analysis of possible market deviations and potential risks. Insurance companies have the opportunity to use different forms of investment. The investment policy of insurance companies is closely linked with the financial policy of the country. In the conditions of intense competition between insurance companies, dividends received from investment activities should be significantly reduced in the amount of insurance premiums (tariffs) and insurance services should be made available to a wide range of the population and legal entities.

Key words: insurance companies, investment policy of insurance companies, insurance rates, reinsurance, insurance reserves, investment market, insurance premiums.

Фаъолияти сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ дар рушди бозори сармоя яке аз намудҳои муҳими фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад [1]. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» (аз 23 июли соли 2016, №1349) дар бораи фаъолияти сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ зикр шудааст, ки мутобиқи моддаи 8 қонуни мазкур, ташкилотҳои суғуртавӣ «бо мақсади ба даст овардани даромади иловагӣ, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, бо сармоягузорӣ (ҷойгиркунӣ) – и захираҳои муваққатан озоди суғуртавӣ машғул шаванд. Мутобиқи моддаи 27 Қонуни мазкур, онҳо инчунин уҳдадоранд маблағҳои захираҳои суғуртавиरो дар шароити диверсификатсия, бозгашти, ғоиданоки ва қобили пардохти бо

тартиби тасдиқнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ, инчунин сармоягузорӣ кунанд, ё ба тариқи дигар ҷойгир кунанд. Ташкилотҳои суғуртавӣ ҳуқуқ надоранд, маблағҳои захираҳои суғуртавиرو ба векселҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ сармоягузорӣ карда, аз ҳисоби маблағҳои захираҳои суғуртавӣ қарз диҳанд [2].

Аз як тараф, дар воқеият, андозаҳои калони маблағҳои суғурта бо воридоти ҳақпулиҳои сершумори мукофоти муайян мешаванд, аз тарафи дигар муҳлатҳои ин маблағҳо аз ҷониби суғурташавандагон дар ташкилотҳои суғуртавӣ ҷамъоварӣ шуда, онҳоро ба муассисаҳои пурқудрати молиявӣ қарзӣ табдил медиҳанд, ва боиси он мегарданд, ки суғурта ба бахши стратегии иқтисод мубаддал гардад. Ҷамъшавии андозаи калони маблағҳои пулӣ дар ташкилотҳои суғуртавӣ, имконияти истифодаи онҳо барои ба даст овардани даромади сармоягузорӣ – ин пешзаминаҳои он аст, ки ташкилотҳои суғуртавӣ ниҳодҳои муҳимтарини сармоягузорӣ, субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори сармоя ва захираҳои сармоягузорӣ мебошанд. Тавре ки қайд карда шуд, дар ихтиёри суғуртакунанда маблағҳои азими муваққатан аз уҳдадорихо озод қарор мегиранд, ки ба мақсади ба даст овардани даромад метавонанд, сармоягузорӣ карда шаванд.

Идоракунии самарабахши захираҳои озоди молиявӣ (дар шакли захираҳои суғуртавӣ) имкон медиҳад, ки даромаднокӣ ва устувории молиявӣ соҳаи суғуртавӣ кафолат дода шаванд. Аз ин рӯ, ташкилотҳои суғуртавӣ – сармоягузoron бояд дар бозори сармояҳо хуб самтёбӣ карда, барои таъмини пайвастаи ҷимояи суғуртавӣ, барои рушди босуботи фаъолияти суғуртавӣ, ва на барои ғоидаи кӯтоҳмуҳлат, кӯшиш ба харҷ диҳанд.

Маҳз аз ин рӯ фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ дар тафовут аз фаъолияти сармоягузории сохторҳои дигари молиявӣ аз ҷониби давлат шадидан танзим карда мешавад. Ғайр аз ин, масъулияти назарраси суғуртакунандагон дар назди суғурташавандагон бо назардошти бесуботи имконпазири иқтисодӣ ва сиёсӣ мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад. Зимни амалисозии фаъолияти сармоягузорӣ суғуртакунандагон бо қонунгузории ҷумҳурӣ дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ ва санадҳои дигар роҳнамоӣ мешаванд.

Муҳимияти фаъолияти сармоягузории ташкилотҳои суғуртавӣ боиси зарурати танзими сармоягузориҳои ташкилотҳои суғуртавӣ ҳам дар сатҳи микро, ҳам дар сатҳи макроиқтисод мегардад. Ҳадафи танзими макроиқтисодии фаъолияти сармоягузории суғуртакунандагон маҳдуд кардани сармоягузориҳои суғуртавӣ ба соҳаи иқтисоди миллӣ ва таъмини иҷрои талаботҳои бо нақши суғурта ҳамчун ниҳоди ҷимояи молиявӣ муайяншуда мебошанд. Ҳадафи танзими макроиқтисодӣ – ин ноилшавӣ ба чунин вазъияте мебошад, вақте ки ҷойгиркунии дороиҳои ташкилотҳои суғуртавӣ аз рӯйи ҳаҷмҳои сармоягузориҳо, даромадҳои бадастомадаи сармоягузорӣ, аз рӯйи вақт, макон ва фазо бояд бо уҳдадорихо суғуртакунанда мувофиқа карда шавад. Қисми ҳақпулиҳои ҷамъшудаи суғуртавӣ, ки барои иҷрои уҳдадорихо аз рӯйи пардохтҳои суғуртавӣ таъйин шудааст, дар захираҳои суғуртавӣ ҷамъоварӣ карда мешавад, ки аз уҳдадорихо суғуртакунанда аз рӯйи пардохтҳои суғуртавӣ иборат мебошанд.

Захираҳои суғуртавӣ иҷрои уҳдадорихо суғуртакунандагонро дар назди суғурташавандагон таъмин менамоянд, аз ин рӯ ба ҷойгиркунонии онҳо диққати махсус дода мешавад. Аммо, илова бар дороиҳое, ки захираҳои суғуртавиرو мепӯшонанд, фаъолияти сармоягузорӣ маблағҳои худии суғуртакунандаро, ки бо ҳеҷ гуна ҳолатҳо алоқаманд нестанд, низ фаро мегирад. Зимни идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ хавфҳои марбут ба ҷойгиркунонии дороиҳое, ки захираҳои суғуртавиرو мепӯшонанд, ба назар гирифта мешаванд. Усулҳои идоракунии хавфҳои сармоягузorie, ки нисбати захираҳои суғуртавӣ ба қор бурда мешаванд, ба тамоми сармоягузориҳои ташкилоти суғуртавӣ паҳн мешаванд. Ин бо он тавзеҳ меёбад, ки ҳангоми нокифоягии дороиҳое, ки захираҳои суғуртавиرو мепӯшонанд, суғуртакунанда метавонад ба ҳамаи дороиҳои худ самтгирӣ намояд.

Сиёсати сармоягузорӣ бо назардошти хусусияти фаъолияти суғуртакунандаи мушаххас, сохтори портфели суғуртавӣ, муҳлатҳои амали шартномаҳои суғурта, эҳтимолияти фарорасии ҳодисаи суғуртавӣ, таҳлили қавравихоии имконпазири хавф, талаботҳои бозорғирӣ, чузъҳои берунӣ таҳия карда мешавад. Фаъолияти сармоягузорию суғуртакунанда ба таъмини кафолатҳои уҳдадориҳои суғуртавӣ дар ҳолате мусоидат менамояд, ки агар он дар риояи принципҳои зерин: бозътимодӣ (қобилияти пардохти), фоиданоки, бозгашти, диверсификатсия ва тобеият (дуюмдараҷагӣ) асос ёфта бошад.

Дар феҳристи давлатии суғуртакунандагон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати аввали соли 2021 қариб 18 адад иштирокчию касбии бозори суғурта фаъолият менамоянд, ки сохтори он аз 2 ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ (дар шакли КВД), 15 ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ ва 1 маркази дастгирии суғуртаи мутақобила иборат мебошад. Шумораи онҳо нисбат ба соли 2019 бинобар сабаби барҳамхӯрии ҶДММ “ТС Лидер иншуранс” 1 адад кам гардидааст. Шумораи умумии филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ бошад, дар соли ҳисоботӣ ба 77 адад баробар гардидааст.

Ҷадвали 1. Сохтори иштирокчиёни касбии бозори суғурта (бо адад)

	2019	2020	Тағйирот (+/-)
Ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ	2	2	0
Ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ	16	15	-1
Маркази дастгирии суғуртаи мутақобила	1	1	0
Ҳамагӣ:	19	18	-1
Филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ	77	77	0

Дороиҳои умумии ташкилотҳои суғуртавии кишвар дар соли 2020 412,4 млн. сомонино ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли қаблӣ ба маблағи 40,5 млн. сомонӣ ё 8,9 фоиз кам мебошад. Дар маҷмӯъ саҳми низоми суғурта дар низоми молиявии кишвар ба 1,5 фоиз баробар шуд ва ҳаҷми умумии дороиҳои он дар соли ҳисоботӣ нисбат ба ММД бошад, 0,5 фоизро ташкил дод. Қоҳишҳои умумии дороиҳо дар давоми соли ҳисоботӣ бинобар сабаби кам гардидани дороиҳои ҶСП “Суғуртаи аввалини миллӣ”, КВД “Тоҷиксуғурта”, КВДС “Тоҷиксармоягузор” ва ҶДММ ТС “Муин” ба миён омадааст, ки асосан аз ҳисоби тақсим шудани фоидаи бадастомадаи ташкилотҳои суғуртавӣ ба вуқӯъ пайвастааст.

Диagramмаи 1. Тағйирҳои дороиҳои низоми суғурта дар солҳои 2015-2020

Сарчашма: Идораи назорати суғуртавии Бонки миллии Тоҷикистон

Дар соли ҳисоботӣ уҳдадориҳои тавозунии ташкилотҳои суғуртавӣ 195,0 млн. сомонино ташкил дод, ки нисбат ба соли 2019 ба маблағи 54,7 млн. сомонӣ ё 21,9 фоиз кам мебошад.

Диаграммаи 2. Тағйирёбии уҳдадориҳои тавозунии низоми суғурта дар солҳои 2015 - 2020

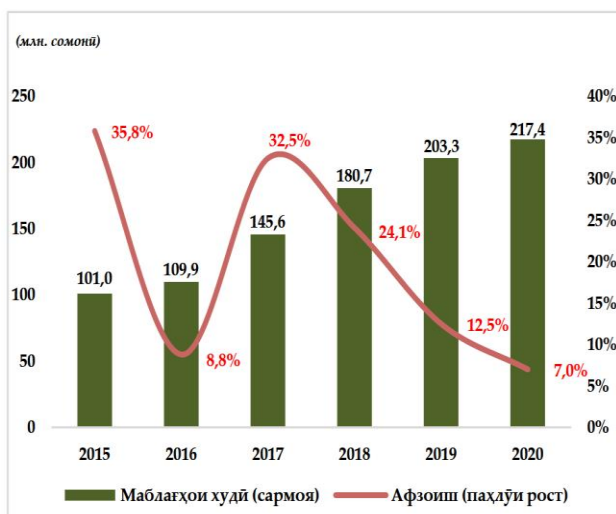
Сарчашма: Идораи назорати суғуртавии Банки миллии Тоҷикистон

Барои сармоягузорӣ ташкилоти суғуртавӣ асосан танҳо он қисми маблағҳои пулии мавҷударо истифода мебаранд, ки фонди суғуртавӣ ва сармояи худиро дар бар мегирад. Бо иборати дигар, ташкилотҳои суғуртавӣ портфели сармоягузорию ташкил медиҳанд, ки ба татбиқи лоиҳаҳои мушаххаси сармоягузорӣ нигаронида шудааст. Таърихи сармоягузорӣ - ин арзёбии рафтори сармоягузорию шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро дар асоси маълумотҳои дақиқ ва воқеӣ аз таърихи созишномаҳои он шаҳодат медиҳад. Таърихи сармоягузорӣ бояд суғуртақунандаҳоро ба худ ҷалб кунад, то он ки таасуроти суғурташавандагони ҳақиқиро ба риояи принципҳои адолатпарварона равона созад. [5].

Маблағҳои худии (сармояи) низоми суғуртаи кишвар дар соли 2020 ба 217,4 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба соли қаблӣ ба андозаи 6,7 фоиз зиёд мебошад. Ин раванд дар самти устувории молиявӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои суғуртавӣ мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Бояд ёдовар шуд, ки қисми асосии маблағҳои худии (сармояи) иштирокчиёни касбии бозори суғуртаро сармояи оинномавии онҳо ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар соли ҳисоботӣ ба 122,9 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба соли гузашта 1,5 фоиз афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 3. Тағйирёбии маблағҳои худии (сармояи) низоми суғурта дар солҳои 2015-2020

Диаграммаи 4. Тағйирёбии сармояи оинномавии низоми суғурта дар солҳои 2015-2020

Сарчашма: Идораи назорати суғуртавии Банки миллии Тоҷикистон

Мукофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ), ки яке аз нишондиҳандаи инъикоскунандаи фаъолнокии ташкилотҳои суғуртавӣ ва сарчашмаҳои асосии даромади онҳо ба ҳисоб меравад, новобаста аз таъсири манфии пандемияи коронавирус (Covid-19) ба иқтисодиёти миллӣ дар соли 2020 бо нишондиҳандаи мусбӣ чамъбаст гардид. Ҳаҷми умумии воридоти он маблағи 235,8 млн. сомониро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2019 ба маблағи 1,5 млн. сомонӣ ё 0,7 фоиз зиёд мебошад.

Чуноне, ки аз таҳлилҳо бармеояд, афзоиши нишондиҳандаи мазкур дар давоми соли 2020 аз ҳисоби зиёд гардидани воридоти мукофоти суғуртавии (ҳаққи суғуртавии) ҶДММ “ТС Бима”, ҶСП ТС “Суғуртаи аввалини миллӣ”, ҶСДММ “Спитамен Суғурта”, ҶСП “ТС Кафил” ҶДММ ТС “Эсхата Суғурта”, КВДС “Тоҷиксармоягузор” ва ҶДММ ТС “Итминон” ба амал омадааст.

Дар соли 2020 воридоти мукофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) аз рӯи шаклҳои суғуртаи ҳатмии давлатӣ ва суғуртаи ҳатмӣ мутаносибан 983,8 ҳазор сомонӣ ва 66,6 млн. сомониро ташкил намуданд, ки нисбат ба соли гузашта мувофиқан 59,3 ҳазор сомонӣ (5,7 фоиз) ва 6,2 млн. сомонӣ (8,6 фоиз) кам гардидаанд. Лозим ба ёдоварист, ки ҳиссаи суғуртаи ҳатмии давлатӣ новобаста аз ҳамасола зиёд шудани шумораи хизматчиёни давлатӣ ва музди маоши онҳо раванди коҳишбӣ дорад. Воридоти мукофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) аз рӯи шакли суғуртаи ихтиёрӣ бошад, дар давоми соли 2020 ба 168,3 млн. сомонӣ баробар шуд, ки ҳиссаи он 71,3 фоизи ҳаҷми умумии воридоти мукофоти суғуртавиرو дар кишвар ташкил медиҳад. Ҳаҷми суғуртаи ихтиёрӣ дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта ба маблағи 7,9 млн. сомонӣ ё 5,0 фоиз зиёд гардид.

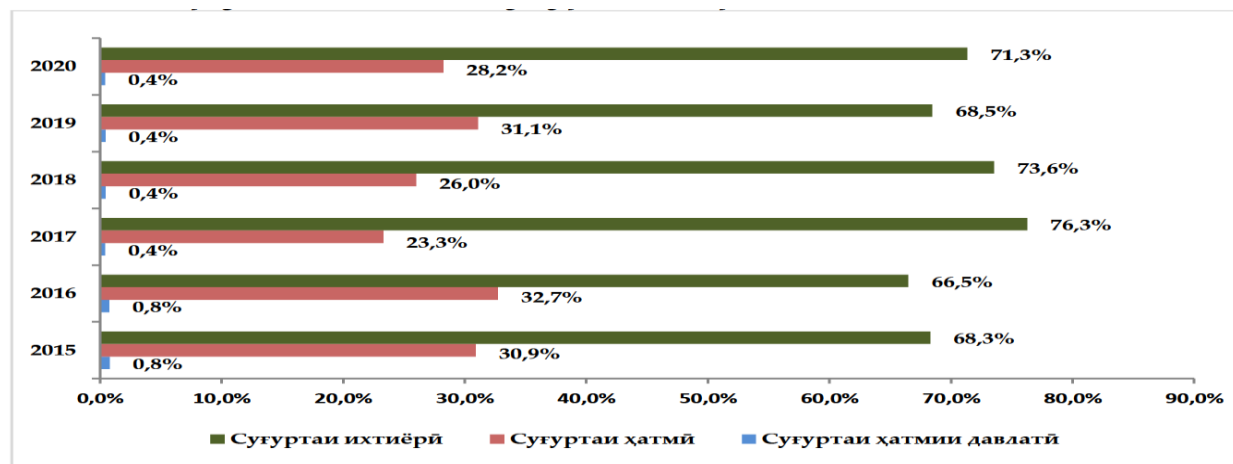
Диаграммаи 5. Тағйирёбии воридоти мукофоти суғуртавӣ дар солҳои 2015 - 2020

Раванди мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки суғуртакунӣ аз рӯи шакли суғуртаи ихтиёрӣ дар кишвар то андозае рушд карда истодааст, ва ташкилотҳои суғуртавӣ низ ҷиҳати тақвият бахшидани он тавассути пешниҳоди хизматрасониҳои муосири суғуртавӣ ба аҳолии кишвар тамоми имкониятҳои мавҷудаи худро истифода намуда истодаанд.

Чуноне, ки аз таҳлилҳо бармеояд, аини ҳол ташкилотҳои суғуртавӣ ба суғурташавандагон аз рӯи 130 намуди шакли ихтиёрии суғурта хизматрасониро ба роҳ мондаанд, ва ин тамоюл рӯ ба афзоиш дорад.

Диаграммаи 6. Тағйирёбии воридоти мукофоти суғуртавӣ аз рӯи шаклҳои суғурта дар солҳои 2019 ва 2020

Азнавсуғуртакунӣ имкониятҳои ташкилотҳои суғуртавиरो барои васеъ кардан ё нигоҳ доштани заминаи муштариён дар шароити имкониятҳои маҳдуди молиявӣ ба таври назаррас зиёд мекунад. Аммо, он барои ташкилотҳои суғуртавие дастрас мебошад, ки аз сатҳи зарурии эътимод аз ҷониби азнавсуғуртакунандагони эҳтимоли бархурдор мебошанд. Маблағи мукофотҳои суғуртавӣ тибқи шартномаҳои суғурта, ки ба азнавсуғуртакунӣ супорида шудаанд, аз қарзи махсус иборат аст, ки аз ҷониби ташкилоти суғуртавӣ тибқи меъёри тарофавии шартномаи азнавсуғуртакунӣ гирифта шудааст.

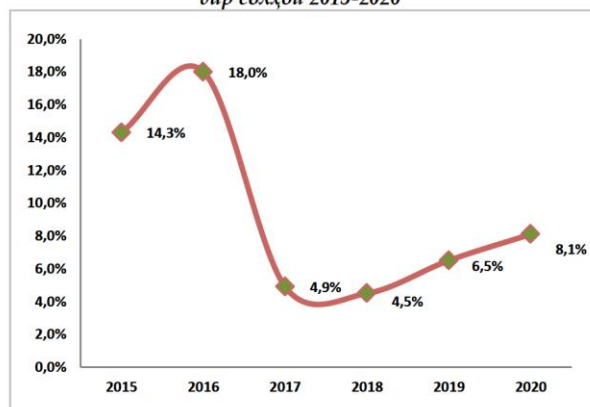
Уҳдадорихои ба азнавсуғуртакунӣ интиқолдодаи ташкилотҳои суғуртавӣ дар соли 2020 ба 35,4 млрд. сомонӣ баробар шуд, ки нисбат ба соли 2019 дар ҳаҷми 50,9 млрд. сомонӣ кам мебошад. Сабаби асосии кам шудани ин нишондиҳанда, пеш аз ҳама аз ҳисоби барҳамхӯрии ЧДММ ТС “Лидер иншуранс” ва коҳишёбии уҳдадорихои ба азнавсуғуртакунӣ интиқолдодаи ЧДММ “ТС Меҳрубон” ва ЧДММ “ТС Боварӣ” ба вуқӯъ пайваستاаст. Мукофоти суғуртавии (ҳаққи суғуртавии) ба азнавсуғуртакунӣ ирсолгардида бошад, дар соли 2020 ба 55,6 млн. сомонӣ баробар шуд, ки ин нишондиҳанда дар қиёс ба соли 2019 ба маблағи 7,1 млн. сомонӣ ё 11,3 фоиз кам мебошад. Ин амалиёт ба он асос меёбад, ки дар соли ҳисоботӣ як ташкилоти суғуртавӣ фаъолияти худро қатъ карда, ташкилотҳои суғуртавии ЧДММ ТС “Боварӣ” умуман маблағ ирсол накардааст ва ЧДММ ТС “Меҳнат” ба азнавсуғуртакунӣ нисбатан камтар маблағ ирсол намудааст, ки ин раванд мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Дар давоми соли 2020 раванди муътадили афзоишёбии пардохт ва чубронҳои суғуртавӣ мушоҳида гардид, ки дар маҷмӯъ онҳо ба 19,0 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба соли 2019 ба маблағи 3,8 млн. сомонӣ ё 24,6 Ҷ зиёд мебошанд. Афзоиши мазкур аз он далолат медиҳад, ки аҳолии кишвар ҳангоми рух додани ҳодисаҳои суғуртавии ба вуқӯъ пайваста барои рӯйпӯш намудани зарарҳои расонидашуда ба ташкилотҳои суғуртавӣ бештар муроҷиат карда истодаанд, ва аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ низ баҳри беҳтар намудани ин нишондиҳанда чораҳои зарурӣ андешида мешаванд.

Диаграммаи 7. Тағйирёбии пардохти (чуброни) суғуртавӣ дар солҳои 2015-2020

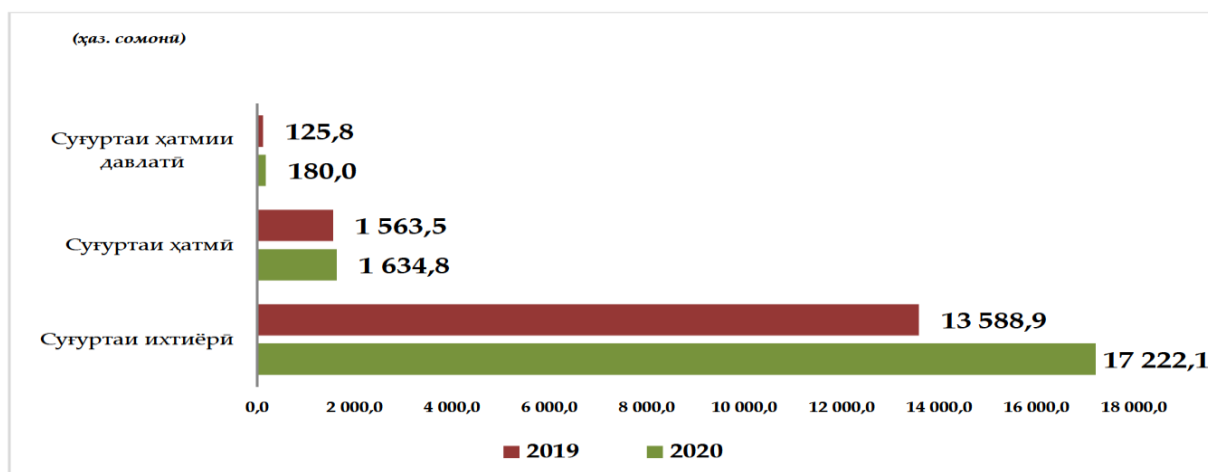

Диаграммаи 8. Тағйирёбии таносуби пардохт (чуброни) суғуртавӣ нисбат ба воридоти суғуртавӣ дар солҳои 2015-2020

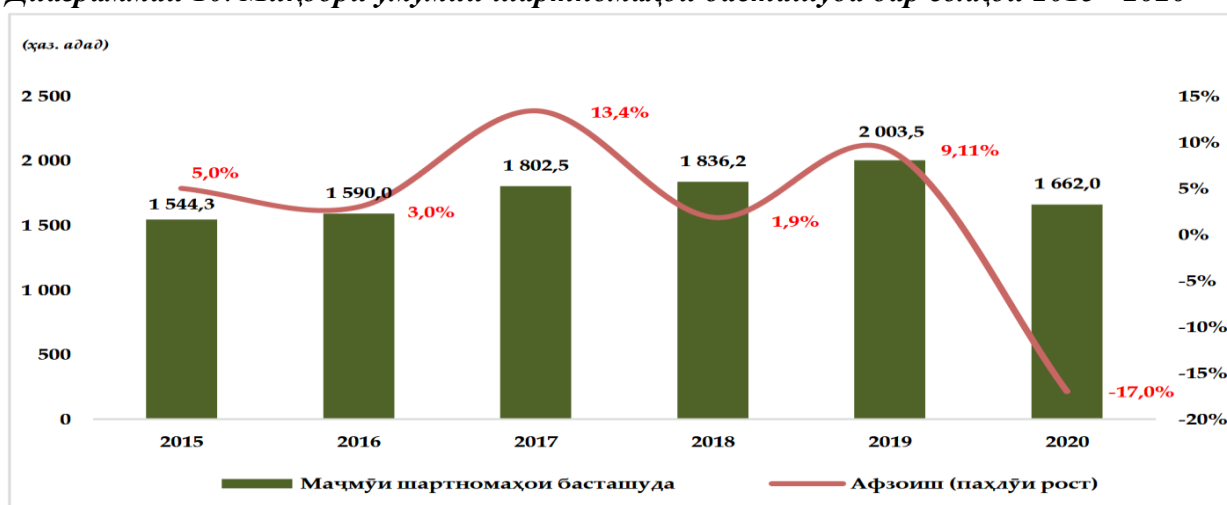
Таносуби пардохти суғуртавӣ (чуброни суғуртавӣ) нисбат ба воридоти муқофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) дар соли ҳисоботӣ ба 8,1 Ҷ расид, ки дар муқоиса ба соли 2019 ба андозаи 1,6 Ҷ зиёд мебошад. Зиёдшавии таносуби мазкур бо сабаби афзоиш ёфтани пардохтҳои суғуртавӣ (чубронҳои суғуртавӣ) аз рӯи ҳодисаҳои рухдодаи суғуртавӣ аст, ки ин раванд тайи солҳои охир афзоиши муътадилро касб намудааст. Ҳамчунин, дар давраи ҳисоботӣ амалишавии пардохтҳои суғуртавӣ (чубронҳои суғуртавӣ) аз рӯи шаклҳои суғурта чунин ҷамъбаст гардидаанд. Аз рӯи шакли суғуртаи ихтиёрӣ дар соли 2020 ба маблағи 17,2 млн. сомонӣ пардохту чубронҳо амалӣ карда шудаанд, ки дар муқоиса ба соли қаблӣ ба андозаи 3,6 млн. сомонӣ ё худ 26,5 Ҷ зиёд мебошанд. Ҳиссаи чуброн ва пардохтҳо аз рӯи шакли суғуртаи ихтиёрӣ дар ҳаҷми умумии пардохту чубронҳои суғуртавӣ 90,5 Ҷро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2019 1,5 банди Ҷ афзудааст. Аз рӯи шакли суғуртаи ҳатмии давлатӣ ва суғуртаи ҳатмӣ бошад, дар моҳҳои январ-декабри соли 2020 пардохт ва чубронҳои суғуртавӣ мутаносибан 180,0 ҳазор сомонӣ ва 1 634,8 ҳазор сомониро ташкил намуданд, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта суғуртаи ҳатмии давлатӣ 43,1 Ҷ ва суғуртаи ҳатмӣ бошад, 4,6 Ҷ афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 9. Тағйирёбии пардохти (чуброни) суғуртавӣ аз рӯи шаклҳои суғурта дар солҳои 2019 ва 2020

Миқдори умумии шартномаҳои басташуда дар соли 2020 ба 1 662,0 ҳазор адад баробар шуд, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2019 ба миқдори 341,5 ҳазор адад кам гардидааст. Вале, новобаста аз кам шудани шумораи шартномаҳои басташуда тамоили зиёдшавии воридоти мукофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) мушоҳида гардид. Ин омил аз он шаҳодат медиҳад, як қисми муайяни шартномаҳои суғуртавии дар давоми соли қорӣ басташуда ба маблағҳои суғуртавии нисбатан калон баста шудаанд.

Диаграммаи 10. Миқдори умумии шартномаҳои басташуда дар солҳои 2015 - 2020

Ҷоидаи софи ташкилотҳои суғуртавӣ дар соли 2020 ба 76,0 млн. сомонӣ баробар шуд, ки дар қиёс ба соли 2019 ба маблағи 21,4 млн. сомонӣ ё 39,2 фоиз зиёд мебошад ва ин нишондод аз мавриди истифодаи самаранок қарор гирифтани маблағҳои захираҳои суғуртавии ташкилотҳои суғуртавии кишвар шаҳодат медиҳад.

**Нишондиҳандаҳои асосии даромаднокии
низими суғурта дар соли 2020**

Чуноне, ки таҷрибаи байналмилалӣ собит менамояд, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ифодакунандаи самаранокӣ ва ҷолибнокии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ин меъёри даромаднокии онҳо мебошад. Нишондиҳандаи даромаднокии низими суғуртаи ҷумҳурӣ аз рӯи дороиҳо (ROA) дар соли 2020 ба ҳисоби миёна 8,6 фоизро ташкил дода, нишондиҳандаи даромаднокӣ аз рӯи сармоя (ROE) бошад, ба 20,9 фоиз баробар гардид.

Маблағҳо аз фаъолияти бомуваффақияти сармоягузорӣ, чун талаботи бозор барои маблағгузори бештари рушди суғурта равона карда мешаванд: субсидияҳо ба намудҳои хавфноки суғурта, таҳияи намудҳои нави суғурта, бозомӯзии кадрҳо ва ғайра [4].

Маҳз аз ин рӯ ҳуқуқи суғурташавандагон ба сармоягузорӣ қардани захираҳои суғуртавӣ ва дигар маблағҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” (аз 23 июни соли 2016, № 1349), инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” (аз 12 майи соли 2007) муқаррар карда шудааст, ки дар онҳо кафолатҳои ҳуқуқӣ ва афзалиятҳои сармоягузориҳо ба соҳаи иқтисоди ҷумҳурӣ сабт гардидаанд. Аҳамияти ин қонунҳоро набояд нодида гирифт, зеро дар давраи гузариш ба бозор онҳо соҳаи сармоягузориҳо дар иқтисоди ҷумҳурӣ ба танзим дароварда, кафолати татбиқи сиёсати дарҳои кушода мебошанд.

Ба ғайр аз ин, соҳаи суғурта самтҳои васеи сармоягузориҳо фаро гирифта, ба рушди иқтисодии мамлақати худ, алалхусус, саноат ва тичорат мусоидат менамояд. Ташкилотҳои суғуртавӣ қарзҳоро дар шаклҳои гуногун пешниҳод карда, сахмияҳоро дар бозори кушод, озод харидорӣ намуда, як қисми ба истилоҳ, бозори сармоягузориҳои дохилиро ташкил медиҳанд. Дар мамлақатҳои тараққикарда гоҳо дар эълонтахтаҳои назди биноҳои нави сохташаванда мушоида карда мешавад, ки лоиҳаи мазкур аз ҷониби кадом ширкати суғуртавие рӯи қор омадааст [6].

Ташкилотҳои суғуртавӣ яке аз сармоягузориҳои калонтарин дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба ҳисоб мераванд. Тибқи маълумоти NIFI - и Вазорати молияи Россия, ҳаҷми умумии сармоягузориҳо, ки аз ҷониби ширкатҳои суғуртаи Аврупо, Ҷопон ва ИМА идора карда мешаванд. Масалан дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико то 30% ҳаҷми умумии сармоягузорӣ аз ҷалби пардохтҳои суғуртаи ҳаёт рост меояд [3].

АДАБИЁТ

1. Ашуров Г.Д., Султонов З.С. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(32)-2020, С. 206-210.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” (аз 23 июли соли 2016, №1349).
3. Федоровой Т.А. Страхование: 3 - е издание переработанное и дополненное //Москва: 2009. С. 942. Издательство «Магистр» - 1005 с.

4. Черненко А.Л. Страховое дело в вопросах и ответах //Учебное пособие для студентов экономических вузов и колледжей. Серия «Учебники, учебные пособия». Составитель Басаков М.И. Ростов - на - Дону: 1999. - С. 388. Издательство «Феникс» - с. 576.
5. Шаропов Н. Страховой бизнес: словарь справочник по страхованию с краткими комментариями //2 - е издание; переработанное и дополненное. Душанбе: 2011. - С.154 Издательство ООО «Сармад - Компания» 634с.
6. Шаропов Н., Буриева М., Ҳомидов А. Фаъолияти суғурта (дастури таълими) //Душанбе: 2010. - С.179. Чоп шудааст дар ҚДММ “МТН Занд”- 256 с.

УДК 339.5

Турсунов Х.М., Чабборов А.И.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ ГУМРУКИ ТОЧИКСТОН

Дар мақола масъалаҳои мукаммалгардонии механизмҳои иқтисодии идоракунии низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муайян карда шудааст, ки низоми гумруки мамлакат то имрӯз ба як ниҳоди муҳими давлатии фарогирандаи комплекси қисматҳои иқтисодӣ-ҳуқуқии ҳосияти бисёрсоҳадошта табдил ёфта ба яке аз ба яке аз омилҳои ва воситаҳои рушди иқтисодиёти мамлакат мубаддал гашт. Ҳамзамон, дар мақола фаъолияти иқтисодии мақомоти гумрук, ки ба механизмҳои истифодаи самаранок судманди захираҳои дар раванди иҷрои вазифаҳои гумрук, ки дар шакли хизматрасониҳои гумруки рӯи қор меояду алдоқамандӣ дорад, дар риштати таҳлил гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: муносибатҳои иқтисодии беруна, низоми гумрук, идоракунии низоми гумрук, хизматрасониҳои гумруки, механизмҳои иқтисодӣ, бучет, боҷи гумруки, пардохти гумруки ва ғ.

Турсунов Х.М., Джабборов А.И.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются вопросы совершенствования экономического механизма управления таможенной системы Республики Таджикистан. Определено, что таможенная система республики настоящая время превратилась на одна из важных государственный институт, которые охватывает экономически-правовой комплекс, имеющий многотрасевой характер. Кроме того, в статье анализирован экономической деятельности таможенной системы, которые связаны с эффективным и рациональное использование ресурсов в процессе выполнения задачи таможенной службы, проявляющие в предоставлении таможенных услуг.

Ключевые слова: внешнеэкономические отношений, таможенная система, управление таможенная система, таможенных услуг, экономического механизма, бюджет, таможенной пошлины, таможенные платы, и тд.

Tursunov Kh.M., Dzhabborov A.I.

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM MANAGEMENT OF THE CUSTOMS SYSTEM OF TAJIKISTAN

The article examines the issues of improving the economic mechanism of management of the customs system of the Republic of Tajikistan. It is certain that the customs system of the republic has now turned into one of the most important state institutions, which embraces the economic and legal complex of a multiracial nature. In addition, the article analyzes the economic activities of the customs system, which are related to the effective and rational use of resources in the process of fulfilling the tasks of the customs service, manifesting in the provision of customs services.

Key words: foreign economic relations, customs system, management of the customs system, customs services, economic mechanism, budget, customs duties, customs fees, etc.

Мутобиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 “дар оянда мақсадҳои сиёсати беруна бояд ба фароҳам овардани шароитҳои беруна мусоидаткунандаи рушд, таҳкимдиҳии мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ равона карда шаванд. Дар ин робита истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ ва табиӣ, аз ҷумла таҳкимбахшии потенциали институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий, рушди индустриалии ояндаро муайян месозад ва гузаришро аз иқтисоди аграрию индустриалӣ ба индустриалию аграрӣ таъмин мекунад” [5], дар маркази ҳадафи стратегӣ қарор дорад. Дар ҳалли ин масъалаҳои бунёди рабобити оқилонаи муносибатҳои иқтисоди беруна, ки истифодаи дастовардҳои илмиву техники ва технологияи ҷаҳониро барои таъмини рушди иқтисодии мамлакат мусоидат менамояд, вазифаи муҳими давраи нави рушди мамлакат мебошад. Дар ин ҷода ташкили фаъолияти пурсамрар ва такмили механизмҳои рушди низоми гумрукӣ нақши калидӣ дорад

Низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз ба як ниҳоди муҳимми давлатии фарогирандаи комплекси қисматҳои иқтисодӣ-ҳуқуқии хосияти бисёрсоҳадошта табдил ёфтааст. Рушди низоми гумрук инчунин ниҳоди фаъоли тағйирёбии бозори иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва ташаккули баҳши иқтисодии берунии иқтисодиёт гардид. Низоми гумрук дар давраи амалкарди худ ба яке аз омилҳо ва воситаҳои рушди иқтисодиёти мамлакат мубаддал гашт. Дар ин ҷо, нақш ва аҳамияти танзими гумрукии фаъолият оид ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодиёти миллии бозори дохилӣ ва инчунин вазифаи сарчашмаи устувори пур намудани бучети давлатӣ ва умуман захираҳои молиявии давлат дар назар дошта шудааст.

Маълумоти ҷадвали 1 мақоми низоми гумрукро дар рушди иқтисодии ҷумҳурӣ нишон медиҳанд ва аз он далолат мекунанд, ки гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ, ки тавассути механизми иқтисодӣ-ташкिलии низоми гумруки ҷумҳурӣ хизмат расонида мешавад соли 2019 миқдори 3972,9 миллион долларро ташкил дод, ки 55% ММД мебошад. Ин нишондиҳандаҳо дар муқоиса бо соли 2011 тамоюли камшавиро дорад. Ба андешаи мо, сабаби асосии ин тамоюл коҳиш ёфтани ҳаҷми содироти маҳсулоти ашёи хом, пеш аз ҳама нахи пахта мебошад, ки коркарди он дар дохили ҷумҳурӣ зиёд шуда истодааст. Инчунин бо дарназардошти гузариши иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба модели воридотивазкунии афзоиши иқтисодӣ ҳаҷми воридот низ коҳиш ёфт. Дар давраи таҳлилшаванда ҳаҷми ММД бо нархи ҳамон солҳо бештар аз 2,5 маротиба зиёд гардида, мутаносибан ҳаҷми даромади бучети давлатӣ зиёда аз 2,6 маротиба афзоиш ёфт. Таносуби ҳаҷми даромади бучети давлатӣ дар ММД дар давраи солҳои 2011-2019 ба миқдори 0,6 банди фоизӣ зиёд шуд. Пардохтҳои гумрукии ба бучети давлатӣ гузаронидашуда аз 2946,2 то 7887,7 миллион сомонӣ афзоиш ёфт, яъне 2,6 маротиба зиёд шудааст.

Динамикаи нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи мақоми низоми гумрук дар механизми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистона

Нишондиҳандаҳо	2011	2019	Тағйирот	
			Мутлақ	Нисбӣ, %
ММД (бо нархи ҳамон солҳо), миллион сомонӣ	30071,1	77354,7	47283,6	257,2
ММД бо миллион доллар	6601,7	8198,0	1597	124,2
Гардиши савдои хориҷӣ, миллион доллар	4463,3	3972,9	- 490,4	89,0
Бо % нисбат ба ММД	67,6	48,4	-	-12,5
Даромадҳои буҷети давлатӣ, миллион сомонӣ	8937,9	23490,4	14552,5	262,8
Бо % нисбат ба ММД	29,7	30,3	-	0,6
Пардохтҳои гумрукии ба буҷети давлатӣ гузаронидашуда, миллион сомонӣ	2946,2	7887,7	4941,5	267,7
Бо % нисбат ба даромадҳои буҷети давлатӣ	32,9	33,5	-	0,6

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019, саҳ. 12-14, 455-480; Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019, саҳ. 12-14, 461

Бояд такид намуд, ки сифат ва ё ҳосияти иқтисодии ҷаҳонии муосирро аксар ноустуворӣ ва бесуботӣ ташкил додааст, рушди ҳақиқӣ он коҳиш ёфтааст [2]. Вобаста ба ин механизмҳои низоми гумрукӣ Тоҷикистон бо мақсади коҳиш додани таъсири ҳодисоти манфии иқтисодии ҷаҳонӣ ба иқтисодии миллӣ низ такмил ёфта истодааст ва сифати чандирӣ гирифтааст. Таҳлили фаъолияти низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир нишон медиҳад, ки акнун дар ҷумҳурӣ ниҳоди давлатии мукаммали муосири бисёрфунксионалии кори гумрук амал мекунад, ки барои иҷрои нақши муҳим на танҳо дар низоми танзими робитаҳои иқтисодии берунӣ, балки умуман барои танзими иқтисодӣ нигаронида шудааст. Ба ин такмили мунтазами механизмҳои иқтисодӣ ва ташкилии низоми гумрук мусоидат намуданд.

Зери мафҳуми механизмҳои низоми гумрук метавон маҷмӯи унсурҳои ҷудоғонаро фаҳмид, ки барои таъмини амалисозии вазифаҳои низоми гумрук равона карда шудаанд. Ба ҷунин қисматҳо ё механизмҳо дар навбати аввал инҳо мансуб мебошанд:

- механизмҳои пешгӯӣ ва банақшагирии фаъолияти гумруки мамлакат;
- механизмҳо ва методҳои идоракунии захираҳои молиявӣ;
- идоракунии раванди фурӯши молҳо, ки дар низоми моликияти давлатӣ гардиш мекунанд (конфискатҳо);
- ташкили низоми ҳавасмандгардонии иқтисодии ҳайати кормандони низоми гумрук, муносибатҳои меҳнатӣ.

Дар мавриди идоракунии низоми гумрук, пеш аз ҳама, бояд ба истифодаи механизмҳои фаъолияти иқтисодии гумрук такия намуд.

Расми 1. Сохтори фаъолияти иқтисодии низоми гумрук

Фаъолияти иқтисодии мақомоти гумрук ба механизмҳои истифодаи самаранокӯ судманди захираҳо дар раванди иҷрои вазифаҳои гумрук, ки дар шакли хизматрасониҳои гумрукӣ рӯи қор меояд, алоқамандӣ дорад. Сохтори фаъолияти иқтисодии низоми гумрук дар расми 1. оварда шудааст.

Бояд хотиррасон кард, ки механизмҳои иқтисодии низоми гумрук аз механизмҳои иқтисодие, ки дар ниҳодҳои дигари ҳокимияти давлатӣ амал мекунанд фарқ дорад. Механизмҳои иқтисодии низоми гумрук барои ҷумҳурӣ нав буда, таҷрибаи кофӣ надоранд ва дар марҳилаи тақмилиёбии доимӣ қарор доранд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки механизми иқтисодии низоми гумрук ҳанӯз бо заминаҳои методологӣ ва асноди қонунгузори дахлдор ба таври кофӣ таъмин карда нашудаанд. Онҳо ҳамаи низоми гумрукро хизмат мерасонанд, вазифаҳои гуногун ва сершумори ташкилотҳоро иҷро менамоянд ва зимнан дар низоми муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо ташкилотҳои гуногун баромад намуда, бо механизмҳои иқтисодии онҳо муқотиба анҷом медиҳанд.

Дар фаъолият ё амалкарди механизми иқтисодии низоми гумрук омилҳои бисёри хосияти соҳавӣ ва минтақавидошта таъсир мерасонанд. Масалан, амали омилҳои соҳавӣ бевосита бо он алоқаманд мебошад, ки унсурҳои низоми гумрук ҳолати рушди фаъолияти иқтисодии берунӣ ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳуриро муайян мекунанд, чунки онҳо мақомоти бахши иқтисодиёти берунӣ, пеш аз ҳама назорати содиркунанда ва воридкунандагон мегарданд.

Дар мавриди таъсири омилҳои минтақавӣ бошад, ҳаминро метавон гуфт, ки таъсири ин қабил омилҳо дар ду самт зоҳир мешавад:

- а) наздикшавии мақомоти (нуқтаҳои) низоми гумрук бевосита ба минтақаҳо ё ҳудудҳои мамлакат, ки дар он ҷойҳо субъекти хоҷагидори минтақа иштирокчиҳои фаъолияти иқтисодии берунӣ мебошад;
- б) мақомоти гумруки дар сарҳадҳо ва дохили мамлакат ҷойгир буда, умуман манфиатҳои миллии кишварро ҳимоя мекунанд.

Низоми гумрук ҳам ба шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам ба шахсони воқеӣ хизмат мерасонад ва ин хусусияти муҳимми он мебошад. Дар маҷмӯъ механизмҳои системаи идоракунии низоми гумрук ҳам методҳои маъмурӣ ва ҳам методҳои бозориро узван бо ҳам пайваست менамояд. Масалан, миқдори пардохтҳои гумрукӣ ба бучети давлатӣ, ки онҳоро давлат

муайян мекунад, методи марказонидашудаи банақшагирӣ буда, чун методи маъмурии идоракуни баромад мекунад. Аз тарафи дигар, низоми гумрук фаъолияти худро дар асоси истифодаи механизмҳои бозорӣ ташкил мекунад. Масалан, бо дарназардошти методҳои бозорӣ раванди фурӯши молҳои идора мекунад, ки дар низоми моликияти давлатӣ дар гардиш қарор доранд. Ғайр аз ин, хизматрасониҳои бе музди машваратӣ ва иттилоотии ҳайати кормандони мақомоти гумрук ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии берунӣ ва таълими мутахассисони барасмиятдарории гумрукии муздноқро, иҷро карда мешавад ба методҳои бозории фаъолият ва идоракунии низоми гумрук мансуб мебошанд. Ҷоида ё захираҳои молиявӣ аз ин намуди фаъолият дарёфтшуда манбаи ташаккули фонди рушди низоми гумрук мебошад.

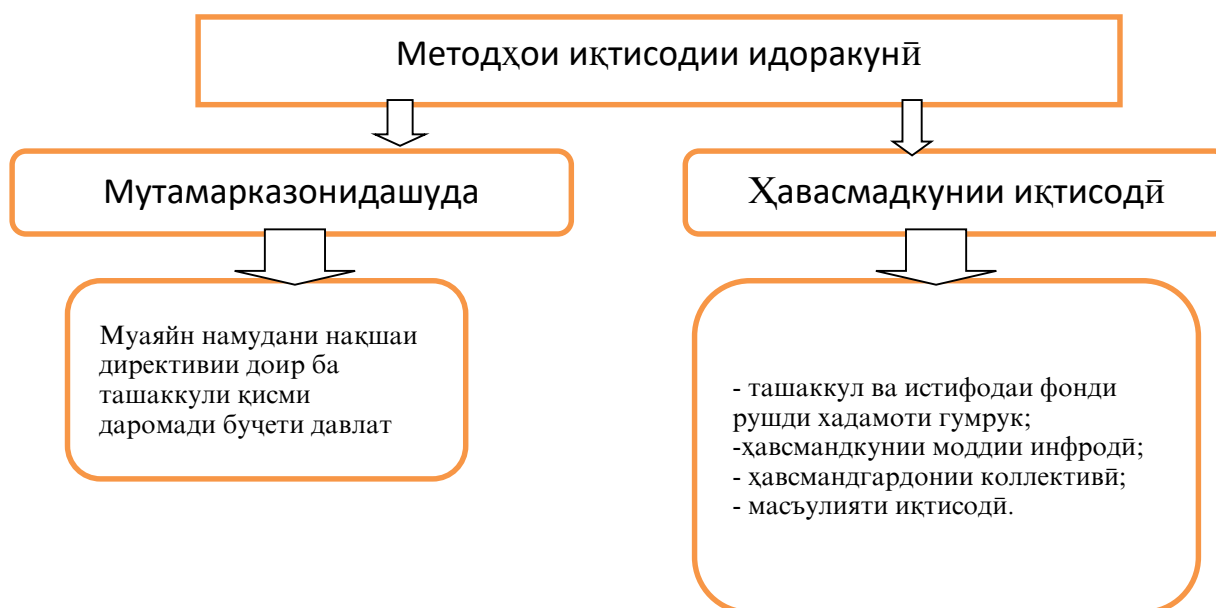
Ба механизми иқтисодии низоми гумрук ниҳодҳои бозори молиявӣ таъсири калон мерасонанд, чунки тавассути онҳо ҳаракати воситаҳои молиявӣ ба буҷет воридшаванда мегузаранд. Дар ҳақиқат низоми гумрук ба низоми ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ бо бонкҳои сершумор (филиалҳои онҳо) дохил мешавад.

Аз ин рӯ, кормандони низоми гумрук бояд донишҳои молиявӣ дошта, муҳтавои иқтисодии фаъолияти бонкҳои донанд, қобилияти ҳалли масъалаҳои низоми сугуртаро, алалхусус масъалаи сугуртаи захираҳои пулӣ аз хатарҳо, ки дар низоми бонкӣ ҷой доранд дошта бошанд.

Яке аз хусусиятҳои механизми иқтисодии низоми гумрук инчунин системаи маблағгузориҳои онҳо мебошад. Ба ҳайси манбаи дастгирии молиявӣ фаъолияти низоми гумрук ҳам маблағгузориҳои буҷетӣ ва ҳам захираҳои фонди худ рушди низоми гумрук баромад мекунад, ки аз ҳисоби захираҳои хизматрасониҳои пардохташаванда дарёфтшуда ташаккул меёбанд. Охири таъйиноти мақсаднок дошта, барои пардохти музди меҳнати кормандони низоми гумрук истифода мешавад. Ҳамин тавр, низоми гумрук дорои ҳолати фаъолият аз рӯи принсипи худтаъминкуни мебошад, ки ин хусусияти на он қадар муҳими онро муайян месозад.

Чамбасти ҳамаи гуфтаҳои боло аз мураккабии механизми низоми таҳқиқшаванда далolat мекунад, ки аз унсурҳои сершумори бо ҳам алоқаманд иборат мебошад. Ҳар як унсур ҷойи муайяни худ ва умуман сатҳи ба низом таъсир расониданро дорад. Зимнан, ба эътибор нагирифтани унсурҳои алоҳида мумкин нест, чунки метавонад занҷири ягонро, ки аз қори хуб ба роҳмондашудаи ҳар як унсурҳои механизми низоми гумрук иборат мебошад барҳам диҳад. Бо вучуди ин, барои ҳамоҳанг ва устувор гардонидани фаъолияти системаи механизми иқтисодии низоми гумрук мақом ва аҳамияти унсурҳои ҷудоғонаи он фарқ мекунад. Инро метавон чунин фаҳмонд, ки унсурҳои ҷудоғонаи механизми иқтисодӣ дар байни худ алоқаҳои гуногун ва байни худ озод набуданро доранд. Аз нуқтаи назари алоқаҳои сабабӣ-натичавӣ амалкарди яке аз унсурҳои он метавонад чун натичаи амали дигар унсур баромад намояд. Як унсур дорои алоқаи мустақим буда, дигар унсур бо унсурҳои дигари занҷири механизмҳои низоми гумрук алоқаҳои баръакс дорад.

Дар низоми идоракунии ҳадамоти гумрук методҳои иқтисодии идоракуни нақши калидӣ дорад. Методҳои иқтисодии идоракуни, муайян намудани нақшаи директиви доир ба ташаккули қисми даромади буҷети давлат, ташаккул ва истифодаи фонди рушди ҳадамоти гумрук, хавсмандкунии моддиву коллективӣ ва методҳои баланд бардоштани масъулияти иқтисодиро дар бар мегирад, ки дар расми 2. оварда шудааст.

Расми 2. Методҳои иқтисодии идоракунии хадамоти гумрук

Дар системаи механизмҳои иқтисодии низоми гумрук банақшаگیرӣ ва пешгӯиҳои фаъолияти гумрук унсурҳои муҳим мебошад. Ин унсурҳоро метавон аз рӯи ду мавқеъ баррасӣ намуд:

Якун, баррасии амалкарди низоми гумрук ҳамчун сохтори давлатие, ки уҳдадорихо ва вазифаҳои иқтисодии зерини ба он вогузуршударо иҷро менамояд:

а) иқтисодӣ, ки аз танзими фаъолияти иқтисодии берунӣ ва иҷрои вазифаи фискалӣ -пур намудани бучети давлатӣ иборат мебошад;

б) протекционалисти-ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ баҳри рақобатпазирии онҳо бо моли хориҷӣ;

в) провентиви-мубориза бо гардиши ғайри қонунии молу воситаҳои нақлиёт дар худуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Дуҷум, баррасии низоми гумрук ҳамчун низоми хоҷагидор, агенти макроиқтисодиёт бо ташкилотҳои он (минтақавӣ, нуқтаҳои гумрук, муассисаҳои таълимӣ, озмоишгоҳҳо, марказҳои ҳисоббарорӣ ва ғайраҳо) мебошад. Дар ин ҷанба кори гумрук чун субъекти хоҷагидор амали принципҳои банақшаگیرӣ ва пешгӯиҳо аз сар мегузаронад. Мақоми болоии низоми гумрук ба мақоми поёни низоми нишондиҳандаҳо хабар медиҳад, ки онҳо пардохтҳои гумрукӣ ба бучети давлатӣ, захираҳои молиявии Фонди рушди низоми гумрук, нишондиҳандаҳои назоратии дарёфти захираҳо, шумораи кормандон, нишондиҳандаҳои хароҷот тибқи унсурҳо барои нигоҳ доштани низоми гумрук, микдор ё ҳаҷми маблағгузори сохтмони асосӣ, таъминоти моддӣ-техникӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки ҳангоми банақшаگیرӣ мақомоти болоӣ бисёр вақт омилҳои объективиро, ки ба низоми нишондиҳандаҳо таъсир мерасонанд пурра ба ҳисоб намегиранд. Дар ҳоли ҳозир «банақшаگیرӣ аз база» методи нисбатан паҳншудаи банақшаگیرӣ мебошад. Ин метод ҳатто метавонад дар иқтисодиёти устувор ҳам бо қайдҳои шартҳои калон қобили қабул бошад. Аммо, дар иқтисодиёти ноустувор истифодаи методи додашуда дар таҷрибаи банақшаگیرӣ тасвири воқеиро намедихад. Ҳамон тавр, ки дар боло қайд намудем низоми гумрук механизми иқтисодии махсуси худро дорад. Бинобар ин, коркарди методикаи банақшаگیرӣ ва пешгӯиҳои зарур мебошад, ки дар баҳисобгирии фаъолияти ҳамаи унсурҳои низоми гумрук ва омилҳои асосии ба самаранокии кори онҳо таъсиркунанда заминагузори мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ, масалан дар таҳқиқоти Осинсев О.В. [4], дар ин самт коркардҳои муайян дида мешаванд. Чунин коркардҳо бояд

инкишоф ёбанд ва дар таҷрибаи банақшагирӣ, пешгӯӣ ва баҳогузори фаъолияти мақомоти гумрук истифода шаванд.

Захираҳои молиявӣ унсурҳои муҳимтарине мебошанд, ки ба таркиби механизми иқтисодии низоми гумрук дохил мешаванд. Аз ин рӯ, идоракунии ин захираҳо ҳалқаи муҳимтарини идоракунии низоми гумрукро ташкил медиҳад.

Чудо намудани механизм дар системаи идоракунии низоми гумрук, ки бо идоракунии захираҳои молиявӣ алоқаманд мебошад пурра асоснок ва зарур аст. Чунки маҳз сохтани механизми амалкунандаи идоракунии захираҳои молиявӣ имконият медиҳад, ки сохтори гумрукро муносиб гардонид, онро барои иҷрои устувор ва самараноки вазифаҳои сафарбар намоем. Ғайр аз ин, маҳз тавассути танзими молиявӣ ҷойи васли манфиатҳои давлат ва низоми гумрук пайдо мешавад. Ташкили моҳиронаи низоми идоракунии захираҳои молиявӣ барои фаъолияти муносиби ҳамаи унсурҳо ё қисматҳои низоми гумрук мусоидат мекунад.

Тавачҷуҳи асосие, ки мо ба идоракунии захираҳои молиявӣ ҳамчун меҳвари истифодаи механизми иқтисодии низоми гумрук зоҳир намудем, маънои таъҷиб намудан ба назарияи монетарии рушди иқтисодиётро надорад. Тибқи ин назария тавассути таъмини устувории молиявӣ, ки асосан дар заминаи методи озоди бозорӣ (бидуни даҳлати давлат) амалӣ карда мешавад, аз тариқи худтанзимкунӣ низоми устувор ва мунтазам рушдкунанда таъмин карда мешавад [6]. Маҳз ҳамин назария ба ҳайси асос барои «ислоҳот номидашавандаи» иқтисодиёти мамлакатҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр вақт истифода шуд. Аммо, ба андешаи мо, истифодаи ин назария дар шароити ҷумҳурӣ иштибоҳ буд ва ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба таври манфӣ инъикос ёфт.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти имкониятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва табиӣ-захиравии он, фитрати осеб доштани низоми иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаи ҷумҳурӣ ва анъанаҳои миллӣ методҳои монетарӣ қобили қабул нестанд. Бидуни иштироки фаъолонаи давлат дар низоми танзими иқтисодиёти миллӣ ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ расидан имкон надорад. Бинобар ин, дар ҷумҳурӣ давлат на танҳо дар танзими таъмини сохтори самараноки тақрористеҳсол ва пешравии сохтори иқтисодиёт фаъолона иштирок менамояд, балки ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт диққати афзалиятнок медиҳад.

Саноатикунонии босуръати мамлакатро ҳадафи ҷоруми стратегияи рушди ҷумҳурӣ эълон намудан шаҳодати гуфтаҳои боло мебошад. Дар ин ҷо ҳам, механизми молиявӣ ҳамчун воситаи (ниҳоят таъсирноки) сафарбаркунии захираҳои молиявӣ ба низоми таъмини рушди иқтисодии мамлакат ва танзими давлатии иқтисодиёт баромад мекунад. Дар алоқамандӣ бо ин фаҳмиш механизми молиявӣ дар комплекси механизми иқтисодии низоми гумрук чун воситаи таъсирбахш баромад мекунад. Дар ин замина, он бояд аввалан, ба ҳайси шартҳои муҳим ва асосии баланд бардоштани сатҳи самаранокии фаъолияти низоми гумрук ва баъдан, чун объекти танзими давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирад.

Манфиати возеҳу равшани давлат аз дастгирии фаъолияти низоми гумрук, таъмини ҳолати муътадил ва рушди он вучуд дорад. Ин бо зарурати иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои муқаррарнамудаи давлат аз тарафи мақомоти гумрук алоқаманд мебошад. Бештар дар ин ҷо иҷрои вазифаҳои фискалии низоми гумрук – гузаронидани маблағи андоз, бочҳо ва пардохтҳои гумрукӣ ба назар мерасанд. Дар ҳоли ҳозир ҳиссаи бочҳо ва андозҳо тавассути низоми гумрук қисми муҳими даромадаи бучети давлатиро ташкил медиҳад. Иҷроиши нақша аз рӯи намудҳои пардохтҳои гумрукӣ тибқи маълумотҳои аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрасшуда дар 2020, бо тартиби зерин сурат гирифтааст:

- воридоти андоз аз арзиши иловашуда ба маблағи 4242,8 млн. сомонӣ ё ба андозаи 109,8 Ҷоиз иҷро шуда, нисбат ба нақша 380,3 млн. сомонӣ зиёд мебошад ва вазни қиёсии он 77,2 Ҷоизи ҳаҷми умумии пардохтҳои ҷамъовардашударо ташкил медиҳад;

- воридоти бочи гумрукӣ ба маблағи 542,9 млн. сомонӣ ё ба андозаи 139,3 фоиз иҷро шуда, нисбат ба нақша 153,2 млн. сомонӣ зиёд мебошад ва вазни қиёсии он 10,0 фоизи ҳаҷми пардохтҳои ҷамъовардашударо ташкил менамояд;

- воридоти андозаи аксизӣ ба маблағи 433,6 млн. сомонӣ ё ба андозаи 120,1 фоиз иҷро шуда, нисбат ба нақша 72,7 млн. сомонӣ зиёд мебошад ва вазни қиёсии он ба 7,9 фоизи ҳаҷми умумии пардохтҳои ҷамъовардашуда баробар аст ва ғ.;

Дар маҷмӯъ, давоми соли 2020 аз ҳисоби иҷро гардидани нақшаи пардохтҳои гумрукӣ, ба Бучети давлатӣ ба маблағи 680,9 млн. сомонӣ зиёд ва нисбати пардохтҳои гумрукии ҷамъовардашудаи соли 2019, ба маблағи 41,1 млн. сомонӣ кам ворид гардид [7].

Ҳамон тавр, ки дар боло қайд намудем, вазифаи фискалӣ яке аз вазифаҳои низоми гумрук мебошад, ки нақш ва аҳамияти онро дар шароити муосир ночиз шуморидан мумкин нест. Дар оянда бо таъмини рушди иқтисодии устувор аҳамияти он метавонад камтар гашта, вазифаи дигари низоми гумрук дар самти истифодаи авзалияти бозори берунӣ ва фаъолияти иқтисодии берунӣ ба манфиати рушди иқтисодиёти миллӣ ва баланд бардоштани сохтори сифатии иқтисодиёти мамлакат фаъол гардад. Дар ин чода ташкил ва густариш додани муносибатҳои иқтисодии беруна дар самти ҳамкорихои байналмилалӣ дар баҳши рушди инноватсионӣ, ки анғезандаи амалӣ гардонидани сценарияи рушди инноватсионии мамлакат мебошад, нақши муҳим дорад [1]. Ояндаи наздик маҳз ҳамин гуна стратегияи ҷумҳурӣ самти аввалия дорад, ки Хадамоти гумрук дар ҳоли имруз нуктаҳои гузаргоҳҳои худро бо роҳи дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои байналхалқӣ бо як қатор таҷҳизотҳои инноватсионии таъмин ва васл кардааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки инчунин хусусиятҳои муносибати байниҳамдигарии давлат ва низоми гумрук дар самти муносибатҳои тақсимотии захираҳои молиявӣ вучуд доранд. Дар раванди аз тарафи давлат ба нақша гирифтани ҳаҷм ва сохтори маблағҳои аз низоми гумрук ба бучети давлатӣ воридшуда ё вазифаҳои аз давлат гирифтаи низоми гумрук оид ба пардохтҳо, мақомоти гумрук аслан ширкат намекунанд ва ё иштироки онҳо ниҳоят кам аст. Бинобар ин, вазифаҳои банақшагирифташаванда оид ба пардохтҳо на ҳамеша асоснок ва воқеӣ мебошанд.

Албатта, давлат метавонад пешакӣ омилҳои дар салоҳияти худ доштаашро ба назар гирад ва ба ҳаҷм ва сохтори пардохтҳои гумрукӣ таъсир расонад. Масалан, метавонад намуди муайяни пардохтро қорӣ ё бекор намояд, бочҳои гумрукиро зиёд ё кам кунад, инчунин методҳои гуногуни ғайритарифи ва ғайрақоро қорӣ намояд. Аммо, дар ин самт низ давлат на ҳамеша метавонад амали аксар омилҳо ва шартқоро ба таври пурра ба назар гирад. Масалан, бисёр вақт ҳаҷми воридшавии пардохтҳои гумрукиро ба бучети давлатӣ аз воридоти молу воситаҳои нақлиёт ба ҳудуди ҷумҳури муайян мекунанд, вале ҳолате мешавад, ки дар соли ба нақша гирифта гардиши мол бо сабабҳои ба низоми гумрук новобаста хоҳиш меёбад, ки ин ба иҷрои вазифаи фискалии низоми гумрук таъсири манфӣ мерасонад. Ин қарор пурра аз давлат вобаста мебошад, чунки ин омил танҳо ба салоҳияти он дохил мешавад. Ин равандҳо ё омилҳо бояд дар рафти муайян кардани вазифаҳои низоми гумрук ба назар гирифта шаванд.

Ғайр аз омилҳои дар боло қайдшуда, ки ба ҳаҷм ва сохтори пардохтҳои гумрукӣ таъсир мерасонанд ва дар салоҳияти давлат қарор доранд, боз омилҳои дучор меоянд, ки баҳисобгирии онҳо хеле мушкил мебошад. Ба онҳо метавон стратегияи фаъолияти иқтисодии беруниро мансуб донист, ки аз тарафи иштирокчиҳои мушаххаси фаъолияти иқтисодии берунӣ коркард шудааст. Субъектҳои хоҷагидор одатан сиёсати иқтисодии худро мустақилона таҳия намуда, ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот, таносуби маҳсулоти истеҳсолшавандаи барои бозори берунӣ таъйиншударо мустақилона ба нақша мегиранд. Инчунин стратегияи нархии амал дар бозори берунӣ коркард мешавад. Ҳамаи инҳо дар бизнес-нақшаҳои субъектҳои иқтисодӣ инъикоси худро меёбанд ва дар мадди охир ба қисми даромади бучети давлатӣ, ки бо қисми даромади бучети давлат алоқаманд мебошад таъсир хоҳанд расонд. Аммо, ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ, ки қисми даромади бучети давлатиро таҳия мекунанд (ба

накша мегиранд) оид ба ояндаи фаъолияти иқтисодии берунии субъектҳои хоҷагидор иттилооти кофӣ надоранд. Зимнан, онҳо тавони онро надоранд, ки таъсири чунин омилҳоро ба бузургӣ, сохтор ва динамикаи пардохтҳои гумрукӣ ба назар гиранд ё инъикос намоянд, ки ин албатта ба асоснокии ташаққули қисми даромади бучет таъсири манфӣ мерасонад.

Фаъолияти сохторҳои низоми гумрук бо ҳамаи субъектҳои иқтисодиёт, ки ба фаъолияти иқтисодии берунӣ машғул ҳастанд алоқаи зичи ногусастанӣ дорад. Ин субъектҳо бо низоми гумрук ҳадди ақал дар ду самт сару кор доранд: якум, онҳо дар раванди барасмиётдатории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт алоқа доранд ва дуюм, дар раванди тафтиши фаъолияти молиявӣ-хоҷагӣ иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии берунӣ дар тамос мешаванд, ки он вақт мақомоти гумрук санҷиш мегузаронанд, чунки онҳо мақомоти назорати асъорӣ мебошанд [3].

Тавре, ки дида мешавад низоми гумрук назар ба дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар бораи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии берунӣ иттилооти нисбатан пурра дорад. Илова бар ин, онҳо на танҳо дар бораи ҳаҷми мол ва арзишии молро, сохтори онҳо, номгӯӣ молҳои ҳар як иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии берунӣ, балки дар бораи ояндаи онҳо низ иттилоот доранд. Дар хотима қайд менамоем, ки ҳангоми баррасии муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва низоми гумрук дар соҳаи идоракунии захираҳои молиявӣ бояд мавҷудияти таваҷҷуҳи нокифояи давлат нисбат ба ташаққули хароҷот барои нигоҳдории низоми гумрук аз мавқеи самаранокӣ хотиррасон гардад.

АДАБИЁТ

1. Мирсаидов А.Б. Инновационное партнёрства Таджикистан и РФ: современное состояние и перспективы развития- материалы девятого Международном форума «Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития: глобальные вызовы и перспективы развития - Москва, 29-30 октября 2020 г.
2. Мирсаидов А.Б. Нестабильность имманентная свойства современной экономики // Таджикистан и современный мир .2016, № 5 с.148-160.
3. Мирсаидов А.Б., Гадов Д. Идракунии рушди фаъолияти иқтисодии хориҷии минтақа. Душанбе, «Ирфон» - 2020, 140 с.
4. Регулирование внешнеэкономической деятельности и эволюция таможенной политики России. –М.: РТА, 1996, – С. 123-128.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с.7-8.
6. Фридмен М. Свобода выбора. – М.: Прогресс, 1988. С 14.
7. Ҳисоботи Хадамоти гумруки назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020.

Аминов И., Аминов Ф. И.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются факторы формирования и развития регионального потребительского рынка Согдийской области. В последовательности анализируются демографические, экономические, социальные и другие факторы, способствующие росту ёмкости потребительского рынка региона. Особое внимание уделено таким факторам, как численность населения и естественному ее приросту, повышению уровня денежных доходов населения области, рост регионального внутреннего продукта, развитие промышленного и сельскохозяйственного производства, использование совокупных среднедушевых расходов населения области. Ценовый фактор трактуется как один из важнейших факторов развития регионального рынка. Объем и структура розничного товарооборота рассматриваются в качестве главного показателя, характеризующего ёмкость регионального потребительского рынка.

Ключевые слова: регион, рынок, спрос, предложение, население, валовой региональный продукт, производство, промышленность, сельское хозяйство, цена, розничный товарооборот.

Аминов И., Аминов Ф. И.

ОМИЛҶОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИИ МИНТАҚАВИИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола омилҳои ташаккул ва рушди бозори минтақавии истеъмолии вилояти Суғд баррасӣ мешаванд. Дар пайдарҳамӣ омилҳои демографӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра таҳлил карда мешаванд, ки ба афзоиши ғунҷоиши бозори истеъмолии минтақа мусоидат мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба шумораи аҳоли ва афзоиши табиӣ он, зиёдшавии сатҳи даромадҳои пулии аҳолии минтақа, рушди маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, тараққиёти истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, истифодаи хароҷоти миёнаи умумӣ ба ҳар сари аҳоли дода шудааст. Нарх ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини рушди бозори минтақавӣ маънидод карда мешавад. Ҳаҷм ва сохтори гардиши чаканаи мол ҳамчун нишондиҳандаи асосии бозори истеъмолии минтақавӣ баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: минтақа, бозор, талабот, пешниҳодот, аҳоли, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, истеҳсолот, саноат, хоҷагии қишлоқ, нарх, гардиши моли чакана

Aminov I., Aminov F. I.

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE REGIONAL CONSUMER MARKET OF THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the factors for the formation and development of the regional consumer market of the Sughd region. The sequences are analyzed by demographic, economic, social and other factors that contribute to the growth of the capacity of the consumer market of the region. Special attention is paid to the population and its natural growth, an increase in the level of monetary incomes of the population of the region, the growth of the regional domestic product,

the development of industrial and agricultural production, the use of cumulative average per capita expenses of the region. The price factor is interpreted as one of the most important factors for the development of the regional market. The volume and structure of retail turnover is considered as the main indicator that characterizes the capacity of the regional consumer market.

Keywords: region, market, demand, offer, population, gross regional product, manufacturing, industry, agriculture, price, retail trade

Согдийская область Республики Таджикистан является одним из развитых регионов страны. Как было отмечено на прошедшем в области форуме «Возможности для торговли, инвестиций и перспективы регионального развития», в ней «значительный прогресс достигнут в секторах горнодобывающей и металлургической, лёгкой промышленности, переработки сельскохозяйственной продукции, переработки хлопка и текстиля, производства хлопчатобумажных изделий, строительных материалов» [3]. В области, как и в целом по стране, принятые Правительством страны меры при поддержке Лидера нации, Президента республики, уважаемого Эмомали Рахмона позволили создать «необходимые условия для развития предпринимательства, благоприятный инвестиционный климат» [3]. Все это способствует развитию экономики области, в частности регионального потребительского рынка.

Региональный потребительский рынок формируется и развивается под влиянием множества факторов: экономических, социальных, демографических, эстетических, исторических, национальных, психологических, природно-климатических и др.

Среди всех перечисленных факторов, формирующих региональный потребительский рынок, на наш взгляд, основное место занимают демографические, экономические и социальные. Речь идет о том, что развитие потребительского рынка зависит, во-первых, от уровня спроса населения на рынке и, во-вторых, от общего объема и структуры предложения товаров. В этом плане, главными факторами, определяющими развитие потребительского рынка, являются: численность населения, уровень развития экономики, уровень денежных доходов населения и уровень цен на товары. Денежные доходы и уровень цен на потребительские товары, в свою очередь, зависят от уровня развития и структуры экономики. Чем развита экономика, тем выше денежные доходы населения и тем выше объем предложения товаров, как за счет внутриреспубликанского производства, так и по импорту. Чем развита экономика, тем выше объем и уровень денежных доходов населения. Развита экономика положительно влияет и на развитие внешнеэкономических связей, т.е. импортно-экспортных операций, тем самым и на объем и структуры предложения товаров. Здесь нужно отметить один очень важный момент. С развитием экономики и углублением общественного разделения труда появляются новые товары, что влияет на возникновение новых потребностей и отмирание ранее сложившихся, производство влияет на потребительскую сторону спроса, т.е. на улучшение структуры и качества предложения.

Другие факторы, такие как эстетические, исторические, национальные, психологические, природно-климатические и др., также в той или иной степени способствуют формированию и развитию спроса на потребительском рынке и их учет позволяет целенаправленно определить направления развития производства потребительских товаров, их доступности потребителям и т.п. Но их в количественном выражении учесть очень трудно.

Теперь рассмотрим особенности проявления перечисленных факторов в Согдийской области. Считаю целесообразным рассмотреть процессы развития факторов потребительского рынка за 2000-2019 гг., так как экономика республики, именно с 2000 г. по мере достижения мира и согласия, после гражданской войны, начала развиваться стабильными и высокими темпами.

Население Согдийской области начиная с 2000 г. растет очень высокими темпами (таблица 1).

Таблица 1 – Численность и естественный прирост населения Согдийской области за 2000-2020 гг. *

Показатели, тыс. чел.	Годы					2020 г. в % к		
	2000	2010	2015	2019	2020	2000	2010	2019
Население (на конец года), тыс. чел.	1901,8	2247,6	2511,1	2707,3	2753,1	144,8	122,5	101,7
Естественный прирост населения за год, тыс. чел.	36,2	53,8	57,7	52,2	48,9			

* Составлено на основе: [6, с. 8-10].

Как показывают данные таблицы, население области за 2000-2020 гг. возросло на 44,8% (с 1901,8 тыс. чел. до 2753,1 тыс. чел.). Если естественный прирост населения в 2000 г. составил 36,2 тыс. чел., то в 2010-2019 гг. стабилизировался в пределах 49,8-57,7 тыс. чел. Сложившиеся тенденции в росте численности населения свидетельствуют о том, что каждым годом все больше и больше возрастает потребность населения в товарах и услугах на рынке, и естественно увеличиваются платежеспособные потребности (спрос) на продукты питания, одежду и обувь, предметы быта, строительные товары, легковые автомобили и т.п.

Другим важным фактором, влияющим на развитие потребительского рынка, являются денежные доходы населения (таблица 2).

Таблица 2 – Среднедушевой совокупный доход населения на одного члена домохозяйства в месяц за 2000-2020 гг. в Согдийской области* (по данным выборочного обследования домашних хозяйств)

Показатели, сомони	Годы								2020 г. в % к	
	2000		2010		2015		2020		2000	2010
	сомони	в %	сомони	в %	сомони	в %	сомони	в %		
Всего	17,45	100,0	277,96	100,0	380,01	100,0	671,05	100,0	в 38,5 р.	в 2,4 р.
из них										
трудовые доходы	4,45	25,5	96,05	34,5	196,6	51,8	305,68	45,5	в 68,7 р.	в 3,2 р.
пенсии, пособия, стипендии, компенсационные выплаты, включая благотворительную помощь	0,32	1,9	8,05	2,9	20,30	5,3	49,47	7,4	в 154,6 р.	в 6,14 р.
доход от собственности и продажи недвижимости	0,09	0,5	0,06	0,02	0,01	...	25,47	3,8	в 2,8 р.	...
доход от личного подсобного хозяйства	7,51	43,0	86,89	31,3	70,62	18,6	74,34	11,1	147,8	в 1,85 р.
Прочие денежные поступления (включая доход от коммерческой деятельности и независимой профессиональной деятельности)	5,08	29,1	86,91	31,3	29,12	24,3	216,09	32,2	в 42,5 р.	в 2,5 р.

* Составлено на основе: [6, с. 211-213].

По данным таблицы видно, что в области среднедушевой месячный совокупный доход населения в расчете на одного члена домохозяйства за 2000-2020 гг. возрос в 38,5 раза (с 17,45 сомони до 671,05 сомони). В его структуре в 2020 г. трудовые доходы занимали 45,5% против 25,5% в 2000 г., прочие денежные поступления (включая доход от коммерческой деятельности и независимой профессиональной деятельности) соответственно – 32,2% и 29,1%, пенсии, пособия, стипендии, компенсационные выплаты, включая благотворительную помощь - 7,4% и 1,9%.

Данные таблицы показывают, что в структуре среднедушевого совокупного дохода населения важное место занимают личные подсобные хозяйства населения. В 2020 году они занимали 11,1%. Следует отметить, что за их счет, во-первых, (в натуральной форме) удовлетворяются потребности населения (в основном крестьян) во многих продуктах питания, как мясные и молочные продукты, яйца, животные жиры, картофель, овощи, фрукты, виноград, бахчевых и многие другие. Во-вторых, определенная часть продукции домашних хозяйств носит товарно-торговый характер и дает хозяйствам дополнительный денежный доход, который является важным дополнением к росту платежеспособного спроса населения.

Следует отметить, что на рост денежных доходов населения области и соответственно на развитие регионального потребительского рынка существенное влияние оказывают денежные переводы мигрантов. Видимо они будут сохраняться и в будущем.

Обобщающим показателем экономического развития региона является региональный валовой продукт. Об уровне его развития в Согдийской области можно судить по данным таблицы 3.

Таблица 3 – Производство валового регионального продукта в Республике Таджикистан и Согдийской области за 2000-2020 гг.*

Показатели	Годы					2020 в% к		
	2000	2010	2015	2019	2020	2000	2010	2019
Республика Таджикистан, в млн сомони,	1777,3	22308,9	43745,9	68691,3	73870,5	в 40,56 р.	в 3,54 р.	104,5
Согдийская область, в млн сомони,	486,8	5716,2	12036,9	20537,1	21621,9	в 44,42 р.	в 3,78 р.	105,1
в % к республиканскому объему	27,39	25,62	27,52	29,90	29,27			

* Составлено на основе: [7, с. 334-335].

Данные таблицы свидетельствуют о том, что внутренний валовой продукт региона увеличивается более высокими темпами, чем в целом по республике. Так, производство регионального продукта за 2000-2020 гг. в Согдийской области возросло в 44,42 раза против 40,56 раза в целом по стране.

В области наблюдается динамичное развитие практически всех отраслей экономики области (таблица 4).

Таблица 4 – Основные показатели экономического развития в разрезе отраслей в Согдийской области за 2000-2020 гг.*

Показатели	Годы					2019 в % к		
	2000	2010	2015	2019	2020	2000	2010	2015
Промышленная продукция в ценах 2019, в млн сомони	1668,1	3299,6	6402,1	13413,6	15573,2	9,33 р.	в 4,71 р.	116,1

Продукция сельского хозяйства, в ценах 2019, млн сомони	4484,3	6745,0	8489,8	10725,4	11791,0	в 2,63 р.	в 1,39 р.	109,9
Перевозка грузов, млн тонн	8,3	26,6	26,6	26,0	29,1	в 3,5 р.	109,4	111,2
Перевозка пассажиров, млн чел.	64,0	177,7	150,3	177,2	197,5	в 2,34 р.	111,1	111,5
Ввод в действие общей площади жилых домов, тыс. кв. метров	101,4	332,9	418,1	515,8	434,4	в 4,3р.	130,5	84,2
Общая площадь жилья, млн м	19,4	22,7	27,2	31,3	32,0	164,9	141,0	102,2
Внешнеторговый оборот, млн сомони, экспорт, млн сомони, импорт, млн сомони,	417,5 126,2 291,3	944,6 207,8 736,8	2150,8 468,0 1682,8	2042,7 471,1 1571,6	1667,6 353,8 1313,8	в 3,99 р. в 2,8 р. в 4,5 р.	176,5 170,26 178,3	81,64 75,1 83,6

* Составлено на основе: [6, с. 334-335].

Общий объем промышленной продукции в области в 2020 г. по сравнению с 2000 г. увеличился в 9,33 р., а по сравнению с 2010 г. в 4,71 раз. В 2020 г. рассматриваемый показатель, несмотря на отрицательное влияние COVID-19, возрос на 16,1%.

При этом производство ряда товаров увеличилось очень высокими темпами. Так, производство угля за 2000-2020 гг. возросло в 76,91 раза, за 2010-2020 гг. в 21,69 раз, строительного кирпича соответственно в 3,33 раза и в 2,33 раза, сборных железобетонных конструкций – в 15,3 раза и в 2,94 раза, ковров и ковровых изделий – в 4,3 раза и 2,2 раза, мяса, включая субпродуктов первой категории – в 6,14 раза и в 3,63 раза, кондитерских изделий – в 49,0 раза и в 2,23 раза, безалкогольных напитков – в 23 раза и 1,8 раза [расчеты по данным: 6, с. 346-351]. В то же время производство некоторых промышленных товаров пока еще значительно ниже объемов 1991г. К таким товарам относятся, главным образом, товары легкой промышленности. Так, в 2020 г. в области произведено трикотажные изделия на уровне 1,19% в 1991 г., обувь – 2,9%, шелковые ткани – 37,24%, растительное масло – 21,2%, плодоовощные консервы – 14,15%, водки и вино-водочные изделия – 6,64%, виноградное вино – 1,44% [расчеты по данным: 6, с. 346-351]. В настоящее время потребности потребительского рынка области на перечисленные выше товары главным образом удовлетворяются за счет их импорта. В области имеются достаточные резервы и возможности для возобновления производства перечисленных товаров в былых объемах и в этом направлении нужно работать.

В настоящее время в Республике Таджикистан, в частности в Согдийской области принимаются необходимые меры для реализации четвертой стратегической цели – ускоренной индустриализации страны. Одним из путей осуществления данной стратегической цели является развитие свободных экономических зон, где предоставляются существенные льготы на развитие предпринимательства и инвестирования. В области успешно функционирует свободная экономическая зона «Сугд», которая считается более развитой по сравнению с другими существующими свободными экономическими зонами в республике.

На объем и структуру розничной продажи товаров на потребительском рынке огромное влияние оказывает производство новых товаров. Появление новых товаров воздействует на спрос, вследствие чего происходит массовое появление потребностей и их превращение в общие условия жизни потребителей. Особенно велико влияние производства новых товаров на процессы формирования спроса на рынке в современных условиях цифровой экономики. В связи с этим, немаловажной является инновационная деятельность в сфере экономики [1].

В 2000-2020 гг. объем продукции сельского хозяйства возрос в 2,63 раза. В области в анализируемом периоде была проведена значительная работа в части переориентации посевных площадей хлопчатника на производство плодоовощной продукции, зерновых товаров и т. п. В результате, в анализируемом периоде, валовой сбор зерновых увеличился в 3,28 раза, картошки – в 6,1 раза, овощей – в 3,76 раза, продовольственной бахчи – в 9,75 раз, плодов и ягод у - в 1,78 раза, винограда – на 13,2% и т. д. [расчеты по данным: 6, с. 375-376, 379]. Это позволило направить на внутриобластной потребительский рынок значительно больше зерновых и плодоовощной продукции. При этом одновременно увеличились объемы экспорта плодов, овощей, винограда, бахчевых, лука.

Животноводство в области развивается достаточно высокими темпами. Так, в 2000-2020 гг. поголовье крупного рогатого скота увеличилось с 307,3 тыс. до 667,1 тыс. голов, овец – с 483,3 тыс. до 1126,7 тыс. голов, коз – 259,6 тыс. до 449,3 тыс. голов. При этом животноводство в области, главным образом, развито в личных подсобных хозяйствах. Так, в 2020 г. в них имелись 92,6% крупного рогатого скота, почти 88,0% овец, 78,6% коз. Поголовье птиц возросло с 337,1 тыс. до 4635,1 тыс. голов или же в 13,75 раза. Здесь основной их удельный вес (82,8%) находится в сельскохозяйственных предприятиях [расчеты по данным: 6, с. 389-391]. В результате в потребительском рынке не ощущается недостаток продуктов животноводства.

По данным таблицы 3 видно, что объем внешнеторгового оборота в области за 2000-2020 гг. увеличился в 3,99 раза. При этом экспорт товаров увеличился в 2,8 раза, а импорт в 4,5 раза. «Сегодня с территории Согдийской области экспортируется различная продукция в более чем 15 стран мира» [3]. Эти данные свидетельствуют о необходимости проведения последовательной политики в части импортозамещения в области.

Другим не менее значимым фактором, влияющим на развитие потребительского рынка, является уровень цен на товары и услуги [2]. К. Маркс писал: «Если бы... жизненные средства были дешевле или денежная заработная плата была бы выше, то рабочие покупали бы их больше, и обнаружилась бы более значительная «общественная потребность» в данных видах товаров» [5, с. 206]. Имеется в виду эластичность спроса в зависимости от дохода населения. Изменение цен всегда вызывает обратно пропорциональное изменение спроса. При увеличении денежных доходов населения в условиях определенной стабильности розничных цен товаров можно сказать о росте спроса населения на потребительские товары и услуги. Ряд экономистов полагают, что рост розничных цен является одним из важнейших инструментов обеспечения сбалансированности спроса и предложения на потребительском рынке. На наш взгляд, данное мнение является ошибочным. Повышение розничных цен на товары и услуги приводит к существенному сокращению платёжеспособного спроса населения. В данном случае темпы роста объема розничной продажи товаров в определенной степени достигается за счет роста цен.

Анализ показывает, что в области имеется постоянная умеренная тенденция роста цен на потребительские товары (таблица 5).

Таблица 5 – Индекс потребительских цен (тарифов) на товары и платные услуги населению в 2000-2020 гг. в Согдийской области*

(в процентах, декабрь к декабрю предыдущего года)

Показатели	Годы								
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Все товары и услуги	1,7 р.	112,6	110,2	101,8	106,0	106,1	105,8	107,9	109,3
в том числе									
Продовольственные товары, включая алкогольные напитки	1,7 р.	115,7	114,9	102,8	107,9	106,6	106,1	113,1	116,1

Непродовольственные товары	1,6 р.	102,7	105,8	103,2	105,3	103,7	105,5	102,3	104,2
Платные услуги населению	148,8	118,0	103,2	101,1	101,5	109,9	105,7	105,2	102,4

* Составлено на основе: [6, с. 330ч].

В начале 2000 годов, как видно из таблицы, ощущались очень высокие темпы роста розничных цен. В 2015-2020 гг. индексы цен стабилизировались в пределах 101,1-109,3 %. В будущем следует особое внимание уделить вопросам уменьшения темпов роста цен на товары и услуги, как одним из условий благосостояния населения.

Объем и структура розничной продажи товаров на потребительском рынке в значительной степени зависит от использования совокупного дохода населения (таблица 6).

Таблица 6 – Использование совокупного дохода населения Республики Таджикистан и Согдийской области в 2010-2019 гг. (по данным выборочного обследования домашних хозяйств) *

(на одного члена домохозяйства в месяц)

Показатели	Республика Таджикистан				Согдийская область			
	2010		2019		2010		2019	
	в сомони	в %	в сомони	в %	в сомони	в %	в сомони	в %
Всего в том числе:	177,71	100,0	429,89	100,0	249,28	100,0	491,33	100,0
а) потребительские расходы в том числе:	165,55	92,0	366,38	85,2	213,42	85,6	434,8	88,5
- на покупку продуктов питания	104,75	64,1	197,26	45,9	109,07	51,1	199,2	40,5
- на покупку непродовольственных товаров	40,09	24,5	106,35	24,7	77,24	36,2	155,2	31,6
- на покупку алкогольных напитков	0,20	0,1	0,20	0,05	0,55	0,3	0,44	0,1
- на оплату личных и производственных услуг	18,51	11,3	62,57	14,5	25,56	12,4	79,96	16,2
б) налоги, сборы, платежи	14,16	8,0	63,51	14,8	35,86	14,4	56,53	11,5

* Составлено на основе: [7, с. 190-191; 6, с. 214-215].

Данные таблицы показывают, что если в 2019 г. потребительские расходы в республике в расчете на члена семьи составляют 92,0% от общего совокупного дохода, то в Согдийской области значительно меньше – 85,2%. Если в 2010 г. в республике в расчете одного члена семьи на покупку продуктов питания затрачено 64,1% от общей суммы совокупного дохода, то в 2019 г. - 40,5%, а в Согдийской области соответственно - 51,1% и 40,5%. Таким образом, по мере роста доходов населения меняется и структура потребительских расходов, т.е. действует Закон Энгеля. Согласно данному закону, «по мере роста доходов расходы на питание возрастают в меньшей степени, чем расходы на предметы длительного пользования, путешествия или сбережения, а структура потребления продуктов питания изменяется в сторону более качественных продуктов. Рост доходов приводит к увеличению доли сбережений и потребления высококачественных товаров и услуг при сокращении потребления низкокачественных. Авторская формулировка: «чем

беднее семья, тем больше доля её общих расходов, которые должны быть направлены на обеспечение продовольствием» [4].

На процессы формирования и развития спроса населения, на наш взгляд, решающим образом оказывает влияние и уровень торгового обслуживания населения. Новый товар, не показанный покупателю, не будет продан. Не подготовленный к продаже товар никогда не найдет своего покупателя. Необоснованный принцип формирования ассортимента товаров, не научный метод продажи, недостаточная площадь торгового зала отрицательно влияют на показ и реализацию товара. Поэтому в настоящее время, когда ежегодно появляются тысячи новых товаров, торговля должна активно влиять на процессы формирования и развития спроса населения. Для чего необходимо развивать сеть торговых предприятий, внедрять прогрессивные методы продажи товаров, активизировать рекламу товаров и т.д.

В Согдийской области в 2020 г. по сравнению с 2000 г., число предприятий розничной торговли увеличилось с 1766 ед. до 5406 единиц или в 3,06 раза, предприятий общественного питания соответственно с 537 ед. до 1122 ед. или в 2,09 раза, количество продовольственных и смешанных рынков с 85 ед. до 123 ед. или на 44,7 % [7, с. 604-602]. В стране ежегодно появляются десятки супермаркетов и гипермаркетов, ресторанов и кафе, товарных рынков. Новые современные предприятия, в основном частные и коллективные способствуют повышению уровня торгового обслуживания. Все это в существенной степени влияет на рост ёмкости регионального потребительского рынка. Настало время уделить должное внимание товарно-торговому бизнесу. В современных условиях в системе факторов, влияющих на спрос населения, все большее значение приобретают эстетические факторы, включающие внешний вид, фасон, модель, форму, цвет, упаковку товара и т.д.

Психологические факторы влияют на процессы формирования и развития платежеспособного спроса, и, соответственно потребительского рынка с точки зрения природно-биологических особенностей (пола, возраста, темперамента, состояния здоровья и т.п.), под углом жизненного опыта (привычки, знания, умения, навыки и др.), с точки зрения психологического склада личности (решительность, восприятие, память, исполнительность, настойчивость, терпеливость и другие черты характера) и т.д. Например, у молодежи очень быстро меняются потребности, особенно с появлением новых товаров, когда у лиц пожилого возраста этот процесс происходит в замедленном темпе. Молодежь, главным образом, ориентируется на модность товаров, а восприятие лиц пожилого возраста удерживается привычными стандартами потребления, складывающимися годами, влиянием традиций и обычаев. Этот факт еще раз свидетельствует о том, что учет психологии людей, безусловно, необходим при определении ассортимента и качества товаров народного потребления.

Существенное влияние на формирование спроса населения оказывают и природно-климатические факторы. Во-первых, их влияние проявляется через действие других факторов. Так, урожай в сельском хозяйстве во многом зависит и от климатических условий, а доходы сельского населения от урожая и т.д. Во-вторых, природно-климатические условия отдельных районов влияют на формирование сугубо региональных потребностей в продуктах питания, одежде, обуви, жилье и т.д.

Итак, на процессы формирования и развития спроса населения влияют многочисленные факторы. Практически учесть все почти невозможно. Некоторые из них (уровень развития производства, денежные доходы населения, уровень и соотношение цен на товары народного потребления, численность и половозрастной состав населения, и ряд других) оказывают решающее, существенное влияние на формирование и развитие спроса, их можно учитывать. Влияние других же факторов (национальных, эстетических психологических и т.д.) можно выразить чаще всего путем логического объяснения. Одни из них являются общими, т.е. вызывают изменение спроса на большинство товаров, а

другие – специфическими, вызывающими изменение спроса в рамках отдельных сфер потребления.

В целом, под влиянием вышеприведенных факторов потребительский рынок области развивается весьма интенсивно. Основным показателем, характеризующим ёмкость потребительского рынка, является объем розничного товарооборота (таблица 7).

Таблица 7 – Объем и структура розничного товарооборота в Согдийской области за 2000-2020 гг.

Показатели	Годы								2020 в% к		
	2000		2010		2015		2020		2000	2010	2015
	МЛН СОМОНИ	В%	МЛН СОМОНИ	В%	МЛН СОМОНИ	В%	МЛН СОМОНИ	В%			
Розничный товарооборот, всего	183,1	100,0	2510,6	100,0	5630,9	100,0	9448,9	100,0	в 52,6 р	в 3,8 р.	167,8
В том числе											
Продовольственные товары	116,8	63,8	1182,5	47,1	3068,8	54,5	5215,8	55,2	в 44,7 р.	в 4,4 р.	170,0
Непродовольственные товары	66,3	36,2	1328,1	52,9	2562,1	45,5	4233,1	44,8	в 63,8 р.	в 3,2 р.	165,2

* Составлено на основе: [6, с. 609-610].

Розничный товарооборот за 2000-2020 гг. увеличился более чем в 52,6 раза, за 2010-2020 гг. – 3,8 раза, за 2015-2020 гг. – на 67,8%. При этом более высокими темпами увеличилась продажа непродовольственных товаров (в 63,8 раза). Их удельный вес в структуре розничного товарооборота региона возрос с 36,2% до 44,8%. Данный процесс, как ранее упоминали о Законе Энгеля, свидетельствует об улучшении качества жизни жителей области.

Таким образом, региональный потребительский рынок области развивается весьма динамичными темпами. Проведенный анализ факторов формирования и развития рынка показывает, что и в будущем он также будет развиваться интенсивными темпами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов И. Аминов Х.И. Факторы, сдерживающие развитие инновационной деятельности в Республике Таджикистан / И. Аминов, Х.И. Аминов // Республика Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики: сборник мат-лов VI междунар. науч.-практ. конф. / под общ. ред. проф. Х.Н. Факерова, Р.К. Раджабова. – Душанбе: ТГУК, 2018. – С. 20-23.
2. Аминов И. Особенности регулирования регионального продовольственного рынка / И. Аминов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. – Душанбе: Сино, 2013. – №2/5(117). – С. 38-42.
3. В Согдийской области прошел форум «Возможности для торговли, инвестиций и перспективы регионального развития» // Исполнительный орган государственной власти Согдийской области: сайт. – URL: <https://www.sugd.tj/index.php/ru/navid/16958-forum> (дата обращения: 20.08.2021).
4. K. W. Clements, Jiawei Si Engel's Law, Diet Diversity, and the Quality of Food Consumption // American Journal of Agricultural Economics, Vol. 100, Issue 1, January 2018, pp. 1-22, doi 10.1093/ajae/aa053.

5. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2. Том 25. – М.: Политиздат, 1962. – Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС – 546 с.

6. Статистический ежегодник Согдийской области. Главное управление агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области. – Худжанд, 2021. – 704 с.

Таджикистан: 30 лет Государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2021. – 702 с.

УДК 339.138

Ҳамитов М.С., Мараимов Б.М.

РАҚАМИКУНОНИИ САВДОИ ЧАКАНА: ОМИЛҲО, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШД

Дар охири солҳои 90 -ум ва аввали солҳои 2000 -ум омӯзиши дақиқи иқтисодиёти технологияҳои платформавӣ, бозорҳои дучониба ва бисёрҷониба оғоз ёфт. Ин ҳама боис он гашт, ки ба тадқиқоти танзими иқтисоди рақамӣ ва тичорати электронӣ рӯ биёранд. Иқтисодиёти рақамӣ, ки ба як навъи сифатан нави технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ асос ёфтааст, тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро мегирад, муҳимтарин шартҳои рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои рақамикунонии савдои чакана, омилҳо ва мушкилотҳои асосии он баррасӣ шуда, роҳҳои имконпазири ҷорӣ кардани равандҳои рақамӣ дар савдои чакана пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, тичорати электронӣ, савдои чакана, инноватсия, хизматрасонӣ, хариди онлайн.

Ҳамитов М.С., Мараимов Б.М.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ: ФАКТОРЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В конце 1990-х - начале 2000-х годов началось углубленное изучение экономики платформенных технологий, двусторонних и многосторонних рынков. Все это привело к сдвигу в исследованиях регулирования цифровой экономики и электронной коммерции. Цифровая экономика, основанная на качественно новом типе информационных и телекоммуникационных технологий и охватывающая все сферы экономической и социальной деятельности, является важнейшим условием для устойчивого экономического развития. В статье рассматриваются тенденции цифровизации розничной торговли, ее основные факторы и проблемы, а также предлагаются возможные пути внедрения цифровых процессов в розничной торговле.

Ключевые слова: цифровая экономика, электронная коммерция, розничная торговля, инновации, услуги, интернет-магазины.

Khamitov M.S., Maraimov B.M.

DIGITALIZATION OF RETAIL TRADE: FACTORS, CHALLENGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

In the late 1990s and early 2000s, an in-depth study of the economics of platform technologies, bilateral and multilateral markets began. All of this has led to a shift in research into the regulation of the digital economy and e-commerce. The digital economy, based on a qualitatively new type of information and telecommunication technologies and covering all spheres of economic and social activity, is an essential condition for the development of sustainable economic inclusion. The article examines the trends in digitalization of retail, its main factors and problems, and also suggests possible ways to implement digital processes in retail.

Keywords: digital economy, e-commerce, retail, innovation, services, online shopping.

Дар охири асри XX ва оғози асри XXI инқилоби чоруми саноатӣ, ки асосан бо истифодаи васеи имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (рақамикунонӣ) алоқаманд аст, дар иқтисоди ҷаҳонӣ мегатрендҳои нав ба вуҷуд овард. Муносибатҳо дар ташкили истеҳсолот, нақлиёт, логистика, фаъолияти маркетингӣ ва тичорату фурӯш, ба бисёр равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба кулӣ тағйир ёфтанд. Ҳам ҳуди субъектҳои бозор ва ҳам усулҳои ҳамкориҳои байни онҳо дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ, инчунин нақшаҳои тақсими байналмилалӣ мехнат ба таври назаррас тағйир дода шуданд [5].

Иқтисодиёти рақамӣ, ки ба як навъи сифатан нави технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ асос ёфта, тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро мегирад, муҳимтарин шартҳои рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун омилҳои рушди инноватсионӣ вобаста ба дигаргуниҳои сифатӣ, ки дар соҳаи иқтисодиёт ба амал омадаанд, аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Профессори Донишгоҳи политехникии Петербург А.В. Бабкин, ки хусусиятҳои рақамикунонии иқтисодро аз нуқтаҳои мухталиф омӯхта ва ба "падари иқтисоди рақамӣ" Дон Тапскотт ишора карда, таърифи ҳамҷонибаи иқтисоди рақамиро медиҳад: "як намуди иқтисодиётест, ки бо фаълнокии муррифӣ шуда, татбиқ ва истифодаи амалии технологияҳои рақамӣ барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, табдил ва интиқоли иттилоот дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсон; низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ташкилӣ-техникӣ, ки ба истифодаи иттилооти рақамӣ ва телекоммуникатсионӣ асос ёфтааст; он як низоми мураккаби ташкилӣ ва техникӣ дар шакли маҷмӯи унсурҳои гуногун (техникӣ, инфрасохторӣ, ташкилӣ, барномавӣ, танзимкунанда, қонунгузорӣ ва ғайра) бо ҳамкориҳои тақсимшуда дар назди субъектҳои ва истифодаи мутақобилаи агентҳои иқтисодӣ барои таъбули дониш дар шароити рушди доимӣ, мебошад» [5].

А.В. Бабкин бо тадқиқотҳои васеи В.А. Ефимушкин, К.К. Рихтер, Н.В. Пахомова, М.М. Ковалев, С.В. Кузнецов, Б.Н. Паншин, Е.А. Милская таърифи намуда, иқтисоди рақамиро чунин ҳулосабарорӣ намудааст: рақамикунонии иқтисодиётро метавон ҳамчун марҳилаи муосири инноватсионии рушди иқтисодӣ муайян кард, ки ба ҳамгироии захираҳои физикӣ ва рақамӣ дар соҳаи истеҳсолот ва истеъмолот, дар иқтисод ва ҷомеа асос ёфта, бо усулҳои нави тавлид, коркард, нигоҳдорӣ, интиқоли иттилоот дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон тавсиф мешавад.

Иқтисодиёти рақамӣ тавассути васеъ намудани фазои иттилоотӣ ва эҷоди маҳсулоти иттилоотӣ хароҷоти иттилоотро коҳиш медиҳад. Ин ҷустуҷӯи иттилоот, таҳлили муқоисавӣ ва мубодилаи онро ба таври назаррас суръат мебахшад ва ба таҳкими муттаҳидӣ ва ҳамкориҳои ширкатҳо мусоидат мекунад, ки мутаносибан, он ба усулҳои фаъолияти амалии субъектҳои соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои зиндагӣ, инчунин ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои байни аҳолии кишвар ва ҳукумати он таъсир мерасонад.

Шарти асосии тавсеаи сегменти иқтисодиёти рақамӣ афзоиши бахши муомилоти мебошад, ки ба он идоракунии давлатӣ, хизматрасонии машваратӣ-иттилоотӣ, молия, савдои яклухт ва чакана, инчунин таъмини хизматрасониҳои гуногуни коммуналӣ, шахсӣ ва иҷтимоӣ, ки дар кишварҳои пешрафта беш аз 70%-и ММД -ро ташкил медиҳад, дохил мешаванд.

Рақамикунонӣ боиси тағйироти кулӣ дар тичорати ҷаҳонӣ гардида истодааст. Афзалиятҳои муқоисавии қаблан номаълуми кишварҳои ба он ҷалбшуда ташаккул меёбанд. Мавриди зикр аст, ки мушкилотҳои нав низ пайдо мешаванд: имкониятҳои танзими давлатӣ ва назорати гардиши фаромарзии молу хизматрасониҳо суст шуда, зарурати омӯзиши омилҳои иловагии тамоюлҳои монополистӣ дар соҳаи тичорати хориҷӣ ба миён меоянд. Ҳамаи ин тадқиқоти назариявӣ ва амалиро тақозо мекунад.

Омили асосии ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ дар корхонаҳо фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Аммо бояд қайд кард, ки рушди инноватсионӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ дар даҳсолаи охир на ба воситаи технология, балки вобаста ба тағйири моделҳои бизнес ба вучуд омадааст. Мавриди зикр аст, ки пайдоиши истилоҳи "уберизатсия" маънои ҷорӣ намудани технологияҳо ва платформаҳои инноватсионии рақамиро надорад, балки дигаргунсозии куллии фаъолияти тичоратӣ, иқтисодиёт ва дар маҷмӯъ ҷомеаро дорад. Имрӯз, истилоҳи "уберизатсия"-ро ҳамчун ифодаи таҳдиди низоми рақамӣ ба тичорати анъанавӣ истифода ҳам мебаранд.

Таъсири технологияҳои рақамӣ ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ ва рушди ҷомеа дар асарҳои олимони хориҷӣ фаъолона таҳлил карда мешавад. Қобили зикр аст, ки дар охири асри XX мафҳуми иқтисоди рақамӣ дар асарҳои Н.Негропонт [4] ва Д.Дапкотт [3] пайдо гардидааст. Дар доираи он ғояи тичорати электронӣ таҳия карда шуд, ки дар он доираи васеи таърифҳо ва тафсирҳо истифода мешаванд. Дар мақолаҳои муаллифони мазкур ба равиши Созмони Умумиҷаҳонии савдо, ки тибқи он тичорати электронии молу хизматрасониҳо дар асоси истифодаи интернет ё шабакаҳои компютери маҳаллӣ ҳисобида мешавад, диққати махсус додаанд [4]. Дар даҳсолаи охир афзоиши сегменти тичорати электронӣ дар муомилоти наздисарҳадии мол ва хизматрасонӣ мушоҳида мушоҳида шуда истодааст.

Қобили зикр аст, ки муҳаққиқон ва олимони тоҷик низ дар даҳсолаи охир ба мавзӯи иқтисоди рақамӣ ва тичорати электронӣ аҳамияти хоса дода, дар мавзӯи мазкур асарҳо ва мақолаҳои илмӣ рӯи ҷоп оварда истодаанд.

Ҳоло дар муҳити илмӣ созишномаи самарабахши методологӣ ба вучуд омада истодааст, ки мувофиқи он мушкилот ва дурнамои иқтисоди ҷаҳонӣ пеш аз ҳама бо назардошти имконият ва самтҳои мушаххаси он баррасӣ карда мешаванд [1].

Дар охири солҳои 90 -ум ва аввали солҳои 2000 -ум, омӯзиши дақиқи иқтисодиёти технологияҳои платформавӣ, бозорҳои дучониба ва бисёрҷониба оғоз ёфт. Ин ҳама боиси он гашт, ки муҳаққиқон ба тадқиқоти танзими иқтисоди рақамӣ ва тичорати электронӣ рӯ биёранд [2].

Аз маълумотҳои оморӣ ва тадқиқотҳои охирин маълум мегардад, ки дар даҳаи дууми асри XXI рақамикунонии тичорати ҷаҳонӣ яке аз омилҳои муҳимтарини болоравии динамикаи он гардидааст. Аммо, натиҷаи бӯҳрони ҷаҳонии иқтисодӣ ва молиявии солҳои 2008-2009 дар ин самт таъсири манфӣ расонида, тамоюли рушдҳои он якбора коҳиш ёфта буд. Мавриди зикр аст, ки аз соли 2012 инҷониб дар рақамикунонии иқтисодиёт ва тичорати электронӣ таҳавуллоти мусбат ба вучуд омада истодааст. Ҳатто дар шароити пандемияи COVID-19 ширкатҳо маҷбур шуданд, ки зудтар ба тичорати рақамӣ гузаранд. Мутахассисони соҳа бар он андешаанд, ки дар 20 соли оянда корхонаҳо қомилан ба хариди онлайн мегузаранд.

Маврид ба ёдоварист, ки дар панҷсолаи охир сатҳи тичорати электронӣ дар кишварҳои ҷаҳон рушд намуда, дар соли 2017 ҳаҷми умумии тичорати байналмилалӣ 4,5% ва тичорати электронӣ 13% афзоиш ёфта, ба 29 триллион доллари америкой расидааст [2].

Тадқиқоте, ки аз ҷониби UNCTAD гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки дар ин самт танҳо се давлат – ИМА, Ҷопон ва Чин бартарӣ доранд [1]. Дар ҷадвали 1 маълумот дар бораи давлатҳои пешсаф дар соҳаи тиҷорати электронӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Давлатҳои пешсаф дар соҳаи тиҷорати электронӣ

Ҷой ишғол намуда дар рейтинг	Давлатҳо	Ҳаҷми умумии фурӯш дар сегменти тиҷорати электронӣ, млрд. доллар	Таносуб бо ММД,%	Ҳиссаи ҳаҷми умумии тиҷорати электронӣ,%
1	ИМА	8883	46	90
2	Ҷопон	2975	61	95
3	Чин	1931	16	49
4	Олмон	1503	41	92
5	Ҷумҳурии Корея	1290	84	95
6	Англия	755	29	74
7	Фаронса	734	28	87
8	Канада	512	31	90
9	Ҳиндустон	400	15	91
10	Италия	333	17	93

Сарчашма: [5]

Аз ҷадвали 1 мушоҳида кардан мумкин аст, ки ИМА дар рейтинги мазкур садришин буда, ҳаҷми умумии фурӯш дар сегменти тиҷорати электронӣ ба 8883 миллиард доллар баробар мебошад. Дар ҷойи 10-уми рейтинг Италия мебошад, ки арзиши умумии фурӯш дар сегменти тиҷорати электронӣ 333миллиард долларро ташкил медиҳад.

Аз таҷрибаи ҷаҳонии шабакаҳои савдои чакана маълум гардид, ки дар раванди фаъолияти онҳо чунин хусусиятҳои хоси ташкили шабакаҳои тиҷоратӣ дар низоми тиҷорати электронӣ мавҷуд аст:

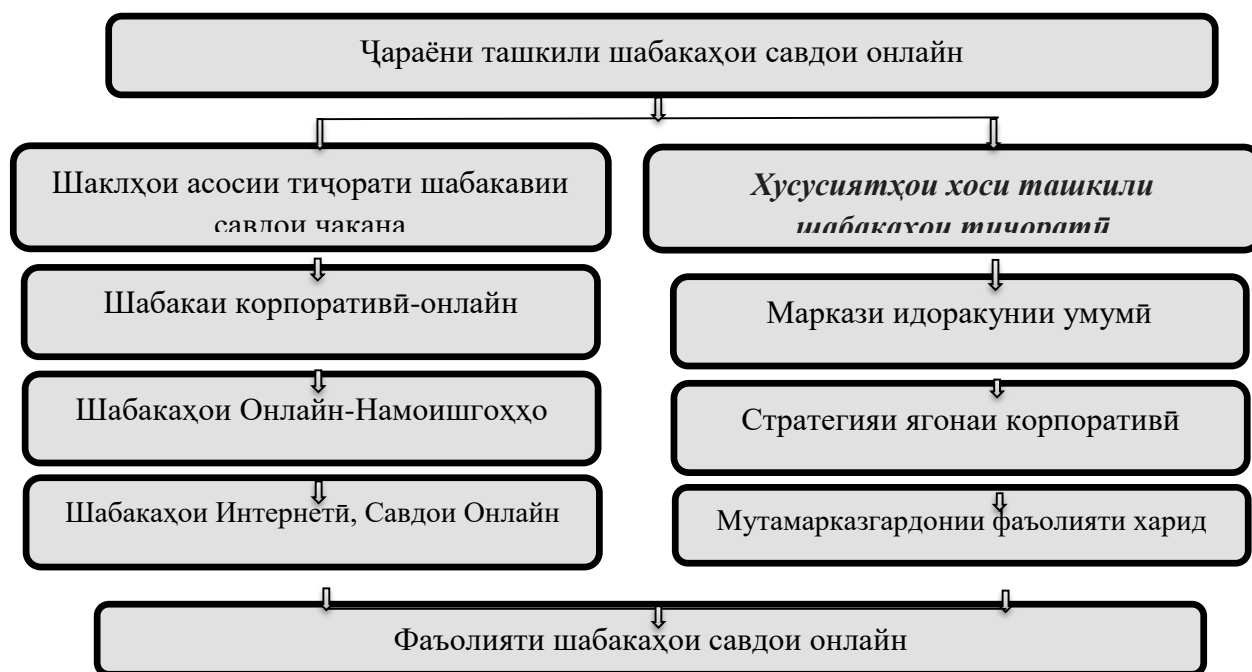
1) маркази идоракунии умумӣ (ширкати идоракунанда ҳамчун як намуди “маркази зехнӣ”, баромад намуда, амалиётҳои зеринро идора менамояд: маркази тақсимот, мағозаҳо, анборҳои тақсимотӣ);

2) стратегияи ягонаи корпоративӣ (маркетингӣ), ки тавсиф, банизомдарорӣ ва самтҳои умумии ташкилотҳо, рушди фаъолияти истеҳсолӣ ва фурӯш, тавозуни портфели молу хизматрасониҳоро таҳлил мекунад;

3) мутамарказгардонии фаъолияти харид (роҳбарии умумии таъминкунадагони мол ва маҳсулот.

Ба ақидаи мутахассисони соҳа, рушди ояндаи савдои чакана дар захира ва пешкаш кардани мол нест, балки дар мувофиқ гардонидани раванди харид, ташкили босамари равандҳои тиҷоратӣ ва ҷалби бештари харидорон мебошад [7]. Барои иҷрои ин самтҳо татбиқи инноватсия ва технологияҳои иттилоотӣ хеле ҳам зарур мебошад.

Яке аз самтҳои рушди инноватсия дар соҳаи савдо ин ташаккули шабакаҳои тиҷорати электронӣ буда, дар худ раванди якҷояшавии ҳамгирой ва сармояи ширкатро дар бар мегирад (Расми 1).

Расми 1- Раванди ташкили фаъолияти шабакаҳои савдои онлайн

Мовофиқи натиҷаи тадқиқоти ширкати Deloitte Touche Tohmatsu Limited ва STORES Media гардиши 250 ширкатҳои ҷаҳоние, ки дар соҳаи савдои чакана фаъолият менамоянд 4,3 трлн доллари амрикоиро ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тиҷорати электронӣ дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Ширкатҳое, ки ба ин намуди тиҷорат машғул мебошанд, инҳоянд: Tajmarket.tj, Ozan.tj, Megamag.tj/, Alif.shop, Mystore, Depsto, Odezhda-obuvi.freeads.tj, Izi.tj ва Aliexpress.com. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар бораи ширкатҳои номбаршуда ягон маълумотҳои оморӣ мавҷуд нестанд ва барои тадқиқоти соҳаи мазкур мушкilot ва норавшаниҳо зиёд мебошанд.

Мавриди зикр аст, ки ҳар як падидаи нав дар раванди воридшавӣ мушкilotи худро дорад, аз он ҷумла, тиҷоратӣ электронӣ ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти рақамӣ. Мушкilotи асосии рушд наёфтани тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин дастрасӣ ва истифодабарии аҳоли аз интернет мебошад. Дар кишварҳои пешрафта ҳиссаи хонаводаҳое, ки ба интернет дастрасӣ доранд, тақрибан ду маротиба аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ зиёдтар мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад 35% аҳоли аз шабакаи интернет истифода мебарад, ки ин ба рушди соҳа таъсири манфӣ мерасонад. Дар ҷадвали 2 мушкilotи ташаккулёбии тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2

Мушкilotи ташаккулёбии тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мушкilotҳо	Таснифоти мушкilotҳо
Дастрасӣ надоштан ба интернет	Аксари аҳолии кишвар ба интернет дастрасӣ надоранд, хусусан дар минтақаҳо. Инчунин, сатҳи хизматрасонии паст ва арзиши баланди интернетӣ.
Боварӣ надоштан	Аксари аҳолии кишвар ба чунин шакли тиҷорат боварӣ надоранд, ба оварда расонидан, ба шакли пардохт, ба сифати маҳсулот ва ғ.

Вақти зиёд сарф кардан	Истеъмолкунандагон барои як ё ду мол ва маҳсулот вориди сайтҳои зиёд шуда, аз нарх, тарзи расонидан ва ҳисоббаробаркунӣ маълумот ҷамъоварӣ мекунад, ки ин вақти зиёдро талаб мекунад.
Надоштани кортҳои бонкӣ ва киви ҳамён	Барои аксари сокинони кишвар (хусусан минтақаҳо) ин мафҳумҳо нофаҳмо буда, аз истифодаи он беҳабар мебошанд.
Нарасидани муттахасис	Дар фаъолияти тичорати электронӣ набудани муттахасисони баландхаттисоси соҳаҳои маркетинг, менеҷмент, системаи иттилоотӣ дар иқтисодиёт ва дизайнер.
Сифати хизматрасонӣ	Дар тичорати электроники ҶТ сифати хизматрасонӣ ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ нест, аз он ҷумла хизматрасонии оварда расонидан, маълумотдиҳӣ оид ба сифати мол ва ғ.

Сарчашма: [6]

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар тичорати электроники Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти зиёд дида мешаванд. Масалан, аксари аҳолии кишвар дар он ақидаанд, ки ин намуди тичорат як роҳи фиреб аст, чунки барои молро харидорӣ кардан аввалан бояд мо ба сифати он назар намоем, мувофиқи андозаи истеъмолкунанда молро интихоб намуд ва ҷӣ тавр оварда расонидани мол то истеъмолкунанда муайян карда шавад. Вале, дар шабакаҳои онлайн имрӯза, ин намудҳои хизматрасонӣ дида намешавад. Инчунин, барои вақти истеъмолкунандаро зиёд сарф накардан, бояд ширкатҳо феҳристи номгӯи молҳоро дар сомонаи электронӣ ворид намуда, онҳоро вобаста ба хусусияти истеъмолиашон тасниф намоянд.

Тичорати электронӣ ҳам барои тоҷирон ва ҳам барои истеъмолкунандагон афзалиятҳои зиёд дорад. Масалан, барои истеъмолкунанда (агар раванди тичорат дуруст ба роҳ монда шуда бошад) аҳамияти иҷтимоӣ дошта, вақти зиёди худро барои хариди молҳои гуногун сарф наменамояд. Барои истеҳсолкунанда бошад, пайдо намудани истеъмолкунандаи имкониозар осон гардида (дар сурати ташкили дурусти тичорати электронӣ), муаррифии ширкаташро осон мегардонад.

Тадиқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар саросари ҷаҳон 93,5% корбарони интернет маҳсулотро тариқи тичорати электронӣ харид менамоянд. Тичорати электронӣ соҳаи зудрушдёртаиастода буда, гардиши он ҳар сол ба андозаи 20-23% афзоиш меёбад. Тибқи маълумотҳо 25% фурушандагони онлайн дар интернет сомонаи WooCommerce-ро истифода мекунанд. Машхуртарин сомонаи тичорати электронӣ дар ИМА сомонаи ширкати Amazon буда, 59% -и харидорон ҳангоми харид аз интернет аввал ба сомонаи Amazon ворид мешаванд. Мағозаҳои онлайн дар ҷаҳон зиёда аз 32%-и фуруши молро ба воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ амалӣ менамоянд. Зиёда аз 40% тамоми хариди идона ҳоло ба воситаи дастгоҳҳои мобилӣ анҷом дода мешаванд.

Барои амалисозии бомуваффақияти иқтисодиёти рақамӣ ва тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, корхонаҳои савдуро зарур аст, ки стратегияи идоракунии ширкаташонро тағйир дода, ба ҳолати имрӯза мутобиқ намуда, омодагии ширкатро барои ташкили тичорати электронӣ баҳо дода, харитаи ташкили раванди тичорати электрониро мувофиқи технологияи муосир таҳия намоянд. Инчунин, дар раванди гузариш ба низомии иқтисоди рақамӣ барои тақмилдиҳии сиёсати иқтисодӣ ва низомии институтсионалӣ чунин корҳо бояд анҷом диҳанд:

✓ муҳайё намудани фазои сармоягузорӣ барои соҳаҳои, ки дар рушди низомии иқтисоди рақамӣ ва кам кардани хароҷотҳои маъмурию амалиётӣ нақши муҳим доранд;

✓ бунёди инфрасохтори муосир оид ба дастгирии соҳибкорӣ ва механизми мусоид барои таъсиси истеҳсолоти нав;

✓ ташкил намудани базаи моддӣ-техникӣ барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла, хизматрасонии савдои чакана;

✓ ташкил ва ба роҳ мондани низоми тайёркунии кадрҳои касбӣ барои татбиқи низоми иқтисоди рақамӣ дар савдои чакана.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои дунё дар раванди рақамикунонии босуръати иқтисодӣ қарор доранд, махсусан, дар сегменти тиҷорати электронӣ. Барои пайдо намудани мавқеъ бояд технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионии миллиро бо назардошти таҷрибаҳои хориҷӣ таҳия намуда, платформаҳои тиҷорати электронии худ ва инфрасохтори васеи рақамиро таъсис дода, низоми қонунгузорию ба талаботи бозори байналмилалӣ иқтисоди рақамӣ ва тиҷорати электронӣ мутобиқ созем. Барои ин имкониятҳо ва заминаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай пайдо шудааст. Иҷрои онҳо тавассути ҳамоҳангсозии талошҳои давлат, бахши тиҷоратӣ, коршиносон ва таҳлилгарон, инчунин созмонҳои ғайридавлатӣ таъмин карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза гузариш ба низоми иқтисоди рақамӣ, алалхусус тиҷорати электронӣ боиси афзун гардидани шумораи мизочон, нигоҳ доштани мизочон, қонегардонии талаботи онҳо ва пешниҳоди хизматрасонии босифатро таъмин намуда, рақобатпазирии корхонаҳоро устувор мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Digital Economy Report 2019. Value Creation and Capture: Implications for Developing Countries. New York, Geneva, UNCTAD, 2019.
2. Global E-commerce Sales Surged to \$29 Trillion. UNCTAD, March 29, 2019. Available at: <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2034> (accessed 30.08/2019).
3. Бабкин, А.В. Цифровая экономика и развитие инновационно-активных промышленных кластеров [Электронный ресурс] / Инновационные кластеры цифровой экономики: драйверы развития: труды научн. -практ. конф. с междунар. участием; под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2018. – 535 с
4. Ефимушкин, В.А. Инфокоммуникационное технологическое пространство цифровой экономики [Электронный ресурс] / Цифровая трансформация бизнеса на основе технологий связи следующего поколения, круглый стол, 28 марта 2017 г., НИУ ВШЭ. – 2017.
5. Стрелец И. А., Чебанов С. В. / Цифровизация мировой торговли: масштабы, формы, последствия// Мировая экономика и международные отношения, 2020, том 64, № 1, с. 15-25.
6. Ҳамитов М.С., Мараимов Б.М., Урунова С.А. /Таҷрибаи ҷаҳонии шабакаҳои савдои онлайн//Конференсияи VIII-уми илмию амалии байналмилалӣ “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: масоили мубрами рушди иқтисодӣ ва инноватсионӣ” ш. Душанбе, 2020-С.17-21.
7. Шаропов Ф.Р., Лутфулоев М.Д., Кабутов Қ.М., Амонов С.С./Ташаккул ва рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - №1 (35). – С. 99-109.

Файзулло М.К., Дўстматов Б.М.

**ОИД БА МАСЪАЛАИ МАЗМУН ВА ПРИНЦИПҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ
ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Гузаштан ба усули инноватсионии рушд яке аз дастовардҳои асосии ҳар як давлат ва таъмини рушди иқтисод мебошад. Яке аз самтҳои афзалиятноки таҳияи сиёсати иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии давлат нигаронида шудааст, дар ин радиф имтиёзҳои андозӣ яке аз омилҳои таъмини рушди соҳибкории инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: навоарӣ, соҳибкории инноватсионӣ, корпоратсия, андоз, андоз аз арзиши иловашуда.

Файзулло М.К., Дўстматов Б.М.

**К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАНИИ И ПРИНЦИПОВ РАЗВИТИЯ
ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ УСЛУГ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Переход на инновационный путь развития является одним из главных достижений любого государства и развития экономики на самом высоком уровне. Одним из приоритетных направлений развития экономической политики, направленном на повышение конкурентоспособности государства, должно стать предоставление налоговых льгот, способствующее развитию инновационной предпринимательства в сфере услуг.

Ключевые слова: инновация, инновационное предпринимательство, корпорация, налог, НДС.

Faizullo M.K., Dustmatov B.M.

**TO THE QUESTION OF THE CONTENT AND PRINCIPLES OF
DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE SPHERE OF
SERVICES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The transition to an innovative way of development is one of the main achievements of any state and economic development at the highest level. One of the priority directions of the development of economic policy aimed at increasing the competitiveness of the state should be the provision of tax incentives contributing to the development of innovative entrepreneurship in the service sector.

Key words: innovation, innovative entrepreneurship, corporation, tax, VAT.

Дар шароити амали иқтисодиёти бозорӣ рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳолии мамлакат таъсири мусбат мерасонад [1]. Хусусан таъсири он дар ҳолате чашмрас мегардад, ки низоми соҳибкории инноватсионӣ дар кишвар босубот ва самаранок ба роҳ монда шуда, механизми ташкилию иқтисодӣ ва меъёриро ҳуқуқӣ ба таври дуруст ташкил ва истифода шуда, самтҳои асосии афзалиятноки инкишофи он муайян ва амалӣ карда мешаванд.

Дар ҷумҳурии мо, ташаккул ва рушди соҳибкории дорои хусусияти инноватсионӣ дошта ҳамчун унсурҳои муҳими иқтисодӣ бозорӣ мавқеи бештарро ишғол мекунад. «Беҳтар кардани шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ танзим ва заминаҳои фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ яке аз муҳимтарин шартҳои рушди на танҳо соҳибкории бахши хусусӣ, балки дар маҷмӯъ иқтисодӣ милли ас» [4]. Аз ин рӯ, омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи соҳибкории инноватсионӣ, хусусан дар бахши хидматрасонӣ, ки омӯзиши таҳқиқро талаб мекунад, муҳим арзёбӣ менамояд.

Фаъолияти иқтисодии нимаи дууми асри ХХ, амалияи ташкили соҳибкориро дар рушди инноватсионӣ хеле душвор кардааст [3]. Барои рушди бомуваффақияти он, талаботҳои нав торафт бештар ба миён омада, як қатор қонуниятҳои, ки рушди доимии мукамалро дар амал ва тафаккури амиқи тақмили назарияи мувофиқро талаб мекунанд, муқаррар карда мешавад.

Сиёсати иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ дар бахши хидматрасонӣ, ки ба рушди густариш ва баланд бардоштани самаранокии, пеш аз ҳама бахши инфрасохтори саноатии иқтисод вобастагии калон дорад.

Аз ҷониби давлат ба раванди ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, тавассути қабули қарорҳои дахлдори меъёрӣ таъсир расонида мешавад.

Бояд таъкид кард, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти соҳибкориро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар ҳисобида, барои таъмини шароити мусоид пайваста тадбирҳои судманд меандешад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати худ ба муносибати савгандкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 30 октябри соли 2020 қайд намуданд, ки: “Мо тасмим дорем, ки ислоҳотро дар самти таъмин намудани рушди соҳибкорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузори идома бахшида, ташаббусҳои соҳибкоронро минбаъд низ ҳамаҷаҳади дастгирӣ ва ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро ҳимоя кунем” [5].

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҳамчун як механизми иловагӣ ба низомии худтанзимкунии субъектони бозор, ки ба танзими рафтори иқтисодӣ ба манфиати ҷамъият нигаронида шудааст, зарур мебошад. Муайян намудани сабабҳои зарурияти танзими давлатии иқтисодӣ дар сатҳи лозимӣ, объектҳои зерини таъсири мақомоти давлатӣ бударо муайян мекунад. Объектҳои танзими давлатӣ зинаи ибтидоӣ дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ, соҳаҳо, минтақаҳо, равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошанд, яъне диққати мақомоти давлатӣ ба таъмини шароити фаъолияти самарабахши иқтисодӣ милли равона шудааст.

Яке механизми танзимкунандаи рушди соҳибкории инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ бевосита андозҳо мебошад, ки таъсири онҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ назаррас мебошад.

Дар шароити кунунӣ, як масъалаи муҳим тақдир додани механизми ташаккулёфтаи низомии андоз ва фаъолсозии он бо мақсади пешгирии вазъияте мебошад, ки унсурҳои алоҳидаи он фаъолияти соҳибкорӣ ва ташаббусро ҳам аз ҷониби соҳибкорӣ ва ҳам дар шакли соҳибкорони хусусӣ бозмедоранд.

Дар кишварҳои хориҷи ИДМ ин масъалаи аз ҷиҳати стратегӣ муҳим дар идоракунии молиявии сохторҳои соҳибкорӣ мавқеи ҳалкунанда дорад, ки дар он усули асосӣ ҳавасмандкунии андоз аст. Тавре ки шумо медонед, истифодаи меъёри баланди андоз ё баҳисобирии нокифояи омили андоз метавонад ба фазои хеле номусоиди молиявӣ ва ҳатто муфлисшавии корхонаю ташкилотҳо оварда расонад, ки метавонад боиси якбора кам шудани даромадҳои андоз ба буҷет ва мутаносибан, ба касри он. Аммо, дуруст ва оқилона истифода бурдани меъёрҳо ва имтиёзҳои афзоиши сармоягузорию ба истеҳсолот барои қорӣ намудани навоҳиҳои илму техника ва ғайра таъмин хоҳад кард.

Дар робита ба ин, на танҳо муайян кардани хусусияти таъсири андоз ба истеҳсолот, балки ошкор кардани ҷой ва аҳамияти ин воситаҳо дар системаи умумии фишангҳои иқтисодӣ барои танзими соҳибқорӣ инноватсионӣ дар бахши хизматрасонӣ ниҳоят муҳим аст.

Соҳибқорӣ инноватсионӣ ба навоарӣ дар сифати истеҳсоли маҳсулот ё пешниҳоди хизматрасониҳо асос ёфтааст, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои аҳоли бозори нави истеъмолро ба вуҷуд меорад. Рушди инноватсионӣ ҳамчун воситаи мушаххаси фаъолияти соҳибқорӣ хизмат мекунад, на дар худ навоариҳо, балки ҷустуҷӯи роҳнамо ва муташаккили навоариҳо, тавачҷӯҳои доимии онҳо аз ҷониби сохторҳои соҳибқорӣ. П.Друкер боре қайд карда буд, ки «соҳибқорон бо нави инноватсионии тафаккур фарқ мекунад. Инноватсия воситаи махсуси соҳибқорист» [2].

Кишваре, ки ин нави такрористеҳсоли аз бисёр ҷиҳатҳо хос аст, худро аз шикастҳо ва ҳатто тақонҳои бештар дар соҳаи иқтисод муҳофизат мекунад, пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии он динамикӣ ва устувор аст, дурнамои устувор дорад. Маҳз ҳамин равиш исбот мекунад, ки шароити иҷтимоӣ иқтисодии татбиқи шакли инноватсионии истеҳсолот барои ҳар як ҷомеа объективӣ мебошанд.

Ҳавасмандӣ барои пешбурди соҳибқорӣ инноватсионӣ инҳоянд:

- пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ дар қорҳои тадқиқотӣ, конструкторӣ ва технологӣ, ки тақмил додани маҳсулот ва технологияҳои истеҳсолшаванда вобастаанд;
- ба меъёри асосии истеҳлок нисбат ба фондҳои асосие, ки танҳо барои амалисозии фаъолияти илмӣ техникаи истифода мешаванд.

Барои таҳия ва татбиқи механизми самарабахши андоз дар ҳавасмандгардонии соҳибқорӣ инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ, ба таҷрибаи кишварҳои саноатии мутараққӣ муроҷиат кардан тавсия дода мешавад.

Дар баъзе кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, ба ғайр аз имтиёзҳои андоз, усулҳои дигари дастгирии рушди инноватсионӣ, аз қабилӣ грантҳо ва кумакҳои истифода мешаванд. Системаи амортизатсияи босуръати фондҳои асосӣ, ки барои истифода дар соҳаи тадқиқот ва таҷриба пешбинӣ шудаанд, васеъ паҳн шудааст. Шаклҳои дигари имтиёзҳои андоз барои фаъолияти инноватсионӣ низ истифода мешаванд:

- қарзҳои андоз барои хароҷоти пардохти қорҳои илмӣ ва таъсиси ҷойҳои қорӣ дар лабораторияҳои илмӣ;
- қарзҳои андоз барои сармоягузорӣ ба таҷҳизоти лаборатории тадқиқотӣ;
- озод кардани қорҳои андоз ва ташкилотҳои инноватсионӣ аз қисми андози даромад ва андози корпоративӣ ва ғайра.

Ба кам кардани ҷузъи андоз бевосита ба нархи маҳсулоти дорой хусусияти илмӣ ва инноватсионӣ ноил шудан лозим аст, барои ин чораҳои ҳавасмандкунии зеринро истифода бурдан мумкин аст.

Аввалан, бо назардошти хусусияти фаъолияти созмонҳои инноватсионӣ (зарурати нигоҳ доштани шумораи зиёди қорҳои соҳибқорӣ дар ҳайати ташкилот) пешниҳод карда мешавад, ки меъёри андози ягонаи иҷтимоӣ (минбаъд - УСТ) ва дигар пардохтҳо аз ҳисоби музди меҳнат барои ташкилотҳо, ки бо фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ машғуланд.

Сониян, қорӣ намудани озодкунӣ аз андоз аз арзиши изофӣ ба воридоти таҷҳизотҳои баландтехнологӣ, ки барои таҳқиқоти илмӣ ва эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ, ҷузъҳо ва қисмҳои эҳтиётии он ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешаванд, мувофиқи мақсад аст. Ин тадбир имкон медиҳад, ки раванди навосозии бахшҳои инноватсионӣ ва баландтехнологии иқтисодии ватанӣ пурзӯр карда шавад.

Ҳамчунин пешниҳод карда мешавад, ки масъалаи қорӣ намудани меъёрҳои имтиёзноки андоз аз арзиши иловашуда нисбат ба фуруши намудҳои муҳимтарини маҳсулоти инноватсионӣ баррасӣ карда шавад. Мутаассифона, низоми мавҷудаи андозбандӣ имрӯз хусусан ба рушди фаъолияти инноватсионӣ ҳавасмандӣ дар сатҳи зарурӣ намебошад.

Ҳамин тариқ, рушди соҳибқорӣ инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз сиёсати давлатӣ, ба системаи имтиёзҳои андоз вобаста аст, ки на танҳо ба ҳавасмандгардонии барномаҳои тадқиқотӣ, балки ҳавасмандгардонии оғози соҳибқорӣ инноватсионӣ нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Аминов И. Основы предпринимательства / Под ред. проф. С.Х.Хабибова -Душанбе: 2007. - 96 с.
2. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: СП «Бук Чембер Интернейшнл». –1992. г.–с.41.
3. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Д.Комилов. - Душанбе: ТСентр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, 2004.-192 с.
4. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (<http://www.president.tj/>).

ТДУ 339.543

Ғаюрова Р.С.

АМСИЛАСОЗИИ ИҚТИСОДИЮ РИЁЗИИ ИСТИФОДАИ НИЗОМҲОИ ГУМРУКӢ ДАР МАҚОМОТИ ГУМРУК

Дар мақола асосҳои назариявӣю методи амсиласозии иқтисодию риёзӣ дар мақомоти гумрук баррасӣ шудааст. Дар ин асос амсилаҳои вобастагии истифодаи намудҳои ҷудогонаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст. Инчунин намуди амсилаҳои вобастагии низомҳои гумрукӣ дар мудирияти минтақавии гумруки шаҳри Турсунзода, шаҳри Душанбе, вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва вилояти мухтори Кӯхистони Бадахшон сохта шудааст. Натиҷаи амсиласозии иқтисодию риёзии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрук имконият медиҳад, ки сатҳи банақшагирӣ ва идораи фаъолияти гумрукӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, пурзур намудани назорати гумрукӣ, ҳимояи манфиатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва бехатарии иқтисодии он таъмин карда шуда, рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар соҳаи гумрукӣ дар сатҳи ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ қарор дода шавад.

Вожаҳои калидӣ: амсиласозии иқтисодию риёзӣ, вобастагиҳо, низомҳои гумрукӣ, мудириятҳои минтақавии гумрукӣ, идораи фаъолияти гумрукӣ

Гаюрова Р.С.

ЭКОНОМИЧЕСКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ СПОЛЬЗОВАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ РЕЖИМОВ В ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНАХ

В статье рассматриваются теоретико-методические основы экономико-математического моделирования в таможенных органах. На этой основе представлены примеры зависимости использования различных типов таможенных режимов в таможенных органах Республики Таджикистан. Также установлены зависимости таможенных режимов в региональном таможенном управлении Турсунзода, Душанбе, Согдийской области, Хатлонской и Горно-Бадахшанской автономной области. Результаты экономико-математического моделирования использования таможенных режимов в таможенных органах позволят обеспечить планирования и управления таможенной деятельностью, усилить таможенный контроль, защитить экономические интересы и экономическую безопасность Таджикистана, а также развивать международные отношения. и привести работу таможню в соответствие с международными стандартами.

Ключевые слова: экономико-математическое моделирование, зависимости, таможенные режимы, региональные таможенные управления, управление таможенного дела

Ghayurova R.S.

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF THE USE OF CUSTOMS REGIMES IN CUSTOMS BODIES

The article discusses the theoretical and methodological foundations of economic and mathematical modeling in the customs authorities. On this basis, examples of the dependence of the use of various types of customs regimes in the customs authorities of the Republic of Tajikistan are presented. The dependencies of customs regimes in the regional customs administration of Tursunzoda, Dushanbe, Sughd region, Khatlon and Gorno-Badakhshan autonomous regions were also established. The results of economic and mathematical modeling of the use of customs regimes in customs authorities will ensure the planning and management of customs activities, strengthen customs control, protect the economic interests and economic security of Tajikistan, and develop international relations. and bring customs operations in line with international standards.

Key words: economic and mathematical modeling, dependencies, customs regimes, regional customs administrations, customs administration

Дар шароити муосир истифодаи амсилаҳо барои ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодӣ хело зарур буда онҳо инъикоси объекти воқеӣ доранд. Чунин инъикоси зухуротҳоро бо диаграмма, аксҳо, амсилаҳои хусусияти тавсифӣ дар шакли расмҳо, чадвалҳо ва ғайра муаррифӣ кардан мумкин аст. Амсилаи риёзӣ системаи муодилаҳо, нобаробарӣ, формулаҳо, истифодаи ифодаҳои гуногунро, ки объекти воқеӣ, хусусиятҳои таркибии он ва робитаи байни онҳоро тавсиф мекунад. Амсиласозӣ ва сохтани амсилаи риёзӣ объекти иқтисодӣ имкон медиҳад, ки таҳлили иқтисодии равандҳои истеҳсолиро то таҳлили риёзӣ ва қабули қарорҳои муассир коҳиш диҳем.

Технологияи сохтани амсилаҳои иқтисодӣ ва риёзиро бояд сари вақт баррасӣ намуд. Мазмуни ҳар як амсилаи иқтисодӣ ва риёзӣ моҳияти иқтисодии шартҳои масъала ва ҳадафи гузошташуда мебошад, ки дар муносибатҳои расмии риёзӣ ифода ёфтааст. Дар амсила арзиши иқтисодӣ бо таносуби риёзӣ муаррифӣ карда мешавад, аммо на ҳамеша таносуби риёзӣ иқтисодӣ аст. Тавсифи шароити иқтисодӣ аз рӯи робитаҳои риёзӣ натиҷаи он аст, ки

амсила робита ва вобастагиро байни параметрҳои иқтисодӣ ё миқдори онҳо муқаррар мекунад.

Таърифи мукамал ва ҳаматарафаи амсилаи иқтисодӣ-риёзиро академик В.С.Немчинов додааст: “Амсилаи иқтисодӣ-риёзӣ ифодаи мутамаркази муносибатҳо ва қонунҳои як падидаи иқтисодӣ дар шакли риёзӣ мебошад” [1]. Аз ҷиҳати мундариҷа, амсилаҳои иқтисодӣ-риёзӣ ва иқтисодӣ-оморӣ мавҷуданд. Фарқи байни онҳо дар табиати вобастагии функционалӣ, ки арзишҳои онҳоро мепайвандад, вобаста мебошад. Ҳамин тариқ, амсилаҳои иқтисодӣ ва оморӣ бо нишондиҳандаҳое, ки бо роҳҳои гуногун гурӯҳбандӣ шудаанд, алоқаманд мебошанд.

Амсилаҳои оморӣ робитаи байни нишондиҳандаҳо ва детерминантҳои онҳоро дар шакли функцияи хаттӣ ва ғайрихаттӣ муқаррар мекунад. Амсилаҳои иқтисодӣ ва риёзӣ системаи маҳдудиятҳо, вазифаи объективиро дар бар мегирад. Функцияи ҳадаф миқдорҳои гуногуни амсиларо мепайвандад. Чун қоида, ҳамчун ҳадаф нишондиҳандаи иқтисодӣ (фоида, даромадноқӣ, арзиши хароҷот, маҳсулоти умумӣ ва ғайра) интиҳоб карда мешавад. Аз ин рӯ, вазифаи ҳадафро баъзан иқтисодӣ, меъёрӣ меноманд. Функцияи ҳадаф функцияи бисёр тағйирёбанда аст ва метавонад аз ҷои озод дошта бошад.

Меъёри оптималӣ нишондиҳандаи иқтисодӣ мебошад, ки бо ёрии функцияи объективӣ тавассути дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ифода карда мешавад. Якчанд функцияҳои объективии гуногун, вале ба онҳо баробар ба як меъёри оптималӣ мувофиқ буда метавонанд. Меъёрҳои оптималӣ метавонанд табиӣ ва арзишӣ бошанд. Баъзе меъёрҳо ба ҳадди аксар расонида шуда, баъзеи дигар кам карда мешаванд. Аз меъёрҳои ба ҳадди ақал расонидашуда меъёри арзиши умумии меҳнати ҳама намудҳо мебошад, ки аз ҷониби иқтисоддонҳо пешниҳод шудаанд [3].

Таҳлил нишон медиҳад, ки амсила ҳалли бисёр ё нақшаҳои имконпазир дорад ва дар байни онҳо ягонаеро ёфтан лозим аст, ки ба системаи маҳдудиятҳо ва вазифаи ҳадаф ҷавобгӯ бошад. Нақшаи имконпазире, ки функцияи ҳадафро қонеъ мекунад, оптималӣ ҳисобида мешавад.

Дар байни тарҳҳои имконпазир, ки функцияи ҳадафро қонеъ мекунад, одатан як тарҳи ягона вучуд дорад, ки барои он вазифаи ҳадаф ва меъёри оптималӣ арзиши максималӣ ё ҳадди ақал доранд. Агар амсилаи мушкilot нақшаҳои оптималии зиёд дошта бошад, пас барои ҳар яке онҳо арзиши функцияи ҳадаф яқсон мебошад.

Агар амсилаи иқтисодӣ ва риёзии масъала хаттӣ бошад, нақшаи оптималӣ дар нуқтаи охирини ҳудуди тағйирёбии системаи маҳдудиятҳо ба даст меояд. Дар ҳолати амсилаи ғайримуқаррарӣ метавонад якчанд тарҳҳои оптималӣ ва арзишҳои оптималии функцияи ҳадаф вучуд дошта бошад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки нақшаҳои шадидӣ ва арзишҳои фавқуллодаи функцияи объективӣ муайян карда шаванд. Дар ин ҳолат, функцияи объективӣ, ки аз миқдори он аз як қатор тағйиротҳои охири, ё, ки ба ҳадди ақал расида, ё умуман вучуд надорад.

Арзишҳои фавқуллодаи функцияи ҳадаф дар дохили худ ба даст оварда шуда дар ҳудуди тағйирёбандаҳо низ ҷой дорад. Аз ин рӯ, арзишҳои фавқуллодаи функцияи ҳадаф метавонанд бо намуди оптималӣ мувофиқат кунанд, аммо ин маънои онро надорад, ки ҳамаи арзишҳои функцияи объективӣ ифротӣ бошанд. Барои амсилаҳои ғайримуқаррарӣ баъзан арзишҳои фавқуллодаи функцияи объективӣ вучуд доранд ва барои амсилаҳои хаттӣ тарҳҳои шадид ва арзишҳои фавқуллодаи функцияи объективӣ буда наметавонанд.

Ҳамин тариқ, барои ҳалли оптималии ҳар як мушкilotи иқтисодӣ амсилаи иқтисодӣ ва риёзии онро сохтан лозим аст, ки дар таркибаш системаи маҳдудиятҳо, вазифаи объективӣ, меъёри оптималӣ ва ҳалли онро дар бар мегирад.

Мо дарёфтем, ки усули сохтани амсилаи иқтисодӣ ва риёзӣ ин ифода кардани моҳияти иқтисодии масъала ба таври риёзӣ бо истифода аз аломатҳо, тағйирёбандаҳо ва доимҳо, шохисҳо ва дигар нишонаҳо мебошад. Ҳама шартҳои масъала бояд дар шакли муодила ё нобаробарӣ навишта шаванд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама, системаи тағйирёбандаҳоро

муайян кардан лозим аст, ки метавонанд барои як вазифаи мушаххас ҳаҷми дилхоҳи истеҳсолотро дар корхона, боре, ки таҳвилгарон ба истеъмолкунандагони мушаххас интиқол медиҳанд ва ғайра нишон диҳанд.

Дар ин ҳолат, маҳдудиятҳои амсила бояд ҳама шартҳои инъикос кунанд, ки нақшаи оптималро таҳия намоянд. Аммо, дар амал барои ба даст овардани ҳадаф ҳама шартҳои мушкилотро ба назар гирифтани ғайриимкон аст. Танҳо ба назар гирифтани шартҳои асосӣ кифоя мебошад. Табиист, ки амсилаи бадастомада дар муқоиса бо намуди воқеӣ содда карда мешавад, ки он ҳама шароити вазифаро инъикос мекунад.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот мо таснифи амсилаҳоро муҳим мешуморем. Амсилаҳои иқтисодӣ ва риёзӣ аз намудҳои зерин: оморӣ; тавозунӣ ва оптимизатсиякунонӣ иборат мебошанд.

Амсилаҳои оморӣ амсилаҳои мебошанд, ки вобастагии таносуби-регрессивии натиҷаи истеҳсолотро ба як ё якчанд омилҳои мустақил тавсиф мекунад. Ин амсилаҳо барои сохтани ҳалли вазифаҳои истеҳсолӣ, инчунин дар ҳангоми таҳлили системаҳои иқтисодӣ васеъ истифода мешаванд.

Амсилаҳои тавозунӣ -системаи тавозуни истеҳсол ва тақсимотро ифода мекунад ва дар шакли матрисаҳои квадратӣ навишта мешаванд. Онҳо барои муқаррар кардани таносуб ва муносибатҳо дар раванди банақшагирии соҳаҳои

Амсилаҳои оптимизатсионӣ системаи муодилаҳои риёзиро ифода мекунад, ки ба функцияи мушаххаси объективӣ тобеъ буда барои дарёфти беҳтарин (оптималӣ) ҳалли мушкилоти мушаххаси иқтисодӣ хидмат мекунад. Ин амсилаҳо ба синфи мушкилоти шадид тааллуқ дошта шароити фаъолияти системаи иқтисодиро тавсиф мекунад.

Асосан, таснифи модеамсилаҳои иқтисодӣ ва риёзӣ метавонад гуногун ва шартӣ бошад. Ин аз он вобаста аст, ки амсила ба кадом хусусиятҳо асос ёфтааст.

Дар асоси функционалӣ, амсилаҳо ба амсилаҳои банақшаگیرӣ, баҳисобگیرӣ, таҳлили иқтисодӣ, равандҳои иттилоотӣ тақсим карда мешаванд. Аз рӯйи андозаҳо амсилаҳо ба макроамсилаҳо, амсилаҳои маҳаллӣ ва микроамсилаҳо тақсим карда мешаванд. Ба амсилаҳои иқтисодии маҳаллӣ амсилаҳои дохил мешаванд, ки барои таҳлил ва пешгӯии баъзе нишондиҳандаҳои рушди саноат истифода мешаванд. Масалан, модели пешгӯии ҳосилнокии меҳнат.

Микроамсилаҳо дар корхонаҳо барои таҳлили амиқи сохтори истеҳсолот ва хизматҳои пешниҳодшуда таҳия карда мешаванд. Ҳангоми сохтани микроамсилаҳо усулҳои оморӣ риёзӣ васеъ истифода мешаванд. Амсилаҳои оптимизатсионӣ метавонанд детерминантӣ ва стохастикӣ бошанд.

Дар амсилаҳои детерминантӣ, натиҷаи ҳалли беназир аз маълумоти воридотӣ вобаста аст. Дар амсилаҳои эҳтимолии стохастикӣ, маҷмӯи муайяни маълумоти воридшуда метавонад натиҷаи мувофиқ диҳад ё не.

Дар айни замон, намудҳои тамоюлҳо ва сохтори онҳоро таъкид кардан муҳим аст. Барои ин, вобастагии регрессия дар асоси тағйирёбии арзиши миёнаи як тағйирёбандаи тасодуфӣ аз дигараш муайян карда мешавад. Дар ин ҷо ҳисоби коэффисиенти муайянкунӣ низ ҳисоб карда мешавад зарур аст.

Умуман, коэффисиенти муайянкунӣ таносуби варианти тавсифшуда ба дисперсияи умумӣ мебошад.

Ҳамчун Ҷоиз, коэффисиенти муайянкунӣ нишон медиҳад, ки чанд Ҷоизи ихтилоф (тағйирёбии арзиш) -и нишондиҳандаи амсиласозӣ бо муодилаи регрессия тавсиф карда мешавад. Аз ин рӯ, ин хусусият параметрҳои мутобиқати амсилаҳои регрессия мебошад.

Мо инчунин баррасии параметрҳои мутобиқатро дар амсиласозии оморӣ дар асоси ҳисоби коэффисиенти муайянкунӣ ва таносуб муҳим мешуморем. Дар ин ҳолат, коэффисиенти таносуб ҳамчун ченаки қатъии вобастагии таносубӣ хизмат мекунад.

Дар амалия ин хусусиятҳо чунин шарҳ дода мешаванд:

$0,1 \leq [Rr] \leq 0,3$ –вобастаги заиф аст;

$0,3 \leq [Rr] \leq 0,7$ – вобастагӣ чиддӣ аст;

$0,7 \leq [Rr] \leq 0,9$ – вобастагӣ мустаҳкам;

$[Rr] \geq 0,9$ – вобастагӣ хело мустаҳкам ва ба воҳид наздик аст.

Бо истифода аз ин далелҳо, ҷадвалҳои ҳадди ақал барои коэффисиентҳои таносуб ва муайянкунӣ низ истифода мешаванд. Онҳо аз шумораи мушоҳидаҳо ва сатҳи эътимод вобастаанд.

Марҳилаи дигари амсиласозии иқтисодӣ ва риёзии пешгӯии дақиқ мебошад. Барои пешгӯии дақиқ, мо экстраполятсияи силсилаи вақтро, ки бо муодилаи тамоюл ё муодилаи регрессия ҳисоб карда шудааст, баррасӣ мекунем. Эҳтимолияти тағйирёбандаи тасодуфӣ арзишҳои мушаххасро ба сифр баробар мекунад. Ҳамин тариқ, пешгӯиҳои дақиқ дар иқтисод ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, ҳангоми пешгӯӣ -пешгӯиҳои фосилавӣ истифода шуда хатогии бо назардошти арзиши омори Студенти, ки аз рӯи сатҳи аҳамият ва шумораи дараҷаҳои озодӣ, инчунин андозаи намуна ва инҳирофи стандартӣ ҳисоб карда мешавад [2].

Аз гуфтаҳои болӣ бар меояд, ки ҷабҳаҳои пешниҳод карда шуда ҳангоми дар раванди амсиласозии иқтисодию риёзии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрук бо назардошти хусусиятҳои ҷойдошта истифода бурда шаванд.

Дар ҷадвали 1 намуди амсилаҳои вобастагии истифодаи намудҳои ҷудоғонаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Намуди амсилаҳои вобастагии истифодаи намудҳои низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

№ б/т	Низомии гумрукӣ	Намуди амсила	Бузургии коэффисиенти коррелятсия
1.	Содирот	$y = 50,638x^2 - 303,65x + 1493,9$	$R^2 = 0,9564$
2.	Коркард берун аз қаламрави гумрукӣ	$y = 32,103x^2 - 172,04x + 357,4$	$R^2 = 0,6974$
3.	Содироти муваққатӣ	$y = 99,319x^{0,6217}$	$R^2 = 0,8343$
4.	Реэкспорт	$y = 0,2229x^2 - 1,3546x + 6,696$	$R^2 = 0,7529$
5.	Иҷозат барои муомилоти озод	$y = 3936,7e^{0,0371x}$	$R^2 = 0,6194$
6.	Коркард дар қаламрави гумрукӣ	$y = 10,071x^2 - 50,7x + 238,2$	$R^2 = 0,6408$
7.	Воридоти муваққатӣ	$y = 326,72x^{0,5345}$	$R^2 = 0,4894$
8.	Реимпорт	$y = 0,0163x^2 - 0,0635x + 0,929$	$R^2 = 0,3305$
9.	Анбори гумрукӣ	$y = 1,2975e^{0,3139x}$	$R^2 = 0,6801$
10.	Минтақаи озоди гумрукӣ	$y = 13,863e^{0,0837x}$	$R^2 = 0,4343$
11.	Транзити байналмилалӣ гумрукӣ	$y = 13,223x^2 - 91,88x + 200,34$	$R^2 = 0,6448$
12.	Нобудкунӣ	$y = 0,1429x + 6,6667$	$R^2 = 0,1261$
13.	Савдои бе боҷ	$y = 1,1071x^2 - 5,95x + 10,2$	$R^2 = 0,7831$
14.	Даст кашидан ба ғойдаи давлат	$y = 0,1248e^{0,3097x}$	$R^2 = 0,1231$
15.	Низомҳои махсуси гумрукӣ	$y = 0,0338x^{1,7449}$	$R^2 = 0,4039$

16.	Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ аз рӯи миқдори ДГБ	$y = 1169,1x^2 - 2064,9x + 60727$	$R^2 = 0,7943$
17.	Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз рӯи борҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = -10,579x^2 + 484,59x + 5049,6$	$R^2 = 0,8541$
18	Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз рӯи арзиши гумрукии молҳо, млн.доллар	$y = 164,01x^2 - 992,92x + 6624$	$R^2 = 0,8262$

Манбаъ: ҳисобҳои муаллиф бо истифодаи барномаи компютерӣ.

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки натиҷаҳои ба дастовардашуда аз онтувоҳи медиҳанд, ки дар маҷмӯ афзоиши рушди низомҳои гумрукӣ дида мешавад, ки он дар асоси беҳдошти хизматрасониҳои гумрукӣ ва истифодаи ратсионалии низомҳои гумрукӣ таъмин карда шудааст. Аз тарафи дигар истифодаи оқилонаи низомҳои гумруки аз беҳдошти фаъолияти ҳар як корманди гумрук, афзоиши ҳосилнокии кори онҳо ва риояи талаботҳои муайяншуда ҷиҳати пешбурди назорати гумрукӣ, кумаки амали ба субъектҳои фаъолияти иқтисоди байналмилалӣ ва дигар омилҳо ба даст оварда шудааст.

Инчунин дар ҷадвали 2 намуди амсилаҳои вобастагии истифодаи намудҳои низомҳои гумрукӣ дар мудирияти минтақавии гумруки шаҳри Турсунзода, шаҳри Душанбе, вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва вилояти мухтори Куҳистони Бадахшон барои солҳои 2015-2020 бо истифодаи барномаи компютерӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 2

Намуди амсилаҳои вобастагии низомҳои гумрукӣ дар мудирияти минтақавии гумруки шаҳри Турсунзода, шаҳри Душанбе, вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва вилояти мухтори Куҳистони Бадахшон Ҷумҳурии Тоҷикистон

№ б/т	Мақомоти гумрукӣ	Намуди амсила	Бузургии коэффисенти коррелятсия
1.	Мудирияти минтақавии вилояти Хатлон, аз рӯи борҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = -59,787x^2 + 511,93x - 155,65$	$R^2 = 0,8164$
2.	Мудирияти минтақавии вилояти Хатлон, аз рӯи шумораи ДГБ	$y = -209,71x^2 + 1891,9x + 1716$	$R^2 = 0,7002$
3.	Мудирияти минтақавии шаҳри Душанбе, аз рӯи арзиши молҳо, млн.доллар	$y = 168,71x^2 - 1052,3x + 3559,2$	$R^2 = 0,9086$
4.	Мудирияти минтақавии шаҳри Душанбе, аз рӯи молҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = 53,016x^2 - 282,73x + 1007,6$	$R^2 = 0,8601$
5.	Мудирияти минтақавии шаҳри Турсунзода,	$y = 3,7429x^2 + 54,671x + 513$	$R^2 = 0,7258$

	аз рӯйи арзиши молҳо, млн.доллар		
<i>Идомаи ҷадвали 2</i>			
6.	Мудирияти минтақа-вии шаҳри Турсунзода, аз рӯйи шумораи ДГБ	$y = 269,52x^2 + 1442,1x + 3137,3$	$R^2 = 0,8694$
7.	Мудирияти минтақа-вии шаҳри Турсунзода, аз рӯйи молҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = 37,545x^2 - 130,66x + 778,37$	$R^2 = 0,9064$
8.	Мудирияти минтақа-вии вилояти Суғд, аз рӯйи молҳои кашони-дашуда, ҳазор тонна	$y = -37,75x^2 + 346,54x + 3430,4$	$R^2 = 0,7252$
9.	Мудирияти минтақа-вии вилояти мухтори Куҳистони Бадахшон, аз рӯйи арзиши молҳо, млн.доллар	$y = -2,5054x^2 + 17,532x - 2,03$	$R^2 = 0,6251$

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф бо истифодаи барномаи компютерӣ

Аз ҷадвали 2 дида мешавад, ки натиҷаҳои ба дастовардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар маҷмӯ афзоиши натиҷаҳо чихати истифодаи низомҳои гумрукӣ дида мешавад. Бояд қайд намуд, ки пеш аз ҳама беҳтаршавии натиҷаҳо аз ҳисоби беҳдошти хизматрасониҳои гумрукӣ ва истифодаи ратсионалии низомҳои гумрукӣ ба ддаст оварда шудааст.

Дар маҷмӯ хаминро бояд қайд намуд, ки натиҷаи амсиласозии иқтисодию риёзии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрук имконият медиҳад, ки сатҳи банақшагирӣ ва идораи фаъолияти гумрукӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, пурзур намудани назорати гумрукӣ, ҳимояи манфиатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва беҳатариҳои иқтисодии он таъмин карда шуда, рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар соҳаи гумрукӣ дар сатҳи ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ қарор дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Марченко, В. М. Эконометрика и экономико-математические методы, и модели. В 2 ч. Ч.2 Экономико-математические методы и модели / В. М. Марченко, Н. П. Можей, Е. А. Шинкевич. – Минск: БГТУ, 2012. – 214 с.
2. Новикова Н.В. Экономико-математические методы и модели. -Минск, 2010. - с.40 45.
3. Панкратов Е.Л., Булаева Е.А., Болдыревский П.Б. Ведение в экономико-математическое моделирование. - Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2017. - 113 с.

Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И.

РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЕ

Статья посвящена анализу методологии разработки бизнес-процессов, бизнес-планирования и их роли в управлении предприятием. Обзор теоретических аспектов, основ бизнес-планирования и управления бизнес-процессами, анализ задач бизнес-планирования и позиции бизнес-процессов в его формировании, конкурентоспособности, решении проблем.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес, планирование, конкуренция, конкурентоспособность, бизнес-процессы, бизнес-планирование, управление бизнесом.

Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И.

РУШДИ РАВАНДҶОИ БИЗНЕС ВА БАНАҚШАГИРИИ ТИҶОРАТ

Мақолаи мазкур ба таҳлили методологияи рушди равандҳои бизнес, банақшагирии бизнес ва нақши онҳо дар идоракунии корхона бахшида шудааст. Баррасии ҷанбаҳои назариявӣ, асосҳои бизнес-банақшагирӣ ва идоракунии равандҳои бизнес, таҳлили вазифаҳои банақшагирии бизнес ва мавқеи равандҳои бизнес ҳангоми ташаккули он, рақобатпазирӣ, роҳҳои ҳалли мушкилотҳо.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, бизнес, банақшагирӣ, рақобат, рақобатпазирӣ, равандҳои бизнес, банақшагирии бизнес, идоракунии бизнес.

Mirzoaliev A.A., Mirzoev B.I.,

BUSINESS PROCESS DEVELOPMENT AND BUSINESS PLANNING

The article is devoted to the analysis of the methodology for the development of business processes, business planning and their role in enterprise management. Review of theoretical aspects, basics of business planning and business process management, analysis of business planning tasks and the position of business processes in its formation, competitiveness, problem solving.

Key words: entrepreneurship, business, planning, competition, competitiveness, business processes, business planning, business management.

Тавре маълум аст, ҳар як корхона, чун тамоми хоҷагии халқ чи дар маҷмӯъ ва чи дар соҳаҳои алоҳида ва соҳаҳои хидматрасонӣ, ниёз ба инкишофи низоми идоракунии бизнес-равандҳо ва банақшагирии бизнес дорад. Нақша сохтан ва рушди сохтори соҳибкорӣ— ин пеш аз ҳама, қобилияти дуруст баҳо додан ба имконият, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ва рақобатпазирӣ он мебошад.

Вобаста ба намуд ва таъинот, дар таҷрибаи хоҷагидорӣ, фаъолияти соҳибкориро ба гуруҳҳои зерин тақсим мекунамд [7, с. 9]:

- истеҳсоли
- тиҷоратӣ,
- молиявӣ ва машваратӣ.

Чуноне, ки аз суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бар меояд “Рушди соҳибкорӣ ва мусоидати

ҳамачониба ба фаъолияти он аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкории хурду миёна, хусусан соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи 12 боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодии милли, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад [2].

Соҳибкорӣ - ҳамчун як фаъолияти инноватсионии ташаб- бускорона, ки ба дарёфти равишҳои ғайримутамаркази гузоштани вазифаҳо ва ҳалли онҳо равона карда шуда, дар раванди такрористеҳсолкунии муосир нақши калидӣ дорад, ки самаранокии баланди онро таъмин менамояд [6, с. 95].

Акнун якҷанд мафҳумҳои соҳибкориро аз диди назари муҳаққиқони хориҷиро дар ҷадвали 1 дида мебароем.

Ҷадвали 1. Мафҳумҳои соҳибкорӣ, бизнес ва соҳибкор аз нуқтаи назари муҳаққиқони хориҷӣ [1, с. 15-16].

Ному насаби олимони	Ақидаи олимони хориҷӣ оид ба мафҳумҳои:		
	Соҳибкорӣ	Бизнес	Соҳибкор
Адам Смит	Ҳадафи фаъолияти соҳибкорӣ гирифтани фоида ё манфиат баҳисоб меравад.	Бизнес фаъолияти ташаббускори иқтисодие мебошад, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ ё қарзӣ бо хавфи худ ва дар зери масъулияти худ анҷом дода мешавад ва ҳадафи асосии он ба даст овардани фоида ва рушди фаъолияти шахсӣ мебошад.	Соҳибкор шахсест, ки дорои корхона мебошад.
Алан Хоскинг	Соҳибкорӣ ин фаъолияти шахсони воқеӣ, корхонаҳо ва муассисаҳои мебошад, ки ба истифодаи захираҳои табиӣ, ба даст овардан, истеҳсол ва фурӯши молҳо ва хизматрасониҳо бар ивази мол, хизматрасонӣ ё асъор бо мақсади ба даст овардани фоидаи ҳарду ҷониб ё муассисаи манфиатдор равона карда шудаанд.	Бизнес фаъолияти, ки аз ҷониби шахсони алоҳида ё созмонҳо барои ба даст овардани манфиатҳои табиӣ истеҳсолот ва хизматрасонӣ бар ивази молҳои дигар, ки ба манфиати мутақобилаи ашхоси алоҳида ё созмонҳо оварда мерасонад, анҷом медиҳанд.	Соҳибкор бо нишон додани ташаббус, қарор қабул мекунад, аз хавфу хатари навғониҳо наметарсад.
Ричард Кантильон	Соҳибкорӣ фаъолияти шахсони дорои даромади тағирёбанда мебошад, ки хароҷоти маълум барои истеҳсолотро пардохт мекунад, аммо даромади номуайян мегирад.		Соҳибкор ин шахсест, ки дар шароити хатари тавакалӣ фаъолият менамояд.
В. Злобин	Соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти шахс ё гурӯҳе маънидод мекунад, ки дар ҳолати норозигии мутлақ амалӣ карда мешавад, ин ӯро водор мекунад, ки тамоми имкониятҳои худро дар як «мушт» ҷамъ		Соҳибкор чун шахси мустақил чунин мешуморад, ки ҳадаф ба даст

	кунад, ташаббусҳои хатарнок ва на ҳамеша оқилона қабул намояд.	овардани манфиати шахсӣ аст ва муҳим ба ҳисоб меравад.
Йозеф Шумпетер	Соҳибкорӣ ин ҷараёни динамикаи зиёд намудани боигарӣ мебошад	Соҳибкор ин навоаре, ки технологияи навро таҳиямесозад
Роберт Хизрич	Соҳибкорӣ ин раванди ташаккули чизи нави дорои арзиш, ки дар натиҷа даромади пулӣ меорад ва ниёзҳои шахсии худро таъмин мекунад.	Соҳибкор ин шахсе мебошад, ки барои ин фаъолият қувва ва вақти зиёд сарф мекунад ва тамоми хатари молиявӣ, руҳӣ ва иҷтимоиро ба уҳда мегирад ва ба ивазаш пул мегирад

Инчунин ноустувории муҳити берунии иқтисодиро қайд кардан лозим аст, ки кормандон ва роҳбарон метавонанд танҳо бо нишон додани чандирӣ ва ташаббус ба онҳо ба қадри кофӣ посух диҳанд. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза идоракунии ташкилот торафт фаъолтар мешавад, аммо дар асоси нақшаи (нақша) пешакӣ пешбинишуда. Инро дар афзоиши нақши таҳлили рӯйдодҳои оянда, банақшагирии стратегӣ дар идоракунии тамоми ташкилот дар маҷмӯъ мушоҳида кардан мумкин аст [5, с. 190-192].

Аз як тараф, бизнес - нақша — ин нақшаи амалисозии амалиёти тичорӣ, амалҳои фирма, ки дорои маълумот дар бораи ширкат, маҳсулот, истеҳсолот, бозорҳои фурӯш, маркетинг, ташкили амалиёт ва самаранокии онҳо маълумот, ҳамзамон воситаи зарурӣ барои истеҳсоли маҳсулот ё хизматрасонӣ мувофиқи талаботи бозор ва вазъи мавҷуда [4].

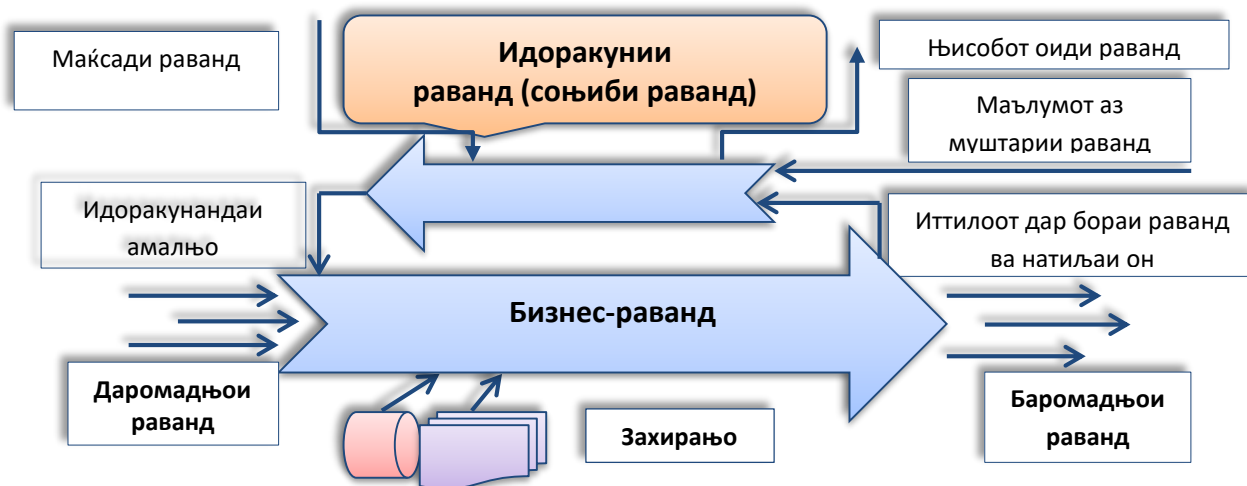
Аз тарафи дигар, бизнес-нақша — ин воситаест, ки бо он соҳибкор метавонад идеяи худро ба шахсони манфиатдор (ҷонибҳои манфиатдор), ки дар ташаккули корхонаи тичорӣ иштирок мекунанд, нишон диҳад, то шарикон, таъминкунандагон, қарздиҳандагон ва сармоягузoronро ҷалб кунад.

Бизнес – равандҳо - ин амалиёти дохилии ташкилотест, ки дар дохили он захираҳо ворид ва хориҷ карда мешаванд. Дар айни замон, равандҳои тичоратӣ, дар маҷмӯъ, ҳамчун система, амалиёт ва истеҳсолоти худӣ корхона равандро ташкил медиҳанд.

Бояд таснифи асосии бизнес - равандҳо дар дохили ҳар як ташкилот қайд кард[3]:

- равандҳои асосӣ (истеҳсол, фурӯш ва ғ.);
- равандҳои ҳамроҳӣ (таҳвил, коркарди иттилоот ва ғ.);
- равандҳои идоракунӣ (маъмурият ва ғ.);
- равандҳои идоракунӣ (маъмурият ва ғ.);
- равандҳои рушд (таъбиқи инноватсия, рушд ва ғ.).

Дар маҷмӯъ, муносибати расмии идоракунии ташкилот, аз ҷумла ҳамаи унсурҳо ва марҳилаҳои онро, дар расми 1 нишон додан мумкин аст.

Расми 1. Тарҳи мафҳуми муносибати раванд ба идоракунии корхона.

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои [5; 4; 3]

Тавре ки мебинем, унсурҳои асосии равиши раванд даромаду баромадҳои ва равандҳо, инчунин ҳуди бизнес-равандҳо мебошанд, ки захираҳоро мегиранд ва онҳоро ба маҳсулоти тайёр табдил медиҳанд. Раванди ташкили онҳо аз ҳуди марҳилаи банақшагирии тиҷорат бармеояд.

Нақши банақшагирии тиҷорат дар ташкили идоракунии корхона хусусияти ҷудонашавандаи ҳар як ширкат, соҳибкор, қарздиҳанда ё сармоягузор мебошад. Дар айни замон, масъалаи нақшаи банақшагирии тиҷорат барои корхона муддати тӯлонӣ проблемаи мубрам буд. Ягона чизе, ки бояд қайд кард, ин мавҷудияти як давраи гузаштаи шӯравист, ки дар тӯли он бо сабаби низоми маъмурӣ-маъмурии иқтисодӣ ба банақшагирии тиҷорӣ он қадар аҳамият дода намешуд. Аммо, ҳоло, вобаста ба гузариш ба иқтисоди бозор, банақшагирии тиҷорат барои корхонаҳои тамоми соҳаҳо нақши муҳим мебозад.

Қоидаи умумии соҳибкорӣ вучуд дорад, ки "Тақдири тамоми тиҷорати оянда аз нақшаи тиҷоратии соҳибкор вобаста аст". Дар ҳақиқат, дар доираи рушди банақшагирии тиҷорат, роҳбарияти ташкилот системаи идоракунии равандҳои тиҷориро ташкил медиҳад, ки барои фаъолияти истеҳсолот, молиёт ва фаъолияти татбиқ масъуланд.

Чаро банақшагирии бизнес чунин ҷанбаи муҳими идоракунии корхона мебошад? Ҷавоби ин саволро тавассути таҳлили унсурҳои асосии ба нақшаи бизнес дохилшуда, инчунин функсияҳое, ки он бояд иҷро кунад, пайдо кардан мумкин аст.

Пеш аз ҳама, ба унсурҳои асосие диққат медиҳем, ки нақшаи пурраи бизнесро ташкил медиҳанд. Ба инҳо дохил мешаванд:

тавсифи корхона, аз сармояи оинномавӣ сар карда то шумораи кормандон ва ғайра;

- таҳлили маркетингии бозор;
- нақшаи истеҳсоли сикли амалиётӣ; - нақшаи молиявӣ, нақшаи буҷа ва ғайра;
- ҳисобкунии самаранокии корхона, аз давраи хароҷот то даромаднокии пешбинишуда.

Дар асоси ин унсурҳо, мо метавонем хулоса барорем, ки ҳар яки онҳо на танҳо дар ташаққули корхонаи нав, балки дар фаъолияти минбаъдаи он нақши муҳим мебозанд. Бисёре аз соҳибкорон иштибоҳ мекунанд, ки банақшагирии бизнес танҳо барои ташкили тиҷорати онҳо зарур аст, аммо онҳо фаромӯш мекунанд, ки дар оянда ҳамаи унсурҳои

асосии нақша дар татбиқи равандҳои гуногуни бизнес (истеҳсолот, таъминот, аудит ва ғайра) нақши ҷудонопазир мебозанд.

Дар ниҳояти қор, банақшагирии бизнес вазифаҳоеро иҷро мекунад, ки ба давраи оянда дахл доранд. Ҳамзамон пас аз таҳлили унсурҳои нақшаи бизнес, мо ҳамон манзараро мебинем, ки он сабабҳои асосии на танҳо барои ташкили корхонаи нав, балки барои нигоҳ доштани он дар давраи оянда муҳим будани банақшагирии тичоратро равшан нишон медиҳад.

Бар ин асос, дар мавриди сатҳи баланди аҳамияти банақшагирии тичорат дар ташкили идоракунии корхона ҳеҷ шакке нест. Банақшагирии бизнес заминаи асосӣ ва фундаменти асосии ташаккули фаъолияти тичоратии корхона буда, инчунин ба марҳилаҳои ташаккул, рушд ва рақобати он дар соҳаи интиҳобкарда таъсиррасонанда мебошад.

Ҳамин тавр, дар ҷараёни банақшагирии бизнес, дар он ҷое ки ба пешгӯии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти тичоратии ширкат, молия, сохтори ташкилӣ, таблиғи молҳо дар бозор, системаи идоракунии кормандон, ва ғайра, диққати ҷиддӣ додан лозим аст.

Дар сурати набудани омӯзиши дурусти ин масъала, ташкили фаъолияти истеҳсолии корхона барои кӯшиши ташкил кардани тичорати муваффақ, мумкин аст номуваффақ гардад, бинобар ин, он барои соҳибкор ва шарикони ӯ лоиҳаи инвеститсионии зиёновар хоҳад шуд.

Дар баробари ин, муҳимтарин унсури банақшагирии тичорат ташкили равандҳои бизнес, тавсифи даромад, натиҷаи онҳо, хусусиятҳо, вазифаҳо, нишондиҳандаҳои асосии фаъолият ва дараҷаи таъсир ба сикли умумии фаъолияти корхона мебошад.

АДАБИЁТ

1. Мизробов С.С. Механизми ташкилию иқтисодии рушди фаъолияти соҳибқорӣ дар деҳот. Диссертатсия - барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (иқтисодиёт, ташкил ва идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо – иқтисодиёти соҳибқорӣ) – С.15-16
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 январи соли 2020
3. Процессный подход. Описание бизнес-процессов. URL: http://alfaseminar.ru/processnyu_podhod._opisanie_biznes
4. Роль бизнес-плана в системе планирования деятельности предприятий. URL: <http://www.goodstudents.ru/business-plan-samples/1268-role-biznes-plana.html>
5. Фадеева Г. Д., Железняков Л. А., Артюхина О. В. Роль бизнес-планирования в коммерческой деятельности предприятий // Молодой ученый. — 2014. — № 12- С.190-192
6. Ходжаев П.Д. Некоторые особенности предпринимательской деятельности на пассажирском транспорте. Материалы республиканской научно-практической конференции. Развитие малого и среднего предпринимательства в экономике Респубрики Таджикистан: тенденции и проблемы. Душанбе -2014. С.И. «Ахмедов Рӯзӣ» С-95.
7. Шаропов Ф.Р. Соҳибқорӣ тичоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон. -Душанбе: «Ирфон», 2006. -С.9.

Қудратов Н.А., Ширинҷонов Ф.И.

САВДОИ ОДАМОН ҲАМЧУН ЧИНОЯТӢ МУТАШАККИЛИ ФАРОМИЛӢ

Мақола ба таҳлили савдои одамон ҳамчун яке аз шаклҳои хавфноктарини ҷинояткорӣ муташаккилонаи фаромиллӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ин ҷиноят васеъ паҳнгардида мебошад, таърифҳои гуногуни савдои одамон ва набудани маълумот ва таҳлилҳои зарурӣ ба муборизаи муассир бар зидди савдои одамон ҳалал мерасонанд. Омӯзиши савдои одамон фуруши одамон аз нуқтаи назари хусусияти фаромиллии он муҳим аст, зеро он имкон медиҳад, ки хариду фуруши одамон на ҳамчун мушкилоти давлати алоҳида, балки ҳамчун амали марбут ба ҷинояткорӣ муташаккилонаи байналмилалӣ баррасӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: ҷинояткорӣ, савдои одамон, ғуломӣ, муҳочирати ғайриқонунӣ, ҷинояткорӣ муташаккилонаи фаромиллӣ.

Қудратов Н.А., Ширинҷонов Ф.И.

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ КАК ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЕ ОРГАНИЗОВАННОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

Статья посвящена торговле людьми как одной из самых опасных форм транснациональной организованной преступности. Отмечается, что данное преступление широко распространено, неточные определения торговли людьми и отсутствие данных и анализов, препятствуют эффективной борьбе с торговлей людьми. Исследование торговлю людьми с точки зрения его транснационального характера важна, так как это позволит рассмотреть торговлю людьми, не как проблема отдельного государства, а как деяние, связанное с международной организованной преступностью.

Ключевые слова: преступление, торговля людьми, рабство, незаконная миграция, транснациональная организованная преступность.

Kudratov N.A., Shirindzhonov F.I.

HUMAN TRAFFICKING AS A TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME

The article is devoted to human trafficking as one of the most dangerous forms of transnational organized crime. It is noted that this crime is widespread, inaccurate definitions of trafficking in persons and the lack of data and analysis, impede the effective fight against trafficking in persons. The study of trafficking in persons from the point of view of its transnational character is important, as it will allow considering trafficking in persons, not as a problem of a separate state, but as an act related to international organized crime.

Key words: crime, human trafficking, slavery, illegal migration, transnational organized crime.

Самая высшая ценность против которого направленно преступление торговля людьми это человеческое достоинство, так как индивид не может абстрагироваться от своего достоинства, которое является наиболее важной чертой, делающей его человеком, и подвергается продаже, как если бы это был товар. Кроме того, данное преступление,

связано с нарушением свободы человека, поскольку при совершении данного преступления происходит посягательства на физическую неприкосновенность человека. Поэтому одна из охраняемых важнейших правовых ценностей как международных, так и национального законодательства является физическая неприкосновенность человека. Учитывая транснациональный характер торговли людьми, можно сказать, что данное преступление является угрозой не только отдельных государств, но и посягает на международный общественный порядок. Кроме того, данное преступление также направленно против общественную безопасность и здоровье населения, особенно в случаях, когда жертв принуждают к проституции.

Торговля людьми это серьезное и множественное нарушение прав человека, направленное против достоинства, свободы, неприкосновенности частной жизни и права на самоопределение. Хотя явление торговли людьми существует уже много веков, его серьезность осознавалась лишь в начале XX века. Две мировые войны (1914-1918 гг. и 1939-1945 гг.), произошедшие в одном столетии, последующая холодная война (между США и СССР) и распад Советского Союза вывели эту региональную проблему на глобальный уровень. Эти изменения и трансформации в мире расширили трансграничные измерения торговли людьми. Так называемое «Белое рабство» позже стал «торговлей женщинами и детьми», наконец, это превратилось в «торговлю людьми». Использование термина «белое рабство» для торговли женщинами до 1960-х годов показывает, что рабство воспринималось как явление, в основном связанное с небелыми людьми [14]. Как видно, международное сообщество рассматривало этот вопрос в первых международных документах ограничиваясь характеристиками жертвы, такими как пол, раса или торговля людьми исключительно с целью проституции. Определение торговли людьми в этих документах со временем изменилось по таким причинам, как изменение характера эксплуатации людей или участие в данном преступлении организованных преступных организаций. Эти изменения и события показывают, что внимание международного сообщества к торговле людьми было возобновлено и основано на историческом подходе. Первоначально борьба с торговлей людьми на международном уровне предполагало освобождение плененных женщин, которых продавали в сексуальное рабство. Сегодня же торговля людьми превратилась в незаконную добычу или перевозку в целях эксплуатации всех людей, независимо от пола.

Следует отметить, что торговля людьми была признанной и охраняемой законом практикой долгое время на протяжении истории. Очень трудно утверждать, что это явление, которое сегодня можно встретит во всем мире, является продуктом одной системы, государства или веры. Хотя истоки торговли людьми очень стары, в недавнем прошлом это преступление приобрела транснациональный характер и стала глобальной проблемой из-за таких факторов, как изменения экономических и социальных структур, появления организованной преступности. Кроме того, международным сообществом первоначально торговля людьми рассматривалась как проблема борьбы незаконной иммиграцией [20]. Тем не менее, актуальность борьбы с данной проблемой не вызывал сомнения, в связи с чем первым шагом в борьбе с преступностью было создание необходимой правовой инфраструктуры. Соответственно государства-участники обязались регламентировать торговлю людьми как преступление в своих национальных законах, поскольку предотвращение международной торговли людьми возможно только посредством сотрудничества между государствами. Хотя Республика Таджикистан является стороной большинства из этих соглашений, преступление торговли людьми по смыслу законодательства в текущем году, впервые добавлено 2008 г.

Неопределенность в отношении данного понятия проистекает из того факта, что до сих пор продолжаются дискуссии относительно нового и четкого определения термина торговля людьми. [10] Чтобы понять феномен торговли людьми, концепции, используемые для ее определения следует прежде всего исходит из понятия определение торговли

людьми, установленном Протоколом о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее (Палермский протокол). Неуверенность в том, какие действия будут включены в состав преступления, является наиболее важным фактором того, что в течение долгого времени не было международно-признанного и обязательного определения торговли людьми. В результате принятия Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности и Палермского протокола, одним из которых является обеспечение единообразия в используемой терминологии, международное сообщество впервые согласовало стандартное определение торговли людьми. Так согласно ст. 3 данного протокола «торговля людьми» означает осуществляемые в целях эксплуатации вербовку, перевозку, передачу, укрывательство или получение людей путем угрозы силой или ее применения, или других форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления властью или уязвимостью положения, либо путем подкупа, в виде платежей или выгод, для получения согласия лица, контролирующего другое лицо. Эксплуатация включает, как минимум, эксплуатацию проституции других лиц или другие формы сексуальной эксплуатации, принудительный труд или услуги, рабство или обычаи, сходные с рабством, подневольное состояние или извлечение органов.

В конвенциях о торговле людьми, подписанных до Палермского протокола, этот вопрос, как правило, решался ограниченным образом. Для устранения этих пробелов были приняты Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности и Палермский протокол (Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности). Протокол представляет собой многогранный документ, направленный как на предотвращение торговли людьми, так и на защиту прав жертв и судебное преследование торговцев людьми.

В статье 4 Протокола предусмотрено, что преступления, связанные с торговлей людьми, имеют трансграничный характер в силу своего характера. Согласно 2-м абзаце статьи 3 Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности указывается, в каких случаях преступление будет носить трансграничный характер - действия, которые происходят в границах одного государства, совершаются за его пределами. Соответственно, если подготовка и планирование преступления, а также транспортировка жертвы из одного места в другое происходит в пределах одного государства. Перемещение жертвы из одного места в другое в пределах страны будет выходить за рамки определения торговли людьми, если это не имеет значительных последствий в другом государстве. Согласно другой точке зрения, которая, по нашему мнению, более правильно интерпретирует статью 4 Протокола, указанное ограничение не является важным элементом деяния, которое, как ожидается, будет криминализовано государствами-участниками в их правовых системах.

Протокол будет применяться для защиты жертв независимо от трансграничного характера преступления и участия организованной преступной организации. Кроме того, в проекте Протокола был включен термин «международная торговля людьми» для обеспечения совместимости с Конвенцией ООН против транснациональной организованной преступности. Однако отсутствие включения выражения «международный» в окончательный вариант Протокола на том основании, что данное заявление ограничит сферу действия и приведет к неспособности защитить жертв, также подтверждает это мнение. Поскольку торговля людьми обычно совершается в связи с организованной преступностью, все государства регулируют торговлю людьми как преступление и таким образом, не позволяют преступным организациям переносить свою деятельность в страны, в которых в этом отношении есть пробелы.

В Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности включены такие положения, как конфискация доходов от преступлений (статьи 12, 13, 14),

выдача преступников (статья 16) и получение доказательств (статья 18). Одним из наиболее важных преимуществ того, что Протокол является приложением к Конвенции, является то, что он расширяет сферу применения этих правил, включая торговлю людьми. Учитывая трансграничный характер преступления, указанного в статьях 11, 12 и 13 Протокола, они обязаны усилить пограничный контроль, принять меры по предотвращению подделки их проездных документов, проверить подлинность проездных документов, которые, как представляется, выданы на имя другого государства, если они подозреваются в использовании для торговли людьми (в запрос государства, для которого оформлен документ). Одним из наиболее важных критических замечаний в адрес Протокола является то, что в нем не был введен механизм контроля в отношении предусмотренных им мер, и эта ситуация ограничивает сферу его влияния.

Торговля людьми, имеет различные определения и обычно под этим термином понимаются преступления, связанные с вербовкой, перевозкой и продажей людей с целью эксплуатации. Согласно одной точке зрения, торговля людьми — это «эксплуатация людей посредством силы или под угрозой применения силы или иной формы принуждения и контроля» [5].

Хотя, как юридический термин в международном праве «современное рабство» не употребляется [13]. Тем не менее на национальном уровне существуют законы, которые криминализируют данное преступление [6]. Несмотря на то, что в совранный период все формы рабства уже давно ликвидированы, к сожалению, данное явление все еще существует, и практика рабства до сих пор сохраняется и использует новую терминологию - «торговля людьми» [4]. Так, например, сегодня в мире миллионы людей подвергаются эксплуатации, их продают как товар и принуждают трудиться без вознаграждения [5]. Иными словами, выражение «торговля людьми», возможно, является вежливым способом термина «современное рабство» [9, с. 8]. Некоторые авторы предпочитают, чтобы в концепцию рабства включала случаи принудительного труда, когда жертвы подвергались жестокому обращению в стране их гражданства, в рамках этого явления. Другие, используют термин рабства вместо торговли людьми на том основании, что этот термин обуславливает связь между текущей проблемой и историческим контекстом, подчеркивает жестокую действительность данного явления. Торговля людьми определяется как правовое понятие включающее и рабство, которое направлено на эксплуатацию личности.

Если данное определение делит на элементы, то можно утверждать, что торговля людьми состоит из трех элементов: «действие», «средства» и «злоупотребление».

В торговле людьми существуют трехсторонние отношения. Сторонами в этих отношениях являются торговцы людьми, клиенты и жертвы. В целом, торговля людьми означает «посредническую деятельность, в результате которой лицо становится жертвой торговли людьми с целью эксплуатации. Согласно этому определению действия осуществляются в форме «закупки, получения, доставки, передачи, транспортировки, отправки, сокрытия или укрытия человека». Такие действия преступника, как обман или принуждение к действиям, выражающим волю, составляют посредническую деятельность. Примерами жестокого обращения могут быть низведение человека до статуса раба и эксплуатация проституции. В некоторых случаях торговцы людьми могут провозить жертв через международные границы, чтобы эксплуатировать их в других странах, но смена страны или иностранный статус в стране торговли людьми не является обязательным требованием для признания человека потерпевшим данного преступления так как, Палермский протокол не предусматривает обязательства пересечь границу другой страны для совершения преступления торговли людьми.

Также существуют различные мнения, относительно ее наименования так в сравнительном праве и в некоторых исследованиях выражение «торговля людьми» используется для обозначения незаконной миграции. Однако это выражение создаёт путаницу, термин «незаконная миграция» означает нарушение правил пересечения

границы, которое имеет место в форме въезда в другую страну или выезда из нее. Как было сказано, для совершения преступления торговли людьми нет необходимости чтобы люди, в отношении которых были совершены преступные действия, были доставлены в другую страну или высланы из другой страны.

Ни одна страна не застрахована от торговли людьми [7]. В частности, торговля людьми является третьим по прибыльности преступлением [11]. Данное преступление считается одним из самых серьезных преступлений, затрагивающих все международное сообщество [9, с. 445]. Ежегодно вывозятся через границу практически миллион человек [2, с. 11] а если включит торговлю людьми которое происходит внутри государства, то число жертв достигает почти 4 000 000 человек [11, с. 173]. Расследование случаев торговли людьми сложное и занимает много времени и дела о торговле людьми связаны с юрисдикцией других государств. Более того, преступные группы, совершающие преступления, связанные с торговлей людьми, хорошо организованы и сотрудникам правоохранительных органов трудно идентифицировать жертв торговли людьми из-за скрытого характера данного преступления [8, с. 16]. Кроме того, лишь ограниченное число жертв могут и хотят давать показания о своей ситуации.

Интеграция торговли людьми с незаконным ввозом мигрантов считается еще одной причиной недостаточной отчетности (поскольку мигранты могут находиться в особенно уязвимом положении). Аналогичным образом, власти и правоохранительные органы иногда менее заинтересованы в борьбе с торговлей людьми, потому что борьба с транснациональной организованной преступностью имеет низкий приоритет по сравнению с другими преступлениями, такими как терроризм [1, с.51] и в некоторых странах отсутствует законодательство против транснациональной организованной преступности.

Примечательно, что торговля людьми рассматривается как незаконная деятельность, связанная с транснациональной организованной преступностью [15]. В отличие от первых попыток решения проблем торговли людьми, которое считалось проблемой прав человека, с 1990-х годов наметилась тенденция идентифицировать данное преступление как транснациональную организованную преступность. Новый подход к рассмотрению торговли людьми как транснациональной организованной преступности воплощена в «Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности» [7] и Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности. [15]

Организация торговли людьми как транснациональная организованная преступность стремительно растет. В частности, в последнее время увеличилось количество преступных организаций, вовлеченных в торговлю людьми [16, с.110]. В частности, в последние несколько десятилетий торговля людьми как транснациональная организованная преступность усиливается по ряду причин. Первая причина - небольшой риск преследования за совершение преступления. Вторая причина - огромная прибыль. Третья причина - низкие начальные затраты. Четвертая причина - растущий спрос на личные услуги. Пятая причина - отсутствие контроля над перемещениями людей в результате увеличения числа беженцев и просителей убежища.

Рассмотрение торговлю людьми как транснациональную преступность действительно важна, потому что она признает, что данное преступление не является мелкой проблемой и оно связано с международной организованной преступностью. Соответственно, можно сказать, что, признав торговлю людьми преступлением, а не вопросом прав человека, безопасности или миграции, международное сообщество могло бы использовать правоохранительные органы и уголовное право для рассмотрения, данного преступления как на транснациональные преступления.

Интересно, что торговля людьми включено в «Римский статут Международного уголовного суда» как преступление против человечности [17]. Примечательно, что в

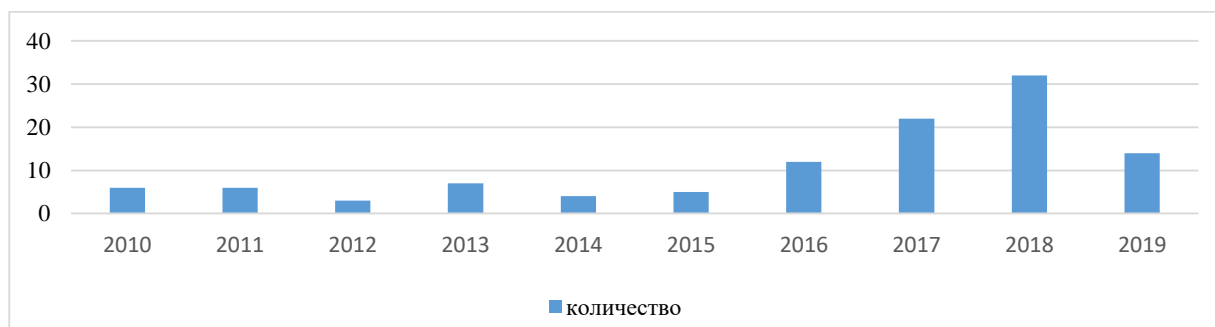
последнее время торговля людьми стало серьезной проблемой в Таджикистане. По данным Глобальный индекс рабства примерно 39, 000 живут в современном рабстве. Однако нет точных и всеобъемлющих данных о проблеме торговле людьми с точки зрения ее масштабов. Более того, нет исчерпывающих данных об усилиях, предпринимаемых органами по борьбе с торговлей людьми. В связи с этим правительство признало, что отслеживать дела о торговле людьми сложно, поскольку эти дела проходят через различные органы, такие как полиция, инспекция труда, социальные службы, и судебная система. Кроме того, отсутствует координация при сборе данных.

Стоит отметить, что Уголовный кодекс Республики Таджикистан (УК РТ) криминализирует торговля людьми как преступление. Этот закон также криминализирует преступления, связанные с торговлей людьми [21]. Однако этот закон не характеризует торговлю людьми как транснациональное преступление, хотя оно таковым является. Кроме того, следует отметить отсутствие законодательного понятие транснациональной организованной преступности форм торговли людьми, отсутствие формальные процедуры выявления жертв торговли людьми, отсутствие данных о торговле людьми, отсутствие планов в рамках национальной стратегии предотвращения торговли людьми, что несомненно снижает эффективность борьбы с данным преступлением.

Торговля людьми является предметом торговли, прерывающей волю человека с целью эксплуатации, и в основном это относится к промежуточному государству, независимому от реализации эксплуатации. Хотя вместо торговли людьми используются разные термины, такие как «рабство», «современное рабство», «порабощение», «сексуальное рабство», каждый из этих терминов имеет разную историческую и правовую основу. Эти явления могут пересекаться в определенных точках, однако утверждение, что это одно и то же, может сузить концептуальную область торговли людьми; Неправильная квалификация совершенного действия может привести к неправильному выводу судебного решения.

С 1900 годов было подготовлено и заключено множество соглашений по борьбе с торговлей людьми. Эти условности показывают, как значение, придаваемое концепции в разные периоды, так и международное отражение изменений в социальных структурах.

Статья 130¹ криминализирует торговлю людьми и некоторые формы торговли людьми в целях сексуальной эксплуатации и предписывает наказание в виде лишения свободы на срок от пяти до восьми лет, которое является достаточно строгим и в отношении торговли людьми в целях сексуальной эксплуатации соразмерно наказаниям, предусмотренным за другие серьезные преступления, такие как изнасилование. В общей структуре преступности РТ доля посягательств, предусмотренных ст. 130¹ УК РТ, за последние 5 лет (2012-2017 гг.) составляет 0,25 %, от общего количества тяжких и особо тяжких преступлений – 1 %.

Правоохранительные органы расследовали 21 дело с участием 38 подозреваемых в торговле людьми в 2018 г. по сравнению с 42 делами с участием 65 подозреваемых в торговле людьми, расследованными в 2017 г. В 2018 г. возбудило девять уголовных дел с

участием 18 обвиняемых по сравнению с 30 делами с участием 52 подозреваемых в 2017 г. [22].

Таким образом, необходимость борьбы с рабством отражены во многих международных конвенциях начиная с начала 1900 г., когда стало очевидно, что рабства несмотря на ее отмены во всех странах мира, фактически все еще сохраняется. Понимание того, почему торговля людьми называется «современным рабством» также имеет большее значение в борьбе с этим преступлением. Правильное определение понятия «торговля людьми» имеет большое значение в борьбе с преступностью. Чтобы дать определение данному понятию, не следует придерживаться того или иного существующего ее интерпретаций. Следует отметить, что преступление торговли людьми предусмотрено в статье 130¹ УК РТ согласно которому оно осуществляется в целях в целях эксплуатации (эксплуатации проституции других лиц или другие формы сексуальной эксплуатации, принудительный труд или услуги, рабство или обычаи, сходные с рабством, подневольное состояние или извлечение органа и (или) ткани). Считаем, что следует включить в уголовное законодательство такие формы преступлений торговли людьми как, торговля людьми с целью заключения принудительного брака, незаконного усыновления, детской порнографии наблюдаемые на практике и не перечисленные в соответствующей статье. Это единственный способ наказать современное рабство в широком смысле слова. Другие формы насилия, такие как принудительные браки, незаконное усыновление, детская порнография, должны быть включены в юридическом определении преступления пути включения цели среди актов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Anthony D. The War on Human Trafficking: U.S. Policy Assessed. Rutgers University Press 2007. - P.51.
2. Amy Whitman and David H. Gray, Transnational Human Trafficking. Global Security Studies. - 2015. - 6 (3). - P.11.
3. Дополнительная конвенция об упразднении рабства, работорговли, институтов и обычаев, сходных с рабством [Электронный ресурс] (Женева, 7 сентября 1956 г.). URL: <http://www.un.org> (дата обращения: 15.04.2021).
4. Доклад Альваро Х. комиссара по правам человека, о его визите в Российскую Федерацию с 15 по 30 июля и с 19 по 29 сентября 2004 г. // Страсбург, 2005. - С. 388–389.
5. Dina S. Sylvia D. Women who traffic women: the role of women in human trafficking networks - Dutch cases. Global Crime, Vol. - 11 (4), November 2010. - P. 437.
6. Закон Республики Таджикистан «О противодействии торговле людьми и оказанию помощи жертвам торговли людьми» от 26 июля 2014 г. № 1096 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан от №7 (ч. 1) 2014. Ст. 393;
7. Конвенция против транснациональной организованной преступности заключена в г. Нью-Йорке 15 ноября 2000 г. // Собр. законодательства Рос. Федерации. - 2004. - № 40. - Ст. 3882.
8. Kevin B., Olivia H., Bernard S. Modern Slavery in the UK: How Many Victims? Significance, 2015. - 12 (3) - P.16-18.
9. Catherine P. Modern Day Slavery: Human Trafficking Revealed. Claddagh Limited Publishing House, 2007. - P. 8.
10. Ширинджонов Ф.И. Миграционное законодательство Республики Таджикистан как средство противодействия незаконной миграции // В сборнике: современная юриспруденция: актуальные вопросы, достижения и инновации. сборник статей XXIII Международной научно-практической конференции. 2019. С. 87-89.
11. Мизулина Е.Б. Торговля людьми и рабство в России: международно-правовой аспект. - М., 2006. - С. 169.

12. Nina T. A Crime that Offends the Conscience of Humanity: A Proposal to Reclassify Trafficking in Women as an International Crime. *International Criminal Law Review*, Vol. - 9 (1). – 2009. - P. 89.
13. Ширинджонов Ф.И. Миграционное законодательство Республики Таджикистан как средство противодействия незаконной миграции // В сборнике: современная юриспруденция: актуальные вопросы, достижения и инновации. сборник статей XXIII Международной научно-практической конференции. 2019. С. 87-89.
14. Кудратов Н.А. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина: Учебное пособие / Н.А. Кудратов. – Душанбе: Озар, 2013. – 172 с.
15. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности от 9 декабря 2000 г. // Собр. законодательства РФ. - 2004. - № 40. - Ст. 3884.
16. Кудратов Н.А. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина: Учебное пособие / Н.А. Кудратов. – Душанбе: Озар, 2013. – 172 с.
19. Римский Статут Международного уголовного суда от 17 июля 1998 г. Ст. 22. п. 2 Doc. A/CONF.183/9. [Электронный ресурс] URL: [un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf). (дата обращения: 19.04.2021).
20. Fitzpatrick J. Trafficking as a Human Rights Violation: The Complex Intersection of Legal Frameworks for Conceptualizing and Combating Trafficking, *Michigan Journal of International Law*. - 24 (4), 2003. - pp. 1143- 1167.
21. Кудратов Н.А. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина: Учебное пособие / Н.А. Кудратов. – Душанбе: Озар, 2013. – 172 с.
21. 2019 Trafficking in Persons Report: Tajikistan [Электронный ресурс] // URL: <https://www.state.gov/reports/2019-trafficking-in-persons-report-2/tajikistan/> (дата обращения: 19.04.2021).

УДК: 347.4 (575.3)

Мирзоев С.А., Шарипов С.С.

НЕРҶИ БАҶҚ ҲАМЧУН АШЁ ДАР ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи нерӯи баҷқ ҳамчун ашё ва объекти ҳуқуқи граждани бахшида шудааст. Муаллиф мафҳуми энергия ва қувваи баҷқро пешниҳод намуда, чунин меҳисобад, ки онҳо объекти мустақили ҳуқуқи гражданиро ташкил медиҳанд. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар қ. 3, м. 142 КҶ ҚТ дар қатори ашёҳои манқула энергия (нерӯи баҷқ) ҳамчун ашёи бечисм ворид карда шавад, зеро энергия ба сифати моли махсус дар қатори дигар молҳо мутобиқи шартнома фурухта мешавад ва ҳамчун неъмат муфид барои қонеъ намудани талаботи моддӣ ва маънавии инсон зарур аст.

Вожаҳои калидӣ: ашё, энергия, энергетика, неъмат моддӣ, объекти ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи моликият.

Мирзоев С.А., Шарипов С.С.

ЭЛЕКТРИЧЕСКАЯ ЭНЕРГИЯ КАК ВЕЩЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Данная статья посвящается вопросу электроэнергии как вещи и объекту гражданского права. Автор предлагает понятие энергии и электроэнергии, и считает, что

они составляют самостоятельный объект гражданского права. Автор предлагает, что в ч. 3, ст. 142 КГ РТ энергия (электрическая энергия) как нефизическая вещь должна быть рядом с движимыми вещами, потому что энергия продается как особый товар вместе с другими товарами в соответствии с договором и необходима как полезное благо для удовлетворения материальных и духовных потребностей человека.

Ключевые слова: вещь, энергия, энергетика, материальные блага, объект гражданских прав, права собственности.

Mirzoev S.A., Sharipov S.S.

ELECTRIC ENERGY AS A THING IN CIVIL LAW

This article is devoted to the issue of electricity as a thing and an object of civil law. The author proposes the concept of energy and electricity, and believes that they constitute an independent object of civil law. The author suggests that in part 3, art. 142 KG RT, energy (electrical energy) as a non-physical thing should be next to movable things, because energy is sold as a special commodity together with other commodities in accordance with the contract and is necessary as a useful good to satisfy the material and spiritual needs of a person.

Key words: thing, energy, energy, material goods, object of civil rights, property rights.

Феълан бинобар хусусиятҳои хоסי худ аз тамоми намудҳои нерӯ, нерӯи барқ муҳимтар аст.

Вобаста ба муҳимияти энергия аз ҷумла нерӯи барқ дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 ироа гардид, ки Ҳукумати Тоҷикистон аз ҷиҳати мақсади дар ояндаи наздик таъмин намудани истиқлоли энергетикӣ, бо нерӯи барқ пурра қонеъ сохтани талаботи аҳоли ва иқтисоди миллӣ бунёду таҷдиди як силсила иншооти хурду бузурги ҳаётан муҳимро вусъат бахшад [27].

Имрӯз таъминоти нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҳаётан муҳим ба ҳисоб меравад, зеро фаъолияти лозимаи объектҳои ҳаётан муҳим, аз қабали қорхонаҳои истеҳсоли, муассисаҳои тиббӣ ва таълимӣ, банкҳо ва дигар объектҳо, вобаста аст. Ҳаёти ҳарӯза одамонро бидуни истифодаи нерӯи барқ тасаввур намудан ғайриимкон аст.

Дар таърифи расмӣ мафҳуми нерӯ аниқтараш, нерӯи барқ, ки дар моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи энергетика” ҷой дода шудааст, нерӯи барқ ҳамчун моли махсус маънидод мешавад. Чунин таърифи нерӯи барқ хело мухтасар ва эмпирикӣ (таҷрибавӣ) буда бештар ба хусусиятҳои юридикӣ нерӯи барқ ишора мекунад, на бевосита ба худ нерӯи барқ.

Энергия яке аз сифатҳои материя – меъёри ҳаракати он, инчунин, қобилияти анҷомдиҳанда (ичроқунанда) мебошад [24, с.911].

Нерӯи барқ – ин нерӯи ҷараёни барқ, яъне ҳаракати самтноки (бонизоми) ҳиссаҳои заряддошуда (электронҳо, конҳо ва ғайра) мебошад [16, с.73].

Тавре нерӯи барқ ба осонӣ ба дигар шаклҳои нерӯ табдил меёбад, бинобар ин, истифодаи ҷараёни барқ хеле гуногун аст. Бо ёрии таҷҳизоти гуногун, нерӯи барқ ба нерӯи механикӣ табдил ёфта, қори механикиро иҷро мекунад, ба нерӯи гармӣ, нерӯи афканишоти электромагнитӣ табдил меёбад.

“Энергия дар қиёс ба ашёҳои сифати муайяни материя яъне қобилияти иҷро намудани (анҷом додани) қор, таъмин намудани иҷрои амалиётҳои гуногуни технологӣ, муҳаё намудани шароитҳои зарурӣ барои фаъолияти соҳибқорӣ ва дигар фаъолият мебошад” [1, с. 118].

С.М. Корнеев меҳисобат, ки нерӯи барқ сифати материя мебошад, ки ҳамчун қобилияти иҷро нашудани кори муфид ифода шуда, аммо шабеҳи материя нест [17, с. 74-75].

Нерӯи барқ ва захираҳои энергетикӣ неъматҳои моддие мебошанд, ки оид ба онҳо муносибатҳои молу мулкӣ ба миён меоянд. Мувофиқи ақидаи О. Двинин, захираҳои энергетикӣ ва энергия ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани баромад мекунад ва вақте, ки шахс аз навъҳои гуногуни энергия истифода мекунад, ӯ бояд эҳсос намояд, ки ӯ ба худ намуди алоҳидаи объекти муносибатҳои ҳуқуқи гражданиро мегирад [13, с. 17-18].

Аз ин бар меояд, ки объектҳои муносибатҳои ҳуқуқи граждани, ки дар қараёни бастан ва иҷро намудани шартномаҳои таъмини нерӯ ба воситаи шабакаи пайваستшуда ба вучуд меоянд, чунин неъматҳои моддӣ чун нерӯи барқ ва дигар захираҳои энергетикӣ ҳисоб меёбанд [14, с. 15].

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ энергия: “Аз нуқтаи назари таснифоти объектҳои ҳуқуқҳои граждани ҳамчун ашёи манқул, оддӣ, тақсимнашаванда, истеъмолшаванда муайян шуда аст, ки ба он аломатҳои чинсият хосанд” [3, с. 90].

Дар дигар маъхазҳои таълимӣ қайд шудааст, ки “Энергия ҳамчун объекти оддии олами моддӣ, ҳамчун чизи ҷисмӣ ҳисоб намешавад, он сифати олами моддӣ, зимнан олами моддие мебошад, ки ба он ҳолати муайян дода шудааст.” Ин сифат дар қобилияти иҷро корҳои муфид (шидатнокӣ, суръатнокӣ, ҳарорат ва ғайра), таъмини иҷрои амалиётҳои гуногуни технологӣ, фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ барои кор ва истироҳати одамон (масалан, чароғонкунӣ, ҳавотозакунӣ, гармдихӣ) зоҳир мегардад [4, с. 306].

“Энергия, дар муқоиса бо ашёҳо, сифати муайяни материя мебошад ва кори муфидеро иҷро мекунад” [5, с. 332].

Дар инҷо, энергия яқинан ба “дигар молу мулк” мансуб дониста шудааст (ба маънои ибораи дар моддаи 140 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодашуда).

Дар адабиёти ҳуқуқӣ энергия, инчунин ҳамчун “арзиш” ва “неъматҳои иқтисодӣ” [18, с. 29], ҳамчун “моли арзиши аслидошта, ки аз ҳароҷотҳо ҷиҳати истеҳсоли он ташаққул меёбад, арзёбӣ шудааст” [6, с. 170 -171].

С.А. Свирков нерӯи барқро ҳамчун «объекти уҳдадорихо оид ба фурӯш ва интиқоли нерӯи барқ, ки раванди ягонаи таъмини барқро ба расмият мебарорад, ҳамчун маҷмӯи электронҳои бо ҳомили худ ҳаракаткунанда ва объекти олами ҷастӣ, олами ҷастии дар ҳолати ҳаракати доимӣ қарордошта маънидод мекунад» [28, с. 46-49].

Бояд қайд кард, ки дар доктринаи замонавии сивилистӣ муайян шудани энергия ҳамчун объекти ҳуқуқҳои граждани, ҳамчун молу мулк ва мол боиси ихтилофи ҷиддии ақидаҳо намебошад.

Дар ҳар сурат муайян намудани хусусиятҳои энергия, ҳамчун падидаи физикӣ ва ҳамчун объекти ҳуқуқҳои граждани, молу мулк ва мол зарур аст. Дар маъхазҳои илмӣ ва таълимӣ, чунин хусусиятҳои энергия ишора шудааст:

- мутғасилӣ (ногуссастанӣ) раванди истеҳсол, интиқол ва истифодаи энергия [21, с. 36];

- энергияро бо дарназардошти хосиятҳои физикии он ғундоштан, андухтан, захира кардан, ба мисли дигар молҳо дар анборҳо ё зарфҳои махсус нигоҳ доштан ғайриимкон аст [7, с. 306]. Дар хусуси он ки “захираи” нерӯи барқро гуё дар батарея ё аккумуляторҳо нигоҳ доштан мумкин аст, С.М. Корнеев фикри ҷолиберо баён намудааст, ки “дар аккумуляторҳо на нерӯи барқ, балки нерӯи кимиёвӣ чамъ мешавад, ки дар ҳолати потенциалӣ қарор дошта, қодир аст дар намуди қараёни электрикӣ зоҳир шавад” [19, с. 30];

- азбаски энергия ҳамзамон бо интиқоли он истеъмол карда мешавад, онро наметавон баргардонд (масалан, бо тартиби реститутсия) [8, с. 169];

- интиқоли энергия ба истеъмолкунанда бе истифодаи воситаҳои махсуси техникӣ, зерсохтори мувофиқ: хатҳои интиқоли барқ, шабақаҳои об, стансияҳои обкашӣ, ва трансформаторӣ ва ғайра номумкин аст [9, с. 90];

- истифодаи энергия таҷҳизоти махсуси техниро таққозо мекунад: таҷҳизоти қабулкунандаи энергия, асбобҳои назоратӣ – ченкунанда, воситаҳои таъмини бехатарӣ ва ғайра [31, с.90];

- нерӯи барқ ва гармиро танҳо тавассути шабакаи пайвасткунӣ интиқол додан мумкин аст [10, с.169];

- энергияро наметавон бо аломатҳои индивидуалӣ (ҷудогона) муайян кард [29, с.48];

- хусусиятҳои муфиди энергия дар чараёни истифода ва истеъмоли он амалӣ мегарданд. Натиҷаи истифодабарии энергия метавон корҳои анҷомдодашуда, амалиёти техникӣ ва ғайра бошад. Аммо ҳуди энергия дар ин маврид нобуд шуда, дар шакли маҳсулот ё дигар шакл таҷассум намеёбад [11, с.306];

- зарурати андешидани чорабиниҳои махсуси бехатарӣ ҳангоми интиқол ва истифодаи энергия [2, с.141];

- нисбати энергия “ҳамчун объекти ҳуқуқи моликият, истифодаи ваколатҳои молик будан ва ихтиёрдорӣ намудан маҳдуд аст” [20, с.179, 539]. Масалан, энергияро ба гарав мондан, ба ичора додан, ба мерос мондан ва ба мерос гирифтани номумкин аст [26];

- нерӯи барқ осон ва зуд ба масофаи дур бо шабакаҳои барқӣ интиқол дода мешавад [30, с.48].

Дар шароитҳои муосири иқтисодӣ, нерӯи барқ бояд ба сифати неъматӣ мустақил эътироф шавад, зеро он дорои аломатҳои асосии мол буда, ашё мебошад [15, с.51].

Мушкилоти масъала дар он аст, ки на таърифи расмӣ ва на таърифи илмӣ мафҳуми “ашё мавҷуд аст”. Чи тавре ки Л.В. Лапач қайд мекунад “сарфи назар аз аҳамияти муҳими ашё барои тартиб додани мафҳуми молу мулк, ҳеҷ яке аз низомҳои маъруфи ҳуқуқҳои миллӣ мафҳуми ашёро муайян накардааст. Ин на саҳви қонунгузор, балки масофагирии комилан табиӣ аз таърифҳои умумӣ мебошад, ки, чӣ тавре маълум аст, хавфнок мебошанд” [22, с.151].

Дигар китоби дарсӣ оид ба ҳуқуқи граждани, ашёҳо ҳамчун “неъматҳои моддӣ дар ҳолати табиӣ қарордошта” ё аз “тарафи одамон офаридашуда” ё “объектҳои аз лиҳози моддӣ, ҷисмӣ ламсшаванда, ки шакли иқтисодии молро доранд”, эътироф намудааст [12, с.129].

Л.В. Шеникова зери мафҳуми “ашё” предметҳои ҳамчун ҷисмӣ физикӣ вучуддоштаро, ки одамон ба доштанишон дастрасӣ доранд, мефаҳмад [32, с.3].

Баъзе аз таърифҳои илмӣ мафҳуми «ашёҳо» аз лиҳози мазмуни худ пурра энергияро низ фаро мегиранд. Инро ба назар гирифта, И.А. Лукьянцева қайд мекунад, ки энергия – ин аниқ на шахс, на шахсият ва на субъект аст [23, с.38]. Дар пайравии таърифҳои зикршуда, зарур аст, ки энергия ба зумраи ашёҳо мансуб доништа шавад.

Дар асоси маҳакҳои “хосиятҳои физикии ин ё он намуди энергия ва интиқолдихандаи моддӣ он”, Е.Л. Осипчук намудҳои зерини энергияро ҷудо мекунад:

- энергияи гармӣ, мақсади интиқоли он таъмини ҳарорати ҳаво дар биноҳо мебошад;

- энергияи барқ;

- энергияи газ, нафт ва маҳсулоти нафтӣ, ки таъминот бо онҳо як шакли таъмини барқ мебошад;

- таъминот бо оби сард;

- таъминот бо оби гарм;

- таъминоти коррезӣ [25, с.79].

Омӯзиш ва таҳлили тадқиқотҳои илмӣ олимони оид ба энергия ва энергетика, ки нисбатан муносибатҳои граждани ба вучуд меоянд, ба мо имкон медиҳад, ки ба андешаи олимоне ки энергияро (аз ҷумла энергияи барқро) ҳамчун объект ё ашё дар ҳуқуқи граждани меҳисобанд ҳамроҳ шавем.

Аз ин ру, мувофиқи мақсад мебуд агар дар қ. 3, м. 142 КГ ҚТ дар қатори ашёҳои манқулаи энергия (нерӯи барқ) ҳамчун ашёи бечисм ворид карда шавад, зеро энергия ба

сифати моли махсус дар қатори дигар молҳо мутобиқи шартнома фурӯхта мешавад ва ҳамчун неъматӣ муфид барои қонеъ намудани талаботи моддӣ ва маънавий инсон зарур аст.

Инчунин, хуб мешуд агар дар қисми 2 моддаи 140 КГ ҚТ дар қатори неъматҳои моддӣ, ба мисли ашё, пул, аз ҷумла ашёи хориҷӣ, қоғазҳои киматнок, қору хизматҳо, иттилоот, амал, натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, номи фирма, тамғаи мол ва воситаҳои дигари фардиқунонии маҳсулот, ҳуқуқи молу мулкӣ ва молу мулки дигар, энергия (қувваи барқ) ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани ворид карда шавад, зеро нерӯи барқ ба сифати моли махсус дар қатори дигар молҳо мутобиқи шартнома фурӯхта мешавад ва ҳамчун ашё барои қонеъ кардани талаботи моддӣ ва маънавий субъектони ҳуқуқи граждани аз аҳамият холи нест.

АДАБИЁТ

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Указ. соч. Книга вторая. С. 141. См. также: Корнеев СМ. Юридическая природа договора энергоснабжения // Закон. 1995. № 7. С.118.
2. Брагинский М.И. и Витрянский В.В. Асари ишорашуда. Книга вторая. С. 141.
3. Гражданское право. Учебник. Изд-е 4-е, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2003. Т.2. С.90.
4. Гражданское право. Учебник. Изд-е 2-е, перераб. и доп. / Под ред. Е.А. Суханова. М., 2003. Т. II. Полутом 1. С.306.
5. Гражданское право. Учебник. Изд-е 3-е, перераб. и доп. Под ред. Е.А. Суханова. Т-III.С.332.
6. Гражданское право России. Обязательственное право. Курс лекций. Под ред. О.Н. Садикова. С. 170 -171.
7. Гражданское право. Учебник. Изд-е 2-е, перераб. и доп. Под ред. Е.А. Суханова.ТII.Полутом 1. С.306.
8. Гражданское право России. Обязательственное право. Курс лекций. Под общ. ред. О.Н. Садикова. С. 169.
9. Гражданское право. Учебник. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Т.2. С.90.
10. Гражданское право России. Обязательственное право. Курс лекций. Под ред. О.Н. Садикова. С. 169.
11. Гражданское право. Учебник. Изд-е 2-е, перераб. и доп. Под ред. Е.А. Суханова. ТII. Полутом С. 306.
12. Гражданское право. Учебник. Изд-е 3-е, перераб. и доп. / Под ред. Е.А. Суханова. М., 2004. ТI. С. 129, 400.
13. Двинин О.А. Вопросы теории и практики договора электроснабжения в Российской Федерации: Дисс. канд. юрид. наук: М.: 2006. С. 17-18.
14. Двинин О.А. Ҳамон ҷо. С.15.
15. Двинин, О. А. Вопросы теории и практики договора электроснабжения в Российской Федерации: Дисс. канд. юрид. наук: М.: 2006. С. 51.
16. Жданов Л.С., МаранджянВ.А. Курс физики для средн. спец. учебн. завед. Изд-е 2-е, Стереот. / М., 1968. Ч.2. С.73.
17. Корнеев С.М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями: Дисс. канд. юрид. наук. М., 1953. С.74-75.
18. Корнеев С.М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями /М., 1956. С. 29.
19. Корнеев С.М. Асари ишорашуда. С.30.
20. Комментарий к Гражданскому кодексу РФ, части второй. Изд-е 3-е, перераб. и доп. / Под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина. М., 2006. С. 179 (автор комментария к ст.539 - Л.В. Андреева).
21. Лукьянцева И. А. Договор энергоснабжения: Теория, законодательство и

- правоприменительная практика: Дисс. канд. юрид. наук: Краснодар.: 2009. С. 36.
22. Лапач Л.В. Проблемы строения категории «имущество» в российском гражданском праве / Дисс. ... к.ю.н. Ростов-на-Дону, 2007. С.151.
23. Лукьянцева И. А. Асари ишорашуда. С. 38.
24. Ожегов С. И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Изд-е 4-е, доп. / М., 1999. С.911.
25. Осипчук Е.Л. Договор энергоснабжения в системе договорных отношений на рынке электрической энергии России, дисс. канд. юр. наук, Москва, 2005, С. 79.
26. Приказ Федеральной энергетической комиссии РФ и Федерального долгового центра при Правительстве РФ от 4 сентября 2000 г. № 52/101 «О порядке реализации арестованной электрической энергии...» (Информационный бюллетень Федеральной энергетической комиссии РФ. 2000. № 17).
27. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 январи соли 2021 [Манбаи электронӣ] – URL: <http://www.president.tj/node/25005> (санаи мурочиат: 04.02.2021).
28. Свирков С.А. Договорные обязательства в электроэнергетике / С А Свирков. М: Статут, 2006. С.46-49.
29. Свирков С.А. Асари ишорашуда. С.48.
30. Свирков С.А. Асари ишорашуда. С. 48.
31. Ҳамон чо.
32. Шеникова Л.В. Вещные права в гражданском праве России. М.: ББК, 1996. С. 3.

УДК 371.3

Зиёвиддинзода З., Самадов. М.С.

ТЕХНОЛОГИЯИ МУЛТИМЕДИЌ ДАР ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВЌ ВА АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН

Дар мақолаи мазкур масоили педагогии омӯзиши таҳсилоти фосилавӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳқиқ тарзҳои истифодаи технологияи мултимедий ва асосҳои педагогии татбиқи таҳсилоти фосилавӣ мавриди муҳокимаю баҳодиҳӣ қарор дода шудааст:

Калидвожаҳо: мултимедия, иттилоот, графика, видеоконференсия, телекоммуникация, анимация, почтаи электронӣ, Web-сомона, нармафзор, технология, интернет, форум, семинар, таҳсилоти фосилавӣ.

Зиёвиддинзода З., Самадов. М.С.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В данной статье исследуются педагогические вопросы дистанционного образования в высшие учебные заведения Республики Таджикистана. В ходе исследования обсуждено и оценено использование мультимедийных технологий и педагогическая основа внедрение дистанционного образования.

Ключевые слова: мультимедиа, информация, графика, видеоконференцсвязь, телекоммуникации, анимация, электронная почта, веб-сайт, программное обеспечение, технологии, Интернет, форум, семинар, дистанционное обучение.

Ziyoviddinzoda Z., Samadov M.S.

MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN DISTANCE EDUCATION AND THE PEDAGOGICAL BASIS OF ITS USE

This article examines the pedagogical issues of distance education in higher educational institutions of the Republic of Tajikistan. In the course of the study, the use of multimedia technologies and the pedagogical basis for the introduction of distance education were discussed and evaluated.

Keywords: multimedia, information, graphics, video conferencing, telecommunications, animation, email, website, software, technology, Internet, forum, seminar, distance learning.

Технологияи мултимедӣ дар тамоми соҳаҳо аз ҷумла соҳаи маориф ва илм хеле васеъ истифода бурда мешавад. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори мушовираи вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 2017 аз 29-уми май таҳти №7/35 истифодаи технологияи мултимедӣ ба роҳ монда шудааст. Технологияи мултимедӣ (лот. multi – бисёр, media – муҳит) – тарзи пешниҳоди иттилоот дар компютер бо имконияти дар як вақт истифодабарии матн, графика, овоз, видео ва эффектҳои аниматсиониро меноманд.

Технологияи мултимедиавӣ таҳсилоти фосилавиро самаранок намуда, яке аз усулҳои пешрафтаи таълим дар шароити ирмӯза мебошад [1].

Ирмӯзҳо технологияи мултимедӣ яке аз самтҳои ояндадори раванди иттилоотикунони педагогии таълим пазируфта шудааст. Тағйири воситаҳои таъминоти барномавӣ ва методӣ, базаи моддӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаҳои технологияи устодон, аз хусусиятҳои фарқкунандаи технологияҳои мултимедӣ ба шумор меравад. Истифодаи васеи воситаҳои мултимедӣ ва шабакаҳои телекоммуникатсионӣ дар низоми таҳсилоти фосилавӣ равиши нави методиро дар системаи умумии таълим ба вуҷуд меорад.

Мултимедиа - ин таъсири байниҳамдигарии эффектҳои визуалӣ ва аудио дар асоси идоракунии таъминоти барномавии интерактивӣ бо истифодабарии воситаҳои ҳозиразамони техникӣ ва барномавӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо матн, овоз, графика, фото, видеоро дар як равшанӣ мушаххас муттаҳид месозад.

Татбиқи технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим ҷиҳатҳои зерини педагогиро ба миён меорад:

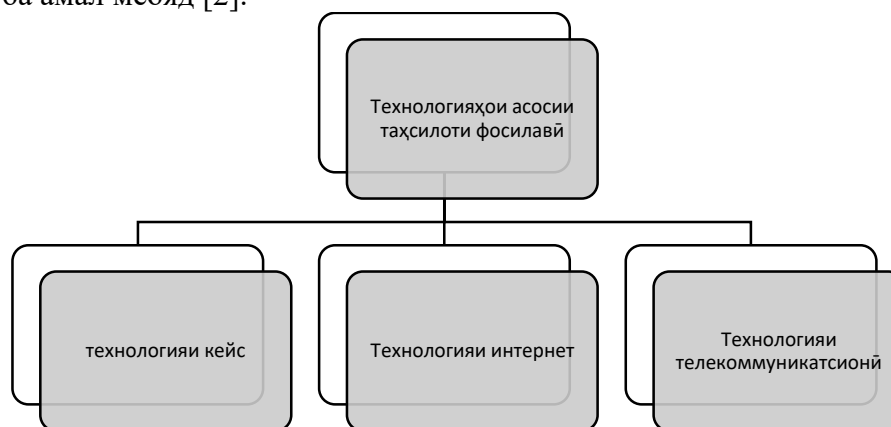
- истифодабарии графикаи ранга, аниматсия, овоз, гиперматн ҳамчун усули педагогикаи муосир истифода дода мешавад;
- имконияти медиҳад, ки маводҳои дарсӣ азнавсозӣ карда шавад;
- имконияти дар он ҷойгиркунии веб-элементҳои интерактивиро дорад, масалан, тестҳои фанни ё ки дафтари корӣ;
- имконияти нухагирӣ ва гузаронидани қисмҳо барои иқтибосоварӣ;
- имконияти ғайри хаттигии гузариши мавод ба тӯфайли гиперсилкаҳои зиёд;
- имконияти истинодоварӣ аз китобхонаҳои электронӣ ё ки сомонаҳои таълимии донишгоҳҳои пешрафта ва ғайраҳо;

Татбиқи технологияҳои мултимедӣ усули нави педагогӣ ба шумор рафта дар раванди таълими курси технологияи иттилоотии дар баробари тарафҳои мусбӣ тарафҳои манфӣ низ дорад. Масалан ташкили машғулиятҳо тавассути мултимедиа-технологияҳо бо татбиқи махсус проекторҳо чун усули нави педагогикаи муосир имкон медиҳанд, ки имкониятҳои таъминоти барномавӣ намоиш дода шавад ва вақт сарфа карда шавад. Аз тарафи дигар талаботҳои иловагӣ барои тайёр намудани маводҳои мултимедӣ ва ташкили дарс ба миён меояд.

Истифодабарии технологияҳои мултимедӣ раванди педагогии таълимро боз ҳам натиҷанок мегардонад. Муваффақияти асосӣ дар он аст, ки шавқу хаваси донишҷӯён,

тайёрии онҳо ба эҷодиёт, талабот барои ҳосил намудани донишҳои нав ва эҳсоси мустақилии дар онҳо баланд бардошта мешавад.

Ҳангоми истифодабарии мултимедиа дар дарс тавассути воситаҳои интерактивии таълим, структуризатсия ва визуализатсияи иттилоот, ғаболнокии амалиёти дарккунии донишҷӯён ба амал меояд [2].

Функсияи таълимӣ. Ҳангоми сохтани курсҳои таълимӣ талабот нисбат ба эътимоднокӣ ва пуррагии мавод зиёд мешавад.

Соҳаи махсуси татбиқи мултимедӣ системаи видеоконфронсҳои шабакавино дар бар мегирад.

Технологияи видеоконфронсҳо барои форумҳо, семинарҳо, конфронсҳо, конгрессҳо ва ғ. аҳамияти калон дорад, чун ки шакли зарурии мубодилаи иттилооти профессионалӣ ба ҳисоб меравад.

Пешафти мултимедиа гуногун аст, соҳаи татбиқи он рӯз аз рӯз васеъ гардида истодааст. Раванди истифодаи технологияи мултимедӣ дар муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза ба тадриҷ пеш рафта истодааст.

Таҳсилоти фосилавӣ рӯз аз рӯз дар муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ шуда истодааст. Технологияи видеоконфронсҳо барои таҳсилоти фосилавӣ ҳам барои баланд бардоштани квалifikатсия ва аз нав тайёркунии ва ҳам дар донишгоҳҳо истифода бурдан мумкин аст. Видеоконфронсҳо дар таҳсилоти фосилавӣ барои ба даст овардани чунин мақсад истифода бурда мешаванд:

- ✓ Таълими пурра гирифтани дилхоҳ шахрванд новобаста аз ҷои зист
- ✓ Тренингҳои омӯзиши
- ✓ Ҳамкориҳои самараноки муассисаҳои гуногуни таълимӣ аз рӯи таҳассус.

Аниматсия – ин раванди тағирёбии андоза, ҳолат, ранг ё ки шакли объект бо гузашти вақт мебошад.

Пайдоиши системаҳои мултимедӣ тағйироти калонро дар чунин соҳаҳо, ба монанди таълим, илм, санъат, тренингҳои компютерӣ, дар бисёр соҳаҳо ба миён овард.

Функсияҳои асосии татбиқи маҳсулоти мултимедӣ, ки бо технологияҳои мултимедӣ сохта шудаанд, ба ҳисоб мераванд: таълимӣ, илмӣ-тадқиқотӣ, ҳавасмандгардонӣ асоҳои дидактики доранд.

Технологияи мултимедӣ дар намоишгоҳҳо, дар конфронсҳо, конгрессҳо, тренингҳо ва семинарҳо, гуфтугӯ ва вохӯриҳо бо фармоишдихандагон, ҳангоми намоишномаи лоиҳаи инвеститсионӣ ё ки бизнес-нақша, дар сомонаҳои ширкатҳо дар намуди каталогҳои махсус ва хизматрасонӣ, аксияҳои рекламавӣ, дар он ҷойҳое, ки иттилоот ба тариқи визуалӣ пешниҳод карда мешавад.

Функсияи таълимӣ. Тренинги компютерӣ раванди асосии таркибдихандаи таълимӣ, махсусан дар низоми фосилавии таълими муассисаҳои олии таълими ба ҳисоб меравад. Ҳам блокҳои маводи таълимӣ ва тестиронӣ ва ҳам таркибдихандаи интерфейси самаранокии таълимдихиро ҳангоми бомаҳоратона ба он дохил намудани элементҳои мултимедиавӣ

баланд мебардоранд. Дар замони муосир курсҳои таълимии мултимедиавӣ соҳаи актуалӣ ва динамикӣ инкишофёбандаи педагогика ба ҳисоб меравад [3].

Ҳангоми сохтани курсҳои таълимӣ педагогӣ ва ғайра талабот нисбат ба эътимодноқӣ ва пуррагии мавод зиёд мешавад.

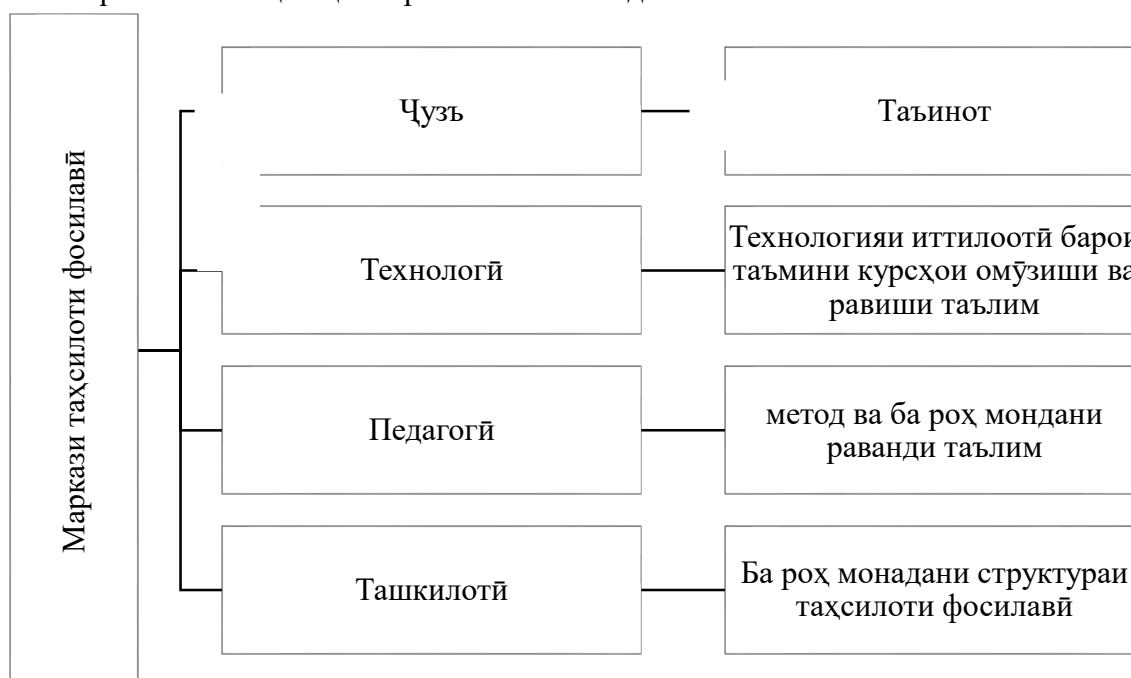
Функцияи илмӣ-тадқиқотӣ яке аз методҳои асосии педагогии буда воситаҳои мултимедиа дар ин ҳолат дар марҳилаи аз чопбарории натиҷаҳои тадқиқот татбиқ карда мешаванд.

Дар қорҳои китобхонаи муассасаҳои таҳсилоти олий, бойгонӣ ва музей барои тарҳрезии манбаҳои маводҳо ва нигораҳо дар музей, тартибдиҳии феҳраст ва тасвири илмӣ, автоматикунории ҷустуҷӯ ва нигоҳдории маълумотҳо, иттилооти маълумотдиҳӣ, барои ташкили кори олимони на танҳо тавассути ҳуҷжат, балки нусхаҳои электронии онҳо, бе воситаҳои мултимедиавӣ пеш бурдан номумкин аст.

3D-панорамаҳо, панорамаҳои сферикӣ, панорамаҳои виртуалии 360-градусӣ – инҳо панорамаҳои мебошанд, ки тарзи фотореалистии намоиши ҳаҷмии муҳитро дар речаи интерактивӣ пешниҳод менамоянд.

Функцияи ҳавасмандгардонӣ. Яке аз усулҳои педагогии диққатҷалбкунандаи ҷараёни таълим аст, ки бисёр филмҳо порчаҳои аниматсионӣ доранд ё ки пурра ҳамин гуна мебошанд. Ҳоло сектори шавқмандкунии Интернет бе компонентҳои мултимедиа тасаввур кардан имконнопазир аст.

Низомии таҳсилоти фосилавии ДОТ дар ш. Панҷакент. Маркази таҳсилоти фосилавӣ яке аз сохторҳои Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент буда мансуб меёбад. Таҳсилоти фосилавӣ дар асоси принсипи омӯзиши мустақилонаи донишҷӯён бо истифодаи технологияи муосир қор мебарад. Таҳсилоти фосилавӣ зинаи нави таҳсилоти ғоибона низ ба ҳисоб меравад. Донишҷӯ дар хона истода ба воситаи шабакаи саросари интернет дарсҳоро аз устод гирифта, аз худ намуда, вазифаи иҷрокардаашро ба устодаш мефиристад. Ҳамин тавр донишҷӯ дар вақти муносиб, дар макони муносиб бо суръати бароҳат машғули донишандӯзӣ мегардад. Мӯҳлати таҳсил бошад дар шӯъбаи фосилавӣ 4-сол ва барои ихтисосҳои ҳамгиро 5 сол мебошад.

Расми 1. Маркази таҳсилоти фосилавӣ

Маркази таҳсилоти фосилавии сомонаи омӯзишии fossilavi.dotpanj.tj бо назардошти саҳифаҳои мушаххаси дорои саҳифаҳои таълимӣ методӣ ва воситаҳои идоракунии

фаъолияти донишчӯёнро дорад. Донишчӯ аз ҳар як гӯшаи ҷаҳон тавассути интернет метавонад фарогири таҳсил бошад ва кори хешро идома диҳад.

Таҳсилоти фосилавӣ - тарзи амалигардонии раванди таълим бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки таълимро дар масофа бе иштироки шахсии омӯзгор ва таълимгирандагон имконпазир мегардонад [4]. Таҳсилоти фосилавӣ зинаи нави рушди таҳсили ғоибона ва ҳам рӯзонаи таҳсил буда, дар он истифодаи технологияҳои иттилоотӣ таъмин шудааст, фарқияти он аз намуди ғоибонаи таҳсил дар он аст, ки қисми муҳими маводи таълимӣ на соҳибхатиёрона, балки пайваста бо муносибат бо омӯзгор (машварат бо воситаи почтаи электронӣ, скайп, семинарҳо дар режими online) аз худ мешавад. Шарти асосии ворид шудан ба система мушаххас намудани парол ва логини ҳар истифодабаранда мебошад, ки ба ин восита метавон аз имконоти мавҷуда истифода намуд. Системаи таҳсилоти фосилавии ДОТ дар шаҳри Панҷакент дар шабакаи глобалии Интернет фаъолият бурда, барои донишчӯён имконияти саривақт ва бемамоният дастрас намудани маълумотҳои заруриро фароҳам меорад.

Устодони донишгоҳ имкон доранд бо донишчӯ тавассути ин система фосилавӣ муошират намоянд. Кори система шаффоф буда, тамоми маълумотҳо марказонида шудаанд, ки ин ҷиҳат тоза ва пурра будани маълумоти мавриди истифодаро кафолат медиҳад.

Яке аз мақсадҳои асосии истифода ва татбиқи чунин система таъмин ва кафолати сифати таҳсил дар донишгоҳ мебошад. Зеро бо истифодабарӣ аз системаи мазкур донишчӯ имкони соҳиб шудан ба маълумоти заруриро пайдо хоҳад кард.

Web-сомонаи зерин бо корбаст аз дастовардҳои технологияи муосир сохта шуда, таъминоти бехатарӣ ва шахсӣ будани маълумот кафолат дода мешавад.

Ҳангоми ворид шудан ба система тавассути интихоби логин ва пароли шахсӣ донишчӯ ба саҳифаи хеш дохил мегардад ва имкони шиносоиро бо маълумоти зарурӣ пайдо мекунад.

Саҳифаи Донишчӯ. Системаи мазкур ба донишчӯён имкониятҳои зеринро фароҳам меоварад:

- алоқаи доимӣ бо устод, имконияти машварати фаврӣ дар хусуси саволҳои пайдошуда бо истифодаи воситаҳои телекоммуникатсионӣ (почтаи электронии дохила, skype ва ғайра);

- имконияти ташкили муҳоҷиса, форумҳо, корҳои якҷоя бо гурӯҳ дар вақти омӯзиши курс ҳар лаҳза;

- дастрасии маводҳои назариявӣ ва амалӣ дар шакли электронӣ (слайдҳо, презентатсияҳои овознок, видеофрагментҳои дарс);

- Истифода бурдани китобхонаи электронӣ;

- Шинос шудан бо нақшаи шахсии таҳсил;

- Муайян намудани бал аз рӯи фанҳо барои семестри ҳозира ва гузашта;

- Системаи тести таълимӣ;

- Иваз намудани профили худ (ба монанди парол, расм ва баъзан маълумотҳои иловагӣ);

- Ҷадвали дарсӣ.

Саҳифаи омӯзгор. Устод ҳангоми воридшавӣ ба система ба саҳифаи худ дохил мешавад, ки дар он мувофиқи сарбории ӯ рӯйхати фанҳое, ки дар семестри ҷорӣ дарс медиҳад, ҷой дода шудааст. Бо интихоби фанни зарурӣ устод метавонад барои ҳафтаи фаъол ба фаъолияти донишчӯён бал гузорад. Инчунин устод метавонад барои гурӯҳи интихобшуда маводҳои худро дохил намояд.

Имкониятҳои, ки ба устод пешбинӣ шудааст:

1. Гузоштани балҳои донишчӯён;

2. Хондани тахтаи маълумотҳо;

3. Гузоштани ахборот ё эълони нав дар гурӯҳи худ;

4. Истифода бурдани китобхонаи электронӣ;

5. Истифода бурдани почтаи электронӣ;
6. Истифода бурдани форум;
7. Иваз намудани профили худ (ба монанди, парол, расм ва баъзан маълумотҳои иловагӣ);
8. Шинос шудан бо чадвали дарсии худ;
9. Тартиб додан ва сабти маводҳои имтиҳонӣ барои санҷиши ниҳой;
10. Тартиб додан ва сабти маводҳо барои санҷишҳои ҷорӣ;
11. Курси лексия;
12. Маводҳои тестӣ;
13. Масъала ва мисолҳо;
14. Адабиётҳои тавсияшаванда.

Таҳсил дар системаи таҳсилоти фосилавӣ яке аз шаклҳои таълим. Системаи таҳсилоти фосилавӣ - ин шакли кулаи омӯзиши таҳсили ғоибона мебошад, аз он ҷумла барои гирифтани маълумоти дуҷум ва барои он шахсоне, ки имконияти хондани таҳсили рӯзона ё ғоибонаро надоранд пешбинӣ шудааст. Интернет-технология барои дастрас намудани маводҳои таълимӣ-методӣ ва барои ҳамкориҳои донишҷӯ бо омӯзгор ба воситаи шабакаи глобалии интернет кор фармуда мешавад. Омӯзиш дар система сифати кори мустакилонаи донишҷӯёнро баланд мегардад, кор бо компютер имконият имконият медиҳад, ки ҳисобкуниҳо бо дараҷаи баланд иҷро карда шаванд. Навиштани корҳои семестрӣ ва истифодабарии маводҳои шабакаи глобалӣ барои омӯзиши чуқури мавзӯҳо мусоидат мекунад.

Дар Донишкадаи омӯзгории омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент мо барои роҳандозии ин намуди таҳсил ҳамаи шароитҳо муҳайё аст. Дар донишкада утокҳои махсус, синфхонаҳои лингафонӣ, синфхонаҳои компютерӣ, синфхонаҳои лексионии бо доскаҳои электрони мучаҳҳаз бо дастрасӣ ба шабакаи саросарии ИНТЕРНЕТ барои донишҷӯён пешкаш гардидааст. Донишкада бо бисёр донишгоҳҳои байналмилалӣ ва муассисаҳои олии пешрафтаи дунё шартномаи ҳамкорӣ дорад. Устодони донишкада имконият доранд, дар ин гуна муассисаҳои олии савияи касби худро боло бардоранд.

Принсипҳои ташкили низомии фосилавӣ таълим:

- Принсипи интерактивӣ таълим;
 - Маълумотҳои ибтидоӣ оиди тарзи ташкили низом фосилавӣ таълим;
 - Ба назар гирифтани машғулият ё принсипи фардӣ нисбат ба ҳар як донишҷӯ дар муассисаҳои олии
 - Принсипи педагогии истифодабарии технологияи пешқадам аз тарафи омӯзгор
 - Гузариш ба муҳити виртуалӣ бо назардошти мамониятҳои минималӣ педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии
 - Новобаста аз вақт ва мавқеъ ташкил намудани дарс ҳамчун шакли асосии таълим
- Меъёрҳои ҷорӣ намудани таҳсилоти фосилавӣ дар Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент аз инуқтаи назари илми педагогика чунин аст:
- Насб ва ҷиҳозонидани содда таъминоти таҷҳизотӣ ва таъминоти барномавӣ дар низомии таҳсилоти фосилавӣ;
 - Муттамарказ гардонидани маводҳои электрони таълимӣ барои раванди таҳсили фосилавӣ, инчунин рӯзона ва ғоибона;
 - Муттамарказ гардонидани назорати раванди таълим бо истифода аз васоити технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ замони муосир;
 - Усули камхарҷ бунёд намудани шабакаи ва нармафзорҳои гуногуни шабакавӣ (истифодаи Open source);
 - Интерфейси содда ва фаҳмо нисбат ба таъминоти барномавӣ барои омӯзгорон ва донишҷӯён;
 - Бидуни муттаҳассисон - педагогҳои баландхатисоси ТИК идора намудани хизматрасониҳои гуногуни шабакавӣ ва барномавии таҳсилоти фосилавӣ;

➤ Мунтазами дастрас будани сомонаи омӯзиши донишкада аз тарафаи устодон ва донишчӯён.

Бартариятҳои таҳсилоти фосолавӣ ҷунинанд:

- Самаранокӣ-афзалияти таҳсилоти фосолави беиштар дар истифода намудани вақт ва маблағ.

- Қулай -имконияти таҳсил бо интихоби вақт, мавқеъ ва равиши дарс ҷун шакли асосии таълим.

- Озод -имконияти таҳсил аз рӯи нақшаи индивидуалӣ, ки ба талаботи донишчӯ мутобиқ аст.

- Мувозиятнокии-имконияти омӯзиш дар вақти фаъолият.

- Технологияи педагогии иттилоотии нав - ин истифодаи технологияи нави коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ, шабакаҳои компютерӣ ва системаҳои мултимедӣ барои идора намудани раванди таълим.

Технологияи таҳсилоти фосолавӣ - барои аудиторияи зерин мусоид мебошад:

- Ба аҳолии маҳалаҳои дурдаст ва ноҳияҳои аз марказҳои муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии дар масофаи хелодур ҷойгиршуда;

- Мутахассисоне, ки барои гирифтани маълумоти дуҷум таҳсил мекунанд;

- Шахсоне, ки талаби худомӯзӣ доранд;

- Шахсоне, ки дар интернет дарсҳои иловагӣ ташкил мекунанд ва ё таҳсил менамоянд;

- Ба шахсоне, ки ҳолати ҷисмониашон маҳдуд, маъҷубон, ки дар шароити муқаррарӣ имконияти иштирок намуданро надоранд.;

- Барои ташкили дарсҳои кӯтоҳмуддат (трейнингҳо, курсҳои тахассусӣ) барои кормандон ва муаллимон;

Хулоса. Исботи самаранокии татбиқи технологияи таълими фосолавӣ дар раванди таълим дар мактабҳои олии инҳо буданд: ташаккули омодагии психологии донишчӯён ба дарки маводи нав, фаҳмиши донишчӯён дар бораи маълумоти нави пешниҳодшуда, ташаккули малакаҳои барои ҳалли масъалаҳои стандартӣ, истифодаи дониш ва малакаҳои аз ҷониби донишчӯён дар ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ.

Дар ҷараёни таҳқиқот ва фаҳмидани натиҷаҳои он як қатор мушкилоте ба миён омаданд, ки омӯзиши минбаъдaro дар доираи таълими ба шахс нигаронидашуда талаб мекунанд. Дар байни онҳо, мо муҳимтарин проблемаи муносибати дифференциалӣ ба таълими донишчӯёни дорои услубҳои гуногуни таълим ва ташкили психофизиологӣ ва масъалаи таъсири хусусиятҳои шахсии донишчӯён дар интихоби стратегияҳои маърифатӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои таълимиро барраси намуда ба хулоса омадем, ки таҳсилоти фосолави асоси илмию педагогии дорад.

АДАБИЁТ

1. Агапов С. Средства дистанционного обучения. Методика, технология, инструментарий: Серия: Мастер решений, Изд-во «ВНУ», 2003.
2. Андреев А.А. Дидактические основы дистанционного обучения в высших учебных заведениях: дисс. д.п.н. - М., 1999. - 289 с.
3. Андреев А.А., Солдаткин В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. М.: МЭСИ, 1999.
4. Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. - 3-е изд. - Казань: Центр инновац. технологий, 2003. - 608 с.

Курбонова А.А.

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ БАРОИ ТАХРИБКОРӢ ДАР ҚАЛАМРАВИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таърихи ташаккул ва рушди ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Муаллиф бо истифода аз усулҳои таърихият ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ ба омӯзиш ва ошкор кардани вижагиҳои таҳрибкорӣ, таркиби ин ҷиноят ва камбудии қонунҳои марбутаи ҷиноятӣ муваффақ шудааст. Муайян карда шудааст, ки диверсия ба муқобили иқтисодӣ ва мудофиавии давлат нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: таҳрибкорӣ; ҷиноятҳо; таркиш; оташ; терроризм; амният; давлатҳо; ҷомеа;

Курбонова А.А.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДИВЕРСИЮ НА ТЕРРИТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье проанализирована история формирования и развитие уголовной ответственности за диверсию на территории Таджикистана. С использованием методов историзма и сравнительного правоведения, автором удалось, изучить, и выявить особенности диверсию ее состава и недостатков соответствующих уголовных законов. Установлено, что диверсия направлено против экономической и обороноспособности государства.

Ключевые слова: диверсия; преступления; взрыв; пожар; терроризм; безопасность; государства; общества;

Kurbonova A.A.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR DIVERSION IN THE TERRITORY OF TAJIKISTAN

The article analyzes the history of the formation and development of criminal liability for sabotage on the territory of Tajikistan. Using the methods of historicism and comparative jurisprudence, the author succeeded in studying and revealing the peculiarities of the sabotage of its composition and the shortcomings of the relevant criminal laws. It has been established that the sabotage is directed against the economic and defense capability of the state.

Key words: sabotage; crimes; explosion; fire; terrorism; security; states; society;

Таҳрибкорӣ (аз калимаи латинӣ *Diversio* - «қачравӣ, парешон») гирифта шуда - ҷораҳои маҳсули маҳфӣ ва омодашудаи гурӯҳҳои таҳрибкорӣ-истихборотӣ ё ҷосусони инфиродӣ - диверсантҳо барои аз қор баровардани объектҳои муҳим ё унсурҳои алоҳидаи онҳо тавассути таркиш, сӯхтор, обҳезӣ ва инчунин истифодаи дигар усулҳои нобудсозие, ки ба гузаронидани мубориза барои расидан ба ҳадаф алоқаманд нестанд.

Ҳифзи амнияти иқтисодӣ ва таъмини иқтисодӣ мудофиавӣ аз душманон (ҷинояткорон, таҳрибкунандагон) вазифаи асосии давлат мебошад. Таҳрибкорӣ ҳамчун ҷиноят алайҳи давлат, дар кишварҳои гуногун, бо мақсадҳои гуногун, аз ҷумла ҳалалдор кардани амнияти иқтисодӣ ва мудофиаи давлат, амнияти умумии давлат, ноустувор кардани

фаъолияти муътадили мақомоти давлатӣ ё вазъияти чамъиятию сиёсӣ, заиф кардани давлат [8], заиф кардани қудрат ё эҷоди дигар душворихо амалӣ карда мешавад.

Таҳрибкорӣ (диверсия) амалҳои қасдонаи вайронкоронае мебошад, ки зидди объектҳои (иншоотҳои) иқтисодӣ ё низомӣ (мудофиавӣ), инчунин амалҳои, ки барои ноустувор сохтани идоракунии мақомоти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ақибгоҳи душман барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян (аксаран сиёсӣ) ё умуман суғат кардани давлат дар равона шудаанд. Мафҳуми таҳрибкорӣ ҳамчун ҷиноят, дар сатҳи қонунгузори Тоҷикистон соли 1927 ворид карда шуд. Дар м. 9-и Низомнома дар бораи ҷиноятҳои давлатӣ (контрреволюционӣ) ва махсусан барои ИҶШС ҷиноятҳои хавфноки зидди тартиботи идоракунӣ с. 1927., амалҳои таҳрибкорӣ (диверсионӣ), яъне "бо мақсадҳои зиддиинқилобӣ несту нобуд ё хароб кардан, тарқиш, содир кардани сӯхтор ё амалҳои дигар, ки бар зидди роҳи оҳан ё дигар воситаҳои алоқа, обанборҳо, анборҳои чамъиятӣ ё дигар биноҳои давлатӣ ё чамъиятӣ" фаҳмида мешуданд.

Таҳлилӣ сарчашмаҳои таърихӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистон асосан аз даврони шӯравӣ оғоз мегардад. Бо дарназардошти ин нуқта мо маҳз ҳамин давраро бештар мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Ғайр аз он муқаррар намудани ҷинояти таҳрибкорӣ бе омӯзиши муфассали илмии таърихӣ ин ҷиноят ғайриимкон аст.

Бо яд қайд намуд, ки баъд аз сарнагун гардидани ҳукумати подшоҳӣ, соли 1918 Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон [1] ва 14 сентябри 1920 Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ташкил карда шуд, ки як қисми қаламрави ҳозираи Тоҷикистон қисми ин ҷумҳуриҳо буд. Ҳангоми таҳияи қонунгузори ҷиноятӣ, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ муқаррар намуда буд, баъд аз Инқилоби Октябри соли 1917 дар соҳти таркибии он тағйироти сифатӣ ба амал омаданд.

Дар замони Шӯравӣ ин ҷиноятҳо ба ҷиноятҳои зиддиинқилобӣ дохил гардида, мақоми асосии мубориза бо ҷиноятҳои зиддиинқилобӣ Комиссияи фавқуллодаи умумирусиягӣ оид ба мубориза бар зидди инқилоб буд, ки таъсиси он барои қабули якҷанд санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба муқобили ҷиноятҳои зиддиинқилобӣ нигаронида шудаанд, замина гузошт. Тавре ба ҷунин санадҳо Мурочиатномаи Шӯрои Комиссарони Халқ РСФСР аз 11 ноябри соли 1917 «Дар бораи мубориза бо буржуазия ва агентҳои он, ки ба таъминоти артиш таҳрибкорӣ кардаанд ва ба бастани сулҳ монеъ мешаванд» [13], Декрети Шӯрои Комиссарони Халқ «Дар бораи боздошти пешвоёни ҷанги шаҳрвандӣ ба муқобили инқилоб» 28 ноябри соли 1917 дохил мешуданд [4].

Дар моҳи декабри соли 1922, баъди ташкил ёфтани ИҶШС, зарурати қабули акти ҷиноятӣ умумииттифоқӣ, ки ба муқобили ҷиноятҳои зиддиинқилобӣ нигаронида шудааст. Кодекси ҷиноятӣ РСФСР аз 24 майи соли 1922 бо Фармони иҷлосияи II Кумитаи иҷроияи марказии умумирусиягии даъвати 10 қабул карда шуда, дар он мафҳуми ҷинояти зиддиинқилобӣ ва намудҳои алоҳидаи он муттаҳид карда шуданд. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аввалин бор дар КҶ ҚШФСР соли 1922 пешбинӣ гардид [1]. Дар КҶ ҚШФСР барои бо мақсадҳои зиддиинқилобӣ ташкилӣ, тарқиш, сӯхтор ё бо дигар тарзҳо нобудсозӣ ё вайрон кардан роҳи оҳан ё дигар хатҳо ва воситаҳои алоқа, васоити алоқаи миллий, кубурҳои об, анборҳои чамъиятӣ ва дигар корхонаю иншоот, инчунин иштирок ҳангоми иҷрои ин ҷиноятҳо ҷазо дар шакли ҷазои қатл ва мусодираи амвол, бо эътирофи ҳолатҳои сабуққунанда, ҷазоро ба мӯҳлати на камтар аз панҷ сол бо маҳрум сохтан ва мусодираи ҳама молу мулк ба ҳаёти маҳрум кардан. Агар суд муайян мекард, ки иштирокчи аз ҳадафҳои ниҳонии ҷиноятӣ худ огоҳ нест, барои иштирок дар он ба мӯҳлати на камтар аз 3 сол маҳрум сохтан аз озодӣ ҷазо дода мешуд [19]. Ин аввалин қонуни кодификатсияшудаи соҳаи ҳуқуқӣ ҷиноятӣ мебошад, ки 1-уми июли соли 1922 аз тарафи КМИУ тасдиқ шуда, ҷавобгарии ҷиноятиро дар ин санад пешбинӣ гардида буд ва дар боби 1-и қисми махсус «Ҷиноятҳои давлатӣ» ҷойгир буд. Мавқеи ҷойгиршавии меъёри қайдгардида дар низомии қисми махсуси ин Кодекси ҷиноятӣ гувоҳӣ он аст, ки ҷинояти

таҳлилшаванда ба муқобили амнияти давлатӣ таҷовуз намуда, ҳамон тавре ки дар м. 58-уми ин Кодекси ҷиноятӣ сабт шуда буд, ба муқобилият ва ё риоя накардани қонунҳои ҳокимияти шӯравӣ, ҳалалдор намудани ғайбӣ мақомоти он ва дигар амалҳои зоҳир гардида, ба суғустани неру ва нуфузи ҳокимият оварда мерасонад, яъне ба манфиатҳои олии ҳокимияти давлатии ҳамон давра таҷовуз мекарданд. Дар ин самт, 31 октябри соли 1924 Кумитаи Иҷроияи Марказии ИҶШС «Принсипҳои асосии қонунгузориҳои ҷиноии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ» 2-ро қабул кард, ки он замон яке аз санадҳои асосии умумииттифоқӣ буд.

КҶ ҚШФСР як навъи таркиби ҷинояти оддиро пешбинӣ намуда буд. 16 июни 1926 дар асоси КҶ ҚШФСР ва «Асосҳои қонунҳои ҷиноятии умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ», КҶ ҚШС Ӯзбекистон қабул гардида дар тамоми қаламрави ҚШС Ӯзбекистон ва Тоҷикистон аз 1 июли ҳамон сол қорӣ гардид [17]. Бояд қайд намуд, ки мафҳуми таҳрибқорӣ ҳамчун ҷиноят дар қонунгузорӣ бори аввал соли 1927 қорӣ карда шуд [8]. Дар м. 9 (амалҳои таҳрибқорӣ)-и Низомномаи соли 1927 дар бораи ҷиноятҳои давлатии ИҶШС, амалҳои таҳрибқорона чунин муайян карда шуданд «Нест қардан ё вайрон қардан бо мақсади зиддиинқилобӣ, тарқиш, суғустор ё дигар амалҳои роҳи оҳан ё дигар роҳи воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, таъминоти об, анборҳои ҷамъиятӣ ва дигар иншоот ё моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ.»

20 августи соли 1935 бо Қарори иҷлосияи давлатии Кумитаи Иҷроияи Марказии Советии ҚСС Тоҷикистон Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон қабул гардид. Моддаи Кодекси мазкур ба м. 58 - и КҶ ҚШФСР аз соли 1922 айнан шабоҳат дошта ба монанди он барои таҳрибқорӣ ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамуд [6. 7]. Ҳамзамон, чи тавре У.А. Азизов дуруст қайд менамояд, новобаста аз шабоҳат доштани баъзе муқарраротҳои ба Кодекси ҷиноятии ҚШФСР соли 1926, ба қисми умумии КҶ ҚШС Тоҷикистон 1935 тағйиротҳо ва иловаҳои назаррас ворид гардид, ки хусусиятҳои хоси миллии ва минтақавии Тоҷикистонро инъикос менамуданд [1].

25 декабри соли 1958 Шӯрои Олии ИҶШС Қонун «Дар бораи ҷавобгари ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои давлатӣ»-ро қабул кард. Пеш аз қабули ин қонун мафҳуми ҷиноятҳои махсусан хавфноки давлатӣ дар қонунгузориҳои ҷиноятии ИҶШС пеш аз мафҳуми ҷиноятҳои контрреволюционӣ гузошта шуда буд.

Бояд қайд намуд, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятии он замон оид ба масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибқорӣ ҳолигии зиёд дошт. Ба ин муносибат дар сессияи дуҷуми даъвати панҷуми Совети Олии ИҶШС ин ҳолат ба инбар гирифта шуд. Қонунгузорӣ тавсифи возеҳи ин ҷиноятро надошт ва амалия аксар вақт боиси тафсири хеле васеъи таркиби ин ҷиноят мегардид. Ин ҳолигӣ бо қабули Қонун «Дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои давлатӣ» [5] аз 25-уми декабри соли 1958 пур карда шуд. Дар Қонуни мазкур тавсифи муфассали таркиби сохтори таҳрибқорӣ сабт шудааст. Тибқи қонуни мазкур таҳрибқорӣ ҳамчун «Бо мақсади ноустувор қардани Давлати Шӯравӣ содир намудани тарқишҳо, оташзанӣ ё амалҳои дигаре, ки ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё осеби дигар ба саломатии онҳо бо мақсади нобуд ё вайрон қардани корхонаҳо, иншоот, хатсайрҳо ва воситаҳои алоқа нигаронида шудаанд, алоқа ё дигар моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ ва комиссия бо ҳамон мақсадҳои заҳролудшавии оммавӣ ё паҳншавии эпидемия ва эпизоотия фаҳмида мешуд» ва барои он бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ҳашт то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ё бидуни бадарға ё ҷазои қатл бо мусодираи молу мулк ҷазо дода мешавад. Дар бораи таърихи ташаккул ва рушди ин ниҳод дар Тоҷикистон сухан ронда, бояд қайд кард, ки Шӯрои Олии ҚШС Тоҷикистон 17 августи соли 1961 Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистонро қабул кард. Пеш аз он дар ҳудуди ҷумҳури КҶ ҚШС Тоҷикистон аз 9 май соли 1935 амал мекард.

КҶ ҚШС Тоҷикистон аз соли 1961 аз принципҳои ва муқаррароти умумии муқаррарнамудаи Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, ки 25 декабри соли 1958 қабул карда шудаанд. Бунёди «Принсипҳои асосии қонунгузориҳои

чиноии ИЧШС ва чумхуриҳои иттифоқиро» иваз карданд, ки аз соли 1924 амал мекарданд ва асоси таҳияи қонунгузорию чиноии чумхуриҳои иттифоқӣ шуданд.

КЧ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 ҳамаи ҷиноятҳои давлати ба ду гуруҳи мустақил ҷудо намуда буд, инҳо а) ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфнок ва б) дигар ҳел ҷиноятҳои давлатӣ. Таҳрибкорӣ ба ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфнок ба монанди хиёнат ба ватан, ҷосусӣ, акти террористӣ, акти террористӣ ба муқобили намояндаи ҳокимияти давлатӣ, таҳрибкорӣ, зиёнкорӣ, ташвиқот ва тарғиботи зиддишӯравӣ, тарғиб намудани ҷанг, ғаёлияти ташкилоте, ки ба содир намудани ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфнок равона шудааст, инчунин иштирок намудан дар ташкилотҳои зиддисоветӣ, ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфноке, ки ба муқобили дигар давлати меҳнаткашон содир карда шудаанд, дохил мешуданд [11].

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон, ки 17 августи соли 1961 қабул шудааст, пайдо шудааст. Дар боби қисми якуми махсус - «Ҷиноятҳои давлат» -и ҳамин Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон, моддае, ки дар он ҷавобгари ҷинояти таҳлилшавандаро пешбинӣ мекард, инъикос ёфтааст. Гузашта аз ин, пошхӯрии ИЧШС дар ибтидои солҳои 90 -уми асри ХХ на танҳо ба тақсимои сиёсӣ ва ҳудудӣ, балки ба харобшавии системаи ягонаи пуққуввати амниятӣ, ки дар 1/6 қисми қаламрави сайёра амал мекард оварда расонид [9].

Давраи муосири рушди қонунгузорию ҷиноятии муосир, ки мушкилоти таҳрибкориро танзим мекунад, ба ташкили ҳуқуқи ҷиноятии пасошӯравӣ рост меояд. Дар ин давра ташаккулёбии қонунгузорию нав оғоз гардид. Чи тавре, ки Ф.Т. Тоҳиров менависад «Тоҷикистон бори аввал ҳамчун давлати соҳибистиқлол доктринаи мустақили ҳуқуқи худро таҳия намуда истодааст. Аз он, ки чи гуна ин раванди мураккаб ва меҳнатгалаб рушд меёбад ва гузашта, ҳозира ва ояндаро муттаҳид месозад, комёбиҳои аллакай бадастомадаро дар амал татбиқ менамояд, ҳалли муносиби масоилҳои ташаккулёбии низоми нави ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад» [18].

Аз ин рӯ, дар назди роҳбарияти мамлакат вазифа гузошта шуд, ки аз нуқтаи назари интиқодӣ қисми зиёди институтҳои ҳуқуқие, ки аз ҷониби манбаҳои ҳуқуқии шӯравӣ коркард шуда буданд, баррасӣ гардида, консепсияҳо ва муқарраротҳои нав, ки ба раванди навшудаи мамлакат оид ба ташаккули давлати ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ коркард карда шаванд, ки ба эҳтиёҷоти амалияи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мувофиқат мекунанд [14]. Ин раванд аз ҷумла, ба қонунгузорию ҷиноятӣ низ таъсири худро расонд. Ибтидои он қабули Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 мебошад, ки баҳри таҳия ва қабули қонунгузорию ҷиноятии нав, ки амалишавии муқаррароти онро таъмин мекунад, заминаи воқеӣ гузошт.

Қабули КЧ ҚТ (соли 1998), ки дастоварди бузурге барои илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи истифодаи қонун буд, муҳимтарин воқеа дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Хусусияти Кодекси ҷиноятӣ дар мазмуни институтҳои асосии он инъикос ёфта, анъанаҳои таърихӣ, миллӣ, фарҳангӣ ва хусусияти иқтисодии мамлакатро инъикос намуда, уҳдадорҳои байналмилалӣ ба зимма гирифтаре ба инобат гирифт [15]. Дар қонунгузорию нав дар зинабандии вазифаҳои ҳифзшаванда шахс, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дар асоси Конститутсияи ҚТ дар мадди аввал гузошта шудаанд. Онҳо ҳамчун объекти афзалиятноки ҳифзи ҳуқуқӣ аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо эътироф карда шудаанд [20].

Маҳз ҳамин вазъият ба он мусоидат намуд, ки то замони эълони истиқлолият (1990-1992) дар қаламрави ҚТ гурӯҳҳои зиёди муташаккили ҷиноятӣ пайдо шуданд [11]. Одатан, таҳрибкорӣ асосан ба амнияти давлат равона карда шуда, ба ҳокимияти давлати таҷовуз менамоянд, ки ба сохти конституционӣ, ҳаёт ва саломатии доираи васеи одамон ва ғаёлияти қонунии мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ хатари воқеӣ эҷод менамуд.

Ҷумхурии Тоҷикистон ба мисли дигар кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ибтидои солҳои навадуми асри гузашта ҳам бар зидди ин гуна ҷиноятҳо ва ҳам зидди ифротгароии мазҳабӣ,

ки дар ин давра ҳамлаи ҷиноятҳои муташаккили фаромиллиро аз сар гузаронидаанд, ҷаброне мубориза мебард. Тавре ки дуруст қайд кардааст У.А. Азизов «Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолият ба давраи сохтмони давлати ҳуқуқбунёд, ташаккули низоми нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, дигаргунӣҳои куллии ҳаёти ҷомеа ворид шуд [1].

Асосан таҳрибкорӣ яке аз хатарноктарин ҷиноятҳои замони мо, ки аксар вақт на танҳо хусусияти миллий, балки байналмилалӣ низ дорад. Имрӯз мубориза бо таҳрибкорӣ вазифи асосии ҳар як шахси мутамаддин аст. Кодекси нави ҷиноятӣ ҚТ мафҳуми «таҳрибкорӣ» ро баҳои ҳуқуқӣ медиҳад. Дар ин санади меъёрии ҳуқуқӣ таҳрибкорӣ ҳамчун таркиби мустақили ҷиноят қорӣ карда шудааст.

Ҳифзи асосҳои сохтори конститусионӣ ва беҳатарии давлат яке аз вазифаҳои асосии қонуни ҷиноятӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ доништа шудааст. ҚЧ ҚТ дар боби 29 ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохтори конститусионӣ ва беҳатарии давлат пешбинӣ намудааст. Таҳрибкорӣ (таҳрибкорӣ) ҳамчун ҷиноятҳои давлатӣ эътироф шудаанд.

Дар ҚЧ ҚТ аз соли 1998 ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ моддаи 309 «таҳрибкорӣ» пешбинӣ шудааст, ки дар боби 29 ҚЧ ҚТ «Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат» қойгир гардидааст. Моддаи 309 ҚЧ ҚТ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунад аз 2 қ. модда иборат буда дар он ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани тарқиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаю иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли бо мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисоди мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст.

Вобаста ба мафҳуми таҳрибкорӣ бояд қайд намуд, ки дар адабиёти илмӣ мавқеи нисбатан мутаносибро ташаккул гардидааст [12]. Ҳамин тавр, масалан А.Н. Литвак таҳти мафҳуми таҳрибкорӣ маҷмӯи аломатҳо, хусусиятҳо ва хислатҳои муҳимро қайд менамояд, ки ба таҳрибкорӣ ҳамчун категорияи ҳарбӣ-сиёсӣ ва ҳуқуқӣ хос буда, мундариҷаи дохилии онро ташкил медиҳанд, имкон медиҳад, ки таҳрибкорӣ ҳамчун ҷинояте баррасӣ гардад, ки пеш аз ҳама ба заиф сохтани давлат ва расонидани зарари калон ба низоми иқтисодии он равона гардидааст [3].

Дар маҷмуи қонунҳои ИМА таҳрибкорӣ ҳамчун «зӯроварии қасдонаи дорои ангеази сиёсӣ бар зидди тарафе, ки дар ҳолати ҷанг қарор надорад, аз ҷониби гурӯҳҳои фаромиллӣ ё агентҳои махфӣ бо мақсади таъсир расонидан ба ҷомеа» фаҳмида мешавад. Ин таърифе мебошад, ки Департаменти давлатии ИМА дар гузоришҳои худ васеъ истифода мебарад. Ҳамзамон, мақоми сохтори он, Бюрои мубориза бо таҳрибкорӣ, таҳрибкоро ҳамчун ҳамчун». Таҳдид ё истифодаи зӯроварӣ барои ҳадафҳои сиёсӣ аз ҷониби шахсон ё гурӯҳҳо, ки ба ҷонибдорӣ ё бар зидди ҳокимияти давлатӣ амал мекунанд, вақте ки ҳадафи чунин амал ба таъҷуб овардан ё тарсонидани гурӯҳи интиҳобгардидае, ки дар муқоиса ба қурбонии бевоҳида васеътар мебошанд [3].

Дар ҚТ дар марҳилаи қонунии ташаккули он яке аз усулҳои пешбурди ҷаброне дохилии сиёсии он қобилияти ҷавоб додан додан ба амалҳои шахсоне мебошад, ки ҳадафи онҳо ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисоди мудофиавии ҚТ, тамоми аҳоли ва ҳам шаҳрвандони алоҳида мебошанд. ҚТ дар ин самт қорҳои назаррасро анҷом дода истодааст.

Ҳамин тариқ, бар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки дар ҚТ заминаи муайяни ҳуқуқӣ мавҷуд аст, ки барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ барои мубориза бо таҳрибкорӣ ва дигар ҷиноятҳои давлатӣ ва инчунин ба ҷавобгарӣ кашидани афрод барои ин ҷиноятҳо зарур аст.

Аммо набояд фаромӯш кард, ки барои самараноктар мубориза бурдан бо онҳо, масъалаҳои ҷавобгари тибқи қонуни ҷиноии кишварҳои хориҷӣ, амиқтар омӯхтан лозим аст.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ бори аввал дар қаламрави Тоҷикистон асосан

дар даврони шӯравӣ пешбинӣ гардида буд. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ин давра ба истилоҳи «тахрибкорӣ» шинос буда дар муқоиса бо ҚЧ ҚТ амақунанда тарафи объективии ҷиноятӣ тахрибкорӣ мукамалтар буда. Моддаи тахрибкорӣ баъди ба даст овардани истиқлолият дар ҚЧҚТ дар м. 309 амалқунанда бо тағйиротҳои нигоҳ дошта шуд.

АДАБИЁТ

1. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Дис. ... док. юрид. наук. - Душанбе, 2015. - С. 226.
2. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - С. 287.
3. Власихин В.А. Новый закон США о борьбе с терроризмом и Билль о правах // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. - 2002. - № 4. - С. 25.
4. Декрет об аресте вождей гражданской войны против революции. 28 ноября (11 декабря) 1917 г.
https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0003_kad&object=context&l=ru
5. Закон СССР от 25.12.1958 «Об уголовной ответственности за государственные преступления».
<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4908#e1R2igSB2f1f4IKL>
6. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 20 августи соли 1935. – Сталинобод, 1936.
7. Кудратов, Н. А. Уголовная ответственность за диверсию по уголовным законодательствам Таджикистана и Украины: компаративистский анализ / Н. А. Кудратов // Теоретические и прикладные вопросы комплексной безопасности : Материалы III Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 20 марта 2020 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Государственной противопожарной службы Министерства Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, 2020. – С. 203-206.
8. Кудратов, Н. А. Уголовно-правовая характеристика объективной стороны диверсии / Н. А. Кудратов, М. М. Зохидова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 242-248.
9. Кудратов, Н. А. Формирование и развитие категории «государственные преступления» на территории Таджикистана // Уголовная юстиция. – 2018. – № 12. – С. 157-163. – DOI 10.17223/23088451/12/30.
10. Кудратов, Н.А. К определению понятия «диверсия» и ее объекта / Н. А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 9. – С. 289-294.
11. Кудратов Н.А. Ҷиноятҳо ба муубили давлат дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон // Паёми Донишгоҳи давлатӣ тичорати Тоҷикистон. – 2019. – № 2(27). – С. 124-128.
12. Литвак А.Н. Государство и преступность. - М.: Атика, 2004. - С. 147. -302 с.
13. Радиограмма армейским организациям о борьбе с буржуазией и ее агентами, саботирующими дело продовольствия армии и препятствующими заключению мира. Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. М.: Гос. издат-во политической литературы, 1957.
14. Рахимов Р.Х. История оперативно-розыскной деятельности в Таджикистане: учебное пособие. Книга 17. – Душанбе, 2012. – С. 3.
15. Рахимов Р.Х. Тяжкие и особо тяжкие преступления экономической направленности в

Республике Таджикистан: удельный вес в структуре учтенных общественно опасных деяний // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – № 10. – С. 143.

16. Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – С. 6.

17. Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – С. 229.

18. Уголовный кодекс РСФСР 1922. – М.: Издание Военной коллегии Верховного трибунала ВЦИК. 1922 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL:<https://www.twirpx.com/file/2092426/> (санаи мурочиат: 05.03.2018).

19. Шарипов Т. Основные черты уголовного законодательства Республики Таджикистан и некоторые проблемы его совершенствования // Новое уголовное законодательства Стран СНГ и Балтии. Сб. статей. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 274-275.

УДК 343.4

Оралбаев Х.Х.

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И БАНДИТИЗМА

Актуальность темы статьи определяется тем, что, борьба с преступностью и причинами, ее порождающими, по-прежнему остается важной задачей государства в современных условиях. Изменения в характере общественных отношений, происходящие в современных условиях, способствовали активизации деятельности лиц, склонных к деструктивным формам поведения. В статье анализируются причины и условия развития организованной преступности и бандитизма в Республике Таджикистан. Отмечается, что, криминологическая наука, рассматривая вопросы о причинах и условиях развития организованной преступности и бандитизма, исходит из того, что причины развития организованной преступности, носят трехуровневый характер: общесоциальные причины, социально-психологические причины и личностные причины. Общесоциальные причины организованной преступности главным образом связаны с социальными, политическими и экономическими процессами, проистекающими в том или ином регионе, от которых зависит, как в дальнейшем будут развиваться образ жизни целых народов. Однако в правоприменительной практике этот основной нюанс забывается либо игнорируется. К социально-психологическим и личностным причинам развития организованной преступности и бандитизма в Республике Таджикистан следует отнести, прежде всего национально-психологические особенности таджикского народа.

Ключевые слова: организованная преступность, бандитизм, теневая экономика, профилактика преступности, предупреждение преступности, борьба с преступностью, уголовная политика.

Оралбаев Х.Х.

САБАБҲО ВА ШАРОИТИ РУШД ЁФТАНИ ЧИНОЯТКОРИИ МУТАШАККИЛ ВА БАНДИТИЗМ

Аҳамияти мавзӯ аз он бармеояд, ки мубориза бар зидди чинояткорӣ ва сабабҳои пайдоиши он мисли пешин вазиҳои муҳимти давлат дар шароити муосир боқӣ мемонад. Тағйироти замони ҳозира дар сохтори муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҷоннокшавии ғайриқонунии

шахсони моил ба рафтори тахрибкорона мусоидат кард Дар мақола сабабҳо ва шароити рушд ёфтани ҷинояткории муташаккил ва бандитизм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки илми криминология ҳангоми баррасӣ кардани сабабҳо ва шароити рушд ёфтани ҷинояткории муташаккил ва бандитизм ба ҳулоса меояд, ки сабабҳои рушд кардани ҷинояткории муташаккил хусусияти сегона доранд: сабабҳои умумии иҷтимоӣ, сабабҳои иҷтимоии равонӣ ва шахсиятӣ. Сабабҳои умумии иҷтимоӣ асосан бо равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ин ё он минтақа алоқамандӣ доранд, ки инкишофи баъдии тарзи ҳаёти мардум ба ин омилҳо вобаста мебошад. Аммо дар амалияи татбиқи қонун ин омилҳои муҳим фаромӯш карда ё ноҳида гирифта мешавад. Ба сабабҳои иҷтимоии равонӣ ва шахсиятии рушд ёфтани ҷинояткории муташаккил ва бандитизм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, хусусиятҳои милливу равонии халқ мансуб мебошанд. **Калидвожаҳо:** ҷинояткории муташаккил, бандитизм, иқтисоди пинҳонӣ, пешгирии ҷинояткорӣ, огоҳонӣ аз ҷинояткорӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, сиёсати мубориза бо ҷинояткорӣ.

Oralbaev Kh.Kh.

REASONS AND CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ORGANIZED CRIME AND BANDITISM

The relevance of the topic of the article is determined by the fact that the fight against crime and the causes that give rise to it, still remains an important task of the state in modern conditions. Changes in the nature of social relations taking place in modern conditions have contributed to the activation of the activities of persons prone to destructive forms of behavior. The article analyzes the reasons and conditions for the development of organized crime and banditry in the Republic of Tajikistan. It is noted that criminological science, considering the causes and conditions of the development of organized crime and banditry, proceeds from the fact that the reasons for the development of organized crime are of a three-level nature: general social causes, socio-psychological reasons and personal reasons. General social causes of organized crime are mainly associated with social, political and economic processes occurring in a particular region, on which depends how the way of life of entire nations will develop in the future. However, in law enforcement practice, this basic nuance is forgotten or ignored. The socio-psychological and personal reasons for the development of organized crime and banditry in the Republic of Tajikistan include, first of all, the national-psychological characteristics of the Tajik people.

Key words: organized crime, banditry, shadow economy, crime prevention, crime prevention, crime control, criminal policy.

Криминологическая наука, рассматривая вопросы о причинах и условиях развития организованной преступности и бандитизма, исходит из того, что причины развития организованной преступности, носят трехуровневый характер: общесоциальные причины, социально-психологические причины и личностные причины [4, с.129].

Общепринятой основой в криминологии является мнение о том, что общесоциальные причины организованной преступности главным образом связаны с социальными, политическими и экономическими процессами, проистекающими в том или ином регионе, от которых зависит, как в дальнейшем будут развиваться образ жизни целых народов. Однако в правоприменительной практике этот основной нюанс забывается либо игнорируется.

В этой связи часто в научных работах отмечается, что организованная преступность тесно связана с деструктивным функционированием социальных институтов, она незаконно или законно обеспечивает определенные политические, социальные, экономические и иные потребности на том или ином историческом этапе развития конкретной территории [12, с.61].

В ряде специальных исследований по криминологии и по другим предметам уголовно-правового цикла, общественных наук, высказывается мнение относительно того, что, в целом организованная преступность не отличается от преступности своими специфическими причинами. При этом, необходимо отметить один из важных факторов организованной преступности, которое заключается в том, что данный вид преступности не характерен для всех стран. Исходя из этого, следует констатировать, что некоторые специфические факторы способствуют положительной тенденции развития организованной преступности. Например, в качестве таковых факторов можно назвать расслабление механизмов органов государственной власти, этно-конфессиональный состав населения страны, социально-экономические отношения, межрелигиозные межэтнические отношения [10, с.516].

Большинство авторов придерживаются мнения относительно того, что в условиях ухудшения социального уровня населения соответственно увеличивается сектор теневой экономики [3, с.40]. Как правило данная тенденция приводит к дестабилизации политической обстановки в стране, а это послужит дополнительным фактором развития криминальных структур. Создание такой ситуация, признается в исследованиях, «достаточно типичной». В частности, об этом пишет А.И. Коннов, «Организованная преступность в этап (период) реформирования общественных отношений может выступать в качестве инструмента для достижения конкретных политических и экономических целей определенных социальных групп» [4, с.129].

Отмечая реальную ситуацию и её особенности, следует подчеркнуть, что гражданская войны может давать и «побочные» результаты. Так, например, в годы самой гражданской войны боевые действия приобретали все более, как ни странно, не политический характер, например, они характеризовались возрождением обычая кровной мести, участием в них уголовников, выпущенных из тюрем, т.е. гражданская война породила, а частью возрождала, криминальные структуры в новой форме.

Данная обстановка способствовало развитию организованной преступности и росту числа бандитских нападений. Данный вид генезиса весьма специфичен для организованной преступности. По этому поводу весьма кстати мнение С.Ф. Милюкова, который указывает, что важнейшим фактором, продуцирующим преступность, стал процесс криминализации значительной части общества. Действительность такова, что уголовный мир уже сегодня способен сам воспроизводить преступность [11, с.144].

Не случайно, на этот момент обращает особое внимание и А.И. Долгова. "Организованная преступность, - отмечает она, - это результат двух взаимосвязанных явлений: процессов, происходящих в обществе, и самодетерминации преступности"[6, с.607].

Относительно второго уровня, а именно, социально-психологического, то здесь следует указать, прежде всего, на национально-психологические особенности таджикского народа. М.М. Набиев, характеризуя эти особенности, указывает: «Важнейшими факторами формирования психологии представителей таджикского этноса были устойчивость семейного, общинно – кланового объединения, длительное господство ислама с его идеологией, пронизывающей все сферы жизнедеятельности таджика-мусульманина» [7, с.12].

По мнению С.Ф. Милюкова религиозные противоречия могут расколоть единство людей одной и той же национальности... Конечно, сами по себе мировые религии (ислам, христианство, иудаизм, буддизм) не порождают преступного поведения, напротив, они способны консолидировать людей, удерживать их от аморальных и противоправных поступков. Однако верующих сравнительно легко вовлечь в реализацию своекорыстных планов, заставить умирать и убивать других ради наживы и удовлетворения непомерного корыстолюбия тех, кто беззастенчиво эксплуатирует их религиозные чувства. Мировая история являет нам бесчисленное множество тому доказательств» [5, с.145].

В исследованиях по криминологии в качестве одной из причин преступности называется наркомания. Однако наркомания, понимаемая как немедицинское употребление наркотических средств участниками банд, не является характерным явлением для бандитизма и не выступает в качестве его причины.

Однако нельзя не подчеркнуть, что это деяние сопряжено с незаконным оборотом наркотиков, являющихся предметом наркобизнеса, которым занимаются банды (ОВГ).

Действие изложенных выше причин организованной преступности, и в частности, бандитизма усугубляется наличием определенных факторов, обстоятельств, которые выступают в качестве условий, способствующих бандитизму.

В работах таджикских ученых весьма обосновано отмечается, что беспрецедентный рост организованной преступности произошло в результате распада СССР и его единой правовой системы, которая должна была противодействовать всем видам преступности. Последующая ликвидация центральных правоохранительных структур союзного уровня, которыми координировались действия правоохранительных структур отдельных республик, ведущих непосредственную борьбу с организованной преступностью, привело к коллапсу деятельности региональных правоохранительных структур [4, с.108].

Одним из важнейших аспектов криминологической характеристики бандитизма, точнее противодействия или противостояния бандитизму, является включение в этот механизм профилактических мер этого вида преступности, и отметим, что в криминологических исследованиях для обозначения деятельности по противодействию преступности используется различная терминология. И здесь имеются различные мнения. Например, А.И. Долгова считает, что данную деятельность необходимо именовать борьбой с преступностью, и она должна состоять из:

- а) общей организацию борьбы с преступностью (информационно-аналитическая деятельность, криминологическое прогнозирование, конкретизация стратегии борьбы с преступностью, правовое регулирование борьбы с преступностью, их корректировку, координацию деятельности по борьбе с преступностью, кадровое и ресурсное обеспечение противодействия с преступностью, апробации научных рекомендаций и организацию их внедрения в практику);
- б) профилактики преступности (общая, специальная, индивидуальная);
- в) правоохранительной деятельности (карающей и праввосстановительной) [8, с.59].

Под профилактикой преступности, А.И. Долгова понимает: целенаправленное воздействие государства, общества, физических и юридических лиц на процессы детерминации и причинности преступности в целях недопущения вовлечения в преступность новых лиц, совершения новых уголовных деяний, расширения криминализации общественных отношений.

По мнению В.И. Шульги профилактика преступлений - это предупредительная деятельность, направленная на устранение, ослабление и нейтрализацию криминогенных факторов, детерминирующих преступление, недопущения совершения преступления лицом, ведущим антиобщественный образ жизни, разъяснение гражданам их прав и обязанностей, способов защиты себя, своего имущества от преступных посягательств [13, с.56].

Современное развитие криминологической теории предупреждения преступности связано с формулированием научно-практической концепции стратегии борьбы с преступностью. Она включает в себя не только теоретические разработки проблем борьбы с преступностью, но и программное обеспечение этой борьбы.

Предупреждение преступности является важнейшей составной частью борьбы с преступностью. Поэтому обобщение практики предупреждения преступности, ее изучение и теоретическое обоснование идей взглядов, концепций делает ее самостоятельным элементом предмета теории предупреждения преступности [13, с.59].

Основы теории предупреждения преступности, по мнению профессора Е. Бафия,

лучше всего изложить в виде совокупности принципов: программного переустройства общества, стимулирования социальных средств, ускоряющих социализацию людей, общественного осуждения преступного поведения, адекватности методов и средств предупреждения преступности конкретному типу криминогенной ситуации, систематичности и многоплановости предупредительных мер, научности в управлении процессами предупредительной деятельности и др.[2, с.129].

Для поддержания официального признания термина «борьба с преступностью» выступает и таджикский исследователь Б.Ш. Сайдамиров. По его мнению, термин «борьба с преступностью» в Таджикистане получил и официальное признание, в том числе в отдельных нормативно-правовых актах. Он пишет, что это вполне объяснимо:

- во-первых, посредством термина борьбы с преступностью стимулируется наступательная активность правоохранительных структур на преступность;
- во-вторых, данный термин весьма удобен для восприятия и привычен для широкого круга должностных лиц и населения [9, с.129].

Вместе с тем, данная терминология не сможет охватывать должным образом все формы воздействия на преступность и определенным образом может повлиять на систему организации профилактики преступности. Так как борьба означает активное столкновение с преступностью. В этой связи, мнение А.И. Долговой представляется правильной.

При этом активное столкновение выражается в силовом воздействии (карательном) на преступность. Данный вид воздействия заключается в уголовно-правовой, уголовно-процессуальной, уголовно-исполнительной, а также оперативно-розыскной политике. При воздействии криминологической политики на преступность больше используются методы не свойственные карательным методам. Исходя из этого, борьба с преступностью проводится посредством оперативно-розыскной и уголовной политики, здесь следует, исключить институты, стимулирующие правомерное поведение граждан. Даная система правовой политики, необходима для дальнейшего пресечения, предотвращения и в конечном итоге полного искоренения преступности. Эта система правовой политики состоит из профилактических мер, направленных против преступности.

В этой связи, следует согласиться с мнением авторов относительно того что использование термина «борьба с преступностью» в качестве основного или исключительного не совсем правильна. Так как аналогичная трактовка может означать, что правоохранительные органы и общество будут ориентированы на воздействие преступности исключительно силовыми и карательными методами. Иные меры по профилактике преступности, такие, например, как общесоциальные меры профилактики, независимо от его значения и статуса, отодвигаются на последний план. В теории права наряду с термином «предупреждение преступности» часто используется термин «профилактика преступности». Данное положение существовало еще с советских времен [1, с.15], и продолжается по настоящий день, при этом относительно данного положения отсутствует единого мнения. Одни исследователи уверены относительно их синонимичности, иные уверяют, что это различные виды деятельности, направленные на борьбу с преступностью.

В этой связи, следует подчеркнуть, что само слово «профилактика» имеет греческие корни «profylaktikos» и означающее предохранение. В переводе на русский язык профилактика представляет собой совокупность предупредительных мер, меры по предупреждению, заключается в принятии мер по предотвращению чего-либо.

Приведенные понятия этих определений указывают, что предупреждение и профилактика преступности являются аналогичными понятиями, так как они обе заключаются в деятельности направленные на предотвращение преступности. В этой связи, следует отметить, что более целесообразным является использование термина «профилактика преступности», потому что он более адекватно отражает воздействие государства и общества в целом на преступность, и в частности на организованную

преступность и бандитизм.

Известно, что организованные группы, преступные сообщества пополняют свои ряды в значительной мере за счет безработных. Решение экономических задач создает необходимые материально-технические, финансовые, организационно-управленческие и кадровые предпосылки для реализации специально-криминологических (специально-профилактических) мер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика преступлений. Москва, 1980. – С. 15-18.
2. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации. Пер. с польского. – М., 1983. – С. 129-139
3. Борисова С.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. – С. 40-42.
4. Коннов А.И., Куликов В.И., Овчинский А.С. Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского и др. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С.129.
5. Криминология. Учебник под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. – СПб., 1999. – С. 145.
6. Криминология. Учебник // Под ред. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 607.
7. Набиев М.М. Национально-психологические особенности таджиков и специфика их проявлений в этническом общении. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1995. – С. 12.
8. Преступность и реформы в России / Под ред. Долгова А.И. – М.: Криминолог. Ассоц., 1998. – С. 59-64.
9. Сайдамиров Б.Ш. Указ. работа. – С. 129.
10. Степанова И.Б., Тенчов Э.С. Криминология: Учеб. для юрид. вузов/ Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. – С.-Пб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та МВД России, 1999. – С. 516-517.
11. Тенчов, Э.С., Степанова, И.Б. Криминология. Учебник / Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С. В. Степашина. СПб., 1999. – С. 144.
12. Шеслер А.В. Криминологические аспекты групповой преступности. Красноярск, 1999. – С. 61.
13. Шульга В.И. Криминология. Учебное пособие / В.И. Шульга. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2008. – С. 56.

УДК 342.9

Салиева Н.Ш.

НИЗОМИ ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНИ

Дар мақола мафҳуми сиёсати зиддикоррупсионӣ ва назарияҳои гуногуни муаллифон роҷеъ ба сиёсати зиддикоррупсионӣ дода шуда, моҳияти ин навъи сиёсат таҳлил карда шудааст. Инчунин муаллиф тарзҳо, услухо ва шаклҳои татбиқи сиёсати зиддикоррупсиониро баррасӣ кардааст. Дар мақола масъалаҳои сиёсати зиддикоррупсионӣ ва давраҳои асосии он, илова бар ин иқдомоти кишвар дар самти пиёда сохтани сиёсати зиддикоррупсионӣ

мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Воситаҳои сиёсати зиддикоррупсионӣ маҷмуи усулҳо, методика, низомнома ва ниҳодҳои дохил мешаванд, ки дар ин ё он сатҳ субъектони муайян баҳри расидан ба мақсадҳои худ истифода мекунанд. Воситаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд гуногун бошанд, ки бештари онҳо аз мундариҷаи фаъолияти зиддикоррупсионӣ вобастагӣ доранд ва дар бисёр ҳолатҳо бояд қонунӣ ва шакли расмиро дошта бошанд. Давлат дар муқовимат бо коррупсия аз тарзу усулҳо ва шаклҳои гуногуни чораҳои амалӣ истифода мебарад инчунин ВАО, интернет ва сомонаҳои гуногуни ахборотӣ ва иҷтимоӣ низ фаъол аст, ки аксар одамон метавонанд, дар мавриди тарғиботи зиддикоррупсионӣ маълумот пайдо кунанд. Айни замон тарзҳои гуногуни амалигардонии сиёсати зиддикоррупсионӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст

Калидвожа: коррупсия, сиёсати зиддикоррупсионӣ, сиёсати ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ, низом, концепсия, тарғибот, усул, сиёсат, афзалиятҳо.

Салиева Н.Ш.

СИСТЕМА ВНЕДРЕНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

Статья знакомит с концепцией антикоррупционной политики и различными теориями авторов по антикоррупционной политике, а также анализирует суть этого типа политики. Автор также обсуждает пути, методы и формы реализации антикоррупционной политики. В статье вводятся понятие антикоррупционной политики и различные теории авторов относительно антикоррупционной политики, а также анализируется сущность этого типа политики. Автор также рассматривает методы, приемы и формы антикоррупционной политики. В статье рассматриваются вопросы антикоррупционной политики и ее основных этапов, а также инициативы страны по реализации антикоррупционной политики. Инструменты антикоррупционной политики включают набор методов, приемов, положений и институтов, используемых определенными участниками на том или ином уровне для достижения своих целей. Политические и правовые инструменты могут быть разными, большинство из которых зависит от содержания антикоррупционной деятельности и во многих случаях должны быть законными и формальными. Правительство использует различные методы и формы практических мер для борьбы с коррупцией, а также средства массовой информации, Интернет, различные информационные и социальные сайты, где большинство людей может найти информацию об антикоррупционной пропаганде. В настоящее время рассматриваются различные способы реализации антикоррупционной политики.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная политика, антикоррупционная правовая политика, система, концепция, пропаганда, метод, политика, приоритеты.

Salieva N.Sh.

SYSTEM OUTSOURCING ANTI-CORRUPTION POLICY

The article introduces the concept of anti-corruption policy and various theories of the authors regarding anti-corruption policy, and also analyzes the essence of this type of policy. The author also examines the methods, techniques and forms of anti-corruption policy. The article discusses the issues of anti-corruption policy and its main stages, as well as the country's initiatives to implement anti-corruption Policies: Anti-corruption policy instruments include a set of methods, techniques, regulations and institutions used by certain actors at one level or another to achieve their goals. Policy and legal instruments vary, most of which depend on the content of anti-corruption activities and in many cases must be legal and formal. The government uses various methods and forms of practical measures to combat corruption, as well as the media, the Internet,

various information and social sites, where most people can find information about anti-corruption propaganda. Various ways of implementing anti-corruption policy are currently being considered. The article introduces the concept of anti-corruption policy and the various theories of the authors on anti-corruption policy, and analyzes the essence of this type of policy. The author also discusses ways, methods and forms of implementing anti-corruption policy.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, anti-corruption legal policy, system, concept, propaganda, method, policy, priorities

Барои рушду равнақи соҳаҳои гуногуни ҳаёт давлату ҳукумат чораҳои заруриро андешида, дар шакли стратегия, барнома ва ё роҳандозии навъи муайяни фаъолият онҳоро татбиқ менамояд. Дар ҳамин замина соҳаҳои иҷтимоӣ ва ё падидаву зухуроти гуногун ба қисмати сиёсати давлатӣ тақдир меёбанд. Сиёсати давлат фарогири масъалаҳои гуногуни ҷомеа аз ҷумла, сиёсати, ҳуқуқӣ, сиёсати фарҳангӣ, сиёсати варзишӣ ва ғ.-ро дар бар мегирад. Инчунин омилҳои манфӣ, ки метавонанд ба амнияти сиёсату иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангии ҷомеаву давлат таъсир расонанд, ба ҷузъи сиёсати давлатӣ дар мубориза бо онҳо шомил мешаванд. Яке аз масъалаҳои, ки қариб дар ҳама кишварҳои ҷаҳон падидаи номатлуб маҳсуб меёбад, коррупсия мебошад. Ҳамаи кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ бар зидди ин масъала мубориза бурда, алаҳусус дар бархе аз давлатҳо «сиёсати зиддикоррупсионӣ» ба роҳ монда шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои нахустини ба даст овардани истиқлолият бино бар сабаби мавҷуд будани ғасод дар сатҳҳои гуногуни ҷомеа муборизаро бар зидди ин омил пурзӯр карда, сиёсати зиддикоррупсиониро дар шакли таҳияи санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ, татбиқи амалии барномаҳо ва ғ. ба роҳ монд.

Олимони сиёсати зиддикоррупсиониро гуногун шарҳу тафсир додаанд. Сиёсати зиддикоррупсионӣ коркард ва амалигардонии чораҳои гуногунҷанбаи давлатӣ ва ҷомеаро доир ба бартараф кардани сабабу шароитҳо, ки коррупсияро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ба вучуд меоваранд, дар назар дорад [7]. Дар адабиёти илмӣ масъалаи сиёсати зиддикоррупсионӣ дар маҷмӯъ коркард шудааст ва таърифи он пешниҳод гардидааст. Сиёсати зиддикоррупсионӣ дар алоқамандии зич бо дигар зухуроти иҷтимоӣ, ба монанди ҳуқуқ, иқтисод, фарҳанг, идеология, ахлоқ қарор дорад. Аз ин рӯ, давлат ягона ташкилоти сиёсӣ-иҷтимоист, ки салоҳияти қабул, тағйир ва ё манъи меъёрҳои ҳуқуқиро мутаскиман ё бавосита дорад. Давлат объекти асосии сиёсати зиддикоррупсионӣ маҳсуб ёфта, захираҳои муносиб барои муқовимат бо коррупсияро дар муқоиса бо дигар актҳои он дорост [6]. Сиёсати зиддикоррупсионӣ фаъолияти мунтазам ва давомдори ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ мебошад, ки дар самти коркард ва амалгардонии доимии чораҳои гуногунҷанбаи хусусияти пешгирикунӣ, маҳдудсозӣ ва барҳамдихиштаро бо мақсади аз байн бурдани омилҳои коррупсия дар бар мегирад. Сиёсати зиддикоррупсионӣ фаъолияти давлатӣ буда, ҷор самти муайян дорад ва дар байни онҳо самти «хусусияти маҳвсозии коррупсия» низ вучуд дорад. Дар шарҳи дигари сиёсати коррупсионӣ ҳамчун «асоснокии илмӣ, мунтазаму давомдор ва низомноки институтҳои давлативу ҷомеаи шахрвандӣ дар муқовимат бо коррупсия» пешниҳод гардидааст, ки ба таври ҷулоғ шарҳи такрори мафҳуми мавҷударо баён мекунад. Дар мавриди шарҳи мафҳуми сиёсати коррупсионӣ қариб бештари муаллифон ҳамақанда буда, таърифҳои монандро пешниҳод кардаанд. Ба назари мо низ сиёсати зиддикоррупсионӣ навъи фаъолияти давлат мебошад, ки дар шакли таҳияи қонунҳо, барномаву стратегияҳо, нақшаҳо ва татбиқи амалии онҳо барои муқовимат бо коррупсия дар ҳама соҳаҳои ҷомеа ба амал бароварда мешавад.

Сиёсати зидди коррупсионӣ дар доираи сиёсати ҳуқуқӣ низ амалӣ гардонида мешавад. Аз нигоҳи профессор О.Ю Рыбаков омӯзиши сиёсати ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ ҳамчун шакли сиёсати ҳуқуқӣ масъалаҳои ақтуалӣ ва зарурии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ замони муосирро дар бар мегирад [9]. Ба назари В.В. Астанин дар зери сиёсати ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ маҷмӯи тадбирҳои қонунӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, иттилоотӣ,

ташкилӣ фаҳмида мешавад, ки дар танзими давлатӣ дар самти муқовимат бо коррупсия равона гардидаанд [1]. Дар заминаи сиёсати зиддикоррупсионӣ пеш аз ҳама сиёсати ҳуқуқӣ ба ташаккул ва амалигардонии меъёрҳои зиддикоррупсионии қонунгузорӣ дар соҳаи муқовимат бо ҷиноят ва ҳуқуқвайронкуниҳо, вазифаҳои қатъии низомноки муқобила бо коррупсия равона мегардад. Дар сиёсати ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ сохтори муайян: субкӯҳ, объект, мақсад, восита, шаклҳо, самтҳо, авлавиятҳо мавҷуд аст. Инчунин дар адабиёти ҳуқуқӣ воситаҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, муносибати ҳуқуқӣ, фатҳҳои ҳуқуқӣ, санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, шартномаҳо, тадбирҳои ҳавасмандӣ, имтиёз, чораҳои ҷазо ва ғ. мавҷуд аст, ки дар доираи муқовимат бо коррупсия истифода мешаванд [8]. Дар маҷмӯъ сиёсати ҳуқуқӣ ва сиёсати зиддикоррупсионӣ ба ҳамдигар алоқамандии зич дошта, ҳангоми қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ сиёсати зиддикоррупсионӣ ба як баҳши сиёсати ҳуқуқӣ табдил меёбад. Зеро қабули санадҳо алалхусус қонунҳо дар шароити гуногун барои танзими муносибатҳои мураккаби ҷомеа раванди сиёсати ҳуқуқии давлатро ташкил медиҳанд, ки дар ҳамин замина навъҳои дигар сиёсати давлатиро фаро мегиранд.

Давлат дар муқовимат бо коррупсия аз тарзу усулҳо ва шаклҳои гуногуни чораҳои амалӣ истифода мебарад. Айни замон тарзҳои гуногуни амалигардонии сиёсати зиддикоррупсионӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бисёр кишварҳои ҷаҳон таҷрибаи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалиро дар самти мубориза бо коррупсия истифода бурда, сиёсати зиддикоррупсионии худиро ташкил ва амалӣ мегардонанд.

Дар доираи сиёсати ҳуқуқии сиёсати зиддикоррупсионӣ низ воситаҳои гуногун истифода мешаванд. Ба қавли муаллифон воситаҳои сиёсати зиддикоррупсионӣ маҷмуи усулҳо, методика, низомнома ва ниҳодҳои дохил мешаванд, ки дар ин ё он сатҳ субъётеки муайян баҳри расидан ба мақсадҳои худ истифода мекунанд. Воситаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқ метавонанд гуногун бошанд, ки бештари онҳо аз мундариҷаи фаъолияти зиддикоррупсионӣ вобастагӣ доранд ва дар бисёр ҳолатҳо бояд қонунӣ ва шакли расмиро дошта бошанд.

Дар навбати аввал ба ташаккули сиёсати зиддикоррупсионӣ дар давлат таҳияи барномаи умумимиллии зиддикоррупсионӣ аз ҳама муҳим мебошад. Барномаи зиддикоррупсионӣ яке аз механизмҳои асосии сиёсати зидди коррупсионӣ маҳсуб мешавад. Ба воситаи ин механизм, мувофиқати татбиқи тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, таълимӣ, тарбиявӣ, ташкилӣ ва ғайра, ки ба пешгирии коррупсия, ба даст овардани натиҷаи фаъолият, ҷавобгарӣ ва товони зарар аз ҳуқуқвайрокунии коррупсионӣ оварда шудааст, таъмин мешавад. Дар асоси барномаҳо нақшаи фаъолияти зикргардида коркард шудааст. Барномаи зиддикоррупсионӣ самтҳои асосии сиёсати давлатро дар давраи муайян фаро мегирад аммо нақша барномаро мушаххас менамояд.

Барномаҳои зиддикоррупсионӣ бояд ба талаботи муайяншуда ва шароити рӯз мутобиқат намоянд. Дар муддати амали барномаҳои нуқоти онҳо дар амал татбиқ намешавад ва иштирокдорони татбиқи барномаҳо натиҷаи диҳон ба даст намеоваранд. Ба қавли профессор П.П. Кабанов «омили асосии бесифат будани барномаҳои коррупсиониро дар набуди таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои стратегия нақшавии фаъолияти зиддикоррупсионӣ ва таҳияи барномаи махсуси таълимӣ, ки ба омодагии мутахассисон мусоидат менамояд, ташкил медиҳад» [2]. Дар воқеъ, ҳангоми таҳияи барномаҳои зиддикоррупсионии мутахассисони соҳа ҷалб намешаванд ва асоснокву таҳлили илмӣ дар раванди таҳияи барномаҳо намерасад. Дар ин маврид бояд олимони ба хусус ҳуқуқшиносону иқтисоддонон бештар ҷалб карда шаванд. Дар фарқият аз барномаи зиддикоррупсионӣ сиёсати зиддикоррупсионӣ дар муддати дурудароз амалӣ гардида, ислоҳоти тамоми соҳаҳои ҳамаҷамиятиро фаро мегирад, ҳамаи субъётеки фаъл (мақомоти давлатӣ ва муниципалӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳравандӣ, ВАО, ва тичорат)-ро дар мубориза бо коррупсия дар ҳамаи сатҳҳои сиёсати зиддикоррупсионӣ фаро мегирад [5]. Аммо ба андешаи мо барнома ҳамчун роҳнамо ва санади мушаххаси сиёсати зиддикоррупсионӣ мебошад, ки тавассути он давлат муқовимат бо коррупсияро ба роҳ мемонад.

Муҳаққиқон дар баробари заминаҳои назариявии сиёсати зиддикоррупсионӣ ва муқовимат бо коррупсия ин чунин чораҳои амалиро пешбинӣ кардаанд. Ба қавли В.В. Потомский дар раванди сиёсати зиддикоррупсионӣ ду шакли асоси чораҳои муборизаи ғайрӣ ба коррупсия мавҷуд аст: 1. Чораҳои мубориза бо нишонаҳои берунии коррупсия (ришвагирии мансабдори мушаххас), бо коррупсияи мавҷуд ё ришвагирандаву ришвадихандаи муайян. 2. Чораҳои мубориза бо заминаҳои институтсионалӣ, ки ба коррупсия, бо «коррупсияи бузург» сабабгор мешаванд [4]. Қобили зикр аст, ки чораҳои заминавӣ бояд бештар ғайрӣ гарданд ва омилҳои коррупсия таҳлил карда шаванд; дар ниҳодҳои давлативу ҷамъиятӣ ташвиқоти тарғиботи зиддикоррупсионӣ бояд афзояд то ки ба нишонаҳои берунии он сабабгор нашаванд.

Байни воситаҳои зиддикоррупсионӣ ҷойи асосиро мубориза бо роҳи иттилоотӣ-ташвиқот ташкил медиҳад. Мавқеи ВАО дар самти пешгирӣ ва муқовимат назарурс буда, барномаҳои гуногуни маърифатӣ ва огоҳсозӣ тарқи радиову телевизион ва мақолаҳои даврӣ ба коҳиши сатҳи коррупсия сабаб шудм метавонад. Имрӯз адар қатори ВАО инчунин интернет ва сомонаҳои гуногуни ахборотӣ ва иҷтимоӣ низ ғайрӣ аст, ки аксар одамон метавонанд, дар мавриди тарғиботи зиддикоррупсионӣ маълумот пайдо кунанд.

Шакли амалигардонии сиёсати зиддикоррупсионӣ мониторинг ё назорат ташкил медиҳад. Дар зери мафҳуми мониторинги зиддикоррупсионӣ низоми ягонаи давлатии муоина, баҳодиҳӣ ва пешбинии ҳолати коррупсия ва муқовимат бо он, инчунин тағйиротҳои муваққатӣ, ки дар зери таъсири факторҳои гуногун (иҷтимоӣ, сиёсӣ, итисодӣ, ҳуқуқӣ) ба вуҷуд меоянд, фаҳмида мешавад. Мақсадҳои амалигардонии мониторинг муқаррар кардани асосҳо ва омилҳои коррупсионӣ, баланд бардоштани маърифати аҳоли доир ба хатарҳои коррупсия, таъмини доимии «рейтинги коррупсионӣ», возеҳ кардани самтҳои афзалтари ҷараёни зиддикоррупсионӣ ва таҳлили самарнокии онҳо, тасҳеҳ ва тақмили барномаҳои зиддикоррупсионӣ мебошад [3].

Ҳамин тарқ, сиёсат зиддикоррупсионӣ ҷузъи асоси сиёсати давлатиро ташкил медиҳад, ки бо мақсади мубориза бо коррупсия ва сабаб омилҳои он тариқи қабули сандаҳои меъёриву ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба амал бароварда мешавад. Дар раванди сиёсати зиддикоррупсионӣ тарзу усулҳои гуногун аз қабилӣ ташвиқоти тарғиботи зиддикоррупсионӣ, наشري маводҳои гуногун ба воситаҳои иттилоотӣ, тадريسӣ фаҳмо ё курсҳои мухталиф дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёна мавриди истифода қарор мегиранд.

АДАБИЕТ

1. Астанин В.В. Антикоррупционная политика России: криминологические аспекты: автореф. дис...д-ра юрид наук. Москва. 2009.
2. Кабанов П.А. Региональные антикоррупционные программы как организационно-правовые средства противодействия коррупции // Актуальные проблемы экономики и права. – 2011. – № 4 (20), Октябрь – Декабрь. – С. 54–60
3. Kamara by Alpha Bedoh. Stop tribal propaganda to stop corruption! // Africa Young Voices. — 2013. — 6 aug.
4. Потомский В. В. Типология основных антикоррупционных стратегий государства // вестник государственного и муниципального управления № 3 (22) 2016 г., С. 27.
5. Потомский В. В. Концептуальные основы антикоррупционной политики государства // Среднерусский вестник общественных наук том 11 №6 2016. – 191.
6. Потомский В.В. Антикоррупционная Политика России: Тенденции Формирования И Реализации. Среднерусский вестник общественных наук. том 12 – №1, 2017. – С. 130
7. Рыбаков О. Ю. Антикоррупционная правовая политика: понятие и структура. Мониторинг равноприменения №1 (18) – 2016. – С. 11. – С-12, – С. 14

8.Рыбаков О. Ю. Антикоррупционная правовая политика: понятие и структура. Мониторинг равноприменения №1 (18) – 2016. – С. 11.

9.Слатинов В.Б. Промежуточные итоги административной реформы: от структурного хаоса к государственному менеджменту. // Вестник Московского университета. Серия 21: Управление (государство и общество). – 2006. – № 4. – С. 10–22.

УДК 327

Муртазо Ахмад

ҒОЯҲОИ СИЁСАТИ НОУСТУВОРӢ ДАР САҲНАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ба он нигоҳ накарда, ки мафҳуми ноустуворӣ барои тавсифи равандҳо дар ҷамъият дар гузаштаи на он қадар дур сар карда, истифода бурда мешавад, ҳуди тасаввурот дар бораи равандҳои бесарусомонӣ ва пешбининашаванда аллақай дар тамаддуни қадим паҳн гардида буд. Он дар давраҳои ҷанг, эпидемия ва ҷунбишҳои иҷтимоӣ тезутундтар гардид. Тасаввурот дар бораи охират ва нобудшавии тамаддун ба он оварда расонид, ки онҳо шаклҳои дostonҳои мифологии таълимоти файласуфон ва ғояҳои олимнро гирифтанд.

Калидвожаҳо: ғояҳои ноустуворӣ, ҷунбишҳои иҷтимоӣ, тамаддун, ҷамъияти глобалӣ, ноустуворӣ, ғайримарказшавӣ, сиёсатиҷаҳонӣ.

Муртазо Ахмад

ИДЕИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕУСТОЙЧИВОСТИ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ

Несмотря на то, что понятие нестабильности использовалось для описания процессов в обществе в недавнем прошлом, само понятие хаотических и непредсказуемых процессов уже было широко распространено в древней цивилизации. Оно обострилось во время войн, эпидемий и социальных потрясений. Идея будущей жизни и разрушение цивилизации привели их к тому, что они приняли форму мифологических историй, философов и научных идей.

Ключевые слова: идеи нестабильности, социальные движения, цивилизация, глобальное общество, нестабильность, децентрализация, мировая политика.

Murtazo Ahmad

IDEAS OF POLITICAL INSTABILITY IN THE INTERNATIONAL ARENA

Despite the fact, that the concept of instability was used to describe the processes in society in the recent past, the very concept of chaotic and unpredictable processes was already widespread in ancient civilization. It escalated during wars, epidemics and social upheavals. The idea of a future life and the destruction of civilization led them to take the form of mythological stories, philosophers and scientific ideas.

Key words: ideas of instability, social movements, civilization, global society, instability, decentralization, world politics.

Яке аз зухуроти рушди ноустуворӣ аз байн рафтани тартибот ва урфу одатҳо, паҳн гардидани ақидаҳо дар бораи беҳуда будани ҳастимебошад. Ин равандҳатто ба назми Мисри Қадим ва ёдгориҳои забоншиносии Бобулистон – «Эпос дар бораи Гилгамеш»ва

«Сӯҳбати хӯчаин бо ғулом» [5] хос буд. Аз асри XIX сар карда кӯшиши ба таври илмӣ маънидод намудани падидаҳои ноустуворӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ оғоз гардид. Барои ин зуд-зуд истифодаи мафҳуми бӯҳрон шурӯъшуд, ки ба мафҳуми ноустуворӣ хеле наздик меомад, агарчӣ ба он монанд набуд.

Яке аз асарҳои нисбатан машҳур, ки бӯҳрони тамаддунро шарҳ медиҳад ва то имрӯз боқӣ мондааст ин асари Освал Шпенглер «Ғуруби Аврупо» мебошад. Таърих дар он ҳамчун рушди маданиятҳои алоҳидаи ба ҳам новобаста баррасӣ мегардад, ки аз марҳилаи ҷавонӣ, бавоярасӣ, баркамолӣ ва таназзул, бо ҳаракат аз нуқтаи тавлидбӣ то нуқтаи охиринаи марги маданият, мегузаранд. Маданияти Аврупои Ғарбӣ дар давраи таназзул қарор дорад. Тамаддун дар марҳилаи ниҳои тағйирёбии худ аз ҷониби Шпенглер бо "дарахти бузурги хушкгашта дар ҷангали антиқӣ" муқоиса карда мешавад, ки боз бисёр асрҳо "навдаҳои пусидаи худро рост мекунад"[10].

Аз нимаи дуоми асри XX дар илмҳои ҷомеашиносӣ ба он диққат медиҳанд, ки чунин аломатҳои бӯҳрон ба монанди рушди бӯҳронии ҳодисаҳо, номуайяни, идоранашавандагӣ ва пешгӯинашавандагӣ аз истисно ба меъёрҳои ҳаёти ҷаҳони муосир табдил меёбанд. Барои тавсифи ҳолати ҷамъият ва ҷаҳон дар чунин шароит ҳарчи бештар мафҳуми "таваккал" истифода мешавад. Бисёр ҷомеашиносони машҳур, ҷамъият ва фардҳоро омӯхта баррасии мавзӯҳои ба монанди таваккали ҷаҳонӣ, нобоварӣ ва ноқобил будан барои идоракунии ояндаи худро шуруъ намуданд. Ин масъалаҳоро М. Арчер, У. Бек, И. Валлерстайн, Д. Белл, Э. Гидденс, П. Бурдэ, М. Кастелс ва дигар сотсиологҳои машҳур бардоштаанд [11].

Олот барои фаҳмиши ҷаҳони нав дар соҳаҳои на он қадар хос - физика ва математика дарёфт гардидаанд. Аз соли 1960 дар ин ҷо муносибати номунтазам ба мафҳуми бесарусомонӣ тавлид ёфтааст. Рағбат ба масъалаи бесарусомонӣ баъд аз интишори асари И. Пригожин ва И. Стенгерс "Тартибот аз бесарусомонӣ" (соли 1979) боло рафта, мафҳуми асосиаш дар он аст, ки тавсифи детерминистӣ ба системаҳои ғайри қобили истифода, ки дар ҳолати ноустуворӣ қарор доранд, татбиқнопазир аст [6]. Мафҳумҳои оммафаҳм барои тавсифи системаҳои иҷтимоӣ "бесарусомонӣ" ва "мачмӯият" гардидаанд [8].

Ҳамчунин нақши маърузачии дигар - сафири америкой С. Манн мароқангез аст. Ӯ ба омузиши назарияи бесарусомонӣ аллақай дар охири солҳои 1980 оғоз кард, вақте ки ӯ онро дар асари Клаузевиц "Дар бораи ҷанг" татбиқ намуд. Дар соли 1992 дар маҷаллаи касбии артиши ИМА "параметрҳо" мақолаи ӯ "назарияи бесарусомонӣ ва ақидаҳои стратегӣ" нашр гардид, ки таъсири калон пайдо намуд [2].

Аммо коркарди ягонагии ғояи ноустувориро дар сиёсати ҷаҳонӣ ба асарҳои тадқиқотчи америкойи муносибатҳои байналхалқӣ Ҷеймс Розенау алоқаманд менамоянд. Ба коркарди номбаргардида ва ғайраҳо дар соҳаҳои гуногуни илмҳои иҷтимоӣ таъя намуда, Розенау назарияи ноустуворӣ худро дар соли 1990 дар китоби «Ноустуворӣ дар сиёсати ҷаҳон: назарияи тағйирёбӣ ва мутаасилий» дарҷ намудааст [13]. Асари мазкур ва рушди муқаррароти асосии он дар асарҳои нисбатан баъдинаи Розенау ба ҷамъияти илмӣ ва дарки амалҳои ҷаҳонӣ дар даврони ҷаҳонишавӣ ва тағйиротҳои бӯҳронӣ таъсири назаррас расонидаанд.

Сабабҳои пайдоиши ноустуворӣ дар чист? Розенау панҷсабаби асосиро номбар кардааст:

- 1) гузаштан ба тартиботи саноатикунонӣ ва баъдасаноатикунонӣ, ки дар он нақши асосиро инкилоби микроэлектронӣ бозиддааст, ки дар ҳамбастагӣ ва ба ҳам вобаста будани ҷаҳони муосир саҳм гузоштааст;
- 2) пайдоиши масъалаҳои трансиллӣ - ба монанди терроризм, тағйирёбии иқлим, СПИД ва ғайраҳо;
- 3) пастравии қобилияти давлат барои идоракунии масъалаҳои асосии рӯзмарраи сиёсӣ;
- 4) пурзӯршавии ғайримарказшавӣ ва баландшавии самаранокии субсистемаҳо;

- 5) васеъшавиикобилияти таҳлилий ва салоҳиятнокии аҳолидар доираи масъалаҳои муҳим [13].

Аз нуктаи назари Д.Е.Ефременко ноустувории нав бо ду раванди ба ҳам алоқаманд вобастааст – *чаҳонишавӣ ва поствестернизатсия*. Дар бораи чаҳонишавӣ сухан гуфта, тадқиқотчи лаҳзаи ноилшавии сулҳ -бо низоми нави ҳолати сифатӣ, дар ҳоле, ки "ягонагиро ба даст оварда, [он] маҳкамгардида, аз гӯшаву канори беруна маҳрум гардид. Сифати нави ноустуворӣ аз он иборат аст, ки он низоми маҳкамгардида, аз имконоти ғасби беруна маҳрумгардидаро тақон медиҳад ва бинобар ин фишори дохилиаш сушт гардидааст" [4].

Сенарияи «чамъияти чаҳонӣ» ба фарзияҳои асос ёфтааст, ки арзишҳои чаҳонӣ аз рӯи тамоюлҳо ба монанди нигоҳдории қудрати давлат, ҳамчунин пурзӯр намудани зергурӯҳӣболотар меистад. Ҳуқуқи инсон "мастер-дискурсӣ" мавзӯи рӯзмарраи байналхалқӣ мегардад. Сенарияи "системаи навкардашудаи давлатӣ" ба он тахмин асос меёбад, ки давлат яке аз нуктаи назари нисбатан пурсамар ва қонуниҳалли мушкилоти чамъият боқӣ мемонад. Сенарияи "плюралистӣ" маънои ғалабаи пурраи ғояҳои ғайримарказшавӣбо ҳамон таснифот ба монанди бӯҳрониҳокимият, нобоварии шаҳрвандон ба қонунҳои давлат, зиёд гардидани аҳамияти арзишҳои автономӣ, рушди низоъҳо ва бетартибҳои зӯрварӣ ва безӯрвариро дорад. Дар охир сенарияи "бифуркатсияи устувор" дар назар дорад, ки шиддатнокӣ ва низоъҳо дар байничаҳони мутамарказӣ ва мултимарказии давлатӣҳалли худро намеёбад. Бархӯрди тамоюлҳои мутамарказшавӣ ва ғайримарказшавӣ, ки ноустувориро истифода мебаранд, "ба таври доимӣ" боқӣ мемонанд. Аз рӯи нуктаи назари Розенау сенарияи чорум имрӯз нисбатан имконпазиртар ба чашм мерасад [13].

Бо вучуди он ноустуворӣнатанҳо бесуботӣ, балки номуайяни ва ихтилофе мебошад, ки аз тамоюлҳои бифуркатсионӣ дар байни трендҳои ба ҳам бархӯранда ва дорои қобилияти бавучудоварандаи бесуботӣпайдо гардидаанд.

Мафҳуми дигари ба он монанд – *бетартибӣ*мебошад, ки ба таври оддӣ маънои набудани тартибот ё вайрон кардани онро дорад. Ин мафҳум умуман ҳамчун синоними "ноустуворӣ" истифода бурда мешавад, аммо худ ба худ нисбатан кам истифода карда мешавад. Дар бисёр ҳолатҳо онро метавон дар чаҳорҷӯбаи ифодаҳои «*ноустуворишавиичаҳонӣ*» дид, ки дар соли 2014 нисбатан паҳн гардидааст, аммо дар ин ё он матнҳо нисбатан пештар истифода гардидааст. Ин иборати дар журналистика истифодашаванда, аммо гоҳо дар дискурси илмӣ, ба ғояи машҳури «тартиботи навичаҳонӣ» равона мегардад: «Ду даҳсола пештар Ҷорҷ Буши калонӣ дар бораи Тартиботи Нави Чаҳонӣдар раванди ба охиращавии "чанги сард" гуфта буд. Вазъияти имрӯза дар Украина, таҳдидҳо аз ҷониби Давлати ба ном Ислонӣ, низоъи сарзада дар Газа, экстремистҳои ислонӣ дар Саҳараи Ҷануби Африқо ва шиддатнокӣ дар баҳри ЧиниҶанубиро, як қатор одамон ҳамчун бетартибҳои нави чаҳонӣ меҳисобанд» [12]. Дар фарқият аз "ноустуворӣ" мафҳуми "бетартибҳои нави чаҳонӣ" дар контексти аниқ геополитикии аз байн бурдаи умедро ба барқарор намудани "тартиботи нави чаҳонӣ" ва "идоракунии чаҳонӣ", бӯҳрони ақидаҳои либералӣ, фаъол гардидани низоъҳои байналхалқӣ дар давраи муосир, сушт гардидани гегемонҳоичаҳонӣ, таҳдидҳо аз ҷониби мамлакатҳои абарқудрат ва ғайраҳо истифода бурда мешавад.

Дар назарияҳои муносибатҳои байналхалқӣ бетартибӣ дар сатҳи чаҳонӣ дар мактаби реалистӣ ва фаҳмиши "Анархия" мукамал мегардад. Барои ҳамин ҳам гузаронидани мафҳумҳои гуногуни "ноустуворӣ" ва "бесарусомонӣ", аз як ҷониб ва "анархия" аз ҷониби дигар нисбатан муҳим ба назар мерасад. Дар бисёр ҳолатҳо ин мафҳумҳо ҳамчун синоним истифода бурда мешаванд [7]. Аммо, мисоли Ч. Арриги нишон медиҳад, ки на ҳамагуна ноустуворӣ дар қорҳои байналхалқӣ анархия номида мешавад: «"Анархия" маънои "набудани идоракунии марказӣ"-ро дорад. Дар ин мафҳум системаи давлатҳои муосирӣ замони нав, ҳамчунин системаи идоракунии Аврупои асримӣёнагӣ

мебошанд, ки аз он охиринкалима ба вучуд омадааст, метавонад анархӣ номида мешавад. Ба ин нигоҳ накарда ҳардуи системаҳо қонунҳо, меъёрҳо, қоида ва расмиёти мукамал ва номукаммали худро доштанд ва доранд, ки таърифи онҳоро аз ҷониби мо ҳамчун "анархияҳои батартибомада" ё "тартиботҳои анархӣ" дуруст мешуморанд [1]. Дар адабиёти илмӣ муттасил ибораи «тартиботи анархӣ» [9] истифода бурда мешавад, ва барои ҳамин ҳаминбораи «тартиботи бесарусомонӣ» бемаъно боқӣ мемонад: «бесарусомонӣ худ аз худ ҳеҷ гуна тартибот шуда наметавонад» [9]. О. Хеффе пурра бетартиб будани бесарусомонӣ ва қисман ноустувории анархияро ҷудо намудааст [9]. Ноустуворӣ дар фарқият аз анархия (ё ин ки тартиботи анархӣ) худи ҳамин парешон гардидани қоида ва меъёрҳоро мефаҳмонад, аз он ҷумла ҳамонеро, ки дар он тартиби анархӣ асос ёфтааст. Дар баробари ҳамин, ноустуворӣ ба муносибатҳои пурраи бесарусомонии байни субъектҳои амалкунандаоварда намерасонад.

Муносибатҳои асосиро ба ноустуворӣ дар сиёсатчиҳои ҳаллу фасл намуда, таснифоти худро пешниҳод менамоем. Таҳти ноустуворӣ мо динамикаи тағйиротҳои тартиботи ҷаҳониро мефаҳмем, ки дар натиҷаи бесуботӣ, амбивалентнокӣ ва номуайянии равандҳои қисман бо амалҳои субъектҳои амалкунандаи алоҳидаи сиёсати ҷаҳонӣ назоратшаванда тавсиф карда мешаванд.

Аз рӯи тасаввуроти мо, ноустуворӣ бо як қатор сарчашмаҳои дар ҳаракат аст, ки аз соҳаҳои гуногуни барои фаҳмиши сиёсати ҷаҳонӣ муҳим ба вучуд омадаанд. Сарчашмаҳои асосии ноустуворӣ инҳо мебошанд:

- **Инқилоби технологӣ.** Пеш аз ҳама – инқилоби технологияҳои иттилоотие, ки масофаи байни одамон ва ҳамбастагии сермахсулгардидаи байни онҳоро муҳтасар менамоянд.
- **Масъалаҳои фаромиллӣ.** Мушкилотҳои, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ ва вобастагии байниҳамдигарӣ ба вучуд омадаанд. Инҳо чунин мушкилот ба монанди терроризми трансмиллӣ, мушкилоти экологӣ, мушкилоти озуқаворӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмондагии мамлакатҳои «ҷаҳони сеюм», ҷинойтқорӣ муташаккили трансмиллӣ ва ғайраҳо мебошанд.
- **Фарох гардидани қобилиятҳои фардҳо.** Ин сарчашма натиҷаи инқилоб дар технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ки имконияти фардҳоро дар созмондиҳии гурӯҳҳои муташаккил ва ташкили чорабиниҳои гуногуни сиёсӣ боқӣ мемонад.
- **Иқтисодӣ ҷаҳонӣ.** Ворид гардидани технологияҳои нав ва гузаштан ба парадигмаи нави сиёсати иқтисодӣ дар мамлакатҳои пешрафта дар ҷаҳон ҳақиқати мушкили ба ҳам вобастагии молиявӣ-иқтисодӣ дар ҷаҳонро ба вучуд овардаанд, ки бо ноустуворӣ ва бесуботии фундаменталӣ фарқ мекунад.
- **Сарчашмаҳои табиӣ.** Ба инҳо сарчашмаҳои дохил мешаванд, ки баҳар ҳол ба муҳити атроф ва шароитҳои табиӣ мавҷудияти инсон "заминчунбӣ, сунамӣ, хушксолӣ, обхезӣ, тағйиротҳои иқлимӣ, мушкилоти демографӣ" алоқаманданд.
- **Гетерогенӣ будани таркиби субъектҳои амалкунандаи сиёсатчиҳои.** Ноустуворӣ қисман ба миқдори субъектҳои амалкунанда дар ҳамбастагӣ чалбгардида, аз ҳама муҳимаш таснифоти гетерогенӣ онҳо, манфиатҳо, арзишҳои пайравинамояндаи онҳо, эътиқод ва ғайраҳо боис гардидаанд. Сиёсатчиҳои муосирро худи ҳамин гуногунтаркибиҳо аст, ки ҳангоми кӯшиши ба даст овардани мувофиқа вобаста ба масъалаҳои гуногун ба ноқомӣ меорад.
- **Сустшавии гегемонияи ҷаҳонӣ ИМА.** Бӯҳрони саркарда будаи Амрико ба сустшавии идоракунии ҷаҳонӣ ва ғайригардидани қувваҳои берун аз система будаи гуногун оварда расонд. Ин як қисми раванди ноустуворӣ муҳочирати ҳокимият ва таъсири Фарб ба Шарқ мебошад.
- **Сиёсати деструктивӣ барои нигоҳдории гегемония.** Ҳиссаи назарраси ноустуворӣ ба зиддият-мавҷудияти ҳокимияти ягонаи олий боис гардидааст, ки аз қоидаҳои аниқ,

фишорнадида, тобоваранда бо система ва аксуламалҳо, аксаран бо тавлид намудани низоъ ва бесарусомониҳо сиёсати бемасъулиятро пеш мебарад.

АДАБИЁТ

1. Арриги Дж. «Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени»: Территория будущего. Москва, 2006 г.
2. Бялый Ю. Управляемый хаос. URL: <https://goo.gl/f81pkU>; Федотова В. Управляемый хаос. С. 7-8. URL: http://www.intelros.org/club/texts/sbornik_9_club.pdf
3. Ефременко Д.В. В ожидании штормовых порывов: внешняя политика России в эпоху перемен. URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/V-ozhidanii-shtormovykh-poryvov--15527>
4. Ефременко Д. В. Глобальная турбулентность и метаморфозы российской политики // Журнал «Политическая наука». 2012. № 1. С. 51-68. Рубрика: Контекст: факторы трансформации Российской политики.
5. Пименов А.В. Возвращение к дхарме. – М., 1998.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. URL: http://www.psyoffice.ru/3097-8-filosofy-book_o025_7.html.
7. Современная мировая политика: Прикладной анализ / Отв. ред. А. Д. Богатуров. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2010. С. 248
8. Т.Н.Осадченко Системаҳои мураккаби мутобикшавӣ: мафҳумҳо ва ҳосиятҳои асосӣ // Илмҳои инноватсионӣ № 1-1 (13), 2016.
9. Федотова В. Управляемый хаос. С. 8. URL: http://www.intelros.org/club/texts/sbornik_9_club.pdf
10. Шпенглер, О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой культуры. В 2 т. Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. Пер. с нем. и примеч. И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 1998. – 606,
11. Яницкий О.Н. «Турбулентные времена»: слоган или проблема социологии? URL: http://www.ssa-rss.ru/index.php?page_id=19&id=508
12. Is there a new World Disorder? [Electronic resource] // BBC. – 5 September 2014. URL: <http://www.bbc.com/news/world-29088680>
13. Rosenau J.N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.
14. Rosenau J.N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.

УДК-811.161

Абдувоҳидова М.А.

ЗАРФИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар ин мақола дар бораи зарфи замон дар забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ сухан меравад. Баъзе зарфҳои замон ва макорро ба исм тақдир додан мумкин аст. Маълум аст, ки зарфҳои васеъ фаҳмидаи замон ба навҳои гуногуни анъанавии ҷудошуда ишора хоҳанд кард. Зарфҳо дар муқоиса бо мавқеи худ дар таркиби дигар қисматҳои нутқ ё дар таносуб бо қисмҳои мувофиқи нутқ, инчунин бо ҷойгоҳашон дар таркиби категорияҳои луғавию грамматикӣ худ ҷои ғайриоддиро ишғол мекунанд.

Калидвожаҳо: зарф, қисми нутқ, забонҳои муқоисашаванда, зарфҳои замон, тарзи амал, муносибатҳои замон, зарфҳои ҷой, исм.

Абдувохидова М.А.

ВРЕМЕННЫЕ НАРЕЧИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассмотрены временные наречие английского, русского и таджикского языков. Некоторые наречия времени и места могут быть преобразованы в существительные путём конверсии. Понятно, что широко понимаемые наречия времени будут относиться к разным традиционно выделяемым типам наречий. Наречия занимают необычное место, необычное в сравнении с их положением в составе других частей речи или же в соотношении с соответствующими частями речи, а также с местом в составе их лексико-грамматических разрядов.

Ключевые слова: наречие, часть речи, сопоставляемых языках, наречий времени, способа действия, отношения времени, наречия места, существительное.

Abduvohidova M.A.

ADVERBS OF TIME IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article discusses the adverbs of the time of the English, Russian and Tajik languages. Some adverbs of time and place can be converted to nouns by conversion. It is clear that the widely understood adverbs of the time will refer to different traditionally distinguished types of adverbs. Adverbs occupy an unusual place, unusual in comparison with their position in the composition of other parts of speech or in correlation with the corresponding parts of speech, as well as with their place in the composition of their lexical and grammatical categories.

Key words: adverb, part of speech, compared languages, adverbs of time, method of action, relations of time, adverbs of place, noun.

Категорияи зарфҳо дар бисёр забонҳо баҳсноктарин қисми нутқ мебошад. Бояд қайд кард, ки нисбат ба забони русӣ омӯхтани зарфро академик В.В. Виноградов ва бисёр муҳаққиқон, ки дар забони англисӣ чунин таҳқиқот ханӯз пурра анҷом дода нашудааст. Аз ин рӯ, дар аксари таҳқиқоти грамматикӣ зарф ба дараҷае номафҳум тафсир карда мешавад, ки аслан ягон шакли муайяно гуфта мекунад. Рисолаи Р.Л. Ковнер "Зарф дар забони англисии муосир".

Муҳаққиқони хориҷии забони англисӣ зарфро дар ин забон ҳамчун як қисми мустақили нутқ фарқ мекунад, аммо онҳо мақоми мустақили худро бо роҳҳои гуногун муайян мекунад. Грамматикҳои пешина, масалан, Г.Гунт зарфҳоро ба категорияи зарраҳо ҷудо кардааст, ки ҳамаи қисмҳои тағирнашавандаи нутқро дар бар мегиранд. О.Жесперсен зарфҳоро ҳамчун гурӯҳи умумии зарраҳо тасниф мекунад. В. Странг зарфро ҳамчун замимаи лафзӣ таъриф мекунад. С. Фирз зарфҳоро дар синфи 4 дохил мекунад ва бо ин онҳоро ҳамчун қисмҳои муҳими нутқ ҷой медиҳад.

Муҳаққиқони шӯравии забони англисӣ (А.И. Смирницкий, Б.И. Ильин, Б.Я. Плоткин, А.С. Бархударов) низ зарфро дар системаи қисмҳои муҳими нутқ баррасӣ мекунад. Зарфро ҳамчун як ҷузъи нутқ тавсиф карда, пеш аз ҳама нишон додан лозим аст, ки он аз дигар категорияҳои калимаҳо ҷай фарқ дорад. Дар ин робита, пеш аз ҳама, бояд таъкид кард, ки зарф ба монанди дигар қисмҳои нутқ маъноӣ ягонаи луғавӣ надорад. Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло нишон медиҳанд, ки дар забонҳои русӣ ва англисӣ категорияи зарф ҳамчун ҷузъи нутқ дар таркиби калимаҳои муҳим фарқ карда мешавад. Инчунин бояд қайд кард, ки сарфи назар аз ихтилофи назарраси сохторӣ дар калимаҳои зарфӣ дар забонҳои мавриди баррасӣ, зарфҳо аз сифатҳо сохта шудаанд, зарфҳо аз сифатҳо бо

истифода аз пасванд сохта мешаванд – *ly: slow – slowly, careful – carefully*; *хороший – хорошо, поздний – ва ҳоказо* [5, с. 18].

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар забони англисӣ ихтилофоти байни қисмҳои нутқ нисбат ба забонҳои системаи флекссионӣ камтар возеҳтар ба назар мерасанд. Дар бораи хусусиятҳои грамматикӣ қисмҳои нутқ сухан ронда, бояд таъкид кард, ки хусусиятҳои морфологӣ ва муносибатҳои синтаксисии онҳо нақши баробар доранд.

Аммо тавре ки А.И. Смирницкий, «аз тарафи синтаксисӣ умумӣ буда, дар тавсифи грамматикӣ калима ҷои аввалро ишғол мекунад. Пас калимаҳои аз ҷиҳати морфологӣ ивазнашаванда, масалан, феълҳо ва зарфҳо ҳамчун категорияҳои калимаҳои дорои хусусиятҳои гуногуни грамматикӣ, маҳз аз нигоҳи синтаксисӣ амал мекунанд». Дар забоншиносии англисӣ дар бораи зарф ҳамчун як қисми нутқ яқдилӣ вучуд надорад. Гап дар сари он аст, ки дар истилоҳоти морфологӣ зарфи англисӣ аз дигар категорияҳои калимаҳо ба таври возеҳ ҷудо нашудааст ва танҳо дар истилоҳҳои синтаксисӣ хусусиятҳои грамматикӣ худро мегирад. Эҳтимол аз ин сабаб аст, ки баъзе коршиносон майл доранд, ки зарфро ҳамчун як қисми муस्ताқили нутқ ҷудо накунанд.

Одатан зарфҳо калимаҳои дорои маънои «пас-тогда», *yesterday*–вчера – дина и ва ғ., аз як тараф, калимаҳо ба монанди *greatly*–очень – хело, *quickly*–быстро – тез ва ғ. Калимаҳои гурӯҳи якумро зарф ва калимаҳои гурӯҳи дуюмро зарфҳои сифатӣ мегӯянд. Дар ҳақиқат, дар забони англисӣ аломатҳои морфологии зарф ҳамчун як қисми нутқ собит нестанд. Ин аз он сабаб ба амал омадааст, ки зарф ҳамчун категорияи падидаи дерина бо номҳо ва феълҳо, ки тавассути онҳо сохта шудаанд ва ба туфайли онҳо дар замони ҳозира пурра карда мешаванд, ҳамбастагӣ доранд. Хусусиятҳои асосии хоси грамматикӣ зарфҳо дар забонҳои муқоисашаванда инҳоянд:

- онҳо калимаҳои пурмазмунӣ бетағйиранд;
- феълро муайян мекунад;
- дорои системаи мураккаби робитаҳои калимасозӣ бо дигар ҳиссҳои нутқ;
- онҳо дараҷаҳои муқоисавӣ доранд;
- онҳо асосан дар вазифаи калимаҳои зарфӣ истифода бурда мешаванд.

Пеш аз ҳама, бояд таъкид кард, ки зарф назар ба дигар ҳиссаҳои нутқ маънои ягонаи луғавӣ надорад. Агар, масалан, як исм предметро ифода карда, аз ҷониби гӯянда ҳамчун як чизи ҳадафӣ қабул карда шавад ва сифат аломати ашё, феъл раванд ва ғайра бошад, пас баъзе зарфҳо сифатҳоро ифода мекунанд (*англ. study well – хорошо учиться – хуб таҳсил намудан; англ. has quickly returned – быстро вернулся – тез баргашт*), дигарон – мафҳумҳои вақтӣ мебошанд (*англ. yesterday* – вчера – дина, *англ. now* – сейчас – ҳозир, *англ. recently* – недавно – ба наздикӣ), (*англ. has near approached* – русс. подошёл близко – тадж. наздик омад, *англ. has gone ahead* – русс. далеко продвинулся – тадж. дур рафт) ва ғ. [1, с. 168].

Хусусияти умумии сифатҳо ва зарф дар забонҳои муқоисашаванда, дараҷаи муқоисавӣ аст: *pewer –newest*, *хорошо – лучше; быстро – быстрее; остро – острее; хуб – хубтар, барвақт – барвақтар.*

Дар забони англисӣ таснифи возеҳи зарфҳо, ки аз исм сохта шудаанд, вучуд надорад. Аммо, дар байни зарфҳо, зарфҳои ба истилоҳ алоқаманд, ки аз исмҳо сохта шудаанд, мавҷуданд, ки дар байни онҳо зарфҳои мавҷуданд, ки исмиро дар шакли худ доранд:

for example – на пример – мисол;

in that case– в этом (таком) случае – дар ин маврид;

meantime– тем временем, между тем – дар айни замон, дар айни ҳол;

on the one (another) hand – с одной стороны, с другой стороны – аз як тараф, аз дигар тараф;

weekly – еженедельно – ҳафтаина;

monthly – ежемесячно – моҳона;

daily – ежедневно – ҳаррӯза.

Масалан: Meantime, the tower clock strikes four hours. - Дар айни ҳол, соати манора ба чор зарба зад. In that case, Miss Robinson won't lend us 50 thousand pounds. – Дар ин маврид мис Робинсон ба мо 50,000 фунт стерлинг намедихад. On the other hand, you should go and see Mr. and Mrs. Brooks; they always were so kind to you. – Аз як тараф, шумо бояд чаноб ва хонум Бруксро хабар гиред, онҳо ҳамеша бо шумо меҳрубон буданд. Дар забони англисӣ зарфҳоро аз исмҳо бо тарзи пешванд сохтан мумкин аст. масалан: today, tomorrow, besides.

Баъзе зарфҳои замон ва маконро тавассути табдили ном ба исм табдил додан мумкин аст. Хусусиятҳои субъективии онҳо дар ибораҳои пешвандӣ ба таври возеҳ зоҳир мешаванд: I haven't met her before today. – То имрӯз бо ӯ во нахӯрдм.

Моҳияти субъективии зарфҳо ба монанди today, tomorrow, yesterday, tonight бо имконияти истифодаи онҳо дар сохторҳои дорои хусусият ва вазифаҳои хоси исм тасдиқ карда мешавад: Have you read today's newspaper? Today is my birthday. – Ту рӯзномаи имрӯзаро хондӣ? Имрӯз зодрӯзи ман аст.

Дар мукоисакунии забонҳо як гурӯҳ зарфҳои истилоҳшаванда, аз ҷумла зарфҳои дорои маънои мухталиф (вақт, макон, тарзи амал ва ғ.) аст, ки онҳо бо ҷонишиниҳо бо мавҷудияти решаҳои умумӣ ва хусусияти хеле нисбӣ ва абстрактии маъноҳое, ки онҳо ифода мекунанд: now – здесь, сейчас – ҳозир; then – потом – сипас; when – когда – кай; whenever – никогда – ва ғ. Зарфҳои муттаҳид дар ин гурӯҳ фарқ мекунанд: when, always. When did you first meet Glare? (J.Galsworthy) – Когда ты первый раз встретил Глорию? – Кай ту аввалин бор бо Глория вохӯрдӣ? [5, с. 12].

Пас, зарфҳои истилоҳ, зарфҳои ҳамаи категорияҳоро, аз ҷумла вақтро дар бар мегиранд: then (тогда – он вақт), when (когда – вақте ки), whenever (когда бы ни-ҳар дафъа); now, then, today, soon, last, (this, next) year, late, after wards, just, still, yet, after, before ва ғ.; такрори мушаххаси амал (Repetition): often (часто – тез-тез), seldom (редко – гоҳ-гоҳ), always (всегда – ҳамеша), constantly (своевременно – мунтазам), usually (обычно – одатан), sometimes (иногда – баъзан), again (опять – аз нав), never (никогда – ҳеч гоҳ).

Гарчанде ки дар забонҳои мукоисашуда зарфҳои замони ҳозира хеле зиёданд (тақрибан 250 воҳиди якҷоя), аммо онҳо гурӯҳбандии калимаҳоро ифода мекунанд, ки аз ҷиҳати имкониятҳои маъноии ифодаи замон хеле маҳдуд мебошанд, гузашта аз ин, онҳо амалан бо лексемаҳои нав пурра карда намешаванд. Баъзе муҳаққиқони забони русӣ дар бораи шумораи зарфҳои замон сухан ронда, рақамро тақрибан 500 адад мешуморанд.

Комилан возеҳ аст, ки таъини ҷойгоҳ ва вақт бо истифода аз воситаҳои ғайришаҳсӣ нисбат ба воситаҳои зарф бартарии назаррас дорад. Пас, масалан, омезиши исмҳо бо пешояндҳо метавонад чунин ҷабҳаҳои маҳалгароии фазой ва муваққатири нишон диҳад, ки бо истифода аз зарфҳо нишон дода намешавад: дар атрофи миз, дар назди миз, дар сари миз, дар зери миз, дар болои миз, дар руи миз, аз байни миз (около стола, перед столом, за столом, под столом, в столе, на столе, над столом, через стол).

Илова бар ин, интиҳоби лексемаҳо барои макон ва вақт дар доираи исмҳо нисбат ба он, ки дар зарф омадааст, бемисл васеътар аст. Дар ин ҷо исм нисбат ба зарф афзалиятҳои намоён дорад, зеро аз он ҷиҳат, ки исмҳои дорои маънои ғайримуқаррарӣ, ки метавонанд ҳамчун нишонаҳои муваққатӣ нисбат ба лексема-зарфҳо зиёдтар бошанд: пеш аз хӯрок, дар шом, пас аз хӯрок, хеле пеш аз хӯрок, пеш аз хӯроки нисфирӯзӣ, дар нисфирӯзӣ, соли оянда (перед ужином, за ужином, после ужина, задолго до ужина, перед обедом, в обед, в следующем году) [3, с. 165].

Номутаносибии категорияҳои зарфӣ далели бечунучаро аст. Аз ин рӯ, чунин тафсири гурӯҳбандии зарфҳо, ки ба навъи ҳолатҳо асос ёфтааст, асосноктар аст: зарфҳои ҳолат ва тарзи амал, зарфҳои андоза ва дараҷа, зарфҳои ҷой, вақт, сабаб ва мақсад ва ғайра - ва ин категорияҳоро ба блокҳои калон, ба монанди муайянкунандагон ва зарфҳо муттаҳид намекунад. Анъанаи тасвири зарфҳо, ки М.В. Ломоносов афзалтар ба назар мерасад.

Хусусияти зарф ҳамчун шакли морфологӣ аз он иборат аст, ки он ба намуди нишондҳои зарфӣ хеле кам ҳассос буда, каму беш озодона ифода мекунад. «Сустшавии назарраси истифодаи зарфҳои замон ба назар мерасад; ин бештар ба рушди системаи пешояндҳои дуумдараҷа вобаста аст, ки муносибатҳои фавқулддаро ба таври гуногунтар баён мекунад; истифодаи зарфҳои атрибутӣ меафзояд» [6, с. 204].

Категорияҳои баррасишавандаи зарфҳо, ба истиснои зарфҳои андоза ва дараҷа, категорияҳои мебошанд, ки хосияти асосии онҳо пеш аз шифоҳӣ будан, инчунин ба мазмуни ҳуди истилоҳе, ки ин қисми нутқ ва зарфро ифода мекунад, мувофиқат мекунад.

Дар мавриди истифодаи зарфҳо дар вазифаи муаянкунанда (на "муайянкунанда" ба феъл, балки муайянкунанда ба исм, дарвоқеъ муайянкунанда), пас барои зарф ин функсия дуумдараҷа аст, зеро, ягон зарфе нест, ки танҳо дар ин вазифа истифода шавад. Дуввумдараҷа дар ин ҳолат аз он ҷиҳат нишондиҳанда аст, ки лексема зарфест, ки дар вазифа истифода мешавад, аммо дар доираи дигар вазифаҳои хоси зарфҳо.

Ин чунин маъно дорад, ки ҷудо кардани зарфҳо-муайянкунандаҳо ҳамчун категорияи мустақил ғайримасад аст. Аммо, аз ин бармеояд, ки ҳангоми таърифи зарфҳо ҳамчун як қисми нутқ вазифаи муаянкунандаро сарфи назар кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Кошечая И.Г., Дубовский Ю.А. Сравнительная типология английского и русского языков. – Минск, 1980. - 270с.
2. Неменова Р.Л. Очерки. Предлоги в таджикском языке. Издательство «Академии Наук РСС Таджикистан», Сталинобод, 1954. -300с.
3. Николаев И.Л. Методика изучения русских предлогов и предложных конструкций в таджикской школе: Автореферат дис. Фил. канд. филол. наук., 1961. -220с.
4. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: - Изд. Лит-ра на ин.языке, 1959.- 440с.
5. Тарасова Е.В. Грамматико-лексическое микрополе будущего в английском языке на материале английского языка. (Великобритания, США, Канада и Австралия) – Автореф. дис. канд. филол. наук. Киев, 1976. -26с.
6. Земская Е.А Словообразование как деятельность. М., 1992. – 280с.

УДК 811.111'373.45

Додобоева Ҷ.Н.

ИСТИФОДАИ ЗАРБУЛМАСАЛҲО ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Дар дарсҳои забони хориҷӣ истифодаи зарбулмасалу мақолҳо барои ташаккул додани малақаҳои истеҳсоли дар гуфтор ва навиштан имкониятҳои зиёд фароҳам меорад.

Истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар гуфторҳои худ метавонад тасаввурот ва таъсирбахши суханро ба таври назаррас афзоиш диҳад, ба он амиқи бештар, унсурҳои фаҳмиши фалсафии вазъият диҳад.

Зарбулмасалу мақолҳо дар дарсҳои забони хориҷӣ на танҳо бо мақсади азёд кардан ва дуруст тафсир кардани онҳо, балки ҳамчун воситаи ташаккул ва назорати тамоми малақа ва малақаҳои муошират: луғавӣ ва грамматикӣ, гуфтор ва навиштан, хондан ва шунидан истифода мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: зарбулмасал, имконият, суханронӣ, навиштан, тасвир, экспрессия, малака ва қобилият.

Додобаева Д.Н.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

На уроках иностранного языка использование пословиц и поговорок открывает много возможностей для развития продуктивных умений устной и письменной речи.

Использование пословиц и поговорок в собственных высказываниях может значительно повысить образность и выразительность речи, придать ей большую глубину, элемент философского осмысления ситуации.

Пословицы и поговорки на уроках иностранного языка используются не только с целью их запоминания и правильного толкования, но и как средство развития и контроля целого комплекса коммуникативных навыков и умений: лексических и грамматических, говорения и письма, чтения и аудирования.

Ключевые слова: пословица, возможность, устная речь, письменная речь, образность, образность, выразительность, навыки и умения.

Dodobaeva J.N.

USING PROVERBS AT THE LESSONS OF FOREIGN LANGUAGES

At the lessons of foreign languages using proverbs open many opportunities for developing of productive abilities of oral and written speech.

Using proverbs can considerably raise figurativeness and expressiveness of speech, give it a lot of profundity, an element of philosophical comprehension of situation.

Using proverbs at the lessons of foreign languages is not only the purpose of remembering them and giving a correct interpretation of them but it is the development and control means of the whole complex of communicative abilities and skills as lexical and grammatical, speaking and writing, reading and listening as well.

Key words: proverbs, opportunities, oral speech, written speech, figurativeness, expressiveness, abilities and skills.

Зарбулмасалҳо ва мақолҳо на танҳо дар байни олимони филологҳо ва забоншиносон, балки дар байни одамони оддӣ, ки ба ин ё он забон гап мезананд ва мехонанд, инчунин дар байни онҳое, ки забони хоричиро меомӯзанд, шавқро бедор мекунанд. Зарбулмасалҳо намунаҳои ҳикмати халқии булурун мебошанд. Онҳо таҷрибаи дастаҷамъии чандин насли одамонро мерасонанд. Зарбулмасалҳо барои тарбияи шахс роҳнамои медиҳанд. Ин роҳнамоиҳо дар бисёр ҳолатҳои ҳаёт бомуваффақият татбиқ карда мешаванд.

Байни зарбулмасалу мақолҳо хат кашидан душвор аст, на бесабаб, ҳатто дар забоншиносӣ, ин ду истилоҳ бештар ҳамчун чуфти ҷудонашаванда, ҳамчун ибораи устувор истифода мешаванд. Бисёре аз гуфтаҳои муваффақ метавонанд зарбулмасал шаванд, аммо он талаб мекунад, ки онҳо аз озмоиши замон гузаранд, аз ҷониби “мардум” шинохта шаванд. Маълум, ки як фикрро бо калимаҳои гуногун ифода кардан мумкин аст. Якчанд дастгоҳҳои услубӣ мавҷуданд, ки аксар вақт дар зарбулмасалҳо истифода мешаванд. Инҳо истифодаи ритм ва андозаи муайяно дар бар мегиранд; такрориҳо ва шаклро мувозинат мекунанд. Маҳз ба туфайли ваҳдати шакл ва мундариҷа зарбулмасалҳо ба осонӣ ба ёд оварда мешаванд ва истифодаи бомуваффақияти онҳо нутқро оро медиҳанд, ба он амиқӣ ва тасвирӣ мебахшанд. Бисёр зарбулмасалҳо аз ҷиҳати маъно ва шакл дар забонҳои гуногун тақрибан як хел садо медиҳанд. Ин боз як далели он аст, ки ҳикмати ҳақиқӣ ҷаҳонӣ аст.

Бисёр суханварони ботачриба аксар вақт дар сухан зарбулмасалҳоро истифода мебаранд. Аммо, ҳангоми истифодаи зарбулмасалҳо на танҳо бо забони хоричӣ, балки бо забони модарии худ, шумо метавонед ба як қатор мушкилот дучор оед.

Мушкилоти забон. Бисёр зарбулмасалу мақолҳо калимаҳо ва мафҳумҳоро дар бар мегиранд, ки онҳоро фаҳмидан душвор аст. Сабаби асосии ин падида дар истисноии истифодаи онҳо дар ин замина вобаста аст. Масалан, калимаҳо, аз қабилӣ ғазаб, навиштаҳо, ғайрат, нафрат зуд-зуд истифода намешаванд, аммо ҷузъи зарбулмасалҳо мебошанд. Хусусиятҳои фонетикӣ хондани калимаҳои алоҳида низ метавонанд ба мушкилоти забонӣ мансуб бошанд. Аксар вақт, ҳам муаллимон ва ҳам донишҷӯён барои аниқ кардани талаффузи калимаҳои ношинос ва калимаҳое, ки ба назари онҳо аллақай мувофиқи қоидаҳои машҳури хониш мутолиа карда метавонанд, ташвиш намекашанд. Душвориҳои забонӣ на танҳо аз ҳисоби лексикӣ ва фонетикӣ, балки аз хусусиятҳои грамматикӣ ин гуфтаҳо низ метавонанд ба вучуд оянд. Масалан, дар бисёр зарбулмасалҳо падидаҳои грамматикӣ, ба монанди овози ғайрифайол, инверсия, табдил, истифодаи қисматҳои гуногуни нутқ дар вазифаи субъект ва дар вазифаи предикат, инчунин дар вазифаи пурра ё ҳолат истифода мешаванд.

Намунаҳо:

-Don't trouble trouble until trouble troubles you.

-He that will not when he may, when he will he shall have nay.

-Do as you would be done by.

-Catch as catch can.

-Every why has a therefore.

-Hope springs eternal in the human breast

Агар падидаҳои забонро донишомӯзони забонҳои хоричӣ ба қадри кофӣ азхуд накунанд, пас ҳам фаҳмидан ва ҳам таҷдиди зарбулмасалҳо душвор буда метавонанд.

A soft answer turneth away wrath. The spirit is willing, but the flesh is weak. The laborer is worthy of his hire. Spare the rod and spoil the child. Sow the wind and reap the whirlwind. You cannot make bricks without straw. They also serve, who only stand and wait. There is nothing new under the sun. Brevity is the soul of wit. Cowards die many times before their deaths. Sweet are the users of adversity. [5, с. 231].

Мушкилоти сухан, яъне мушкилот дар фаҳмиши маънии нусхабардорӣ ва тафсири ин намуди матнҳо метавонад ба душвориҳои объективии забонӣ, ки қисман дар боло баррасӣ шуда буданд, бошад. Аммо, илова бар лексика, фонетика ва грамматика, даҳолати байни забонҳо ва даҳолати байнишаҳсӣ метавонад мураккабии назаррасро ба бор орад.

Аксар вақт дар забонҳои гуногун зарбулмасалҳои ҷуфтшуда, ки тақрибан аз ҷиҳати маъно ва садо яххелаанд, бо вучуди ин, дар интиҳоби калимаҳо ихтилофи ночизе доранд, ки ин аз нигоҳи фаҳмиш душвор нест, аммо метавонанд раванди истифодаи зарбулмасалҳо аз ҷониби хоричиён ва инчунин тафсирро аз забон ба забон душвор гардонанд. Дар зарбулмасалҳо ҳангоми аз як забон ба забони дигар тарҷума шудани калимаҳо бешуурона ҷойгузин карда мешаванд ё калимаҳо хорич карда мешаванд. [1, с. 141].

Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал ва мақолҳо на ҳамеша шакли яхкардашуда доранд, онҳо метавонанд бо ихтилофи васеъ низ тавсиф карда шаванд. Дар ҳолатҳое, ки дар муомилот якчанд унсурҳои луғавӣ баробар истифода мешаванд, дар луғатҳои зарбулмасал, мақолҳо, ибораҳои фразеологӣ ва воҳидҳои фразеологӣ, онҳо пас аз калимаи “ё” дар қавсайн дода мешаванд: The beggar may sing before the thief (ё ин ки before a footpad).

Аксар вақт маънои монандии маҷозӣ дар зарбулмасалҳо бо забони модарӣ ва дар забони хоричӣ бо образҳои гуногун оварда мешаванд, аммо маҳз ҳамин образро гӯяндаҳо ҳамчун зарбулмасал қабул мекунанд ва тарҷумаи мустақим аз забони дигар нест. Барои намуна: To eat the calf in the cow's belly— Пӯсти хирси кушташударо тақсим кардан; Тоо

many cooks spoil the broth— Ҳафт доя кӯдаки бе чашм доранд; East or West home is best— Дурӣ хуб аст, аммо хона беҳтар аст.

Барои дуруст фаҳмидани зарбулмасал аксар вақт тафсири махсусеро, ки маъноӣ онро шарҳ медиҳад, хондан лозим меояд. На ҳама мустақилона тафсири дурусти чунин зарбулмасалҳои англисиро дода метавонанд, ба монанди:

- Do not put new wine into old bottles.

-Paddle your own canoe.

-Catch as catch can.

-Don't outrun the constable.

-As well he hanged for a sheep or for a lamb.

-Do as I say, not as I do.

Маънии зарбулмасали аввал дар он аст, ки барои ба даст овардани маҳсулоти хуб ва мувофиқан, фоидаи муносиб сарфакорӣ лозим нест. Аммо маъноӣ ин зарбулмасал тамоман дигар аст: набояд кӯшиш кард, ки чизҳои номувофиқеро, ки ҳамоҳангӣ намедиҳанд, бо ҳам омезиш надиханд.

Зарбулмасали “Do as I say, not as I do” аксар вақт ба маъноӣ ҳаҷвӣ, бо унсури киноя аз ҷониби онҳое истифода мешавад, ки дар чизе, ки худашон қаблан маҳкум карда буданд, пай бурда мешавад. Масалан, агар як писар падари худро барои манъ кардани хондан ҳангоми хӯрданаш маломат кунад ва худӣ ӯ ҳангоми нахорӣ рӯзномаҳо мехонад, падар метавонад бо писари худ бо ин зарбулмасал посух гӯяд, ки бавосита иқро кардани хатоӣ ӯро дар назар дорад.)

Мисоли дигар моро бовар мекунонад, ки ҳатто тафсири аён на ҳамеша дуруст аст. Маъноӣ зарбулмасали “Art is long, life is short” “Санъат дароз, умр кӯтоҳ” ба маъноӣ асли маъноӣ онро надорад, ки умр кӯтоҳ ва санъат ҷовидон аст. Калимаи “art” – “хунар” дар ин маврид ҳамчун “маҳорат”, тафсир карда мешавад. Ин зарбулмасал ба суханони Гиппократ (ҷарроҳи юнонӣ) асос ёфтааст, ки санъати табобатро бояд хеле дароз аз худ кунанд, баъзан тамоми ҳаёт, ки ба инсон дода мешавад, барои ин кофӣ нест. Баъдтар, нависандаи англис Д.Чосер низ ҳамин идеяро идома дода гуфтааст, ки зиндагӣ хеле кӯтоҳ аст ва азхуд кардани малака дар ҳама гуна тичорат тамоми умрро мегирад. . (The life is short, the craft so long to lean.)

(Умр кӯтоҳ аст, хунар то он даме ки тақия мекунад).

Ҳангоми ташаккул додани малақаҳои луғатӣ зарбулмасалҳоро истифода бурдан мумкин аст ва зарур аст, ки дар онҳо воҳидҳои луғавии омӯхташуда пайдо мешаванд. Аллақай дар марҳилаи ибтидоии омӯзиш, масалан, забони англисӣ, донишҷӯён метавонанд чунин зарбулмасалҳоро, аз қабилӣ “A friend in need is a friend indeed”. (Дӯстро дар изтироб мешиносанд). Дар ин ҳолат, калимаи калидӣ калимаи “friend” аст ва калимаҳои дигаре, ки ба луғати ғаёл дохил намешаванд, ба таври худкор ҳифз карда мешаванд. Агар донишҷӯён аввал бо калимаи “trouble” ошно шаванд, пас шиносӣ бо зарбулмасали “Don't trouble trouble until trouble troubles you” ба шумо имкон медиҳад, ки якбора якҷанд мушкилоти марбут ба азхуд кардани ин калима дар сатҳи шакл ва маъно истифода баред.

Чунин мисолҳоро барои ташаккул ва рушди малақаҳои грамматикӣ овардан мумкин аст. Дар зарбулмасалҳо аксар вақт гурӯҳҳои гуногуни замонаҳо, дараҷаи муқоисаи сифатҳо ва зарфҳо, овози ғайрифайзоли феълҳо, инверсия, усулҳои суффикси-префиксии калимасозӣ, табдил, истифодаи қисматҳои гуногуни нутқ дар вазифаи предмет ва предикат ғ. хуб ба роҳ монда шудаанд. Дар зарбулмасалу мақолҳо барои омӯхтани бахшҳои гуногуни ҳам морфология ва ҳам синтаксис тасвирҳои ҷолиб пайдо кардан мумкин аст.

-The greatest talkers are the least doers.

-A loaf of bread is better than no bread.

-Forbidden fruit is sweetest.

-Marriages are made in heaven.

-Many would be cowards if they had courage enough.

-Do as you would be done by.

Зарбулмасалу мақолҳоро ҳамчун воҳидҳои луғавии мухтор дидан мумкин аст, онҳоро ҳамчун воситаи ташаккули малакаҳои устувори лексикӣ ва грамматикӣ дар заминаи васеътар низ истифода бурдан мумкин аст. Бо ёрии онҳо, шумо метавонед қоидаҳо ва истисноҳоро дар истифодаи калимаҳо дар контекст таҳлил кунед, чунин мафҳумҳоро ба монанди истифодаи забон (намунаҳои истифодаи воқеии забон) ва истифодаи (меъёрҳо ва қоидаҳои забон), зиёдатӣ фарқ кунед.

Намунаҳои зерини супоришҳоро оид ба истифодаи зарбулмасалҳо дар дарси забони хориҷӣ ба машқҳои забонӣ додан мумкин аст.

Супориши 1. Дар синф ба донишҷӯён вариантҳо дода мешаванд. Ба онҳо лозим меояд, ки дар матн хатоҳои забонро ёфта, хат кашанд ва табиати онҳоро муайян кунанд ва нусхаи аслии зарбулмасалро пешниҳод кунанд.

Барои намуна:

There is no best place on Earth than like home. (хато)

There is no place like home.(варианти дуруст)

Супориши 2. Ба донишҷӯён рӯйхати калимаҳои пароканда дода мешавад, онҳо бояд матни зарбулмасалҳоро барқарор кунанд. Баъзе калимаҳо метавонанд зиёдатӣ бошанд.

Out of sight/ sight/ troubles/East/best/An apple/is/trouble/keeps away/outof/mind/He/laughs/home/adoctor/best/or/who/West/last/Don't/a day/trouble/until you /laughs/ trouble/is half the battle/When the cat is/Deeds/away the mice/ not words/ Scratch my/ will play/ back and I will scratch/ yours/ Spare the rod and soil/ The first blow/ the child/ speak/ louder.

1.Out of sight, out of you.

2.East or West home is best.

3.Deeds not words.

4.Scratch my back and I'll scratch yours.

5.An apple away keeps a doctor away.

6.Don't trouble trouble until trouble troubles you.

Машқи аз ҳама самарабахш истифодаи ҳамзамони матнҳои якчанд зарбулмасал ва матни тафсири метавонад бошад, ки моҳияти он ва хусусиятҳои истифодаи онро дар суҳбати шарҳ медиҳад.

Дарачаи душвории супориш инчунин аз он вобаста хоҳад буд, ки зарбулмасалҳои интихобшуда аз ҷиҳати мазмун ва маъно наздиканд. Дарки нозуқиҳои маъно сатҳи баландтари малакаҳои қабулро пешбинӣ мекунад; вазифаи соддатареро метавон баррасӣ кард, ки дар он коррелятсия на дар сатҳи маъно, балки дар сатҳи мундариҷа, аз рӯи хусусиятҳои расмӣ лексико-грамматикӣ бошад.

Супориши 1. Ба донишҷӯён якчанд зарбулмасал дода шудааст. Онҳо бояд матнҳои зарбулмасалро бо ҳам монанд кунанд. Шояд яке аз зарбулмасалҳо зиёдатӣ бошад. [3, с. 31].

1.Many kiss the hand they want to cut off

A. All work and no play makes Jack a dull boy.

2.Once bitten, twice shy.

B. A burnt child dreads the fire.

3.All are not thieves that dogs bark at.

C. Moderation in all.

4.Enough is as good as a feast. appearance.

D. Never judge by

Супориши 2. Донишҷӯён бояд ин зарбулмасалҳоро ба ҷуфтҳои антонимӣ муттаҳид карда, зарбулмасалҳои дорой маъноҳои муқобил ё ҳамдигарро интихоб кунанд. Шояд яке аз зарбулмасалҳо зиёдатӣ бошад.

1.He who hesitates is lost.

A. Many hands make light work.

2.Too many cooks spoil the

B. Practice makes perfect.

broth.

3. Absence makes the heart fonder.

4. Do as I say, not as I do.

5. Hew not to high lest the Chips fall in thin eye.

6. All good things come to an end.

C. Look before you leap.

D. Faint heart never won fair lady.

E. Practice what you preach.

D. Out of sight, out of mind.

Дар айни замон тағирот дар фаҳмиши мақсад ва маъноӣ таълим дар таълими умумӣ ва забонӣ ҳамчун ҷузъи муҳими он хеле ҷиддӣ ҳастанд. Ётироф карда шудааст, ки нақши маҳсули забони хориҷӣ дар ташаккул ва рушди салоҳияти коммуникативӣ барои омода намудани мутахассисон барои кори бомуваффақият дар доираи моделҳои гуногуни касбии ҷаҳони муосири фарҳангӣ, на танҳо ба рушди фасеҳии сухан, хондан ва ғ., балки барои ташаккули комплекси малақаҳои коммуникативӣ - иттилоотӣ, коммуникативӣ-маърифатӣ, коммуникативӣ-ичтимоӣ ва ҳислатҳои шахсӣ диққати асосӣ дода мешавад.

Зарбулмасалҳо, мақолҳо, ибораҳо барои ҳама бахшҳои забони хориҷӣ маводи муҳими забон ва нутқ мебошанд. Онҳо ҳам барои ташаккул додани малақаҳои қабулшаванда дар гуфтор ва навиштан ва ҳам барои рушди малақаҳои сухан ва навиштан заруранд.

Вазифаҳои, ки дар мақола оварда шудаанд, дараҷаи гуногуни мураккабӣ ва дараҷаи дигари асоснокӣ лингвистӣ, коммуникатсионӣ, филологӣ доранд. Аммо, вазифаҳои марбут ба тафсири зарбулмасалҳо, шарҳи онҳо тақрибан ҳамеша бисёрфунксия мебошанд, ба ташаккул ва рушди ҳамаҷонибаи забон, нутқ, донишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, забонӣ, малақа ва малақаҳои онҳо мусоидат мекунанд.

АДАБИЕТ

1. Методика обучения иностранным языкам. Продвинутый курс-М., Соловова Е.Н. 2010. (43-47) 2-е издание. - М.: АСТ, Астрель, 2010. - 272 с.
2. Словарь употребительных английских пословиц. A dictionary of English proverbs in modern use.- М.: Русский язык, 1990. -240с.
3. English Through Proverbs: Сборник упражнений для 8-9 классов. Г. А. Стефанович, Л. И. Швыдкая, Л. И. Мустаева, О. Е. Терещенко. - 2-е изд., дораб. - М.: Просвещение, 1987. - 95 с.
4. English Proverbs Explained. - PanBooks, 1967, p. 36
5. The Penguin Dictionary of Proverbs. - Penguin Books, 2000. -365p.

УДК 81373.72+811.111

Иноятзода Ф.Н.

ХУСУСИЯТҲОИ ИНЪИКОСИ МАФҲУМИ "ТАНБАЛӢ" ДАР ПАРЕМИЯҲОИ СИСТЕМАИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, АНГЛИСӢ ВА РУСӢ

Мафҳуми "меҳнат", ки мо мавриди санҷиш қарор медиҳем, маъноӣ умумӣ дошта, он фаъолияти меҳнатии инсониятро дар умум ва "хусусияти миллии дар тасвири миллии забоншиносии ҷаҳон собитшударо" инъикос мекунад. Дар асоси таҳлили синонимҳои «кор / меҳнат» (дар муқоиса бо мафҳуми «танбалӣ») ва ҷузъҳои маъноӣ онҳо, иҷрои унсурҳои

коннотивии ин мафҳумҳоро бо мақсади муайян кардани чойгоҳи мафҳуми абстрактӣ пайгирӣ мекунад.

Калимаҳои калидӣ: воҳидҳои паремеологӣ (ВП), концепти “меҳнат”, вазифаҳои ВП, забонҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ.

Иноятзода Ф.Н.

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ЛЕНЬ» В ПАРЕМИЯХ СИСТЕМЫ ТАДЖИКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Исследуемый нами концепт «труд» имеет универсальное значение, он отражает трудовую деятельность человечества в целом и «национальную специфику, зафиксированную в национальной языковой картине мира». На основе анализа синонимов «работа/труд» (в противопоставлении концепту «лень») и их семантических составляющих в работе прослеживается реализация коннотативных элементов данных концептов с целью определения места абстрактного понятия в системе ценностей народа.

Ключевые слова: паремиологические единицы (ПЕ), концепт «труд», функции ПЕ, английский, таджикский и русский языки.

Inoyatzoda F.N.

REFLECTIVE FEATURES OF THE CONCEPT "LAZINESS" IN PAREMY OF THE TAJIK, ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

The concept «work, diligence», which reflects labor activity of the mankind in general, has universal meaning; at the same time, it reflects «the national peculiarity fixed in the national language picture of the world». The realization of connotative elements of the given concepts to determine the place of an abstract notion in the system of values of the people is considered on the basis of the analysis of the synonyms «work, diligence» (in opposition to the concept «laziness») and their semantic components.

Keywords: paroemia (PU), concept «work», PU activities, English, Tajik and Russian languages.

Даҳсолаҳои охир самтҳои нави таҳқиқот дар омӯзиши падидаҳои забоншиносӣ босуръат рушд мекунад. Концепти "танбалӣ" арзишҳои умумиинсониро дар муқоиса бо дигар мафҳумҳо, дар забонҳои муқоисашавандаи тоҷикӣ ва англисӣ ба таври возеҳ амалӣ мекунад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ ва муоширати байнифарҳангӣ мушкilotи фаҳмиш ва дарки муносибати одамон ба миён меояд, ки сабаби он бо забони дигар ҳарф задан ва тафаккури дигар доштани одамон аст. Дар даҳсолаҳои охир самтҳои нави таҳқиқот дар забоншиносӣ, ки ба муносибати омӯзиши падидаҳои забон асос ёфтааст, босуръат рушд мекунад. Дар чунин соҳаҳои забоншиносӣ таҳқиқоти концептуалӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Қайҳо боз маълум аст, ки ҳикмат ва рӯҳияи мардум дар зарбулмасалу мақолҳои он зоҳир мешавад ва донишҷӯи зарбулмасалу мақолҳои мардум на танҳо ба беҳтар донишҷӯи забон, балки барои беҳтар фаҳмидани тарзи тафаккур ва хислати одамон низ мусоидат мекунад. Тавре Вилхелм фон Гумболдт одилона қайд кардааст, «забон, гӯё зухуроти берунаи рӯҳияи миллатҳост: забони халқ- рӯҳи он аст, ва рӯҳи миллат забони он аст. Барои Вилхелм фон Гумболдт забон зухуротест чун «рӯҳи мардум» ва фарҳанг ҳамчун ваҳдати ҷудонашаванда аст, ки диққати он ба принципҳои ахлоқӣ нигаронида шудааст [1; 7].

Дар зарбулмасалҳои забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ умумиятҳои зиёд мавҷуданд, ки ин боиси наздикнамоии фарҳанги халқҳо мегардад ва дар ин замина маънавияти шахс ташаккул меёбад. Хусусиятҳои умумии зарбулмасалу мақолҳо аз мавҷудияти анъанаҳои

монанд дар фарҳангҳои англисӣ ва тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Омӯзиши зарбулмасалҳои халқҳои гуногун дар тадқиқоти муқоисавӣ мароқи калони илмӣ ва аҳамияти назарраси амалӣ дорад. Омӯзиши муқоисавии зарбулмасал ва мақолҳои халқҳои гуногун аз он шаҳодат медиҳад, ки монандии онҳо на танҳо ба робитаи чандинасра балки инчунин ба алоқаҳои иқтисодӣ ва фарҳангии халқҳо вобаста аст. Зарбулмасалу мақолҳо ба хурдтарин жанри паҳншудаи санъати шифоҳии мардум, ки бо забонҳои гуногуни эронии ҷанубу шарқӣ ҳарф мезананд тааллуқ доранд.

Решаҳои таърихӣ жанрҳои хурди фолклорӣ аз қадими амиқ бармегарданд ва аз ин рӯ далели равшани рушди таърихӣ этносо, ки ба он тааллуқ доранд, нишон медиҳанд. Онҳо воқеиятҳои таърихӣ ва таҷрибаи зиндагии мардумро инъикос намуда, маводи бойи таърихӣ, этнографӣ, фолклорӣ ва забониро пешниҳод мекунанд. Аз ин нуқтаи назар, асарҳои ин жанр, махсусан барои донишмандони таърих, фарҳанги маънавӣ ва мероси он халқҳо, ки анъанаи чандинасраи хаттӣ надоранд, арзиши бузурги илмӣ пайдо мекунанд. Адабиёти забоншиносӣ ба муайян кардани ҷойгоҳи зарбулмасал ва мақолҳо дар системаи воҳидҳои забон муносибати ягона муқаррар накардааст. Бисёр зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ номи ҳайвонҳоро дар бар мегиранд. Чунин зарбулмасал ва мақолҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: а) гурӯҳи зарбулмасалҳо, ки дар онҳо номи ҳайвоноти хонагӣ истифода мешаванд, ба мисоли: асп – конь-horse, ҳар – осёл-donkey, сағ – собака-dog, гов -корова-cow, буз – коза-goat б) зарбулмасалу мақолҳо, ки номи ҳайвоноти ваҳшӣ истифода бурда мешавад: гург – волк-wolf, бузи кӯҳӣ - горный козел-mountain-goat, фил – слон-elephant. Дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калони зарбулмасалҳо мавҷуданд, ки танбалиро дар қор маҳкум мекунанд. Инчунин таъкид шудааст, ки танбалӣ падидаест, ки ба чизи манфӣ дохил мешавад, масалан: мисоли забони тоҷикӣ “Танбалӣ офати ҷон аст” дар муқоиса ба забони англисӣ “By doing nothing we learn to do ill” [3; 125]. “Аз одами бекор Худо безор” дар муқоиса ба забони англисӣ “An idle brain is the devil’s workshop”. Мисоли дигар аз забони тоҷикӣ “Бекорӣ иллати гуноҳкорӣ” ба забони англисӣ “Idleness is the mother of all evil”. [3; 29].

Бо назардошти ин зарбулмасалҳо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар байни мардуми тоҷик танбал шахси нафратовартарин аст. Дар зарбулмасалҳо муносибати манфӣ нисбати онҳое, ки меҳнат қардан намехоҳанд, нишон дода мешавад ва чунин афродро бо тамасхур ва киноя масҳара мекунанд. Мисолҳои зерин гувоҳ аз гуфтаҳои болост: “Ба шахси бекор шаб ва рӯз як аст”, ки ба забони англисӣ чунин тарҷума мешавад “Idle folks have the least leisure”. Мисоли тоҷикии “Барои шахси бекор ҳар рӯз ид аст” ба забони англисӣ “Every day is holiday for sluggards” тарҷума шудааст. [2; 63]. Баъзе муҳаққиқон онҳоро ба воҳидҳои фразеологӣ нисбат медиҳанд ва онҳоро ҳамчун воҳидҳои фразеологӣ коммуникативӣ муайян мекунанд. Воқеан, барои таснифи зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун навъҳои воҳидҳои фразеологӣ баъзе асосҳо мавҷуданд. Аммо, ба назари мо, чунин менамояд, ки дар маҷмӯъ, чунин бархӯрд, пеш аз ҳама, ба хосиятҳои сохтории монандии зарбулмасалу мақолҳо, мавҷудияти сохтори муайяни грамматикӣ ин воҳидҳо асос ёфтааст. Дар баробари ин, мо тамоюл дорем, ки хусусиятҳои маъноии зарбулмасал ва мақолҳоро аз воҳидҳои фразеологӣ ба таври назаррас фарқ кунем. Намунаи тоҷикии зарбулмасали “Одами суст аз ҷаннат мондааст” дар забони англисӣ низ тарҷумаи худро дошта, чунин тарҷума шудааст: “Laziness travels so slowly that poverty overtakes it” [2; 73]. Зарбулмасали дигар, дар намунаи “Бекор рафиқи камбағал аст” ба забони англисӣ чунин тарҷума шудааст: “-The slothful man is the beggar’s brother.” [2; 50] Мақоли дигар “Бекорӣ ба қашшоқӣ мебарад” чунин тарҷумаи худро ба забони англисӣ ёфтааст “Of idleness comes no goodness”. [2; 67]. Танбалӣ, шитобкорӣ дар қор рафтори номатлуб ҳисоб шуда, барои иҷрои қори баландсифат муҳолифат мекунанд. Аз ин рӯ, меъёри дурусти вақт барои қор ҷудо кардашуда ба натиҷаи дастрас ноил шудан таъсир мерасонад, ки дар мисолҳои зерин дида мешавад: Мисоли забони тоҷикӣ “Шитобкорӣ аз сабуксарӣ бувад” дар муқоиса ба забони англисӣ “Nothing to be done has tily but killing off fleas”. [2; 67]. Намунаи дигар “Дар қори шитоб пушаймонӣ бисёр аст” ба

забони англисӣ “Nasty climbers have sudden falls”. Пас аз таҳлили тамоми зарбулмасалу мақолҳо чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки меҳнати бодикқат ва муназзам иҷрошуда барои мардуми Британия хеле муҳим аст. Инчунин, мувофиқи зарбулмасалу мақолҳои англисӣ, корманд аз рӯи кор баҳо дода мешавад ва танбалӣ ба камбизоатӣ ва гуруснагӣ оварда мерасонад. Танбалӣ ба нобудӣ мерасонад. Намунаи он ба забони англисӣ -Idleness is the key of beggary [2; 82]. Дар забони тоҷикӣ шумораи зиёди зарбулмасалу мақолҳо мавҷуданд, ки муносибати мусбӣ ё манфиро нисбат ба кор ифода мекунанд.

Дар навбати худ, мардуми тоҷик ба кори рост ва софдилона диққати бештар зоҳир менамояд. Ҳамин тариқ, дар асоси ҳамаи гуфтаҳои боло, хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст: Мисоли забони тоҷикии “Сабр кунӣ аз ғӯра ҳалво мепазад” ба забони англисӣ чунин тарҷумаи худро ёфтааст “Rome was not built in a day”. Сарват ва шукуфои дар забони тоҷикӣ бевосита бо меҳнати софдилона алоқаманд аст. Мисоли дигарро дар забонҳои муқоисашаванда дар мисоли “Меҳнат кунӣ ҳалол кун”, ки ба забони англисӣ ҳамчун “-If a job is worth doing it is worth doing well” тарҷума шудааст дида баромадем. [2; 67]. Ҳеч гоҳ кореро, ки оғоз намудаӣ дар нимароҳ мағзур ба забони англисӣ чунин тарҷума шудааст “Never do things by halves” [3; 217]. Муҳолифи танбалӣ кори душвор аст. Меҳнат чӯзӣ зарурии ҳаёти ҷомеа мебошад. Ҳеч миллате бидуни истехсоли хӯрокворӣ, либос, манзил, асбоб ва ғайра вучуд дошта наметавонад. Ба гуфтаҳои боло мақоли зерин мисол шуда метавонад. “Бе меҳнат роҳат нест”. Дар забони англисӣ тарҷумаи он дар чунин шакл вучуд дорад “No sweet without a wheat”. Муродифи маъноӣ боло зарбулмасалҳои зерини забонҳои тафриқавӣ “набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад” ба забони англисӣ чунин тарҷума шудааст, ки маъноӣ болоро ифода менамояд “He that would eat the fruit must climb the tree”.

Дар мисолҳои зерин зарурати сабӣ ва талош намудан барои меҳнат ва ба даст овардани натиҷаи назаррас оварда мешавад. Инчунин, тибқи ин зарбулмасалҳо, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки барои мардуми тоҷик натиҷаи баланд бо меҳнати софдилона вобаста мебошад. Инсон барои гирифтани кори самаранок бояд сабӣи зиёд кунад. Тавре ки русҳо мегӯянд; Без труда не вынешь и рыбку из пруда. Ин маъно пурра дар зарбулмасалҳои зерини забони англисӣ татбиқ карда мешавад: Аз уҳдаи коре ки намебарой онро нагир. Мисолҳои овардашуда маъноӣ муҳимияти заҳмат кашидан ва натиҷабардории онро ифода менамоянд. Ва ин маъно дар чунин зарбулмасалҳо ифода ёфтааст: Намунаи тоҷикии “ҳар кас арраро ба сӯи худ мекашад” чунин тарҷума шудааст “If you want a thing well done, do it yourself” [3; 641]. Дар зарбулмасалҳои дар боло овардашуда маъноӣ ифода мегардад, ки барои ноил шудан ба натиҷаи назаррас масъулиятро ба дӯши дигарон накарда, балки танҳо ба қувваи худ таъя намудан лозим. Дар забони тоҷикӣ низ нақши меҳнат дар раванди меҳнат баҳо дода мешавад. Ин категорияи зарбулмасалҳо имконнопазирии раванди меҳнат бидуни олооти меҳнатро ошкор мекунанд. Масалан: Мӯзадузи бе мӯза дар забони англисӣ чунин тарҷума шудааст: “What is the workman without his tools?” [2; 17] Дар асоси ин мисолҳо гуфтан мумкин аст, ки халқи тоҷик қобилияти кор фармудани олооти меҳнатро ситоиш мекунанд. Бояд гуфт, ки ҳолати олооти меҳнат нишондиҳандаи муносибати инсон ба меҳнат мебошад. Дар забони тоҷикӣ ин маъно дар чунин зарбулмасалҳо амалӣ мешавад, ба монанди: A bad workman always blames his tools [2; 67].

Дар асоси ин мисолҳо, мо возеҳ мебинем, ки мардуми тоҷик нисбати одамоне, ки на худро балки асбоби кории худро барои бесифат иҷро шудани кор айбдор мекунанд, муносибати манфӣ доранд. Хусусиятҳои шуури миллии дар санъати шифоии мардумӣ, ки дар муддати тӯлонӣ ташаккул ва рушд ёфтаанд, равшантар зоҳир мешаванд. Ва маҳз зарбулмасалу мақолҳо қабати маҳсуси фарҳанги халқро ифода мекунанд, ки асолату беҳамтоии урфу одатҳо, анъанаҳо, меъёрҳои рафтор ва менталитети як гурӯҳи этникиро инъикос мекунанд. Муайян кардани қолибҳои таърихӣ ва тамоюлҳои пешрафтаи ташаккули забон ва ҷабҳиҳои он бидуни омӯзиши мукамал ва тавсифи муназзами хусусиятҳои забонии жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла зарбулмасалу мақолҳо, ки дар онҳо меъёрҳои лексикӣ, грамматикӣ ва семантикӣ-услубӣ мавҷуданд, ғайриимкон аст. Дар

натичаи таҳлил мушоҳида шуд, ки дар забони тоҷикӣ кори беинсофона ва хунукназарона дар муқоиса бо забони англисӣ маҳкум карда мешавад: дар забони тоҷикӣ: «Ў кори ҳалол надорад» маъноӣ «ӯ аз ӯҳдаи иҷрои кори босифат намебарояд»-ро ифода менамояд. Инро ба тариқи зайл бояд фаҳмид: агар корманд мехост, ки софдилона ва самаранок кор кунад, метавонист корро хуб иҷро кунад.

АДАБИЁТ

1. Гумбольдт В. Фон. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985; Избранные труды по языкознанию. - Москва: Прогресс, 2001.
2. Дубровин М.И. Английские пословицы и поговорки в иллюстрациях. - Москва. - Просвещение-1993.330с
3. Калонтаров Я. Таджикские пословицы и поговорки по аналогии с русскими. – Душанбе. «Ирфон» -1965, № 125

УДК: 811.161

Мачидова Д.И.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф воҳидҳои фразеологӣ феълиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ намуда, дар зерин мафҳуми «воҳидҳои фразеологӣ феъли» аз як тараф бахши забоншиносӣ, ки омӯзиш оид ба таркибҳо ва аз тарафи дигар маҷмӯи ибораҳои устувори забони омӯхташавандаро дар назар дорад. Инчунин муаллиф қайд кард, ки воҳидҳои феълии фразеологӣ асосан аз калимаҳои қадими иборат буда, дар функцияҳои калимаҳои асосӣ танҳо фонди луғавӣ истифода мешаванд, ки устувори воҳидҳои феълии фразеологиро таъмин мекунанд. Устувори сохтор ва тағйирнопазирии калимаҳои бисёр воҳидҳои фразеологӣ ба ҳулосае меоварад, ки фонди фразеологӣ забон, ба монанди фонди луғатҳои асосӣ, тағйирнопазирии забонро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ феъли, фразеологизм, забоншиносӣ, хусусият, чумла, ибора, калима, тарзи мафъул, тарзи фоил.

Маджидова Д.И.

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье автор рассматривает глагольные фразеологические единицы в таджикском и английском языках, причем под понятием «фразеологические единицы глагола» с одной стороны выделяется раздел лингвистики, изучающий состав, а с другой - набор устойчивых фраз изучаемого языка. Автор также отметил, что современные фразеологизмы состоят в основном из старинных слов, а в функциях ключевых слов используется только лексический фонд, что обеспечивает устойчивость действующих фразеологизмов. Стабильность структуры и неизменность слов многих фразеологизмов позволяет сделать вывод, что фразеологический фонд языка, как и фонд базовых словарей, составляет неизменность языка.

Ключевые слова: глагольные фразеологические единицы, фразеологизм, языкознание, признак, предложение, фраза, слово, пассивный залог, активный залог.

Majidova D.I.

VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the given article, the author analyzes the verbal phraseological units of Tajik and English languages, and under the concept of "verbal phraseological units" on the one side is a branch of linguistics, which studies the composition and on the other side a set of stable phrases of the studied language. The author also noted that the current phraseological units consist mainly of ancient words, and in the functions of key words used only the lexical fund, which ensures the stability of the current phraseological units. The stability of the structure and invariability of the words of many phraseological units leads to the conclusion that the phraseological fund of the language, as well as the fund of basic dictionaries, constitutes the immutability of the language.

Keywords: verbal phraseological units, phraseology, linguistics, feature, sentence, phrase, word, passive voice, active voice.

Фразеология яке аз қисмҳои забоншиносӣ буда, ибораҳои рехта ва суфташудаи забониро, ки аз якҷанд калимаҳо иборат аст, меомӯзад. Дар зери мафҳуми фразеологизм таркибҳои устуворро, ки хусусияти маъноии комили мушаххаси семантикӣ дар истифодабарии анъанавӣ доранд ва яке аз бахшҳои забоншиносӣ мебошад, мефаҳмам, ки ташаккул ва инкишофи он давраи тӯлониро талаб кардааст. Дар зери мафҳуми «фразеология» аз як тараф бахши забоншиносие, ки омӯзиш оид ба таркибҳо ва аз тарафи дигар маҷмӯи ибораҳои устувори забони омӯхташавандаро дар назар дорад.

Фразеология ҳамчун илм оид ба таркибҳои устувор аллакай дар қарни XVIII ба вуҷуд омада буд. Пояҳои назарияи фразеология дар таҳқиқотҳои А.А.Потебня, И.И.Срезневский, А.А.Шахматов ва Ф.Ф.Фортунатов гузошта шуда буд. Барои ташаккули фразеология ғояҳои забоншиносии франсуз Ш.Балли (1865-1947) мусоидат карда буд. Дар забоншиносии Аврупои ғарбӣ ва Амрико роҷеъ ба масъалаи воҳидҳои фразеологӣ бахши алоҳидаи забоншиносӣ ҷудо карда нашудааст. Масъалаи омӯзиши таркибҳои устувор дар бахши махсуси забоншиносӣ – фразеология дар адабиётҳои таълимӣ-методиӣ солҳои 20-40-уми қарни XX пешниҳод гардида буд, ки дар қорҳои Е.Д.Поливанов, С.И.Абакумов, Л.А.Булаховский ба назар мерасид. Ҳамин тариқ фразеология ҳамчун фанни мустақил солҳои 40-уми қарни XX баъди қорҳои заминавии академик В.В.Виноградов, ки аввалин маротиба масоили омӯзиши ҳадаф, вазифаҳо ва муаммоҳои фразеологияро таҳия менамояд, ташаккул меёбад. Ба ақидаи Е.Д.Поливанов «фразеология» мавқеи усулувор ва мустақил (ба монанди фонетика, морфология ва ғ.)-ро дар адабиётҳои забоншиносии оянда гирифта метавонад, ки имрӯз воқеият гардидааст [7, с.64]

Фразеология қисмати забоншиносӣ буда, яке аз нишонаҳои омӯзиши фразеологизмҳои ин категорияҳои он, ки дар асоси нишонаҳои асосии фразеологизм муайян карда мешаванд, масъалаҳои моҳияти фразеологизмҳои ҳалли худро меёбанд, ҳамчунин қонуниятҳои функсияи фразеологизмҳои дар нутқ ва раванди ташкилбодии он дида баромада мешавад. Аммо дар шароити омӯзиши муаммои фразеологизм барои тавзеҳи он ақидаҳои мухталиф мавҷуд мебошад. Оид ба фаҳмиши «воҳидҳои фразеологӣ» якҷанд шарҳҳои мавҷуд мебошанд. Аз рӯи ақидаи А.В.Кунин воҳидҳои фразеологӣ –таркибҳои устувори лексемаҳо бо тағйирёбии қисман ва ё пурраи маъноҳо мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик масъалаҳои мухталифи назарияи фразеологизмҳои омӯхта мешаванд, асарҳои алоҳида ба хусусиятҳои хоси воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабии муосири тоҷик бахшида шудаанд. Аксар воҳидҳои феълии фразеологӣ иборати иловагии лексикӣ ва грамматикиро доро мебошанд, масалан: чилваи хандаро сар додан - «долго

смеяться» (букв. «отпустить узду смеха») ба андеша афтодан - «задуматься» (букв. «погрузиться в раздумье»). Ин воҳидҳои фразеологӣ танҳо дар шакли ғайримустақим мавҷуданд: *сар даровардан – входить (букв. «просунуть голову»), касеро таъриф кардан – расхвалить кого - либо (букв. «поднять кого-либо вверх»), забони ҳамдигарро ёфтан, забон як кардан - прийти к соглашению (букв. «говорить на одном языке»)* [1, с.124].

Бояд гуфт, ки робитаҳои синтаксисӣ чузъҳои воҳидҳои фразеологӣ то андозае гум шуданд ва дар баъзе ҳолатҳо ҳатто комилан аз байн рафтаанд. Аммо воҳидҳои фразеологӣ феълӣ аз тамоми намудҳои сохтори худ комилан фарқ мекунанд, ки дар онҳо пайвандҳои қаблӣ синтаксисӣ чузъҳои онҳо баъзан дар заминаи возеҳ зоҳир мешаванд. Чузъҳои як воҳиди фразеологӣ ибораро на танҳо дар тамос метавон ташкил кард (*дил бохтан - полюбить - буквально «проиграть сердце кому либо»): «Шумо хатои калон кардед, ки зани покдомани худро партофта ба вай дил бохтед» (Истеъдоди ҷавон, 44) (Вы, полюбив ее, и оставив свою честную жену, совершили большую ошибку), (Ба шаҳри таваллуд гардидааш омаду Дилбарро дида, дили худро ба ӯ бохт) (Истеъдоди ҷавон, 36).*

Воҳидҳои феълӣ фразеологӣ асосан аз калимаҳои қадимии тоҷикӣ иборатанд. Дар функсияҳои калимаҳои асосӣ танҳо фонди луғавӣ истифода мешаванд, ки устувории воҳидҳои феълӣ фразеологиро таъмин мекунанд. Устувории сохтор ва тағйирнопазирии калимаҳои бисёр воҳидҳои фразеологӣ ба ҳулосае меоварад, ки фонди фразеологӣ забон, ба монанди фонди луғатҳои асосӣ, тағйирнопазирии забонро ташкил медиҳад.

Аксар вақт чузъҳои воҳиди феълӣ фразеологӣ дар шакли комбинатсияи чуфтшуда ба амал меоянд. Калимаҳои дохили комбинатсияи чуфтшуда ба дараҷае бо ҳам зич пайванданд, ки чудо кардан ё иваз кардани онҳо номумкин аст. Маҷмӯи чуфтшуда дар аксар ҳолатҳо фразеологӣ мустақилро ташкил медиҳанд (*болу нар - сила, мощь; букв., «крылья и перья»; фикру хаёл - думы, мысли).*

Аммо, ворид кардани ибораҳои феълӣ (*аз болу нар маҳрум шудан - лишиться мощи; ба фикру хаёл фурӯ рафтан - задуматься*) таркиби чуфтшуда бори дуҷуми раванди фразеологизмро иҷро намуда, вазиғаи як чузъи мураккаби ибораро иҷро мекунад. Қисмҳои дохилаи чуфтшуда метавонанд аз ибораҳои синонимӣ (*дарду ҳасрат кардан - делиться горем, печу тоб хӯрдан - скручиваться*), антонимӣ (*сурху сафед шудан - поссориться, талху ширини ҳаётро чашидан - приобрести жизненный опыт; буквально, «попробовать сладость и горечь жизни»*) ва калимаҳои маъноҳои гуногун дошта (*дасту но хӯрдан - растеряться; обу лой кардан - сбывать*) иборат бошанд.

Баъзан дар таркибҳои чуфтшуда ҳамон калима тақрор мешавад (*қад-қад паридан - радоваться; ҷон-ҷон гуфтан - быть довольным*). Хусусияти ҳоси аксар воҳидҳои феълӣ фразеологӣ тавре, ки маълум аст, тасвири онҳо мебошад. Мазмуни тасвирии фразеологизм аксар вақт маъноӣ асосии онро ташкил медиҳад. Ин маъноӣ умумиро тақвият медиҳад ва ба тамоми ибораи ранги олии эҳсосӣ медиҳад [5,с.18].

Теъдоди зиёди воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар бисёр забонҳо ба азнавсозии маҷозӣ чузъи мувофиқ асос ёфтаанд, ки интиқоли ном дар асоси монандӣ (ё муқоиса) ба амал меояд. Забони англисӣ дар ин робита истисно нест.

dance on a volcano - играть с огнем (букв. «танцевать на вулкане») – бо отаи бозӣ кардан;

go off with one's tail between one's legs – струсить (букв., «убежать, поджав хвост») – думро хода кардан;

twiddle one's thumbs - бездельничать (букв. «вертеть большими пальцами») - ду даст дар киса нишастан.

Дар баъзе гардишҳо ин гуна, аломати возеҳи гиперболӣ мушоҳида мешавад:

eat out of smb's hand - быть послушным, покорным (букв. «ест из чьих - либо рук») – аз дасти касе дон хӯрдан;

take a mountain out of mole hill- (букв. «делать гору из кротовины) делать из

мухи слона – аз паиша фил сохтан

Аксари ибораҳои маҷозӣ хусусияти эвфемистӣ доранд. Махсусан онҳо дар байни воҳидҳои фразеологие, ки маъноӣ «мурдан» -ро доранд, мушоҳида карда мешаванд:

***go to the way of flesh (of all the earth)* – испытать удел всего земного – банди хокӣ будан;**

***go to one's account* – закончить с жизнью – ба қони қавони худ қабр (қасд) кардан;**

***go to one's long rest* – уйти на отдых – дили беғам задан.**

Бисёр воҳидҳои фразеологии феълӣ маҷозӣ ба ибораҳои истилоҳӣ бо маъноӣ асли бармегарданд:

***hit below the belt* - нанести предательский удар, не стесняться в выборе средств (бук. «нанести удар ниже пояса»)- зарбаи қонқоҳ задан, аз пушт ханҷар (қорд) задан;**

***lay an anchor to wind ward* - проявить предусмотрительность, быть осторожным, подготовиться (букв. «бросить якорь с подветренной стороны»)- обро дида мӯза кашидан.**

Таҳлили этимологӣ имкон медиҳад, ки пайдоиши ин ё он воҳиди фразеологӣ муайян карда шуда, алахусус, хусусияти маҷозии он муқаррар карда шавад. Масалан, ибори ***give somebody a cold shoulder*** ба китфи инсон ягон алоқаманди надорад. Ин ибори фразеологӣ дар бораи шонаи барраи хунук аст, ки ба меҳмони ноҳонда пешкаш карда шуд (***устроить холодный прием***) - ба меҳмон рӯйи хуш наодан [6, с.34].

Бисёр воҳидҳои фразеологии феълӣ, аз ҷумла иқтибосҳо, ибори дахлдори тағирёбанда надоранд, зеро онҳо на ба вазъияти воқеӣ, балки ба ҳаёлот асос ёфтаанд. Моҳияти маҷозии гардишҳои ин навъ бо муқоисаи ҷузъҳои воҳиди фразеологии феълӣ бо ҳамон калимаҳо берун аз воҳиди фразеологӣ муқаррар карда мешавад.

***Drink like a fish* – пьянствовать беспроблемно (букв. «пить как рыба») масту аласт гаштан.**

***Hitch one's wagon to a star* – быть амбициозным, погрузиться в мечты (букв. «прицепить свой фургон к звезде») – аз осмон ситора гирифтан.**

***Knock somebody into a cocked hat* – (букв., «засунуть кого-либо в шляпу, надетую набекрень») здорово исколотить кого-л.- касеро зада майдамайда кардан.**

Аз мисолҳои дар боло овардашуда дидан мумкин аст, ки дар баъзеи онҳо тасвир возеҳ, яъне комилан равшан аст, ҳол он ки дар баъзеи дигар, масалан, дар гардишҳо бо феълӣ ***knock***, тасвир тавассути бознигарии экспрессионӣ каме тира шудааст. Ҳолатҳои нишон дода мешаванд, ки фраземаи маҷозӣ дубора тафсир карда мешавад ва воҳиди фразеологӣ маъноӣ маҷозиро ҷамъ мекунад.

Намунаи тавсифӣ дар ин бобат ибори ***give way*** шуда метавонад, ки дар 16 луғат ба қайд гирифта шудааст. Дар ибтидои асри XV ин воҳиди фразеологӣ танҳо як маъно дошт - "ақибнишинӣ" ***отступать***. Дар забони муосир системаи маъноҳои ин воҳиди фразеологӣ хеле мураккаб аст, яъне: ср.: ***«не выдержать характера», «исчезнуть, рассеяться, поддаваться (чувствам), надломиться, разъехаться» "ба ҳислат тоб наовардан", "нопадид шудан, пароканда шудан, ба ҳиссиёт дода шудан, шикастан, пароканда шудан" ва ғ.*** Дар натиҷа аз ин инкишофи семантикаи гардиши фразеологӣ, маъноҳо аз маъноӣ асли дур мешаванд ва робитаи байни онҳоро комилан гум кардан мумкин аст.

Вобастагии ҷузъҳои воҳидҳои фразеологии феълӣ нисбат ба воҳидҳои фразеологии моддӣ, сифатӣ ё зарфӣ хеле мураккабтар аст. Баъзе воҳидҳои фразеологии феълӣ ба гурӯҳи форматсияҳои номинативӣ дохил мешаванд, баъзеи дигар ба гурӯҳи номинативӣ-коммуникативӣ дохил мешаванд. Дар се ҳолати зерин воҳидҳои фразеологии феълӣ ҳамчун номинативӣ тасниф карда мешавад:

1. Агар феълӣ воҳиди фразеологӣ дар тарзи мафъули феъл истифода нашавад:

play with loaded dike - вести нечестную игру – ҳуққабозӣ кардан,
stand one's ground - не сдавать позиции - аз ҷой начунбидан, дудафта часпидан.

Ҳамчун ҷузъи воҳидҳои фразеологӣ дар тарзи мафъули феъл, на танҳо феълҳои ғайрирасмӣ, балки бисёр вожаҳои гузаранда, ки дар воҳиди фразеологӣ гузарандагии худро гум мекунад, истифода намешаванд.

buy a pig in a poke (cp. love is not to be bought)

kick the bucket - (cp. the bud was kicked hard)

rob Peter to pay Paul (cp. he was robbed)

2. Агар феъли воҳиди фразеологӣ дар тарзи фоил истифода нашавад:

be gathered to one's fathers – отпавитъся к праотцам (умереть)- ҷон ба ҷаббор суноридан;

be reduced to a shadow – быть истощенным, от него одна тень осталась – нӯсту устухон шудан.

2. Агар воҳидҳои фразеологӣ дар тарзи мафъули феъли сохта шуда бошад, новобаста аз он ки амал ё ҳолатро ифода мекунад, наметавонанд ҷумла ташкил кунанд:

pay on the nail – платить не отходя от кассы- фавран ҳисобӣ кардан;

be paid on the nail -получить наличными – ба пули нақд фурӯхтан.

Воҳидҳои фразеологӣ феълие, ки ба гурӯҳи номинативӣ дохил мешаванд, дорои чор намуди вобастагии ҷузъӣ мебошанд:

1. Вобастагии бетағйир

chatter like a magpie – трещать как сорока- мисли сағ ҷакидан;

fish in troubled water - ловить рыбку в мутной воде- обро лой карда

моҳӣ гирифттан;

open the ball - начать действовать, проявлять инициативу – сарварӣ кардан, ташаббус нишон додан.

2. Вобастагии доимӣ-вариантӣ:

3. Вобастагии тағйирёбандаи доимӣ.

4. Вобастагии доимӣ-тағйирёбанда.

Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ба гурӯҳи ташаккулёбии коммуникативӣ-номинативӣ мансубанд, агар ҳангоми истифодаи феъл бо тарзи мафъул воҳиди фразеологӣ ба ҷумла табдил ёбад. Дар воҳидҳои фразеологӣ номинативии шифохӣ чор намуди вобастагии ҷузъӣ низ фарқ карда мешаванд:

- Вобастагии доимӣ-трансформатсионӣ:

break the ice — the ice is broken – яхро шикастан - ях об шудан

- Вобастагии тағйирёбии доимӣ-вариантӣ:

cross (pass) the Rubicon – the Rubicon is crossed (passed)

- Вобастагии тағйирёбии доимӣ-вариантӣ-тағйирёбанда:

shed (cast, throw) light on smth. - light is cast –пролить свет на что-либо – ба ҷизе рӯшанӣ андохтан.

Вобастагии тағйирёбандаи доимӣ низ имконпазир аст. Имконияти чунин дигаргунҳои гардишҳои фразеологӣ нишондиҳандаи муҳими ҷудои синтаксисии онҳо мебошад. Табиати дугонаи таркибҳои феълии номинативӣ-коммуникатсионӣ, ки хусусиятҳои воҳидҳо ва ҷумлаҳои фразеологиро дар бар мегиранд, хусусиятҳои татбиқи онҳоро дар контекст муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Азимова М.Н.Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков. РТСУ- Душанбе: 2006 – 242 с.
2. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. Л., Наука: 1970. – 264 с.

3. Жуков В.П., Жуков А.В. Морфологическая характеристика фразеологизмов русского языка. Л.: 1980. – 277 с.
4. Ибрагимова М. Модальные слова и модальные глаголы в таджикском и русском языках: АКД. – Душанбе:1971. -21 с.
5. Касимова М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ // (Мактаби Советӣ. -1967. -№2. - с. 18-22;
6. Мачидов Х. Баъзе роҳҳои ташаккули воҳидҳои фразеологӣ дар забони ҳозираи тоҷикӣ //Межвузов, науч. конф. по иранской филологии, (Тезисы докладов). – Душанбе: 1966. – 180 с.
7. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. - М.: 1956. – 208 с.

УДК:811.161

Мирзоджанова М.К.

СРАВНИТЕЛЬНО- СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕДЛОГОВ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ СЛОВ ТАДЖИКСКОГО И УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной работе рассмотрены различные отношения предлогов таджикского и узбекского языков между самостоятельными словами. Также обращается внимание на отличие предлогов с самостоятельными словами, значением которых, есть у предлогов самостоятельного лексического значения. Рассмотрены некоторые предлоги, которые имеют одинаковое значение как в таджикском, так и в узбекском языках.

Ключевые слова: предлоги, предлоги самостоятельных слов, грамматическая категория, таджикский язык, узбекский язык, отношение, значение, самостоятельное значение, лексическое значение.

Мирзочонова М.Қ.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ КАЛИМАҲОИ МУСТАҚИЛИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, УЗБЕКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола робитаҳои мухталифи пешвандҳои забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ байни вожаҳои мустақил баррасӣ карда шудаанд. Ҳамчунин ба фарқияти байни пешвандҳо бо калимаҳои мустақил, ки дорой маъноӣ мустақили лексикӣ мебошанд, таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад. Инчунин пешвандҳое, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ маъноӣ яхела доранд омӯзида шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: пешояндҳо, пешояндҳои калимаҳои мустақил, категорияи грамматикӣ, забони тоҷикӣ, забони узбекӣ, муносибат, маъно, маъноӣ мустақил, маъноӣ лексикӣ

Mirzojonova M.K.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PREPOSITIONS OF INDEPENDENT WORDS OF TAJIK AND UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, we consider the different relations of the prepositions of the Tajik, Uzbek, and English languages between independent words. Attention is also drawn to the difference

between prepositions with independent words, which, however, have prepositions of independent lexical meaning. Also considered some prepositions that have the same meaning in both Tajik and Uzbek languages.

Keywords: prepositions, prepositions of independent words, grammatical category, Tajik language, Uzbek language, relations, meaning, independent meaning, lexical meaning.

Предлоги, как и в других языках, так и в таджикском языке не только указывают на наличие различных отношений между самостоятельными словами, но и уточняют содержание и характер этих отношений, т.е. роль их не исчерпывается лишь формальной грамматической. Узбекские предлоги также возникли от отношений между самостоятельными словами. Также можно сказать что результате влияния других языков, таких как персидско - таджикский, арабский и других языков вошли предлоги персидско - таджикский, арабский, к примеру: *биноан, равишда, янглир*.

Предлоги самостоятельных слов узбекского языка, переходя на группу слов, которые приводят к изменению лексических и грамматических особенностей. Поскольку предлог является грамматической категорией появление предлога в узбекском языке оно, одним из элементов грамматики этого языка

Нам известно, что первичными у предлогов были значения места и движения. Предлоги, выражающие пространственные отношения предназначены для указания на сферу действий того или иного предмета, т.е. на какие-либо определенные пространственные пределы, где происходит действие [4, с. 11].

Именно эти предлоги представляются в языке наиболее ясными и четкими по своей семантике и грамматической функции.

Предлоги, как служебная часть речи, являются средствами выражения многих различных отношений. В таджикском языке связь и отношения между словами, словосочетаниями и членами предложениями выражаются преимущественно синтаксическими средствами. Сюда относятся использование несамостоятельных (неизменяемых) служебных единиц, особенно предлоги и союзы.

Поскольку имена существительные в таджикском языке не имеют грамматических форм для выражения различных отношений и связи между словами, связь между ними осуществляется в основном, синтаксическими средствами [1, с. 53]. К таким средствам относятся и предлоги. Известно, что в современном таджикском языке способ выражения грамматических при помощи падежной сменился новой системой предложных оборотов, предлоги приобрели большое значение.

Таким образом, предлоги выполняют функции выражающих основных отношений между членами предложения и компонентами словосочетаний. Имея определенное лексическое значение вторичные (отыменные) предлоги в таджикском языке раскрывают и уточняют характер этих отношений. Следовательно, предлоги выполняют не только связывающую формально-грамматическую роль, но и семантическую, в связи с тем, что они сохранили связь с именами, от которых они произошли.

Предлоги узбекского языка имеют категориальное значение и специфическую особенность в котором существует лексическое значение. Категориальное значение предлогов могут присоединяться к другому самостоятельному слову. Предлоги создают двойную синтаксическую связь. Эта особенность предлогов с единичным значением отличается от слов [5, с.12].

Предлог используется для создания двухсторонней синтаксической связи, в отличие от слова с самостоятельным значением. Синтаксическое отношение проявляется в создании отношения подчиненного к доминирующему.

Лексическое значение предлогов зависит от лексического значения самостоятельного слова, к которому они присоединяются. Лексическое значение предлогов является общим или частным. Также лексические значения предлогов очень разнообразны

и зависят от самостоятельного значения слова, к которому присоединяется предлоги. «Эти значения могут найти общий или частный характер» [3, с.14]

Общее значение узбекских предлогов является их синонимичность, у каждого предлога заметны типичные стилистические значения. Отличие предлогов от слов с самостоятельным значением состоит не в том, что у предлогов есть самостоятельное лексическое значение, а в том, что лексическое значение предлогов приобретает какую-то специфику и появляется только тогда, когда они присоединяются к словам с самостоятельным значением. Некоторые из этих предлогов имеют одинаковое значение как в таджикском, так и в узбекском языках. Например, в таджикском языке *максад* (цель), в узбекском языке *максад* (цель), в таджикском языке *сабаб* (причина), в узбекском языке *сабаб* (причина), в таджикском языке *бо максади* (с целью), в узбекском языке *максадида* (с целью) таджикском языке *бо сабаби* (с причиной), в узбекском языке *сабабли* (причиной) в морфологических формах они переходят в разряд вспомогательных, приобретают чисто вспомогательный грамматический характер, выражают смысл цели, причины: *Сабаб дар чи буд, ки ба назди мо наомад? Сабаб нимадаки у ёнимизга келмади? В чём причина что он не пришёл к нам? Максади мо рафтан аз ин чо буд. Бизнинг максадимиз бу ердан кетиши эди. Ба ин даргоҳ бо максади кумак омадам. Бу даргоҳга ёрдам масадида келдим. С целью помощи я пришёл к этому дому.*

Некоторые предлоги также присоединяются к самостоятельным значимым словам, обозначая значение причины, цели. С такой целью, смысл — цели-это лексическое значение того же предлога: *Аз хисоби зиёд хонданаши бисёр чизро медонад. У куп укигани учун куп биледи (сабаб). Он много знает, потому что много читает (причина). Бо шумо барои сухбат омадам (максад). Сиз билан сухбатлашиши учун келдим (максад). Я здесь, чтобы поговорить с тобой (цель).*

Предлог направления *томон* в узбекском языке используется как самостоятельный предлог и выполняет вспомогательную функцию: *Шу саволнинг бу томонига энг зур аъамият берамиз. - Мы придаем большое значение этому стороне вопроса. Сайёра кўчанинг чап томонидан кириб келди. - Сайёра вошла с левой стороны улицы. Шу ишти килиб ўни узлари томондан тарбия қилдилар. - Сделав это они воспитывали ее, со своей стороны.* Этот предлог в основном, используется с конца XIX века. *Томон* также употребляясь в самостоятельном значении в современных узбекских диалектах используется словом *йах*. [5, с.67]. Предлог *томон* с начала XX века использовался в качестве вспомогательной функции. с приобретением составных суффиксов

Взяв суффиксы *-га -да- дан* иногда в третьем лице единственного числа перед суффиксами соглашения принимает право собственности: *томон, томонга- томонига, томонда – томонида, томондан.* Хотя предлог *томонимиздан* в начале XX века входил в изафетную конструкцию, на самом деле представляет собой составное соединение, представляющее объект: *Бутун маъаллага ушбу хабар тарқалди, бизнинг томонимиздан ҳам албатта ёрдам берилди. - Это сообщение распространилось по всему махале, и мы, безусловно, помогли.* В последующие годы такая конструкция перестала использоваться. Таким образом, соединение предлогов в той же конструкции одновременно представляется объект.

Таджикский предлог *аз* употребляется для выражения местоположения локальность, пространства, времени и объекта; положение выхода, указывающее на источник действия, объясняет отрыв, отъезд. Предлог *аз* чтобы выразить взаимосвязь дистанции:

а) с глаголами движения указывает позицию действия - внутри предмета или с местоположения указывающийся сверху или вниз, и переводится на русский язык как предлог *из, с*. В английском языке оно имеет значение *from - out of*.

Ният доштам, ки аз ин шаҳр ба лое наравам [2, с.67]. - Я не собирался уезжать из этого города. - I was not going to leave from this city. Қори Исмавро аз хона бароварданд [2, с.254]. Кори –Исмата вывели из дома. - Khori - Ismat was taken out of the house. Аз кучо меой, ба

кучо меравӣ? - Откуда пришёл и куда идёшь? - *Where did you come from and where are you going?*

Иногда предлог аз употребляется чтобы указать переход чего-то или переходить чего – либо через и со стороны определённого места. В этом случае он приобретает особый оттенок, указывающий на степень и значение:

Модарат хам аз даръё гузашта рафт, — гуфт як аспавори дигар [2, с.307]. - Твоя мать тоже переправилась через реку, - сказал другой всадник. - Your mother crossed from the river too, said another rider. Вақт аз ними шаб гузашта буд.-Время было за полночь. - It was past from midnight.

Обычно предлоги как сложные слова, принимают наречия и некоторые грамматические элементы.

Английские предлоги *from* и *out of* являются простыми или первичными которые обычно происходят от элементов с пространственным или пространство – моторным значением, употреблявшихся, провидимому, недифференцированно в качестве наречий, предлогов и относительно самостоятельных глагольных приставок. Сложные предлоги, как правило, появились в результате потребности выразить двойные пространственные, точнее: пространственно-моторные отношения [1.24]. В отдельных случаях наблюдается явление плеоназма в виде соединения двух предлогов почти одного значения (*from, out off*). Свободные предлоги рекомендуется рассматривать в плане групп предлогов, предающих количество, одно отношение места, движения или времени «отправное движение», в которую входят *from, from inside, from within, out of*, и которой соответствуют русские *из, изнутри, от, с*.

Движение может быть отправным, начинающимся от чего-либо. При отправном движении мы имеем дело с внешней стороной предмета: Иван отошёл от дерева, вертолёт отделился от земли, птица вспорхнула с ветки, поезд отошёл от платформы, Пётр поднял мешок с земли, штукатурка отвалилась от стены, с болот поднялись испарения и пр. *Wilfrid moved from the wall. G. The boat went ashore from the «Hispaniola». M. The train carried Gideon Jackson north from the veranda came forward. F.A steam rose from the horse. OW. The light skiff deviated from its course. C. A hot wind blew from the desert. A.*

Предлоги - это, по сути, независимые слова, которые своим лексическим значением разъясняют и дополняют синтаксические отношения между частями предложения. Предлоги эффективны тогда, когда изучены в сравнительном или историко- сравнительном аспекте и могут дать результат.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксененко Б.Н. Предлоги английского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1956. — 319 с.
2. Айни С. Ёдоштӣ/ С. Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Джамшедов П. Таджикско-английские соответствия (разряды глаголов). - Душанбе, 1974. - 88с.
4. Нагзибекова М.Б. Способы передачи русских глагольно-именных конструкций с объектным значением в таджикском языке. – Душанбе: Сино,1999. – 115 с.
5. Рустамов Т. Соф кумакчилар –Т.: Фан,1991. -124с.

Пулатова З.Ч.

НАҚШИ МАЪНОИ КАЛИМАҶО ДАР ТАРЧУМА АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола муаллиф нақши маънои калимаҷоро хангоми тарчума намудан аз забони англисӣ ба забони тоҷикиро баррасӣ намудааст. Интихоби дурусти калима барои пурра расонидани маънои калима дар тарчума яке аз вазифаҳои асосӣ ва мушкилтарини тарчума мебошад. Мушкилии ин вазифа ба калимаи мураккаби табиӣ, гуногунҷабҳа ва ғании маъноӣ вобаста аст. Яке аз мушкилоти асосии луғавии тарчума интихоби калима мебошад. Калимаҷо ҳастанд, ки маънои онҳо дар ҳарду забон тақрибан комилан мувофиқат мекунад. Луғати ҳар як забон дар як ҷараёни доимист.

Тарчумон бояд ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки бисёр калимаҷо бо як давраи муайян алоқаманданд. Ҳар як забон воситаҷо, хусусиятҷо ва хосиятҷо ба худаш тааллуқдоштаи худро дорад, ба дараҷае, ки барои дуруст расонидани тасвир ё ибораи дигар, дар тарчума он бояд комилан тағир ёбад.

Калимаҷои калидӣ: воҳиди луғавӣ, маънои субъектӣ-мантиқӣ, маънои калима, маънои эҳсосӣ, маънои асосӣ, маънои озод, мушкилоти луғавӣ, баҳои субъективӣ, маънои услубӣ.

Пулатова З.Д.

РОЛЬ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье автор обсуждает роль значения слов при переводе с английского на таджикский. Правильный выбор слова для полной передачи значения слова в переводимом тексте является одной из основных и наиболее сложных задач перевода. Трудность этой задачи обуславливается сложной природой слова, его многогранностью и семантическим богатством. Одной из основных лексических проблем перевода является выбор слова. Есть слова, значения которых в обоих языках почти полностью совпадают. Как известно, словарный состав каждого языка находится в постоянном движении.

Переводчик должен всегда помнить, что многие слова связаны с определенной эпохой. Каждый язык имеет свои, одному ему принадлежащие средства, особенности и свойства до такой степени, что для того, чтобы передать верно, иной образ или фразу, в переводе их должно совершенно изменить.

Ключевые слова: лексическая единица, предметно-логическое, значение слова, эмоциональное значение, основное значение, свободное значение, лексические проблемы, субъективная оценка, стилистическое значение.

Pulatova Z.J.

THE ROLE OF THE MEANING OF WORDS IN TRANSLATION FROM ENGLISH TO TAJIK LANGUAGE

In this article, the author discusses the role of word meanings in translation from English into Tajik. The correct choice of a word to fully convey the meaning of a word in the translated text is one of the main and most difficult tasks of translation. The difficulty of this task is due to the complex nature of the word, its versatility and semantic richness. One of the main lexical

problems of translation is the choice of words. There are words whose meanings in both languages almost completely coincide. The vocabulary of each language is in constant motion.

The translator should always remember that many words are associated with a certain era. Each language has its own means, features and properties that belong to it alone, to such an extent that in order to correctly convey a different image or phrase, they must be completely changed in translation.

Key words: lexical unit, subject-logical, word meaning, emotional meaning, main meaning, free meaning, lexical problems, subjective assessment, stylistic meaning.

Интихоби дурусти калима барои пурра намудани маънои калима дар матни тарҷума яке аз вазифаҳои асосӣ ва мушкилтарини тарҷума мебошад. Мушкилии ин вазифа ба калимаи мураккаби табиӣ, гуногунҷабҳа ва ғании маъноӣ вобаста аст. Калима ҳамчун воҳиди луғавӣ дар забонҳои англисӣ ва русӣ на ҳамеша мувофиқат мекунад. Аксар вақт як калима ба забони тоҷикӣ дар забони англисӣ ба калимаи мураккаб ё ибораи том мувофиқат мекунад, масалан, карусель – merry-go-round- димоғчоқӣ, бездельник - ne'er-do-well- бум ва баръакс: to stare – пристально смотреть- нигоҳ кардан - аз наздик нигоҳ кардан [1. с.45]. Тавре ки маълум аст, калима мафҳуми ашё ё падидаи воқеиятро бо маҷмӯи шаклҳо ва маъноҳои он ифода мекунад. Дар зери фаҳмиши калима маънои субъективӣ-мантиқии калима, маънои номӣ ва маънои эмотсионалӣ мебошад. Маънои предметӣ-мантиқии калима, ки онро моддӣ, асосӣ ё мустақим низ меноманд, ифодаи калимаи мафҳуми умумии ашё ё падида тавассути яке аз аломатҳост. Маънии номии ин калима объекти ягона - шахс ё мафҳуми чуғрофиро номбар мекунад. Маънои эҳсосии калима эҳсосот ва ҳиссиётро, ки аз ашё, далелҳо ва падидаҳои воқеияти таъинкардаи ин калима ба вучуд омадааст, ифода мекунад. Маънои предметӣ-мантиқӣ метавонад асосӣ ва ҳосилавӣ бошад. Маъноҳои ҳосилшуда дар раванди рушди таърихӣ калима ташаккул меёбанд. Дар баъзе ҳолатҳо, тасодуфи маънои асосии як калима дар забонҳои англисӣ ва русӣ ва номувофиқатии ҳосилҳо ба назар мерасад. Масалан, маънои асосии калимаҳои table ва стол, миз як аст. Аммо дар забони русӣ калимаи "стол, миз" маънои "хӯрок", "панели пурра" низ дорад, дар ҳоле ки дар англисӣ ин маъно аз калимаи board (room and board), тахта (утоқ ва тахта) [б. с.123]. таҳия шудааст. Аз тарафи дигар, маънои дигари калимаи table – «таблица» - "ҷадвал" дар забони русӣ вучуд надорад.

Маънои предметӣ-мантиқӣ метавонад озод ва пайваст бошад. Маънои озоди калима новобаста аз омезиши он бо калимаҳои дигар дар калима вучуд дорад. Маънои алоқаманд танҳо дар ибораҳои муайян пайдо мешавад. Масалан, pins and needles- иголки и булавки – сӯзанҳо – сӯзанакҳо - маънои озоди калимаҳо, маънои алоқамандии ин калимаҳо - сӯзанҳо ва сӯзанакҳо.

Маънои калимаро бо истифодаи он набояд омехт. Аксар вақт, ҳатто як калимаи яквақтаи англисӣ, бинобар васеъ будани маънои он, метавонад мутобиқати васеъ дошта бошад ва истифодаи он бо истифодаи калимаи русӣ рост намеояд, ки дар натиҷа он бо калимаҳои гуногун ба русӣ тарҷума мешавад. Масалан, **a young man** – молодой человек, марди ҷавон, **a young child** – маленький ребенок, кӯдаки хурдсол, **young in crime** – неопытный преступник, ҷинояткори бетаҷриба, **the night was young** – было начало ночи, ночь еще только наступила, аввали шаб буд, ибтидои шаб буд, шаб навакак даромада буд.

Калимаи **stale** - кӯҳна дар Луғати мухтасари Оксфорд ҳамчун **not fresh, musty, or otherwise the worse for age** - тозаву носазо, мустаҳкам ё ба тариқи дигар барои синну сол бадтар таъриф шудааст; масалан, **stale beer, stale news, stale water, stale joke, stale air** - шароби кӯҳна, ахбори кӯҳна, оби кӯҳна, шӯҳии кӯҳна, ҳавои вазнин. Аммо, дар тарҷумаи русӣ, калимаи кӯҳна дар ҳар як ҳолат бояд ба сабаби сифатҳои дар забони русӣ мавҷуд набудани сифат бо чунин маънои васеъ ва чунин мувофиқати васеъ ҳамчун сифатҳои махсус дода мешавад: нони кӯҳна, шароби кӯҳна, хабарҳои кӯҳна, оби кӯҳна, шӯҳии ҳаққонӣ, ҳавои вазнин [5. с. 68]. Ҷолиби диққат аст, ки дар Луғати мухтасари Оксфорд

маънои калимаи stale - кӯҳна аз якдигар бо вергул чудо карда шудааст, дар ҳоле ки дар луғати англисӣ-русии В.К. Мюллер - вергул, ки тафовути онҳоро таъкид мекунад.

Пас, тавре ки аллақай қайд кардем, яке аз мушкилоти асосии луғавии тарҷума интихоби калима мебошад. Вазифаи тарҷумон аз ёфтани калимаи мувофиқ иборат аст, ки ба калимаи англисӣ мувофиқ бошад, яъне. ҳамон маъно, ҳамон ранги услубиро дошта бошад ва дар хонанда бедор кунад. Калимаҳои ҳастанд, ки маънои онҳо дар ҳарду забон тақрибан комилан мувофиқат мекунад. Калимаҳои англисии **book, mountain, river, cold, young, to sleep, to speak** – ба калимаҳои русӣ - **книга, гора, река, холодный, молодой, спать, говорить** ва калимаҳои тоҷикӣ - китоб, кӯҳ, дарё, хунук, ҷавон, хобидан, гап задан комилан мувофиқанд. Аммо, аксари калимаҳо аз ҷиҳати маъно дуранд. Масалан, мафҳуми маънои феъли англисии **to go** – рафтани, нисбат ба феъли русӣ ва тоҷикӣ «**ходить**», «**рафтан**» хеле васеътар аст. Дар баъзе ҳолатҳо, он ба калимаи русии «рафтан», «**ездить**» мувофиқат мекунад (**He goes to Leningrad** – **Он едет в Ленинград** - Вай ба Ленинград меравад) [4. с. 89]. Калимаи англисии stream маънои васеъ дорад ва ба забони русӣ ба калимаҳо мувофиқат мекунад: stream - **поток, наҳр**, river - **река, ручей, дарё, чӯй**.

Дар чунин ҳолатҳо, тарҷумон бояд маънои калимаи англисиро муайян кунад ва ба забони русӣ ва тоҷикӣ калимаеро интихоб кунад, ки ба маънои англисӣ бештар мувофиқат кунад. Баъзан барои тарҷумаи пурраи маънои англисӣ тарҷумон маҷбур аст як калимаи иловагии русӣ ва ё тоҷикиро ворид кунад; масалан, калимаи **brinkmanship** дар забони русӣ ва тоҷикӣ ба таркиби калимаҳои «**балансирование на грани войны**», «**мувозинат дар остонаи ҷанг**» мувофиқат мекунад. Дар ҷустуҷӯи калимаи дуруст, тарҷумон одатан ба муродифҳои забонҳои русӣ ва тоҷикӣ муроҷиат мекунад. Мавҷудияти синонимҳо ба тарҷумон имкон медиҳад, ки дар тарҷума ба дараҷаи кофӣ бирасад. E.g. She was very **brave** about it.

Калимаи **brave** - часур дар луғати В.К. Мюллер ҳамчун: **храбрый, смелый; превосходный, прекрасный**, часуруна, часур; аъло, зебо тарҷума шудааст. Ду маънои аввали ин калима ба таври равшан дар ин ҳолат мувофиқ нестанд. Худи тарҷумон бояд синонимҳоро бо муродифҳои имконпазир - **отважный, мужественный**, далер, часуруна, далерона васеъ кунад. Синоними охири маънои «часуруна» дар ин маврид содиқона баён мекунад: «Вай хеле часуруна ба он тоб овард», «Она очень мужественно перенесла это».

Бисёре аз калимаҳо, илова бар мавзӯи мантиқӣ, инчунин маънои эмотсионалӣ доранд. Баъзе калимаҳо аз рӯи семантикаи худ гӯё ҳамеша маънои эҳсосӣ доранд. Биёед чунин калимаҳои англисиро гирем, ба монанди **mother, to love, radiant** - **родина, веселый, ласковый** - модар, дӯст доштан, дурахшон. Маънои эмотсионалии калима на танҳо ғоя дар бораи ашё, сифат ё амал, балки ҳиссиёт, эҳсосот, муносибати муайяно ба ашё ё падидаи додашуда низ ба вучуд меорад. Калимаҳои чун **родина, радость, веселый, война, скорбеть, Ватан, шодмонӣ, шодмонӣ, ҷанг, ғаму андӯх** одатан дар ҳама одамон як эҳсосотро ба вучуд меоранд [3. с. 168]. Маънои эмотсионалӣ на ҳамеша бо маънои субъективӣ-мантиқӣ ҳамроҳӣ мекунад. Баъзан он танҳо дар заминаи мушаххас пайдо мешавад. Масалан, дар ҷумлаи **China is a large country** - Чин як кишвари калон аст, калимаи **country** - кишвар танҳо маънои модӣ ва мантиқӣ дорад: Чин як кишвари бузург аст. Ва дар ҷумлаи **We are ready to die for our country** - Мо омодаем, ки барои ватанамон бимирем, дар вожаи кишвар маънои ҳассос низ ҳаст. Дар ин замина, он ба маънои возеҳ маънои «ватан» -ро дорад (Мы готовы умереть за свою родину - Мо омодаем, ки барои Ватан чон диҳем). Ҳамин тариқ, ба туфайли маънои эҳсосии бадастомада, як калимаро бо калимаҳои гуногун тарҷума кардан мумкин аст.

Дар ду мисоли зерин калимаи **melon** - харбуза, ки дар заминаҳои мухталиф истифода шудааст, иттиҳодияҳои гуногунро ба вучуд меорад:

1. A melon makes a good breakfast
2. A melon makes a good missile

Дар ҳолати аввал, калимаи **melon** - харбуза бо фикри меваи боллазату ширин ва болазат алоқаманд аст. Дар ҳолати дуюм, дар бораи сахтӣ ва шакли мудаавари он тасаввуроте вучуд дорад. Дар ҳарду ҳолат, калимаи **melon** бо калимаи "харбуза" тарҷума мешавад, контекст маъноӣ худ калимаро тағйир намедиҳад, балки танҳо паҳлӯҳои гуногуни як ашӯро нишон медиҳад. Контекст инчунин нишон медиҳад, ки оё ин калима ба маъноӣ озод ё алоқаманд истифода шудааст.

Масалан: He went a **pace** or two forward. – Он сделал шага два вперед.

He kept **pace** with the times. – Он не отставал от века.

Вай як ё ду қадам пеш рафт. Ё ду қадам ба пеш гузошт.

Ё ҳамқадами замон буд. - Ё аз аср қафо намонд.

Дар ҳолати аввал, **pace - қадам** ба маъноӣ озод истифода мешавад ва бо калимаи мувофиқи русии "**шаг**" тарҷума мешавад. Дар ҳолати дуввум, to keep pace (with) тарҷума мешавад «не отставал от века, шел в ногу с веком» «ҳамқадам будан (бо)» чузби воҳиди фразеологист ва тарҷумаи «аз аср қафо намондан, бо аср ҳамқадам будан»-ро дорад.

Тарҷумон бояд ҳамеша ба мундариҷа муроҷиат кунад, то маъноӣ калимаро ифшо кунад ва онро дар тарҷума ба қадри кофӣ расонад. Мавҷудияти синонимҳо дар забон дар назди тарҷумон вазифаҳои махсусро мегузорад. Синонимҳо бо тобишҳои маъноӣ, дараҷаи шиддатнокии ифодаи мафҳум, ранги эмотсионалӣ, мансубият ба қабатҳои гуногуни луғат фарқ мекунад, яъне. ранги услубӣ ва мувофиқати он бо калимаҳои дигар. Бо назардошти хусусиятҳои рушди таърихӣ худ, забони англисӣ аз муродифҳо бениҳоят бой аст. Синонимҳо барои таҳкими изҳорот, равшан кардани мафҳум, такрор нашудан ва ғайраҳо истифода мешаванд [2. с. 168]. Синонимҳо чунон васеъ истифода мешаванд, ки дар забони англисӣ таркиби анъанавии чуфти муродиф ба вучуд омадааст. Чунин таркибҳои чуфт дар ҳама услубҳои нутқ мавҷуданд.

e.g. The man was unusual, not eccentric, but unusual.

Сифати **unusual** маъноӣ «необычный», «странный», "ғайриоддӣ", "ачиб" -ро дорад. Дар ин замина, он бояд бо калимаи «необычный», "ғайриоддӣ" интиқол дода шавад, аммо бо сабабҳои эвфония, мо бояд ба синоними тавсифӣ ба монанди «не такой, как все», "ба монанди дигарон не", "ба ҳама монанд нест" муроҷиат намоем.

Масалан: Этот человек был не такой, как все, в нем не было ничего эксцентричного, но именно – не такой как все. - Ин мард ба ҳама монанд набуд, дар ӯ ҳеч чизи ғайримуқаррарӣ набуд, аммо дақиқ - ба дигарон монанд набуд.

Фонди луғавии ҳар як забон табиатан гуногун ва гуногунчанба аст. Ба он калимаҳои маъмулан истифодашаванда, ки асоси онро ташкил медиҳанд, калимаҳои китобӣ ва шоирона, калимаҳо ва вулгаризмҳои гуфтугӯӣ, касбият ва истилоҳоти илмӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Тавре ки медонем, луғати ҳар як забон дар ҳаракати доимӣ мебошад. Калимаҳо синну соли худро доранд: бисёр калимаҳо кӯҳна мешаванд, архаизмҳо мешаванд ё тағйирёбии маъноӣ ва истифода дар онҳо рух медиҳанд. Тарҷумон бояд ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки бисёр калимаҳо бо як давраи муайян алоқаманданд. Масалан, калимаи «трикотаж» дар тарҷумаи ҷумлаи зерин аз романи Свифт "Саёҳати Гулливер" бошадид садо медиҳад:

e.g. I married Mrs. Mary Burton, second daughter to Mr. Edmund Burton, hosier. – Я женился на ... дочери торговца трикотажем.

Масалан: Ман бо хонум Мэри Бертон издивоҷ кардам, духтари дуҷуми чаноби Эдмунд Бертон. - "Ман оиладор шудам ба ... духтари як савдогари черсӣ.

Ҳангоми баррасии масъалаи тарҷумаи калимаҳои мансуб ба қабатҳои гуногуни луғат, бояд калимаҳои лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва жаргонро зикр кард. Ҳангоми тарҷумаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ, набояд аз лаҳҷаҳои он забон, ки тарҷума мешавад, истифода шавад, зеро ин иттиҳодияҳои комилан нодуруст ва маззаи миллии бегонаро ба вучуд меорад. Тарҷумаи жаргон ва касбият чунин мушкилотро ба мисли тарҷумаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ пеш намеорад, зеро маззаи миллии дар онҳо он қадар эҳсос намешавад ва барои тарҷумон муодили

мувофикро ёфтаан осонтар аст. Тарҷумон бояд ба маънои эҳсосоти калима бодикқат бошад ва дар хотир дошта бошад, ки он метавонад ассотиатсияҳои мусбӣ ва манфиро ба вучуд орад - ин барои тарҷума хеле муҳим аст. Тарҷумон бояд сабӣ кунад, ки асолати асло бидуни вайрон кардани меъёрҳои забони русӣ ҳифз кунад. Ҳамзамон, ӯ набояд фаромӯш кунад, ки он чизе, ки барои як забон ошно аст, метавонад дар тарҷума комилан ғайриоддӣ ба назар расад ва ба он таъсир ва зоҳирпарастии ба нусхаи асли бегона оварад.

В.Г. Белинский дар бораи иваз кардани образе, ки ба тарҷума ба маънои васеътари калима татбиқ мешавад, чунин гуфта буд: “Ҳар як забон воситаҳо, хусусиятҳо ва ҳосиятҳои ба ҳадаш тааллуқдоштаи худро дорад, ба дараҷае, ки барои дуруст расонидани тасвир ё ибораи дигар, дар тарҷума он бояд комилан тағир ёбад. Тасвири мувофик, инчунин ибораи мувофик на ҳамеша аз калимаҳои иборат аст, ки аз масъулият намоёнанд, зарур аст, ки ҳаёти ботинии ифодаи тарҷума ба ҳаёти асли мувофиқат кунад”.

АДАБИЁТ

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии - Л., 1963.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - М.: 1959.
3. Арсеньева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц: на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках. - М., 1989. - 297 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М., 1977. - 425 с.
5. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. - М.: Просвещение 1978. - 160 с.
6. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). - М.: Издательство «Высшая школа», 1970. - 344 с.

УДК 811

Ҳакимова М.М.

МАСЪЛАҲОИ ТАРҶУМАИ ЭВФЕМИЗМҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИҚӢ

Дар мақолаи мазкур мушкилоти тарҷумаи эвфемизмҳо муайян карда шуданд. Мураккабӣ метавонад дар марҳилаи мушаххас намудани эвфемизм ба вучуд ояд, ки дар маҷмӯъ, бо эвфемизмҳои ба хубӣ асосёфта, ки ҳамчун воҳиди нарм пазируфта намешаванд, рух диҳад. Раванди муайян кардани маънои эвфемизмҳо, ки дар асоси ташбеҳ ташаккул ёфтаанд ё бо далелҳои экстралингвистӣ алоқаманданд, душвор буда метавонад. Дар марҳилаи ҳамоҳангсозӣ инчунин мушкилоте мавҷуданд, ки бо мавҷуд набудани воҳиди мувофиқи эвфемистӣ дар забони тарҷума, фарқияти истифодаи эвфемизми услуби ду забон алоқаманд аст.

Калимаҳои калидӣ: Эвфемизмҳо, мушкилот, забоншиносӣ, таснифи усулҳои эвфемим, муқоиса, таҳқиқот, тарҷумаи эвфемизмҳо, истилоҳ

Ҳакимова М.М.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА ЭВФЕМИЗМОВ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В этой статье выявляются проблемы с переводом эвфемизмов. Сложность может возникнуть на стадии специфического эвфемизма, который обычно возникает с хорошо

обоснованными эвфемизмами, которые не принимаются в качестве мягкой единицы. Процесс определения значения эвфемизмов, основанных на метафорах или связанных с экстралингвистическими аргументами, может быть трудным. Также есть проблемы на этапе согласования, что связано с отсутствием надлежащей эвфемистической единицы в целевом языке, различием в использовании эвфемизмов в стиле двух языков.

Ключевые слова: Эвфемизмы, проблемы, лингвистика, классификация эвфемистических методов, сравнение, исследование, перевод эвфемизмов, терминология.

Hakimova M.M.

TRANSLATION PROBLEMS OF THE EUPHEMISMS OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article identifies problems with the translation of euphemisms. Complexity can arise at the stage of a specific euphemism, which usually occurs with well-founded euphemisms that are not accepted as a soft unit. Determining the meaning of euphemisms based on metaphors or related to extralinguistic arguments can be difficult. There are also problems at the stage of agreement, which is associated with the lack of a proper euphemistic unit in the target language, the difference in the use of euphemisms in the style of the two languages.

Keywords: Euphemisms, problems, linguistics, classification of euphemistic methods, comparison, research, translation of euphemisms, terminology

Масъалаи эвфемизмҳо дар асри ХХ дар Аврупо ва Амрико ба таври васеъ инкишоф ёфтааст, дар ҳоле ки дар мамлакати мо мавзӯи эвфемизмҳо муддати тӯлонӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифта буд. Дар омӯзиши эвфемизмҳои тоҷикӣ ин мушкилот танҳо дар даҳсолаи охири асри ХХ ба миён гузошта шудааст. Дар айни замон, дар забоншиносии тоҷик масъалаи эвфемия ғаёлона омӯхта мешавад. Бо вучуди ин, дар муайян кардани ин падида то ҳол ягон меъёри қабулшуда, дарки сарҳади эвфемия, таснифи усулҳои эвфемим вучуд надорад. Бояд гуфт, ки дар Бритониё ва Иёлоти Муттаҳида ва Руссия анъанаи деринаи нашри луғатҳои эвфемизмҳо вучуд дорад, луғатҳои эвфемизмҳои забони англисӣ мунтазам нашр карда мешаванд, аммо дар Тоҷикистон, мутаассифона, чунин анъана ҳоло вучуд надорад. Дар мавриди муқоисаи эвфемизмҳои забонҳои гуногун бошад, ин гуна таҳқиқот дар забоншиносии тоҷик акнун оғоз ёфта истодаанд.

Мусаллам аст, ки эвфемия падидаест, ки дар тӯли таърихи инсоният вучуд дошт ва барои забони инсон дар маҷмӯъ хос аст. Дар даҳсолаҳои охир тавачҷӯҳи муҳаққиқон ба масъалаи эвфемизм зиёд шудааст. Он объекти тадқиқоти сершумори олимони ватанию хориҷӣ гардидааст. Аммо, сарфи назар аз шумораи зиёди асарҳои ба эвфемия бахшидашуда, бисёр масъалаҳои марбута ҳалли худро наёфтанд. Аз ҷумла, масъалаи мушкилот дар тарҷумаи эвфемизмҳо. Эвфемизм ҳамчун як падидаи забоншиносӣ тавачҷӯҳи хоса дорад, зеро дар даҳсолаҳои охир раванди ташаккули эвфемизмҳо бо шиддатнокии зиёд идома ёфта, онҳо дар соҳаҳои гуногуни ғаёлолияти нутқ васеъ истифода мешаванд.

Бисёр асарҳои ҳастанд, ки ба эвфемизмҳо мустақиман ё ба тариқи муайяне ба ин масъала дахл доранд. Омӯзиши эвфемия бо ташаббуси чунин олимони барҷаста, аз қабили Г.Паул, С.Видлак, И. Р. Галперин, Б.А. Ларин, А.М. Кацев, К.Силвер, Р.В. Холдер, Л.П. Крысин муҳаққиқони ватанӣ А.А. Акбаров, Тоҳирова М.М. ва дигарон ба амал омадааст. Қисми зиёди таҳқиқот дар ин самт ба ҷанбаи диахронии омӯзиши эвфемия, аз сабабҳои табу ва эвфемизм бахшида шудааст. Синонимия яке аз воситаҳои забонии эвфемизатсия шуда, натиҷаи номгузории эвфемистӣ гардидааст. Сарфи назар аз шумораи хеле зиёди асарҳои, ки ба падидаи эвфемия даҳолат мекунанд, дар адабиёти илмӣ фаҳмиши умумӣ оид ба ин падида вучуд надорад. Аввалин ёдоварӣ аз истилоҳи “эвфемизм” (аз калимаи юнонии euphemismos: eu – “хуб” ва phemi – “мегӯям”) аз ҷониби таърихшиноси англис Томас

Блоунт дар “Глосография” соли 1656 сарчашма мегирад. Инак, дар луғати энциклопедии лингвистии таҳрирӣ О.С. Ахманова чунин таъриф медиҳад: эвфемизмҳо калимаҳо ё ибораҳои мебошанд, ки ба ҷои калимаҳо ва ибораҳои синонимӣ, ки барои гӯянда беадабона ва дағалона ба назар мерасанд истифода мешаванд, [2, с.521].

Истилоҳи эвфемизм таҷрибаи оммавии иваз кардани номҳои мамнӯро бо калимаҳо ва ибораҳои, ки нарм, безарар ё ҳадди аққал камтар таҳқиромез ба назар мерасанд, пешбинӣ мекунад. Эвфемизмро барои пинҳон кардани мафҳумҳои, ки шахсро нороҳат менамояд истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, эвфемия бо мақсади нарм кардан, парда пӯшонидан истифода шуда, имкон медиҳад, ки ҳар як гӯянда барои таҳмин кардани он чизе, ки дар хатар аст, кор фармояд [1, с.61].

Маънои лингвистии эвфемизмҳо дар он аст, ки онҳо қобилияти пинҳон кардан, пардапӯш карданро доранд, ки дар шуури ҷамъият дидаву доништа баҳои манфӣ доранд. Дар ҳама асарҳои назариявӣ оид ба таърихи пайдоиши эвфемистӣ таъкид шудааст, ки вазифаи асосии эвфемизм бо фарҳанги ҳар як халқи мушаххас алоқамандии зич дорад, мамнӯбият дар ҷомеаи муайян истифода бурдани баъзе калимаҳо, аз сабаби ба омилҳои гуногун - динӣ, таърихӣ, ахлоқӣ ва ғайра ба вучуд меоянд.

Эвфемизмҳо, бешубҳа, барои пинҳон кардани ҳақиқат дар бораи паҳлӯҳои манфии денотат истифода мешаванд, ки ин баъзан, албатта, боиси баҳои ноқофӣ дар бораи охириин ва ҳатто маълумоти нодурусти шахс ё ҳатто тамоми ҷомеа мегардад. Аммо айни замон, мавҷудияти эвфемизмҳо дар амалияи лингвистии ҷомеа аз сатҳи арзишҳо, тарбия ва фарҳанги он шаҳодат медиҳад.

Яке аз вазифаҳои асосии тарҷумон ба қадри имкон ба пуррагӣ расонидани мундариҷаи асли мебошад ва одатан, умумияти воқеии мундариҷаи асл ва тарҷума хеле назаррас аст. Барои тарҷумон донишҷӯи хусусиятҳои истифодаи эвфемизмҳо дар забон алаҳусус ҳангоми тарҷумаи маводи бадеӣ хеле муҳим аст, то нақши зерматнро дуруст арзёбӣ кунад.

Мо набояд фаромӯш кунем, ки тарҷума на танҳо аз забон ба забон, балки аз фарҳанг ба фарҳанг низ анҷом дода мешавад, гарчанде ки эвфемизмҳо дар забони тоҷикӣ мисли забони англисӣ ғайриҷолиб истифода намешаванд. Яке аз мушкилот шарҳи эвфемизм дар маъҳази аслист, зеро на ҳар эвфемизм эквиваленти худро дорад. Ҳамаи ин раванди тарҷумаи эвфемизмҳоро ба раванди эҷодии таҳмин кардани маънои номи эвфемистӣ аз контекст табдил медиҳад. Чунин техника вучуд надорад, ки дар ҳама ҳолат истифода шавад ва барои фаҳмиши дуруст ва тарҷумаи номҳои эвфемистӣ дониши иловагии замина лозим аст. Бо вучуди ин, механизми муайяне мавҷуд аст, ки тарҷумон метавонад ҳангоми интиқоли воҳидҳои эвфемистӣ амал кунад. Он ба интиҳоби эквиваленти дақиқтарине равона шудааст, ки вазъияти ба ин монандро тавсиф кунад ва дар айни замон бо ранги услубӣ фарқ накунад. Дар марҳилаи аввали кори тарҷумон бо номҳои эвфемистӣ маъно бо истинод ба луғати дузабона ҳал карда мешавад. Интиҳоби эквивалент дар пайдарпаии рамзкушоии баръакс руҳ медиҳад. Пеш аз ҳама, бояд ба синоними ёфтшудаи воҳиди табдилдиҳӣ диққат диҳед ва муодили денотативии онро таъсис диҳед. Пас аз он, парадигмаи зарурии услубии синонимҳоро дар забони ҳадаф интиҳоб кунед, ба истиснои силсилаи синонимҳои, ки ба услуби дигар ишора мекунад.

Масалан, ҳоло *ломбардҳоро* (*pawnshops*) дар таблиғоти ИМА бештар на ҳамчун мағоза, балки ҳамчун *ширкатҳои қарзӣ ва ҷавоҳирот* (*loan and jewelry companies*) меноманд. Дар давраҳои пешин дар Иёлоти Муттаҳида мошинҳои, ки солҳои тӯлонӣ истифода мешуданд, *мошинҳои истифодашуда ё мошинҳои дастӣ дувум* (*used cars* ё ин ки *second-hand cars*) номида мешуданд, аммо акнун онро бештар ҳамчун на мошинҳои кӯҳна, балки ҳамчун *мошинҳои қаблӣ* (*pre-owned cars*) таблиғ карда мешаванд.[3, с.43].

Тафовут дар системаҳои як забони хоричӣ ва забони мақсаднок ва хусусиятҳои эҷодӣ матнҳо дар ҳар кадоми ин забонҳо, ба дараҷаҳои мухталиф метавонад имконоти комилан ҳифз кардани мундариҷаи аслиро дар тарҷума маҳдуд кунад. Аз ин рӯ, эквиваленти

тарчума метавонад ба нигоҳ доштани унсурҳои гуногуни маъно, ки дар нусхаи асли мавҷуд аст, асос ёбад. Дар ҳама гуна сатҳи баробарӣ, тарчума метавонад робитаи байни забонҳоро таъмин кунад. Баробарии тарчума ба нусхаи асл ҳамеша як мафҳуми нисбӣ аст. Ва сатҳи нисбият метавонад хеле гуногун бошад. Тарҷумаи дуруст бо нусхаи асл аз бисёр омилҳо вобаста аст: ба маҳорати тарҷумон, ба хусусиятҳои забонҳо ва фарҳангҳои муқоисашаванда, давраи эҷоди нусхаи асл ва тарҷума, усули тарҷума, табиати матнҳои тарҷумашуда ва ғ.

Тарҷумонҳо аз таҷрибаи худ медонанд, ки баъзан ба таври дақиқ эҳё кардани мундариҷаи маъноии ҳам воҳиди тафаккур (масалан, бо ибора ифода ёфтааст) ва ҳам тамоми фикр (дар ҷумла мавҷуд аст) душвор аст.

Аз ин ҷост, ки барои тарҷумон хулоса бароварда мешавад: бояд на танҳо маъноии асосии калима, балки маъноии дуюмдараҷаро, ки дар ҳолатҳои гуногуни нутқ дақиқ дарк карда мешаванд, омӯхта шавад. Таъкид бояд ба азхудкунии тамоми доираи маъноии калима ё мафҳуми калима дода шавад ва он гоҳ на яке аз маъноҳо ва на яке аз тобишҳои тафаккур аз тарҷумон дур намоёнад.

Мувофиқатҳои гуногун байни калимаҳо дар ҳолате муқаррар карда мешаванд, ки агар дар забони ҳадаф якҷанд калима мавҷуд бошад, то як маъноии калимаи аслиро расонанд.

Масалан, дар нашрияҳо, аксар вақт ибораи «найрангҳои ифлос» *«dirty tricks»* истифода мешавад. Ин эвфемизм дар чараёни муҳокимаҳо пайдо шудааст. Бо ин ибора, чунин эвфемизмҳо ба мисли «найрангҳои ифлоси Никсон»- *“Nixon's dirty tricks”*, «амалиёти ҷиллаҳои ифлос»- *“dirty tricks operation”*, *“to play in the dirty tricks game”* – «иштирок дар бозии ифлоси сиёсӣ ташаккул меёбанд. Ҳамаи ин ибораҳо барои пешбарии ҷиноятҳои сиёсӣ истифода шудаанд, ки ҳангоми тафтишот ошкор карда шуданд. Тарҷумаи асли, масалан, ба забони тоҷикӣ на мазмуни денотативӣ ва на коннотативии аслро ифода намекунад.

Ҳама гуна тағирот дар забон, пеш аз ҳама, аз он шаҳодат медиҳад, ки забон як системаи собит нест, балки баръакс, як маҷмуаи инкишофёфтаи доимо тағйирёбанда мебошад. Пайдо шудани эвфемизми нав дар забон ҳамеша боиси каму беш тағйирёбии системаи луғавӣ мегардад. Эвфемизатсия аксар вақт манбаи синонимия мегардад, ки тавассути он мо типҳои муносибатҳои маъноии воҳидҳои забониро дар назар дорем, ки аз мувофиқати пурраи ё қисман маъноии онҳо иборат аст. Аввалан, истифодаи эвфемизмҳо боиси пурра шудани синонимҳои дар забон мавҷудбуда мегардад. Сониян, пайдоиши эвфемизм боиси ташаккули ҷуфти нави синонимӣ ё силсилаи нави синонимӣ мегардад.

Синоним дар ин ҳолат, бешубҳа, боиси ғайр гардидани захираи луғавии забон мегардад. Аммо, аксар вақт калимаи эвфемизм, бинобар басомади истифода, инчунин ба сабаби таъсири маъноии калимаи мамнӯъ, маъноии эвфемистии худро гум мекунад ва худ ба калимаи мамнӯъ мубаддал мешавад, яъне худи эвфемизми кӯҳна ивазкунии минбаъдаро талаб мекунад. Ин хусусияти эвфемизмҳоро қайд намуда, Б.А. Ларин қайд кард, ки эвфемизм ҳар қадар зудтар ба кор бурда шавад, ҳамон қадар хусусиятҳои ҷаззоби худро гум мекунад ва ҳамон қадар зуд ивазкунии навро талаб мекунад.

Аз мисолҳои овардашуда дида мешавад, ки эвфемизмҳо падидаи хеле мураккаб ва зиддиятноки забон мебошанд. Дар баъзе ҳолатҳо, истифодаи онҳо комилан қонунӣ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ғояҳои муҳимтарини мо дар бораи объекти воқеии додашуда дар калимаи консепсия ифода меёбанд. Аз ин рӯ хулоса барои тарҷумон лозим аст: на танҳо маъноии асосии калима, балки маъноҳои дуввумро низ омӯختан лозим аст, ки дар ҳолатҳои гуногуни нутқ дақиқ дарк карда мешаванд. Таъкид бояд ба азхудкунии тамоми доираи маъноии калима ё мафҳуми калима дода шавад ва пас ҳеч яке аз маъноҳо ва тобишҳои тафаккур аз тарҷумон дур намоёнад.

АДАБИЁТ

1. Акбаров, А.А. Табу и эвфемизмы в таджикском языке: дис. канд. филол. наук: 10.02.22/ Акбаров Акбар Аслонович. – Худжанд, 2011. – 142 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов/О.С. Ахманова. -М.:2013,-608с.
3. Кацев, А.М. Языковое табу и эвфемия/А.М.Кацев. Л.: ЛГПИ, 1988. -88 с.
3. Крысин, Л.П. Иноязычное слово в роли эвфемизма/Л.П.Крысин// Русский язык в школе. -1998. -№2. -С. 71-74.
4. Тохирова, М.М. Сопоставительный анализ табуированной и эвфемистической лексики русского и таджикского языков: дис. канд. филол. наук: 10.02.20/Тохирова Мухайёхон Музаффаровна. - Душанбе, 2006. -132с.

УДК 37.013

Ходжаева М. Х.

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К
ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В данной статье прослежена краткая история исследования проблемы подготовки будущих учителей к диагностической деятельности в наследиях мыслителей востока, зарубежной и отечественной психолого-педагогической науке и на их основе выявлены приоритетные направления исследования данной проблемы.

Анализ трудов мыслителей, деятелей культуры и науки Востока дал нам возможность установить характеристику учителя, его личностных качеств и особенностей его деятельности. Среди особенностей деятельности учителя учёные и деятели науки выделяют такие качества как: изучение натуры ученика; проникновение в склад ума учеников; умение применять разнообразные методы и приёмы с целью выявления задатков и склонностей при выборе профессий; умение воздействовать на разум учеников; умение вести дискуссии и др.

Ключевые слова: учитель, мыслитель, личность, качество, образование, педагогические науки, педагог, умение.

Хочаева М. Ҳ.

**МАСЪАЛАҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГИИ ОМОДАГИИ СТУДЕНТОН БА
ФАЪОЛИЯТИ ТАШХИСӢ**

Дар ин мақола таърихи омӯзиши проблемаи омода намудани муаллимони ояндаро ба фаъолияти ташхисӣ дар мероси мутафаккирони Шарқ, илми психологӣ ва педагогии хориҷӣ ва ватанӣ дар бар мегирад ва дар заминаи онҳо самтҳои афзалиятноки таҳқиқи ин масъала муайян карда шудаанд.

Таҳлили осори мутафаккирон, олимони Шарқ ба мо имконият дод, ки хусусиятҳои муаллим, сифатҳои шахсии ӯ ва хусусиятҳои фаъолияти ӯро муқаррар кунем. Дар байни хусусиятҳои фаъолияти омӯзгор олимони ва олимони чунин сифатҳоро фарқ мекунам, аз ҷумла: омӯзиши табиати донишҷӯ; ворид шудан ба менталитети донишҷӯён; қобилияти истифодаи усулҳо ва усулҳои гуногун бо мақсади муайян намудани майлу майл ҳангоми

интихоби касб; қобилияти таъсир расонидан ба ақли донишчӯён; қобилияти гузаронидани муҳокимаҳо ва ғайра.

Калимаҳои калидӣ: муаллим, мутафаккир, шахсият, сифат, маълумот, илмҳои педагогӣ, муаллим, маҳорат.

Khojaeva M.Kh.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ISSUES OF PREPARING STUDENTS FOR DIAGNOSTIC ACTIVITIES

This article traces a brief history of the study of the problem of preparing future teachers for diagnostic activities in the heritage of Eastern thinkers, foreign and domestic psychological and pedagogical science and, on their basis, identifies the priority directions of the study of this problem.

An analysis of the works of thinkers, cultural figures and scientists of the East gave us the opportunity to establish the characteristics of the teacher, his personal qualities and the characteristics of his activities.

Among the features of the teacher's activities, scientists and scientists distinguish such qualities as: studying the nature of the student; penetration into the mentality of students; the ability to apply a variety of methods and techniques in order to identify inclinations and inclinations when choosing a profession; the ability to influence the mind of students; the ability to conduct discussions, etc.

Key words: teacher, thinker, personality, quality, education, pedagogical sciences, skill.

Профессия учителя, наставника - это одна из древнейших ремёсел всех времён и народов мира. Она предъявляет высокие требования к человеку: к его личностным качествам, его способностям и склонностям, характеру, знаниям, умениям и навыкам.

Рассматривая в качестве важнейших средств умственного и нравственного развития человека, научное образование, овладение полезными профессиями, следование общечеловеческим нормам морали, учёные-энциклопедисты много размышляли о том, какими должны быть сами учителя.

В период стремительного развития педагогической науки, усложняющиеся и расширяющиеся функции образования, становления будущего учителя во многом зависит от формирования профессионально-педагогических качеств, направленности его личности, представляющий, по сути, систему отношений будущего учителя к избранной профессии, детям, преподаваемому предмету, к самому себе как к субъекту педагогической деятельности.

В «Законе об образовании» Республики Таджикистан отмечается, что «...К работе в государственных образовательных учреждениях в качестве педагогов и воспитателей допускаются лица, обладающие высокими нравственными качествами, имеющие соответствующее образование, профессиональную подготовку» [2, с. 52]. Следовательно, это возлагает большую ответственность на все структуры педагогических учебных заведений за качественное улучшение подготовки студентов к педагогической деятельности, как в собственно профессиональном аспекте, так и в личностном.

Сегодня ни у кого не вызывает сомнения то, что основы педагогического мастерства должны закладываться в педагогическом вузе. Всесторонний анализ психолого-педагогической литературы и обобщение полученных теоретических данных исследования по проблеме совершенствования профессиональной подготовки учителей к педагогической деятельности полностью подтвердили нашу гипотезу и дали возможность установить, что в этом деле существует немало нерешённых проблем. Будущим учителя

не всегда даются самые современные знания, не всегда обеспечивается практическая готовность выпускников к будущей профессиональной деятельности.

Необходимость научного изучения исследуемой проблемы обусловлена также повышением роли личностного фактора во всех сферах общественной жизни, от которого во многом зависит успешность решения поставленных задач. Однако, в настоящее время при решении этих задач школа испытывает значительные трудности, одной из причин является то, что обучение и воспитание весьма слабо опираются на имеющиеся психологические знания о развитии ребёнка и формировании его личности.

Следует констатировать, что учёными-психологами, педагогами и философами, представителями других гуманитарных и социально-экономических наук проводятся активные научные исследования, позволяющие изучить закономерности психического и индивидуального развития личности в онтогенезе. Однако на современном этапе своего развития общество требует от педагогической науки более эффективного решения совместно с педагогами задач обучения и воспитания подрастающего поколения. Это предполагает значительное улучшение изучения проблем психического развития школьников, их интересов, способностей, профессиональных склонностей, обеспечивающий индивидуальный подход к учащимся, создание в школе психологического климата для благоприятного роста и развития детей.

Успешное выполнение этих задач возможно только при значительном повышении уровня профессионально-педагогического мастерства каждого учителя. Поэтому решение вопросов, связанных с повышением квалификации педагогических кадров в перспективе, является актуальным.

Изучение требований к профессиональному уровню педагога, его личности и деятельности показало, что это вызывало постоянный интерес учёных, общественных и государственных деятелей.

Вопросам подготовки и профессионально-педагогическому мастерству учителя уделялось огромное внимание в произведениях мыслителей Востока.

Деятельность учителя, по мнению Абу Наср аль-Фараби, «Аристотеля Востока», должна быть направлена на выработку у молодых людей нравственных норм и практических навыков для овладения искусством. Цель этой деятельности заключается в подготовке учеников к поискам достижения счастья. Функцию учителя он приравнивает к функциям мудрого руководителя государства. Как и тот, учитель должен уметь хорошо сохранять в памяти всё что видит и слышит; он обязан обладать пронизательным и прозорливым умом; владеть выразительной речью и уметь излагать с полной ясностью всё, что хочет сообщить учащимся; должен не только любить занятия наукой, но и передавать знания своим ученикам, не испытывая при этом усталости от сопряжённого с этим трудом; учитель, как он утверждает, должен воздерживаться от употребления спиртных напитков; любить правду и её поборников; ненавидеть ложь и тех, кто прибегает к ней; обладать гордой душой и дорожить честью; быть справедливым к своим ученикам; проявлять решительность в достижении намеченной цели [1, с. 179].

Великий учёный, психолог и философ Абу Али ибн Сино считал, что «Наставник, обучающий ребёнка, должен быть умным, способным к воспитанию. Он и есть «духовный отец».

Абу Али ибн Сино представлял учителя мужественным, честным и сердечным человеком, хорошо знающим методы воспитания ребёнка, а также мораль. Он должен изучать натуру ученика, проникать в склад его ума. Он считал, что каждое слово, обращенное к ученику, учитель должен сопровождать мимикой и жестами. Чрезвычайно важна и оригинальна и для нашего времени мысль о том, что в процессе обучения учитель должен применять разнообразные методы и приёмы. Только при этом

условии он сможет выявить задатки и склонности каждого ученика и помочь выбрать будущую профессию.

В своём трактате «Освещение», говоря о характере взаимоотношений между учителем и учениками, Абу Али ибн Сино был уверен, что они должны строиться на основе гуманности, взаимного уважения и доверия. Учитель, обучая и воспитывая своих учеников, должен ориентироваться на требования жизни, согласовывая с ними свои действия [1, с. 105].

«Цель воспитания, - по мнению поэта и философа Востока Омара Хайяма, - состоит в формировании такого человека, который обладает здравым смыслом, пронизательным умом и острой интуицией. Но мало того, он должен обладать высокой нравственностью, любить ближних. Воспитанный человек, - говорил он, - должен быть хорошо подготовлен и в практическом, и в теоретическом отношении, должен сочетать в себе пронизательность в науках и твёрдость в действиях и усилиях, уметь делать добро всем людям» [5, с.87].

Ахмад Даниш проповедовал доброту, гуманные отношения между учителем и учениками. Большое значение придавал Даниш науке, знаниям, развитию и совершенствованию личности учителя [3, с. 38].

Таким образом, анализ трудов мыслителей, деятелей культуры и науки Востока дал нам возможность установить характеристику учителя, его личностных качеств и особенностей его деятельности. Среди особенностей деятельности учителя учёные и деятели науки выделяют такие качества как: изучение натуры ученика; проникновение в склад ума учеников; умение применять разнообразные методы и приёмы с целью выявления задатков и склонностей при выборе профессий; умение воздействовать на разум учеников; умение вести дискуссии и др.

Эти высказывания не потеряли своё практическое значение и в наше время. Мы обязаны использовать их для дальнейшей разработки проблем совершенствования подготовки учительских кадров, они красной нитью проходят через наше научное исследование.

С целью углубления и расширения представления деятельности педагога, определение структуры этой деятельности, мы изучили также труды учёных-исследователей Дальнего и Ближнего зарубежья, посвященных проблемам подготовки учителей, структуры его деятельности, её важным компонентам, чему и посвящена следующая часть нашей работы.

В исследованиях ученых деятельность педагога рассматривается через различные призмы: деятельностного, функционального, мотивационного, управленческого, структурного и в последнее время компетентностного подходов, предлагаются различные варианты определения основных понятий, характеризующих педагогическую деятельность, основные её компоненты.

Многообразие терминов и вариативность их определений обусловили необходимость проанализировать их и дать своё определение основных понятий в рамках нашего исследования.

Следует отметить, что и в зарубежной науке длительное время умениям как важному компоненту и структуре личности учителя не придавали самостоятельного значения. Трактую навыки как всевозможные индивидуальные реакции животного и человека, возникающие в ответ на воздействие определенных стимулов, бихевиористы включили в содержание этого понятия и знания, и умения, закрывая тем самым путь к дифференцированному изучению специфических закономерностей формирования умений.

В противовес бихевиористам представители гештальтпсихологии утверждали, что действия человека представляют собой определённую «мелодию движений», изменяющихся в ответ на изменение условий деятельности и потребностей, и что

поэтому нельзя сводить задачу обучения к формированию автоматических реакций на те или иные стимулы.

В английской и американской психологической литературе понятие «умение» (skill) обычно трактуется как «хорошо организованная система элементарных связей» (habits), функционирующих после воздействия соответствующего пускового раздражителя.

Приведённые выше определения «умений» свидетельствуют о том, что «умения» являются результатом автоматизации «habits». Известно, что термин «habits» впервые стал широко применяться В. Джемсом, а затем был взят на вооружение представителями чикагской школы функционалистов, таких как Дьюи, Энжелл, Джад и др. [4, с. 21].

Внесший существенный вклад в изучение закономерностей формирования умений Э. Торндайк был одним из первых психологов, начавшим систематические исследования в этой области. В результате обобщения данных экспериментальных и теоретических исследований им была сформулирована бихевиористическая концепция научения, базирующаяся на целом ряде законов формирования автоматизированных навыков.

Главным из них, по мнению автора, являлся так называемый закон упражнения, выражающий взаимосвязь между частотой и силой действующих в данной ситуации стимулов и ответными реакциями на них человека.

Второй принцип дидактической концепции Э. Торндайка был построен на законе эффекта, согласно которому из нескольких реакций на одну и ту же ситуацию более прочно связывается с ней наиболее эффективная реакция, поскольку она сопровождается чувством удовлетворения.

Разработанная Э. Торндайком концепция в большей мере способствовала дифференциации и углублению существующих до него представлений о механизмах образования навыков [2, с. 28].

Дальнейшее развитие бихевиористических концепций находим в работах Д. Уотсона. Среди его находок необходимо отметить правило недавности, согласно которому из всей серии движений закрепляется последнее, так как оно непосредственно связано с успешным решением проблемы [4, с. 67].

Бихевиорист В. Скиннер предложил различать две формы поведения – первое респондентное, представляющее собой рефлекс, или непосредственную реакцию на имеющийся в данный момент раздражитель. Второе оперативное, когда действия осуществляются без видимой связи с каким-либо определённым раздражителем, кажется спонтанным, но обуславливается влиянием последствий предыдущих сходных реакций. Как и все бихевиористы, В. Скиннер руководствуется в своих исследованиях философией позитивизма. По этой причине он ограничивается описанием внешних механизмов формирования навыков, совершенно игнорируя содержательную психологическую сторону этого процесса [3, с. 87].

В исследованиях бихевиористов, непоправимо сводящих задачи обучения к формированию навыков, автоматизированность рассматривается как признак, исключаящий какое бы то, ни было участие сознания в выполнении данного действия. По существу, всё поведение человека, с точки зрения бихевиористов, является автоматизированным. При этом не учитывается наличие существенных различий между понятиями «автоматизированный» и «автоматический», поскольку предполагается, что все действия человека с самого начала их становления протекают без участия сознания.

Все вышеизложенные исследования в этом аспекте свидетельствуют о том, что к навыкам относили знания и умения. Смещение всех этих понятий не давало возможности построить педагогический процесс на основе учёта закономерностей формирования умений.

В научном решении вопроса о природе умений и их взаимосвязи с навыками следует, прежде всего, исходить из основных положений психологии человеческой деятельности, успешно разрабатывающейся С.Л. Рубинштейном, А.Н. Леонтьевым, Б.Г. Ананьевым, А.Р. Лурия, Г.С. Костюком, К.К. Платоновым, Е.А. Милеряном и другими.

Естественно, что природа и закономерности формирования умений не могут быть раскрыты вне связи со знаниями и навыками, так как в любом виде познавательной и трудовой деятельности человека знания, умения и навыки всегда выступают в сложном взаимодействии и диалектическом единстве.

Справедливости ради надо отметить то, что большинством учёных признаётся, что навык может возникнуть лишь в результате повторного выполнения того или иного действия, что для эффективного формирования навыка необходимы целенаправленные, осознанные и планомерно осуществляемые упражнения.

Положение о связи сознания и деятельности было развито С.Л. Рубинштейном, он выделял роль практической деятельности человека в формировании его психики, стремясь показать органическую связь этих моментов. В его концепции был намечен правильный взгляд на психику как на неразрывное звено практической деятельности человека. Но, говоря о внешней детерминации психики и сознания, С.Л. Рубинштейн в качестве действующей силы рассматривал не деятельность, а условия жизни и внешние объекты, непосредственно взаимодействующие на психику в качестве активных факторов.

«Условия жизни и деятельности должны учитываться в детерминации психических процессов, как и процессов физиологических, - писал С.Л. Рубинштейн. - ...Таким образом, условия жизни в физиологическом исследовании выступающие как раздражители, в психологическом же исследовании выступают как объективные обстоятельства жизни, которые осознаются или, во всяком случае, могут быть осознаны людьми» [6, с. 31].

По этому поводу А.Р. Лурия отмечает, что «каждое «умение» было вначале сложной сознательной деятельностью, направляемой известным мотивом, протекающей всегда в известных условиях и осуществляемой рядом специальных осознанных действий. ...Лишь постепенно эти специальные действия обобщались, вырабатывались автоматизированные операции, и процесс приобретал то, как будто бы простое и однообразное психологическое строение, которым отличается высокоавтоматизированный навык» [5, с.56].

На основе различных научно-теоретических подходов к решению данной проблемы, направленной на определение понятия, системы и структуры диагностических умений, мы проводили свое исследование, о результатах которого идёт речь в следующих главах нашей работы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абу Наср Фараби. Философские трактаты. [Текст]: /Фараби, Абу Наср. - Ташкент: Фан, 1970. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты [Текст] / Аль-Фараби. – Алма-Ата, – 1973 (перевод с арабского) – 398 с.
2. Дахин, А.Н. Педагогический мониторинг: концепция и применение [Текст]: / А.Н.Дахин // Школьные технологии. - 1997. - № 3. - С. 39-42.
3. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования. [Текст]: /Загвязинский В.И. - М.: Педагогика, 1982. -160с.
4. Моделирование педагогических ситуаций. Проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя [Текст]: /Под ред. Ю.Н. Кулюткина и Г.С.Сухобской. – М.: Педагогика, 1981. – 120 с.
5. Основы педагогического мастерства [Текст]: учебное пособие /под ред. И.А.Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
6. Сенько Ю.В. Формирование научного стиля мышления в процессе обучения. [Текст]: /Сенько Юргений Викторович. – М.: 1985.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдувоҳидова Мавзуна Абдувалиевна - Старший преподаватель, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан, тел: (+992) 928070562. Email: abduvohidova1980@mail.ru.

Аминов Иномджон - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и предпринимательства, зам. директора Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде, 735700, Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони 169, e-mail: i_aminov@mail.ru.

Аминов Фотехдҷон Иномдҷоновиҷ - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета, г. Душанбе, ул. Дехоти ½, e-mail: aminov_f@mail.ru.

Ахмадова Мохру Файзуллоевна – старший преподаватель кафедры экономической теории Института туризма, предпринимательства и сервиса, Тел:(+992) 981 01 39 69. E-mail: mohru.73@list.ru.

Баротов Хамзахон Авазовиҷ – соискатель кафедры экономики предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел.: +992934460900. Email: hamzakhon1984@mail.ru.

Баходур Муродовиҷ Дустматов – к.э.н., доцент кафедры «Финансы» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992918986464. Email: dust_81@mail.ru.

Вализода Шавкат Шаробуди́н – соискатель ученой степени кандидат экономических наук Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистан, город Душанбе, Республика Таджикистан, улица Айни 44, тел. 985844359, e-mail: shavkat-2003@mail.ru.

Гафорода Дҷонона Гафор- Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, кандидат экономических наук, заведующая кафедрой экономики и управления. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: 000-33-99-77. E-mail: kargaeva.j@mail.ru.

Гафуров Парвиз Дҷурахоновиҷ – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического и информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 93-990-03-30, Email:

Гафуров Фаридун Дҷурахоновиҷ - ассистент кафедры систем и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 93-519-37-37. Email: pg.1981@mail.ru.

Гаюрова Рано Саидмуродовна – старший преподаватель кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992909113378. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Гуломов Зикрулло Тошмуродовиҷ – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

Гуломова Зевар Зафарходжаевна - ассистент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Института туризма, предпринимательства и сервиса. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 888852633, E-mail:zevar.qulomova@yandex.ru.

Давлатова Каламнисо Одинаевна – ассистент кафедры экономической теории Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Куляб. Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 907-55-29-55. E-mail: odinakomron@mail.ru.

Джабборов Абдурасул Ибрагимджонович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел. +992935056986. Email: khushruz87@mail.ru.

Додобоева Цамила Насруллоевна - старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр., дом 1. тел: (+992) 927043617. Email: dadabaeva@mail.ru.

Дустбоев Шодимурод – доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992935435228. Email: tguk@mail.ru.

Дустзода Мустафо Хафиз - преподаватель кафедры теории экономики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992)888-84-50-50; e-mail: musi.tj@mail.ru.

Зиёвиддинзода Зулолиддин – старший преподаватель кафедры методики преподавания математики в высших школах Пенджикенского педагогического института. Пенджикент. Республика Таджикистан. Тел.: +992928243636. Email: zulik.zu@mail.ru.

Иноятзода Фарзонаи Нёматулло - ассистент кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, докторант 1-го курса специальности 6D021300 факультет иностранных языков Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова. тел: (+992)927878716. Email: fb11kova@gmail.com.

Исупов Алишер Курбоналиевич – Институт Туризма, предпринимательства и сервиса, ассистент кафедры банковская деятельность. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: +992934262698. Email: alisher.docton@bk.ru.

Каримийн Мадинаи Баходур – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры бухгалтерского учета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: +992 550055430. Email: medessa_@mail.ru.

Каримов Баходур Хасанович – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудит. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 907908210. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Кудратов Некруз Абдунабиевич - заведующий кафедрой коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: +992 93 596 00 01. E-mail: nek-kudratov@mail.ru.

Курбонова Афзуна Азимбоевна – соискатель Института философии, политологии и права Национальной академии наук Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: +992 92 101 02 29. E-mail: afzuna.kurbonova@bk.ru.

Лоиков Парвиз Ибрагимович - ассистент кафедры финансов и бухгалтерского учета технического колледжа Таджикского технического университета имени М.Осими. Душанбе. Республика Таджикистан. Адрес: 734000. Тел.: +992988263667. Email: parviz-loikov@mail.ru.

Маджидова Дилором Исломовна - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка Таджикский государственный университет права бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел: 92- 770 -38 – 41. Email: majiovad@mail.ru.

Маликов Малик Нёматович - ассистент кафедры «Экономическая теория и предпринимательство» Института туризма, предпринимательства и сервиса. Тел. +992909212219. E-mail: malikov_malik93@mail.ru.

Мараимов Бахром Мирзоевич – кандидат экономических наук, и.о. доцент кафедры маркетинг и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: 902-32-42-01, E-mail: bahrom211182@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич - к.э.н., доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Тел: 934444145. E-mail: menejment_08@mail.ru.

Мирзоджанова Малика Касимовна - заведующий кафедрой английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики кандидат филологических наук, доцент: 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, тел: (+992)928017971. Email: malika0778@mail.ru.

Мирзоев Бахтиёр Ибрагимович - магистр 2-го курса группы 260202 Таджикского государственного университета коммерции. Тел: 937397000. E-mail: mirzoev_9700@mail.ru.

Мирзоев Субхонали Ахтамджонович - кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права, факультет менеджмента и экономического права, Таджикский государственный финансово-экономический университет, тел: (+992) 934445553, E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

Муминова Нигина Равшановна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде, 735700, Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони 169. e-mail: nigina.muminova.81@mail.ru.

Муртазо Ахмад - ассистент кафедры «Мировая экономика и международные отношения» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 918 62 88 40. E-mail: ahmadabdullo25821@gmail.com.

Назири Гулбахор Назир - доктор экономических наук, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 734051, Республика Таджикистан, тел. : 92 779-19-36. Email: sharifkhon88@bk.ru.

Нидоев Нозимжон Фозилович – доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+ 992) 900 14 88 88. E-mail nozimjon.nidoev@mail.ru.

Одиназода Комрон Саидаброр – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5 E-mail: odinakomron@mail. ru. Телефон: (+992) 905-55-46- 46.

Оралбаев Хамза Хайдарович - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры уголовного права и противодействие коррупции. Адрес: 735000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, корпус 11, 5 этаж, каб. 515. Тел.: (+992) 919643535(м.). E-mail: femida-80@list.ru.

Орипов Амиабх Султонович - соискатель Института туризма, предпринимательство и сервиса. Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: (992) 939555577, E-mail: amit-1988@mail.ru.

Пиризода Джалил Сафар - Академик, доктор экономических наук, профессор, директор Института экономики сельского хозяйства Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Хаёти нав телефон: (+992907) 72-16-80, E-mail: jalil-22@mail.ru.

Проштов Абуали Рахмонович - старший преподаватель кафедры маркетинга и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 918660319, E-mail: Sino_82@mail.ru.

Пулатова Замира Чамолидиновна - старший преподаватель Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан, тел: (+992)927581717. Email: zamirahonum@mail.ru.

Расулов Гафур – кандидат экономических наук, докторант Таджикского государственного коммерческого университета, Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. 93-419-18-81, Email: rasulov53@mail.ru.

Рахимов Саидали Холович – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Института туризма, предпринимательства и сервиса. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 935041740, E-mail: saidalifti@mail.ru.

Саидова Мавлуда Саъдуллоевна – кандидат экономических наук, доцент, Институт туризма, предпринимательства и сервиса. Душанбе. Республика Таджикистан. тел: 985413733, E-mail: saidova.m.70@mail.ru.

Сайфхусейнов Шарифджон Сайдасрорович - Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, доктор PhD кафедры экономики и управления. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: 907-39-58-96. E-mail: sharif-94-94-94@mail.ru.

Салиева Нигора Шодибоевна - кандидат юридических наук, доцент кафедры Финансово-экономического и антикоррупционного права, Таджикского государственного финансово-экономического университета. 919704858. Email: jonikhilola1986@mail.ru.

Самадов Миршод Самадович – старший преподаватель кафедры физического воспитания Пенджикенского педагогического института. Пенджикент. Республика Таджикистан. Тел.: +992937755554. Email: samadov1959@mail.ru.

Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.:+992937266050. Email: zoir1978@gmail.com.

Султонов Мусулмон Субхонович - преподаватель кафедры финансы Бохтарского государственного университет им.Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул. Айни, 67. Тел: (+992)988-93-90-35. Email: sharifkhon88@bk.ru.

Таваров Самандар Насулоевич – магистрант Института туризма, предпринимательство и сервиса. Душанбе. Республика Таджикистан. Адрес: 734000. Тел.: +992918404087. Email: parviz-loikov@mail.ru.

Тагаев Бахром Шоназарович – старший преподаватель кафедры экономической теории Института туризма, предпринимательства и сервиса Тел:(+992) 935 38 40 55. E-mail: tagoev.87@list.ru.

Турсунов Хушруз Муталибович – старший преподаватель кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел. +992930333766. Email: khushruz87@mail.ru.

Файзулло Машраб Курбонали - д.э.н., профессор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992918986464. Email: dust_81@mail.ru.

Файзуллоев Машраб Курбоналиевич - доктор экономических наук, профессор. Депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Тел: 900-06-88-66. Электронная почта: mashrab@mail.ru.

Факеров Хамидулохон Нуриддинович – доктор экономических наук, профессор, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.+992 907540707. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Хабибов Сафиуво - доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. 93-4444-164, Email: skhabibov.cc@mail.ru.

Хакимова Мавзунаджон Махмуджоновна - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр., дом 1. тел: (+992)928017971. Email: mavzuna.mh@mail.ru.

Хамитов Мухитдин Сайдалиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинг и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: 934-44-41-77, E-mail: Khamit62@mail.ru.

Хафизов Авзалшо Зулфикорович - Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе, ассистент кафедры бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: Республика Таджикистан, 735700, Раштский район, г. Гарм, улица Э. Мухиддинова, 63. E-mail: afzalsho-777@mail.ru. Тел: +992 988777471.

Ходжаева Маишура Хамиджановна - старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр., дом 1. тел: (+992) 92 755 86 23. Email: mavzuna.mh@mail.ru.

Холов Тоджиддин Азизуллоевич - преподаватель кафедры экономики и управления туризмом Бактрийского государственного университета имени Носири Хусрава. Бохтар. Республика Таджикистан. Тел (992) 93-387-00-01, E-mail: Sharifkhon88@bk.ru.

Шамсуллозода Шукрулло - кандидат экономических наук, Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира 33. Тел.: (+992)934-52-66-66. E-mail: shamsullozoda81@mail.ru.

Шарипов Самандар Самариддинович - ассистент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права, факультет менеджмента и экономического права, Таджикский государственный финансово-экономический университет, тел: (+992) 904346000. E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

Ширинджонов Фирдавс Изутуллоевич – старший преподаватель кафедры коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)936663713, E-mail: firdavsshr@mail.ru.

Юнусова Махбуба Махмуродовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992934445499. Email: Yu_Mahbuba@mail.ru.

Якубзода Маъруф Садруддин – преподаватель кафедры «Финансы и кредит» Технологического университета Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 918606363, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru.

Ятимов Амирхон Джурахонович преподаватель кафедр информационный технологии БГУ имени Носири Хусрав. Адрес: 735140. город Бохтар улица Айни 67. Тел: 777-01-31-60. Электронная почта: sharifkhon88@bk.ru.

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти ҳагогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп қардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад қарда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди қорқард нашр қарда шавад...» бояд иловаҳо қайд қарда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод қарда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. <p>- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции.</p> <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҶО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Шаропов Фарҳод Разоқович,
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Шаропов Фарҳод Разоқович,
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.09.2021. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 21,87.
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
